

Agenda – Pwyllgor Diwylliant, Cyfathrebu, y Gymraeg, Chwaraeon, a Chysylltiadau Rhyngwladol

Lleoliad:	I gael rhagor o wybodaeth cysylltwch a:
Ystafell Bwyllgora 2, Senedd	Richard Thomas
Dyddiad: Dydd Mercher, 4 Mawrth 2026	Clerc y Pwyllgor
Amser: 09.30	0300 200 6565
	SeneddDiwylliant@senedd.cymru

Hybrid

Rhag-gyfarfod preifat

09:15–09:30

1 Cyflwyniad, ymddiheuriadau a dirprwyon

09:30

2 ARFOR: Sesiwn dystiolaeth gyda gweinidogion

09:30–10:30

(Tudalennau 1 – 261)

Rebecca Evans AS, Ysgrifennydd y Cabinet dros yr Economi, Ynni a Chynllunio

Mark Drakeford AS, Ysgrifennydd y Cabinet dros Gyllid a'r Gymraeg

Duncan Hamer, Cyfarwyddwr Gweithrediadau, Busnes a Rhanbarthau,

Llywodraeth Cymru

Ann Watkin, Pennaeth Strategaeth, Cydweddu Gweithrediadau a Chynllunio,

Llywodraeth Cymru

Elin Burns, Cyfarwyddwr Diwylliant, Treftadaeth, Chwaraeon a'r Gymraeg,

Llywodraeth Cymru

Iddon Edwards, Pennaeth Economi, Tai a Chymunedau, Llywodraeth Cymru

Dogfennau atodol:

Briff Ymchwil

Tystiolaeth ysgrifenedig – Llywodraeth Cymru

Tystiolaeth ysgrifenedig – Mentera

Tystiolaeth ysgrifenedig – Cyngor Sir Gâr (Saesneg yn unig)

Tystiolaeth ysgrifenedig – Comisiynydd y Gymraeg

Senedd Cymru
Welsh Parliament

Tystiolaeth ysgrifenedig – Menter Môn

Tystiolaeth ysgrifenedig – Adroddiad Wavehill: Gwerthuso, Casgliadau ac Argymhellion Rhaglen ARFOR – Hydref 2021

Tystiolaeth ysgrifenedig – Diweddariad Rhaglen ARFOR – Mawrth 2024

Tystiolaeth ysgrifenedig – Diweddariad Rhaglen ARFOR – Mawrth 2025

Tystiolaeth ysgrifenedig – Adroddiad Wavehill: Rhaglen ARFOR 2: Gwerthuso, Monitro, a Dysgu – Medi 2025

Egwyl

10:30–10:40

3 Craffu cyffredinol ar waith y Gweinidog: Y Gymraeg

10:40–11:40

(Tudalennau 262 – 318)

Mark Drakeford AS, Ysgrifennydd y Cabinet dros Gyllid a'r Gymraeg

Elin Burns, Cyfarwyddwr Diwylliant, Treftadaeth, Chwaraeon a'r Gymraeg

Jeremy Evas, Pennaeth Prosiect 2050

Dogfennau atodol:

Briff Ymchwil

Tystiolaeth ysgrifenedig – Llywodraeth Cymru

Tystiolaeth ysgrifenedig – Cartrefi Cymunedol Cymru (Saesneg yn unig)

4 Papurau i'w nodi

11:40

4.1 Cysylltiadau rhwng Cymru ac Iwerddon

(Tudalennau 319 – 320)

Dogfennau atodol:

Gohebiaeth gan Dr Hefin Gwilym: Gwahoddiad i'r Pwyllgor fynychu seminar ar yr Incwm Sylfaenol ar gyfer y Celfyddydau yn Iwerddon – 23 Chwefror 2026

(Saesneg yn unig)

4.2 Darlledu Gwasanaeth Cyhoeddus yng Nghymru

(Tudalen 321)

Dogfennau atodol:

Gohebiaeth gan Ofcom: Rhannu ei benderfyniad terfynol ar Ran 5 o Ddeddf y Cyfryngau – 25 Chwefror 2026

4.3 Bil Diwylliant i Gymru

(Tudalennau 322 – 369)

Dogfennau atodol:

Adroddiad gan Gomisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru: Diwylliant ar gyfer Cenedlaethau'r Dyfodol. Deddf Diwylliant i Gymru: Papur Gwyrdd – 25 Chwefror 2026

4.4 Archwilydd Cyffredinol Cymru

(Tudalennau 370 – 386)

Dogfennau atodol:

Copi o lythyr gan Archwilydd Cyffredinol Cymru at Gadeirydd y Pwyllgor Cyllid a Chadeirydd y Pwyllgor Cyfrifon Cyhoeddus a Gweinyddiaeth Gyhoeddus: Rhoi persbectif ar yr heriau a'r cyfleoedd i wasanaethau cyhoeddus Cymru – 26 Chwefror 2026

5 Cynnig o dan Reol Sefydlog 17.42(ix) i benderfynu gwahardd y cyhoedd o weddill y cyfarfod

11:40

Dogfennau atodol:

6 Trafod y dystiolaeth

11:40–12:00

7 Adolygiad Siarter Brenhinol y BBC: Trafod y llythyron drafft

12:00–12:10

(Tudalennau 387 – 392)

Dogfennau atodol:

Ymateb drafft i Lywodraeth y DU – Ymgynghoriad ar adnewyddiad Siarter Brenhinol y BBC (Saesneg yn unig)

Llythyr drafft at Lywodraeth y DU – Ymchwiliad darlledu gwasanaeth cyhoeddus yng Nghymru (Saesneg yn unig)

Mae cyfyngiadau ar y ddogfen hon

Papur Tystiolaeth Llywodraeth Cymru – Rhaglen ARFOR

18/02/2026

Mae'r papur hwn yn rhoi crynodeb o'r rhaglen ARFOR ac fe'i paratowyd gan Lywodraeth Cymru ar gyfer y Pwyllgor Diwylliant, Cyfathrebu, y Gymraeg, porthladdoedd a Chysylltiadau Rhyngwladol, cyn y cyfarfod a gynhelir ddydd Mercher 4 Mawrth 2026 pan fydd Ysgrifennydd y Cabinet dros Gyllid a'r Gymraeg ac Ysgrifennydd y Cabinet dros yr Economi, Ynni a Chynllunio yn edrych ymlaen at roi tystiolaeth/trafod ymhellach.

Cynnwys

1. Cefndir.....	3
2. ARFOR 1 (2019–2021).....	4
3. ARFOR 2 (2022 – 2025).....	6
4. Sefyllfa Bresennol a Charnau Nesaf.....	8

1. Y Cefndir

1. Mae Llywodraeth Cymru wedi darparu £11m o gyllid grant i'r awdurdodau lleol yn rhanbarth ARFOR Ynys Môn, Gwynedd, Ceredigion a Sir Gaerfyrddin i gyflwyno rhaglen strategol sydd wedi'i chynllunio i gefnogi datblygiad economaidd a'r Gymraeg ar draws ardaloedd y pedwar awdurdod lleol. Mae'r rhaglenni, yn seiliedig ar gynigion a dderbyniwyd gan y pedwar awdurdod gyda'i gilydd, wedi cael eu rheoli gan Gyngor Gwynedd a'u cyflwyno gan ystod o bartneriaid dan gontract a chan yr awdurdodau lleol eu hunain. Mae ARFOR wedi ceisio profi amrywiaeth o ddulliau, gan gydnabod bod economi leol gref yn hanfodol i gynnal y Gymraeg yng nghefn gwlad Cymru.
2. Roedd y rhaglen ARFOR gychwynnol (y cytunwyd arni fel rhan o'r cytundeb cyllidebol rhwng Llywodraeth Cymru a Phlaid Cymru), yn gweithredu rhwng 2019 a 2021, gyda chyllid refeniw o £2 filiwn.
3. Fel rhan o'r Cytundeb Cydweithredu roedd ymrwymiad i gyd-gynhyrchu cam 2 o'r rhaglen ARFOR gydag awdurdodau lleol. Gan adeiladu ar brofiad y rhaglen gynharach, darparwyd £11 miliwn arall o gyllid i ARFOR 2 rhwng 2022 a 2025 i gefnogi rhaglen fwy strategol o ymyriadau.
4. Yn ystod y flwyddyn ariannol gyfredol, mae cyllideb o £500k ar gael i'r awdurdodau lleol i gynnal ymarfer "oedi a myfyrio", tra'n cadw cyllid ar gyfer cydlynnydd y rhaglen ac agweddau ar y rhaglen (wedi'i anelu'n bennaf at bobl ifanc). Bydd y gwaith hwn yn allweddol i helpu i lywio ffordd ymlaen ochr yn ochr â phrif ffrydio swyddogaethau.
5. Roedd strwythur llywodraethu ar waith ar gyfer Rhaglen ARFOR trwy sefydlu Bwrdd Rhaglen, sy'n cynnwys Arweinwyr pob un o'r 4 awdurdod lleol, i ddarparu cyfeiriad strategol a gwneud penderfyniadau. Cefnogwyd hyn gan grŵp Swyddogion gyda chynrychiolwyr o bob un o'r awdurdodau lleol. Mae'r ddau Grŵp, a'r Cydlynnydd Rhaglen a gyflogir gan Gyngor Gwynedd gyda chyllid drwy'r rhaglen, wedi gweithio'n agos gyda swyddogion o dimau Economi a'r Gymraeg Llywodraeth Cymru.

2. ARFOR 1 (2019–2021)

6. Darparwyd cyllid o £2 filiwn i ARFOR 1 i dreialu dulliau arloesol o hyrwyddo entrepreneuriaeth, twf busnes, gwytnwch cymunedol a'r Gymraeg. Roedd yn targedu cymorth yng Ngwynedd, Ynys Môn, Ceredigion a Sir Gaerfyrddin ac fe'i cyflwynwyd dros gyfnod o ddwy flynedd 2019/20 a 2020/21.
7. Roedd y cyllid – a ddarparwyd gan Lywodraeth Cymru drwy Gyngor Gwynedd i'r 4 awdurdod lleol – yn seiliedig ar gynnig a dderbyniwyd gan yr awdurdodau lleol a oedd yn ceisio hwyluso dulliau newydd ac arloesol o gefnogi datblygiad economaidd yn y rhanbarth, drwy:
 - Hyrwyddo menter a chefnogi twf busnes mewn ardaloedd sydd â chyfran uchel o siaradwyr Cymraeg
 - Creu mwy o swyddi a chyflog gwell i gadw pobl leol yn yr ardaloedd hyn ac annog y rhai sydd wedi gadael i ddychwelyd
 - Hyrwyddo gwerth eang y defnydd o'r Gymraeg a dwyieithrwydd mewn busnes, gan greu ymdeimlad bywiog o le
 - Anogaeth y busnesau a'r bobl sy'n symud i ardaloedd gwledig i werthfawrogi a defnyddio'r Gymraeg
8. Yn ogystal â threialu ymyriadau ym mhob un o'r gwahanol ardaloedd awdurdodau lleol, bwriad y gronfa oedd cefnogi prosiectau a ddatblygwyd mewn dull cydweithredol ar sail rhyng-awdurdodau o ystyried bod yr ardaloedd yn rhannu llawer o sefyllfaoedd cymdeithasol a diwylliannol tebyg.
9. Cyflwynodd rhaglen ARFOR 1 nifer o ymyriadau ar draws y 4 sir gan gynnwys:
 - **Grantiau busnes uniongyrchol:** Cynigiwyd grantiau busnes uniongyrchol gan bob un o'r pedwar awdurdod lleol, er gyda rhywfaint o amrywiad. Cynigiwyd grantiau i gefnogi buddsoddiad cyfalaf a reffeniw.
 - **Llwyddo'n Lleol:** Roedd Gwynedd ac Ynys Môn hefyd yn cynnig lleoliadau i bobl ifanc ar gynllun Llwyddo'n Lleol sy'n cael ei redeg gan Fenter Môn. Roedd y cynllun yn cynnwys rhaglen fentora 11 wythnos, gan gefnogi pobl ifanc wrth iddynt ddatblygu eu syniadau a'u cynlluniau busnes. Ochr yn ochr â'r mentora, roedd disgwyl i'r bobl ifanc ddogfennu eu profiadau trwy'r cyfryngau cymdeithasol, gyda'r nod o dynnu sylw at y cyfleoedd busnes a'r posibilïadau i bobl ifanc yn yr ardal.
 - **Ffiws/Gofod Creu:** Ariannodd gynllun Ffiws fannau dros dro o amgylch Gwynedd ac Ynys Môn gan gynnig mynediad am ddim at offer arbenigol, gyda thechnegwyr wrth law i helpu gyda hyfforddiant a defnydd. Roedd y mannau yn cynnig mynediad at offer fel argraffwyr 3D neu dorwyr laser. Y bwriad oedd cefnogi busnesau lleol i ddatblygu prototeipiau a syniadau cynnyrch.

-
- **Cymunedau Mentrus:** Roedd cynllun Cymunedau Mentrus yn ceisio cefnogi busnesau cymdeithasol a mentrau cymunedol i ddatblygu mannau a gweithleoedd a fyddai, yn eu tro, yn caniatáu iddynt ymestyn neu ehangu eu darpariaeth, eu cymorth a'u gwasanaethau i'r cymunedau.
 - **Bwrlwm ARFOR:** menter farchnata'r rhaglen i hyrwyddo effaith a gwersi ac i ddatblygu enghreifftiau o astudiaethau achos.
10. Roedd ARFOR 1 yn rhaglen beilot sy'n profi ymyriadau arloesol, seiliedig ar leoedd-i hyrwyddo gwytnwch economaidd a thrwy hyn y y Gymraeg. Roedd yn canolbwyntio'n bennaf ar gefnogaeth busnes, mentora pobl ifanc, cefnogaeth i fentrau cymdeithasol a phrosiectau i ymgorffori'r Gymraeg mewn lleoliad busnes.
11. Er gwaethaf rhai amgylchiadau gweithredu anodd (oherwydd Covid) roedd canlyniadau rhaglen ARFOR 1 yn cynnwys 154 o fusnesau wedi eu cefnogi, 238 o swyddi llawn-amser ac 89 o swyddi rhan-amser-wedi'u creu, a 226 o swyddi wedi'u diogelu.

3. ARFOR 2 (2022 – 2025)

12. Gan adeiladu ar raglen ARFOR 1 a'r gwerthusiad cynharach, darparwyd £11 miliwn ar gyfer ARFOR 2 rhwng 2022 a 2025 fel rhan o'r Cytundeb Cydweithredu rhwng Llywodraeth Cymru a Phlaid Cymru. Wedi'i gyflwyno fel grant drwy Gyngor Gwynedd ar ran y pedwar awdurdod lleol, nod hyn oedd cefnogi rhaglen strategol sy'n cefnogi datblygiad economaidd a'r Gymraeg ar draws ardal ARFOR.
13. Wedi'i reoli gan Gyngor Gwynedd a'i gyflawni'n gydweithredol gan yr awdurdodau a'r partneriaid dan gontract, adeiladodd ARFOR 2 ar y sylfeini a osodwyd gan ARFOR 1 wrth brofi dulliau newydd yn seiliedig ar egwyddor ganolog: mae economi leol gref yn hanfodol i gynnal y Gymraeg yn ei hardaloedd traddodiadol a gwledig.
14. Gan adeiladu ar y rhaglen ARFOR gynharach gwerth £2m a oedd yn gweithredu rhwng 2019 a 2021, mae ARFOR 2 wedi canolbwyntio ar annog pobl ifanc i aros yn eu cymunedau neu ddychwelyd iddynt, cefnogi mentrau lleol, hyrwyddo cyfleoedd economaidd a chymdeithasol, a chryfhau'r defnydd o'r Gymraeg yn y gweithle a'r gymuned ehangach. Mae'r prosiect wedi creu nifer o elfennau, gan gynnwys:
 - a. **Llwyddo'n Lleol** – Canolbwyntio ar newid canfyddiadau o'r rhanbarth fel lle i fyw a gweithio ynddo, gan ddefnyddio marchnata a chymorth uniongyrchol i helpu pobl ifanc i ymgartrefu, dod o hyd i swyddi, neu ddechrau busnesau.
 - b. **Cymunedau Mentrus** - Darparu grantiau i fusnesau i greu swyddi a hyrwyddo'r Gymraeg.
 - c. **Cronfa Her** – Ariannu prosiectau arloesol ar gyfer ystod ehangach o randdeiliaid i archwilio syniadau newydd a dysgu am y berthynas rhwng yr economi a iaith, yn unol ag amcanion y rhaglen.
 - d. **Bwrlwm ARFOR** – Llinyn cyfathrebu a marchnata i hyrwyddo hunaniaeth ranbarthol a'r Gymraeg ac ymwybyddiaeth o amcanion y rhaglen.
15. Roedd ARFOR 2 yn ddull seiliedig ar leoliad ac fe'i cyflwynwyd ar y cyd gyda chefnogaeth dros 200 o bartneriaid a rhanddeiliaid. Dogfen *Diweddaru Rhaglen ARFOR 2 (wedi'i chynnwys yn y ddolen ganlynol: [Ail gam ARFOR](#))*, a baratowyd gan yr awdurdodau lleol, yn darparu manylion llawn yr allbynnau a ddarperir fel rhan o'r rhaglen, ynghyd ag astudiaethau achos ac enghreifftiau o ehangder y cymorth a ddarperir i unigolion, busnesau a chymunedau o dan y rhaglen hon. Mae hefyd yn darparu trosolwg o'r ffrydiau gwaith ac yn rhoi enghreifftiau o rai o'r nifer o sefydliadau ac unigolion o bob rhan o ranbarth ARFOR sydd wedi elwa o'r Rhaglen.
16. Comisiynwyd Wavehill Consulting Ltd i weithio ochr yn ochr â chyflawni'r gwahanol elfennau o raglen ARFOR 2 i ddarparu gwerthusiad annibynnol. Daw y gwerthusiad i'r casgliad bod y rhaglen wedi cyflawni llawer iawn o weithgarwch mewn cyfnod byr iawn. Cytunwyd ar sawl mesur perfformiad allweddol fel rhan

o'r broses contractiol ac yn gyffredinol, mae'r canlyniadau a'r allbynnau yn awgrymu perfformiad effeithiol. O'r 23 o ddangosyddion a oedd yn cynnwys targed meintiol, cyflawnodd y rhaglen 18 ohonynt neu rhagorodd arnynt. Fodd bynnag, ar gyfer rhai agweddau ar y rhaglen e.e. newid canfyddiadau ac ati, mae wedi bod yn anodd defnyddio unrhyw fesurau meintiol ystyrlon.

17. Mae'r gwerthusiad yn adrodd bod ARFOR 2 wedi cyflawni manteision economaidd yn y tymor byr, gan gynnwys:

- creu 327 a diogelu 295 o swyddi
- cefnogi 263 o fentrau newydd a 678 o fentrau presennol
- 210 o fusnesau wedi cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg
- derbyniodd dros 200 o bobl ifanc gefnogaeth fanwl.

18. Mae'r adroddiad gwerthuso yn gwneud nifer o argymhellion eang, gan gynnwys:

1. Yr angen am ymyrraeth hirdymor i wneud gwahaniaeth gwirioneddol, o ystyried nad yw'r rhaglen gyflawni ddwy flynedd yn ddigonol i fynd i'r afael â'r heriau a osodwyd. Mae'n awgrymu ffocws ar:
 - a. rhannu arferion da a darparu arweiniad a chydlynu strategol
 - b. ymchwil, profi a threialu, gyda ffocws ar bobl ifanc
 - c. marchnata a chyfathrebu – wedi'u hanelu at newid canfyddiadau
2. Defnyddio cyfnod pontio i gynllunio'n drylwyr ar gyfer ymyrraeth hirdymor, gyda chefnogaeth barhaus i Llwyddo'n Lleol ar raddfa lai i gefnogi agweddau marchnata, ac i weithio tuag at brif ffrydio elfennau llwyddiannus ac arloesol y rhaglen
3. Cymhwyso prif wersi'r ymchwil i lywio'r camau nesaf.

4. Y Safle Presennol a'r Camau Nesaf

19. Gan adeiladu ar argymhellion y gwerthusiad o ARFOR 2, mae Llywodraeth Cymru wedi darparu cyllid pellach o £500k ar ffurf grant i Gyngor Gwynedd ar ran y pedwar awdurdod lleol yn y flwyddyn ariannol gyfredol hon i:

- Cefnogi rôl barhaus cydlynedd y rhaglen yng Nghyngor Gwynedd.
- Parhau â'r gweithgaredd 'Llwyddo'n Lleol' gyda ffocws ar bobl ifanc, ond ar raddfa lai.
- Gan weithio'n agos gyda Wavehill Consulting Ltd, i ymgymryd ag ymarfer seibiant a myfyrio i ganiatáu i'r awdurdodau lleol nodi:
 - beth a weithiodd yn dda?
 - lle mae'r effaith wedi bod gryfaf
 - beth fu yn llai effeithiol
 - lle mae cyfleoedd i fynd â'r gwersi a ddysgwyd i weithgarwch prif ffrwd

20. Mae'r gwaith hwn yn parhau, ac mae disgwyl iddo gael ei gwblhau yn fuan ar ôl diwedd y flwyddyn ariannol. Mae camau gweithredu i brif ffrydio rhai gweithgareddau fel cymorth busnes ar y gweill a bydd yr adroddiad terfynol yn bwysig i helpu i lywio ffordd ymlaen ar draws y swyddogaethau a gyflawnir.

Tystiolaeth Ysgrifenedig gan Mentera

ARFOR – Mewnwelediadau ar Gyflawni, Gwersi ac Argymhellion

1. Crynodeb Gweithredol

Ein rôl: Fe wnaethom gyfrannu at ddylunio a chyflawni ymyriadau ARFOR a oedd yn cwmpasu ysbrydoliaeth a gyrfaoedd, datblygu mentrau, buddsoddiad dan arweiniad heriau, ac ysgogi cymunedol ledled y rhanbarth.

Yn benodol, fe wnaethom ddarparu'r Gronfa Her a Llwyddo'n Lleol (mewn partneriaeth â Menter Môn), felly bydd ein sylwadau'n canolbwyntio'n bennaf ar ein profiad yn y ddau faes hyn, yn ogystal â'n profiad o fod yn rhan o'r bartneriaeth gyflawni.

Beth weithiodd?

- Mae'r weledigaeth y tu ôl i ARFOR yn haeddu gwir gydnabyddiaeth. Ers ei sefydlu, gwnaed ymdrech glir i sicrhau bod pob un o'r pedair sir yn derbyn cefnogaeth wedi'i theilwra'n briodol.
- Dull strategol rhanbarthol, yn seiliedig ar le, ac sy'n cydnabod anghenion penodol cymunedau gwledig a threfol – yn enwedig lle mae economi ac iaith yn croesi ei gilydd.
- Aeth Llwyddo'n Lleol (gyrfaoedd/lleoliadau ac ymgyrch) y tu hwnt i'r uchelgeisiau cychwynnol ar gyfer lleoliadau ac fe arddangosodd ARFOR fel lle i fyw a gweithio yn effeithiol iawn.
- Denodd yr elfen Mentro (carfannau menter) fwy o ymgeiswyr nag y gellid eu cefnogi, gan ddangos galw amlwg am gefnogaeth entrepreneuraidd. Gyda chyllid 'cyffyrddiad ysgafn' (*'light touch'*), crëwyd busnesau Cymraeg newydd neu rhoddwyd yr hyder iddynt dyfu.
- Fe wnaeth Cronfeydd Her ARFOR alluogi atebion arloesol, traws-sector i heriau rhanbarthol, gan gryfhau'r cysylltiad rhwng yr economi a'r iaith, gyda phwyslais ar weithio mewn partneriaeth.

Prif heriau:

- Creodd natur bytiog a thymor byr y rhaglen ansicrwydd diangen i staff, partneriaid cyflawni, a buddiolwyr.
- Oherwydd cymhlethdod y rhaglen, roedd perygl o ledaenu amcanion yn rhy eang ac fe wnaeth gynyddu'r risg o ddyblygu wrth eu cyflawni.

Prif argymhellion

- Mae ymyriadau economaidd-gymdeithasol yn gofyn am sefydlogrwydd hirdymor a fframwaith polisi cyson. Rhaid i hyn fod yn ganolog i ddyluniad unrhyw gefnogaeth yn y dyfodol. Mae hefyd yn bwysig cydnabod faint a gyflawnwyd gyda chyllideb gymharol fach.
- Rhaid rhoi mwy o sicrwydd hirdymor i'r rhaglen drwy ymrwymïadau ariannu hirach, gan ganiatáu ar gyfer mwy o gynllunio strategol, er mwyn diogelu capasiti a helpu i adeiladu momentwm.
- Rhaid symleiddio'r cynnig (e.e., un Gronfa Her; cyfeiriad brand cliriach), gydag amcanion penodol ar gyfer gweithgarwch masnachol yn erbyn gweithgarwch cymunedol.
- Rhaid cadw a mireinio Llwyddo'n Lleol (gan adeiladu ar lwyddiant yr elfen Mentro), ac ysgogi cymunedol (Bwrlwm ARFOR / Cymunedau Mentrus) gyda gwell dilyniant a mesur.
- Rhaid ystyried ymestyn y rhaglen i gynnwys bröydd Cymraeg eraill – er enghraifft, gogledd Sir Benfro, Bro Ddyfi, Pontsenni.

2. Cyflwyniad

Ynglŷn â'r Cwmni: Cwmni annibynnol, nid-er-elw blaenllaw sy'n darparu gwasanaethau datblygu busnes yng Nghymru yw Mentera. Mae ganddo werth dros 36 mlynedd o brofiad yn y maes, a throsiant o £20 miliwn.

Rydym yn helpu busnesau bach a mawr i dyfu a ffynnu wrth annog a chefnogi pobl i sefydlu busnesau newydd, arloesol. Rydym yn cyflawni hyn ledled Cymru wrth deilwra gwasanaethau o safon uchel, a chan fanteisio ar arbenigedd ein pobl, ein presenoldeb daearyddol a'n cysylltiadau cryf ag arweinwyr diwydiant, y Llywodraeth a phartneriaid eraill.

Mae pedair o'n pum swyddfa yn rhanbarth ARFOR ac mae llawer o'n 160 o staff yn byw ac yn gweithio yn y cymunedau hyn.

Cwmpas y Cyflwyniad Hwn: Mae'r dystiolaeth hon yn crynhoi mewnwleidiadau, canlyniadau, heriau, gwersi ac argymhellion o'n profiad o gyflawni ARFOR, gan gynnwys cynigion ar gyfer ei lwyddiant hirdymor.

3. Trosolwg o Gyflawni ARFOR

Amcanion (fel y'u gweithredwyd):

- Cryfhau'r berthynas rhwng yr economi a'r Gymraeg, gan gefnogi cymunedau bywiog lle gall pobl fyw a gweithio mewn ardaloedd Cymraeg eu hiaith.

Gweithgareddau a Gyflwynwyd:

- **Llwyddo'n Lleol (Marchnata, Ysbrydoliaeth a Gyrfaoedd):**

Ymgynghrach farchnata yn annog pobl i ymsefydlu neu ddychwelyd adref i ranbarth ARFOR drwy hyrwyddo cyflogaeth leol, cefnogaeth i fentrau a theuluoedd, a herio'r stereoteip bod rhaid gadael y rhanbarth i lwyddo. Roedd yr unigolion a gefnogwyd yn gweithredu fel llysgenhadon, gan rannu enghreifftiau da o fywyd go iawn.

Roedd pedair elfen yn sail i'r ymgynghrach:

1. **Mentro (Carfannau Menter):** Hyfforddiant grŵp, cefnogaeth arbenigol a chyllid sbarduno ar gyfer mentrau newydd; roedd y galw yn fwy na'r capasiti.
2. **Gyrfaol (Cyfleoedd Gwaith/Lleoliadau):** Cyllid ar gyfer lleoliadau gwaith gyda chyflogwyr lleol. Yn erbyn targed o 40, lleolodd y fenter 56 o unigolion mewn 49 o fusnesau. Hefyd, hwylusodd swyddogion sirol weithgareddau cymdeithasol i arddangos ARFOR fel lle deniadol i fyw a gweithio ynddo.
3. **Profi:** Adnoddau a sesiynau cyflogadwyedd ar gyfer ysgolion a cholegau, yn tynnu sylw at gyfleoedd am swyddi cyfrwng Cymraeg lleol a meithrin sgiliau cyflogadwyedd. Roedd potensial i'w phrif ffrydio.
4. **Ymgartrefu:** Cymorth ariannol a chyngor i annog teuluoedd a phobl ifanc i ddychwelyd i'r rhanbarth.

- **Cronfa Her:**

Mecanwaith ar gyfer peilota ymatebion arloesol i heriau rhanbarthol drwy bartneriaethau trawsffiniol, traws-sector, gyda'r nod o gryfhau'r cysylltiad rhwng yr economi a'r Gymraeg. Anogwyd ymgeiswyr i gyflwyno cynigion ar y cyd, gan fod cydweithio a gweithio mewn partneriaeth yn hanfodol i ddyluniad y prosiect.

- **Cymunedau Mentrus:**

Grantiau busnes wedi'u hanelu at greu swyddi o ansawdd uchel a chynyddu'r defnydd beunyddiol o'r Gymraeg yn y cymunedau.

- **Bwrlwm ARFOR:** Rhaglen gyfathrebu a chanddi'r nod o godi ymwybyddiaeth o raglen ARFOR, hyrwyddo busnesau lleol, a chreu ymdeimlad o egni a brwdfrydedd ("*buzz*") ledled rhanbarth ARFOR.

4. Tystiolaeth o Effaith

Nododd yr [asesiad annibynnol](#) diweddar o ARFOR 2 gan Wavehill y canlynol:

- Lefelau uchel o foddhad gan gyfranogwyr (69% yn fodlon iawn â'r gefnogaeth a dderbyniwyd o dan raglen Llwyddo'n Lleol, a 71% ar gyfer Cymunedau Mentrus).
- Dywedodd 68% o'r cyfranogwyr fod y gefnogaeth wedi codi eu dyheadau busnes.
- Crëwyd 250–330 o swyddi (er bod hyn hefyd â chafeat oherwydd y risg o ddadleoli mewn mannau eraill yn y rhanbarth).
- Crëwyd 78 o fusnesau newydd (60 o raglen Llwyddo'n Lleol a 18 o Gymunedau Mentrus).
- Cynnydd o 48% yn nifer y busnesau sy'n asesu medr unigolion gyda'r Gymraeg fel rhan o'r broses recriwtio.
- Dywedodd 59% o gyfranogwyr y rhaglen ei bod wedi rhoi hyder iddynt y gallent gyflawni eu dyheadau heb orfod symud i ffwrdd.

Canlyniadau meintiol eraill:

- Cafodd 56 o bobl ifanc leoliad; ymgysylltodd 49 o fusnesau o dan yr elfen gyrfaedd – gan ragori ar y targed gwreiddiol o 40 o leoliadau.

Canlyniadau ansoddol eraill:

- Fe wnaeth ymgyrchu a phresenoldeb mewn digwyddiadau herio stereoteipiau a chodi ymwybyddiaeth o ddyfodol lleol hyfyw, gan helpu i hyrwyddo ARFOR fel "lle da i fyw a gweithio".
- Carfannau menter: cafwyd cryn alw gan gyfranogwyr, gyda llawer yn gofyn am ddilyniant manylach – tystiolaeth o barodrwydd i gychwyn/tyfu busnesau gyda chyllid 'cyffyrddiad ysgafn' a hyfforddiant.
- Fe wnaeth y Cronfeydd Her arwain at ddatrys problemau ar y cyd ar draws sawl sector a ffin, gan alinio bywiogrwydd economaidd â chanlyniadau iaith.

Ffactorau Llwyddiant:

- Fe wnaeth dyluniad oedd yn seiliedig ar le weithio'n gyda chydlynu rhanbarthol.
- Dylid annog ethos 'peilot' hyblyg (profi, dysgu, ailadrodd) ymhellach.
- Cydweithio traws-sector (Cronfeydd Her) yn creu atebion ymarferol mewn sectorau, gan gynnwys bwyd, amaethyddiaeth, diwydiannau creadigol, lletygarwch, chwaraeon, addysg, technoleg ddigidol, a chymunedau.

5. Heriau a Rhwystrau

Dyluniad y Rhaglen:

- Fe wnaeth cymhlethdod ar draws elfennau/cronfeydd lluosog (e.e., rhaglenni ariannu ar wahân, ymgyrchoedd marchnata gwahanol) achosi dryswch; argymhellir symleiddio.
- Roedd ffenestri cyflawni byr yn cyfyngu ar ddilyniant hydredol a'r broses o fesur canlyniadau.
- Roedd dyheadau eang ar gyfer y rhaglen yn golygu bod cyllid cyfyngedig wedi'i wasgaru'n rhy denau, gan beryglu effaith yr ymyriadau.

Cyflawni/Trawsdorri:

- Roedd diffyg parhad ariannol yn lleihau'r gallu i weithredu'n hirdymor ac yn gyfyngedig o ran effaith.
- Roedd y dull pytiog ('*stop-start*') yn amharu ar y ddarpariaeth ac yn ei gwneud hi'n anoddach cadw staff.
- Cyfathrebu: Mae diffyg ymwybyddiaeth o frand ARFOR ac mae'n cael ei wanhau ymhellach gan lawer o isfrandiau/meysydd gwaith. Mae angen egluro cyfeiriad brand ARFOR ac ailbecynnu elfennau o raglen Llwyddo'n Lleol yn gliriach i gynulleidfaoedd.

Cyd-destun Allanol:

- Mae ansicrwydd ynghylch dyfodol y Gronfa Ffyniant Gyffredin, y mae awdurdodau lleol wedi dibynnu arni ar gyfer y cyfnod pontio i ARFOR, yn cynyddu'r angen am ddull mwy rhagweithiol a hirdymor o gefnogi'r cymunedau mwyaf gwledig a difreintiedig.

6. Gwersi a Ddysgwyd

Beth weithiodd yn dda?

- Roedd y weledigaeth y tu ôl i ARFOR yn arloesol ac yn haeddu cydnabyddiaeth. Gwnaed ymdrech glir i sicrhau bod pob ardal awdurdod lleol yn derbyn cefnogaeth wedi'i theilwra'n briodol. Cyflawnwyd llawer mewn cyfnod byr a chyda symiau cymharol fach o arian, trwy arloesi a chydweithio.
- Mae'r dull o ymgych ynghyd â lleoliadau (Llwyddo'n Lleol) yn berswadiol ac yn rhywbeth y gellir ei ehangu ac roedd yn darparu galwad glir i weithredu a chymhellant; mae presenoldeb mewn digwyddiadau yn sbarduno gwelededd a dyhead.
- Mae menter sy'n seiliedig ar garfannau gyda microgyllid yn datgloi cyfranogiad; mae yna awydd amlwg am gefnogaeth 'un i un' ar ôl y rhaglen.
- Mae buddsoddi dan arweiniad her yn un o nodweddion mwyaf arloesol ARFOR ac eto mae wedi bod yn anodd mesur yr effaith yn yr amserlen. Dylai rhaglenni yn y dyfodol geisio cadw'r ethos 'peilot'/'arloesi' er mwyn mynd i'r afael â heriau strwythurol, ond cynnwys dulliau gwerthuso hirdymor ac effeithiol o'r dechrau'n deg.

Beth ddylai newid y tro nesaf?

- Cyllid ar gyfer cyfnod hwy a chynllunio strategol sy'n caniatáu mwy o effaith, sicrwydd a chanlyniadau gwell.
- Cydgrynhai cronfeydd a gwahaniaethu amcanion ar gyfer gweithgarwch masnachol yn erbyn gweithgaredd cymunedol.
- Adeiladu dilyniant systematig (lleoliadau, carfannau menter, ailsefydlu) i olrhain canlyniadau hirdymor a chosteffeithiolrwydd.
- Prif ffrydio cynnwys cyflogadwyedd "Profi" i lwybrau addysg; ymgorffori amlygiad cynnar i entrepreneuriaeth ("dechrau eich busnes eich hun") ar draws ysgolion/AB/AU ac i lwybrau proffesiynol sy'n debygol o ddod yn hunangyflogedig.

Goblygiadau Polisi:

- Mae ymyriadau economaidd-gymdeithasol yn gofyn am sefydlogrwydd hirdymor a fframwaith polisi cyson. Rhaid i hyn fod yn ganolog i ddyluniad unrhyw gefnogaeth yn y dyfodol. Mae hefyd

yn bwysig cydnabod faint a gyflawnwyd gyda chyllideb gymharol fach.

- Mae angen cynllun strategol rhanbarthol (chwe blynedd) i alinio cynllunio iaith, datblygu gwledig, a'r economi sylfaenol, gyda symudiad cynnar i gyflawni effaith hirdymor, ar draws y rhaglen.

7. Argymhellion ar gyfer Cyllido a Dylunio Rhaglen yn y Dyfodol

Argymhelliad 1: Dylid ystyried cynllun strategol ar gyfer cyfnod hwy i fynd i'r afael â'r heriau economaidd-gymdeithasol sy'n wynebu'r bröydd Cymraeg.

Rhesymeg: Mae'r rhain yn heriau hirdymor a dwfn sy'n gofyn am bwyslais tymor hwy a newid ymddygiad yn seiliedig ar ymchwil a thystiolaeth.

Argymhelliad 2: Dylid cadw a mireinio Llwyddo'n Lleol (ymgyrch a lleoliadau).

Rhesymeg: Galw amlwg a chanlyniadau (56 lleoliad; 49 busnes). Ehangu targedu y tu allan i Gymru wrth gynnal ymwybyddiaeth eang o ARFOR; ymgorffori olrhain hydredol strwythuredig.

Argymhelliad 3: Dylid ehangu'r elfen Mentro gyda chefnogaeth 'un i un' a microgyllid dilynol.

Rhesymeg: Mae carfannau gordanysgrifedig yn dynodi entrepreneuriaeth sydd ynghudd; ychwanegwch gefnogaeth ôl-raglen fodiwlaid (cynllunio busnes/marchnata) a ffenestri ymgeisio rheolaidd.

Argymhelliad 4: Dylid cydgrynhai'r Cronfeydd Her yn un gronfa.

Rhesymeg: Bydd yn lleihau dryswch, yn gwella cyfathrebu, ac yn galluogi portffolio o gynlluniau peilot arloesol, traws-sector sy'n targedu heriau â blaenoriaeth ranbarthol.

Argymhelliad 5: Dylid gwahaniaethu rhwng amcanion masnachol ac amcanion cymunedol ar draws cronfeydd.

Rhesymeg: Lleoli'r Gronfa Her ar gyfer arloesedd masnachol/marchnad; defnyddio Cymunedau Mentrus/Bwrlwm ARFOR i ddarparu adnoddau ar gyfer ysgogi cymunedol a diwylliannol sy'n meithrin ymdeimlad o berthyn a defnydd o'r Gymraeg.

Argymhelliad 6: Dylid cynnal meddylfryd arloesol.

Rhesymeg: Byddai dull ceidwadol yn groes i egwyddorion sylfaenol ARFOR; dylid parhau i beilota, treialu a buddsoddi yn ystod y cyfnod pontio i baratoi ar gyfer ymyriadau strategol, y gellir eu hehangu o 2027 ymlaen.

Argymhelliad 7: Dylid symleiddio'r rhaglen, y brandio a'r elfennau.

Rhesymeg: Bydd negeseuon a phecynnu cliriach yn gwella'r broses o lywio rhanddeiliaid a denu cyfranogwyr. Mae angen lliniaru'r risg o ddyblygu rhwng swyddogaethau marchnata Llwyddo'n Lleol a Bwrlwm. Prif bwrpas Llwyddo'n Lleol oedd cyflwyno ymgyrch farchnata, ac roedd ei hamcanion yn gorgyffwrdd ag amcanion Bwrlwm wrth hyrwyddo cyfleoedd lleol a straeon llwyddiant. Sylwch fod yr adolygiad annibynnol diweddar a gomisiynwyd gan Lywodraeth Cymru, ac a gynhaliwyd gan Wavehill, yn nodi mai '*Llwyddo'n Lleol, o bosibl, yw'r elfen gryfaf o raglen ARFOR*'.

Argymhelliad 8: Dylid adeiladu entrepreneuriaeth a chyflogadwyedd cyfnod cynnar mewn addysg.

Rhesymeg: Mae patrymau gyrfa yn gynyddol seiliedig ar bortffolios; cyflwynwch gynnwys "dechreuwch eich busnes eich hun" a phrif ffrydiwch yr elfen Profi o fewn llwybrau uwchradd ac ôl-16.

Argymhelliad 9: Dylid cadarnhau ac ymestyn y cyfnod pontio (≥ 12 mis, yn ddelfrydol yn hirach).

Rhesymeg: Bydd hyn yn amddiffyn capasiti staff, yn osgoi bylchau yn y ddarpariaeth, ac yn cynnal momentwm wrth ddylunio strategaeth chwe blynedd; bydd yn cyd-fynd ag amseriad etholiadol a realiti cyflawni.

8. Casgliad

Mae ARFOR wedi darparu momentwm ac arloesedd ar draws meysydd fel llwybrau gyrfa, menter, ac ysgogi cymunedol, gan gysylltu bywiogrwydd economaidd â'r Gymraeg. Rydym yn barod i ddarparu data pellach a thystiolaeth lafar os yw'n ddefnyddiol.

Gyda strwythurau symlach, a chynllun strategol chwe blynedd wedi'i lunio'n gynnar, gall y cam nesaf atgyfnerthu enillion, dyfnhau effaith, a chynnig gwerth da am arian i gymunedau gwledig a Chymraeg eu hiaith.

Mae angen symleiddio a chanolbwyntio uchelgeisiau ac amcanion, symleiddio'r rhaglen, ac ymgorffori gwerthuso a dilynant er mwyn deall yr effaith hirdymor yn llawn.

1. Introduction and context

This response draws on the independent evaluation of the ARFOR 2 Cymunedau Mentrus scheme in Carmarthenshire, delivered between 2022 and 2025. The scheme formed part of the wider ARFOR 2 programme, an extended pilot funded by Welsh Government to address the linked challenges of economic opportunity and Welsh language decline in Welsh-language heartland areas

Carmarthenshire County Council received an allocation of £1.125 million through the Cymunedau Mentrus workstream to deliver a grants programme supporting businesses and third sector organisations, with the dual aim of strengthening economic activity and increasing the use of Welsh in the workplace and with customers.

2. Experience of delivering the scheme

From a delivery perspective, the evaluation indicates that local authority-led delivery was effective and well regarded.

Key features of the delivery experience included:

- A clear and proportionate application and grant management process, operating to common criteria across the ARFOR authorities.
- Strong working relationships between programme managers and grant recipients.
- Effective signposting to other business support and funding, helping some projects to lever additional investment.
- Positive feedback from beneficiaries regarding responsiveness, clarity and accessibility of the scheme

Delivery benefited from being locally managed, allowing the scheme to align with Carmarthenshire's wider economic and Welsh language strategies while still operating within a national framework.

3. Evident successes and positive outcomes

Economic outputs

The evaluation confirms that Cymunedau Mentrus delivered clear and measurable outputs:

- £1.102 million total expenditure, including £931k awarded to 30 businesses and community organisations.
- £411k of match funding secured, equating to approximately 29% of total project costs.

- 71 jobs and freelance roles created or safeguarded, at a gross cost per job of around £13,100, which is broadly in line with comparable business support schemes

Grants were particularly impactful for micro and small enterprises, where the scale of funding was sufficient to influence business investment decisions rather than simply offset marginal costs.

Welsh language outcomes

All supported projects included commitments to increase Welsh-language use. The evaluation finds evidence of:

- Increased use of Welsh in internal workplace activity.
- Expansion of Welsh-language customer-facing services.
- More visible use of Welsh in branding and marketing.
- The development of Welsh-language working and collaboration spaces, particularly in creative and media environments

In several cases, engagement with ARFOR encouraged businesses to treat Welsh as a strategic asset, leading to new products, services and markets that would not otherwise have been pursued.

Sectoral strengths

The strongest impacts were observed in sectors where Welsh is intrinsic to the economic activity, most notably:

- Creative and media industries (including activity linked to the Yr Egin cluster).
- Elements of the food and agri-tech economy where language, place and provenance add commercial value.

In these contexts, ARFOR reinforced existing Welsh-language economic ecosystems rather than attempting to create demand where it did not already exist.

4. Additionality: did ARFOR achieve more than a standard business support grant?

A critical issue is whether ARFOR delivered additional impact beyond what could reasonably be expected from other business support grants operating in Carmarthenshire.

On conventional economic metrics, the evaluation suggests that ARFOR is not clearly distinguishable from other grant programmes. Outputs such as jobs created or safeguarded and businesses supported are standard measures used across a wide range of local and national schemes. In a county with a large and diverse business support landscape, it is difficult to demonstrate that ARFOR's economic

outputs alone represent outcomes that would not have occurred through other funding routes

The report explicitly recognises this challenge, noting that ARFOR 2 – and Cymunedau Mentrus in particular – was a relatively small intervention when set against the scale of wider economic development funding operating locally. As a result, it was never realistic to expect ARFOR to generate distinctive county-wide economic impacts when assessed solely through standard output measures such as jobs or employment stock

Where ARFOR *does* demonstrate clearer additionality is in its language-specific conditionality and behavioural effects. The evaluation highlights that the explicit integration of Welsh language objectives into business support is distinctive to ARFOR, compared with mainstream grant programmes

Evidence suggests that scheme requirements encouraged some beneficiaries to adopt a more proactive approach to Welsh language use than they would otherwise have done, in some cases resulting in new Welsh-language products, services and markets.

In summary, ARFOR's economic additionality is difficult to evidence using conventional metrics, but its language additionality is more credible, particularly where Welsh is central to the business model rather than peripheral.

5. Limitations and challenges

The evaluation is clear about the limits of what ARFOR achieved:

- Scale: The scheme was too small to influence wider economic performance or labour market structure.
- Migration outcomes: **There is no demonstrable impact on out-migration**, population retention or return migration, reflecting the complexity of factors influencing these decisions and the limited scale of intervention .
- Outcome definition: Concepts such as “good jobs” lacked precision, making it difficult to assess impacts on job quality, pay or career progression.
- Breadth of focus: Broad eligibility criteria led to a diverse portfolio of projects, diluting strategic focus and limiting depth of impact.

6. Areas for future development

The Carmarthenshire experience suggests several lessons for future policy design:

1. Sharper focus on language-driven economic activity
Future programmes are likely to be most effective where Welsh is integral to the economic offer, rather than an added requirement.
2. Clearer articulation of realistic outcomes
Small-scale business support should not be over-burdened with expectations around migration or demographic change.
3. Depth over breadth
Concentrating resources on fewer sectors or clusters could deliver stronger and more visible impacts.
4. Retention of strong local delivery models
The Carmarthenshire model demonstrates the value of local authority delivery aligned with local economic and language strategies.

7. Concluding remarks

Overall, the evaluation suggests that ARFOR's principal contribution in Carmarthenshire lies less in its conventional economic outputs, which are comparable to other grant schemes, and more in its role as a pilot testing how economic development and Welsh language objectives can be aligned at business level.

If ARFOR is judged primarily on jobs and business counts, its impact is difficult to separate from the wider business support landscape. Its added value is strongest where it influenced business behaviour, language use and sectoral development in areas where Welsh is a genuine economic asset. This distinction between economic additionality and language additionality is central to understanding both the achievements and the limitations of the programme.

The Carmarthenshire evaluation demonstrates that while ARFOR delivered conventional economic outputs, these are not materially different from those produced by other business support schemes, and there is no demonstrable impact on migration or population retention

Future design must therefore focus on what ARFOR can credibly influence.

ARFOR should be designed explicitly as a targeted retention programme, not a general business support grant scheme

Should future commitment be realised, we would wish for the broad objectives of the previous Arfor programmes be refocussed, prioritised and simplified into one primary objective of retaining and attracting Welsh-speaking, economically active people in Carmarthenshire.

A programme that centred on the following would be welcomed as these interventions could provide more tangible benefits to the area as well as measurable outcomes

Key delivery actions

1. Welsh-medium retention jobs fund

Fund only roles that:

- are Welsh-essential or Welsh as the normal working language
- pay $\geq$ Real Living Wage
- offer permanence or a defined progression pathway

Prioritise roles suitable for people early in their career or with families.

2. Career pathways, not isolated jobs

Support employers to create:

- graduate/returner roles
- structured apprenticeships or traineeships
- progression ladders within SMEs and community enterprises

3. Enterprise entry routes

Targeted support for:

- under-35 founders
- family businesses transferring to a new generation
- co-operative and community enterprise models in rural areas

Pwyllgor Diwylliant, Cyfathrebu, y Gymraeg, Chwaraeon a Chysylltiadau Rhyngwladol

SeneddDiwylliant@senedd.cymru

20 Chwefror 2026

Annwyl Gyfaill

Gwahoddiad i ddarparu tystiolaeth ysgrifenedig: ARFOR

Diolch yn fawr am y cyfle i ddarparu tystiolaeth wrth i'r Pwyllgor graffu ar waith Weinidogion Llywodraeth Cymru ar weithredu'r rhaglen ARFOR. Mae ein hymateb yn darparu trosolwg cryno o'n prif argraffiadau o lwyddiant y cynllun hyd yma, ac yn seiliedig ar ein hymwneud ni gyda ffrydiau gwaith Llwyddo'n Lleol, Cymunedau Mentrus a Chronfa Her y rhaglen.

Llwyddo'n Lleol

Dylid nodi bod un o fy swyddogion wedi eistedd fel aelod anweithredol o grŵp llywio'r elfen Llwyddo'n Lleol o'r rhaglen. Doedd gan aelodau anweithredol ddim dylanwad o ran y penderfyniadau ynghylch dyrannu arian grant.

Prosiect yn ceisio newid ymddygiad hirdymor yw Llwyddo'n Lleol, ond gyda ffrwd ariannu tymor byr. Credwn fod y prosiect wedi llwyddo i greu cynnwys a gweithgareddau oedd yn targedu pobl ifanc o ARFOR er mwyn trio gwrthdroi'r syniad cyffredin bod angen iddynt adael eu hardaloedd genedigol er mwyn bod yn llwyddiannus. Mae'r neges yn un gref, ac mae'r brand wedi ei sefydlu, felly rydym o'r farn y byddai modd i'r prosiect barhau yn y dyfodol pe bai cyllid ar ei gyfer. Rydym yn meddwl y byddai ariannu hir dymor ar gyfer prosiect o'r math yma yn cynyddu'r tebygolrwydd o gyflawni yn erbyn prif amcanion y prosiect, a gobeithiwn y bydd Llywodraeth nesaf Cymru yn ymrwymo i wneud hynny.

Roedd grŵp llywio'r prosiect yn gynhwysol iawn gyda chynrychiolaeth o nifer fawr o gyrff cyhoeddus Cymru sy'n gweithredu'n genedlaethol ac ym mhedair sir ARFOR. Deallwn

Comisiynydd y Gymraeg
Siambrau'r Farchnad
5-7 Heol Eglwys Fair
Caerdydd CF10 1AT

0345 6033 221
post@comisiynyddygymraeg.cymru
Croesewir gohebiaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg

comisiynyddygymraeg.cymru

Welsh Language Commissioner
Market Chambers
5-7 St Mary Street
Cardiff CF10 1AT

0345 6033 221
post@welshlanguagecommissioner.wales
Correspondence welcomed in Welsh and English

welshlanguagecommissioner.wales

mai'r bwriad o gynnwys cynifer o sefydliadau oedd er mwyn lledaenu neges a dylanwad y prosiect, ond mae'n bosib y byddai grŵp llai wedi bod yn fwy effeithiol yn cynnig cyfeiriad strategol i'r elfen yma o raglen ARFOR.

Un o amcanion y prosiect oedd denu pobl ifanc oedd wedi symud i ffwrdd o ardal ARFOR yn ôl. Wrth gwrs, rydym yn cefnogi'r egwyddor a'r neges yma, ond credwn y byddai newid y neges i annog unrhyw siaradwyr Cymraeg i symud i ardaloedd ARFOR yn fwy cynhwysol, ac o bosib yn fwy llwyddiannus yn y pen draw.

Cymunedau Mentrus a Chronfa Her

Fel rhan o'r cytundeb i dderbyn cyllid trwy'r elfennau yma o raglen ARFOR cytunwyd y byddai angen i gwmnïau dderbyn y [Cynnig Cymraeg](#), sef cydnabyddiaeth gan y Comisiynydd i sefydliadau sy'n amlygu'r gwasanaethau y mae modd iddynt eu cynnig yn sgil datblygu cynllun datblygu'r Gymraeg. Roeddem yn falch o'r cyfle yma gydweithio â rhaglen ARFOR ac i ehangu cyrhaeddiad y Cynnig Cymraeg. Arweiniodd yr aliniad hwn rhwng Cymunedau Mentrus, Cronfa Her a'r Cynnig Cymraeg i 25 o sefydliadau ychwanegol gynnig mwy o wasanaethau Cymraeg. Mae'r tabl isod yn crynhoi nifer sydd wedi derbyn y Cynnig Cymraeg fesul cynllun.

Cynllun	Nifer sefydliadau dderbyniodd gyllid	Nifer sydd wedi derbyn templed Cynllun Datblygu'r Gymraeg	Nifer sydd wedi cwblhau a derbyn y Cynnig Cymraeg	% sydd wedi derbyn y Cynnig Cymraeg
Cymunedau Mentrus	65	65	18	28%
Cronfa Her	24	24	17	71%

Roedd anghysondebau ar draws y siroedd yn eu dulliau o gyfeirio a monitro sefydliadau, gyda rhai siroedd yn cychwyn ar y gwaith fisoedd ar ôl rhai eraill. Er nad oedd pawb wedi cwblhau'r Cynnig Cymraeg yn y pen draw, mae'n gadarnhaol fod pob sefydliad wedi cychwyn y broses o greu Cynllun Datblygu'r Gymraeg. Mae hyn wedi cyfrannu at sicrhau

Comisiynydd y Gymraeg
Siambrau'r Farchnad
5-7 Heol Eglwys Fair
Caerdydd CF10 1AT

0345 6033 221
post@comisiynyddygymraeg.cymru
Croesewir gohebiaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg

comisiynyddygymraeg.cymru

Welsh Language Commissioner
Market Chambers
5-7 St Mary Street
Cardiff CF10 1AT

0345 6033 221
post@welshlanguagecommissioner.wales
Correspondence welcomed in Welsh and English

welshlanguagecommissioner.wales

bod buddsoddiad grantiau Cymunedau Mentrus a'r Gronfa Her yn arwain at gynyddu cyfleoedd i bobl ddefnyddio'r Gymraeg wrth weithio ac wrth dderbyn gwasanaethau gan wahanol fusnesau.

Cyhoeddwyd [adolygiad o ARFOR 2](#) yn gynharach eleni, ac mae'r adolygiad yn casglu bod y rhaglen yn llwyddo i gyflawni rhai o'i phrif amcanion, ond bod hefyd angen ystyried targedu busnesau a sectorau penodol mewn ffordd fwy strategol. Mae hyn yn cyd-fynd â'n hargraffiadau ninnau hefyd. Er bod llawer o enghreifftiau lle cafodd yr arian grant ei wario ar brosiectau sy'n debygol o fod wedi cael effaith gadarnhaol ar y defnydd o'r Gymraeg, roedd enghreifftiau eraill lle roedd dylanwad tebygol y buddsoddiad ar gyfleoedd economaidd siaradwyr Cymraeg ac ar ddefnydd ehangach o'r Gymraeg yn llai amlwg. Credwn y byddai'r rhaglen wedi elwa o gyfnod cynllunio strategol hirach er mwyn deall sut y gallai'r arian grant gynnig yr effaith fwyaf positif ar godi cyfleoedd economaidd pobl ifanc yn y pedair sir, a thrwy hynny ehangu cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg.

Roedd penderfyniadau ar ddyrannu grantiau yn cael eu gwneud ar lefel yr awdurdodau lleol. Credwn bod y penderfyniad hwnnw, ar yr un llaw, yn sicrhau bod penderfyniadau yn cael eu gwneud ar lefel mwy lleol ac felly yn agosach at y cymunedau yr roedd yr arian i fod i'w cefnogi. Ond ar y llaw arall credwn bod y penderfyniad hwnnw wedi creu anghysondeb yn y mathau o sefydliadau a chynigion oedd yn llwyddiannus ar draws ardal ARFOR.

Petai rhaglen debyg yn cael ei rhedeg yn y dyfodol credwn y byddai'n fuddiol petai cyfeiriad strategol a chyfarwyddiadau clir o ran sut i gymryd penderfyniadau cyson a mwy strategol wrth ddyrannu'r grantiau yn cael ei ddarparu i'r awdurdodau lleol. Byddem yn awyddus felly bod mwy o arbenigedd yn cael ei ddatblygu yn y dyfodol er mwyn buddsoddi mewn prosiectau mwy o faint sydd wedi eu cynllunio yn fwy gofalus a strategol er mwyn cael y dylanwad mwyaf posib ar economi a hyfywedd y Gymraeg yn ardaloedd ARFOR. Dylid nodi nad oedd amserlen a chyllideb cyfyngedig rhaglen ARFOR 2 yn hwyluso y math hwn o gynllunio strategol, gofalus a hir dymor.

Cysylltu gweithgareddau ARFOR gyda rhaglenni datblygu economaidd prif ffrwd

Er gwaethaf pwysigrwydd rhaglen ARFOR, rhaid cydnabod hefyd fod y buddsoddiad hwn yn fychan iawn o ystyried cyllideb datblygu economaidd ehangach Llywodraeth Cymru. Er enghraifft, mae'r Bargeinion Dinesig a Thwf yn darparu buddsoddiad gwerth biliynau o

Comisiynydd y Gymraeg
Siambrau'r Farchnad
5-7 Heol Eglwys Fair
Caerdydd CF10 1AT

0345 6033 221
post@comisiynyddygymraeg.cymru
Croesewir gohebiaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg

comisiynyddygymraeg.cymru

Welsh Language Commissioner
Market Chambers
5-7 St Mary Street
Cardiff CF10 1AT

0345 6033 221
post@welshlanguagecommissioner.wales
Correspondence welcomed in Welsh and English

welshlanguagecommissioner.wales

bunnoedd ac yn cynnig cyfeiriad strategol ar gyfer datblygiadau economaidd drwy Gymru gyfan am gyfnod o 15 mlynedd. Mae'n ddadlennol mai canfyddiad [adroddiad ymchwil](#) gan Brifysgol Aberystwyth oedd mai ystyriaeth ymylol iawn fu i'r Gymraeg wrth ddatblygu bargeinion twf yn y gogledd, y canolbarth a'r de-orllewin. Yn ôl yr adroddiad, bydd effaith hirdymor y Bargeinion Dinesig a Thwf yn sylweddol iawn o ystyried y lefelau uchel o fuddsoddi cyhoeddus a phreifat sydd ynghlwm â hwy, ond ymddengys nad ydynt yn rhoi ystyriaeth ddifrifol i raglen ARFOR, nac ychwaith i'r Gymraeg.

Ein dealltwriaeth ni yw bod cyswllt rhwng swyddogion ARFOR a swyddogion y bargeinion dinesig a thwf wedi bod yn ysgafn iawn, os nad yn absennol mewn rhai ardaloedd. O ystyried taw un o brif uchelgeisiau ARFOR oedd deall yn well y cysylltiad rhwng y Gymraeg a'r economi ac i dreialu a phrif ffrydio ymyraethau llwyddiannus, mae hyn yn siomedig. Yn ein trafodaethau gyda swyddogion ARFOR maent yn adrodd bod ymdrech wedi bod i gydlyn gyda'r bargeinion dinesig a thwf, ond bod yr ymateb wedi bod yn wan.

Mae'r Comisiwn Cymunedau Cymraeg yn argymhell y dylai Llywodraeth Cymru ddatblygu strategaeth datblygu economaidd sy'n mynd i'r afael ag anghenion yr ardaloedd o arwyddocâd ieithyddol dwysedd uwch yn benodol. Yn ôl y Comisiwn, dylai'r strategaeth honno hyrwyddo dulliau datblygu economaidd sy'n canolbwyntio ar anghenion sylfaenol y cymunedau hynny. Rydyn ni'n cytuno ag asesiad y Comisiwn ac yn gefnogol o'r galw am strategaeth sy'n rhoi ffocws penodol ar anghenion economaidd yr ardaloedd yma. Yn ei ymateb i'r argymhelliad hwn, mae'r Llywodraeth wedi ymrwymo i ystyried hyn fel rhan o'r cyfnod oedi a myfyrio ar gyfer rhaglen ARFOR II. Credwn y dylai swyddogion y bargeinion dinesig a thwf sy'n gweithredu mewn ardaloedd o arwyddocâd ieithyddol dwysedd uwch fod yn rhan o unrhyw drafodaethau am ddatblygiad strategaethau economaidd penodol ar gyfer yr ardaloedd yma. Mae angen sicrhau bod y bargeinion dinesig a thwf yn cyfrannu'n uniongyrchol at lwyddiant y strategaethau economaidd hyn yn yr ardaloedd o arwyddocâd ieithyddol dwysedd uwch yn benodol ond eu bod ar draws eu hardaloedd yn cyfrannu at hyfywedd y Gymraeg.

Casgliadau a dyfodol ARFOR

Llwyddodd rhaglen ARFOR i ymgynnull a ffurfio rhaglen gynhwysfawr yn gyflym iawn wedi i Lywodraeth Cymru ddatgan y byddai'n ei ariannu, ac mae swyddogion y rhaglen yn haeddu clod am hynny. Mae adolygiad y rhaglen yn llawn enghreifftiau o sut mae'r rhaglen

Comisiynydd y Gymraeg
Siambrau'r Farchnad
5-7 Heol Eglwys Fair
Caerdydd CF10 1AT

0345 6033 221
post@comisiynyddygymraeg.cymru
Croesewir gohebiaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg

comisiynyddygymraeg.cymru

Welsh Language Commissioner
Market Chambers
5-7 St Mary Street
Cardiff CF10 1AT

0345 6033 221
post@welshlanguagecommissioner.wales
Correspondence welcomed in Welsh and English

welshlanguagecommissioner.wales

wedi gwneud gwahaniaeth i fusnesau ac unigolion sy'n byw yn ardal ARFOR, ac mae hynny i'w groesawu.

Mae rhaglen ARFOR wedi dechrau adeiladu sail ymchwil ar y cysylltiad rhwng y Gymraeg a'r economi, ond mae angen mwy o fuddsoddiad a threialu mwy o ymyraethau er mwyn deall beth yw'r ffyrdd gorau o gefnogi a chryfhau cynaliadwyedd cadarnleoedd y Gymraeg. Mae problemau'r ardaloedd yma yn gymhleth, ac felly mae datrysiadau llwyddiannus yn debygol o fod yr un mor gymhleth ac yn rhai sydd angen esblygu wrth i gymdeithas esblygu. Credwn y dylai Llywodraeth Cymru ymrwymo i fuddsoddiad hir dymor er mwyn adeiladu ar seiliau ARFOR.

Un feirniadaeth yr ydym wedi ei chlywed yn gyson am ARFOR yw bod cyfyngu'r cyllid i bedair sir yn amddifadu ardaloedd eraill sydd â dwysedd uchel o siaradwyr y tu allan i'r ffiniau cyfredol y rhaglen. Ein tyb ni yw y byddai'n fwy cynhwysol i gydlynu unrhyw gyllid yn y dyfodol gyda'r ymdrech i sefydlu ardaloedd o arwyddocâd ieithyddol dwysedd uwch, yn unol â phrif argymhelliad y Comisiwn Cymunedau Cymraeg.

Rydym yn gobeithio y bydd y sylwadau uchod o ddefnydd i chi yn eich ymgynghoriad, ac rwy'n hapus i fy swyddogion gwrdd â chi i drafod ymhellach.

Yr eiddoch yn gywir,

Efa Gruffudd Jones

Comisiynydd y Gymraeg

Comisiynydd y Gymraeg
Siambrau'r Farchnad
5-7 Heol Eglwys Fair
Caerdydd CF10 1AT

0345 6033 221
post@comisiynyddygymraeg.cymru
Croesewir gohebiaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg

comisiynyddygymraeg.cymru

Welsh Language Commissioner
Market Chambers
5-7 St Mary Street
Cardiff CF10 1AT

0345 6033 221
post@welshlanguagecommissioner.wales
Correspondence welcomed in Welsh and English

welshlanguagecommissioner.wales

Llwyddo'n Lleol 2050

1. Cefndir y Prosiect
2. Elfen Gyrfaoi
3. Elfen Mentro
4. Elfen Ymgartrefu
5. Elfen Profi
6. Marchnata a Chyfathrebu
7. Casgliadau

1. Cefndir y Prosiect

Mae Llwyddo'n Lleol 2050 wedi bod yn rhaglen sydd wedi'i hariannu gan ARFOR, gan weithredu ar draws Sir Gâr, Ceredigion, Gwynedd ac Ynys Môn.

Gyda theuluoedd a phobl ifanc yn mudo yn cael ei gydnabod fel un o'r prif resymau dros y gostyngiad yn nifer y siaradwyr Cymraeg mewn ardaloedd allweddol, nod Llwyddo'n Lleol 2050 yw darbwyllo pobl ifanc a theuluoedd ifanc sydd mewn perygl o adael neu sydd wedi gadael yn barod, ei bod yn bosib cael dyfodol disglair, gyda swydd dda mewn maes cyffrous, o fewn eu cymuned enedigol.

Mae pedair elfen i'r prosiect Llwyddo'n Lleol 2050:

1. Elfen Gyrfaoi
2. Elfen Mentro
3. Elfen Ymgartrefu
4. Elfen Profi

2. Elfen Gyrfaoi

Mae'r [Elfen Gyrfaoi](#) yn rhaglen allweddol sydd wedi darparu profiadau proffesiynol ystyrlon i bobl ifanc yn ardal ARFOR, a'u helpu i ddatblygu eu gyrfaoedd tra hefyd yn tynnu sylw at y potensial am lwyddiant yng Ngorllewin Cymru. Drwy'r cynllun hwn, rydyn ni wedi cefnogi 81 o bobl ifanc wrth fagu profiad ymarferol gyda busnesau lleol, gan hyrwyddo eu datblygiad mewn meysydd amrywiol.

Roedd y cynllun hwn yn cynnig cyfle i bobl ifanc dderbyn hyfforddiant, lleoliadau gwaith, prentisiaethau, a hyd yn oed ymweld â chwmnïau y tu allan i ardal ARFOR i gael cipolwg gwerthfawr y gallent ddod yn ôl i adfywio eu cymunedau lleol. Cafodd y cwmnïau sy'n rhan o'r rhaglen gyfle i wneud cais am hyd at £12,000 i fuddsoddi mewn aelodau staff ifanc neu i roi profiad proffesiynol iddynt.

Un o brif nodau elfen Gyrfaoi oedd dangos yr ystod eang o ddiwydiannau a llwybrau gyrfaoi sydd ar gael yng Ngorllewin Cymru. Drwy weithio gyda 62 o fusnesau neu sefydliadau, yn amrywio o beirianeg, marchnata, theatr, recriwtio pêl-droed i gadw gwenyn, fe wnaethom

lwyddo i ddangos bod cyfleoedd am yrfaeodd cyffrous a gwerth chweil i'w cael mewn ardaloedd gwledig. Mae hyn wedi helpu i herio'r naratif cyffredin nad yw llwyddiant gyrfa a datblygiad proffesiynol yn bosib heb symud i ardaloedd dinesig neu ardaloedd sy'n fwy metropolitanaidd.

Yn ogystal â hyrwyddo cyflogaeth leol, mae'r elfen Gyrfaol wedi rhoi pwyslais sylweddol ar y Gymraeg, gan annog ei defnydd fel sgil hanfodol wrth ddatblygu gyrfa. Rydyn ni wedi tynnu sylw at bwysigrwydd dwyieithrwydd yn y gweithle, sydd wedi dod yn gaffaeliad allweddol ar gyfer datblygiad personol a phroffesiynol yn y rhanbarth.

Elfen allweddol arall o'r cynllun oedd hyrwyddo'r cydbwysedd bywyd a gwaith sydd ar gael yn rhanbarth ARFOR. Cawsom gyfle i drefnu teithiau a thripiâu cymdeithasol ar gyfer y rhai a oedd yn ymwneud â'r elfen Gyrfaol, er mwyn iddynt allu cysylltu, rhannu profiadau a dathlu'r effaith bositif y mae'r rhaglen hon wedi'i chael ar eu bywydau. Drwy greu cymuned gref a thynnu sylw at fanteision y ffordd o fyw sy'n gysylltiedig â byw a gweithio yng nghefn gwlad Cymru, rydyn ni wedi tanlinellu'r posibilrwydd o adeiladu gyrfa lwyddiannus tra'n cynnal bywyd personol boddhaus.

I grynhoi, pwrpas y cynllun oedd annog pobl ifanc i fynd ar drywydd gyrfaeodd llwyddiannus a gwerth chweil yn eu cymunedau lleol, buddsoddi yn eu datblygiad proffesiynol, a chodi ymwybyddiaeth o'r cyfleoedd sydd ar gael yn y Gymru wledig. Mae wedi cyfrannu nid yn unig at ddatblygiad economaidd yr ardal ond hefyd at gadw a hyrwyddo'r Gymraeg fel sgil hollbwysig yn y gweithle modern.

Effaith Elfen Gyrfaol

Mae'r elfen Gyrfaol wedi cael effaith sylweddol ar yr economi leol a'r bobl ifanc dan sylw, tra'n chwarae rôl allweddol wrth hyrwyddo'r Gymraeg hefyd. Un o ganlyniadau allweddol y rhaglen yw creu cyfleoedd newydd am swyddi, gyda 14 o bobl ifanc yn sicrhau swyddi newydd a grewyd yn benodol diolch i gyllid a ddarparwyd gan elfen Gyrfaol. At hynny, bydd 30 o gyfranogwyr yn parhau yn eu swyddi o fewn busnesau lle roedd y cynllun yn caniatáu iddynt dyfu a datblygu eu sgiliau, naill ai drwy brofiad gwaith, hyfforddiant neu gyflogaeth uniongyrchol.

Gwenyn Gruffydd, Sir Gâr

Caniataodd yr elfen Gyrfaol i [Andy Stead](#) dderbyn prentisiaeth cadw gwenyn. Drwy'r cyfle hwn, sicrhodd Andy swydd llawn amser a manteisiodd ar gyrsiau prentisiaeth ac mae bellach yn gallu rhoi'r sgiliau a'r wybodaeth a ddysgwyd ar waith o fewn y busnes.

Pelly, Ynys Môn

Cwmni recriwtio pêl-droed gymharol newydd yw Pelly o Gaerwen. Roeddent yn awyddus i gyflogi aelod newydd i'r tîm drwy gymorth Llwyddo'n Lleol. Drwy'r elfen Gyrfaol, roeddent yn gallu cynnig rôl i [Luke Jordan](#) fel swyddog prosiectau. Ers bod yn y cwmni am flwyddyn, mae Luke bellach wedi sicrhau rôl barhaol llawn amser fel Swyddog Gwerthiant. Bydd y swydd newydd hon yn caniatáu iddo recriwtio ac ymweld â chleientiaid newydd ar gyfer y busnes.

(Chwith: Andy yn paratoi cychod gwenyn)

(Dde: Luke yn ymweld â darpar gleientiaid ar gwrs sgowntio yn Ffrainc)

Yn economaidd, mae'r elfen Gyrfaoel nid yn unig wedi helpu i gadw talentau ifanc o fewn y rhanbarth, ond hefyd wedi cyfrannu at dwf a chynaliadwyedd busnesau lleol drwy gryfhau eu gweithlu. Mae'r cyfle i fagu profiad proffesiynol wedi bod yn gaffaeliad gwerthfawr i fusnesau a phobl ifanc, gan helpu i feithrin gweithlu medrus, hyblyg ac ymroddedig sy'n gallu bodloni heriau tirwedd economaidd sy'n newid.

Cafodd pob unigolyn a gymerodd ran yn y cynllun brofiad amhrisiadwy, sydd wedi eu galluogi i ddatblygu eu gyrfaedd. Boed drwy gyflogaeth uniongyrchol neu drwy ddatblygu ymhellach o fewn eu swyddi presennol, mae'r cyfranogwyr wedi magu'r sgiliau, yr hyder a'r cysylltiadau angenrheidiol i ffynnu'n broffesiynol. At hynny, roedd angen y gallu i siarad Cymraeg ar gyfer pob swydd a grëwyd neu a ddatblygwyd drwy'r cynllun, gan sicrhau bod sgiliau iaith nid yn unig yn cael eu gwerthfawrogi ond yn hanfodol i lwyddiant.

Mae'r pwyslais ar y Gymraeg wedi cael effaith ddofn ar y rhai a gymerodd ran, yn enwedig ar y rhai a oedd yn llai hyderus i'w defnyddio i ddechrau. Darparodd yr elfen Gyrfaoel amgylchedd cefnogol lle gallai unigolion ymarfer eu sgiliau Cymraeg, gweld gwerth ymarferol dwyieithrwydd yn y gweithle, ac yn y pen draw, magu hyder i ddefnyddio'r iaith. Mae'r pwyslais ar y Gymraeg wedi helpu i atgyfnerthu ei phwysigrwydd fel sgil hanfodol yn yr economi leol a'r gweithle, tra hefyd yn cyfrannu at y nod diwylliannol ehangach o ddefnyddio a hyrwyddo'r Gymraeg yn y rhanbarth.

I grynhoi, mae'r elfen Gyrfaol wedi cyflawni canlyniadau economaidd positif, gan feithrin cyfleoedd cyflogaeth lleol, ac wedi grymuso pobl ifanc i ddatblygu'n broffesiynol ac yn bersonol. Drwy flaenoriaethu'r Gymraeg, mae'r cynllun hefyd wedi atgyfnerthu gwerth dwyieithrwydd, gan helpu i feithrin hyder pobl ifanc ac i sicrhau bod y Gymraeg yn parhau'n ased allweddol yn y gweithlu lleol.

Yr hyn a ddysgwyd

Fe wnaeth yr elfen Gyrfaol gynnig cipolwg gwerthfawr ar y galw am gymorth datblygu gyrfaoedd pobl ifanc mewn ardaloedd gwledig, yn ogystal ag effeithiolrwydd gweithio mewn partneriaeth ag amrywiaeth o fusnesau a sefydliadau lleol. Mae nifer o wersi allweddol wedi dod i'r amlwg o'r cynllun, a fydd yn arwain ymdrechion yn y dyfodol i rymuso pobl ifanc ac i hyrwyddo datblygiad lleol.

1. Galw Cryf am Gymorth Datblygu Gyrfaoedd

Un o'r gwersi pwysicaf a ddysgwyd o'r elfen Gyrfaol oedd lefel uchel y diddordeb a'r galw am y math hwn o gymorth. Er ei fod yn gynllun newydd o fewn Llwyddo'n Lleol, profodd y cynllun yn hynod o boblogaidd ymhlith pobl ifanc a busnesau. Dangosodd hyn angen clir am raglenni sydd wedi'u targedu ac sy'n cynnig cyfleoedd datblygu proffesiynol o fewn cymunedau gwledig. Roedd busnesau yn cydnabod gwerth buddsoddi yn nhwff gyrfaoedd pobl ifanc, ac yn ei weld fel cyfle gwyb i feithrin talentau lleol ac i greu cynaliadwyedd y gweithlu yn yr hirdymor.

2. Amrywiaeth o Brofiadau a'r Her o Gasglu Straeon

Gweithio gydag ystod mor eang o fusnesau ar draws gwahanol sectorau oedd un o agweddau mwyaf gwerth chweil y cynllun. Darparodd amrywiaeth y diwydiannau dan sylw, o beirianeg a marchnata i'r celfyddydau a chwaraeon, gyfoeth o brofiadau proffesiynol i gyfranogwyr. Yn ogystal, roedd casglu'r straeon hyn drwy'r cyfryngau cymdeithasol wedi helpu i godi ymwybyddiaeth o'r cyfleoedd sydd ar gael. Serch hynny, un her a ddeilliodd o weithio gyda chynifer o fusnesau ac unigolion oedd yr anhawster i gasglu a chyfleu pob stori yn llawn ar y cyfryngau cymdeithasol. Tra bod ymdrechion yn cael eu gwneud i dynnu sylw at gynifer o brofiadau â phosib, roedd maint y cynnwys ac amrywiaeth y straeon yn golygu na chafodd ambell naratif y sylw haeddiannol. Gyda chynlluniau'r dyfodol, gallai canolbwyntio ar lai o fusnesau neu unigolion ganiatáu straeon mwy cynhwysfawr ac ymgysylltiad gwell â'r cyfryngau cymdeithasol.

3. Hyblygrwydd o ran Cymorth, ond Angen am Ymgysylltiad â Ffocws

Roedd hyblygrwydd y cynllun, a oedd yn galluogi busnesau i deilwra math a hyd y cymorth i bobl ifanc, yn ffactor hanfodol yn ei lwyddiant. Roedd yr hyblygrwydd hwn yn galluogi busnesau a chyfranogwyr i wneud y mwyaf o'r cynllun. Serch hynny, tynnodd sylw hefyd at y ffaith bod natur amrywiol y cymorth - o leoliadau gwaith byr dymor i brentisiaethau tymor hwy - yn golygu efallai na fyddai rhai pobl ifanc wedi cael y dyfnder profiad angenrheidiol i elwa'n llawn. Wrth symud ymlaen, gall fod yn fwy effeithiol canolbwyntio ar lai o gyfranogwyr ond am gyfnodau hirach, gan sicrhau ymgysylltiad mwy trylwyr ac ystyrlon. Byddai hyn yn caniatáu ar gyfer cofnodi straeon yn well, canlyniadau â mwy o ffocws, ac effaith economaidd gryfach yn y gymuned.

4. Gwerth Ymgysylltu â Busnesau Lleol

Roedd y cydweithio sylweddol gyda 60 o fusnesau lleol yn atgyfnerthu pwysigrwydd partneriaethau cymunedol wrth gynnig cyfleoedd proffesiynol ar gyfer pobl ifanc. Roedd y rhwydwaith eang hwn o fusnesau nid yn unig yn helpu i greu amrywiaeth o brofiadau ond hefyd yn pwysleisio potensial economïau lleol i gynnal a datblygu

talentau ifanc. Gallai cynlluniau'r dyfodol elwa o gryfhau'r perthnasoedd hyn ymhellach drwy weithio'n ddwysach gyda grŵp dethol o fusnesau sydd wedi ymrwymo i gynnig cyfleoedd parhaus i bobl ifanc, gan ymestyn cymorth ariannol o bosib i gwmpasu lleoliadau gwaith neu brentisiaethau am gyfnod hirach - hyd at flwyddyn - gan ddarparu effaith fwy sylweddol a pharhaol.

5. Hyrwyddo Dwyieithrwydd a Threftadaeth Ddiwylliannol yn y Gweithle

Un o'r prif bethau a ddysgwyd o'r cynllun oedd pwysigrwydd dwyieithrwydd yn y gweithle. Fe wnaeth yr elfen Gyrfaoel lwyddo i integreiddio'r Gymraeg i brofiadau proffesiynol, gan danlinellu ei pherthnasedd fel sgil gwerthfawr yn y gweithle modern. Cyfrannodd hyn nid yn unig at gadw a hyrwyddo'r Gymraeg ond hefyd yn gwneud dwyieithrwydd fel mantais gystadleuol wrth ddatblygu gyrfaoedd yn lleol. Dylai prosiectau'r dyfodol barhau i bwysleisio rôl dwyieithrwydd wrth gyfoethogi'r gweithle a chefnogi twf personol a phroffesiynol.

6. Creu Cymuned Gytbwys a Chefnogol

Roedd pwyslais y cynllun ar gynnal cydbwysedd iach rhwng bywyd a gwaith, drwy ddigwyddiadau cymdeithasol a chyfleoedd rhwydweithio, yn fantais sylweddol. Roedd y cyfranogwyr yn gallu cysylltu, rhannu profiadau, a dathlu eu llwyddiannau gyda'i gilydd, a helpodd hyn i feithrin ymdeimlad cryf o gymuned. Roedd yr ymdeimlad hwn o berthyn a chyd-gefnogaeth yn amhrisiadwy o ran ysgogi pobl ifanc ac atgyfnerthu'r syniad y gellir datblygu gyrfa tra'n cynnal bywyd personol boddhaus mewn ardal wledig. Dylai rhaglenni'r dyfodol barhau i feithrin yr ymdeimlad hwn o gymuned, gan ei fod yn chwarae rhan hanfodol wrth annog ymgysylltiad a llesiant parhaus.

Mae'r elfen Gyrfaoel wedi cynnig cipolwg niferus ar y galw am gyfleoedd datblygu proffesiynol ar gyfer pobl ifanc mewn ardaloedd gwledig, pwysigrwydd hyblygrwydd o ran cymorth, a gwerth partneriaethau busnesau lleol. Drwy ganolbwyntio ar lai o gyfleoedd wedi'u targedu'n well ar gyfer lleoliadau gwaith estynedig a chynnig mwy o gymorth ariannol am gyfnodau hirach, gallai cynlluniau'r dyfodol gael hyd yn oed mwy o effaith ar ganlyniadau gyrfaoedd pobl ifanc mewn cymunedol gwledig. Bydd y gwersi hyn, ar y cyd â hyrwyddo dwyieithrwydd a chydbwysedd rhwng bywyd a gwaith yn barhaus, yn helpu i siapia dyfodol rhaglenni datblygu pobl ifanc yng nghefn gwlad Cymru, gan sicrhau y gall pobl ifanc adeiladu gyrfaoedd llwyddiannus tra'n cyfrannu at yr economi leol a threftadaeth ddiwylliannol.

3. Elfen Mentro

Cynlluniwyd yr elfen Mentro i gefnogi unigolion sydd â diddordebau tebyg mewn datblygu syniadau busnes neu ymateb i heriau yn eu cymunedau. Drwy gyflwyno cyfres o raglenni hyfforddi wedi'u teilwra, creodd y cynllun gyfleoedd unigryw i gydweithio, datblygu sgiliau, a throi syniadau yn atebion ymarferol. Cafodd y cynllun ei strwythuro i gynnwys cyfranogwyr mewn ymdrechion sirol eang a phrosiectau cymunedol mwy lleol, gan feithrin dull amrywiol ond cydlynol at ddatblygiad personol a chymunedol.

Roedd nod yr elfen Mentro yn ddeublyg: i ddarparu'r adnoddau a'r cymorth sydd eu hangen i gyfranogwyr ddatblygu syniadau busnes hyfyw a helpu i fynd i'r afael â heriau lleol. Anogwyd y cyfranogwyr i nodi cyfleoedd yn eu cymunedau, a darparodd y cynllun adnoddau – fel mentora, cymorth ariannol a sesiynau gydag arbenigwyr - i'w galluogi i greu atebion ymarferol i broblemau. P'un a oedd cyfranogwyr yn canolbwyntio ar ddatblygu busnesau neu'n mynd i'r afael â materion cymdeithasol lleol, cynlluniwyd y cynllun i feithrin gallu, annog meddwl creadigol a meithrin arweinyddiaeth ymhlith cyfranogwyr.

Rhannwyd y rhaglen yn ddwy brif elfen:

- **Rhaglenni a gyflwynwyd gan Grŵp Ymgynghoriaeth Lafan:** Cynhaliwyd y rhaglenni hyn ar draws y pedair sir, gyda chyfranogwyr yn mynychu sesiynau wythnosol gydag arbenigwyr dros gyfnod o 8 i 10 wythnos. Roedd y sesiynau wythnosol hyn yn gyfle i gyfranogwyr glywed wrth siaradwyr gwadd mewn meysydd amrywiol fel marchnata a rheolaeth ariannol, yn ogystal â chymryd rhan mewn gweithdai neu weithgareddau i ddatblygu sgiliau amrywiol. Fel rhan o'r cynllun, cynigiwyd cymorth ariannol i gyfranogwyr ddatblygu eu syniadau busnes, gan ddarparu amgylchedd cynhwysol i arloesi. Drwy ddod â phobl at ei gilydd o wahanol ranbarthau, creodd y rhaglenni hyn gyfleoedd unigryw ar gyfer rhwydweithio, rhannu gwybodaeth, a chydweithio ar draws ffiniau siroedd.
- **Rhaglenni a gyflwynwyd gan Swyddogion Prosiectau:** Canolbwyntiodd y rhaglenni hyn ar anghenion y gymuned leol a chawsant eu cynllunio'n benodol i fynd i'r afael â materion fel creu digwyddiadau cymunedol neu helpu pobl ifanc i ddysgu am lwybrau gyrfaedd gwahanol. Er bod y rhaglenni hyn yn fwy lleol, roeddent yn dal i gyd-fynd â nodau ehangach yr elfen Mentro: meithrin grymuso, datblygu sgiliau newydd, a mynd i'r afael â heriau cymunedol allweddol. Drwy ganolbwyntio ar faterion lleol, roedd swyddogion prosiectau yn gallu creu effeithiau ystyrlon, wedi'u targedu o fewn cymunedau gwledig.

Effaith Elfen Mentro

Mae'r [elfen Mentro](#) wedi cael effaith bositif ar gyfranogwyr a'u cymunedau ehangach. Cafodd bobl ifanc a gymerodd ran yn y rhaglenni a drefnwyd gan Lafan gyfle unigryw i ddatblygu eu syniadau busnes gyda chymorth ariannol a chymorth arbenigol, yn ogystal â'r cyfle i ddatblygu rhwydwaith eang o gysylltiadau o fewn eu hardaloedd lleol. Arweiniodd hyn at ddatblygu busnesau newydd a oedd yn mynd i'r afael ag anghenion lleol penodol ac yn cyfrannu at dwf economaidd yn eu rhanbarthau.

I fesur effaith y rhaglenni a drefnwyd gan Lafan, gofynnwyd i gyfranogwyr gwblhau holiadur byr cyn cymryd rhan yn y rhaglenni hyfforddi ac ar ôl hynny. Drwy gymharu'r ymatebion gan gyfranogwyr cyn cymryd rhan yn y prosiect ac ar ôl hynny, gellid mesur newidiadau o ran agweddau a barn. Dangosodd canlyniadau'r ymchwil fod y cyfranogwyr wedi cryfhau eu dealltwriaeth o'r cyfleoedd sydd ar gael yn rhanbarth ARFOR, yn ogystal â phrofi gwelliannau sylweddol o ran hyder.

Cyn cymryd rhan yn y cynllun Mentro, roedd 76.9% o'r cyfranogwyr yng Ngheredigion a Sir Gâr yn cytuno'n gryf fod y Gymraeg yn cynnig cyfleoedd iddynt, ac erbyn diwedd eu hymwneud, cynyddodd y ganran hon i 84.6%. Mae hyn yn awgrymu bod yr elfen Mentro wedi llwyddo i godi ymwybyddiaeth cyfranogwyr o'r cyfleoedd y mae'r Gymraeg yn eu cynnig o ran entrepreneuriaeth a chyflogaeth.

Wrth fesur hyder cyfranogwyr, cafwyd cynnydd o 38.4% yn nifer y cyfranogwyr (o Geredigion a Sir Gâr) a gytunodd yn gryf eu bod yn teimlo'n hyderus am eu dyfodol. Gwelwyd cynnydd tebyg mewn hyder gyda chyfranogwyr yng Ngwynedd ac Ynys Môn, ac er bod yr ymatebion cychwynnol yn dangos rhywfaint o ansicrwydd am eu dyfodol, erbyn diwedd y rhaglen, teimlai 60% o gyfranogwyr yn hyderus am eu camau nesaf.

I'r rhai a oedd yn ymwneud â'r mentrau cymunedol a gyflwynwyd gan swyddogion prosiectau, roedd y prosiect yn llwyfan i fynd i'r afael â phryderon lleol ac i greu atebion ymarferol. Boed hynny'n drefnu digwyddiadau, archwilio gyrfaedd, neu'n mynd i'r afael â heriau cymunedol, roedd buddiolwyr yn gallu cael effeithiau mesuradwy yn eu hamgylcheddau lleol. Cyfrannodd y pwyslais ar bobl ifanc a materion lleol hefyd at ysbrydoli

ymdeimlad o effaith, gan annog arweinwyr y dyfodol i chwarae rhan weithredol wrth siapio eu cymunedau.

Un o'r cynlluniau Mentro lleol oedd rhoi cymorth i glybiau rygbi lleol drefnu digwyddiadau cymunedol Cymraeg. Roedd y rhain yn boblogaidd iawn yn ogystal â bod o fudd economaidd i'r clybiau. Drwy gymorth Llwyddo'n Lleol, trefnodd Clwb Rygbi Aberaeron noson *'Strictly Come Dancing'* elusennol. Cododd y noson £13,500, gyda hanner yr arian yn mynd tuag at elusen Aren Cymru a'r gweddill tuag at y clwb, a fydd yn caniatáu iddynt drefnu digwyddiadau tebyg yn y dyfodol. Dywedodd un o drefnwyr y digwyddiad;

'Mae cymorth Llwyddo'n Lleol wedi bod yn werthfawr tu hwnt i'r clwb hyd yma, ac wedi profi'r angen am drefnu digwyddiadau sy'n creu bwrlwm lleol yn ogystal â'u gwerth.'

Yn gyffredinol, fe wnaeth Mentro lwyddo i rymuso unigolion i weithredu ar eu syniadau, boed hynny'n ymwneud â mentrau entrepreneuriaidd neu newid cymdeithasol, gan greu effeithiau parhaol sy'n parhau i gael eu teimlo mewn cymunedau ar draws yr holl siroedd sy'n cymryd rhan.

(Cryw dechrau busnes newydd)

Yr hyn a ddysgwyd

Darparodd elfen Mentro gipolwg gwerthfawr ar yr anghenion a'r cymorth sydd eu hangen ar bobl ifanc sy'n chwilio am gymorth busnes a datblygu digwyddiadau cymdeithasol.

- Rhaglenni Cymorth Busnes:** Roedd rhaglenni cymorth busnes yn boblogaidd iawn, gan ddangos yn glir y galw am y math hwn o gymorth. Roedd pobl ifanc yn awyddus i ymgysylltu â'r adnoddau a oedd ar gael i helpu i ddatblygu eu syniadau busnes, gan gadarnhau'r angen am fentora hygyrch i fusnesau a chyllid grant.
- Rhaglenni Thematig:** Er y cynigiwyd rhaglenni thematig a oedd yn canolbwyntio ar lwybrau gyrfa penodol, nid oeddent mor boblogaidd â'r rhaglenni cymorth busnes mwy cyffredinol. Mae hyn yn awgrymu y gallai dull ehangach a mwy hyblyg fod yn fwy apelgar a llwyddiannus i bobl ifanc a allai fod yn archwilio sawl opsiwn am yrfaoedd neu'n chwilio am strwythur mwy agored.
- Cyfuniad o Sesiynau Ar-lein a Sesiynau Wyneb yn Wyneb:** Gweithiodd y cymysgedd o sesiynau ar-lein ac wyneb yn wyneb yn dda. Roedd y fformat hwn yn ei wneud yn haws i gyfranogwyr fynychu sesiynau tra'n parhau i ddarparu cyfleoedd

rhwydweithio a gwneud cysylltiadau. Roedd hyblygrwydd y sesiynau ar-lein, ynghyd â chysylltiad personol cyfarfodydd wyneb yn wyneb, yn allweddol i gynnal ymgysylltiad ac i feithrin cysylltiadau ystyrlon.

4. **Cymorth Ariannol:** Roedd yn ymddangos bod cynnig cymorth ariannol, fel y grant o £1000, yn arf pwerus. Helpodd y cyllid hwn bobl ifanc i gymryd y camau cyntaf wrth lansio eu mentrau busnes, gan roi'r adnoddau roedd eu hangen arnynt i ddechrau arni.
5. **Diddordeb y Gymuned Leol:** Drwy'r rhaglenni yn y siroedd, roedd diddordeb amlwg mewn trefnu gigs a digwyddiadau. Roedd nifer o bobl ifanc yn cydnabod yr angen i greu digwyddiadau lleol ar gyfer eu grŵp oedran, gan greu cyfleoedd i ymgysylltu â'r gymuned ac i gynnig adloniant. Amlygodd hyn y potensial ar gyfer creu digwyddiadau sy'n cael eu llywio gan bobl ifanc i fynd i'r afael â bylchau mewn digwyddiadau lleol.

4. Elfen Ymgartrefu

Lansiwyd yr [Elfen Ymgartrefu](#) gyda'r nod o gefnogi teuluoedd sy'n ystyried symud yn ôl i ranbarth ARFOR drwy ddarparu gwybodaeth werthfawr, cymorth ariannol, a mynediad at rwydwaith o unigolion sy'n rhannu'r awydd i ddychwelyd adref. Yn wreiddiol, cynlluniwyd y cynllun i hwyluso penwythnosau preswyl, gan ddod â theuluoedd a oedd yn ystyried adleoli i ARFOR at ei gilydd. Bwriad y penwythnosau hyn oedd caniatáu i gyfranogwyr drafod eu pryderon, derbyn arweiniad, a chael mewnwelediad a fyddai'n eu helpu i wneud penderfyniadau gwybodus am ddychwelyd.

Serch hynny, bu'r model ymgysylltu cychwynnol hwn yn llai llwyddiannus na'r disgwyl, gyda diddordeb a chyfranogiad yn brin. Mewn ymateb i hyn, fe wnaethom addasu ein dull gweithredu a lansio cynllun newydd a oedd yn cynnig cymhelliad o £5,000 i deuluoedd fel anogaeth i adleoli i ranbarth ARFOR. Cynlluniwyd y prosiect peilot bychan hwn i ddarparu cymorth ariannol i nifer ddethol o deuluoedd, gan roi cyfle iddynt ddychwelyd yn gyfnewid am rannu eu profiadau a'u siwrnai drwy ein platfformau cyfryngau cymdeithasol. Drwy ddangos eu straeon, y nod oedd tanlinellu buddion a heriau dychwelyd i'r rhanbarth, gyda'r gobaith o ysbrydoli eraill i ddilyn yr un trywydd.

Cafwyd ymateb hynod o bositif i'r cynllun diwygiedig. Derbyniwyd dros 50 o geisiadau, a hyd yma, mae dros 200 o unigolion wedi gofyn am gymorth i ddychwelyd i ARFOR. Yn anffodus, oherwydd cyllid prin, dim ond wyth teulu roeddem yn gallu eu cefnogi drwy'r cynllun hwn. Er bod hwn yn gam sylweddol, roedd y lefel uchel o ddiddordeb yn dangos bod angen cymorth ac adnoddau parhaus i gynorthwyo eraill i ddod yn ôl.

Mewn ymateb i'r galw cynyddol, rydyn ni wedi datblygu llyfryn adnoddau cynhwysfawr sy'n darparu gwybodaeth hollbwysig a dolenni i fynd i'r afael â'r pryderon allweddol a godwyd gan y rhai sydd â diddordeb mewn adleoli. Mae'r pynciau a drafodir yn cynnwys tai, cyfleoedd cyflogaeth, gofal iechyd, gofal plant, addysg a gweithgareddau cymunedol, gyda phwyslais arbennig ar ddigwyddiadau a gwasanaethau Cymraeg. Mae'r adnodd hwn yn cael ei ddosbarthu i bawb sydd wedi dangos diddordeb yn yr elfen Ymgartrefu yn ogystal ag i gynghorau lleol a sefydliadau perthnasol fel Mudiad Meithrin, Clybiau Ffermwyr Ifanc a M-Sparc, gan sicrhau bod unigolion yn cael mynediad at y cymorth sydd ei angen arnynt i ddychwelyd yn llwyddiannus i ranbarth ARFOR.

Er nad oedd cyfnod peilot yr elfen Ymgartrefu heb ei heriau, mae'r adborth a dderbyniwyd a'r lefel uchel o ddiddordeb gan y rhai a oedd yn dychwelyd yn amlygu pwysigrwydd parhau i

ddatblygu ac ehangu cymorth i deuluoedd sy'n ystyried symud yn ôl i'r ardal. Drwy gymorth ariannol, rhannu gwybodaeth, a chreu rhwydwaith cymorth, mae'r cynllun yn helpu i osod y sylfaen ar gyfer dull mwy cynaliadwy a chynhwysol at dwf a chadw'r boblogaeth yn rhanbarth ARFOR.

Effaith Elfen Ymgartrefu

Fel rhan o gymorth ariannol elfen Ymgartrefu gwerth £5k, rydyn ni wedi helpu 8 o deuluoedd neu unigolion i adleoli i ranbarth ARFOR. Isod, ceir trosolwg o sut mae'r prosiect wedi effeithio ar bob un ohonynt:

1. **Manon Williams, Gwynedd** – Ers dychwelyd i Wynedd, mae Manon wedi cael swydd yn 'Glasu', cwmni lleol ym Mhen Llŷn sy'n cynhyrchu ac yn gwerthu hufen iâ. Mae'r swydd newydd hon yn caniatáu iddi ddefnyddio'r sgiliau a'r profiadau a ddatblygodd tra'n byw y tu allan i ranbarth ARFOR, gan helpu gyda'r broses gynhyrchu. Y tu allan i'r gwaith, mae gan Manon ddiddordeb brwd mewn celf ac mae'n gobeithio datblygu'r angerdd hwn yn fusnes bach, tra'n parhau i helpu ar y fferm deuluol. Mae dychwelyd i Wynedd hefyd wedi ei galluogi i barhau i wirfoddoli gyda thîm gwylwyr y glannau lleol.
2. **Catherine a Matt, Gwynedd** – Ar ôl adleoli o Derby i Wynedd ym mis Chwefror, dechreuodd Matt swydd newydd gyda Siemens Healthineers ger Llanberis. Mae Catherine hefyd wedi llwyddo i ddod o hyd i waith fel Cydlynnydd Gwyddoniaeth yng Nghanolfan Ecoleg a Hydroleg y DU. Ar hyn o bryd, mae'r cwpl yn rhentu cartref yn Y Felinheli ond yn gobeithio aros yn yr ardal a dechrau teulu. Mae'r ddau yn mwynhau gweithgareddau awyr agored, ac mae Catherine wedi rhannu eu profiadau o ddychwelyd i'r rhanbarth yn y clip hwn ar wefan Newyddion S4C: [Catherine a Matt](#)
3. **Annest a Saman, Gwynedd** – Ar ôl bron i ddeuddeg mlynedd yn gweithio fel athrawes Saesneg yng Ngwlad Thai, dychwelodd Annest i Wynedd eleni, gan ddod â'i gŵr Saman a'u mab bach, Arwyn John, gyda hi. Diolch i gymorth ariannol Llwyddo'n Lleol 2050, mae Annest wedi cofrestru ar gwrs TAR ym Mhrifysgol Bangor i gymhwyso fel athrawes wyddoniaeth, gan ddechrau ym mis Medi. Yn y cyfamser, mae Saman yn bwriadu datblygu syniad busnes. Dywedodd Annest: "Mae elfen Ymgartrefu ARFOR – Llwyddo'n Lleol 2050 wedi bod yn hynod o werthfawr drwy gynnig arweiniad wrth i ni symud o dramor nôl i Gymru a chynnig sefydlogrwydd ariannol yn ystod y cyfnod pontio, sydd mor ddrud. Mae eu cefnogaeth barhaus i'n cynlluniau wedi bod yn galonogol, ac mae gwybod y byddant yn parhau i'n helpu ar ôl i ni gyrraedd wedi rhoi tawelwch meddwl mawr i ni."
4. **Lea a Simon, Ceredigion** – Dychwelodd Lea, Simon, a'u plant i Geredigion ym mis Rhagfyr 2024. Ers hynny, mae'r teulu wedi mwynhau archwilio eu cartref newydd yn ardal Tal-y-bont. Mae dau o'u plant wedi dechrau yn yr ysgol leol, gan gymryd rhan yn y pantomeim Nadolig ac eisteddfod yr ysgol. Mae Lea yn artist talentog, tra bod Simon wedi parhau â'i swydd gyda Network Rail.
5. **Helen a Guto, Ceredigion** – Ar ôl sawl mis o atgyweirio eu cartref newydd, roedd Helen a Guto yn gallu symud i ardal Talgarreg yng Ngheredigion ddiwedd Mawrth. Cyn adleoli, roedden nhw'n poeni y byddai gadael Caerdydd yn golygu gadael gyrfaedd llwyddiannus fel cynhyrchwyr teledu gydag ITV Cymru. Serch hynny, mae'r ddau wedi gallu parhau yn eu swyddi, gan gyfuno eu gyrfaedd mewn maes cyffrous gyda'r mwynhad o fyw gartref yn rhanbarth ARFOR.

6. **Glyn a Sophie, Sir Gâr** – Ar ôl gadael Sir Gâr yn 2019 i chwilio am gyfleoedd gwaith, dychwelodd Dr. Glyn a Dr. Sophie Morris, ynghyd â'u teulu ifanc, i Sir Gâr ddechrau'r flwyddyn. Mae Sophie yn dysgu Cymraeg gyda'u plant bach, Rosie ac Osian, tra bod y ddau'n parhau i redeg busnes ymgynghori a gwerthuso yn cefnogi myfyrwyr ymchwil gyda'u gwaith. Dywedodd Glyn:

"Roedden ni ar y ffens ynglŷn â symud nôl, nes i fy nhad anfon neges am grant Llwyddo'n Lleol ARFOR. Dydw i ddim yn gallu disgrifio cymaint wnaeth yr hwb bach cefnogol hwn ein hannog i gymryd y naid ac i ddychwelyd adre."

7. **Eleri ac Edward, Sir Gâr** – Ar ôl byw yng Nghaerdydd a Chastell-nedd Port Talbot, dychwelodd Eleri ac Edward Powell i'w cartref yn Sir Gâr ym mis Chwefror eleni gyda'u mab bach, Elis. Ers hynny, mae eu teulu o dri wedi tyfu i deulu o bedwar, gyda dyfodiad eu hail blentyn, Efa, ym mis Mawrth.
8. **Gwyn a Jeno, Sir Gâr** – Ym mis Ionawr, dechreuodd Gwyn ei swydd newydd fel athro dyniaethau yn Ysgol Bro Myrddin, Caerfyrddin. Mae'r pâr ifanc wedi prynu tŷ yng Nghaerfyrddin, ac ers dychwelyd, mae'r ddau wedi mwynhau dilyn y clwb pêl-droed lleol, yn ogystal â mynychu gigs Cymraeg yn yr ardal. Mae'r ddau wrth eu bodd i fod yn ôl adref yn rhanbarth ARFOR ac yn edrych ymlaen at gerdded llwybr yr arfordir a "chael gardd hyfryd!". Dywedodd Gwyn:

"Un o'n pryderon mwyaf oedd a fyddai swyddi ar gael. Diolch i gymorth ariannol gan ARFOR a chael amser i baratoi, mae'r pryder hwn wedi ei liniaru, ac rydyn ni'n gyffrous i weithio yn ardal Sir Gâr."

(Yr wyth achos a gefnogodd Llwyddo'n Lleol i ddychwelyd adref)

Yr hyn a ddysgwyd

1. **Sylw yn y Cyfryngau a Thrafodaeth Gyhoeddus:** Fe wnaeth y datganiad i'r wasg a gyhoeddwyd am y cynnig o gymorth ariannol ddenu sylw sylweddol yn y cyfryngau, gan sbarduno trafodaethau ehangach am y cyfleoedd a'r heriau o fyw yn rhanbarth ARFOR. Bydd yr adborth hwn, yn enwedig yr heriau sy'n wynebu pobl ifanc, yn werthfawr wrth siapia cynlluniau'r dyfodol.
2. **Egluro'r Cynnig:** Er bod yr ymdrechion marchnata wedi llwyddo i ddenu sylw, dylid cyflwyno'r cynnig yn gliriach y tro nesaf i bwysleisio bod y cymorth ariannol yn gyfyngedig a bod angen bodloni amodau a gofynion. At hynny, bydd cyfathrebu cliriach am yr ymrwymiad i gyfrannu at yr ymgyrch ddigidol yn helpu i reoli disgwyliadau.
3. **Proses a Meini Prawf Ymgeisio:** Dylai'r canllawiau gynnwys meini prawf penodol ar gyfer sgorio ceisiadau, fel bod ymgeiswyr yn deall natur gyfyngedig y cymorth a'r gofynion ar gyfer ymgysylltu'n ddigidol. Mae angen ffurfioli'r broses ymgeisio hefyd i osgoi oedi a bod penderfyniadau'n cael eu gwneud yn brydlon.
4. **Adeiladu Cronfa Ddata o Unigolion â Diddordeb:** Llwyddodd y cynllun i ddatblygu cronfa ddata o unigolion a theuluoedd sydd â diddordeb mewn dychwelyd i ARFOR. Gydag ymholiadau parhaus, mae'n amlwg bod galw mawr am y math hwn o gymorth.
5. **Rhannu Cynnwys yn Effeithiol:** Mae cynnig cymorth ariannol yn gyfnewid am gynnwys digidol wedi bod yn ffordd effeithiol o rannu straeon positif. Er bod ansawdd y cynnwys yn amrywio, roedd y safon at ei gilydd yn uchel, ac yn llwyddo i gyfleu darlun gonest a phositif o ddychwelyd i'r rhanbarth.
6. **Cyfleoedd i Ymgysylltu â'r Gymuned:** Gyda mwy o amser, gallai trefnu digwyddiadau i ddod â'r rhai sydd wedi elwa o'r cynllun at ei gilydd gryfhau'r ymdeimlad o gymuned ymhellach a chynnig cymorth ychwanegol.

5. Elfen Profi

Cynlluniwyd yr Elfen Profi gyda'r nod o siapia meddylfryd a rhoi'r sgiliau a'r hyder angenrheidiol i bobl ifanc wneud penderfyniadau gwybodus am eu dyfodol. Drwy gynnig cymorth ymarferol, mae'r cynllun yn helpu myfyrwyr mewn ysgolion i ddod yn fwy ymwybodol o'u cryfderau a'u galluoedd unigol, a'u grymuso i fynd ar drywydd cyfleoedd yn hyderus, ym myd addysg ac yn y gweithlu. Yn ganolog i'r cynllun mae'r anogaeth i bobl ifanc gydnabod gwerth eu sgiliau Cymraeg a sut gall y rhain wella eu cyflogadwyedd yn sylweddol yn y farchnad swyddi sy'n datblygu.

Wedi'i datblygu gan Fenter Gorllewin Sir Gâr, profodd yr Elfen Profi lwyddiant i ddechrau o fewn Sir Gâr drwy ymgysylltu'n uniongyrchol â myfyrwyr a'u helpu i baratoi ar gyfer yr heriau sydd ar y gweill. Gan adeiladu ar y llwyddiant hwn, nod y prosiect oedd ehangu ar draws rhanbarth ARFOR, gan gyrraedd cynulleidfia ehangach o ddysgwyr ifanc a chynnig adnoddau ac arweiniad tebyg.

Ar y cyd â Llwyddo'n Lleol, gweithiodd Menter Gorllewin Sir Gâr i greu gwefan Profi ddeinamig, hwb canolog ar gyfer adnoddau sy'n cynnwys podlediadau a fideos. Mae'r cyfryngau hyn nid yn unig yn tynnu sylw at fusnesau a chyflogwyr lleol ond maent hefyd yn cynnig cipolwg gwerthfawr ar y cyfleoedd gyrfa sydd ar gael drwy gydol rhanbarth ARFOR. Un o'r negeseuon allweddol sy'n cael ei chyfleu drwy'r wefan yw pwysigrwydd hyfedredd yn y Gymraeg yn y gweithlu modern. Mae'r cynllun yn dangos sut gall meddu ar sgiliau Cymraeg roi mantais gystadleuol ac agor drysau i ystod ehangach o gyfleoedd proffesiynol, yn arbennig yng Nghymru.

Drwy'r ymdrech gydweithredol hon, mae'r elfen Profi yn parhau i rymuso pobl ifanc, a'u hannog i gofleidio eu treftadaeth ddiwylliannol ac i fod yn hyderus wrth ddefnyddio eu sgiliau Cymraeg ym myd gwaith.

(Llwyddo'n Lleol yn mynychu ffair yrfaeodd mewn ysgol)

Effaith yr Elen Profi

Mae'r elfen Profi wedi cael effaith sylweddol ar draws rhanbarth ARFOR, gan roi arweiniad gyrfa gwerthfawr a chymorth i 11,451 o bobl ifanc yn Sir Gâr, Ceredigion, Gwynedd, ac Ynys Môn. Wedi'i sefydlu'n wreiddiol yn Sir Gâr, parhaodd Profi i fod yn boblogaidd o fewn y sir, gan ymgysylltu'n gyson ag ysgolion a myfyrwyr lleol. Yng Ngheredigion, ehangodd y rhaglen, gyda llwyddiant nodedig mewn ysgolion fel Ysgol Aberaeron, Ysgol Bro Teifi ac Ysgol Penweddig. Cofleidiodd yr ysgolion hyn y cynllun, a thyfodd poblogrwydd Profi yn raddol o ganlyniad.

Serch hynny, gwelodd y cynllun llwyddiant mwy cyfyngedig yng Ngwynedd ac Ynys Môn. Yng Ngwynedd, canfu Ysgol Brynrefail ac Ysgol Tryfan yr adnoddau a'r sesiynau gyrfaeodd yn ddefnyddiol, gan ofyn am sesiynau ychwanegol i'w myfyrwyr. Er gwaethaaf yr ymatebion positif hyn, profodd yr ymdrechion i ymgysylltu ag ysgolion eraill y sir yn fwy heriol gyda defnydd cyfyngedig ar draws y rhanbarth. Yn yr un modd, yn Ynys Môn, er bod sesiynau wedi'u trefnu'n llwyddiannus yn Ysgol Bodedern a chymerodd swyddogion prosiectau ran mewn diwrnodau ffug gyfweiliadau yn Ysgol Syr Thomas Jones ac Ysgol David Hughes (ar y cyd â Gyrfa Cymru), roedd ymgysylltiad ehangach ar draws yr ynys yn parhau'n anoddach i'w gyflawni.

Mae adborth yr ysgolion a gafodd fudd o'r cynllun wedi bod yn hynod o bositif, gyda nifer o addysgwyr yn canmol gwerth yr adnoddau a ddarparwyd. Serch hynny, mae mesur effaith uniongyrchol y sesiynau ar fyfyrwyr yn parhau i fod yn heriol. Heb gyfle i gynnal sesiynau lluosog ac asesu'r effeithiau hirdymor ar sgiliau gyrfa a gwybodaeth am lwybrau gyrfaeodd lleol, mae'n anodd mesur dylanwad y rhaglen ar fyfyrwyr yn llawn. Er gwaethaf hyn, mae'r adborth positif ac ymgysylltiad yr ysgolion sy'n cymryd rhan yn tynnu sylw at botensial elfen Profi i gefnogi pobl ifanc wrth wneud penderfyniadau gwybodus am eu dyfodol.

Yr hyn a ddysgwyd

1. Mynediad at Ysgolion a Blaenoriaethau sy'n Cystadlu â'i Gilydd

Un o'r prif heriau a gafwyd gyda'r elfen Profi oedd cael mynediad at ysgolion, yn enwedig yng Ngwynedd ac Ynys Môn. Mae ysgolion eisoes dan bwysau sylweddol, ac mae nifer o sefydliadau yn cystadlu am gyfleoedd i ymgysylltu â myfyrwyr. Roedd hyn yn ei gwneud hi'n anodd cyflwyno adnodd newydd fel Profi a sicrhau cefnogaeth gyson gan ysgolion.

2. Egluro Gwerth Unigryw Profi a Meithrin Perthnasoedd Cryfach gyda Phartneriaid Lleol

Cafwyd rhywfaint o ddryswch ynglŷn â beth roedd Profi yn ei gynnig o'i gymharu ag adnoddau sy'n bodoli'n barod drwy Gyrfa Cymru. Yng Ngwynedd ac Ynys Môn, ceir perthynas gref gyda Gyrfa Cymru yn barod, a oedd yn debygol o'u gwneud yn llai agored i archwilio adnoddau newydd. Wrth symud ymlaen, efallai y bydd yn fwy effeithiol i'r Mentrau Iaith Lleol chwarae mwy o ran wrth gyflwyno Profi. Oherwydd y cafodd Profi ei greu gan Fenter Iaith Gorllewin Sir Gâr, mae'n cyd-fynd yn dda gyda nodau'r Mentrau Iaith, ac mae nifer eisoes wedi sefydlu perthnasoedd gydag ysgolion, a allai hwyluso'r broses o ehangu'r rhaglen.

3. Cydweithio ag Awdurdodau Addysg Lleol a Chodi Gwelededd y Rhaglen

Er mwyn parhau i ehangu, byddai'n werthfawr cydweithio'n agosach ag awdurdodau addysg lleol. Drwy weithio gyda chynghorau i godi ymwybyddiaeth o fuddion Profi, gallwn sicrhau bod ysgolion yn deall yr hyn y mae'r rhaglen yn ei chynnig ac yn gweld ei gwerth. Gallai'r bartneriaeth hon helpu i wneud sesiynau Profi yn flaenoriaeth o fewn ysgolion ac annog y broses o'u hintegreiddio i'r cwricwlwm.

4. Llywio Partneriaethau ac Adnoddau Cyflenwol sy'n Bodoli'n Barod

I gloi, mae mynd i'r afael â'r dryswch ynglŷn â'r berthynas rhwng Profi a Gyrfa Cymru yn hollbwysig. Drwy bwysleisio sut mae'r ddwy raglen yn ategu ei gilydd, yn hytrach na chystadlu, gallwn helpu ysgolion i weld gwerth ychwanegol Profi ochr yn ochr â gwasanaethau sydd eisoes yn cael eu darparu gan Gyrfa Cymru.

6. Marchnata a Chyfathrebu

Mae ymgyrch cyfryngau cymdeithasol Llwyddo'n Lleol wedi bod yn gonglfaen ein hymdrechion i herio'r stereoteip cyffredinol bod yn rhaid i bobl ifanc a theuluoedd adael ardaloedd gwledig i adeiladu gyrfaoedd a bywydau llwyddiannus. Prif amcan yr ymgyrch oedd dangos straeon positif ac enghreifftiau go iawn o unigolion, teuluoedd, a busnesau sydd wedi dewis aros neu ddychwelyd i ardaloedd gwledig ac sydd wedi cael llwyddiant, yn broffesiynol ac yn gymdeithasol.

Drwy'r cynllun hwn, ein nod oedd tynnu sylw at y potensial ar gyfer bywyd boddhaus mewn cymunedau gwledig, gan brofi nad oes angen adleoli i ganolfannau dinesig i ddatblygu gyrfau neu i gael bywyd cymdeithasol bywiog. Roedd pob elfen o'r prosiect, gan gynnwys elfen Profi a gweithgareddau cysylltiedig eraill, wedi bwydo'n uniongyrchol i'r ymgyrch hon, gyda straeon yn cael eu rhannu ar gyfryngau cymdeithasol i gyrraedd cynulleidfia ehangach ac i ysbrydoli eraill i ystyried y posibiladau sydd ar gael yn eu hardaloedd lleol.

Mae'r ymgyrch nid yn unig wedi helpu i godi ymwybyddiaeth ond hefyd wedi meithrin ymdeimlad o falchder a grymuso o fewn y cymunedau lleol. Drwy rannu'r llwyddiannau hyn, rydyn ni wedi ceisio rhoi ysbrydoliaeth a dangos y gall ardaloedd gwledig gynnig cyfleoedd gyrfau proffidiol, cysylltiadau cymunedol cryf, ac ansawdd bywyd uchel.

- [Gwefan](#)

- [Instagram](#)
- [Facebook](#)
- [LinkedIn](#)
- [Youtube](#)

Effaith Ymgyrch Marchnata a Chyfathrebu

Derbyniodd ymgyrch frandio a marchnata Llwyddo'n Lleol adborth positif wrth bartneriaid a'r cyhoedd. Mae nifer wedi canmol cynnwys cyfryngau cymdeithasol yr ymgyrch, sydd wedi bod yn weledol iawn, yn ddeniadol, ac yn apelio at gynulleidfa eang. Mae'r adborth hwn yn dangos bod yr ymgyrch wedi taro tant â phobl ac wedi llwyddo i ddal eu sylw.

Testament allweddol i effaith yr ymgyrch cyfryngau cymdeithasol oedd llwyddiant sefydlu'r prosiect yng Ngheredigion a Sir Gâr. Roedd y cynllun Llwyddo'n Lleol yn newydd i'r ddwy sir, eto i gyd, dros y 18 mis diwethaf, rydyn ni wedi gallu cynyddu ein cyrhaeddiad yn sylweddol a chynyddu nifer y dilynwyd yn yr ardaloedd hyn. Gellir priodoli'r ehangu hwn nid yn unig i amlygrwydd yr ymgyrch ond hefyd i argymhellion llafar a hwyluswyd gan gysylltiadau a wnaed gan swyddogion prosiectau a'r gefnogaeth gynyddol y mae'r prosiect wedi'i rhoi i unigolion a chymunedau lleol.

Mae deunydd marchnata amrywiol wedi cyfrannu at gyrhaeddiad eang yr ymgyrch, gan gynnwys cyfryngau cymdeithasol, gwefan y prosiect, hysbysebion teledu, cyfweiliadau teledu/radio, digwyddiadau a datganiadau i'r wasg. Mae'r ymdrechion hyn wedi sicrhau bod negeseuon Llwyddo'n Lleol am y buddion a'r cyfleoedd sydd ar gael yng Ngorllewin Cymru wedi cyrraedd cynulleidfa eang ac amrywiol.

Mae nifer o unigolion sydd wedi cymryd rhan yn yr elfennau Gyrfaol, Mentro ac Ymgartrefu wedi rhannu eu bod wedi dysgu am y cyfleoedd hyn gyntaf drwy'r cyfryngau cymdeithasol. Mae hyn yn amlygu'r effaith y mae'r ymgyrch wedi'i chael wrth annog pobl i ystyried sut y gallent lwyddo yng Ngorllewin Cymru. Er ei bod yn heriol mesur effaith hirdymor y cyfryngau cymdeithasol ac ymgyrchoedd marchnata yn llawn, mae lefel uchel y rhyngweithio â'r cynnwys yn awgrymu bod yr ymgyrch wedi rhoi cipolwg gwerthfawr i bobl o'r cyfleoedd sydd ar gael yn y rhanbarth.

Yr hyn a ddysgwyd

1. Rôl Ganolog Marchnata a Chyfathrebu

Roedd marchnata a chyfathrebu yn hanfodol i lwyddiant Llwyddo'n Lleol wrth hyrwyddo Gorllewin Cymru fel lle deniadol i fyw ac i weithio ynddo. Drwy fynd i'r afael â pham mae pobl yn gadael a'r heriau sy'n atal pobl ifanc rhag aros, fe wnaethom sbarduno sgysiau pwysig. Roedd rhannu straeon positif yn helpu i herio stereoteipiau ac yn tynnu sylw at gyfleoedd i lwyddo mewn ardaloedd gwledig.

2. Pwysigrwydd Brandio Cryf a Straeon Cyfranogwyr

O ystyried graddfa fawr y prosiect ar draws pedair sir, roedd brand cryf, cyson a rhannu straeon cyfranogwyr yn hanfodol o ran ymgysylltu. Gwnaeth y straeon personol hyn yr ymgyrch yn haws ei chyfnewid, cynyddu gwelededd, a dyneiddio'r cynllun yn llwyddiannus, gan ei wneud yn fwy apelgar i'r gynulleidfa darged.

3. Cydbwyso Marchnata a'r Broses o Gyflawni'r Prosiect

Un wers allweddol oedd yr her o gydbwyso ymdrechion marchnata â'r broses o gyflawni'r prosiect. Er bod ein strategaeth yn amrywiol, gallai canolbwyntio ar lai o gynlluniau gyda

chynnwys ystyrion wedi'i dargedu'n well fod wedi arwain at negeseuon cliriach a gwell ymgysylltiad â'r gynulleidfa. Yn aml gall llai fod yn fwy o ran marchnata.

4. Rheoli Negeseuon ar draws Sawl Ymgyrch

Creodd y tîm marchnata ymgyrchoedd ychwanegol hefyd, fel dau Nadolig, sioe Cymrix, ochr yn ochr â llyfr ar gyfer disgyblion uwchradd a oedd yn cynnwys gweithiau gan awduron lleol. Er bod yr ymgyrchoedd hyn yn arloesol, roedd nifer yr ymgyrchoedd weithiau'n gwanhau'r neges graidd. Gallai dull â mwy o ffocws fod wedi cryfhau effaith gyffredinol yr ymgyrch.

5. Osgoi Gorymestyn

Yn y pen draw, roedd ceisio cwmpasu gormod o gynlluniau ar unwaith mewn perygl o wneud y negeseuon yn ddryslyd. Wrth symud ymlaen, rydyn ni wedi dysgu y gallai canolbwyntio ar lai o ymgyrchoedd mwy cydlynol sicrhau cyfathrebu cliriach ac ymgysylltiad mwy effeithiol â'n cynulleidfa.

7. Casgliadau

Mae cynllun Llwyddo'n Lleol 2050 wedi dangos cynnydd sylweddol o ran meithrin gwytnwch economaidd a chyfleoedd cynaliadwy i bobl ifanc yn y rhanbarth. Drwy fynd i'r afael â heriau allweddol fel hygyrchedd cyflogaeth, datblygu sgiliau, ac ymgysylltu â'r gymuned, mae'r rhaglen wedi chwarae rhan ganolog wrth roi'r adnoddau angenrheidiol i unigolion ffynnu.

Drwy bartneriaethau strategol, ymyriadau wedi'u targedu, a mecanweithiau cymorth arloesol, mae Llwyddo'n Lleol 2050 wedi llwyddo i gyfrannu at gadw talentau lleol a gwella'r dirwedd economaidd gymdeithasol. Wrth symud ymlaen, bydd buddsoddiad a chydweithio parhaus yn hanfodol i sicrhau llwyddiant hirdymor ac i ehangu'r rhaglen. Drwy adeiladu ar lwyddiannau'r rhaglen a mireinio ei dull gweithredu yn seiliedig ar werthusiadau parhaus, gall Llwyddo'n Lleol 2050 barhau i rymuso cenedlaethau'r dyfodol a rhoi hwb i newid ystyrion, cynaliadwy o fewn y rhanbarth.

wavehill™

social and economic research

ymchwil cymdeithasol ac economaidd

Gwerthuso, Casgliadau ac Argymhellion Rhaglen Arfor

Hydref 2021

ARFOR

Creu Gwaith - Cefnogi'r Iaith

Cyngor Sir
CEREDIGION
County Council

CYNGOR SIR
YNYS MÔN
ISLE OF ANGLESEY
COUNTY COUNCIL

Ariennir gan
Lywodraeth Cymru
Funded by
Welsh Government

Wavehill: ymchwil cymdeithasol ac economaidd

- Swyddfa Cymru: 21 Sgwâr Alban, Aberaeron, Ceredigion, SA46 0DB (swyddfa gofrestredig)
- Swyddfa Gorllewin Lloegr: 2-4 Park Street, Bryste, BS1 5HS
- Swyddfa Gogledd Lloegr: Milburn House, Dean Street, Newcastle, NE1 1LF
- Swyddfa Llundain: 52 Cecile Park, Crouch End, Llundain, N8 9AS

Manylion Cyswllt:

Ffôn: 01545 571711

E-bost: wavehill@wavehill.com

Twitter: @wavehilltweets

Rhagor o wybodaeth:

www.wavehill.com

<https://twitter.com/wavehilltweets>

© Wavehill: ymchwil cymdeithasol ac economaidd.

Mae'r adroddiad hwn yn amodol ar hawlfraint. Dylid cydnabod awduron yr adroddiad (Wavehill: ymchwil cymdeithasol ac economaidd) mewn unrhyw gyfeiriad a wneir at ei gynnwys.

Awduron yr adroddiad:

Dyfan Powel

Dylai unrhyw gwestiynau mewn perthynas â'r adroddiad hwn gael eu cyfeirio yn y lle cyntaf at Dyfan Powel (dyfan.powel@wavehill.com)

Dyddiad y ddogfen: Hydref 2021

Fersiwn: Terfynol

Cyswllt cleient:

Anwen Davies | anwendavies@gwynedd.llyw.cymru)

Cynnwys

1	Cyflwyniad.....	2
1.1	Cefndir.....	2
1.2	Cyd-destun	9
1.3	Y Gwerthusiad	11
2	Trafod rhaglenni a chanfyddiadau unigol.....	14
2.1	Allbynnau a Chanlyniadau'r Rhaglen.....	14
2.2	Cefnogaeth/Cyllid Busnes Uniongyrchol:.....	15
2.3	Llwyddo'n Lleol.....	35
2.4	Ffiws/Gofod Creu	40
2.5	Cymunedau Mentrus.....	41
2.6	Bwrlwm Arfor	43
3	Gwerthuso Proses	44
3.1	Rhesymeg y prosiect	44
3.2	Cynllun.....	48
3.3	Cyflwyno.....	49
3.4	Rheoli.....	51
3.5	Pandemig ac effaith allanol arall.....	53
3.6	Effaith	54
3.7	Gweithio mewn partneriaeth.....	54
3.8	Gwaddol a chynaliadwyedd	56
4	Trafodaeth a Gwersi.....	57
4.1	Trafodaeth ar y canlyniadau	57
4.2	Yr Effaith.....	57
4.3	Y broses a'r model cyflwyno	60
5	Casgliadau	70
5.1	Crynodeb o'r Gwersi.....	71
	Adroddiad: Ffynonellau Cyfeiriedig	73

1 Cyflwyniad

1.1 Cefndir

Gwelodd yr 20fed ganrif ostyngiad cyson yng nghanran y siaradwyr Cymraeg yng Nghymru. Yn ystod ail hanner y ganrif, gwnaed ymdrechion gan unigolion, cymdeithas sifil ac, yn fwy diweddar, llywodraethau'r DU a Chymru i geisio atal y gostyngiad a sicrhau cynaliadwyedd yr iaith. Cyflwynwyd deddfwriaeth a rhoddwyd statws swyddogol i'r Gymraeg, tra daeth addysg i'r amlwg fel un o'r prif ddulliau i adfywio'r iaith, gan sicrhau bod gan garfannau sylweddol o bobl ifanc y sgiliau i fyw a gweithio trwy gyfrwng y Gymraeg.

Fodd bynnag, er gwaethaf y llwyddiannau hyn, mae'r bygythiad i gynaliadwyedd yr iaith Gymraeg yn parhau, yn enwedig o fewn ardaloedd penodol yng Nghymru. Yn fwyaf nodedig, mae'r ardaloedd daearyddol, sy'n gartref i ganrannau mawr o siaradwyr, h.y. y 'cadarnleoedd', yn dal i gael eu hystyried yn feysydd pryder. Mae'r cwmpwys diweddar mewn siaradwyr a gofnodwyd yng nghyfrifiad 2011 wedi atgyfnerthu'r gred eang bod y Gymraeg, fel iaith bywyd gwaith a chymuned bob dydd, dan fygythiad.

Cyfeirir yn aml at siroedd Gwynedd, Ynys Môn, Ceredigion, a Sir Gâr fel y cadarnleoedd, er bod sawl sir neu ardal o fewn siroedd eraill yn rhannu nodweddion tebyg fel Dyffryn Conwy, Gogledd Sir Benfro, ac ardaloedd o Glwyd a Phowys. Mae consensws cyffredinol bod y cadarnleoedd hyn yn rhannu nodweddion cymdeithasol, economaidd a diwylliannol tebyg, gan gynnwys:

1. Canran fawr o siaradwyr Cymraeg
2. Pobl hŷn yn mewnfudo, pobl ifanc yn allfudo
3. Gwledig, gyda dibyniaeth ar amaethyddiaeth, bwyd a thwristiaeth
4. Trefi marchnad a threfi prifysgol
5. Canran fawr o swyddi yn y sector cyhoeddus
6. Y cyflogau isaf ym Mhrydain, ac ymhlith y cyflogau isaf yn Ewrop.

Er eu bod yn cael eu cydnabod fel ardaloedd lle bu'r Gymraeg yn hanesyddol yn brif iaith bywyd cymunedol a gwaith, mae consensws pellach bod prosesau economaidd wedi bod yn ffactor ac yn rheswm dros ddirywiad yr iaith yn yr ardal. Ar ben hynny, bu diddordeb ac, yn fwy diweddar, ewyllys gwleidyddol i ddatblygu ymyriadau economaidd a all gefnogi'r iaith a'i galluogi i ffynnu yn y meysydd hyn. Mae'r pedwar awdurdod lleol hefyd yn rhannu ac yn cefnogi awydd i weithio mewn partneriaeth i sefydlu fframwaith datblygu economaidd a chynllunio iaith i ymateb i'r her.

1.1.1 Beth yw Arfor

Yn dilyn trafodaethau cyllidebol rhwng Plaid Cymru a Llywodraeth Cymru dan arweiniad Llafur, clustnodwyd cyllideb o £2 miliwn ar gyfer rhaglen Arfor yn ystod y cyfnod 2019–2021. Amlinellodd y cynnig ar gyfer Cronfa Arloesi Arfor y meini prawf eang canlynol ar gyfer cynlluniau penodol y gellid eu hariannu:

- a. Prosiectau sy'n cynyddu defnydd o'r Gymraeg yn y gweithle
- b. Prosiectau a oedd yn canolbwyntio ar greu amodau ffafriol.
- c. Prosiectau sy'n cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg yn y gymuned fusnes.

Yn benodol, roedd y cyllid ar gael gan Lywodraeth Cymru i'r pedwar awdurdod lleol hwyluso dulliau newydd ac arloesol i gefnogi datblygu economaidd yn y rhanbarth trwy:

- Hyrwyddo menter a chefnogi twf busnes mewn ardaloedd sydd â chyfran uchel o siaradwyr Cymraeg.
- Cynhyrchu mwy o swyddi â chyflog gwell i gadw pobl leol yn yr ardaloedd hyn ac annog y rhai sydd wedi gadael i ddychwelyd.
- Hyrwyddo gwerth eang o ddefnyddio'r Gymraeg a dwyieithrwydd mewn busnes gan greu naws am le bywiog.
- Annog y busnesau a'r bobl sy'n symud i ardaloedd gwledig i werthfawrogi a defnyddio'r Gymraeg.

Er mai dyma oedd nodau cyffredinol y rhaglen, bydd y gwerthusiad hwn yn canolbwyntio ar y cynlluniau unigol, a'r modd y gwnaethant gyfrannu at y nodau hyn. Ar ben hynny, mae'r gwerthusiad yn archwilio'n ymwybodol i ba raddau y mae'r rhaglen wedi cyflawni ei nod penodol ei hun, sef creu 'mwy o swyddi a swyddi gwell'. Mae gwneud hynny yn galluogi i'r gwerthusiad archwilio rhesymeg a theori newid y rhaglen, a drafodir yn fanwl isod.

Gallai'r pedwar Awdurdod Lleol (ALI) yng Ngorllewin Cymru ddefnyddio'r arian i weithio mewn partneriaeth i **dreialu a gwerthuso ymyriadau economaidd** yn yr ardal.

Neilltuwyd cyfran o'r arian hefyd i ddatblygu cynllun strategol. Fodd bynnag, daethpwyd i'r casgliad nad oedd yn bosibl argymhell ystod o gamau penodol, a oedd yn sicr o gael effaith gadarnhaol ar y Gymraeg. Datblygwyd Adroddiad Interim yn lle, yn amlinellu canlyniadau'r ymchwil a'r gwaith paratoi ar gyfer strategaeth fanylach. Gwnaeth argymhellion ar gyfer gweithredu pellach gan y pedwar awdurdod lleol i gyrraedd y pwynt lle byddai'n bosibl adnabod ymyriadau economaidd sy'n debygol o gael effaith gadarnhaol ar y Gymraeg.

Nodwedd allweddol o'r rhaglen yw ei bod yn anelu at ddatblygu **ymyriadau economaidd** ac **nid ymyriadau ieithyddol**. Mae hwn yn wahaniaeth pwysig. Fel y nodir isod gan adlewyrchu canfyddiadau tîm Adfywio o Brifysgol Aberystwyth ac ymchwil ehangach, yn aml wrth drafod a datblygu ymyriadau ynghylch y berthynas rhwng yr economi a'r iaith, mae'r ffocws ar ddefnydd yr iaith gan fusnesau neu o fewn busnesau. Fodd bynnag, mae'r arian hwn wedi'i glustnodi ar gyfer pob math o ddatblygiad economaidd sy'n ofynnol i greu gwell cyfleoedd gwaith a mwy ohonynt, a fydd, yn ei dro, yn cyfrannu at sicrhau ffyniant yr iaith Gymraeg.

Rhaglen economaidd yw Arfor, sy'n datblygu ymyriadau economaidd a fydd o ganlyniad yn cael effaith gadarnhaol neu fuddiol ar y Gymraeg.

Rhesymeg a Theori Newid

Roedd y ffaith y bu'n rhaid datblygu rhaglen weithredol ar fyrder yn cyfyngu i ba raddau yr oedd y tîm rheoli yn gallu datblygu strategaeth gynhwysfawr a theori newid. Nid oedd amser ychwaith i dreialu syniadau na datblygu llawer o gynlluniau pwrpasol. Roedd yn rhaid i'r rhaglen dynnu ar syniadau presennol neu fecanweithiau cymharol syml ar gyfer cefnogi busnesau. Cyflwynodd y pedwar awdurdod lleol cyfres o syniadau i gael eu hariannu gan y rhaglen. Roedd rhywfaint o orgyffwrdd, yn enwedig mewn perthynas â darparu cyllid i fusnesau, a rhywfaint o wyro yn y cynllun (manylion isod).

Gellir crynhoi rhesymeg y rhaglen a'r rhesymeg yrru y tu ôl i ddatblygu cynlluniau trwy ei is-bennawd, '**creu mwy o swyddi a swyddi gwell**'. Roedd y rhesymeg hon yn glir mewn cyfweiliadau cwmpasu â staff rheoli ac roedd yn adlewyrchu canfyddiad a dealltwriaeth ehangach o effaith ymyriadau economaidd ar y Gymraeg.

Yn y bôn, y “broblem” o fewn cymunedau gwledig Cymraeg eu hiaith oedd bod pobl, yn enwedig pobl ifanc, yn mudo allan o'r ardal, a gyda nhw yn peryglu cynaliadwyedd a hyfywedd yr iaith Gymraeg mewn cymunedau. Credir yn barhaus bod y bobl hyn yn gadael i ddod o hyd i well cyflogaeth yn rhywle arall. O ganlyniad, ac yn rhesymegol, bydd creu mwy o swyddi a swyddi gwell yn galluogi i fwy o bobl aros yn yr ardal.

Archwiliwyd y rhesymeg hon yn feirniadol yn Adroddiad Interim Gwerthuso Arfor. Daeth yr adroddiad i'r casgliad, er bod tystiolaeth i gefnogi'r syniad bod pobl ifanc yn gadael yr ardal, bod eu cymhellion yn llawer mwy cymhleth. Mae pobl ifanc yn debygol o adael yr ardal am nifer o resymau, gan gynnwys awydd i chwilio am gyffro, symud i ardaloedd mwy bywiog yn ddiwylliannol, neu'n syml i ymuno â ffrindiau neu nifer fawr eraill o bobl ifanc. Ar ben hynny, mae'r llenyddiaeth academiaidd ehangach yn awgrymu bod materion heblaw diffyg swyddi yn eu gwrthio i ffwrdd o'r ardal. Mae'r rhain yn cynnwys diffyg cyfleoedd addysg a hyfforddiant, diffyg cyfleoedd adloniant a diwylliannol, seilwaith trafnidiaeth gwael a thueddiad gwasanaethau ehangach i gymunedau gwledig fod yn fwy ceidwadol yn gymdeithasol.

Serch hynny, ceisiodd Arfor, yn ei iteriad cyfredol, 'greu mwy o swyddi a swyddi gwell' gan ddisgwyl y byddai hyn yn fuddiol i'r Gymraeg, yn enwedig o ran cadw pobl ifanc yn yr ardal. Fodd bynnag, roedd staff, fel y manylir isod, yn ymwybodol o ystyriaethau ehangach ac yn tueddu i werthfawrogi bod y "broblem" yn fwy cymhleth nag yr oedd rhesymeg y rhaglen wedi'i sefydlu.

Rheoli

Dechreuodd Arfor y broses o ddatblygu ei gynlluniau yn ystod haf-hydref 2019 a dechreuodd dderbyn ceisiadau yn ddiweddarach y flwyddyn honno. Nodwyd 2020 fel blwyddyn allweddol i gyflawni, ond cafodd pandemig Coronafirws effaith sylweddol arni, a drafodir yn fanwl mewn perthynas â'r cynlluniau penodol.

Yn strwythurol, mae Arfor yn cynnwys Bwrdd, y mae ei aelodaeth yn cynnwys Aelodau etholedig o'r pedwar awdurdod lleol (yn benodol dewisodd Arweinwyr y pedwar Awdurdod ymgymryd â'r rôl hon) a chynrychiolaeth gan Lywodraeth Cymru (o dimau datblygiad economaidd a'r iaith Gymraeg) a Chymdeithas Llywodraeth Leol Cymru (WLGA). Mae'r Bwrdd yn gyfrifol am oruchwylio'r rhaglen yn strategol. Cyfrifoldeb Grŵp Swyddogion, swyddogion o'r pedwar awdurdod lleol, swyddogion o safbwyntiau datblygiad economaidd a'r Gymraeg o fewn Llywodraeth Cymru a WLGA, yw rheoli a chyflwyno gweithredol. Cymerodd un awdurdod lleol (Gwynedd) gyfrifoldeb am weinyddu'r rhaglen gyfan a chydlynu gwaith y pedwar awdurdod lleol.

Cyflwyno

Cyflwynwyd gweithgaredd yn uniongyrchol yn bennaf gan yr Awdurdodau Lleol gan ddefnyddio'r adnoddau presennol. Ym mhob ardal roedd aliniad agos â gweithgareddau Rhaglen LEADER¹ yn lleol ynghyd â gweithgareddau cymorth busnes / datblygu economaidd ehangach yr ardal a thrwy Fentrau Iaith yr ardal.

Yng Ngwynedd ac Ynys Môn, rhoddwyd cyflwyno rhai gweithgareddau Arfor ar gontract allanol i Fenter Môn. Mae Menter Môn yn gwmni nid-er-elw sy'n rhedeg nifer o fentrau gyda'r nod o ddarparu datrysiadau i'r heriau sy'n wynebu cefn gwlad Cymru. Yn nodedig, Menter Môn yw'r corff gweinyddol ar gyfer Grwpiau Gweithredu Lleol LEADER yn y ddwy sir (Arloesi Gwynedd Wledig ac Arloesi Môn) a'r fenter iaith leol yn Ynys Môn, Menter Iaith Môn. Roedd Menter Môn wedi datblygu cysyniad Llwyddo'n Lleol, a ariannwyd trwy'r rhaglen Arfor ac a oedd yn gweithredu ar draws Gwynedd ac Ynys Môn. Cyflwynodd staff Menter Môn y rhaglen honno, a chyfwelwyd ei staff yn rhinwedd y swydd honno ar gyfer yr adroddiad hwn. Roedd Menter Môn hefyd yn rheoli un gronfa grant ar ran Cyngor Sir Ynys Môn.

¹ Wedi'i ariannu drwy Raglen Datblygu Gwledig Cymru, mae LEADER wedi'i gynllunio i gefnogi pobl leol, busnesau a chymunedau i ddod yn rhan o gyflwyno datrysiadau cynaliadwy, ond arloesol, i fynd i'r afael â rhai o'r heriau economaidd, cymdeithasol ac amgylcheddol sy'n wynebu ardaloedd gwledig.

Cynlluniau Arfor

Yng ngoleuni'r amserlen gyfyngedig ar gyfer datblygu a chyflwyno a'r gyllideb gymharol gymedrol daethpwyd i gonsensws yn haf 2019, y byddai pob Awdurdod Lleol yn datblygu ei gynlluniau ei hun fel y prif fodd o gyflwyno. Nodwedd allweddol o holl gynlluniau Arfor yw'r raddfa. **Ymyriadau ar raddfa fach yw'r rhain gyda photiau cyllid cymharol fach.** Y nod oedd treialu ystod o gynlluniau, heb sicrhau effaith barhaol neu sylweddol ar economi ac iaith yr ardal. At hynny, ychydig o'r ymyriadau a geisiodd fynd i'r afael â gwendidau strwythurol economi'r ardal. Pwysleisir y pwyntiau hyn oherwydd y canfyddiad ymhlith rhai rhanddeiliaid, yn enwedig yn y cam Adroddiad Gwerthuso Interim, fod y rhaglen yn cynnwys o leiaf camau cychwynnol buddsoddiad strwythurol sylweddol yn yr ardal, yn debyg i Fargeinion Twf. **Treialon ar raddfa fach yw'r rhain gyda charfannau bach o fuddiolwyr.** Y nod yw **profi ymyriadau a dysgu gwersi.** Sefydlwyd y cynlluniau canlynol:

Cymorth / cyllid busnes uniongyrchol: Cynigiwyd grantiau busnes uniongyrchol gan y pedwar Awdurdod Lleol, ond gyda rhywfaint o amrywiad. Cynigiwyd grantiau i gefnogi buddsoddiad cyfalaf a refeniw. Cynigiodd Gwynedd becyn cymorth 'Cymorth i Fentro' i helpu busnesau i edrych ar yr hyn yr oeddent am ei ddatblygu dros y pum mlynedd nesaf ac adnabod rhwystrau. Gweithiodd Cynghorwyr Busnes Cymru a Hwb Menter gydag ymgeiswyr i nodi eu gofynion a pha gefnogaeth oedd ar gael, gyda Chymorth i Fentro fel y dewis olaf i fynd i'r afael ag unrhyw anghenion nas diwallwyd. Mae Ynys Môn yn cynnig dau fath o grant, Grant Iaith a Grant Busnes.

Cynigiwyd Grant Busnes Ynys Môn, a oedd yn fwy sylweddol ei werth na'r Grant Iaith, i gefnogi cynlluniau datblygu ac ehangu busnesau. Er eu bod ar wahân i ddechrau, daeth yn gymharol gyffredin i fusnesau gael eu hannog i wneud cais am Grant Iaith i ddechrau, cyn symud ymlaen i Grant Busnes. Roedd y ddau grant yn gofyn, fel rhan o'r broses ymgeisio a chymeradwyo, am adolygiad o broffil iaith y busnes.

Canolbwyntiodd Grant Iaith Ynys Môn yn benodol ar wella gallu, gwasanaethau a chynhyrchion Cymraeg y busnesau. Un o amodau allweddol y grant iaith oedd y byddai'n ofynnol i dderbynwyr ymgysylltu â gwasanaeth Helo Blod ac o leiaf ddechrau dull mwy strategol o ddatblygu gallu a gwasanaethau iaith (gweler yr adran Cyd-destun Polisi isod).

Cynigiodd Ceredigion ddau grant hefyd, Grant Mentro a Grant Twf. Anelwyd y cyntaf at gymorth mynediad busnesau newydd gyda'r heriau a'r costau o sefydlu a dechrau masnachu. Anelwyd yr olaf at fusnesau hirsefydlog a oedd eisiau datblygu. Roedd y broses ymgeisio yn gofyn i fusnesau amlinellu eu cynlluniau i ddatblygu eu gwasanaethau, eu cynhyrchion a'u darpariaeth Gymraeg, ac adnabod camau y byddent yn eu cymryd. Anogwyd ymgeiswyr llwyddiannus hefyd i ymgysylltu â gwasanaeth Helo Blod.

Yn y cyfamser, cynigiodd Sir Gâr grantiau uniongyrchol i unrhyw fusnesau ar yr amod eu bod yn gysylltiedig naill ai â'r diwydiannau creadigol neu'r sectorau bwyd a diod. Mae'r ddau sector hyn yn sectorau allweddol i Sir Gâr a'i strategaeth datblygu economaidd.

Roedd y broses ymgeisio am y grantiau hyn yn gymharol debyg, yn cynnwys ffurflen gais a oedd yn amlinellu eu cynlluniau i ddatblygu'r busnes, cynlluniau i ddatblygu eu darpariaeth o wasanaethau a chynhyrchion Cymraeg ynghyd â manylion mewn perthynas â gwariant. Sgoriwyd a chymeradwywyd pob cais gan banel yn cynnwys swyddogion y cyngor a rhanddeiliaid ehangach. Roedd gan bob awdurdod banel ar wahân. Nodweddd allweddol yr holl grantiau oedd y sgôr anghyffredin o uchel a ddyfarnwyd i ymgysylltiad y cais â'r iaith a'i datblygiad o fewn a chan y busnes.

Llwyddo'n Lleol: Roedd Gwynedd ac Ynys Môn hefyd yn cynnig lleoliadau i bobl ifanc trwy gynllun Llwyddo'n Lleol sy'n cael ei redeg gan Fenter Môn. Roedd y cynllun yn cynnwys rhaglen fentora 11 wythnos, yn cefnogi pobl ifanc wrth iddynt ddatblygu eu syniadau a'u cynlluniau busnes. Ochr yn ochr â'r mentora, roedd disgwyl i'r bobl ifanc ddogfennu eu profiadau trwy'r cyfryngau cymdeithasol, gan anelu yn eu tro at dynnu sylw at y cyfleoedd busnes a'r posibiliadau i bobl ifanc yr ardal.

Ffiws/Gofod Creu: Ariannodd cynllun Ffiws greu lleoedd i wneuthurwyr dros dro o amgylch Gwynedd ac Ynys Môn gan gynnig mynediad am ddim i offer arbenigol, gyda thechnegwyr wrth law i helpu gyda hyfforddiant a defnydd. Roedd y lleoedd yn cynnig mynediad at offer fel argraffwyr 3D a thorwyr laser. Y bwriad oedd cefnogi busnesau lleol i ddatblygu prototeipiau a syniadau am gynnyrch ynghyd ag ennill profiad o ddefnyddio offer arloesol.

Cymunedau Mentrus: Ceisiodd cynllun Cymunedau Mentrus yng Ngwynedd gefnogi busnesau cymdeithasol a mentrau cymunedol i ddatblygu eu cymunedau trwy berchnogaeth gymunedol ac egwyddorion economi sylfaenol, gan edrych ar sut i wneud eu cymunedau'n gadarnach trwy ddatblygu syniad/her i ddatblygu sgiliau a swyddi newydd, a thrwy hynny gefnogi'r iaith Gymraeg.

Bwrlwm ARFOR: I ddechrau, roedd y pedair Sir yn awyddus i gydweithio i ddatblygu ymhellach y cysyniad o 'becynnau croeso' a oedd wedi'u creu cyn y rhaglen. Nod y becynnau hyn oedd cyfeirio gwasanaethau Cymraeg a chefnogaeth i bobl a oedd yn newydd i'r ardal. Fodd bynnag, gyda'r pandemig yn cael ei ystyried yn rhwystr tebygol i ymgysylltu ag unigolion yn y fath fodd, penderfynodd y tîm rheoli a chyflwyno archwilio dulliau o hyrwyddo busnesau a ddefnyddiai'r iaith Gymraeg fel rhan annatod o'u gweithrediadau. Y nod oedd arddangos buddion hyn i fusnes, eu staff a'u cymunedau. Crëwyd Bwrlwm ARFOR fel platfform ar gyfer astudiaethau achos; podlediadau; fideos; gweithdai ar ddefnyddio'r iaith Gymraeg mewn Busnes www.bwrlwmarfor.cymru.

1.1.2 Canfyddiadau'r Adroddiad Interim Gwerthuso

Datblygwyd yr Adroddiad Interim yn ystod 2020-2021. Daeth i'r casgliad nad oedd yn bosibl cael strategaeth gynhwysfawr a manwl ar gyfer defnyddio ymyriadau economaidd er budd y Gymraeg, oherwydd diffyg data a thystiolaeth gefnogol i adnabod ac argymhell gweithgareddau penodol.

Nododd yr adroddiad, er gwaethaf consensws ymhlith academyddion, Llywodraeth Cymru a sefydliadau cymdeithas sifil bod prosesau ac ymyriadau economaidd yn cynnig ffordd o sicrhau cynaliadwyedd yr iaith Gymraeg, ychydig iawn o drafod a data a gafwyd ynghylch prosesau economaidd penodol a'u heffaith wirioneddol, yn gadarnhaol neu'n niweidiol, ar y Gymraeg. Cefnogodd ymchwil diweddar ar ran Llywodraeth Cymru yr honiad hwn (Thomas, Duggan, Glover a Glyn, 2020), gan adleisio canfyddiadau Dr Huw Lewis a thîm [Adfywio](#) o Brifysgol Aberystwyth.

Er bod tystiolaeth yn cefnogi'r rhagdybiaeth sydd wrth wraidd y rhaglen, sef bod mudo allan o'r ardal yn cael effaith sylweddol a niweidiol ar yr iaith, daeth yr adroddiad i'r casgliad bod diffyg tystiolaeth yn llwyr gefnogi'r awgrym y dylid creu mwy o swyddi a swyddi gwell a fyddai ar ei ben ei hun yn datrys y mater hwnnw.

Awgrymodd yr adroddiad fod materion economaidd strwythurol dyfnach, fel yr economi yn gwyro tuag at sectorau sydd â gwerth sylfaenol is a rhagolygon gwannach ar gyfer twf, cyflogau is na'r cyfartaledd ac anhygyrchedd cymharol tai i bobl ifanc, yn ysgogwyr allweddol wrth wthio pobl ifanc allan o'r ardal.

Ymhellach, mae'r llenyddiaeth ehangach yn ymwneud â mudo gwledig, fel yr archwilir yn yr Adroddiad Interim, yn awgrymu bod materion fel ansawdd bywyd, mynediad at wasanaethau ac addysg, diwylliant ceidwadol a phatriarchaidd ardaloedd gwledig ynghyd ag awydd i ehangu gorwelion a chyrchu cyfleoedd hamdden yn ffactorau pellach a phwysig i'w hystyried mewn perthynas â phobl ifanc yn allfudo.

Mae'r datrysiadau a'r ymyriadau economaidd yn unig sy'n ofynnol felly, yn debygol o olygu canolbwyntio ar ddatblygu amrywiaeth a chefnogi sectorau sy'n debygol o weld mwy o werth a chyflogau uwch. Fodd bynnag, nid oedd unrhyw ddata ar gael i argymhell pa sectorau neu ffyrdd o weithio sy'n debygol o gael effaith gadarnhaol ar yr iaith yn ogystal ag ar yr economi. O ganlyniad, efallai y bydd ymdrechion i ddenu pobl, siaradwyr Cymraeg yn benodol, a galluogi i bobl symud i mewn i'r ardal neu yn ôl iddi, yn ffyrdd gwell ac efallai mwy effeithiol yn y cyfamser o wneud iawn am allfudo pobl ifanc.

Daeth yr adroddiad i ben trwy wneud pedwar argymhelliad a oedd yn anelu at gefnogi'r broses o ddeall y cysylltiad rhwng y broses economaidd a'r iaith. At hynny, nod yr argymhellion oedd nodi ffyrdd y gellid adnabod a phrif ffyrddio ymyriadau economaidd a oedd o fudd i'r iaith.

Roedd yr argymhellion fel a ganlyn:

1. Yn gyntaf, anelu at gefnogi a pharhau â gwaith cyfredol Arfor o dreialu ac, o bwysigrwydd allweddol, gwerthuso a dysgu o ymyriadau yn yr economi ac i gefnogi busnesau.

2. Yn ail, cynigiodd yr adroddiad y dylid sefydlu grŵp ymchwil (gan gynnwys aelodau o ymhellach i ffwrdd nag arbenigwyr ieithyddol neu'r rhai sydd wedi bod yn gysylltiedig â'r pwnc hwn ers rhai blynyddoedd), i ddatblygu a hyrwyddo dealltwriaeth o'r cysylltiad rhwng yr economi a'r iaith. Dylai'r grŵp werthuso a threialu ymyriadau, adolygu tystiolaeth ac ymchwil ehangach, ac argymhell ymyriadau effeithiol i'w prif ffrydio a'u hyrwyddo o fewn a chan y pedair sir.
3. Yn drydydd, a chyda golwg tymor hir, argymhellodd yr adroddiad y dylid cysylltu'r gwaith â chorff ffurfiol, a all brif ffrydio a hyrwyddo ymyriadau llwyddiannus o fewn yr awdurdodau lleol yn ardal Arfor yn ogystal ag yn allanol. Yn gryno, dylai'r pedwar awdurdod lleol ystyried parhau i weithio gyda'i gilydd yn ffurfiol y tu hwnt i oes y rhaglen a dylent gytuno i brif ffrydio a hyrwyddo ymyriadau llwyddiannus ymysg ei gilydd a thu hwnt.
4. Yn ogystal, gan fod effaith COVID-19 yn debygol o atal prosiectau a gwariant, a gynlluniwyd ar gyfer rhaglen gyfredol Arfor, argymhellodd yr adroddiad y dylid defnyddio'r arian i ddatblygu dealltwriaeth o'r rhesymau pam mae pobl ifanc yn gadael neu'n dychwelyd i ardal Arfor, neu i werthuso nodau prosiectau perthnasol, a weithredir y tu allan i raglen Arfor, megis effaith ieithyddol datblygiadau fel Yr Egin, neu i archwilio'r cynnydd diweddar a glywir ar lafar yn nifer y bobl sy'n dychwelyd i ardal Caernarfon.

Mae'r adroddiad hwn yn canolbwyntio'n bennaf ar werthuso'r gweithgareddau a gynhaliwyd gan raglen Arfor. Fodd bynnag, mae hefyd yn ceisio ystyried a chysylltu'r canfyddiadau â'r cyd-destun ehangach a archwiliwyd yn yr Adroddiad Interim. At hynny, ei nod yw gwerthuso'n feirniadol berthnasedd yr argymhellion sy'n dilyn yn ystod camau olaf rhaglen Arfor.

1.2 Cyd-destun

1.2.1 Y Cyd-destun Polisi

Mae rôl y Gymraeg mewn datblygu economaidd - ac effaith datblygu economaidd ar yr iaith - wedi bod yn bwnc trafod ers blynyddoedd. Yn 2014, cyhoeddodd Grŵp Gorchwyl a Gorffen annibynnol adroddiad yn pwysleisio'r angen am dystiolaeth ac ymchwil bellach mewn perthynas â'r cysylltiad rhwng yr economi a'r iaith.

Mae strategaeth Gymraeg gyfredol Llywodraeth Cymru, '[Cymraeg 2050](#)', yn nodi pwysigrwydd ac effaith y cyd-destun economaidd ar y Gymraeg. Mae'n cyflwyno'r farn bod cadarnleoedd y Gymraeg yn ddibynnol ar swyddi yn y sector cyhoeddus, neu ar swyddi sy'n gysylltiedig â diwydiannau 'gwledig' penodol fel amaethyddiaeth, twristiaeth neu'r diwydiannau bwyd. Mae hefyd yn cydnabod effaith negyddol ffactorau economaidd ar yr iaith a'i chynaliadwydd yn yr ardaloedd hyn. Yn hyn o beth, mae'n adleisio strategaethau blaenorol fel '[iaith fyw: iaith byw - Strategaeth iaith Gymraeg 2012 - 2017](#)'. Yn bwysig, fodd bynnag, mae'r strategaeth, sy'n adleisio '[Ffyniant i Bawb: y Strategaeth Genedlaethol](#)', yn cydnabod yr angen am newid economaidd a chymdeithasol ac i ddatblygu'r economi mewn modd a all gynnal yr iaith:

'Ni allwn ddisgwyl i gymunedau sy'n siarad Cymraeg aros yn eu hunfan tra bod natur cymdeithas yn newid. Yn hynny o beth, mae Llywodraeth Cymru yn cydnabod yn llawn pwysigrwydd datblygu economi gynaliadwy, ffyniannus mewn ardaloedd gwledig, gan gynnwys yn yr ardaloedd a ddisgrifiwyd yn flaenorol.' (Cymraeg 2050, t.62)

Amlinellodd strategaeth 'Ffyniant i Bawb' Llywodraeth Cymru ei chynlluniau i ddatblygu economi Cymru yn y dyfodol. Beirniadaeth ar y strategaeth, fodd bynnag, yw ei bod yn ddull rhanbarthol sy'n methu ag adnabod 'cadarnleoedd' yr iaith Gymraeg fel rhywbeth sydd angen ystyriaeth economaidd benodol neu amgen. Yn y bôn, mae'r pedair sir wledig, lle mae'r Gymraeg yn gryf ac yn amlwg, wedi'u cynnwys mewn rhanbarthau economaidd lle mae'r Saesneg sydd gryfaf a lle mae'n ymddangos bod y pwyslais yn ymwneud â chanolfannau trefol. Y pryder, felly, yw bod cynllunio iaith economaidd yn debygol o gael ei ddiystyru neu ei israddio mewn cyd-destun rhanbarthol o'r natur hon.

Yn ehangach, roedd canfyddiad ymhlith rhanddeiliaid a gafodd eu cyfweld ar gyfer yr adroddiadau gwerthuso interim a therfynol bod polisi'r llywodraeth yn hanesyddol wedi mynd at ddatblygiad economaidd (gwledig) a pholisi iaith fel meysydd polisi gwahanol, ac anaml y byddai'r olaf yn cael ei integreiddio i'r cyntaf. Lle mae polisi iaith ac economaidd yn cwrdd, mae'n canolbwyntio'n bennaf ar dynnu sylw at, neu uchafu gwerth neu effaith yr iaith o fewn neu ar fusnesau, yn hytrach nag ar gydnabod yr economi a phrosesau economaidd fel offer i ddylanwadu ar yr iaith a'i defnydd.² Yn wir, roedd hwn yn ganfyddiad allweddol o'r Adroddiad Interim, gan adleisio astudiaethau allweddol gan gyrff ymchwil ac academyddion ehangach. Felly, er bod awydd strategol i gefnogi'r iaith trwy ymyrraeth economaidd yn bodoli, gellir ystyried Arfor fel y cyntaf i geisio defnyddio ymyriadau economaidd yn unig i gefnogi'r iaith.

O ran hyn, felly, mae Arfor yn cynnwys dull sylfaenol wahanol o ddatblygu gwledig, lle mae adfywiad iaith wedi'i integreiddio ac yn nod allweddol ochr yn ochr â rhannu ffyniant. At hynny, mae'r dull a'r ddelfryd o osod adfywiad iaith a chynaliadwyedd fel nod penodol datblygu gwledig ac economaidd yn addas i'r agenda gwledig ehangach.

Tîm Hybu Comisiynydd y Gymraeg a Helo Blod Busnes Cymru

Roedd dwy ffynhonnell gymorth allweddol i fusnesau sydd eisiau datblygu eu gallu a'u defnydd o'r Gymraeg yn deillio o wasanaeth Busnes Cymru Llywodraeth Cymru a thîm cymorth busnes *Hybu Comisiynydd y Gymraeg*. Cynlluniwyd gwasanaeth Helo Blod Busnes Cymru i gynnig gwasanaethau cyfieithu a phrawf ddarllen cyflym a hygyrch i fusnesau ac elusennau. Mae'r gwasanaeth hefyd yn cynnig cyngor mewn perthynas â defnyddio'r Gymraeg o fewn y busnes neu'r elusen. Mae tîm cymorth busnes *Hybu Comisiynydd y Gymraeg* yn ceisio hyrwyddo'r defnydd o'r Gymraeg o fewn busnesau a chefnogi busnesau unigol yn eu hymdrechion i ddatblygu eu gallu a'u gwasanaethau.

²Ar hyn o bryd mae dwy ffynhonnell gymorth allweddol i fusnesau a'r economi sy'n ymwneud â'r Gymraeg. Sef gwasanaeth Helo Blod Busnes Cymru, a thîm cymorth busnes Comisiynydd y Gymraeg.

Mae'r gwasanaeth yn cynnig ystod o gefnogaeth gan gynnwys cyngor ac arweiniad, ynghyd â phroffilio a chefnogi cynlluniau datblygu iaith ar gyfer busnesau unigol.

Gellir gweld bod y rhain yn cynrychioli dull iaith>economi o gefnogi'r Gymraeg, h.y. ymdrechion i hyrwyddo defnydd o wasanaethau a chynhyrchion Cymraeg gan fusnesau neu hyrwyddo gwerth yr iaith Gymraeg i unigolion yn y farchnad lafur neu fusnesau yn fwy cyffredinol. Nid yw'r rhain yn cynrychioli dull economi>iaith sy'n perthyn i ymyriadau economaidd neu fusnes sy'n cael effaith ar y Gymraeg.

Roedd gan bob awdurdod lleol berthynas â'r ffynonellau cymorth hyn yn barod. Barnwyd bod y berthynas hirsefydlog ac effeithiol gyda'r gwasanaeth Helo Blod yn benodol yn ffactor allweddol yn eu hymglymiad wrth gynllunio'r cyllid a ddarperir i fusnesau fel rhan o raglen Arfor.

1.2.2 Cyd-destun ymarferol

Effeithiwyd yn sylweddol ar y rhaglen gan y pandemig coronafirws mewn sawl ffordd. Yn gyntaf, cafodd y nod cyffredinol o greu swyddi, er yn anffurfiol, ei addasu i gynnwys diogelu swyddi hefyd. Yn ail, roedd prosiectau unigol a deiliaid grantiau yn diwygio, gohirio neu, ar adegau prin, yn rhoi'r gorau i gynlluniau a gynigiwyd yn y ceisiadau. Yn drydydd, ac mewn perthynas â'r gwerthusiad, roedd gwaith maes wedi'i gyfyngu i gipio data ar-lein ac o bell.

O ganlyniad, cynhaliwyd yr holl gyfweiliadau a gweithdai ar gyfer y gwerthusiad hwn dros MS Teams neu dros y ffôn. Nid oedd y tîm gwerthuso yn gallu cynnal unrhyw ymweliadau personol i arsylwi safleoedd, busnesau na gweithgareddau parhaus fel y bwriadwyd yn wreiddiol. O ganlyniad, mae'r gwerthusiad yn tynnu'n gyfan gwbl ar gyfraniadau cyfranogwyr a staff rheoli a'r data monitro a gwerthuso a gasglwyd gan y tîm rheoli.

1.3 Y Gwerthusiad

1.3.1 Nodau a Chwestiynau Ymchwil Allweddol

Yn y bôn, esblygodd rhaglen Arfor, er ei chylch gwaith cychwynnol arbennig o eang, i fod yn gronfa beilot neu arddangoswr. Ceisiodd y rhaglen gefnogi nifer o gynlluniau unigol cymharol fach y mae eu heffaith ar yr economi, ac o ganlyniad yr iaith, wedi'i damcaniaethu, ond heb ei phrofi na'i thystio. Trwy'r prosesau gwerthuso allanol a mewnol, y gobaith yw y bydd y rhaglen yn datgelu gwersi allweddol mewn perthynas â'r mathau o ymyriadau sy'n cael effaith gadarnhaol ar yr economi yn ogystal â'r iaith. Y gobaith hefyd yw y bydd y rhaglen yn arwain at fewnwelediadau gwerthfawr mewn perthynas â sut mae rhai prosesau economaidd o fudd i'r iaith.

Mae'r adroddiad hwn yn cynrychioli canlyniad a gwerthusiad proses o'r rhaglen Arfor. Mae'r gwerthusiad yn manylu ar y canfyddiadau mewn perthynas â'r ddwy gydran ym Mhennod 2 a 3. Mae'r casgliadau'n ceisio crynhoi canfyddiadau'r adroddiad yn gryno trwy fynd i'r afael â dau gwestiwn allweddol a thri chwestiwn is-ymchwil. Y cwestiynau allweddol ac is-ymchwil yw:

1. Pa effaith mae Arfor wedi'i chael ar fusnesau? A fyddai'r effaith hon wedi'i sicrhau heb gefnogaeth y rhaglen?
2. Yn seiliedig ar y ddysg o'r rhaglen hon, sut all ymyriadau economaidd gyfrannu at gynaliadwyedd y Gymraeg yn ardal Arfor?

Er bod y gwerthusiad yn ceisio ateb y cwestiynau ymchwil allweddol hyn, roedd gan reolwyr a rhanddeiliaid ddiddordeb arbennig yng ngoblygiadau a gwersi ehangach y rhaglen. Mae'r adroddiad hwn, felly, yn cynnwys adran drafodaethau helaethach (Pennod 4) na'r disgwyl, sy'n archwilio unrhyw fewnwelediad a gafwyd i gysyniadau allweddol sy'n ymwneud ag ymyriadau economïaith a pholisi iaith yn fwy cyffredinol. Mae'r adran hefyd yn ceisio ystyried a chysylltu'r canfyddiadau â'r cyd-destun ehangach a archwiliwyd yn yr Adroddiad Interim.

1.3.2 Methodoleg a data

Fel rhaglen beilot sy'n archwilio dichonoldeb ymyriadau economaidd fel ffordd o gefnogi'r iaith, mae'r gwerthusiad wedi mabwysiadu dull anwythol ac archwiliadol, h.y. ni osodwyd unrhyw dargedau penodol er mwyn mesur llwyddiant cynlluniau unigol yn eu herbyn. Yn hytrach, cynhaliwyd ymchwil ansoddol fanwl i archwilio effaith y gwahanol gynlluniau ar y busnesau a'r buddiolwyr cyn dod i gasgliadau cyffredinol. Yr unig darged fel y cyfryw oedd y disgwyliad, er mwyn cael ei ystyried yn llwyddiannus i unrhyw raddau, bod angen i gynllun fod wedi cael effaith gadarnhaol ar yr economi a'r iaith. Fodd bynnag, mesurwyd hyn yn wrthrychol trwy archwilio busnesau a swyddi a grëwyd, a'r refeniw a gynhyrchwyd. Ceisiodd y gwerthusiad ddysgu gwersi ac archwilio'r prosesau lle gall ymyriadau economaidd gefnogi'r iaith.

Fel rhaglen beilot a geisiodd gefnogi sawl cynllun, ar draws ardal eang a chyda buddsoddiad cyfyngedig, roedd yn annhebygol y bydd effaith y rhaglen i'w gweld mewn data economaidd ac ieithyddol cenedlaethol neu leol hyd yn oed. Roedd **effaith y rhaglen yn annhebygol o fod yn adnabyddadwy o fewn metrig economaidd ac iaith.**

Roedd hefyd yn **annhebygol y bydd unrhyw ddata meintiol sylweddol ar gael i ddangos effaith y rhaglen.** Roedd hyn yn bennaf oherwydd effaith y pandemig coronafirws, yn arafu ac yn gohirio cyflwyno, yn ogystal â natur yr ymyriadau, h.y. newidiadau tymor hir i fusnesau a datblygu gwasanaethau newydd. Yn gryno, ni fyddai data ar gael tan ar ôl y cyfnod gwerthuso. At hynny, gyda phob cais grant busnes yn unigol unigryw ac yn bwrpasol, mae cymariaethau rhwng y derbynwyr a chynlluniau wedi'u cyfyngu i **arsylwadau a dadansoddiad ansoddol, cymharol** yn hytrach nag ymchwiliad ystadegol. Roedd data gwrthrychol, meintiol ar gael, ond dim ond peth o'r effaith a ragwelir y bydd tystiolaeth ar gael ar ei gyfer, megis busnesau a swyddi a grëir, neu refeniw a gynhyrchir.

Serch hynny, argymhellir yng nghasgliadau'r adroddiad hwn y dylai rheolwyr Arfor a'r Allau dan sylw **barhau i fonitro effaith ar fuddiolwyr y rhaglen, a'u datblygiad, yn y dyfodol.**

Er bod y gwerthusiad yn tynnu ar y data meintiol cyfyngedig sydd ar gael, mae'r ddibyniaeth yn bennaf ar ddata ansoddol a gynhyrchir o nifer o gyfweiliadau â buddiolwyr (busnesau ac unigolion sydd wedi elwa o'r cynlluniau), staff rheoli a rhanddeiliaid. Nod y cyfweiliadau hyn oedd cynhyrchu mewnwelediad yn anwythol. Mae'r gwerthusiad wedi ceisio archwilio'r profiadau a'r effaith ar sampl o fuddiolwyr o bob cynllun, a chyflwyno'r canfyddiadau ochr yn ochr â barn staff rheoli a rhanddeiliaid.

Cynhaliodd y tîm ymchwil y gweithgareddau canlynol rhwng Rhagfyr 2020 a Mawrth 2021 i gasglu data ar gyfer y gwerthusiad:

- 12 Cyfweiliad lled-strwythuredig gyda staff cyflwyno a rheoli
- 43 Cyfweiliad lled-strwythuredig gyda rhanddeiliaid yn y cam interim a 12 yn y cam adroddiad terfynol
- Adolygiad o ddogfennaeth ymgeisio a chyflwyno
- Adolygiad o ddata monitro a pherfformio
- Cyfweiliad lled-strwythuredig gyda 42 o berchnogion/rheolwyr busnes a dderbyniodd cymorth grant
- Archwilio 5 astudiaeth achos Ffiws ochr yn ochr â chyfweiliadau rheoli a chyflwyno (x2)
- Cyfweiliadau â 4 buddiolwr Llwyddo'n Lleol
- Cyfweiliadau â 2 aelod o staff Ffiws
- Cyfweiliadau â 3 buddiolwr Cymunedau Mentrus
- Gweithdy gyda rhanddeiliaid a staff.

2 Trafod rhaglenni a chanfyddiadau unigol

2.1 Allbynnau a Chanlyniadau'r Rhaglen

Tabl 2.1: Data Allbwn a Chanlyniad y Cynllun

Awdurdod Lleol	Busnesau a Gefnogwyd				Swyddi wedi'u Diogelu		Swyddi newydd o fewn 12 mis		Swyddi newydd o fewn 2 flynedd		Effaith Ychwanegol			Gwariant
	Grant	Busnesau Newydd (iau na 12 mis)	Busnesau Cyfredol	Cyfanswm	Llawnd Amser	Rhand Amser	Llawnd Amser	Rhand Amser	Llawnd Amser	Rhand Amser	Lleoliad Gwaith	Trosiant Cynyddol	Defnydd cynyddol o'r Gymraeg	
Ynys Môn	Busnes	4	9	13	13	16	36	12	52	15	2	10	9	£401,464.00
	Iaith	9	25	34								21	24	
Gwynedd	Ffiws													£74,227.27
	Cymunedau Mentrus	heb gofnodi	heb gofnodi	3										£81,000.00
Gwynedd & Ynys Môn	Llwyddo'n Lleol	22		22										£100,000.00
Gwynedd	Cymorth i Fentro	heb gofnodi	heb gofnodi	17					58	7				£173,757.20
Ceredigion	Mentro mewn Buses	heb gofnodi	heb gofnodi	14	42				60					£211,616.58
	Tyfu yw'r Nod	heb gofnodi	heb gofnodi	17										£240,995.16
Sir Gâr	Sector Grant	20	24	44			11	11	21	44				£466,250.00
Bwrlwm Arfor	Hyrwyddo a Marchnata													
Cyfanswm		55	58	164	208	16	47	23	191	66	2	31	33	£1,749,310.21

fynhonnell: Data Monitro Prosiectau³

³ Derbyniodd 10 o fusnesau Grant Iaith a Grant Busnes a chyfanswm y busnesau unigryw yw 154

Mae Tabl 2.1 uchod yn cyflwyno'r data monitro cyfun gan y pedwar Awdurdod Lleol. Fodd bynnag, fel y manylir isod, mae'r ffigurau swyddi yn debygol iawn o fod yn gysylltiedig â rhagamcanion ac amcangyfrifon. Mae hyn yn rhannol oherwydd y disgwyliad y byddai'r grant yn cael effaith hirdymor ar y busnesau, ac yn rhannol oherwydd effaith y pandemig coronafirws, sydd wedi atal ei gyflwyno ac y credir ei fod wedi oedi'r effaith.

2.2 Cefnogaeth/Cyllid Busnes Uniongyrchol:

Roedd cyfran sylweddol o'r rhaglen yn cynnwys amrywiol gynlluniau cymorth/cyllid busnes uniongyrchol. Roedd y rhain yn cynnwys y grantiau laith a Busnes yn Ynys Môn; grant Cymorth i Fentro yng Ngwynedd; y grantiau sectoraidd yn Sir Gâr; a grantiau Twf a Mentro yng Ngheredigion.

Er bod gwahaniaethau rhwng y cynlluniau, yn gyffredinol roeddynt yn debyg iawn. Roedd pob un yn cynnwys grantiau uniongyrchol, refeniw a chyfalaf i fusnesau. Roedd yn ofynnol i bob busnes amlinellu eu cynlluniau i ddatblygu busnes a defnydd y Gymraeg o fewn y busnes. Cymeradwyodd paneli dethol geisiadau ym mhob achos, ond gyda chymeradwyaeth swyddogol uwch, ychwanegol mewn rhai Awdurdodau Lleol. Roedd y canfyddiadau mewn perthynas â chyflwyno ac effaith y grantiau hefyd yn debyg. O ganlyniad, er mwyn crynhoi ac er mwyn osgoi ailadrodd canfyddiadau tebyg, bydd yr adran hon yn trafod y grantiau uniongyrchol i fusnesau yn gyffredinol oni bai bod gwahaniaethau penodol yn haeddu sylw arbennig.

Cynllunio a nodau

Roedd yr holl fusnesau a gyfwelwyd yn amlwg yn cytuno â rhesymeg y rhaglen ac yn teimlo bod angen creu swyddi a chefnogi'r Gymraeg yn yr ardal. Er bod llawer o'r busnesau a gafodd eu cyfweld yn defnyddio'r Gymraeg yn eu busnes, gwelodd y mwyafrif gyfle hefyd i gynyddu neu ehangu'r ddarpariaeth honno.

Ynys Môn

Cynlluniwyd y Grantiau laith bach i gefnogi busnesau i ddatblygu eu gwasanaethau a'u cynhyrchion Cymraeg. Roedd yn ofynnol i fusnesau amlinellu ymyriadau penodol a fyddai'n cael eu hariannu gan y grant yn ogystal â'u cynlluniau tymor hwy mewn perthynas â gwasanaethau a chynhyrchion Cymraeg. Cynlluniwyd y grant (o hyd at £5,000 yn 2019/20 a hyd at £2,000 yn 2020/21) i dalu 80% o gostau unrhyw anghenion cymorth gweledol fel;

- Arwyddion pwynt gwerthu ar gyfer siopau.
- Cefnogaeth i sicrhau bod y Gymraeg yn cael ei chlywed, fel talu am adloniant cymdeithasol Cymraeg.
- Deunyddiau marchnata yn Gymraeg fel darparu cefnogaeth a thalu cost cynhyrchu ffilmiau i hyrwyddo'r busnes yn ddigidol.
- Neu gefnogi busnesau i ddatblygu eu defnydd o'r Gymraeg trwy dalu costau gwersi Cymraeg.

Ar ôl cais a chyfweliad panel llwyddiannus, byddai'n ofynnol i fusnesau ymgysylltu â Helo Blod, y gwasanaeth cyfieithu a chynghori Cymraeg a ddarperir gan Fusnes Cymru.

Roedd y Grantiau Busnes llawer mwy yn gyffredinol o hyd at 50% neu £30,000 yn symlach, gan gynnig grantiau cyfalaf i gefnogi busnesau gydag unrhyw ddatblygiadau a chostau os gellir eu cyfiawnhau o fewn y ffurflen gais. Roedd yn ofynnol hefyd i fusnesau amlinellu cynlluniau datblygu iaith ar gyfer y dyfodol, ac i ymgysylltu â gwasanaeth Helo Blod.

Gwynedd

Roedd Gwynedd yn gweithredu cynllun Cymorth i Fentro, gan gefnogi busnesau i bob pwrpas trwy becyn cymorth. Gan weithio gyda Busnes Cymru a'r Hwb Menter, y nod oedd adnabod sut y gallai busnes ddatblygu dros bum mlynedd a chael gwared ar unrhyw rwystrau twf. Anelwyd y rhaglen at fusnesau sy'n ymwneud â chynhyrchu (yn rhithiol neu'n ffisegol), ond roedd hyblygrwydd. Yn ymarferol, fodd bynnag, dim ond busnesau bach a micro a fynegodd unrhyw ddiddordeb yn y gefnogaeth. Fodd bynnag, cynlluniwyd yr arian i weithredu ochr yn ochr â chynlluniau cymorth ehangach.

Trwy hyrwyddo cymharol gydlynol, adroddodd staff ac yn wir fusnesau eu bod wedi symud o un cynllun cymorth i'r nesaf. Byddai rhai, er enghraifft, yn dechrau trwy ymgysylltu â Ffiws, yna gwneud cais am Gymorth i Fentro i ddatblygu syniadau busnes ymhellach. Roedd yn ofynnol i fusnesau a oedd yn derbyn cefnogaeth ymgysylltu â'r gwasanaeth Helo Blod a ddarperir gan Fusnes Cymru.

Ceredigion

Cynigiodd Ceredigion ddau grant uniongyrchol i fusnesau. Anelwyd y cyntaf, Grant Mentro, yn benodol at fusnesau newydd tra roedd yr ail, Grant Twf, yn agored i unrhyw fusnesau yn y sir. Cynlluniwyd y grantiau yn dilyn fforwm ymgynghori â busnesau yn yr ardal. Sefydlwyd ychydig o egwyddorion craidd sy'n diffinio'r grantiau ac yn amlinellu eu rôl o'r gefnogaeth ehangach a gynigir i fusnesau.

Yn gyntaf, roedd y staff rheoli yn dymuno cael grant hyblyg a oedd yn hygyrch i fusnesau bach a micro na fyddai fel rheol â'r gallu nac yn cwrdd â'r meini prawf cymhwysedd ar gyfer cefnogaeth ehangach. Byddai'r grant yn talu am refeniw a hyd at £10,000 o'r costau cyfalaf a amlinellwyd yn y ceisiadau, ond y tu hwnt i hynny nid oedd unrhyw gyfyngiadau ar ddefnydd y grant. Priodolwyd yr amrywiaeth o fusnesau a ymgysylltodd â'r grant yn ddiweddarach i'r hyblygrwydd hwn. Nid oedd staff eisiau cyfyngu'r grant i sectorau penodol a nodwyd nad oeddent **wedi derbyn unrhyw geisiadau gan rai sectorau allweddol yn yr ardal**, gan awgrymu bod hyn yn dangos bod ffynonellau cymorth eraill ar gyfer busnesau o'r fath.

'Mae angen i ni greu busnesau newydd. Ond fyddwn i ddim eisiau cyfyngu pa sectorau rydyn ni'n eu cefnogi gormod. Mae grantiau ar gael yn aml ar gyfer y sector bwyd a diodydd, neu dwristiaeth. Ond ni chawsom un cais gan y sector twristiaeth mewn gwirionedd.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Roedd **hyblygrwydd hefyd yn ymestyn i'r broses ymgeisio ei hun**. Mabwysiadodd y rheolwyr ddull cynhwysfawr tuag at ddatblygu ceisiadau, gan ymatal rhag gwrthod yn llwyr os oedd y staff o'r farn bod potensial i'r cais, hyd yn oed os na chredid bod y sgorio yn cyrraedd y trothwy. Byddai staff yn gweithio gyda busnesau i ddatblygu'r ceisiadau ymhellach, gan nodi'n aml mewn cyfweiliadau bod y busnesau yn aml yn ddibrofiad wrth baratoi ceisiadau grant. Ar ben hynny, rhoddwyd rhwydd hynt i'r panel, a fyddai'n adolygu ceisiadau, i argymhell ailgyflwyno a chynnig adborth adeiladol. Nododd staff fod y broses wedi arwain at **geisiadau a oedd yn y pen draw yn llawer mwy cydnaws â nodau'r rhaglen na'r cyflwyniadau cychwynnol**.

Yn ail, roedd y cais yn ei gwneud yn ofynnol i'r busnes ddangos ymgysylltiad a bwriad sylweddol i ddatblygu gallu neu wasanaethau Cymraeg y busnes. Dyfarnwyd hyd at 25% o'r sgôr cais i gynllunio a datblygu iaith o fewn y grant. Roedd hyn, yn ôl y rheolwyr a'r busnesau, yn **angori datblygiad iaith yn natblygiad ehangach y busnes**.

Nododd staff rheoli hefyd na chawsant fawr o wthio yn ôl gan fusnesau a bod y grant i bob pwrpas yn gweithredu fel math o **drosoledd i wthio busnesau ymhellach yn eu taith datblygu iaith**.

'Y peth gyda grant yw bod gennych chi rywbeth i'w gynnig fel bachyn. Gallwch chi gael yr ymgysylltiad hwnnw a dechrau mentora. Maen nhw'n cael mwy o werth hefyd oherwydd gallwn ni ddechrau rhannu mwy o wybodaeth gyda nhw.'
(Cyfweiliad Rheoli, 2021)

Sir Gâr

Ceisiodd Cyngor Sir Caerfyrddin ganolbwyntio gwariant ar ddau sector economaidd allweddol. Y sectorau hyn oedd y sectorau bwyd a diod a diwydiant creadigol, y ddau sector allweddol a nodwyd yn [cynllunio economaidd a strategol](#) yr awdurdod. Roedd y broses yn cynnwys pedair galwad ar wahân am geisiadau, i swyddogion adolygu'r ceisiadau cyn eu trosglwyddo i'r Grŵp Gweithredu Lleol (LAG) i'w cymeradwyo. Ochr yn ochr â derbyn cyllid grant ar gyfer buddsoddiadau cyfalaf, roedd disgwyl i'r busnes ymgysylltu â'r gwasanaeth Helo Blod a ddarperir gan Fusnes Cymru.

Arweiniodd y penderfyniad i ganolbwyntio ar ddau sector allweddol at feirniadaeth gan rai rhanddeiliaid a staff rheoli. Fodd bynnag, fe'i nodwyd hefyd fel cryfder allweddol y grant yn Sir Gâr. Cwestiynodd rhanddeiliaid werth grant cymharol fach wedi'i dargedu at ddau sector a oedd yn derbyn cefnogaeth sylweddol gan ffynonellau eraill. Roedd y rhanddeiliaid hyn yn cwestiynu pa effaith ychwanegol y gallai'r grant hwn fod wedi'i darparu ar ben yr hyn a oedd ar gael eisoes.

Fodd bynnag, awgrymodd staff rheoli fod nifer o fuddion o ganolbwyntio ar y ddau sector hyn. Yn gyntaf, roedd y grant yn cynnig ffordd y gallai'r Awdurdod Lleol **gefnogi eu blaenoriaethau economaidd strategol ymhellach**. Gellid llenwi bylchau, a nododd staff eu bod **wedi gweithio'n agos gyda chynlluniau ehangach** megis rhaglen [Cywain](#) gan adnabod busnesau a allai elwa a datblygu ymhellach gyda chefnogaeth grant Arfor.

Yn ail, gallai **busnesau llai** a fyddai fel arall yn anghymwys neu a fyddai'n ei chael hi'n anodd cystadlu am grantiau, cefnogaeth neu gyllid ehangach, **gyrchu grant Arfor am resymau pwrpasol a phenodol iawn**. Roedd hyn yn gysylltiedig â chryfder ehangach y grant, sef y gallai'r **grant fod yn arbennig o hyblyg ac y gallai ariannu datblygiadau technolegol neu gyfalaf penodol iawn ond allweddol** a fyddai o ganlyniad **yn galluogi i'r busnesau oresgyn rhwystrau neu agor marchnadoedd a ffynonellau refeniw newydd ar gyfer y busnesau dan sylw**.

Yn olaf, roedd staff rheoli yn awyddus i bwysleisio bod y grant hwn, oherwydd y ffocws ar y Gymraeg, **yn unigryw ac yn ychwanegu gwerth at y pecyn cymorth cyfan a dargedwyd at sectorau allweddol yr awdurdod**. Nododd staff, wrth osod yr iaith fel ystyriaeth allweddol yng ngheisiadau grant Arfor, bod ffocws penodol ac unigryw yn cael ei roi ar ddatblygu gallu Cymraeg ochr yn ochr ag agweddau eraill ar y busnes. Roedd y grant, awgrymodd staff, yn gorfodi busnesau a'u perchnogion i feddwl yn wahanol a rhoi ystyriaeth wirioneddol i'r iaith. Teimlwyd bod cysylltu â'r sesiynau Helo Blod wedi helpu i ddatblygu'r ffordd o feddwl ynghylch sut i gynnwys a manteisio ar yr iaith Gymraeg yn y busnes.

2.2.1 Prosesau Ymgeisio

Yn gyffredinol, roedd staff rheoli a busnesau yn ystyried bod prosesau ymgeisio ar draws yr holl grantiau yn ffafriol. Gwelwyd yn aml fod prosesau ymgeisio yn syml ac, er eu bod yn rhy fiwrocrataidd o bryd i'w gilydd, roeddent yn cael cefnogaeth dda gan staff gofalus. Nododd busnesau hefyd eu bod wedi derbyn cyfathrebu clir a chyflym gan y cyngor ac adborth effeithiol ar eu ceisiadau.

Awgrymodd staff rheoli, yn enwedig yng **Ngheredigion**, fod buddion pellach i'r model hwn gan nodi, wrth weinyddu'r grantiau eu hunain, bod staff y cyngor wedi datblygu dealltwriaeth ddyfnach o fusnesau yn yr ardal. Roedd hyn, nododd staff, o werth arbennig wrth gynllunio a darparu grantiau busnes uniongyrchol pellach a bydd o werth parhaus i staff sy'n gweithio ym maes datblygu economaidd.

'Un o'r sgîl-ffeithiau dwi'n meddwl o'n hochr ni fel Cyngor, ac ni fyddwn wedi rhagweld hyn, ond oherwydd ein bod ni wedi gweithio gyda busnesau yn yr ardal trwy Arfor ... roedd yr hyn a ddysgon ni trwy Arfor yn help mawr i ni pan oeddem yn cyflwyno'r gefnogaeth bandemig. Rhwng y grant hwnnw ac Arfor, nid oes llawer o fusnesau yng Ngheredigion nad ydym yn gwybod amdanynt nawr. Mae gennym ddarlun gwell o'r math o fusnesau sydd gennym yng Ngheredigion.'

(Cyfweliad Rheoli, 2021)

Eithriad i'r broses a reolir gan yr Awdurdod Lleol fyddai **Ynys Môn**. I bob pwrpas, cafodd y broses 'rheng flaen' ar gyfer grantiau **Ynys Môn** ei rhoi ar gontract i Fenter Môn, a rôl y Cyngor oedd rheoli cyllideb a chyhoeddi llythyrau cynnig a thaliadau. Ym mlwyddyn 2, dirprwywyd y grant iaith yn llawn i Fenter Môn. Ochr yn ochr â'r sylwadau cadarnhaol gan fusnesau ac ymgeiswyr, nododd personél rheoli hefyd fod y dull hwn wedi arwain at **broses symlach a daeth â buddion penodol**.

Gwelwyd bod Menter Môn yn gallu troi ceisiadau yn gyflym. At hynny, roedd staff Menter Môn, gyda chysylltiadau â'r seilwaith cymorth ehangach ar gyfer y Gymraeg, yn gallu tynnu ar eu profiadau i **ddarparu cyngor ychwanegol a sylwadau mwy gwybodus ar y ceisiadau**. Roedd staff hefyd yn gallu tynnu sylw at ffynonellau cymorth ychwanegol, yn anad dim o'r Fenter Iaith.

'Nid oedd y broses gyda chynghor Ynys Môn yn rhy hawdd, roedd yna lawer o rwystrau ac ati, ac roedd y Cyngor yn awyddus y byddai'n rhaid i argymhellion y panel dethol fynd at uwch swyddog. Rydyn ni'n hoffi troi ceisiadau grant yn gynt, felly dyna pryd yr oedd y grant iaith yn ddefnyddiol.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Mae'n ymddangos bod busnesau wedi dod i wybod am y grant trwy wahanol ffyrdd, yn aml yr Awdurdod Lleol a'i lwyfannau cyfryngau cymdeithasol neu ei wefan, ond hefyd ar lafar gwlad gan ffrindiau, cydweithwyr neu fusnesau eraill. Teimlwyd, yn benodol yn **Sir Gâr**, fod pandemig y coronafirws wedi effeithio ar y nifer a gymerodd y grant a nifer y ceisiadau a dderbyniwyd, ond derbyniwyd mwy o geisiadau yn ystod chwe mis olaf y rhaglen.

'Pan setlodd pethau ym mis Medi roedd arian ar gyfer galwad arall [am geisiadau], ond nid oedd y nifer a wnaeth cais mor fawr ag yr oeddem yn ei ddisgwyl. Yn gyntaf, cafwyd llawer o gefnogaeth gan Lywodraeth Cymru. Yn ail, roedd ffordd o feddwl y busnesau yn ymwneud â goroesi yn hytrach na thyfu. Yn drydydd, mae yna lawer o achosion [o COVID-19] mewn rhai ardaloedd. Yn bedwerydd, roedd costau staff yn gysylltiedig â llawer o'r grantiau hyn fel ni allent ymrwymo. Ers i ni ailagor y grant yn fwy diweddar, mae yna lawer o ddiddordeb ac mae ffocws y busnesau wedi symud yn ôl i'r uchelgeisiau twf hynny, ac mae yna lawer o fusnesau newydd.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

2.2.2 Cyflwyno

Gwelodd personél rheoli y gallai'r grantiau gyflawni rôl benodol iawn. Siaradodd staff yn **Ynys Môn** er enghraifft, am annog busnesau i wneud cais am y Grant Iaith cyn symud ymlaen i'r Grant Busnes. Byddai hyn i bob pwrpas yn gorfodi'r busnes i ymgysylltu â gwasanaeth Helo Blod a sicrhau rhai allbynnau neu ganlyniadau Cymraeg. Awgrymodd staff rheoli ar gyfer pob grant nad oedd y Grant Busnes bob amser yn sicrhau allbynnau neu ganlyniadau o'r fath, a bod busnesau'n gweld y gofynion iaith fel meini prawf a chydran ymylol braidd. Fodd bynnag, roedd y rheolwyr yn ystyried y Grant Iaith fel ffordd o sicrhau canlyniadau Cymraeg. Roedd hyn oherwydd bod sgôr sylweddol yn cael ei ddyfarnu i ddatblygu gallu'r Gymraeg y busnes yn y broses ymgeisio.

'O ran yr hyn rydyn ni'n ei newid, yr un sydd fwyaf amlwg yw, fel unrhyw gynllun grant, mae gennych chi fusnesau a fyddai'n gwneud beth bynnag [sydd ei angen] er mwyn derbyn yr arian. Yr hyn a wnaethom oedd cyflwyno proses o wneud cais am grant iaith i ddechrau, yna mynd ymlaen i'r gronfa fusnes, fel bod cysylltiad â Helo Blod. Aeth rhai yn syth at grant busnes, cyn belled â bod rhywun yn addo gwneud rhywbeth ieithyddol. Mae risg nad yw'r ail ddull wedi gweithio mor effeithiol o ran sicrhau budd iaith.' (Cyfweliad Busnes, 2020)

Cyhaeddiad a'r math o fuddiolwr

Ynys Môn

Derbyniodd cyfanswm o 37 busnes un grant neu'r ddau. Mae data'n dangos o blith y 34 o fusnesau a dderbyniodd y Grant iaith, roedd 13 ohonynt hefyd wedi derbyn y Grant Busnes. Derbyniodd tri busnes y Grant Busnes yn unig.

Derbyniodd amrywiaeth o fusnesau arian trwy'r grant, yn amrywio o fwytai pizza i ffisiotherapyddion, cwmnïau ysgytliaeth a chwmnïau gwasanaethau priodas. Awgrymodd yr holl fusnesau a gyfwelwyd fod y grant yn hawdd ei gyrchu, a bod gwybodaeth yn hawdd i'w chael. Roedd ofnau am y broses ymgeisio yn gadarnhaol ar y cyfan er bod ychydig yn awgrymu bod naill ai oedi rhwng y cais a'r gymeradwyaeth, tra bod ychydig hefyd wedi tynnu sylw at y gefnogaeth gadarnhaol a gafwyd gan staff.

Yn ôl y disgwyl, cynlluniwyd y Grantiau iaith i gefnogi datblygiad gwasanaethau Cymraeg a'i defnydd o fewn y busnes. Adroddodd y busnesau a gyfwelwyd ystod o setiau sgiliau a galluoedd mewn perthynas â'r Gymraeg. Roedd rhai busnesau, er enghraifft, yn cynnwys staff a oedd yn siaradwyr Cymraeg rhugl, ac roedd eraill yn cynnwys staff sy'n gyfyngedig yn eu sgiliau a'u galluoedd Cymraeg neu'n brin o hyder i'w defnyddio.

Gwynedd

Grant Cymorth i Fentro oedd y lleiaf i bob pwrpas, gan gefnogi cyfanswm o 17 busnes. Busnesau bach a micro oedd y busnesau hyn i raddau helaeth ar draws ystod o sectorau gan gynnwys poptai, cigyddion, argraffwyr, distyllfeydd, gwaith coed a chynhyrchwyr mêl. Roedd tua thraean y cwmnïau a oedd yn derbyn cyllid yn ymwneud â'r sector bwyd a diod, sy'n golygu mai dyna'r sector a oedd yn cael ei gynrychioli fwyaf.

Ceredigion

Derbyniodd 31 o fusnes grant yng Ngheredigion, 17 'Grant Mentro' a 14 'Grant Twf'. Nododd staff rheoli fod mwyafrif y **'Grant Mentro'** wedi'i ddyfarnu i fusnesau yr oedd eu perchnogion **o dan 35**. Nid cynllun bwriadol oedd hyn ond teimlai staff rheoli bod hyn oherwydd y galw gan bobl fusnes iau yn ceisio cefnogaeth ar gyfer busnesau newydd. **Roedd mynediad at gyfalaf a diffyg statws credyd yn rhwystrau sylweddol yr oedd pobl iau yn eu hwynebu wrth godi arian i fuddsoddi mewn busnesau.**

'Roedd yna un dyn ifanc, 17 oed, a oedd eisiau mynd ar ei liwt ei hun fel weldiwr. Roedd wedi gwneud yr hyfforddiant, ond roedd hi'n anodd. Rhoesom daliad ymlaen llaw iddo a dweud y gwir. Mae'n anodd i unrhyw un o'r oedran yna, heb hanes credyd, i gael benthyciad gan fanc. Rydym wedi gallu bod yn fwy hyblyg i gefnogi busnesau i ddatblygu. Mae wedi cadw'r bobl hyn yn eu hardal leol ac yn gweithio er budd y gymuned a'r economi leol. Mewn ffordd, dyna beth yw Arfor; ydy, mae'n ymwneud â'r iaith a'r busnes, ond yn fwy eang mae'n ymwneud â chadw pobl yn lleol, yn enwedig pobl iau.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Cefnogwyd ystod o fusnesau, er bod pob un yn fusnesau bach neu ficro. Roedd rhai yn fusnesau a oedd yn nodedig fel busnes Cymraeg. Wrth gael eu holi ynghylch rhesymeg cefnogi'r busnesau hyn, nododd staff rheoli fod y panel dethol yn gweld y cwmnïau hyn fel **arweinwyr yn y gymuned a oedd yn dangos fod gwerth i'r Gymraeg mewn busnes**, a bod y rhain yn haeddu cefnogaeth a'u hyrwyddo.

'Roedden nhw i gyd yn fusnesau bach. Ond o ran busnes fel [enw busnes wedi'i olygu], daw'r Gymraeg yn naturiol. Maent yn gweithredu trwy'r Gymraeg. Mae llawer o'r busnesau hyn yn gwneud hynny ... felly roeddem eisiau helpu i gynnal y busnesau hynny yn yr ardal, trwy'r buddsoddiad hwnnw mewn datblygiad arloesol. Roeddem hefyd eisiau cydnabod bod gwerth i fod yn gwmni Cymraeg. Mae hyn wedi eu hyrwyddo ac wedi rhoi llwyfan iddynt ddangos eu bod yn cael eu cydnabod a bod gwerth i'r iaith mewn busnes,' (Cyfweliad Busnes, 2021)

Sir Gâr

Cefnogwyd cyfanswm o 24 o fusnesau hirsefydlog ac 20 o fusnesau newydd (diffiniwyd busnesau newydd fel y rhai a oedd wedi bod yn weithredol am 12 mis neu lai). Derbyniodd dau fusnes ddau grant. O'r rhain, roedd 30 o'r busnesau o'r sector bwyd a diod, 9 o'r sector diwydiant creadigol a 5 wedi'u dosbarthu fel 'arall', gyda chysylltiad gwannach â naill ai un neu'r ddau sector. Rhagwelir y bydd y grant wedi gwario £449,286.66 yn cefnogi'r busnesau hyn. Fodd bynnag, nododd staff rheoli ei bod wedi bod yn anodd gwario'r arian oherwydd oedi a busnesau'n cau yn ystod y cyfnod clo oherwydd y pandemig coronafirws. Ar gyfartaledd dyfarnwyd £10,211.06 i fusnesau. Derbyniodd dau fusnes grant o £50,000 ar gyfer datblygu lleoedd, a phan hepgorir yr allanolion hyn, y grant cyfartalog a dderbyniwyd gan fusnesau oedd £8,316.35.

Roedd y busnesau bwyd a diodydd yn cynnwys cynhyrchwyr, cyfanwerthwyr a busnesau sy'n wynebu cwsmeriaid fel caffis a bwytai. Roedd saith o'r busnesau yn gysylltiedig â'r diwydiant llaeth, yn cynhyrchu llaeth, hufen iâ neu iogwrt. Roedd ystod o fusnesau bwyd a diod eraill hefyd yn derbyn cyllid grant fel poptai, cynhyrchwyr bwyd anifeiliaid, cyfanwerthwyr te a busnesau bwyd cartref. Roedd busnesau yn sector y diwydiant creadigol yn cynnwys gweithgynhyrchwyr dillad neu argraffwyr, cynhyrchwyr crefft a chynhyrchydd digidol a phodlediad. Busnesau micro neu fach oedd y rhain i gyd, gyda'r nod o ehangu gwasanaethau a chreu swyddi yn sgil hynny.

Defnyddiwyd y grant i ariannu buddsoddiadau cyfalaf mewn amrywiaeth eang o ffyrdd. Er enghraifft, busnesau llaeth, yn enwedig cynhyrchwyr llaeth, yn buddsoddi mewn peiriannau

gwerthu llaeth sydd wedi'u cynllunio i alluogi i'r busnes werthu'n uniongyrchol i'r cyhoedd. Buddsoddodd rhai o'r busnesau creadigol mewn offer argraffu, caledwedd a meddalwedd digidol, neu ddatblygu lleoedd gwaith.

Dewisiadau amgen a gwrthffeithiol

Awgrymodd y busnesau ar draws yr holl grantiau uniongyrchol, fel busnesau bach a micro, nad oeddent **mewn sefyllfa i ariannu'r mathau o ddatblygiadau i'w busnesau heb grant Arfor**. Mae'n ymddangos bod hyn yn awgrymu bod graddfa a maint y grantiau wedi galluogi busnesau na fyddai fel rheol yn gallu buddsoddi yn y gwasanaethau a'r cynhyrchion Cymraeg a'u datblygu.

'Fel busnes bach iawn ni fyddwn wedi gallu fforddio talu am gyfieithydd i wneud fy holl farchnata, gwefan a chyfarwyddiadau yn ddwyieithog. Dw i ddim yn meddwl byddai wedi bod yn bosibl cael benthyciad i wneud hyn.' (Cyfweiliad Busnes, 2020)

Fel y trafodir isod, denodd y Grant Mentro yng Ngheredigion geisiadau gan bobl ifanc yn unig. Nododd llawer naill ai mewn cyfweiliadau neu wrth staff rheoli, fod cyrchu buddsoddiad ar gyfer eu busnesau cychwynnol neu fusnesau eginol yn arbennig o heriol o ystyried eu diffyg profiad a'u hymwybyddiaeth o ffynonellau ond hefyd diffyg hanes credyd a oedd yn cyfyngu ar eu gallu i gael gafael ar ffynonellau. **O ganlyniad, cyflwynodd Arfor fodd hygyrch o gyrchu buddsoddiad i'w busnesau.**

Ymddengys bod y gefnogaeth hefyd wedi **ysgogi ymgysylltiad sylweddol â'r Gymraeg, a fyddai'n annhebygol o fod wedi digwydd fel arall**. Mae'r Grant Iaith yn Ynys Môn, er enghraifft, wedi cefnogi busnesau i ddatblygu gwasanaethau a chynhyrchion dwyieithog neu Gymraeg. Mae'n annhebygol iawn y byddai'r busnesau hyn wedi datblygu'r gwasanaethau a'r cynhyrchion hyn heb y cyllid. Yr hyn a awgrymwyd ac weithiau a nodwyd yn eglur yn ymatebion busnesau oedd nad oedd buddsoddi mewn gwasanaethau neu gynhyrchion Cymraeg yn debygol o fod yn flaenoriaeth i unrhyw fusnes.

Yn ehangach, adleisiodd staff rheoli a busnesau awgrymiadau ei gilydd na fyddai busnesau naill ai wedi dod ar draws y gefnogaeth sydd ar gael i ddatblygu gwasanaethau a gallu Cymraeg neu na fyddent wedi ymgysylltu mor sylweddol ag y gwnaethant trwy'r Grant hwn. Fel y trafodir isod, roedd y gofyniad a'r pwysiad sgôr yn y broses ymgeisio hefyd yn annog **ymgysylltiad sylweddol â datblygiad y Gymraeg a gwasanaethau cymorth ehangach.**

Ffactorau Allanol

Cafodd pandemig y coronafirws effaith sylweddol ar y grant mewn sawl ffordd. Yn gyntaf, mae'r ceisiadau a'r diddordeb yn y grant, yn enwedig mewn rhai Awdurdodau Lleol, wedi amrywio oherwydd, ym marn personél rheoli, cau busnesau neu'r newid o feddylfryd 'twf' i feddylfryd 'goroesi' yn ystod y pandemig.

Yn ail, effeithiodd y pandemig ar fusnesau a'u gallu i gyflawni amodau'r grant. Er ei bod yn bosibl prynu offer, er yn aml gydag oedi oherwydd bod cyflenwyr a busnesau wedi cau yn ystod y cyfnod clo, roedd gweithrediadau'r busnesau eu hunain yn aml wedi gostwng yn eu graddfa neu hyd yn oed eu cau i lawr yn llwyr yn ystod y cyfnod clo. Nododd staff rheoli fod yr oedi hyn yn aml yn arwain at fusnesau yn newid eu cynlluniau cyflwyno gydag oedi canlyniadol wrth gymeradwyo a throsglwyddo arian a gwario'r arian grant. Nododd personél rheoli, fodd bynnag, fod lefelau diddordeb yn y grantiau, yn enwedig yng Ngwynedd a Môn, yn parhau i fod yn uchel trwy gydol y pandemig, hyd yn oed os oedd eu gallu i gyflawni amodau'r grant yn gyfyngedig.

Yn bwysig fodd bynnag, o ganlyniad i bandemig y coronafirws, ychydig o'r busnesau a gyfwelwyd a oedd yn teimlo'n arbennig o hyderus mewn perthynas â chanlyniadau effaith y grant. Awgrymodd y mwyafrif fod y canlyniadau a nodwyd ar ffurflenni monitro yn ddangosol, a byddai angen dilysu neu gadarnhau pellach yn y dyfodol.

Ni awgrymodd unrhyw fusnes na fyddai'r canlyniadau'n cael eu cyflawni, dim ond y byddai'n cymryd mwy o amser i wneud hynny oherwydd yr oedi a achoswyd. Fodd bynnag, nid oedd yr unigolion a gyfwelwyd yn teimlo ei bod yn bosibl tystio i effaith y gwasanaethau neu'r cynhyrchion newydd ar drosiant yr holl fusnes yn fwy cyffredinol. **Er bod y grant yn amlwg wedi arwain at ddatblygu gwasanaethau a chynhyrchion trwy'r Gymraeg, bydd yn rhaid aros am dystiolaeth o effaith gwneud hynny a phrawf o gysyniad.**

'Nid oes unrhyw swyddi newydd wedi'u creu gan fod Covid wedi tarfu ar dymor priodasau. Mae'r rhan fwyaf o'r staff tymhorol yr ydym yn eu cyflogi yn lleol ac yn dueddol o siarad Cymraeg.' (Cyfweliad Busnes, 2020)

Fodd bynnag, roedd staff rheoli hefyd o'r farn bod y rhaglen wedi elwa o set ehangach o amgylchiadau a ffactorau allanol a ddylanwadodd ar dueddiadau ym mywyd cymdeithasol a busnes. Nododd staff, er enghraifft, fod **diddordeb cynyddol yn y syniad o brynu'n lleol**, ac roedd y grant yn fodd i fusnesau geisio manteisio ar y duedd hon. Ar ben hynny, roedd y pwyslais ar y Gymraeg, cynnyrch lleol neu gyrchu cydrannau neu gynhwysion allweddol yn lleol wedi helpu i dynnu sylw at gymeriad lleol y busnesau hynny ac o ganlyniad roedd y staff yn teimlo eu bod mewn sefyllfa dda i fanteisio ar awydd cynyddol i brynu cynnyrch lleol.

2.2.3 Effaith ar y busnes

Canfyddiadau Allweddol

- Helpu i ddiogelu 208 o swyddi amser llawn neu gyfwerth ag amser llawn ac 16 o swyddi rhan amser.
- Helpu busnesau i greu 238 o swyddi cyfwerth ag amser llawn ac 89 o swyddi rhan amser.
- Mae'r pandemig a'r oedi cysylltiedig wedi cyfyngu ar y gallu i fesur effaith y ffrydiau refeniw grant. Byddai angen dilysu a chadarnhau'r canlyniadau o hyd er mwyn asesu'r effaith yn wrthrychol.
- Grant wedi'i ddefnyddio i ddatblygu cynhyrchion newydd ac arloesi o fewn y busnes.
- Mae busnesau'n optimistaidd mewn perthynas â'r effaith y byddai'r datblygiadau a ariannwyd gan y grant yn ei chael ar eu busnesau.
- Roedd yr effaith a ragwelwyd yn cynnwys darparu gwasanaethau yn fwy effeithlon neu fwy o gleientiaid, cwsmeriaid a throsiant.
- Teimlai busnesau mai prin oedd y dewisiadau amgen, os o gwbl.
- Pobl ifanc i gyd dderbyniodd Grant Mentro (Ceredigion).

Mae staff rheoli o'r farn mai yn y dyfodol y byddai'r dystiolaeth orau o effaith grantiau ar fusnesau a'u trosiant. Yn wir, nododd staff y byddai dwy flynedd wedi bod yn dynn iawn i ddangos unrhyw effaith o dan unrhyw amgylchiadau, ond yn enwedig o ystyried yr oedi a achoswyd gan bandemig coronafirws. Fodd bynnag, roeddent yn hyderus bod cynhyrchion a gwasanaethau newydd wedi'u creu o ganlyniad i'r grant.

Dylid nodi bod y ffigurau a ddyfynnir isod yn cynnwys ffigurau ar gyfer swyddi amser llawn, rhan-amser a chyfwerth ag amser llawn. Mae hyn oherwydd gwahanol brosesau monitro/adrodd a ddefnyddir gan wahanol Awdurdodau Lleol.

Honnir bod y grantiau uniongyrchol i fusnesau wedi cefnogi 95 o fusnesau (85 o fusnesau unigryw), **wedi helpu i ddiogelu 208 o swyddi amser llawn neu gyfwerth ag amser llawn ac 16 o swyddi rhan amser.** Maent hefyd, wrth fonitro hawliadau data, **wedi helpu busnesau i greu 238 swydd gyfwerth ag amser llawn ac 89 o swyddi rhan amser.** Gyda chyfanswm gwariant (ar adeg ysgrifennu) o £1,494,082.94, mae hyn yn cyfateb i gymhareb o **un swydd gyfwerth ag amser llawn wedi'i diogelu am bob £6,917.05 ac un swydd gyfwerth ag amser llawn yn cael ei chreu bob £5,288.79 a wariwyd.**

Fodd bynnag, rhaid trin y ffigurau hyn yn ofalus, gan fod y data a ddarperir yn ymwneud â'r canlyniadau disgwyliedig yn unig nad ydynt wedi'u cadarnhau.

Tabl 2.2: Effaith y Grantiau Uniongyrchol i Fusnesau

Awdurdod Lleol	Busnesau a Gefnogwyd				Swyddi wedi'u Diogelu		Swyddi newydd o fewn 12 mis		Swyddi newydd o fewn 2 flynedd		Effaith Ychwanegol			Gwariant
	Grant	Busnesau Newydd (iau na 12 mis)	Busnesau Cyfredol	Cyfanswm	Llawn Amser	Rhan Amser	Llawn Amser	Rhan Amser	Llawn Amser	Rhan Amser	Lleoliad Gwaith	Trosiant Cynyddol	Defnydd cynyddol o'r Gymraeg	
Ynys Môn	Busnes	4	9	13	13	16	36	12	52	15	2	10	9	£401,464.00
	Iaith	9	25	34								21	24	
Gwynedd	Cymorth i Fentro	heb gofnodi	heb gofnodi	17					58	7				£173,757.20
Ceredigion	Mentro mewn Busnes	heb gofnodi	heb gofnodi	14	42				60					£211,616.58
	Tyfu yw'r Nod	heb gofnodi	heb gofnodi	17										£240,995.16
Sir Gâr	Sector Grant	20	24	44	153		11	11	21	44				£466,250.00
Cyfanswm		33	58	95	208	16	47	23	191	66	2	31	33	£1,494,082.94

Ffynhonnell: Data Monitro Rhaglen

Ynys Môn

Mae'r data monitro a gasglwyd gan Ynys Môn yn awgrymu bod **23** allan o **37** busnes a dderbyniodd un neu'r ddau grant, wedi ehangu'r busnes tra bod **naw yn fusnesau newydd**. Adroddodd **31** o'r busnesau fod trosiant **wedi cynyddu**, **24** wedi nodi bod **cynhyrchion neu wasanaethau newydd wedi'u creu** a **33** yn nodi bod defnydd **o'r Gymraeg wedi cynyddu** o ganlyniad i'r grant . Dywedodd dau o'r busnesau fod **cymwysterau/achrediad newydd wedi'u cyflawni** gan y busnes (neu aelodau staff).

Mae'r data monitro hefyd yn awgrymu y bydd **88 o swyddi amser llawn newydd a 27 o swyddi rhan amser newydd** yn cael eu creu o fewn dwy flynedd neu'n gynt tra bod **13 o swyddi amser llawn ac 16 rhan amser hefyd wedi'u diogelu** o ganlyniad i'r grant. Mae hon yn gymhareb o greu un swydd cyfwerth ag amser llawn am bob £1,873.88 a wariwyd.

Crëwyd dau leoliad gwaith hefyd. Fodd bynnag, roedd yr holl swyddi hyn wedi'u creu neu eu diogelu gan fusnesau a dderbyniodd y Grant Busnes hefyd. Ni nododd yr un o'r busnesau a dderbyniodd y Grant laith yn unig eu bod wedi creu neu ddiogelu unrhyw swyddi. Mae'n debygol, felly, i'r holl swyddi hyn gael eu creu o ganlyniad i'r Grant Busnes ac nid y Grant laith.

Mae data monitro hefyd yn awgrymu bod y grantiau wedi ysgogi cyfanswm o **£285,189** mewn buddsoddiad gan y cwmnïau eu hunain, y daeth £262,851 ohono mewn perthynas â'r grantiau busnes. Gwnaethpwyd y buddsoddiad hwn gan y cwmnïau i gefnogi neu ategu at y datblygiadau sy'n cael eu hariannu trwy'r grantiau. Yn ehangach, mae'r buddsoddiad yn awgrymu bod busnesau wedi gwerthfawrogi'r buddsoddiad yn ddigonol i ymrwymo eu hadnoddau eu hunain i gefnogi'r datblygiadau. **Ar gyfartaledd, anogodd pob grant busnes £12,516.71 o fuddsoddiad preifat**, ond roedd y symiau'n amrywio'n sylweddol rhwng grantiau.⁴ Buddsoddodd busnesau gymaint â £45,497 a chyn lleied â £1,674.

Grant laith Ynys Môn

Awgrymodd cyfweiliadau hefyd nad oedd y Grant laith wedi arwain at greu unrhyw swyddi newydd, er y gallai unrhyw drosiant cynyddol gynnal ac o bosibl arwain at greu swyddi newydd. Roedd y cynhyrchion neu'r gwasanaethau a gafodd eu creu trwy'r Grant laith i gyd yn gysylltiedig â chyfathrebu allanol a ffurfiol â chwsmeriaid. Roedd y grant yn cefnogi creu'r holl gyfieithiad newydd ar gyfer gwasanaethau archebu ar-lein, bwydlenni a gwefannau. O ganlyniad, gall cwsmeriaid ymgysylltu â busnesau, eu gwasanaethau a'u cynhyrchion trwy gyfrwng y Gymraeg. Fodd bynnag, roedd y rhan fwyaf o'r busnesau'n cynnwys staff a oedd yn rhugl yn y Gymraeg, ac a oedd wedi nodi bod eu hymwneud â chwsmeriaid, er ar lefel anffurfiol, eisoes trwy gyfrwng y Gymraeg.

Gwynedd

Cefnogodd Grant Cymorth i Fentro yng Ngwynedd **17 busnes**, gan greu **58 swydd amser llawn newydd a saith swydd ran-amser**. Mae hon yn gymhareb o **greu un swydd gyfwerth ag amser llawn am bob £2,825.32 a wariwyd**. Pwysleisiodd staff rheoli fodd bynnag fod y ffigurau hyn yn rhagwelediad neu'n ddamcaniaethol a, gan adlewyrchu ymatebion mewn cyfweiliadau, na chyrhaeddwyd y niferoedd hyn hyd yn hyn. Mae monitro parhaus ar y busnesau a gefnogwyd yn allweddol i ddilysu'r effaith hon.

Yn yr un modd â'r mwyafrif o fusnesau, mae'r pandemig wedi effeithio ar gyflwyno ac i ba raddau y gellir mesur yr effaith. Serch hynny, roedd y rhai a holwyd yn **optimistaidd mewn perthynas â'r effaith y byddai'r datblygiadau a ariennir gan y grant yn ei chael ar eu busnesau**. Roedd y rhai a gyfwelwyd yn gallu rhoi manylion eu cynlluniau a'r camau datblygu yn y tymor byr a'r tymor canolig.

⁴ Mae gwyriad safonol o £12,660.32 yn dangos y gwahaniaethau rhwng symiau.

'Nid ydym wedi gweld canlyniadau eto oherwydd nad yw'r ganolfan ymwelwyr wedi gallu agor oherwydd cyfyngiadau Covid. Pan fydd yn agor dylai ddenu mwy o ymwelwyr a chynyddu gwerthiant. Byddwn yn cyflogi dau dywysydd teithiau dwyieithog. Dylai'r sgriniau gwybodaeth digidol dwyieithog hefyd gynyddu nifer yr ymwelwyr â busnesau lleol eraill gan y byddant hefyd yn eu hyrwyddo i ymwelwyr.' (Cyfweliad Busnes, 2021)

Fodd bynnag, roedd rhai yn gallu bod yn fwy penodol a hyderus mewn perthynas â'r effaith, yn enwedig y rhai a oedd wedi addasu eu darpariaeth ac wedi canolbwyntio ar wasanaethau neu gynhyrchion o bell neu ar-lein. Serch hynny, **byddai angen dilysu a chadarnhau'r canlyniadau er mwyn asesu'r effaith yn wrthrychol**. Teimlai'r staff rheoli fod y pecyn ehangach o grantiau ac ymgorffori cefnogaeth trwy Fusnes Cymru yn ychwanegu gwerth ychwanegol at y dull gweithredu. Roedd busnesau a oedd yn elwa o'r grant mewn sefyllfa i dynnu ar gyngor busnes ac fe'u gwnaed yn ymwybodol o'r gefnogaeth bellach a oedd ar gael.

Ceredigion

Cefnogodd y ddau grant **31 o fusnesau i gyd, 17** yn elwa o'r 'Grant Mentro' a **14** o'r 'Grant Tyfu'. Yn gyfan gwbl, creodd y ddau grant **60 o swyddi cyfwerth ag amser llawn** a helpu i **ddiogelu 42 o swyddi cyfwerth ag amser llawn**.

Nododd busnesau yn aml y byddai buddion y Grantiau yn cael eu gohirio oherwydd effaith y pandemig coronafirws. Serch hynny, roeddent i gyd yn hyderus y byddai'r gefnogaeth a ddarperir yn arwain yn y pen draw naill ai at **ddarparu gwasanaethau'n fwy effeithlon** neu **fwy o gleientiaid, cwsmeriaid a throsiant**.

'Mae hyn wedi caniatáu imi brynu peiriant CNC sy'n caniatáu imi gynhyrchu mwy mewn cyfnod byrrach o amser, ac yn fwy cywir. Mae'n gallu haneru [yr amser a gymerir] a gwneud tasg arall ar yr un pryd.' (Cyfweliad Busnes, 2021)

Roedd staff rheoli yn mynnu bod y gefnogaeth a **gynigiwyd i'r 17 busnes cychwynnol** trwy'r 'Grant Mentro' yn **arbennig o effeithiol**. Roedd cyfweliadau busnes yn adleisio'r farn hon. Credwyd bod hyn yn rhannol o leiaf oherwydd oedran iau perchnogion y busnes a'r heriau yr oeddent yn eu hwynebu wrth gyrchu cyllid neu gymhwyso ar gyfer benthyciadau.

'Y busnesau newydd hynny sydd wedi cychwyn, mae wedi caniatáu i'r 17 busnes hynny fodoli. Mae wedi galluogi i'r busnesau hynny gychwyn mewn cyfnod anodd iawn. Mae llawer o bob grant wedi dweud y byddent wedi cael trafferth heb Arfor, ac mae hynny'n dweud llawer. O'r 17 busnes newydd hynny, rwy'n amau y byddent wedi cychwyn o gwbl. Byddent yn bendant wedi'i chael hi'n anodd.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

'Hynny yw, mae wedi caniatáu imi sefydlu'r busnes a chael swydd. Rwyf hefyd wedi gallu cynnig gwasanaethau newydd a gwneud tasgau mwy oherwydd mae gen i'r peiriannau cywir.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Sir Gâr

Roedd data monitro a gasglwyd gan staff rheoli yn awgrymu bod **153 o swyddi wedi'u diogelu**, er bod 92 o'r rhain yn gysylltiedig â dau fusnes. Fodd bynnag, mae gwahanu grant Arfor o gymorth ehangach ar gyfer coronafirws yn heriol, ac mae'n annhebygol mai'r grant oedd yr unig neu hyd yn oed y prif fodd o ddiogelu'r swyddi hyn. Mae ffyrlo a'r gefnogaeth fusnes ehangach yn debygol o fod wedi chwarae rhan fwy allweddol wrth ddiogelu'r swyddi a'r busnesau, er na ddylid diystyru cefnogaeth Arfor.

Yn gyfan gwbl, bydd 11 o swyddi newydd wedi'u creu erbyn diwedd mis Mawrth 2021, a byddai un ar ddeg o swyddi rhan amser wedi'u creu erbyn yr un cyfnod. Bydd 21 o swyddi eraill wedi'u creu o fewn blwyddyn i'r rhaglen ddod i ben ac ochr yn ochr â 44 o swyddi rhan-amser eraill. I gyd, felly, disgwylir i'r grant fod **wedi diogelu 153 o swyddi** a bydd, o fewn 12 mis, wedi cefnogi creu **32 o swyddi amser llawn a 55 o swyddi rhan amser**. Cymhareb o **1 swydd gyfwerth ag amser llawn wedi'i chreu am bob £7,836 a wariwyd**.⁵

Nododd y busnesau a gyfwelwyd mai'r gobaith yw y byddai unrhyw swyddi a fwriadwyd neu a fyddai'n cael eu creu o ganlyniad i'r grant yn mynd i drigolion lleol. Dim ond data monitro a gesglir yn ddiweddarach fydd yn tystio i hyn. Bydd proffil iaith recriwtiaid newydd yn llywio'r effaith mewn perthynas â nodau ehangach y rhaglen. Mewn rhai achosion, roedd perchnogion y busnes eu hunain wedi gallu ymrwymo'n llawn amser i'r busnes.

'Mae hyn wedi creu swydd amser llawn i mi. Rydw i wedi byw yn yr ardal hon erioed ac rydw i'n siarad Cymraeg yn barod.' (Cyfweliad Busnes, 2020)

Awgrymodd y busnesau newydd, h.y. y rhai a oedd wrthi'n cael eu sefydlu neu a oedd wedi bodoli am lai na 12 mis, **fod y gefnogaeth yn ffactor allweddol wrth sefydlu busnes yn llwyddiannus**. Nododd y perchnogion busnes hyn yn aml ei bod yn anodd dod o hyd i gyfalaf, a naill ai nad oedd **dewis amgen i'r grant**, neu y byddai benthyciad banc wedi cynnwys proses hirach a biwrocraidaidd yn ogystal â bod yn ymrwymiad ariannol rhy beryglus neu gostus i'r cwmni. Felly roedd y grant nid yn unig yn ffynhonnell ariannu a fyddai wedi bod yn anodd ei gael mewn man arall, ond hefyd wedi galluogi i'r busnes symud yn gyflym wrth ddatblygu, sefydlu a dechrau masnachu.

'Ni allem gael yr arian fel arall. Ddim heb Arfor. Nid oedd unrhyw gyllid addas arall ar gael. Fe wnaeth hyn ein helpu i ehangu'r busnes yn gynt o lawer.' (Cyfweliad Busnes, 2021)

⁵ Mae hyn yn tybio bod y swyddi Rhan Amser yn cyfateb i 0.5 cyfwerth ag amser llawn

Dywedodd pob busnes a gyfwelwyd fod y grant wedi cael effaith sylweddol ar eu busnes. Yn ogystal â helpu'r busnesau i gael eu sefydlu, nododd y busnesau presennol eu bod wedi ehangu eu gweithrediad ac yn disgwyl cynnydd mewn refeniw o ganlyniad i'r datblygiadau. Fodd bynnag, roedd pandemig y coronafirws wedi **cyfyngu ar y gallu i fesur effaith y grant ar eu ffrydiau refeniw** a'r amcan hwnnw; nid oedd data meintiol i ddangos yr effaith ar gael ar hyn o bryd. Roedd ffactorau eraill yn gohirio neu'n cyfyngu i ba raddau y gellid tystio i'r effaith. Roedd rhai busnesau, er enghraifft, yn dal i aros am dystysgrifau diogelwch, neu dim ond yn y broses o ddechrau masnachu.

'Dydyn ni ddim wedi gwerthu eto oherwydd rydyn ni'n dal i aros am statws Hylendid Bwyd. Rydyn ni wedi dechrau derbyn rhag-archebion ar y wefan. Ond mae salami ac ati yn cymryd o leiaf bedwar mis i sychu cyn y gallwch chi ddechrau eu gwerthu.' (Cyfweiliad Busnes, 2021)

Canfyddiadau cyffredinol

Nododd yr holl fusnesau a gyfwelwyd fod eu **deunyddiau cyfathrebu marchnata gyda chleientiaid a chwsmeriaid eisoes yn ddwyieithog** a'u bod, oherwydd sgiliau a galluoedd y staff hyn, eisoes yn gallu ac yn tueddu i ymgysylltu'n anffurfiol â chwsmeriaid trwy gyfrwng y Gymraeg.

Mewn rhai achosion, ac yn fwy penodol yn **Sir Gâr**, roedd staff o'r farn bod gan bobl fwy o ddiddordeb mewn symud i'r ardal neu aros yn yr ardal i gychwyn eu busnesau oherwydd bod y grant ar gael, o bosibl oherwydd y pecyn cymorth ehangach sydd ar gael i fathau penodol o fusnesau.

Roedd staff rheoli hefyd yn teimlo bod y busnesau a gefnogwyd gan y grant yn nodedig ac yn amlwg yn eu pentrefi a'u cymunedau lleol mewn sawl achos. Er eu bod yn anodd eu tystio, roedd y rheolwyr yn teimlo bod y busnesau hyn yn **helpu i adeiladu gwytnwch yn y cymunedau** yn ogystal â, dros amser, yn darparu enghreifftiau o bobl lleol yn llwyddo heb orfod gadael yr ardal. Roedd y rhain yn safbwyntiau goddrychol a fynegwyd gan y rheolwyr, ac maent yn haeddu ymchwiliad pellach os a phan fo hynny'n bosibl.

'Roedd y ddau frawd hyn â chefnidir ffermio a oedd eisiau aros yn yr ardal. Roeddent eisiau rhoi rhywbeth yn ôl i'r ardal, felly dechreuon nhw fusnes iogwrt. Gwelwyd y math hyn o beth mewn sawl cais ac efallai ei fod yn rhywbeth o ran COVID a phobl eisiau dod adref fel petai ... Y peiriannau gwerthu llaeth hefyd, mae pobl yn rhoi cynnig ar rywbeth sydd ychydig yn wahanol. Mae'r peth lleol hwnnw'n dod drwodd yn y ceisiadau, y syniad o brynu'n lleol. Enghraifft arall fyddai cwpl, rhai di-Gymraeg, sydd wedi bod yn tyfu gwenith sy'n frodorol i'r ardal ac yn defnyddio hynny i wneud a gwerthu bara. Maen nhw'n gweld y dreftadaeth a'r hanes a phethau felly. Mae'n mynd y tu hwnt i'r iaith, mae'n ymwneud â'r gymuned wir eisiau rhywbeth ac eisiau creu cynnyrch Cymraeg i Gymry. Mae'n ymwneud â naws am le.' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

Yn ehangach, roedd staff rheoli yn teimlo y byddai wedi bod yn fanteisiol gallu cyfateb y cyllid â chyllid LEADER. Gallai hyn fod wedi galluogi datblygu ceisiadau mwy soffistigedig neu gydgysylltiedig yn cynnwys gwariant cyfalaf a refeniw ar gyfer datblygiadau arloesol, yn enwedig pe bai mwy o amser wedi bod ar gael i ddatblygu syniadau.

2.2.4 Effaith ar y Gymraeg

Canfyddiadau Allweddol

- Mae Grantiau Uniongyrchol wedi gwreiddio darpariaeth a datblygiad iaith o fewn busnesau.
- Gwneir hyn trwy'r broses ymgeisio a sgorio pwyslais ar allu Cymraeg a datblygu gwasanaeth.
- Cred bod hyn wedi sicrhau ymgysylltiad mwy sylweddol â'r agenda, yn ogystal â gyda gwasanaethau cymorth ehangach y llywodraeth fel Helo Blod.

Ac eithrio'r Grant Iaith, roedd hi'n anos mesur y canlyniadau iaith. Dim ond rhai a oedd yn monitro'r busnesau yn hyn o beth. Yn **Ynys Môn**, nododd **33 o'r 37** o dderbynwyr y naill gronfa neu'r llall neu'r ddwy gronfa fod defnydd eu busnes **o'r Gymraeg wedi cynyddu** tra bod **24** wedi nodi eu bod wedi **datblygu mwy o arwyddion Cymraeg neu ddwyieithog**. **Nododd pob un o'r derbynwyr Grant Iaith gynnydd yn nefnydd y Gymraeg** a chofnododd 9 allan o 13 o'r Grant Busnes eu bod yn gwneud hynny.

Roedd y cyfweiliadau'n darparu data ychwanegol, er eu bod yn cynrychioli sampl yn unig o'r busnesau a gefnogwyd gan y grantiau. Nododd tua **64%** o'r busnesau nad oedd y Grant **wedi cael effaith sylweddol** ar ddefnydd y Gymraeg yn y busnes yn fewnol neu'n anffurfiol. Fodd bynnag, roeddent yn gweithredu'n bennaf trwy'r Gymraeg cyn derbyn y gefnogaeth neu roeddent yn unig fasnachwyr nad oedd y defnydd mewnol ac anffurfiol o'r Gymraeg yn berthnasol iddynt. Nododd tua **24%** o'r busnesau a gafodd eu cyfweld, yn fewnol ac yn anffurfiol, **fod defnydd o'r Gymraeg wedi cynyddu** oherwydd, yn rhannol o leiaf, y gefnogaeth a dderbyniwyd. Yn fwyaf cyffredin, **roedd hyn yn deillio o recriwtio siaradwyr Cymraeg**. Mae'n awgrymu y gallai cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg mewn busnesau bach a micro gael effaith ar y gweithlu ehangach, o leiaf ar lefel achlysurol neu anffurfiol.

'Mae wedi tyfu ychydig, gan fod gennym ddau siaradwr Cymraeg a dysgwr Cymraeg nawr ac rydym yn cynnal sgysiau byr, anffurfiol yn Gymraeg.' (Cyfweiliad Busnes, 2021)

Nododd lleiafrif bach o fusnesau (2) eu bod wedi datblygu eu meddalwedd archebu i gynnwys y ddwy iaith, gan orfodi sgiliau Cymraeg gan y staff yn eu tro. Gellid ystyried y rhain, er eu bod yn brin, fel enghreifftiau o **brosesau mewnol ond ffurfiol** sydd wedi'u datblygu o ganlyniad i'r grant, ac yn enwedig ym marn y busnesau, o ganlyniad i'w hymgysylltiad â gwasanaeth Helo Blod (gweler isod).

Nododd tua **22%** o'r busnesau eu bod wedi **cychwyn neu gynyddu i ba raddau yr oeddent yn ymgysylltu â chleientiaid yn ddwyieithog neu yn Gymraeg**. Roedd mwyafrif y rhain yn tueddu i fod yn fusnesau yng **Ngheredigion**, er nid yw'n eglur beth yw'r rheswm dros hynny. Awgrymodd y rhai a holwyd fod hyn oherwydd cynnydd yng nghynnwys Cymraeg eu hallbwn marchnata neu gyfryngau cymdeithasol.

O ganlyniad, roedd cleientiaid a chwsmeriaid yn dewis ymgysylltu â'r busnes yn Gymraeg. Awgrymodd **46%** o'r ymatebion eu bod **eisoes yn ymgysylltu â chleientiaid neu gwsmeriaid yn ddwyieithog**. Teimlai'r gweddill nad oedd ganddynt y gallu i wneud hynny neu nad oeddent yn siŵr. Mae tystiolaeth i awgrymu, felly, bod cynyddu maint y Gymraeg gweladwy yn annog ymgysylltiad yn y Gymraeg, ac o ganlyniad i fusnesau ymateb yn Gymraeg, os oes gallu yn bodoli.

'Rydym yn cael nifer cynyddol o geisiadau, negeseuon a galwadau ffôn gan gwsmeriaid yn Gymraeg oherwydd y cynnwys Cymraeg cynyddol ar gyfryngau cymdeithasol a'r wefan.' (Cyfweiliad Busnes, 2021)

'Mae cwsmeriaid yn cysylltu â ni trwy'r cyfryngau cymdeithasol yn Gymraeg lawer mwy ac rydym hefyd yn cael mwy o ymholiadau ffôn gan gwsmeriaid yn Gymraeg.' (Cyfweiliad Busnes, 2021)

'Mwy o sgysiau yn Gymraeg wrth i gwsmeriaid sylweddoli bod gennym staff Cymraeg eu hiaith.' (Cyfweiliad Busnes, 2021)

Nododd tua **36%** o'r busnesau a gyfwelwyd fod eu trafodion ffurfiol â chleientiaid a chwsmeriaid yn **ddwyieithog cyn y Grant**. Fodd bynnag, nododd oddeutu **26%** o'r ymatebion fod **agweddau mwy ffurfiol ar y busnes yn delio â chleientiaid a chwsmeriaid**, o ganlyniad i'r gefnogaeth, **trwy gyfrwng y Gymraeg**. Awgrymodd gweddill yr ymatebion nad oedd eu prosesau ffurfiol fel anfonebu ac archebu ar gael yn ddwyieithog, neu na allent ddarparu manylion yn ystod y cyfweiliad. Mae'n awgrymu eto y gallai fod cysylltiad rhwng cynyddu gwelededd y Gymraeg a busnesau yn addasu ac yn bodloni'r galw i gymryd rhan yn Gymraeg.

'Mae mwyafrif ein gwefan a'n cyfryngau cymdeithasol yn ddwyieithog nawr, ac rwy'n gobeithio cael popeth yn ddwyieithog erbyn haf 2021. Mae'r ffurflenni e-bost ac archebu bellach yn ddwyieithog hefyd.' (Cyfweiliad Busnes, 2021)

Gofynnwyd i fusnesau hefyd fyfyrir ar welededd yr iaith Gymraeg o fewn a chan eu busnesau. Awgrymodd tua **31%** fod eu holl farchnata a chyfryngau cymdeithasol neu **agweddau gweladwy eraill eisoes yn ddwyieithog** neu drwy gyfrwng y Gymraeg. Fodd bynnag, nododd **66%** o'r ymatebion eu bod **wedi cynyddu eu cynnwys a'u hallbwn iaith Gymraeg gweladwy o ganlyniad i'r grant**. Mae rhai wedi datblygu eu hallbwn presennol tra bod eraill wedi cychwyn o ddim. Gallai'r raddfa fod yn fach mewn rhai achosion, megis newid enwau, tra bod cwmnïau eraill wedi ymrwymo i bresenoldeb a marchnata cyfryngau cymdeithasol dwyieithog.

'Roedd y Wefan, cyfryngau cymdeithasol a hysbysebion eisoes yn rhannol ddwyieithog o leiaf cyn Arfor ond oherwydd Arfor rydym wedi cynyddu'r Gymraeg yn ein holl negeseuon.' (Cyfweliad Busnes, 2021)

'Labelu dwyieithog ac rydw i wedi dechrau paratoi marchnata digidol a phostio negeseuon cyfryngau cymdeithasol sy'n ddwyieithog.' (Cyfweliad Busnes, 2021)

Yn ehangach, awgrymodd staff rheoli yn benodol fod y **Grantiau wedi ennyn ymgysylltiad mwy sylweddol â'r Gymraeg** fel pwnc i'w ddatblygu yn y busnes. Ategwyd at y sylwadau hyn gan y busnesau eu hunain wrth gael eu cyfweld, a nododd werth ymgysylltu â'r gwasanaethau hyn ac na fyddent wedi ystyried cyrchu'r gwasanaethau hyn pe na bai'n ofynnol iddynt wneud hynny gan y grant. Roedd y broses ymgeisio am grant **yn ei gwneud yn ofynnol i fusnesau amlinellu eu cynlluniau** ar gyfer datblygu gwasanaethau Cymraeg. Yn aml, fel yn achos dau grant **Ceredigion**, rhoddodd sgoriau'r ceisiadau bwysoliad sylweddol i'r agwedd hon (roedd tua 25% o'r holl farciau ar gael am eu cynlluniau mewn perthynas â'r Gymraeg). At hynny, roedd y grantiau yn mynnu (ac yn achos **Ceredigion** hefyd yn cael eu monitro) ymgysylltu â'r gwasanaeth Helo Blod fel rhan o'r amodau. I lawer o fusnesau, dechreuodd hyn **y broses o ymgysylltu'n sylweddol â'r mater**.

Grant Iaith Ynys Môn

Roedd y Grant Iaith yn wahanol mewn rhai agweddau gan ei fod yn ymwneud â datblygu gwasanaethau iaith a gallu'r busnesau yn unig. Mae'r grant wedi galluogi i rai busnesau **oresgyn rhai o'r rhwystrau i wasanaethau cymorth ehangach**, yn benodol mewn perthynas ag ariannu gwersi Cymraeg i staff. Er bod y gefnogaeth hon ar gael o ffynonellau eraill, mae busnesau llai yn arbennig yn wynebu rhwystrau rhag cyrchu gwersi Cymraeg. Nododd staff rheoli, er enghraifft, wrth dynnu sylw at gryfder y grant hwn, er mwyn bod yn gymwys i gael cefnogaeth Busnes Cymru ar gyfer gwersi Cymraeg, roedd angen grwpiau o saith aelod staff neu fwy. Ar ben hynny, mae'n ofynnol i'r aelodau staff hyn fod ar yr un lefel gallu, ac roedd y cyrsiau yn yr ystafell ddosbarth yn gofyn am amser i ffwrdd o'r busnes ac, felly, yn gost i'r busnes. Fodd bynnag, roedd y grant iaith **yn galluogi i fusnesau gael mynediad at wersi Cymraeg mwy pwrpasol a pherthnasol yn y Gymraeg** a gynhaliwyd, yn rhannol o leiaf oherwydd y pandemig coronafirws, ar-lein ac ar adegau mwy cyfleus i'r aelodau staff.

'Yn sicr mae yna enghreifftiau lle mae pobl wedi defnyddio'r grant iaith i gymryd gwersi Cymraeg. Felly yn anffurfiol, ac yn fewnol, mae'r gronfa wedi cael effaith ar allu. Roedd yna gwmni [golygu], gwnaethant gais iddi hi a'i staff fynychu rhaglen ddysgu Cymraeg ffurfiol, ond nid oeddent yn gymwys oherwydd bod angen saith aelod o staff ar yr un lefel iaith arnoch. Rwy'n credu mai dim ond Awdurdod Lleol fyddai â saith aelod o staff fel 'na, ar yr un lefel yn union. Hefyd, ni allwch gymryd gwersi Cymraeg os oes rhaid i chi gau'r drws i'r siop. Felly mae'r cyrsiau bellach yn rhithiol ac yn fwy hygyrch.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Fodd bynnag, roedd rhai Grantiau, yn arbennig dau grant **Ceredigion**, yn gwahardd ei ddefnyddio ar gyfer gwersi Cymraeg. Roedd hyn, awgrymodd staff, oherwydd pryder y byddai gwneud hynny yn dyblygu'r gefnogaeth ehangach sydd ar gael yn y sir.

Roeddem yn glir na fyddai hyn yn cael ei ddefnyddio ar gyfer gwersi Cymraeg. Mae digon o hynny ar gael yn y sir, ac am ddim. Rwy'n teimlo'n gryf am hynny. Sut fydddech chi'n ei fonitro beth bynnag?' (Cyfweiliad Busnes, 2021)

2.2.5 Canfyddiadau Pellach a Chyffredin

Ar draws yr holl grantiau busnes, daeth busnesau, staff rheoli a rhanddeiliaid i gasgliadau cyffredin nad oeddent yn gyfyngedig i unrhyw un grant penodol. O'r cychwyn cyntaf, er enghraifft, roedd staff rheoli yn cydnabod bod **galw am gymorth ariannol i fusnesau ddatblygu**. Credwyd bod angen penodol i helpu **busnesau micro a bach** oherwydd yr heriau neu'r gost o sicrhau ffynonellau cyllid a buddsoddiad amgen fel benthyciadau banc. Roedd hyblygrwydd y grant yn agwedd arall y credir ei bod yn apelio'n arbennig at fusnesau llai a micro. Dim ond tystiolaeth anecdotaidd a gefnogodd y canfyddiad hwn, ond serch hynny mae'n cynnig esboniad posibl i atyniad y grantiau busnes uniongyrchol. Mae hefyd yn awgrymu, fel yr oedd ychydig o rhanddeiliaid a busnesau wedi nodi'n benodol, bod mynediad at gyfalaf a **ffynonellau cymorth i ficrofusnesau sy'n edrych i ddatblygu yn gyfyngedig**.

'Na, dydw i ddim yn gwybod am unrhyw ffynonellau cyllid ar gyfer busnesau lleol, nac arian i hyrwyddo Cymraeg na'i defnydd. Roedd yn sioc imi weld yr amodau anodd y mae rhai busnesau wedi bod yn eu hwynebu. Yn ôl a ddeallaf, mae unrhyw arian gan y llywodraeth ar gyfer busnesau yn 2020 neu 2021, fel Busnes Cymru wedi mynd tuag at gefnogi busnesau trwy'r pandemig.' (Cyfweiliad â Rhanddeiliaid, 2021)

O'r busnesau a gafodd eu cyfweld, nododd lawer **na fyddent wedi symud ymlaen â'u cynlluniau datblygu oni bai am y grantiau a dderbyniwyd**.

Canfu dau o'r awdurdodau lleol fod **pandemig y coronafirws wedi effeithio i ba raddau yr oedd busnesau eisiau datblygu**. Roedd rhanddeiliaid a phersonél rheoli o'r farn bod y busnesau hyn **wedi ymwneud yn ormodol â goroesi yn hytrach na datblygu**. Fodd bynnag, nododd staff rheoli fod **diddordeb o'r newydd** yn y grantiau busnes ac awydd gan berchnogion i ddatblygu eu busnesau wrth i gyfnodau clo gael eu llacio **yn hanner olaf 2020**.

O ran pethau y byddwn i'n eu newid, y peth gwirioneddol amlwg fyddai, fel gydag unrhyw gynllun grant, bod gennych chi fusnesau a fydd yn gwneud unrhyw beth dim ond i gael yr arian. Yr hyn a wnaethom oedd cyflwyno proses o wneud cais am grant iaith i ddechrau, yna mynd ymlaen i'r grant busnes, fel bod cysylltiad yno â Helo Blod. Aeth rhai yn syth at y grant busnes oherwydd eu bod wedi addo gwneud rhywbeth gyda'r iaith, ond y perygl yno yw nad yw'n gweithio cystal, ac nad ydyn nhw'n cynhyrchu unrhyw beth o ran yr iaith.' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

Grantiau Busnes Uniongyrchol – Casgliadau

I gloi, ymddengys bod y grantiau wedi cael effaith ar bron pob derbynnydd. Mae'r data'n awgrymu, er mai dim ond y ffigurau rhagamcanol oedd ar gael, bod cyfanswm o 282.5 o swyddi cyfwerth ag amser llawn wedi'u diogelu tra bydd 238 o swyddi amser llawn ac 89 o swyddi rhan amser yn cael eu creu o ganlyniad i'r gefnogaeth. At ei gilydd, mae hyn yn cyfateb i **un swydd gyfwerth ag amser llawn yn cael ei diogelu am bob £6,917.05 ac un swydd gyfwerth ag amser llawn yn cael ei chreu am bob £5,288.79 a wariwyd**. Fodd bynnag, amcangyfrifon yw'r ffigurau hyn, ac mae angen monitro pellach i ddilysu effaith y grant.

Serch hynny, mae data'n awgrymu bod y Grantiau wedi cefnogi llawer o fusnesau i **ddatblygu cynhyrchion a gwasanaethau newydd** sydd wedi neu y rhagwelir y byddant **yn cynyddu trosiant yn y dyfodol**. At hynny, mae'r Grantiau wedi arwain at ymdrech sylweddol i ddatblygu a chynyddu darpariaeth a gallu'r Gymraeg yn y busnesau. Teimlai busnesau a staff rheoli na fyddai'r datblygiadau hyn wedi bod yn bosibl heb y grant, gan fod y ffynonellau cyllid ehangach ar gyfer y datblygiadau penodol a phwrpasol yr oedd busnesau'n gobeithio eu gwneud yn rhy anodd eu cyrchu.

Mae'r effaith ar fusnes yn syml. Mae'r buddsoddiad wedi galluogi i'r busnesau **gyflogi mwy o bobl, ehangu gwasanaethau, datblygu cynhyrchion newydd neu ffyrdd mwy effeithlon o weithio** a masnachu. Ar gyfer **busnesau newydd**, credir bod yr effaith wedi bod **yn allweddol wrth alluogi, yn enwedig perchnogion busnesau iau, i gael gafael ar gyllid a buddsoddiad**.

Yn y cyfamser, mae'r broses ymgeisio wedi **ymgorffori darpariaeth a datblygiad iaith o fewn busnesau**, yn benodol y gofyniad i gyflwyno a sgorio'n dda ar ymrwymiad i'r Gymraeg a'i datblygiad o fewn a chan y busnes. Trwy wreiddio datblygiad iaith wrth gynllunio busnes, mae'r grantiau wedi sicrhau **ymgyssylltiad mwy sylweddol â'r agenda**, ynghyd â **gyda gwasanaethau cymorth ehangach y llywodraeth** fel Helo Blod.

Teimlwyd yn eang bod pandemig y **coronafirws wedi effeithio ar y busnesau wrth gyflawni** eu cynlluniau ac, yr hyn yr adroddwyd amdano yn ehangach, wedi **cyfyngu ar y gallu i dystiolaethu** unrhyw effaith benodol a oedd wedi deillio o'r grant a'r datblygiadau gwasanaeth neu gynnyrch cysylltiedig. Teimlai'r rheolwyr a'r busnesau fel ei gilydd mai dim ond yn y tymor **hwy gellid dangos yr effaith**. Serch hynny, roedd busnesau yn **optimistaidd ynghylch effaith y cynhyrchion a'r gwasanaethau newydd ar eu trosiant**.

Yn y cyfamser, roedd staff rheoli wedi nodi buddion ehangach i'r gymuned, gan awgrymu bod y busnesau eu hunain yn **enghreifftiau ac astudiaethau achos byw o drigolion lleol yn llwyddo heb orfod gadael yr ardal**. Roedd busnesau allweddol **wedi cael eu cydnabod** ochr yn ochr â **gwerth yr iaith Gymraeg mewn busnes**. Credwyd bod hyn yn cael effaith ehangach ar ganfyddiadau unigolion sy'n ystyried gyrfaedd yn yr ardal neu symud i ffwrdd. Roedd staff hefyd yn teimlo bod y rhaglen yn cefnogi busnesau, yn enwedig busnesau bach, mewn ffyrdd na allai grantiau eraill. Yn ei thro, gall y gefnogaeth hon gynorthwyo'r busnesau hyn i fanteisio ar awydd i brynu'n lleol, lle'r oedd iaith a chymeriad lleol y busnes yn gryfder allweddol.

2.3 Llwyddo'n Lleol

Cefndir a chynllun

Rhaglen bwrpasol oedd Llwyddo'n Lleol a ddatblygwyd ac a reolwyd gan Fenter Môn⁶ i gefnogi a mentora pobl ifanc wrth iddynt ddatblygu eu busnesau. Byddai pobl ifanc ar y cynllun yn mynychu gweithdai wythnosol ac yn derbyn cefnogaeth grŵp gan gynghorwyr busnes arbenigol. Cynlluniwyd y rhaglen i bara 11 wythnos, pan gafodd y bobl ifanc y dasg o ddogfennu eu profiadau dros gyfryngau cymdeithasol mewn cyfres o heriau. Derbyniodd buddiolwyr fwsariaeth o £1,000 hefyd. Ni amlinellwyd sut y dylid gwario'r arian hwn, a nododd rhai buddiolwyr eu bod wedi defnyddio'r fwsariaeth i ychwanegu at eu hincwm tra bod eraill wedi buddsoddi mewn offer ar gyfer y busnes.

Roedd y rhaglen wedi bod yn cael ei datblygu ers rhai blynnyddoedd, gyda staff rheoli yn yr awdurdodau lleol ac ym Menter Môn yn nodi y bu awydd i dreialu'r dull ers cryn amser. Cyngiodd Arfor gyfle delfrydol i dreialu'r cynllun.

'Rwy'n credu bod Llwyddo'n Lleol wedi bod o gwmpas ers cryn amser fel syniad. Mae rhyw siarad bob amser y byddai'n wych ceisio defnyddio hwn i argyhoeddi neu ddenu pobl ifanc i aros yma. Bu un neu ddau syniad tebyg yn y gorffennol. Ond yr hyn a newidiodd hefyd oedd ein bod yn teimlo, gyda COVID, bod angen newid pethau. Yn sicr mae'r rhaglen [Arfor] wedi rhoi cyfle inni dreialu Llwyddo'n Lleol.' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

'Dw i ddim yn siŵr y byddem wedi gallu rhedeg y cynllun hwn eleni heb arian Arfor. Nid oedd ar y gweill. Arfor a roddodd y sbardun inni a dim ond arian Arfor a redodd hyn nes i ni ddechrau defnyddio ychydig bach o arian LEADER. Heb Arfor, ni fyddem wedi gallu bod mor hyblyg ac mae'n bwysig pwysleisio'r hyblygrwydd hwnnw [fel cryfder].' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

Roedd dau nod craidd i'r rhaglen hon. Yn gyntaf, y gefnogaeth uniongyrchol i grŵp o bobl ifanc a oedd yn y broses o sefydlu eu busnesau yn ardal Gwynedd neu Ynys Môn. Cynlluniwyd y rhaglen i arfogi pobl ifanc â sgiliau caled a meddal i sefydlu eu busnesau. Yn ail, trwy ei gwneud yn ofynnol i'r bobl ifanc ddogfennu eu profiadau a rhannu eu straeon â'u cyfoedion trwy'r cyfryngau cymdeithasol, ceisiodd y rhaglen dynnu sylw at ddewisiadau amgen i'r sgwrs ganfyddedig, sy'n gyffredin yn ardaloedd gwledig Cymru, bod yn rhaid i bobl ifanc adael Awdurdod Lleol er mwyn llwyddo mewn busnes.

'Nid yw llawer o bobl ifanc yn credu bod unrhyw beth cŵl am yr ardal hon, ac mae'r dinasoedd a'r ardaloedd mwy poblog yn denu llawer mwy o bobl ifanc. Roeddem yn gobeithio newid hynny ychydig a dangos y gall yr iaith a gweithio yn yr ardal hon gynnig llawer mwy i bobl ifanc. Oherwydd efallai bod gan y bobl ifanc hyn syniadau sy'n newid bywyd iddyn nhw eu hunain a'u cymunedau.' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

⁶ Mae nodyn eglurhaol ar rôl Menter Môn fel partner cyflwyno a rheoli wedi'i gynnwys yn yr adran cyflwyniad [yma](#).

Roedd iteriadau blaenorol o'r cynllun hwn yn rhagweld y byddai pobl ifanc yn cael eu lleoli mewn busnesau, i gael eu mentora a'u hyfforddi yn y swydd. Fodd bynnag, oherwydd pandemig y coronafirws, penderfynwyd mynd at y garfan fel un grŵp, a'u cefnogi wrth iddynt ddatblygu eu cynlluniau busnes. Credwyd bod **hyn wedi gweithio'n dda, ac o edrych yn ôl, roedd yn gynllun gwell na'r un a ragwelwyd yn wreiddiol.**

Fe'i cynlluniwyd hefyd i ategu at gynllun Ffiws a redir yn yr un ardal, gyda'r rhai sydd wedi'u cofrestru ar Lwyddo'n Lleol yn cael eu hannog i ddefnyddio offer a thechnegwyr Ffiws i ddatblygu prototeipiau a phrofi cynnyrch. Roedd buddiolwyr hefyd yn gymwys, a chafodd llawer gefnogaeth gan gynllun peilot 'Amser i Fentro'⁷ Arloesi Gwynedd Wledig. Bwriad y cynllun hwn oedd cefnogi'r unigolion ar ôl cynllun Llwyddo'n Lleol. Darparodd Amser i Fentro gymorth ariannol i ganiatáu i unigolion gymryd amser o'u gwaith neu addysg i ddatblygu eu busnesau ymhellach.

Cyflwyno

Cyflwynwyd dwy rownd o Lwyddo'n Lleol, y cyntaf yn 2020 i **14 buddiolwr**, a'r ail yn 2021 i **wyth buddiolwr**. Yn y ddau achos, cyflawnwyd y cynllun trwy gyfrwng y Gymraeg. Gwahoddwyd cynghorwyr busnes Cymraeg eu hiaith i gynnal gweithdai wythnosol gyda'r buddiolwyr. **Cwtogwyd y meini prawf ar gyfer yr ail garfan i geisio denu myfyrwyr Prifysgol a oedd wedi aros adref oherwydd rheoliadau cyfnod clo.**

Wrth i'r cynllun geisio arddangos pobl ifanc sy'n cychwyn busnesau yn yr ardal ynghyd â darparu cefnogaeth uniongyrchol i unigolion, roedd y broses ymgeisio a dethol yn cynnwys ystyried gallu neu botensial yr unigolyn i fod yn llfarydd neu'n fodel rôl. Siaradodd staff rheoli am yr angen i ddod i adnabod yr ymgeiswyr yn ogystal ag ystyried eu ceisiadau ffurfiol.

Awgrymodd y buddiolwyr a gafodd eu cyfweld i gyd fod y broses ymgeisio yn syml. Daeth y mwyafrif o'r garfan gyntaf yn ymwybodol o'r rhaglen trwy'r cyfryngau cymdeithasol a negeseuon gan reolwr y cynllun. Er bod rhai wedi codi pryderon mewn perthynas ag amserlenni talu rheolaidd, roedd y mwyafrif yn gyffredinol fodlon â rheolaeth y cynllun.

Effaith

Cwblhaodd yr holl fuddiolwyr y cynllun. Mae arwydd cynnar yn dangos bod 14 o'r 22 o bobl ifanc a gymerodd ran, naill ai wedi cychwyn eu busnesau neu ar fin cychwyn a bod saith arall yn dal i ddatblygu eu cynlluniau a'u syniadau. Nododd y buddiolwyr eu hunain fod y garfan yn dal i fod mewn cysylltiad yn rheolaidd trwy grwpiau WhatsApp, **yn rhannu syniadau, arfer da ac yn hyrwyddo busnesau ei gilydd.**

⁷ Roedd 'Amser i Fentro' eisoes yn bodoli drwy raglen Arloesi Gwynedd Wledig. Ni chafodd Llwyddo'n Lleol ei gynllunio i gyd-fynd nag alinio ag 'Amser i Fentro', ond wrth edrych yn ôl, daeth personél rheoli i werthfawrogi'r aliniad a gwerth ystod o grantiau a ellid eu cyfuno i gefnogi busnesau. Roedd y gallu i gefnogi'r gwaith dilynol, ac yn bwysig, rhoi amser i ymgeiswyr Llwyddo'n Lleol i fuddsoddi mewn datblygu a lansio eu syniad busnes yn effeithiol (a ddatblygwyd drwy Llwyddo'n Lleol), yn fodel effeithiol a allai fod wedi, ym marn y staff rheoli, sicrhau y sefydlwyd mwy o fusnesau yn y pen draw.

Roedd yr holl fuddiolwyr a gyfwelwyd yn teimlo eu bod wedi **datblygu eu sgiliau a'u gwybodaeth rheoli busnes**. Nododd y buddiolwyr fod y cynllun wedi rhoi mynediad iddynt at arbenigwyr mewn ystod o feysydd, o farchnata a brandio i reolaeth ariannol, cysylltiadau cwsmeriaid ac agweddau cyfreithiol.

Roedd y buddiolwyr a gyfwelwyd hefyd yn arbennig o gadarnhaol mewn perthynas â'u profiadau a'r effaith a gafodd y cynllun arnynt eu hunain yn bersonol, a'u busnesau. Ar lefel bersonol, roedd buddiolwyr yn aml yn siarad am **ddatblygu eu sgiliau meddal**, yn enwedig eu hyder mewn perthynas â **marchnata ar-lein ac ar y cyfryngau cymdeithasol**. Er y byddai disgwyl i sgiliau a gwybodaeth gynyddol arwain at gynnydd mewn hyder, nododd y buddiolwyr fod yr heriau wythnosol **yn gwneud mwy i ddatblygu eu hyder a'u parodrwydd i ymgysylltu â chleientiaid dros gyfryngau cymdeithasol**.

'Rydw i wedi bod yn ffodus iawn i ennill cymaint o hyder trwy'r cynllun ... ni fyddwn erioed wedi rhoi fideos ohonof fy hun ar y cyfryngau cymdeithasol [hwrwyddo fy musnes] oni bai am hyn. Mae llawer o gleientiaid wedi clywed amdanaf trwy'r fideos.' (Cyfweiliad Buddiolwr, 2021)

'Sgiliau yn bendant. Sgiliau cyfathrebu a chyflwyno, nid wyf yn credu y byddwn wedi gallu rhoi cyflwyniadau heb hyn. Ond hefyd gwneud y cyfrifon a'r gwaith papur, ochr ymarferol pethau. Hyder hefyd. Nid wyf yn trin hyn fel hobi mwyach, mae'n fusnes nawr. Rwy'n ail-frandio ac rwy'n rhoi mwy o ffocws ar y dyluniad. Mae gen i'r hyder i wneud hynny nawr.' (Cyfweiliad Buddiolwr, 2021)

Teimlai'r buddiolwyr a gyfwelwyd hefyd fod y cynllun wedi cael effaith gadarnhaol arbennig **ar eu busnesau**. Nododd pob un eu bod, trwy'r heriau, wedi bod trwy'r broses o **ddatblygu eu busnesau, eu cynhyrchion a'u gwasanaethau** ond hefyd wedi cyfathrebu â **chleientiaid newydd a chynyddu ymwybyddiaeth o'u busnesau**. Nododd buddiolwyr hefyd fod y sgiliau a'r wybodaeth yr oeddent wedi'u datblygu trwy'r sesiynau wythnosol hefyd yn eu gwasanaethu'n dda yn ystod camau cychwynnol a sylfaenol sefydlu eu busnesau.

Tynnodd buddiolwyr sylw arbennig at y twf **mewn cleientiaid, arallgyfeirio eu gwasanaethau a'u cynhyrchion, gwell marchnata a brandio** ac o ganlyniad **cynnydd mewn trosiant** a oedd wedi deillio o'r newidiadau a roddwyd ar waith.

'Rydw i wedi ehangu'r busnes a'r trosiant. Ar ôl dibynnu ar ffeiriau crefft a gwneud £40 yma ond talu £10 am y stondin, nawr rydw i'n gwneud tua £300 y mis oherwydd yr holl wasanaethau newydd rydw i'n eu cynnig a'r marchnata.' (Cyfweiliad Buddiolwr, 2021)

Roedd y buddiolwyr a gafodd eu cyfweld i gyd yn siaradwyr Cymraeg iaith gyntaf gan nodi mai **eu bwriad bob amser oedd aros a byw yn yr ardal**. Nododd un bod yn rhaid iddi deithio y tu allan i'r ardal ar gyfer ei swydd, ond bod y cynnydd yr oedd hi'n ei wneud gyda'i busnes ei hun wedi ei galluogi i adael y swydd a dod o hyd i swydd ran amser yn agosach at adref i allu canolbwyntio mwy ar ei busnes ei hun.

Adroddodd y buddiolwyr fod ganddynt **gynulleidfa eang i'r negeseuon blog a'r postiadau cyfryngau cymdeithasol** yn dogfennu eu cynnydd, **yn enwedig gan eu cyfoedion a phobl ifanc eraill**. Teimlai buddiolwyr er eu bod bob amser wedi bwriadu aros yn yr ardal, roedd pobl ifanc eraill yn cymryd sylw o'r posibiliadau yr oedd y rhaglen yn eu harddangos, h.y. bod **yn bosibl aros yn yr ardal a chychwyn busnes**.

'Fel rhan o hyn ond hefyd trwy gynllun Cymorth i Fentro, gofynnwyd i ni geisio ysbrydoli pobl ifanc a'u darbwyllo ei bod hi'n bosibl cychwyn busnes, felly rydw i wedi bod yn rhoi cyflwyniadau bwyd mewn clybiau ieuenctid, yn rhithiol, wrth gwrs. Sgyrsiau rhithiol, a dau ... Mae wedi agor eu llygaid i'r cyfleoedd sydd ar gael ... Ac roedd yr ymateb yn dda iawn yn y clybiau ieuenctid ... Cafwyd ymateb da hefyd i'r ffaith fy mod i'n rhedeg y busnes hwn trwy'r Gymraeg. Rwy'n credu eu bod wedi synnu y gallwn redeg y busnes yn Gymraeg ac nad oedd yn rhaid i mi wneud popeth trwy'r Saesneg yn gyntaf ond y gallwn ddal i gyrraedd pobl a gwneud iddo weithio.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Nododd pawb a gyfwelwyd fod y gefnogaeth **wedi bod yn allweddol yn natblygiad eu busnesau**. Roedd pawb yn teimlo na fyddent **wedi gwneud cymaint o gynnydd**, ac yn sicr nid mor gyflym **heb y sgiliau a'r wybodaeth a gawsant trwy'r cynllun**, ond hefyd trwy'r heriau a'r gwaith yr oedd yn ofynnol iddynt ei wneud.

Mae'n ymddangos bod y cynllun **wedi ychwanegu gwerth at gynlluniau eraill** a oedd yn cael eu hariannu fel rhan o raglen Arfor, **ac wedi elwa oddi wrthynt**. Er enghraifft, nododd staff rheoli fod buddiolwyr yn gallu defnyddio lleoedd gwaith ac offer Ffiws i ddatblygu prototeipiau a syniadau am gynnyrch. Nododd buddiolwyr hefyd eu bod wedi cael eu hannog i wneud cais llwyddiannus am gefnogaeth, trwy gynllun LEADER Arloesi Gwynedd Wledig, 'Amser i Fentro', ac wedi gwneud hynny. I bob pwrpas, talodd y cynllun hwn i'r unigolion dreulio un diwrnod arall yr wythnos yn gweithio ar ddatblygu eu busnesau ac roedd wedi galluogi i fuddiolwyr barhau i ddatblygu eu busnesau heb y risg o adael eu cyflogaeth a cholli eu prif ffynhonnell incwm.

'Rwyf hefyd wedi cael cefnogaeth gan Amser i Fentro [sic]. Felly rydw i wedi cael mwy o amser ac i bob pwrpas rwy'n cael fy nhalu i weithio ar y busnes am un diwrnod yr wythnos. Mae hynny wedi cynyddu fy ngallu ond hefyd fy hyder i fynd amdani yn ogystal â'r gefnogaeth ariannol wrth gwrs. Mae'n cadw'r momentwm i fynd, mae'r momentwm a gewch gan Lwyddo'n Lleol yn parhau oherwydd hyn.' (Cyfweliad Buddiolwr, 2021)

Yn yr un modd â chynlluniau eraill yn rhaglen Arfor, byddai busnesau a buddiolwyr yn cael eu cyfeirio at wasanaethau cymorth ehangach sydd ar gael, yn eu tro yn helpu i hyrwyddo ac annog ymgysylltiad â'r gefnogaeth ehangach a gynigir gan Lywodraeth Cymru. Nododd buddiolwyr eu bod wedi cael eu cyfeirio a'u hannog i ymgysylltu â gwasanaeth Helo Blod er enghraifft. Awgrymodd y bobl ifanc **na fyddent wedi gwneud hynny fel arall** a'u bod bellach yn defnyddio'r gwasanaeth yn rheolaidd. Nododd un nad oedd hi'n arbennig o hyderus yn ei sgiliau ysgrifennu Cymraeg, ond bod y gwasanaeth wedi rhoi hyder iddi gynnig ei holl waith papur trwy gyfrwng Cymraeg i'w chleientiaid.

'Efallai y bydden nhw wedi gwneud hynny [cynhyrchu deunyddiau yn ddwyieithog] beth bynnag, ond trwy Lwyddo'n Lleol, mae'n rhaid iddyn nhw gael y gefnogaeth honno gan Helo Blod. Rydyn ni'n eu haddysgu am werth yr iaith a'i chynnwys yn eu busnes. Mae rhai wedi bod mewn dau feddwl am wefan ddwyieithog, ond ar ôl y gefnogaeth fe wnaethant sylweddoli ei gwerth, ac maen nhw'n gwneud hynny.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Casgliadau

Mae cynllun Llwyddo'n Lleol yn gymharol unigryw yn yr ystyr ei fod nid yn unig yn ceisio cefnogi unigolion i ddatblygu a sefydlu eu busnesau, ond hefyd yn anelu at ddefnyddio'r unigolion hynny fel modelau rôl, gan hyrwyddo'r syniad y gall pobl ifanc aros, byw a dechrau eu busnesau eu hunain o fewn ardal Arfor. Mae'r cynllun yn ceisio mynd i'r afael ag un o heriau craidd yr ardal, sef y bobl ifanc sy'n mudo i rannau eraill o'r DU.

Mae'r data sydd ar gael ar y rhaglen a'i heffaith yn gyfyngedig ac yn oddrychol ei natur i raddau helaeth. Serch hynny, mae staff rheoli a buddiolwyr yn awgrymu ei fod yn cael yr effaith y cafodd ei gynllunio i'w chael. Yn gyntaf, mae'r **unigolion a'r busnesau sy'n cael eu cefnogi** i gyd yn nodi eu bod **wedi elwa'n fawr o'r cynllun**. Mae unigolion yn **datblygu'r sgiliau, y wybodaeth a'r hyder** sy'n eu galluogi i ddatblygu a sefydlu eu busnesau yn lleol. Mae'r busnesau eu hunain yn arddangos arwyddion llwyddiant mwy gwrthrychol fel **sylyfaen cleientiaid sy'n ehangu** ac **wedi cynyddu trosiant** ers y gefnogaeth.

Er eu bod yn llai pendant, ac yn debygol o gael eu gweld yn y tymor hwy yn unig, mae buddiolwyr a staff rheoli yn teimlo, trwy ddogfennu eu teithiau, fod y carfannau **wedi codi proffil pobl ifanc sy'n cychwyn ac yn rhedeg eu busnesau eu hunain** ymhlith eu cyfoedion a phobl ifanc yn gyffredinol. Byddai'r gwaith hyrwyddo a wnaed trwy gynllun Bwrlwm ARFOR yn ategu'r ymdrechion hyn yn ddiweddarach trwy arddangos astudiaethau achos. Awgrymodd buddiolwyr eu bod yn cael effaith ar bobl ifanc er nad oes unrhyw ddata sy'n galluogi archwilio'r effaith hon.

Serch hynny, mae'r cynllun wedi helpu i greu a chyflwyno sgwrs amgen i'r un sy'n awgrymu bod yn rhaid i bobl ifanc adael yr ardal er mwyn dod o hyd i waith. Mae'r 22 unigolyn sydd wedi elwa o'r cynllun hwn wedi cyflwyno eu straeon eu hunain o aros yn yr ardal leol a sefydlu busnes yn llwyddiannus naill ai fel swydd amser llawn neu fel ffordd o ychwanegu at eu hincwm.

Mae integreiddio â chynlluniau ehangach hefyd wedi ychwanegu gwerth at Lwyddo'n Lleol. Mae cynlluniau Ffiws, Llwyddo'n Lleol ac Amser i Fentro yn cyfuno i roi mantais sylweddol i bobl ifanc a busnesau newydd yn ystod y cyfnod sefydlu. Mae'r ddau gynllun arall yn galluogi i fuddiolwyr y cynllun hwn gael mynediad at offer arbenigol, datblygu prototeipiau a syniadau a hefyd i gynnal rhywfaint o fomentwm wrth iddynt sefydlu a datblygu eu busnes heb y risg o golli eu llif incwm hirsefydlog.

2.4 Ffiws/Gofod Creu

Roedd Gofod Creu yn gynllun a ariannwyd trwy'r rhaglen Arfor gan Gyngor Gwynedd. Mae'r cysyniad yn adlewyrchu enghreifftiau rhyngwladol, lle mae lleoedd gwaith cydweithredol yn cael eu sefydlu ar gyfer creu, dysgu ac archwilio gan ddefnyddio offer arbenigol. Roedd y cynllun yn cynnig cyfleoedd i fusnesau archwilio'r defnydd o offer arbenigol, yn y pen draw i gefnogi ac annog twf ac arloesedd. Datblygwyd dau le yng Ngwynedd, wedi'u brandio fel 'Ffiws', trwy bartneriaeth rhwng Menter Môn a MSparc. Er nad oedd yn nod craidd, roedd hyn hefyd yn gyfle i staff y cyngor wneud defnydd arall o adeiladau'r stryd fawr.

Roedd y lle cyntaf wedi'i leoli ar Stryd Fawr Porthmadog, gan gynnig mynediad a chefnogaeth i ddefnyddio argraffydd 3D, torrwr laser, gwasg gwres, gwasg mwg, torrwr finyl ac offer arbenigol arall. Cynigiodd y technegwyr gefnogaeth i unrhyw unigolion ddefnyddio'r offer i ddatblygu cynhyrchion a phrototeipiau, yn ogystal â chynnig gweithdai a sesiynau hyfforddi. Cynlluniwyd ail le ar gyfer Parc Busnes Nefyn, ond oherwydd pandemig y coronafirws, ni fwrwyd ymlaen â'r cynllun.

Nid oes unrhyw ddata monitro ar gael ar gyfer y lleoedd a'u defnydd, er bod staff rheoli yn ymwybodol o 9 busnes o leiaf sydd wedi sefydlu yn dilyn eu hymgysylltiad â'r lleoedd.⁸ Nododd staff mewn cyfweiliadau bod y diddordeb yn uchel i ddechrau, mewn defnyddio'r offer ac yn y gweithdai a'r hyfforddiant a gynigiwyd. Defnyddiwyd y lleoedd yn aml gan y cyhoedd, busnesau lleol a busnesau newydd, gan gynnwys cyfranogwyr Llwyddo'n Lleol. Mae yna hefyd achosion o unigolion sydd wedi ceisio cyllid yn llwyddiannus gan gynllun Cymorth i Fentro i ddatblygu eu cynhyrchion a'u busnes ymhellach yn dilyn ymgysylltiad cychwynnol â Ffiws.

'Daeth [enw wedi'i olygu] i Ffiws i ddysgu mwy am y peiriant CNC ac i weld a oedd hi'n bosibl ei ddefnyddio i wneud cwch gwenyn. Ar ôl sgwrs gyda'r [enw wedi'i olygu] y technegydd ... roedd yn hyderus y byddai peiriant CNC yn helpu ei fusnes trwy ganiatáu iddo wneud mwy o gychod gwenyn mewn llai o amser. Mae bellach yn y broses o edrych i brynu peiriant CNC ar gyfer y busnes ... mae wedi gwneud cais i gronfa Cymorth i Fenter Arfor ac wedi bod yn llwyddiannus yn y rownd gyntaf. Mae hefyd wedi llwyddo i sicrhau uned fusnes yn Harlech lle bydd y gwaith cynhyrchu yn digwydd. Dywedodd fod Ffiws wedi ei helpu i danio'r dychymyg a'i fod yn ddiolchgar iawn i Ffiws am roi'r cyfle iddo roi cynnig ar yr offer uwch-dechnoleg sydd ar gael yno.' (Astudiaeth Achos Ffiws, 2021)

Mae Ffiws yn chwarae rôl gefnogol, **gan ychwanegu gwerth at wasanaethau cymorth busnes ehangach** yn ogystal â gwasanaethu'r gymuned. Cafodd ei integreiddio'n effeithiol â chynlluniau ehangach Arfor, a bydd y gofod yn cael ei ariannu am flwyddyn ychwanegol trwy'r cynllun LEADER. Nododd staff hefyd bwysigrwyd gallu cyrchu offer ac arbenigedd arbenigol yn lleol, os yw pobl eisiau sefydlu busnesau, gweithio a byw'n lleol.

⁸ Nid oes tystiolaeth o gyswllt achosol, uniongyrchol. Ond mae'r lleoedd yn cael eu defnyddio gan unigolion sy'n mynd ymlaen wedyn i gychwyn busnesau.

'Nid yw Ffiws yn datrys unrhyw her, ond mae'n helpu busnesau sy'n dod atom gyda syniadau ar gyfer cynnyrch sydd angen ei ddatblygu. Fe helpodd y rhai a oedd gyda Llwyddo'n Lleol, ac oherwydd hynny rydym yn edrych ar greu lleoedd creadigol i artistiaid. Mae'n ymwneud â'r economi leol ac economi gylchol, os ydym am i bobl fyw a gweithio o fewn 20 munud [i'w cartref], wel mae Llwyddo'n Lleol wedi profi bod hynny'n bosibl yn enwedig pan fydd pethau fel Ffiws i'w cefnogi.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

2.5 Cymunedau Mentrus

Ceisiodd cynllun Cymunedau Mentrus gefnogi rhaglenni peilot dan arweiniad y gymuned leol sy'n cefnogi ac yn datblygu'r economi sylfaenol ochr yn ochr â chadwyni cyflenwi lleol, cyflogaeth leol a chynyddu faint o arian sy'n cael ei ddwyn i mewn a'i gadw mewn cymunedau. Roedd angen i ymgeiswyr ddangos ymrwymiad a budd i'r gymuned leol. Nod y cynllun oedd gweithio gyda thri phrosiect, a nodwyd busnesau cymdeithasol fel ffordd y gellid cyflawni'r nodau, ond hefyd oherwydd diddordeb strategol ehangach y staff rheoli mewn ehangu eu hymgysylltiad â sefydliadau o'r fath. Och'r yn och'r â chefnogi'r tri phrosiect a chymuned, y gobaith oedd y byddai'r gwaith yn cynhyrchu mewnwelediad i sut i greu cyflogaeth yn lleol. Yn y pen draw, fe wnaeth y cynllun ymgysylltu â thair menter gymdeithasol, pob un wedi'i lleoli yng Ngwynedd. Mae Menter y Plu yn fenter gymdeithasol a ddechreuwyd trwy brynu a gweithredu tafarn yn Llanystumdwy. Mae Pum Plwy Penllyn yn gweithredu yn ardal y Bala, gan osod a rhentu ystafelloedd cyfarfod a swyddfeydd. Yn y cyfamser, mae Partneriaeth Ogwen yn darparu gwasanaethau clercio i'r Cynghorau Cymuned Lleol; datblygu prosiectau adfywio cymunedol, economaidd ac amgylcheddol; rheoli eiddo a datblygu prosiectau trosglwyddo asedau cymunedol; a chefnogi prosiectau sy'n creu cymuned iach, fywiog a chynaliadwy.

Yn wreiddiol, roedd disgwyl i swyddogion datblygu gael eu cyflogi'n uniongyrchol trwy'r grant. Byddai'r swyddogion hyn wedyn yn ehangu cyrhaeddiad a gweithgaredd y sefydliad. Ym mhob un o'r tri achos fodd bynnag, **oherwydd effaith y pandemig, cafodd cynlluniau eu hadolygu a'u newid**. Yn y pen draw, ceisiodd y sefydliadau ddatblygu naill ai eu seilwaith digidol neu ffisegol. O ganlyniad i'r newidiadau hyn, gwnaeth dau o'r mentrau cymdeithasol welliannau ffisego i'w hasedau tra bod traean yn defnyddio'r cyllid grant i wella a datblygu gwefan ac i gyflogi swyddog datblygu prosiect a marchnata.

Cais a chynllun

Holwyd gweithwyr y tair menter. Roedd y rhain yn awgrymu bod cyswllt personol a pherthnasoedd â staff rheoli a chyflwyno yn eu helpu i ddod o hyd i wybodaeth am y grant a thrwy'r broses ymgeisio ei hun. Nododd ychydig fod y broses ymgeisio yn heriol, yn bennaf oherwydd faint o wybodaeth yr oedd yn rhaid ei darparu a'r amserlenni tynn dan sylw.

Cyflwyno

Mae'r pandemig coronafirws wedi effeithio ar y tair menter ac i ba raddau y gallant ddangos unrhyw effaith hyd yn hyn. Roedd y ddwy fenter a wnaeth welliannau ffisegol yn ymwybodol na fyddai'r llety swyddfa a oedd wedi'i ddatblygu a'i adnewyddu gyda'r cyllid grant yn weithredol nac yn gallu tynnu refeniw nes bod mesurau cyfnod clo a phellter cymdeithasol wedi'u llacio.

Unwaith y cymeradwywyd y grantiau, fodd bynnag, nododd staff rheoli fod y mentrau eu hunain yn ddigon profiadol a medrus i reoli'r prosiectau eu hunain. Roedd y mentrau'n gyfarwydd â gofynion cyllid cyhoeddus, a'r angen i fonitro gweithgaredd a dangos effaith, ac roeddent yn gallu adrodd yn ôl i'r staff rheoli yn effeithiol.

'O ran Cymunedau Mentrus, nhw eu hunain. Mae'n debyg bod hynny oherwydd y math o gymunedau ydyn nhw a'r mentrau ydyn nhw. Mae effaith Cymunedau Mentrus wedi bod yn ehangach yn y gymuned. Mae'r canlyniadau wedi bod yn wych ond eto efallai bod hynny oherwydd gyda phwy rydyn ni wedi bod yn gweithio.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Effaith

Serch hynny, roedd y ddwy fenter a ddatblygodd eu stoc a'u hadeiladau **yn teimlo'n hyderus** y byddai'r datblygiadau **yn arwain at gynnydd mewn refeniw ac yn y pen draw at greu swyddi newydd**. Gallai'r drydedd fenter, a oedd wedi datblygu presenoldeb a siop ar-lein, **eisoes adnabod a meintioli ffynonellau incwm newydd** ac roeddent yn hyderus eu bod, o ganlyniad i'r grant, **wedi ehangu eu sylfaen cwsmeriaid**.

'Mae gennym ni wasanaethau newydd sydd wedi'u creu ac rydyn ni wedi cynyddu o 6 i 13 busnes sy'n defnyddio'r ganolfan [ac yn defnyddio'r swyddfeydd newydd].'
(Cyfweliad Cymunedau Mentrus, 2021)

Nododd staff rheoli fod y sefydliadau hefyd wedi helpu i ddarparu cefnogaeth i gymunedau yn ystod y pandemig. Roedd hyn, yn ôl staff rheoli, yn adlewyrchiad o ethos ac ymrwymiad eu sefydliadau i'w cymunedau. Yn wir, roedd y rheolwyr a'r staff menter yn teimlo bod y mentrau cymdeithasol yn ymgeiswyr addas iawn i dderbyn cefnogaeth gan y rhaglen. Awgrymodd y cyfweleion hyn fod mentrau cymdeithasol yn debygol o gael eu gwreiddio yn eu heconomiâu a'u cymunedau lleol ac yn cynnig mwy o fudd uniongyrchol i'r trigolion lleol gyda'r elw'n cael ei gadw a'i wario'n lleol. Roedd yr unigolion hyn hefyd yn teimlo bod y mentrau cymdeithasol yn fodd i luosi a chwyddo buddsoddiad y rhaglen, ac y gallai mentrau cymdeithasol, trwy gyflogi un swyddog datblygu, er enghraifft, ehangu lefel y gefnogaeth.

Nid yw'r datblygiadau wedi arwain yn uniongyrchol at gynnydd yn y defnydd o'r Gymraeg o fewn y busnes nac wrth gyfathrebu â chleientiaid heblaw deunyddiau marchnata a'r wefan. Fodd bynnag, nododd yr holl fentrau eu bod yn gweithredu'n gyfan gwbl trwy gyfrwng Cymraeg cyn y grant.

Mae ei effaith iaith wedi bod trwy'r gyflogaeth a gynhyrchwyd o ganlyniad i'r gwelliannau ochr yn ochr â'r gwasanaethau ehangach sydd ar gael yn Gymraeg. Cyflogwyd crefftwyr lleol hefyd i wneud gwelliannau ffisegol ac mae unrhyw swyddi sy'n cael eu creu yn cael eu hysbysebu ymhlith trigolion lleol, gyda'r gallu i siarad Cymraeg yn ddymunol iawn neu'n hanfodol.

Mae'r ALI yn parhau i weithio'n agos gyda'r tair menter gymdeithasol dan sylw. Mae gan y mentrau cymdeithasol hyn fusnesau 'deilliedig', yn fwy o ganlyniad i'r grant, sy'n cyflogi trigolion lleol ac yn sicrhau bod yr arian sy'n cael ei wario ar y cynhyrchion a'r gwasanaethau hyn yn cael ei gadw a'i wario'n lleol. Bydd profiadau a gwybodaeth y staff menter yn cefnogi ymdrechion ehangach yr awdurdodau lleol i gynhyrchu dealltwriaeth o'r economi sylfaenol a'i heffaith a'i gwerth i gymunedau lleol.

Casgliadau

Mae effaith uniongyrchol y cynllun ychydig yn gyfyngedig ac yn anodd ei brofi ar hyn o bryd. Roedd y busnesau eu hunain yn **hyderus o gael effaith gadarnhaol ar eu busnesau**, gan arwain at **fwy o gleientiaid a chwsmeriaid, arallgyfeirio gwasanaethau a chynhyrchion, a throsiant uwch**. Byddai hyn yn arwain at y busnesau yn gallu **cyflogi mwy o bobl yn lleol, gyda phwyslais ar sgiliau Cymraeg**. Dim ond monitro a gwerthuso pellach all gadarnhau a dilysu'r effeithiau disgwylidig hyn.

Fodd bynnag, yn ehangach, mae'r cynllun wedi datgelu, ac yn wir, ehangu gallu **sawl sefydliad allweddol yn y cymunedau dan sylw, sy'n cyd-fynd â'r un nodau â rhaglen Arfor; i greu cyflogaeth sy'n cael effaith fuddiol ar y Gymraeg**. Yn benodol, maent yn ceisio sicrhau bod busnesau'n ailgylchu ac yn cadw arian o fewn cymunedau lleol wrth gynnig cyfleoedd cyflogaeth i siaradwyr Cymraeg. **Mae hyn yn awgrymu bod cronfa ehangach o gyfalaf cymdeithasol yn bodoli yn y cymunedau a all gynorthwyo i gyflawni nodau ehangach Arfor.**

2.6 Bwrlwm Arfor

I ddechrau, roedd y pedair sir yn awyddus i weld sut y gallai pob sir ddatblygu ymhellach y pecynnau croeso a gafodd eu creu beth amser yn ôl, gan dywys pobl a oedd yn newydd i'r ardal ar ble i fynd am wasanaethau Cymraeg. Penderfynwyd edrych ar syniad newydd o hyrwyddo busnesau a ddefnyddiai'r iaith Gymraeg fel rhan annatod o'u busnes a dangos y buddion a gafodd hyn iddyn nhw, eu staff a'u cymunedau. Crëwyd Bwrlwm ARFOR fel platfform ar gyfer astudiaethau achos; podlediadau; fideos; gweithdai ar ddefnyddio'r iaith Gymraeg mewn Busnes www.bwrlwmarfor.cymru. Mae enghreifftiau o gynnwys Bwrlwm Arfor wedi'u cynnwys yn y Crynodeb Gweithredol.

3 Gwerthuso Proses

3.1 Rhesymeg y prosiect

Roedd **cytundeb eang â rhesymeg** y rhaglen, a bod creu mwy o swyddi a gwell swyddi yn fodd y gallai ymyrraeth economaidd gefnogi'r iaith. Yn wir, nod mwyafrif y cynlluniau a ddatblygwyd ac a gyflwynwyd fel rhan o Arfor oedd cefnogi busnesau bach a micro i greu mwy o swyddi. Cytunodd y rheolwyr, rhanddeiliaid a phersonél y busnesau a gyfwelwyd fod y grantiau busnes uniongyrchol yn benodol yn fodd i gefnogi busnesau yn uniongyrchol ac o greu cyfleoedd yn anuniongyrchol i siaradwyr Cymraeg weithio a byw yn yr ardal.

Fodd bynnag, nododd ychydig, yn enwedig staff rheoli a rhanddeiliaid, na ddylid canolbwyntio ar greu swyddi yn unig, ac mae'n **debyg y dylai fod yn rhan o ddull ehangach**. Dylai'r dull ehangach hwn gynnwys gwella ystod o benderfyniadau **ansawdd bywyd** byw mewn ardaloedd gwledig, yn ogystal â **mynd i'r afael â'r naratif negyddol sy'n ymwneud â byw a gweithio yn lleol**. Nododd staff rheoli fod y broses o ddatblygu a chyflwyno'r rhaglen wedi llywio eu dealltwriaeth a'u canfyddiadau yn hyn o beth.

Nododd staff rheoli a rhanddeiliaid fod hwn wedi bod yn **beilot llwyddiannus**, bod llawer o wersi allweddol wedi'u dysgu, ac y gallai ac y dylai rhai llwyddiannau gael eu cyflwyno neu eu prif ffrydio ar draws awdurdodau lleol. Nododd llawer hefyd fod **rhesymeg o beilota a threialu dulliau newydd**, ariannu arloesedd ac annog busnesau i gyflwyno syniadau newydd, **yn dal i fod yn ddilys**. Credwyd yn eang bod **cyfiawnhad o hyd i barhau gyda rhaglen debyg i Arfor yn y dyfodol**, h.y. roedd y broblem sydd wrth wraidd y rhaglen yn dal i fodoli ac roedd yr un datrysiadau hynny wedi'u hadnabod, er bod y pedwar awdurdod lleol yn dal i fod yn bell o ddatrys eu heriau mewn perthynas â'r economi yn y Gymraeg.

Awgrymodd staff rheoli a rhanddeiliaid fod y rhaglen **wedi llwyddo i adnabod ffyrdd o greu swyddi ac i gefnogi'r Gymraeg**, ond credwyd bod y rhaglen hefyd wedi llwyddo i dreialu a datblygu **prawf o gysyniad** ar gyfer **ffyrdd llai uniongyrchol ond gellir dadlau mwy effeithiol o frwydro yn erbyn y naratif negyddol ynghylch byw, gweithio** a pheidio â gadael yr ardal. Tynnodd staff rheoli a rhanddeiliaid sylw arbennig at raglen Llwyddo'n Lleol a'r ffordd yr oedd wedi annog pobl ifanc i arwain a pherchnogi ymgyrch **gan bwysleisio buddion aros yn yr ardal a chychwyn busnesau yn lleol**.⁹ Yn ei dro, bron yn organig y teimlwyd, cafodd **hyn effaith gadarnhaol ar wytnwch y gymuned leol a'r Gymraeg**.

⁹ Cynigiwyd syniadau eraill yn y cam cynllunio na chawsant eu cyflwyno. Mae'r syniadau hyn yn awgrymu bod y staff rheoli rhaglenni a chynllunio yn edrych i ddatblygu dulliau mwy arloesol a oedd yn wir yn ceisio mynd i'r afael â'r broblem mewn dull sy'n newid pwyslais. Roedd un o'r syniadau hyn yn cynnwys yr Academi Byw a Bod, a fyddai wedi cyflogi 20 myfyriwr dros gyfnod o 10 wythnos, er y gallai'r 50 diwrnod gwaith hynny gael eu lledaenu dros gyfnod hirach o amser, h.y. 2 ddiwrnod yr wythnos am 25 wythnos. Byddai'r rhaglen wedi targedu pobl ifanc rhwng 15 a 29 oed a oedd hefyd yn rhan o grŵp a oedd, ar gyfartaledd, yn fwy tebygol o adael yr ardal. Byddai'r myfyrwyr yn cael y dasg o godi proffil cyfleoedd cyflogaeth yn yr ardal, yn enwedig ar gyfer siaradwyr Cymraeg ymhlith eu cyfoedion. Mae'r rhaglen hon yn debyg iawn i gynllun Llwyddo'n Lleol ond roedd yn canolbwyntio'n benodol ar hyrwyddo cyfleoedd gwaith.

Nid oedd hyrwyddo'r syniad o gyn-breswylwyr yn dychwelyd i'r ardal, neu eu cefnogi i wneud hynny, yn amcan penodol ar gyfer unrhyw un o'r cynlluniau. Fodd bynnag, nododd staff rheoli y byddai ymdrechion o'r fath yn unol â rhesymeg y rhaglen a math o ymyrraeth economaidd a fyddai bron yn sicr yn cael effaith gadarnhaol ar y Gymraeg. Er nad oedd yr un o'r cynlluniau'n ceisio annog pobl i ddychwelyd i ardal Arfor, roedd rheolwyr, rhanddeiliaid a phartneriaid cyflwyno **eisoes yn datblygu syniadau a chynlluniau a fyddai'n gwneud hynny.**

'A bod yn onest, nid wyf yn siŵr bod unrhyw un wedi dychwelyd oherwydd nid dyna sut y gwnaethom ei hysbysebu. Pe byddem wedi dweud, 'dewch yn ôl i Wynedd, byddwn yn rhoi grant i chi', ni fyddai wedi gweithio. Mae yna lawer mwy y mae rhywun yn mynd drwyddo cyn iddyn nhw godi pac a dod yn ôl. Ond mae ymgyrch Msparc, 'dowch yn ôl' yn ddiddorol. Pe bai gennym ryw fath o Arfor 2, byddem yn gwneud llawer mwy o'r ymgyrch honno, ac rydym yn edrych mwy ar yr agenda ac rwy'n ceisio creu prosiectau yn ymwneud â hynny. Mae hynny'n ddiddorol iawn, a dylem fod wedi gwneud mwy o hynny.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Fodd bynnag, roedd gan rai rhanddeiliaid ddealltwriaeth wahanol o resymeg Arfor. Awgrymodd y rhanddeiliaid hyn y dylai Arfor ddatblygu yn rhanbarth economaidd ymhen amser, gyda datblygiad yn cael ei reoli gan gorff a oedd yn eistedd ar draws y pedwar awdurdod lleol. Teimlai'r rhanddeiliaid hyn hefyd y dylai Arfor fod yn edrych ar ddatblygu trafndiaeth a seilwaith digidol neu ymyrraeth o fewn marchnadoedd llafur lleol a datblygu cydlyniant economaidd y rhanbarth. **Nid rhaglen o'r fath yw hon.** Cynlluniwyd y rhaglen hon i fod yn **fach yn ei graddfa**, gan dargedu **symiau gweddol fach o arian** at **fusnesau penodol**. **Rhaglen beilot** yw hon sy'n archwilio **beth all weithio ar lefel unigol, busnes** ac, os yn bosibl, beth ellid ei brif ffrydio ar draws y pedwar awdurdod lleol.

Gwell Swyddi?

Mae rhanddeiliaid a staff rheoli wedi datblygu'r ffordd o feddwl o amgylch natur y broblem sy'n wynebu'r pedwar awdurdod lleol yn ogystal â'r atebion a'r dulliau mwyaf addas. Cwestiwn canolog yw a yw creu mwy o swyddi a swyddi gwell yn addas fel yr unig amcan. Er bod staff rheoli a rhanddeiliaid yn aml yn cytuno bod creu mwy o swyddi yn darged ac yn nod addas, **mynegir amheuaeth** mewn perthynas ag **ai dyma'r unig amcan**, ond hefyd mewn perthynas â **beth yw swydd "well"** a sut y gellid ei fesur.

Roedd y rhaglen wedi ysgogi ymchwiliad beirniadol i'r cysyniad o "swydd dda" mewn perthynas â nodau'r rhaglen, ffyniant economaidd, a hyfywedd ieithyddol yr ardal. Gallai'r trafodaethau hyn helpu i fireinio'r nodau penodol ymhellach, y targedau penodol ac effaith unrhyw ymdrechion yn y dyfodol sy'n ceisio datblygu'r economi a hyfywedd ieithyddol.

'Mae'n anodd diffinio creu mwy o swyddi a swyddi gwell. Gallai "gwell" i'r unigolyn olygu yn syml y gallant aros o fewn eu milltir sgwâr i fyw a gweithio. Efallai ei fod yn ymwneud â chyflogau uwch. Gallai swydd well erbyn hyn, ers COVID, olygu bod gennych well ansawdd bywyd. Felly, o ran swyddi gwell, nid wyf yn siŵr y byddwn i'n defnyddio hynny fel amcan eto. Mae rhai busnesau wedi datblygu neu wedi cael estyniadau a fydd yn helpu pethau. Ond y peth arall yw'r ffactor "teimlo'n dda" yn y cynlluniau hyn, mae mor bwysig ar y Stryd Fawr ein bod ni'n gweiddi yn ddwyieithog. Roedd pethau fel yna yn fuddugoliaeth gyflym i'r rhaglen, mae arwyddion pert yn gweithio, ac mae'n creu teimlad cynnes o fewn tref. Efallai nad yw'n creu swyddi, ond yn sicr mae'n cyfrannu at y lle.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Pobl Iau

Yn ddiddorol, nid yw'r data a gynhyrchir gan y gwerthusiad hwn yn cynnig llawer o fewnwelediad i ba fath o swydd a fyddai'n gyfystyr â swydd "well", a fyddai o ganlyniad yn argyhoeddi pobl ifanc i aros yn yr ardal. Mae'r bobl ifanc sydd wedi'u cyflogi o ganlyniad i rai o'r cynlluniau neu mewn perthynas â nhw wedi dod o hyd i swyddi mewn ystod o sectorau sy'n cynnwys amrywiaeth o gyfrifoldebau. Fodd bynnag, gall poblogrwydd grantiau cychwynnol gyda phobl iau awgrymu bod **diffyg mynediad at gyllid yn rhwystr i bobl iau gychwyn busnesau yn yr ardal.**

Fel y nodwyd, mae cynllun Llwyddo'n Lleol wedi ceisio ymgysylltu â'r naratif sy'n ymwneud â phobl ifanc a'r angen i adael yr ardal i ddod o hyd i gyflogaeth addas. Fodd bynnag, dim ond data a gwybodaeth gyfyngedig sydd ar gael ar hyn o bryd mewn perthynas â'i effaith. Mae'r data sydd ar gael yn awgrymu bod y rhai a gymerodd ran yn uniongyrchol yn y cynllun i gyd wedi aros yn yr ardal, ac roedd 21 o'r 22 yn parhau i ddatblygu eu busnesau naill ai fel prif ffynhonnell gyflogaeth neu fel ffordd o ychwanegu at eu hincwm. **Yn yr ystyr uniongyrchol hon, mae'r rhaglen wedi bod yn llwyddiannus.** Fodd bynnag, mae'n anos mesur yr effaith a gafodd gweithgareddau blocio a chyfryngau cymdeithasol ehangach yr unigolion hyn ar eu cyfoedion. Byddai'n uchelgeisiol disgwyl effaith sylweddol ar ddata allfudo ar gyfer y ddau awdurdod lleol (Ynys Môn a Gwynedd). Serch hynny, efallai y bydd staff rheoli sy'n ceisio parhau i fonitro effaith y cynlluniau hyn am dynnu ar ddyfodol yr unigolion hyn a gymerodd ran yn y cynllun mewn perthynas â'r effaith ar eu cyfoedion.

Gorgyffwrdd â chymorth arall neu ychwanegu gwerth

Roedd y rhan fwyaf o'r grantiau uniongyrchol i fusnesau yn annog neu hyd yn oed yn gofyn am ymgysylltu â gwasanaethau ehangach fel gwasanaeth Helo Blod Busnes Cymru. Trafododd rhanddeiliaid a staff rheoli mewn cyfweiliadau a'r gweithdy i ba raddau yr oedd hyn yn dyblygu gwaith gwasanaethau cymorth ehangach. Awgrymodd rhai rhanddeiliaid a staff, er enghraifft, fod y grantiau'n hyrwyddo gwasanaeth ac yn recriwtio busnesau, yn eu tro **yn dyblygu peth o'r gwaith yr oeddent yn teimlo y dylai'r gwasanaeth Helo Blod fod yn ei wneud**. Nododd eraill, fodd bynnag, fod y gefnogaeth a'r cyngor mwy cyffredinol a roddwyd i fusnesau wrth iddynt ddatblygu eu ceisiadau a chyflawni'r hyn a oedd yn cael ei ariannu **yn gorgyffwrdd i raddau â gwaith tîm cymorth busnes** Comisiynydd y Gymraeg, Hybu. Roedd hyn yn arbennig o berthnasol i'r busnesau hynny a aeth trwy'r broses dan reolaeth Menter Môn, a allai dynnu ar eu profiad a'u rhwydwaith ehangach i gefnogi busnesau yn hyn o beth.

I ryw raddau, mae hyn yn awgrymu y gallai'r **rhaglen fod wedi integreiddio'n well gyda'r gwasanaethau cymorth ehangach yn y cam cynllunio**. Fodd bynnag, dylai'r farn hon gael ei thymheru gan y ffaith bod y cam cynllunio yn arbennig o fyr, ac mae'n bosibl y bydd y diffyg integreiddio yn ganlyniad i'r brys i gyflwyno'r rhaglen. Yn wir, nododd rhai staff rheoli hefyd, o edrych yn ôl, y byddai'r gwasanaethau cymorth Cymraeg ehangach i fusnesau wedi elwa o fod yn rhan o'r rhaglen.

'Pe byddem yn ailgychwyn, byddwn wedi dod â Chomisiynydd y Gymraeg i mewn i helpu gyda'r ochr Gymraeg ohono [y grantiau uniongyrchol i fusnesau]. Nid dyna hanfod y cyfan, mae'n ymwneud â llawer mwy na hynny. Ond mae hefyd yn ymwneud â cheisio codi ymwybyddiaeth o'r hyn y gall y Gymraeg ei chynnig i fusnesau. Ond fel gyda phopeth, does gennych chi byth ddigon o amser i gynllunio ac nid yw'r prosiectau hyn ar silff yn barod i fynd felly mae'n rhaid i chi fynd gyda'r hyn sydd gennych, yn does.' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

'Efallai y gallem fod wedi gwneud mwy o hynny. Hyrwyddo gwersi Cymraeg i fusnesau fel rhan o'r pecyn. Pe byddem wedi gallu trefnu rhyw fath o bartneriaeth gyda Chomisiynydd y Gymraeg, byddai wedi digwydd yn fwy naturiol dwi'n meddwl.' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

Fodd bynnag, dadleuodd rhai rhanddeiliaid a staff rheoli fod y Grantiau Busnes, mewn gwirionedd, wedi **ychwanegu gwerth at Helo Blod a gwasanaeth cymorth busnes Comisiynydd y Gymraeg**. Awgrymodd y cyfranwyr hyn fod y rhaglen, yn gyntaf, wedi sicrhau mwy o ymgysylltiad, ac ymgysylltiad mwy sylweddol â'r gwasanaethau hyn. Ategwyd y sylwadau hyn gan y busnesau eu hunain wrth gael eu cyfweld, a nododd werth ymgysylltu â'r gwasanaethau hyn ac na fyddent wedi ystyried cyrchu'r gwasanaethau hyn pe na bai'n ofynnol iddynt wneud hynny gan y grant. Wrth **ofyn i fusnesau amlinellu eu cynlluniau** ar gyfer datblygu gwasanaethau Cymraeg fel rhan o'r cais am grant, er enghraifft, i lawer o fusnesau, cychwynnodd hyn **ar y broses o ymgysylltu'n sylweddol â'r mater**.

Roedd staff rheoli hefyd o'r farn, oherwydd natur y berthynas â'r busnesau a'r ddeialog gyson a gafwyd, bod y **busnesau yn gweld datblygiad gwasanaethau dwyieithog a'r Gymraeg yn fwy fel proses yn hytrach na digwyddiad unwaith ac am byth**. Teimlai staff rheoli y gallent egluro a chyfleu buddion ymyriadau a newidiadau ar raddfa fach a hefyd eu cysylltu â'r siwrnai ehangach y gallai busnes ymgymryd â hi. Roedd hyn, yn ôl staff rheoli, yn wahanol i'r ymgysylltiad penodol a chyfyngedig iawn â gwasanaeth Helo Blod, er enghraifft. Yn y pen draw, roedd y personél rheoli a'r rhanddeiliaid hyn yn teimlo bod rhywfaint o **ddysgu ac arfer da y gellid ac y dylid eu rhannu â gwasanaethau cymorth ehangach**.

3.2 Cynllun

Cymerodd Gwynedd ac Ynys Môn agwedd wahanol i Geredigion a Sir Gâr. Roedd yr olaf yn canolbwyntio'n llwyr ar ddarparu grantiau uniongyrchol i fusnesau, tra bod siroedd y gogledd yn ceisio treialu ystod ehangach o gynlluniau. Mae Menter Môn hefyd yn cael ei his-gontractio i bob pwrpas i gyflawni rhai cynlluniau fel Llwyddo'n Lleol a gweinyddu Grantiau Iaith a Busnes. Yn aml, nodwyd y cyfnod byr sydd ar gael i gynllunio rhaglenni i'w gweithredu ar draws y pedwar ALL, gwahanol flaenoriaethau economaidd y pedwar awdurdod, yr aflonyddwch a achoswyd gan y pandemig a'r awydd i dreialu ystod o gynlluniau fel y rhesymau dros yr amrywiaeth hon mewn cynlluniau. Nododd personél rheoli fod hyn wedi bod yn gryfder yng nghynllun y rhaglen, ond mynegwyd **gofid hefyd na fu cyfle i ddatblygu cynllun a oedd yn gweithredu ledled yr ardal**.

Serch hynny, cydnabuwyd cynllun Llwyddo'n Lleol yn llwyddiant ac o ganlyniad mae Ceredigion a Sir Gâr wedi ceisio adnabod dulliau o ariannu ei gyflwyno yn eu hardaloedd yn y dyfodol; enghraifft nodedig o **beilot llwyddiannus yn cael ei gyflwyno ar raddfa ehangach a mwy**.

'Yr unig beth, er gwaethaf rhedeg ein cronfeydd grant ein hunain, yr hyn y byddwn i wedi hoffi ei weld oedd mwy o waith ar draws y pedair sir. Ond oherwydd diffyg amser, a'r pedair sir yn canolbwyntio ar redeg eu cynlluniau eu hunain, ac mae'r pandemig wedi cyfyngu cymaint. Pe baem yn mynd ymlaen at rywbeth newydd [h.y. gwaith pellach yn y maes hwn], hoffwn wneud rhywbeth gyda'n gilydd. Ond yn Sir Gâr, ac yng Ngheredigion yma, rydyn ni'n edrych i gynnal Llwyddo'n Lleol [trwy ffrydiau cyllido eraill.'] (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Roedd rhaglenni Llwyddo'n Lleol a Ffiws yn bodoli o leiaf fel syniadau cyn Arfor, er bod Menter Môn wedi cael anawsterau wrth ddod o hyd i gyllid ar eu cyfer. O ganlyniad, darparodd Arfor **blatfform er mwyn datblygu a threialu syniadau presennol**. Yn hyn o beth, roedd y **berthynas rhwng awdurdodau lleol y gogledd a Menter Môn yn allweddol**, ac yn galluogi i Ynys Môn a Gwynedd dynnu ar arbenigedd a ffordd o feddwl ehangach ym maes cefnogaeth economaidd ac iaith mewn ffordd nad oedd siroedd y de. Teimlai staff rheoli fod hyn wedi galluogi i'r rhaglen gynnig mwy o amrywiaeth ac ystod fwy o gefnogaeth yn y Gogledd yn ogystal â threialu syniadau arloesol a allai o bosibl wneud mwy na chefnogi busnesau unigol yn unig.

3.3 Cyflwyno

Marchnata a hyrwyddo

Nododd rheolwyr y rhaglen nad oedd unrhyw ymdrechion i roi cyhoeddusrwydd i Arfor fel rhaglen sengl neu unffurf. Roedd hyn yn rhannol oherwydd yr amrywiaeth o grantiau a rhaglenni a oedd ar gael ar draws y pedwar awdurdod lleol. Gwnaeth hyn hyrwyddo neges gyson yn arbennig o anodd ac efallai y byddai unrhyw ymdrechion i dynnu sylw at yr hyn a allai fod ar gael mewn rhai awdurdodau lleol beri dryswch i'r hyn a oedd ar gael mewn eraill. At hynny, nododd staff rheoli fod brand Arfor yn dal i gael ei ddatblygu tra bod ceisiadau'n cael eu derbyn am y grantiau. Dim ond erbyn diwedd cyfnod y rhaglen yr oedd staff rheoli yn teimlo bod ganddynt frand cyson i hyrwyddo a marchnata'r rhaglen ag ef. Nododd staff, pe bai rhaglen ddilynol yn cael ei chymeradwyo a'i hariannu, **bod y brand bellach wedi'i sefydlu ac yn cael ei adnabod i raddau.**

Ceisiodd yr awdurdodau lleol unigol roi cyhoeddusrwydd i'r grantiau a'r gefnogaeth a oedd ar gael, ac roedd staff yn teimlo bod ymdrechion yn ddigonol. Oherwydd pandemig y coronafirws a'r angen i osgoi negeseuon yn gwrthdaro neu ddrysu'r negeseuon iechyd cyhoeddus allweddol a oedd yn dod o'r Awdurdod Lleol, roedd yr ymdrechion i farchnata a hyrwyddo'r gefnogaeth ychydig yn gyfyngedig. Serch hynny, nododd staff fod nifer y ceisiadau a dderbyniwyd yn foddhaol ynghyd ag ansawdd y ceisiadau hynny.

'Mae'n un diddorol oherwydd nid wyf yn credu ein bod erioed wedi gwneud y penderfyniad i fynd allan a hyrwyddo Arfor. Ceisiodd pob Awdurdod Lleol godi ymwybyddiaeth o'u prosiectau unigol eu hunain oherwydd bod Arfor yn golygu gwahanol bethau i wahanol bobl. Os ydych chi'n ei hyrwyddo, mae'n anodd rheoli disgwyliadau pobl. Hynny yw, os ydych chi'n ei hyrwyddo yn ei gyfanrwydd, felly'r peth iawn oedd ei hyrwyddo fesul Awdurdod Lleol.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Teimlai ychydig o awdurdodau lleol, yn fwyaf arbennig Sir Gâr a Cheredigion, fod nifer y ceisiadau wedi lleihau yn ystod 2020 ac wrth i'r cyfnod clo ddod i rym. **Roedd staff yn teimlo bod busnesau'n cau, a bod perchnogion neu gyfarwyddwyr yn canolbwyntio ar oroesi yn hytrach na datblygu ac arloesi.** Fodd bynnag, wrth i gyfyngiadau ddechrau codi yn agos at hydref 2020, roedd mwy o geisiadau yn dod i mewn, gan gynnwys y rheini ynghylch cynlluniau i ddatblygu busnesau a gwasanaethau a chynhyrchion newydd. Roedd staff a oedd yn gweithio gyda chynlluniau Ynys Môn neu Gwynedd wedi synnu ar nifer y busnesau a oedd yn chwilio am gefnogaeth i ddatblygu. Teimlai'r staff rheoli hyn nad oedd hyrwyddo a marchnata erioed yn broblem i'r rhaglen mewn gwirionedd; roedd archwaeth amlwg.

Ceisiadau a buddiolwyr

Awgrymodd rhai rhanddeiliaid a staff rheoli fod y rhaglen wedi denu busnesau a oedd yn siarad Cymraeg yn bennaf, a busnesau a oedd eisoes wedi ymrwymo i ddatblygu eu gwasanaethau a'u cynhyrchion Cymraeg neu ddwyieithog, waeth beth fo'r gefnogaeth. Tueddai'r eithriadau i fod yn fusnesau a oedd â diddordeb gweithredol mewn datblygu eu gallu a'u gwasanaethau Cymraeg.

Byddai'r rhain yn aml yn mynd ymlaen i ddadlau y dylai **Arfor yn ddelfrydol fod yn targedu busnesau ac unigolion nad ydynt wedi datblygu eu gwasanaethau Cymraeg**, neu nad ydynt mor ddatblygedig yn eu ffordd o feddwl mewn perthynas â'r busnes datblygu iaith.

Mynegodd staff rheoli ryw faint o ofid nad oedd y rhaglen **wedi llwyddo i ymgysylltu â busnesau nad oeddent wedi ystyried datblygu gwasanaethau a chynhyrchion Cymraeg** o'r blaen. Nododd sawl aelod o staff, fodd bynnag, y byddai ymgysylltu â'r rhain wedi golygu cynllun ymgysylltu helaeth. Ar ben hynny, nododd ychydig nad hyrwyddo buddion y Gymraeg i fusnesau oedd **nod y rhaglen**.

'Mae tua 90% o'r busnesau rydyn ni wedi'u cefnogi yn fusnesau Cymraeg beth bynnag. Mae yna ambell un nad ydyn nhw'n Gymraeg, ond mae hyd yn oed y rheini yn gweld buddion [datblygu pa wasanaethau a chynhyrchion iaith]. A ddylem ni fod wedi targedu busnesau di-Gymraeg fel y gallem gael mwy o ddylanwad? Fe wnaethon ni gefnogi [enw busnes wedi'i olygu], ac mae trafodaeth fawr am statws y cwmni. Ond efallai mai busnesau fel yna y mae angen i chi eu targedu os ydych chi'n mynd i gael dylanwad.' (Cyfweiliad Rheoli, 2021)

Nododd staff hefyd fod rhesymeg i gefnogi busnesau o'r fath. Dyma'r busnesau a oedd wedi bod yn rhagweithiol wrth ddatblygu eu gwasanaethau a'u cynhyrchion Cymraeg, mewn sawl achos dros sawl blwyddyn. Teimlai staff rheoli fod rhesymeg i gefnogi a gwobrwyo'r busnesau hyn **gan eu cydnabod fel arweinwyr yn y maes**. Teimlai staff hefyd y byddai'r gefnogaeth yn rhoi cydnabyddiaeth a **gwerth i'r defnydd o'r iaith mewn busnes**.

Yn bwysig, rhaid deall yr effaith y mae'r cynllun hwn wedi'i chael ar fusnesau ac unigolion yn y cyd-destun hwn. **Mae'r rhaglen hon yn bennaf wedi ceisio bod o fudd i fusnesau y gellir eu hystyried yn "gefnogwyr" i'r nod ehangach o ehangu'r defnydd o'r Gymraeg o fewn busnes**. Nid yw wedi ceisio pregethu mewn perthynas â buddion defnyddio'r Gymraeg. Ei fwriad yw ceisio gwobrwyo'r rheini sy'n gwneud hynny neu sy'n dymuno datblygu eu gallu a'u darpariaeth.

Ar ben hynny, ac esboniad posibl am natur yr ymgeiswyr a'r buddiolwyr, roedd yn gyffredin i fusnesau nodi eu bod wedi dysgu am y rhaglen trwy gysylltiadau personol ac ar lafar a'r cyfryngau cymdeithasol. Roedd y staff rheoli eu hunain yn eiriolwyr dros y rhaglen, gan rannu mor eang â phosibl ar gyfryngau cymdeithasol.

Gan edrych i'r dyfodol, ac unrhyw estyniad i'r rhaglen, dylid ystyried marchnata a brandio Arfor yn ofalus. Mae risg, gan fod y grant hwn wedi'i anelu at fod o fudd i'r Gymraeg, y gallai gael ei ystyried yn amherthnasol i fusnesau sydd â gwasanaethau neu gynnyrch Cymraeg cyfyngedig neu ddim o gwbl. Fodd bynnag, mae ceisio hyrwyddo buddion defnyddio'r Gymraeg mewn busnes, mewn perygl o orgyffwrdd â rôl cyfrifoldebau Comisiynydd y Gymraeg.

Cyfalaf cymdeithasol gwell

Mae cyfalaf cymdeithasol yn cyfeirio at y rhwydweithiau a'r perthnasoedd rhwng pobl a sefydliadau o fewn cymdeithas a chymunedau. Y cysylltiadau a'r perthnasoedd hyn yw'r hyn sy'n galluogi i gymdeithasau weithredu a chyflawni nodau cyffredin. Er na chafodd ei archwilio'n benodol trwy offer ymchwil, ac felly mae'n parhau i fod yn ganfyddiad petrus ar y pwynt hwn, roedd rhywfaint o awgrym bod rhaglen Arfor wedi gwella cyfalaf cymdeithasol o amgylch y Gymraeg.

Mynegodd y busnesau a gyfwelwyd i gyd eu cefnogaeth i resymeg gyffredinol y rhaglen tra bod cynllun Cymunedau Mentrus wedi ehangu gallu a chyrhaeddiad busnesau cymdeithasol sy'n ceisio nodau tebyg. Awgrymodd rhanddeiliaid fod cefnogaeth ehangach yn bodoli yn yr ardal i helpu i geisio amcanion craidd datblygu economaidd a oedd yn gefnogol i'r iaith. Nododd rhanddeiliaid hefyd bartneriaid cyflwyno posibl eraill, y tu hwnt i lywodraeth leol neu genedlaethol, nad oeddent wedi ymgysylltu yn ystod oes Arfor.

Ymddengys bod Arfor wedi gweithredu fel canolbwynt, y mae ac y gallai clymblaid o 'gefnogwyr' dynnu o'i gwmpas (a'i ddenu trwy gyllid uniongyrchol). Mae hyn yn awgrymu y gallai fod rhwydwaith o sefydliadau ac unigolion sydd â diddordeb mewn ceisio'r diben cyffredin o ddatblygu ymyriadau economaidd sydd o fudd i'r iaith, a gall rhaglen fel Arfor arwain a datblygu hyn trwy ei gwaith. Mae cyfranogiad Menter Môn fel partner cyflwyno a rheoli yn enghraifft o'r math o gefnogaeth ac ymglymiad ehangach y gellir ei ysgogi a'i feithrin trwy'r model Arfor. Yn wir, mae eu hymglymiad wedi galluogi i'r cwmni olaf dreialu a datblygu eu datrysiadau arloesol eu hunain i'r heriau sy'n wynebu Cymru wledig a'r Gymraeg, ac ychwanegu gwerth a gwybodaeth at eu gwaith ehangach.

Mae goblygiadau hyn i raddau helaeth yn ymwneud â'r dyfodol ac unrhyw ehangu neu estyniad posibl i'r rhaglen. Os yw Arfor i barhau ar ryw ffurf, yna dylai ei rôl fel canolbwynt, ond hefyd y cefnogwyr a'r partneriaid cyflwyno posibl, fod yn ystyriaeth yn ei fodel cynllunio a chyflwyno esblygol.

3.4 Rheoli

Model cyflwyno

O safbwynt y busnesau, ymddengys mai budd allweddol o gyflwyno'r rhaglen trwy'r awdurdodau lleol oedd y **broses ymgeisio effeithlon**. Mae hyn yn arbennig o berthnasol i'r grantiau uniongyrchol i fusnesau. Credwyd yn eang bod hyn oherwydd profiad aelodau staff y cyngor wrth weinyddu grantiau. Ar y cyfan, mae prosesau'n bodoli ac mae staff, wrth weinyddu grantiau, yn ymwybodol o'r camau angenrheidiol i sicrhau atebolrwydd. Ar ben hynny, o ystyried y terfynau amser tynn a'r angen i droi grantiau o gwmpas yn gyflym, mae'n ymddangos bod hyn yn gryfder penodol yn y model.

Fodd bynnag, nododd staff rheoli ym mhob un o'r pedwar awdurdod lleol fod y **baich gweinyddol yn llawer trymach na'r disgwyl** neu y cynlluniwyd ar ei gyfer, yn enwedig mewn perthynas â'r grantiau uniongyrchol i fusnesau. Nododd staff yn aml ei bod yn ofynnol i bersonél rheoli a chyflwyno weithio'n hirach na'r hyn a gynlluniwyd yn wreiddiol, ac y gellid bod wedi cyflawni llawer mwy gyda mwy o aelodau staff.

Roedd y penderfyniad i reoli grantiau ar gytundeb allanol i Fenter Môn mewn gwirionedd, yn rhannol o leiaf, yn ymgais i leddfu'r baich gweinyddol, er yr ystyriwyd bod gan Fenter Môn set wybodaeth a sgiliau penodol a fyddai'n eu galluogi i weinyddu'r grantiau yn fwy effeithiol yn ogystal â chysylltiad â ffynonellau cymorth ehangach.

'Mae angen mwy o adnoddau staff. Mae Arfor yn llawer o waith. Mae'n cymryd mwy o amser i fonitro pob Awdurdod Lleol a phrosiectau unigol [na'r disgwyl yn wreiddiol]. Mae llawer o amser wedi mynd i mewn i reoli a gweinyddu prosiectau. Nid wyf yn gwybod a yw hynny oherwydd y model cyflwyno, hynny yw, trwy ei wneud trwy bedwar awdurdod lleol rydych chi'n dysgu llawer mwy. Pe bai dim ond un sefydliad gennych yn gyfrifol amdano, dw i ddim yn meddwl y byddai'r dysgu wedi bod cystal.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Awgrymodd ychydig o randdeiliaid y gallai model cyflwyno amgen fod wedi lliniaru rhywfaint o'r baich gweinyddol hwn. Weithiau ystyrid bod awdurdodau lleol yn fiwrocrataidd ac yn drwm o ran prosesau, er nad oedd hon yn farn a rannwyd gan yr holl randdeiliaid na'r mwyafrif o'r busnesau a gafodd eu cyfweld. Serch hynny, roedd rhai yn teimlo y byddai corff annibynnol neu gorff ar wahân wedi gallu gweinyddu'r rhaglen gyfan yn fwy effeithiol na phedwar awdurdod lleol unigol.

Roedd rhai rhanddeiliaid hefyd yn siomedig na chymerwyd **cyfleoedd i estyn allan at sefydliadau allweddol y tu allan i'r awdurdodau lleol, ac i fynd atynt fel partneriaid cyflwyno**. Awgrymodd rhai rhanddeiliaid y gallai Yr Egin fod wedi chwarae rhan fwy canolog naill ai wrth hyrwyddo'r grantiau ar gyfer busnesau, neu fel partner cyflwyno. Roedd y rhain yn awgrymu y gallai fod budd posibl o gydlyn cefnogaeth i'r diwydiant creadigol trwy neu gydag Yr Egin, a gallai Canolfan Fwyd Cymru yn Horeb chwarae rôl debyg wrth gefnogi neu ddarparu cefnogaeth i fusnesau a busnesau newydd yn y sector bwyd a diodydd.

Nododd staff yn aml fod **amser yn brin ar gyfer cynllunio a datblygu cynlluniau** yn ystod camau cynharach y rhaglen yn cyfyngu i ba raddau y gellid datblygu partneriaethau neu gynlluniau newydd ac arloesol. Fodd bynnag, nododd staff ym mhob un o'r pedwar Awdurdod Lleol fod gan **brifysgolion yn yr ardal y potensial i gefnogi cyflwyno rhaglenni Arfor** ac, os ystyrir estyniad neu barhad, yna dylid ystyried y sefydliadau hyn fel partneriaid cyflwyno.

Amserlen

Cafodd y gwaith o gynllunio cynllun strategol ei roi ar contract allanol yn ystod haf 2019; fodd bynnag, roedd penderfyniadau eisoes wedi'u gwneud mewn perthynas â'r math o gefnogaeth a'r cynlluniau a fyddai'n cael eu cynnig. Yn wir, agorwyd yr alwad am geisiadau i rai o'r grantiau uniongyrchol i fusnesau yn ystod haf 2019, gan y cysylltwyd â'r contractwr allanol i ddatblygu'r cynllun strategol. O ganlyniad, nid oedd y cynllun strategol byth yn debygol o lywio'r modd y cyflwynwyd y rhaglen, ac o ganlyniad ceisiodd ganolbwyntio ar y darlun strategol ehangach ac archwilio'r dystiolaeth sy'n cysylltu'r economi a'r Gymraeg (gweler 'Beth yw Arfor' ym Mhennod 1).

Awgrymodd y mwyafrif o aelodau staff y byddai cyfnod cynllunio a datblygu hirach wedi galluogi i gynlluniau mwy arloesol gael eu cynnwys yn y rhaglen. **Credwyd yn eang bod y llinell amser fer wedi bod yn wendid yn y rhaglen**, er ei fod y tu hwnt i reolaeth ei Fwrdd neu'r rheolwyr.

3.5 Pandemig ac effaith allanol arall

Mae'n amlwg bod **pandemig y coronafirws wedi cael effaith sylweddol ar y rhaglen**, ei chyflwyniad ac **unrhyw ymdrechion i ddangos ei heffaith**. Mae'r pandemig wedi arwain at gau busnesau yn eang oherwydd bod mesurau cyfnod clo wedi cyfyngu'n ddifrifol ar i ba raddau y gall busnesau ymgysylltu â chwsmeriaid a'r gymuned ac, ym marn llawer o randdeiliaid a phersonél rheoli, mae wedi effeithio ar feddylfryd busnesau a pherchnogion busnes. Credir yn eang bod busnesau a pherchnogion busnes wedi bod **yn canolbwyntio'n bennaf ar oroesi yn ystod y pandemig**, yn hytrach na chanolbwyntio ar ddatblygu busnes. Mae rhai busnesau hefyd wedi newid eu darpariaeth mewn ymateb i'r pandemig ac nid yr hyn a gynlluniwyd yn wreiddiol gan rai buddiolwyr, oedd yr hyn a fydd yn cael ei gyflawni o reidrwydd.

Nododd busnesau a phersonél rheoli mai dim ond yn y blynyddoedd i ddod y bydd **effaith** y rhaglen a'r gweithgareddau, y cynhyrchion neu'r gwasanaethau a ddatblygwyd **trwy'r grant i'w gweld**. Mae **hyn yn cynyddu pwysigrwydd parhau i fonitro'r busnesau sydd wedi derbyn grantiau**, effaith y cynhyrchion a'r gwasanaethau newydd ar eu trosiant, i ba raddau y maent wedi creu swyddi newydd a'r effaith ar y Gymraeg. Yn ogystal â'r effaith ar fusnesau penodol, mae angen o hyd am dystiolaeth gynhwysfawr o brawf o'r cysyniad.

Er bod pandemig y coronafirws wedi peri llawer o heriau a phroblemau i fusnesau a rheolaeth y rhaglen, nododd llawer hefyd gyfleoedd. Tynnwyd sylw arbennig at y ffaith bod busnesau, perchnogion busnes a busnesau newydd wedi cael cyfle i ystyried, mireinio a datblygu eu cynlluniau ar gyfer y busnesau. Cyflwynodd Arfor, yn ei dro, y modd y gellid bwrw ymlaen â'r cynlluniau hynny.

'Rydw i wedi synnu faint o fusnesau sydd eisiau datblygu a faint o fusnesau newydd sydd yna. Rwy'n credu bod hyn wedi bod yn gadarnhaol iawn [i Arfor]. Mae wedi caniatáu i bobl feddwl a rhoi amser i ddatblygu syniadau. Efallai bod yr amser hwnnw i feddwl o fudd ac yn gyfle gwirioneddol.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Mae materion ehangach wedi effeithio ar y rhaglen i raddau. Nododd busnesau a staff rheoli bod oedi gan gyflenwyr wedi digwydd oherwydd Brexit.

3.6 Effaith

Trafodwyd yr effaith benodol sy'n gysylltiedig â phob un o'r cynlluniau yn yr adrannau perthnasol uchod. Fodd bynnag, cytunwyd yn eang ymhlith busnesau, rhanddeiliaid a staff rheoli na fyddai effaith y rhaglen yn cael ei theimlo o ddifri am rai blynyddoedd. Roedd y pandemig a natur y rhaglen - gan ariannu'r camau cychwynnol mewn cadwyn y gobeithir y byddai'n arwain at greu swyddi - yn golygu nad oedd y gwir effaith yn fesuradwy ar hyn o bryd.

'Mae'n rhaid i adrodd ar yr effaith ddod yn ddiweddarach. Rhaid aros o leiaf blwyddyn i flwyddyn a hanner. Un o'r pethau yr oeddwn eisiau ei weld fwyaf oedd swyddi'n cael eu creu, yna oherwydd covid, diogelu swyddi, a digwyddodd hynny.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

3.7 Gweithio mewn partneriaeth

Roedd **gweithio mewn partneriaeth, rhannu arfer da** ac ehangach os oedd ymgyfarwyddo anffurfiol rhwng staff y pedwar awdurdod lleol yn cael ei ystyried **yn agwedd bwysig ar y rhaglen**. Nododd staff rheoli yn aml y byddai'r perthnasoedd a'r prosesau a ddechreuwyd at ddibenion cyflwyno'r rhaglen hon **yn debygol o barhau i'r dyfodol**. At hynny, nodwyd bod rhai o'r cynlluniau a oedd wedi'u treialu ac ar waith yn un neu ddau o'r awdurdodau lleol yn addas i'w cyflwyno'n ehangach ymhlith yr awdurdodau lleol eraill.

Awgrymodd staff fod **gwersi allweddol wedi'u dysgu** mewn perthynas â rheoli grantiau, ond hefyd y ddealltwriaeth ehangach o'r cyflwr, yr heriau a'r cyfleoedd sy'n wynebu microfusnesau llai yn y rhanbarth, a'r math o gefnogaeth a fyddai'n galluogi i'r busnesau hynny ddatblygu ymhellach a chreu mwy o swyddi.

Mae'r broses o weithio gyda ac yn wir gosod cyflwyno'r rhaglen ar gontract allanol i bartneriaid yn awgrymu hefyd bod **awydd a gallu i ddatblygu a darparu agenda Arfor gan ystod o gyfranogwyr**, nid y llywodraeth ac awdurdodau lleol yn unig. Mae'r ddau awdurdod yn y gogledd wedi datblygu perthynas waith gref iawn gyda Menter Môn, sydd o ganlyniad yn datblygu eu hymgysylltiad â siroedd y de trwy ddatblygu Llwyddo'n Lleol ar gyfer Ceredigion a Sir Gâr.

Canfyddir bod y berthynas hon wedi bod o fudd i'r ddau bartner; mae Menter Môn wedi derbyn y **gefnogaeth ariannol sydd ei hangen i dreialu cynlluniau a oedd wedi bod ar y gweill** ers rhai blynyddoedd. Yn y cyfamser, mae awdurdodau lleol y gogledd wedi sicrhau bod y rhaglen wedi'i chyflwyno gan **bartner sydd â phrofiad ac arbenigedd mewn datblygu busnes a datblygu'r Gymraeg mewn busnes**. Gall Menter Môn hefyd gefnogi cynlluniau Arfor ymhellach trwy gysylltu â'u rhaglenni cymorth busnes ac iaith ehangach.

Mae'r rhaglenni hyn yn eu tro wedi tynnu **arian a chefnogaeth ariannol o ffynonellau eraill** megis y rhaglen LEADER ac maent wedi galluogi **parhad rhai o'r cynlluniau y tu hwnt i oes Arfor**. Bydd Ffiws er enghraifft, yn parhau i fod â phresenoldeb mewn lleoedd fel Porthmadog gyda thechnegwyr yn cael eu hariannu trwy'r rhaglen LEADER am flwyddyn arall o leiaf.

'Y peth cadarnhaol gyda Menter Môn yw ei bod wedi creu llwyfan inni symud y rhain ymlaen a datblygu pethau ymhellach. Mae'r cyswllt hwnnw trwy LEADER yn fwy hyblyg, ac er bod llywodraeth Cymru yn glir na allai Arfor gefnogi rhaglenni LEADER, mae wedi ein galluogi i barhau i ariannu rhai pethau. Mae'r berthynas honno'n gryf iawn, ac mae'n parhau. Gallem wneud mwy gyda phartneriaid eraill fel Yr Egin neu'r ganolfan fwyd yn Horeb, a byddwn yn disgwyl i [unrhyw iteriad neu barhad Arfor yn y dyfodol] wneud hynny oherwydd eu bod yn enghraifft dda o sut i ddilyn themâu Arfor ac mae eraill; mae'r prifysgolion, mae Galeri yng Nghaernarfon, mae Grŵp Llandrillo-Menai. Mae angen i ni gyfleu'r neges a gwthio'r agenda entrepreneuriaeth hwnnw oherwydd mae sylfaen eleni i ddatblygu rhywbeth ar draws y pedwar awdurdod.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

Ar ben hynny, mae gwaith gyda Menter Môn a M-SParc wedi dangos yr awydd ond hefyd yr ystod o syniadau a gallu sy'n bodoli ymhlith partneriaid ehangach. Mae Rhaglen Arfor wedi **cychwyn ar y gwaith o gydlyn clymblaid o sefydliadau a phartneriaid wedi ymrwymo i ddatblygu economaidd sydd o fudd i'r Gymraeg**. Gellir dadlau bod hyn o bosibl yn cynrychioli **mwy o waddol parhaus ac effeithiol y rhaglen** os bydd y sefydliadau a'r partneriaid hyn yn parhau â'u gwaith yn y maes a / neu'n cael eu cefnogi i'r dyfodol.

Credir hefyd fod partneriaid a sefydliadau eraill sy'n gweithio gyda busnesau i helpu i ddatblygu cynhyrchion a gwasanaethau dwyieithog wedi elwa, yn bennaf trwy ddod i gysylltiad â ffyrdd newydd o weithio ac ymgysylltu â busnesau. Mae staff rheoli yn teimlo bod Arfor wedi gweithio mewn ffyrdd sy'n fwy effeithiol na rhai o wasanaethau cymorth Llywodraeth Cymru, **gan ddatgelu arfer da a gwersi allweddol ar gyfer y gwasanaethau ehangach hyn**. Fel y trafodwyd o'r blaen, mae gosod datblygiad gwasanaethau a gallu Cymraeg wrth wraidd meini prawf cymeradwyo grantiau wedi arwain at ymgysylltiad **mwy sylweddol â'r rhaglenni cymorth a gwireddu potensial yr iaith Gymraeg yn llawnach o fewn busnes**. Mae'r cyllid sydd ar gael trwy'r grantiau busnes uniongyrchol yn annog busnesau i ymgysylltu'n sylweddol â gwasanaethau fel Helo Blod, ond fel rheol bydd eu swyddog yn cael y dasg o ymgysylltu â busnes yn unigol a'u darbwyllo i ymgysylltu heb gymhelliant perthnasol.

'Ychwanegodd werth i bethau fel Helo Blod. Maen nhw wedi cyfrannu cymaint. Mae Helo Blod yn talu i swyddog fynd o amgylch busnesau sy'n cyflwyno'r iaith a'u gwasanaethau, sy'n iawn. Ond trwy Arfor mae arian ar gael ac mae'n annog busnesau i fynd ar ôl yr arian hwnnw, a thrwy hynny maen nhw'n ymgysylltu'n iawn â Helo Blod. Roedd yn rhaid i bawb a gymerodd ran yn y rhaglen gofrestru gyda Busnes Cymru.' (Cyfweliad Rheoli, 2021)

3.8 Gwaddol a chynaliadwyedd

Mae rhaglen Arfor wedi ceisio **treialu cynlluniau cymorth busnes ar raddfa gymharol fach**. Ni fydd y peilotiaid hyn yn arwain at newid sylweddol ar draws ardal Arfor ond maent wedi adnabod gwersi a dysgu allweddol i lywio ymdrechion yn y dyfodol i ddatblygu ymyriadau economaidd a busnes nad ydynt yn esgeuluso, ac yn wir yn cyfrannu at hyfywedd, yr iaith Gymraeg.

Mae Arfor yn cynhyrchu effaith uniongyrchol yn fwyaf eglur trwy'r prosiectau sy'n cael eu datblygu a'u gweithredu. Y theori yw na fyddai **effaith economaidd ac iaith y prosiectau hyn yn hysbys pe na baent wedi cael eu treialu/profi gyda chefnogaeth Arfor, a bod rhesymeg yn glir**. Roedd Llwyddo'n Lleol, Ffiws a hyd yn oed y grantiau uniongyrchol yn annhebygol o fod wedi dod o hyd i gyllid trwy unrhyw ffynhonnell arall ac ni fyddai unrhyw ddata wedi bodoli i ddangos eu gallu i gefnogi creu swyddi, busnesau a'r economi leol, ynghyd â chynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y gweithle, gan greu amodau ffafriol ar gyfer datblygu gallu a gwasanaethau iaith ymhellach, yn ogystal â chynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg yn y gymuned fusnes o bosibl.

Fodd bynnag, mae'r effaith honno'n annhebygol o fod yn sylweddol y tu hwnt i'r busnes neu'r gymuned unigol a gefnogir o ystyried maint y rhaglen a'r math o brosiectau a gefnogir. Er mwyn i'r prosiectau gael effaith sylweddol **rhaidd rhannu'r ddysg, a rhaid prif ffrydio'r cynlluniau**.

Fodd bynnag, mae prif ffrydio yn bosibl dim ond os (a) bod ymwybyddiaeth ymhlith polisi 'prif ffrwd' a chyllidwyr y prosiectau a'u heffaith a (b) bod cyllid prif ffrwd ar gael i ddilyn ymlaen o Arfor. Dyma rwystrau/galluogwyr Arfor. Tasg allweddol i Arfor a'i staff yn y cyfnod ôl-Arfor, neu yn ystod unrhyw barhad neu estyniad o'r rhaglen, fydd **hyrwyddo arfer da ymhlith y pedwar ALL sy'n cymryd rhan a thu hwnt**. At hynny, er mwyn i'r effaith gael ei theimlo y tu hwnt i'r raddfa leol neu'n fach iawn, **rhaidd prif ffrydio llwyddiannau allweddol y rhaglen** ac adnabod **cyllid ar gyfer eu parhad**. Yn hyn o beth, **gall natur y gefnogaeth sy'n ddibynnol ar gyllid fod yn wendid allweddol yn y cynllun**; heb gyllid parhaus, mae effaith y rhaglen yn parhau i fod yn gyfyngedig.

Nodir 'dysgu' hefyd fel canlyniad critigol a gynhyrchir gan y ffocws o fewn Arfor ar dreialu ac arloesi fel blaenoriaeth. Fodd bynnag, dim ond os oes dolen barhaus yn ôl i weithgareddau y gellir cyflawni canlyniadau dysgu, a gellir mireinio a datblygu syniadau, gan dynnu ar y ddysg honno. Yn benodol, mae'n rhaid cipio ac yna rhannu'r ddysg. Mae'r 'ddolen' hon yn agwedd bwysig ar y cronfeydd peilot neu arddangoswyr.

4 Trafodaeth a Gwersi

4.1 Trafodaeth ar y canlyniadau

Mae rhaglen Arfor wedi bod yn fodd i bedwar Awdurdod Lleol dreialu nifer o gynlluniau cymorth busnes sydd hefyd yn anelu at gael effaith fuddiol ar yr iaith. Mae'r rhesymeg, y gall creu mwy o swyddi a swyddi gwell alluogi i siaradwyr Cymraeg barhau i weithio a byw yn ardal Arfor a chyfrannu at gynaliadwyedd yr iaith yn ei "chadarnle", yn un a rannwyd gan fwyafrif y staff, y rhanddeiliaid a'r buddiolwyr. Yn y pen draw, mae'r rhaglen wedi dangos a chynhyrchu tystiolaeth o hyn yn digwydd ar lefel unigol. Mae data a archwiliwyd yn yr adroddiad hwn yn awgrymu bod pob cynllun unigol wedi bod o fudd i fusnesau ac wedi ehangu'r ddarpariaeth, y gwelededd a/neu'r gallu i ddefnyddio'r Gymraeg mewn busnes. Mae'r cynlluniau hyn, mewn amryw o ffyrdd, hefyd wedi creu swyddi ac wedi galluogi i siaradwyr Cymraeg sicrhau cyflogaeth yn yr ardal, gan ddarparu prawf o gysyniad. Mae'r adran hon yn archwilio'r ddysg o'r rhaglen gyfan, gan gynnwys y broses o ddatblygu'r adroddiad interim a'r trafodaethau parhaus gyda'r tîm rheoli a chyflwyno ac ymhlith y tîm trwy gydol oes y rhaglen. Mae'r adran yn trafod y canfyddiadau mewn perthynas â nodau ehangach strategaeth y Llywodraeth ac ymdrechion i ddatblygu ymyriadau economaidd sy'n fuddiol neu'n gefnogol i'r iaith.

4.2 Yr Effaith

Pa effaith mae Arfor wedi'i chael ar fusnesau?

Mae effaith y grantiau uniongyrchol i fusnesau ar fusnesau yn gymharol syml. Mae'r data monitro yn rhagamcanu bod 154 o fusnesau wedi'u cefnogi, 226 o swyddi cyfwerth ag amser llawn wedi'u diogelu, a 238 o swyddi amser llawn ac 89 o swyddi rhan-amser wedi'u creu yn rhannol neu'n gyfan gwbl oherwydd y gefnogaeth a dderbyniwyd. Ar gyfartaledd, mae'r rhaglen wedi diogelu **1 swydd gyfwerth ag amser llawn am bob £6,917.05 ac mae 1 swydd gyfwerth ag amser llawn wedi'i chreu am bob £5,288.79 a wariwyd**. Mae'r canlyniadau hyn yn gysylltiedig i raddau helaeth â'r grantiau uniongyrchol ar gyfer busnesau. Fodd bynnag, dim ond canlyniadau ac amcangyfrifon goddrychol y mae'r data monitro yn eu cynnig. Mae angen monitro pellach i ddilysu gwir ganlyniadau'r rhaglen. Mae'r adroddiad hwn wedi argymhell bod y staff rheoli yn cadw eu cysylltiad â'r buddiolwyr hyn ac yn parhau i fonitro effaith y cynlluniau.

Fodd bynnag, mae cyfweiliadau â'r busnesau yn awgrymu bod y gefnogaeth wedi bod o werth arbennig. Ar gyfer busnesau hirsefydlog, **mae'r gefnogaeth wedi galluogi datblygu gwasanaethau a chynhyrchion neu ffyrdd newydd o weithio**. Yn bwysig, ac mewn perthynas ag is-gwestiwn allweddol o'r gwerthusiad, nododd y busnesau hyn yn gyson y byddai datblygiadau o'r fath **wedi bod yn arbennig o anodd eu sicrhau heb grant Arfor**. Mae'r data'n awgrymu bod busnesau bach a micro yn ardal Arfor yn profi **heriau wrth gyrchu cyllid a buddsoddiad er mwyn ariannu datblygiadau allweddol**. Roedd busnesau a staff rheoli yn gyffredinol hyderus y byddai'r datblygiadau hyn, **ymhen amser, yn sicrhau trosiant uwch ac yn galluogi recriwtio aelodau staff ychwanegol**.

Mae data'n awgrymu bod **busnesau newydd**, a dargedir yn aml gan gynlluniau penodol fel y 'Grant Mentro' yng Ngheredigion neu raglen Llwyddo'n Lleol yn y ddwy sir yn y gogledd, hefyd wedi elwa'n fawr o'r gefnogaeth uniongyrchol. Rhwng y ddau gynllun sy'n targedu busnesau newydd yn benodol, mae'r gefnogaeth wedi arwain at **greu 37 o fusnesau newydd** yn ystod hinsawdd economaidd anodd.

Ystyrir bod y gefnogaeth hyblyg trwy'r grantiau uniongyrchol yn allweddol i **alluogi, yn enwedig perchnogion busnesau iau, i gael gafael ar gyllid a buddsoddiad**. Yn wir, mae'r data'n awgrymu bod **perchnogion busnesau iau yn wynebu heriau ychwanegol wrth gyrchu cyllid a buddsoddiad i'w busnesau oherwydd diffyg hanes credyd neu gyfalaf**. O ganlyniad mae'r grantiau hyn yn llenwi bwlch penodol a, gellir dadlau, methiant marchnad.

At hynny, mae'r data'n awgrymu bod rhai cynlluniau yn cael effaith ehangach **ar y cymunedau, y bobl ifanc** a hyd yn oed y **naratif o amgylch yr economi** a chychwyn busnesau yn yr ardal. Fodd bynnag, **dylid ystyried y rhain yn ganfyddiadau rhagarweiniol** a dylid nodi bod **data a thystiolaeth yn oddrychol i raddau helaeth**. Mae cyfweiliadau ansoddol â rhanddeiliaid, staff rheoli a buddiolwyr yn gynhenid o safbwyntiau'r unigolion hynny. Mae gogwydd tuag at bwysleisio'r llwyddiannau yn bosibl.

Yn sicr, nid yw hyn i annilysu'r canfyddiadau, dim ond i dynnu sylw at y posibilrwydd o **ogwydd optimistiaeth a natur ragarweiniol y canfyddiadau hyn**. Mae hyn yn chwyddo pwysigrwydd ailedrych ar y rhaglen hon, yr unigolion a'r busnesau a gefnogir yn y blynyddoedd i ddod i archwilio a chasglu data mwy gwrthrychol mewn perthynas â'r effaith y mae'r rhaglen hon wedi'i chael.

[Ar sail y ddysg o'r rhaglen hon, sut all ymyriadau economaidd gyfrannu at gynaliadwyedd y Gymraeg yn ardal Arfor?](#)

Mae rhaglen Arfor wedi cefnogi cynlluniau sydd wedi cyfrannu at gynaliadwyedd yr iaith mewn tair ffordd wahanol. Yn gyntaf, mae'r grantiau uniongyrchol i fusnesau yn rhoi cysylltiad cadarnhaol â'u hamodau cyllido, h.y. er mwyn i gais fod yn llwyddiannus, rhaid i'r busnes arddangos ac ymgysylltu'n sylweddol â datblygu gallu a gwasanaethau iaith. Mae grantiau wedi'u strwythuro'n effeithiol i **wreiddio darpariaeth a datblygiad iaith mewn busnesau**.

Gwneir hyn yn bennaf trwy fecanwaith cymharol syml, trwy ei gwneud yn ofynnol i ymgeiswyr gyflwyno cynlluniau a sgorio'n dda yn eu cyflwyniadau mewn perthynas â'r Gymraeg a'i datblygiad o fewn a chan y busnes. Trwy wreiddio datblygiad iaith o fewn cynllunio busnes, mae'r grantiau wedi sicrhau **ymgysylltu mwy sylweddol gyda'r agenda**, ynghyd â **gyda gwasanaethau cymorth llywodraeth ehangach** megis Helo Blod. Yn y pen draw, mae hyn yn arwain at fwy o wasanaethau a chynhyrchion Cymraeg a rhai mwy hygyrch yn ogystal â'r iaith yn dod yn fwy gweladwy ymhlith busnesau. **Nid yw hyn o reidrwydd yn cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg mewn ardal**, ond mae'n cefnogi cymunedau ac unigolion i fyw eu bywydau trwy gyfrwng y Gymraeg. Ar ben hynny, yn ddamcaniaethol, gallai preswylwyr lleol Cymraeg neu'r rhai a fyddai fel arall wedi gadael yr ardal gymryd y swyddi a grëwyd.

Yn y cyfamser, roedd staff rheoli wedi adnabod bod y busnesau eu hunain yn **enghreiffiau ac astudiaethau achos byw o drigolion lleol yn llwyddo heb orfod gadael yr ardal**. Roedd **busnesau allweddol a hyrwyddodd yr iaith wedi eu cydnabod** ochr yn ochr â **gwerth yr iaith Gymraeg mewn busnes**. Y gobaith oedd y byddai hyn, er na chafodd ei gefnogi gyda data hyd yma, yn cael effaith ehangach ar ganfyddiadau rôl iaith mewn busnes.

Felly, er nad oedd y grantiau uniongyrchol yn cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg yn uniongyrchol, cynyddodd ei ddefnydd gan fusnesau a darparodd fodd i ddefnyddio'r iaith yn y cymunedau. Roedd y grantiau hefyd yn cynnig cyflogaeth i alluogi i siaradwyr Cymraeg fyw yn yr ardal.

Yn ail, ceisiodd **Llwyddo'n Lleol**, ochr yn ochr â chefnogi busnesau eginol a redir gan bobl ifanc, sefydlu sgwrs gadarnhaol o amgylch pobl ifanc sy'n aros yn yr ardal ac yn cychwyn busnesau. Mae'r bobl ifanc a gefnogir wedi **datblygu ac mewn rhai achosion wedi sefydlu busnesau llawn amser** ac wedi dogfennu eu siwrneion ac **wedi rhoi cyhoeddusrwydd i'r posibiladau a'r opsiynau i bobl ifanc sy'n dymuno aros yn yr ardal**. Mae'r straeon hyn yn herio'r syniad yn uniongyrchol bod yn rhaid i bobl ifanc adael yr ardal i sicrhau cyflogaeth addas. Dim ond ymhen amser y bydd yn bosibl pennu effaith y straeon hyn ar eu cyfoedion. Ar ben hynny, mae cwestiwn allweddol yn parhau; **a fydd angen rhaglen gymorth eu hunain ar bobl ifanc sy'n cael eu hysbrydoli gan y straeon, gan olygu bod angen gwariant a buddsoddiad parhaus mewn rhaglenni fel Llwyddo'n Lleol?** Serch hynny, mae'r cynllun yn cynrychioli ymyrraeth economaidd gyda chanlyniadau economaidd dilyn, sydd hefyd yn cefnogi cynaliadwyedd yr iaith trwy herio sgwrs niweidiol sy'n annog allfudo.

Yn olaf, ceisiodd cynllun **Cymunedau Mentrus** gefnogi ac ehangu gwaith "cefnogwyr" allweddol wrth geisio cyflawni nodau tebyg. Yn benodol, cefnogwyd cynlluniau datblygu tri busnes cymdeithasol sy'n ceisio creu cyflogaeth i bobl leol trwy gyfrwng y Gymraeg. Mae'r dull hwn yn wahanol i'r cynlluniau eraill gan fod yr effaith yn gwbl eilradd ac yn tynnu ar allu a rôl ac effaith y busnesau mewn cymunedau. Gellid dadlau bod y dull hwn yn ceisio manteisio ar y cyfalaf cymdeithasol sy'n bodoli yng nghymunedau Arfor, ac mae'n cynnwys y cymunedau hynny wrth geisio cyflawni nodau strategol.

[A yw Arfor wedi llwyddo?](#)

Yn fwy cyffredinol, mae'r data'n awgrymu ei bod yn bosibl cefnogi datblygiad busnes ac arloesedd ochr yn ochr â chefnogi datblygiad gallu Cymraeg. Nid yw'r olaf yn cyfyngu'r cyntaf rhag creu a chefnogi swyddi sy'n gysylltiedig ag arloesedd o fewn cwmnïau ar draws ystod o sectorau. At hynny, nid yw'r cyntaf yn cyfyngu ar yr olaf, a gellir cefnogi ac annog busnesau i ddatblygu eu gallu Cymraeg ochr yn ochr â datblygu busnes ehangach, ac y gellir prif ffrydio a sefydlu datblygiad iaith yn natblygiad busnes.

Nid yw'r adroddiad hwn yn archwilio ymyriadau economaidd amgen neu ddamcaniaethol sy'n fuddiol i'r iaith. Yn hytrach, mae'n cyfyngu ei hun i'r data sydd ar gael o'r gweithgareddau yr ymgwymerwyd â hwy a'r dystiolaeth. Gall ddod i'r casgliad, fodd bynnag, fod **y model wedi llwyddo yn ei nodau o gefnogi datblygiad economaidd ochr yn ochr â datblygu iaith**. Cyflawnwyd hyn i raddau helaeth trwy brif ffrydio a gwreiddio datblygiad iaith mewn datblygiad busnes ehangach.

Yn bwysig, mae'n awgrymu bod **gwerth** i dreialu, gwerthuso a dysgu o ymyriadau yn yr economi i gefnogi busnesau. O ystyried y gallai ystod eang o ymyriadau amgen fod yn bosibl, mae **cyfiawnhad i barhau** gyda'r gwaith o dreialu a gwerthuso. Mae **argymhelliad cyntaf yr adroddiad interim yn parhau i fod yn berthnasol**, er ei fod yn dibynnu ar adnabod a sicrhau adnoddau i ariannu a chefnogi'r gwaith.

4.3 Y broses a'r model cyflwyno

4.3.1 Rhesymeg a chynllun

Rhesymeg y rhaglen, cynllun a mynd i'r afael â heriau craidd yr ardal

Fel y nodwyd yn y cyflwyniad a'r adroddiad interim, adeiladwyd yr ymyriadau ar y rhagosodiad a'r rhesymeg y byddai creu mwy o swyddi a swyddi gwell yn annog ac yn cefnogi pobl i aros yn yr ardal. Yn ei dro, byddai hyn yn gwrthweithio allfudo, yn enwedig pobl ifanc, ac yn galluogi i gymunedau Cymraeg eu hiaith aros yn hyfyw.

Creu mwy o swyddi -> Mwy o gyfleoedd i bobl leol ac ifanc weithio a byw yn lleol -> Mwy o siaradwyr Cymraeg i gynnal cymunedau.

Roedd rhaglen o'r raddfa hon yn annhebygol o gyflawni rhywfaint o newid a fyddai'n cael unrhyw effaith sylweddol ar allfudo yn gyffredinol yn yr ardal. Fel rhaglen beilot neu arddangoswr, y gobaith oedd y byddai'r cynlluniau **yn datgelu'r hyn sy'n gweithio a pha wersi y gellir eu dysgu**.

Cynlluniwyd nifer o'r cynlluniau yn y rhaglen yn bennaf i gefnogi busnesau, gyda'r gobaith a'r bwriad, trwy dyfu ac ehangu, y gallai'r busnesau hynny gyflogi mwy o bobl. Y grantiau uniongyrchol i fusnesau, yr unig gynlluniau sy'n rhedeg mewn dau o'r awdurdodau lleol, oedd yr enghreifftiau cliraf o hyn. Yn rhesymegol, ychwanegodd hyn gam ychwanegol at theori newid, a rhagdybiaeth y byddai busnesau'n creu swyddi, ac y byddai'r swyddi hynny ar gael i bobl ifanc yr ardal. Mae arloesi ac awydd i dyfu yn dod i'r amlwg fel meini prawf allweddol ar gyfer y busnesau a gefnogir yn y rhesymeg, er y gall arloesi yn methu hefyd gynrychioli rhywfaint o risg, h.y. os bydd yr arloesedd yn methu ac os na fydd y busnes yn tyfu, ni fydd y grant yn cefnogi'r canlyniadau a ddymunir.

Arfor yn cefnogi busnesau -> Busnesau'n arloesi ac yn tyfu -> Busnesau'n recriwtio ac yn creu swyddi -> Mwy o gyfleoedd i bobl leol ac ifanc weithio a byw'n lleol -> Mwy o siaradwyr Cymraeg i gynnal cymunedau.

Roedd creu swyddi yn agwedd a fyddai'n sgorio'n uchel mewn ceisiadau ac mae data i ddangos bod y rhaglen wedi galluogi i fusnesau arloesi a recriwtio. Yn rhesymegol, **mae mwy o gyfleoedd i bobl leol ac ifanc weithio a byw'n lleol oherwydd Arfor**. Yn hyn o beth, mae Arfor wedi llwyddo i ddatgelu ffyrdd y gellir creu mwy o gyfleoedd i bobl leol ac ifanc weithio a byw yn lleol.

Creu "y swyddi iawn"

Er bod cyfleoedd gwaith i bobl leol ac ifanc, serch hynny, ni chafwyd unrhyw ymdrechion i sicrhau y byddai'r swyddi'n cael eu cynnig i bobl leol/ifanc a siaradwyr Cymraeg, na'r rhai a fyddai fel arall wedi gadael yr ardal. O ran hyn, **gellid gwneud mwy i ddeall y berthynas rhwng creu swyddi a'r bobl 'iawn' yn cymryd y swyddi, neu i ddeall pa rai oedd y "swyddi iawn" i ddenu pobl ifanc, leol a Chymraeg eu hiaith i fyw a gweithio yn yr ardal**.

Yn wir, mae data marchnad lafur yr ardal yn awgrymu bod cyflogaeth wedi cadw ar yr un cyflymdra â gweddill Cymru dros yr 20 mlynedd diwethaf. Nid yw'n ymddangos bod diffyg cyflogaeth yn fater sy'n cael effaith andwyol ar yr ardal, ac mae allfudo pobl ifanc wedi parhau wrth i gyflogaeth gynyddu. Awgrymodd ddadansoddiad ystadegol a gynhaliwyd ar gyfer yr Adroddiad Interim nad oedd unrhyw berthynas, neu os oedd, cysylltiad negyddol rhwng creu swyddi a'r iaith h.y. pan fydd yr economi'n tyfu a swyddi'n cael eu creu, mae nifer y siaradwyr Cymraeg yn dirywio.¹⁰ **Efallai na fydd creu cyfleoedd gwaith, ar ei ben ei hun, yn ddigon. Gall fod yn wrthgynhyrchol hyd yn oed.**

Mae'r her debygol felly yn gysylltiedig **nid â nifer y swyddi**, ond â'r **math o swyddi sydd ar gael i bobl ifanc**. Mae'r her hefyd yn debygol o fod **yn gysylltiedig â materion ehangach yn ymwneud ag ansawdd bywyd ac uchelgeisiau pobl ifanc**.¹¹

Er bod y rhaglen wedi llwyddo i greu mwy o swyddi, mae ei llwyddiant wrth greu swyddi "gwell" yn llai eglur, o bosibl oherwydd yr ansicrwydd mewn perthynas â beth yw "swydd well".

Mae'r rhaglen wedi sbarduno **ymchwiliad critigol o gysyniad "swydd well" mewn perthynas â nodau'r rhaglen**, ffyniant economaidd a hyfywedd ieithyddol yr ardal. Gallai'r trafodaethau hyn helpu i fireinio'r nodau penodol ymhellach, y targedau penodol ac effaith unrhyw ymdrechion yn y dyfodol sy'n ceisio datblygu'r economi a hyfywedd ieithyddol. **Dylid ystyried y syniad o "swydd well", mewn perthynas â'i heffaith gymdeithasol ac iaith ehangach, yng nghyd-destun ehangach pwy sy'n cymryd y swydd.**

¹⁰ Gweler hefyd <https://www.arsyllfa.cymru/is-there-a-statistical-relationship-between-economic-development-and-the-welsh-language/>

¹¹ Gweler hefyd https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/902943/Moving_out_to_move_on_report.pdf

GWERS 1: Mae'r staff rheoli a'r rhanddeiliaid wedi datblygu eu ffordd o feddwl mewn perthynas â chysyniad allweddol Arfor, sef y syniad o "swydd well" yn yr ardal, ar ôl y pandemig. Dylai'r staff a'r rhanddeiliaid anelu at barhau i ddatblygu eu dealltwriaeth o'r hyn yw "swydd well"; bydd hyn yn hysbysu unrhyw ymdrechion yn y dyfodol i ddatblygu rhaglenni creu swyddi neu ymyriadau economaidd sy'n cael effaith fuddiol ar yr iaith. Dylai "swydd dda" hefyd ymwneud ag effaith gymdeithasol ac iaith y swydd sy'n cael ei chreu.

Rhan o ddull ehangach

Yn wir, roedd staff yn edrych fwyfwy ar yr ymyrraeth fel rhan yn unig o'r ymateb posibl. Er bod y ffocws ar greu swyddi i'w groesawu, gallai ac yn ôl pob tebyg y **dylai fod yn rhan o ddull ehangach** o fynd i'r afael ag allfudo a'r bygythiad i gynaliadwyedd yr iaith fel un o fywyd cymunedol a gwaith. Dylai'r dull ehangach hwn gynnwys gwella ystod o benderfyniadau **ansawdd bywyd** o fyw mewn ardaloedd gwledig, yn ogystal â **mynd i'r afael â'r naratif negyddol sy'n ymwneud â byw a gweithio yn lleol**. O ran yr olaf, ceisiodd cynlluniau fel Llwyddo'n Lleol greu a rhoi cyhoeddusrwydd i naratif amgen sy'n pwysleisio'r cyfleoedd i bobl ifanc gychwyn busnesau pe byddent yn aros yn yr ardal, er bod risg y byddai ei lwyddiant yn dibynnu ar gefnogaeth barhaus a chyfleoedd cyllido i'r rhaglen barhaus. Yn y cyfamser, ceisiodd cynllun Cymunedau Mentrus fynd i'r afael â'r cyntaf, trwy greu cyfleoedd gwaith mewn cymunedau gwledig mwy anghysbell, gan ganolbwyntio ar gynhyrchu buddion economaidd, cymdeithasol ac ieithyddol i'r cymunedau hynny yn ogystal ag ailgylchu gwariant yn lleol.

Mae'n ymddangos bod y canfyddiadau hyn wedi cadarnhau'r farn a fynegwyd yn yr adroddiad interim, y dylai ymyrraeth economaidd fod yn rhan o ddull ehangach yn unig.

'Yn y tymor hir, rhaid ystyried ymyriadau economaidd yn y cyd-destun ehangach. Er mai nod Arfor yw datblygu ymyriadau economaidd, sy'n cael effaith ieithyddol gadarnhaol, yn ddelfrydol byddant yn cefnogi, ac yn cael eu cefnogi gan ystod o bolisiau cymdeithasol ehangach sy'n galluogi i'r di-Gymraeg gaffael yr iaith a hwyluso ei defnyddio. Ar ben hynny, bydd gwella a datblygu apêl ac ansawdd bywyd yn yr ardaloedd gwledig hyn yn gydrannau allweddol pellach mewn unrhyw ddull sy'n mynd i'r afael â mater allfudo.'

GWERS 2: Yn strategol, dylid cyfyngu ar ddisgwyliadau pa effaith y gall rhaglen creu swyddi ei chael ar fudo (i mewn ac allan) ac, o ganlyniad, yr iaith. Yn ddelfrydol, dylai dulliau economi>iaith fod yn rhan o strategaeth ehangach i fynd i'r afael â'r ffactorau gwaelodol a strwythurol sy'n bygwth cynaliadwyedd yr iaith.

Pobl Ifanc

Fodd bynnag, ni chafwyd unrhyw ymdrechion penodol i annog recriwtio pobl ifanc trwy'r grantiau uniongyrchol, a lle roeddynt wedi cael eu cyflogi, roedd yn gyd-ddigwyddiad. Nid yw hyn i ddibrisio effaith y cynlluniau a'r swyddi a grëwyd; yn wir, mae'r swyddi wedi cynnig cyflogaeth ac felly'r modd o aros a byw yn yr ardal i lawer o bobl.

Fodd bynnag, o gofio bod y rhaglen wedi ceisio yn benodol i weithio yn erbyn allfudo, yn enwedig pobl ifanc, byddai wedi bod yn **fwy unol â rhesymeg y rhaglen i geisio annog busnesau i greu swyddi neu o bosibl swyddi prentisiaid wedi'u targedu'n benodol at bobl ifanc.**

Fodd bynnag, roedd rhywfaint o gytundeb na fyddai ac na ddylai rhesymeg y rhaglen gynnwys yr unig ddull o fynd i'r afael ag allfudo a'r heriau i gynaliadwyedd yr iaith Gymraeg a'i siaradwyr mewn ardaloedd gwledig.

Yn fwy cyffredinol, byddai wedi bod yn fuddiol ac yn addysgiadol pe bai'r rheolwyr wedi casglu data mewn perthynas ag oedran yr unigolion sy'n cael eu cyflogi gan y busnesau. Gellir casglu'r data hwn o hyd os yw monitro'r busnesau hyn, fel y mae'r rheolwyr wedi nodi, yn parhau i'r dyfodol. Yna gellir cynnal archwiliad pellach, o'r math o swyddi sy'n apelio at bobl ifanc, a beth yw "swydd dda".

GWERS 3: Argymhellir bod proffil oedran unigolion sy'n elwa o greu swyddi yn cael ei gasglu mewn data monitro yn y dyfodol. Byddai hyn yn galluogi i'r rheolwyr gael mewnwelediad i'r mathau o ymyriadau a swyddi sy'n annog pobl ifanc i aros yn yr ardal.

Fodd bynnag, mae un **canfyddiad allweddol** yn ymwneud â llwyddiant cynlluniau Arfor sydd wedi apelio at bobl ifanc. Credir bod y Grant Mentro yng Ngheredigion wedi'i gymryd yn gyfan gwbl gan bobl o dan 35 oed, ac roedd y mwyafrif yn iau fyth. Mae'r data mewn perthynas â'r grant yn awgrymu bod pobl ifanc yn wynebu heriau ychwanegol yn yr ardal wrth geisio cyllid neu fuddsoddiad mewn busnesau newydd. Mae diffyg hanes credyd neu gyfalaf yn her sylweddol i brynu offer er enghraifft. Fodd bynnag, darparodd y Grant Mentro y cyllid a alluogodd i'r bobl ifanc hyn oresgyn eu heriau. O ganlyniad, mae 17 busnes newydd wedi'u sefydlu mewn cyd-destun economaidd anodd. **Mae profiad y grant hwn yn awgrymu y byddai pobl ifanc yn fwy tebygol o aros yn yr ardal, a chychwyn busnesau, pe bai cyllid a buddsoddiad busnes yn fwy hygyrch.** Mae rhaglen Llwyddo'n Lleol hefyd wedi dangos, gyda chefnogaeth ac arweiniad, bod galw ymhlith pobl ifanc i gychwyn busnesau ac aros yn yr ardal.

Ymyriadau Economi>Iaith

Nid oes dealltwriaeth dda o'r berthynas rhwng yr economi a'r Gymraeg yng Nghymru. Archwiliwyd y mater hwn yn fanwl yn yr Adroddiad Interim ond mae hefyd wedi'i drafod yn y llenyddiaeth ehangach yn ogystal â'r rhaglen Adfywio ym Mhrifysgol Aberystwyth. Un o gasgliadau allweddol yr olaf oedd gwahaniaethu rhwng economi> iaith, h.y. ymyrraeth economaidd sy'n cael effaith ar yr iaith, ac iaith>economy h.y. rôl yr iaith o fewn busnes a'r economi. Mae mwyafrif y rhaglenni a'r ymyriadau iaith sy'n gysylltiedig â'r economi yn cydymffurfio â'r olaf ac yn ceisio hyrwyddo gwerth y Gymraeg i fusnesau ac unigolion yn y farchnad lafur.

Mae'r rhaglen hon wedi ceisio archwilio dulliau economi>iaith, a datblygu ymyriadau busnes neu economaidd a all gael effaith ar yr iaith. Mae'r rhaglen wedi llwyddo yn hyn o beth ac wedi dangos sut y gall cymorth busnes hefyd fod yn sensitif i gynaliadwyedd iaith a'i gefnogi.

Mae'r grantiau uniongyrchol i fusnesau wedi gwreiddio cynllunio a datblygu iaith mewn cynlluniau busnes ehangach. Cyflawnwyd hyn trwy'r amlygrwydd a ddyfarnwyd i'r meini prawf yn y broses ymgeisio. At hynny, trwy annog neu fynnu ymgysylltu â gwasanaethau cymorth ehangach fel Helo Blod mewn rhai achosion, mae'r grantiau hefyd wedi sicrhau bod busnesau'n cyrchu arfer gorau a chefnogaeth dda wrth iddynt ddatblygu eu gallu a'u gwasanaethau iaith. Gellid deall hyn fel **proses o atodi cysylltiad cadarnhaol â'r cyllid grant**.¹² Hynny yw, mae'n cynrychioli ymyrraeth economaidd sydd hefyd yn cynnwys elfen iaith>economi, wedi'i heffeithio a'i gorfodi'n effeithiol gan gynllun a meini prawf penodol y grantiau busnes uniongyrchol ac ymyrraeth economaidd.

O ganlyniad i'r ymgysylltiad mwy sylweddol â'r iaith, mae'r grantiau wedi ysgogi ac arwain busnesau i gynyddu eu gweithgaredd/gweledd Cymraeg. Yn ei dro, mae hyn yn cynhyrchu'r galw, ac mae busnesau'n ceisio ateb y galw am fwy o ddefnydd o'r Gymraeg.

Yn fanwl; trwy annog datblygiadau anffurfiol a mewnol, **yn enwedig o fewn busnesau sydd wedi recriwtio siaradwyr Cymraeg, mae'r grant wedi cefnogi datblygiad gallu busnes i ymgysylltu, yn anffurfiol o leiaf, â chleientiaid a chwsmeriaid**. Trwy ymgysylltu'n anffurfiol trwy'r cyfryngau cymdeithasol, arwyddion neu sgysiaid anffurfiol a chyfathrebu â chleientiaid a chwsmeriaid, mae busnes yn credu bod y galw **am gynhyrchion a gwasanaethau wedi cynyddu**. Mae hyn yn adleisio'r ymchwil ehangach ar werth y Gymraeg mewn busnes fel ffordd o gynhyrchu'r galw ac ehangu'r apêl. Ochr yn ochr, ac i ateb y galw cynyddol, fodd bynnag, mae **busnesau hefyd wedi ceisio datblygu prosesau ffurfiol o ymgysylltu â chleientiaid yn Gymraeg, megis archebu ac anfonebu dwyieithog**. O ganlyniad, mae'r grant wedi ysgogi datblygu a gwreiddio'r Gymraeg yn gymharol gyflym i waith ffurfiol ac anffurfiol y busnes. Yn ei dro, mae mwy o bosibiliadau ac yn wir awgrymiadau bod mwy o bobl yn manteisio ar y cyfleoedd i ddefnyddio Cymraeg yng nghymunedau ardal Arfor. Nid yw hyn yn effeithio'n uniongyrchol ar gynaliadwyedd cyffredinol yr iaith o ran nifer y siaradwyr, ond mae'n helpu i greu amodau ar gyfer defnyddio iaith mewn cymunedau.

Yn y cyfamser, mae **Llwyddo'n Lleol** wedi ceisio darparu cefnogaeth fusnes uniongyrchol i fusnesau newydd a phobl ifanc. Ymyrraeth economaidd yw hon. Fodd bynnag, trwy wreiddio ymgyrch farchnata a Chysylltiadau Cyhoeddus yn y rhaglen - yn benodol trwy ei gwneud yn ofynnol i fuddiolwyr gofnodi eu profiadau o gychwyn busnes yn yr ardal - mae'r rhaglen wedi datblygu naratif ynghylch cyflogaeth a gwaith sy'n cyferbynnu â sgwrs hirsefydlog. Y stori sy'n cael ei hyrwyddo trwy'r buddiolwyr yw y gall pobl ifanc gychwyn busnesau llwyddiannus yn yr ardal, a'i bod yn broses ddeniadol a chyffrous. Mae hyn yn cyferbynnu â'r naratif economaidd hirsefydlog, sef bod yn rhaid i bobl ifanc adael yr ardal i sicrhau cyflogaeth ddigonol.

Os yw'r naratif hirsefydlog yn rhwystr i bobl ifanc sy'n byw ac yn gweithio yn yr ardal, yna **mae rhaglen Llwyddo'n Lleol wedi nodi ffordd bosibl o wrthbwysu'r naratif hwn**. At hynny, mae'r naratif cadarnhaol a **hyrwyddir gan y rhaglen yn un economaidd yn benodol ond gall o bosibl gael effaith gadarnhaol ar yr iaith**. Ymyrraeth economi>iaith.

¹² Mae "cyswllt positif" yn derm a fenthycwyd o'r llenyddiaeth cymorth democratiaeth. Mae'n cyfeirio at ymdrechion gwladwriaethau i gysylltu amodau â chymorth rhyngwladol, gan ddenu gwledydd sy'n eu derbyn i wneud newidiadau er mwyn derbyn y cymorth.

Fodd bynnag, roedd **Y Grant Iaith** yn darparu cefnogaeth uniongyrchol i fusnesau i gymryd rhan wrth ddatblygu eu gallu a'u gwasanaethau iaith yn unig. Ar ei ben ei hun, mae'r grant hwn yn cynrychioli ymyrraeth iaith>economi yn unig a gallai orgyffwrdd â'r rôl a'r gefnogaeth a gynigir gan ystod o gyfranogwyr a gwasanaethau cymorth ehangach. Fodd bynnag, roedd ei ddefnyddio fel y cam cychwynnol i fusnesau, cyn cyrchu'r Grant Busnes, **yn sicrhau ymgysylltiad sylweddol â'r iaith yn y busnes.**

Dyblygu a gorgyffwrdd neu werth ychwanegol?

Codwyd pryderon mewn perthynas â'r risgiau o **ddyblygu rhywfaint o'r gwaith y dylai gwasanaethau cymorth fel Helo Blod fod yn ei gynnig.** Fodd bynnag, roedd staff rheoli o'r farn bod y rhaglenni, yn hytrach na dyblygu'r gefnogaeth, wedi ychwanegu gwerth at wasanaethau o'r fath. Dadleuodd staff fod busnesau yn aml yn gweld gwasanaethau cymorth o'r fath mewn modd symbolaidd ac anaml y byddent yn ymgysylltu â'r gefnogaeth mewn modd sylweddol i drawsnewid eu busnesau eu hunain. Trwy wreiddio datblygiad iaith yn y cynlluniau busnes a chyfeirio busnesau at wasanaeth cymorth Helo Blod, roedd y grantiau'n annog ymgysylltiad mwy sylweddol â'r broses. Ar ben hynny, mae'r dull, ym marn staff a busnesau, wedi datblygu'r syniad bod **datblygu gwasanaethau a gallu iaith yn broses yn hytrach na gweithgaredd unwaith ac am byth**, ac y byddai'r gwasanaeth Helo Blod yn ffynhonnell ddibynadwy o gefnogaeth yn y dyfodol. Fodd bynnag, nododd staff eu bod yn teimlo y gallai'r cynlluniau **fod wedi'u hintegreiddio'n well â gwasanaethau cymorth ehangach yn y cam cynllunio.** At hynny, roedd staff yn teimlo bod **gwersi allweddol wedi'u dysgu wrth ymgysylltu â busnesau â'r broses o ddatblygu gallu a gwasanaethau iaith.**

GWERS 4: Dylai'r staff rheoli geisio ymgysylltu â Helo Blod Busnes Cymru a gwasanaethau cymorth busnes Comisiynydd y Gymraeg gyda'r nod o rannu eu profiadau a'u harfer da a ddatblygwyd wrth gyflawni'r rhaglen hon.

Cyfalaf Cymdeithasol

Ymddengys bod Arfor wedi gweithredu fel canolbwynt, y mae **clymblaid o 'gefnogwyr'** wedi'i dynnu o'i gwmpas (a'i ddenu trwy gyllid uniongyrchol). Mae hyn yn awgrymu **y gallai fod rhwydwaith o sefydliadau ac unigolion sydd â diddordeb mewn sicrhau'r diben cyffredin o ddatblygu ymyriadau economaidd sydd o fudd i'r iaith**, a gall rhaglen fel Arfor arwain a datblygu hyn trwy ei gwaith. Os yw Arfor i barhau ar ryw ffurf, yna dylai ei rôl fel canolbwynt, ond hefyd y cefnogwyr a'r partneriaid cyflwyno posibl, fod yn ystyriaeth yn ei fodel cynllunio a chyflwyno esblygol.

GWERS 5: Os ystyrir estyniad neu barhad, dylid ystyried rôl cyfalaf cymdeithasol a gwerth ychwanegol clymblaid ehangach o bartneriaid a chefnogwyr cyflwyno wrth ddatblygu'r model cynllunio a chyflwyno. Dylai'r cynllun geisio cyfalafu a chynyddu'r effaith y gall y cyfalaf cymdeithasol ei chael i'r eithaf.

4.3.2 Cyflwyno

Hyrwyddo a defnydd

Nododd rheolwyr nad oedd unrhyw ymdrechion i roi cyhoeddusrwydd i Arfor fel rhaglen sengl neu unffurf. Hyrwyddodd pob ALL eu rhaglenni eu hunain yn lleol, yn bennaf trwy gyfryngau cymdeithasol y cyngor, a thrwy ledaenu'r gair neu gyfryngau cymdeithasol y swyddogion. Fodd bynnag, yn ystod oes y rhaglen, mae staff yn awgrymu bod y brand **wedi'i sefydlu a'i gydnabod rhywfaint**. Yn ehangach, mae hyn yn cynnig llwyfan **sy'n galluogi i'r ALLau adeiladu ar effaith ac enw da'r rhaglen gyfredol**.

Roedd y staff yn gymysg eu barn mewn perthynas â defnydd ar y grantiau. Nododd y ddau ALL yn y gogledd lefel gyson a boddhaol o ddiddordeb yn y grantiau a oedd ar gael. Yn gyffredinol, roedd busnesau'n hapus i ymgysylltu â'r Grant Iaith fel rhagflaenydd i wneud cais am y Grant Busnes yn Ynys Môn. Fodd bynnag, nododd staff Ceredigion a Sir Gâr fod diddordeb yn pylu yn ystod y cyfnod clo. Priodolwyd hyn i raddau helaeth i **newid mewn ffocws i fusnesau, tuag at oroesi a diogelu swyddi**. Nododd staff, fodd bynnag, erbyn mis Medi 2020, tua **chwe mis ar ôl y clo cychwynnol, roedd diddordeb wedi codi ac roedd busnesau unwaith eto yn edrych ar ddatblygu ac arallgyfeirio**, gyda'r grantiau'n apelio.

Mae'r adfywiad cychwynnol a chyflym mewn diddordeb mewn grantiau i gefnogi datblygu ac arallgyfeirio yn awgrymu bod galw cymharol gryf yn yr ardal ymhlith busnesau bach a micro. **Dylid disgwyl i raglen olynol ddenu lefel debyg o ddiddordeb**.

Roedd y rhaglenni ehangach, yn enwedig Llwyddo'n Lleol a Chymunedau Mentrus, yn boblogaidd, gyda'r meini prawf ar gyfer y cyntaf wedi'u culhau ar gyfer yr ail alwad er mwyn canolbwyntio'r gefnogaeth ar fyfyrwyr prifysgol a oedd yn aros adref oherwydd cyfyngiadau'r clo.

Un anfantais bosibl i'r dull, ond ffactor a oedd hefyd i'w briodoli i'r amserlenni tynn ar gyfer cynllunio a chyflwyno'r rhaglen a'r cynlluniau, oedd y methiant cymharol i ymgysylltu â busnesau nad oeddent o'r blaen wedi ystyried datblygu gwasanaethau a chynhyrchion yr Iaith Gymraeg. Roedd hyn hefyd, i raddau, trwy gynllun. Fodd bynnag, awgrymodd rhai rhanddeiliaid mai dull amgen **a allai fod yn fwy effeithiol fyddai fod wedi targedu busnesau nad oeddent wedi ceisio datblygu eu gallu a'u gwasanaethau iaith**.

Model rheoli a chyflwyno

Roedd busnesau, rhanddeiliaid a rheolwyr o'r farn bod **y rhaglen a chynlluniau unigol wedi'u rheoli'n dda a'u cyflawni'n effeithiol**. Anaml y beirniadwyd y prosesau ymgeisio gan fusnesau, ac ychydig o dystiolaeth oedd **yn cefnogi barn rhai rhanddeiliaid bod ALLau yn feichus neu'n araf i gyflwyno**. Fodd bynnag, nododd staff ar draws yr ALLau fod baich gweinyddol y cynlluniau, yn enwedig y grantiau uniongyrchol i fusnesau, yn broblem.

GWERS 6: Roedd angen mwy o adnoddau i reoli a chyflwyno'r rhaglen nag a ragwelwyd. Os caiff ei hestyn neu ei pharhau, dylai'r rhaglen roi cyfrif am faich gweinyddol gweinyddu'r grantiau.

Er ei fod yn effeithiol wrth gyflawni'r allbynnau a gynlluniwyd, beirniadwyd y model serch hynny am beidio ag ymgysylltu â **sefydliadau y tu allan i'r Allau fel partneriaid cyflwyno**. Yn aml, nodwyd **prifysgolion yr ardal fel cydweithredwyr a allai fod yn werthfawr**, tra nododd eraill y gallai cyrff a sefydliadau allweddol fel Yr Egin a Chanolfan Fwyd Cymru fod wedi cefnogi a gwella'r gefnogaeth a gynigir. Yn y pen draw, roedd rhanddeiliaid yn teimlo bod y glymblaid o "gefnogwyr" a'r gronfa o gyfalaf cymdeithasol a phartneriaid cyflwyno posibl y gallai rhaglenni fel Arfor, mewn theori, dynnu arnynt, yn llawer ehangach. Unwaith eto, **roedd diffyg amser i gyflawni'r cynlluniau cymorth yn cyfyngu'r posibiladau hyn**.

GWERS 7: Os ystyrir estyniad neu barhad, dylid cynnwys sefydliadau sy'n ganolbwyntiau mewn sectorau, fel Yr Egin neu Ganolfan Bwyd Cymru, yn ogystal â'r Prifysgolion niferus yn yr ardal fel partneriaid cyflwyno posib.

Fel y nodwyd mewn perthynas â sawl agwedd ar gynllunio a chyflwyno, mae llawer o wendidau'r rhaglen wedi'u priodoli i'r llinell amser fer. Credwyd yn eang bod y llinell amser fer **hon wedi bod yn wendid yn y rhaglen**.

GWERS 8: Os ystyrir estyniad neu barhad, dylai'r rheolwyr a'r cyllidwyr ystyried caniatáu mwy o amser i gynllunio a datblygu cynlluniau. Dylai hyn alluogi i staff fynd at randdeiliaid allweddol a phartneriaid cyflwyno posibl i ychwanegu gwerth at y gefnogaeth yn ogystal â thynnu rhwydwaith ehangach o gyfranogwyr i'r maes o ddatblygu ymyriadau economaidd sydd o fudd i'r iaith.

Effaith Allanol

Mae **pandemig y coronafirws wedi cael effaith sylweddol ar y rhaglen**. Mae'r pandemig yn amlwg wedi effeithio ar ei **chyflwyno ac ar unrhyw ymdrechion i ddangos ei heffaith**. O ganlyniad, rhaid bod yn ofalus mewn dau ystyr. Yn gyntaf, rhaid ystyried **canfyddiadau'r gwerthusiad hwn braidd yn rhagarweiniol**. Mae angen gwerthuso a monitro pellach i gadarnhau'r canfyddiadau a amlinellir uchod. Yn ail, mae'n annhebygol y bydd yr amgylchiadau unigryw a ddaw yn sgil y pandemig yn cael eu hailadrodd ac mae'n anodd mesur eu hunion effaith ar y rhaglen a'i chyflwyniad. Ystyrir bod y pandemig wedi lleihau awydd busnesau i ddatblygu ac arloesi. Fodd bynnag, gallai hefyd fod wedi sbarduno busnesau sy'n ceisio diogelu eu bodolaeth barhaus, i geisio unrhyw gefnogaeth sydd ar gael, ac o ganlyniad wedi annog ceisiadau am grantiau busnes. Yn y cyfamser, cafodd y gwaith o recriwtio'r bobl ifanc ar gyfer rhaglen Llwyddo'n Lleol, yn enwedig yr ail rownd, ei deilwra i ddenu'r rheini a oedd yn gorfod aros adref o'r brifysgol neu ohirio eu hastudiaethau. **Ni fyddai'r cyfleoedd hyn wedi bod ar gael heb y pandemig**.

Yn ehangach, **dim ond yn y blynyddoedd i ddod y bydd effaith** y rhaglen a'r gweithgareddau, y cynhyrchion neu'r gwasanaethau a ddatblygwyd trwy'r grant **i'w gweld wrth i fusnesau recriwtio a cheisio codi eu refeniw**. Mae **hyn yn cynyddu pwysigrwydd parhau i fonitro'r busnesau sydd wedi derbyn grantiau**.

GWERS 9: Dylai rheolwyr y rhaglen a'r pedwar Awdurdod Lleol geisio cadw mewn cysylltiad â busnesau a buddiolwyr y rhaglen. Dylai'r rheolwyr anelu at barhau i fonitro'r effaith y mae'r gefnogaeth wedi'i chael yn ystod yr ychydig flynyddoedd nesaf.

Cynaliadwyedd a'r dyfodol

Cronfa beilot neu arddangoswr oedd rhaglen Arfor, a oedd yn ceisio profi syniadau ar lefel gyfyngedig, gwerthuso eu heffaith a'u haddasrwydd er mwyn dysgu gwersi. Fodd bynnag, **mae'r effaith honno'n annhebygol o fod yn sylweddol y tu hwnt i'r busnes neu'r gymuned unigol a gefnogir** o ystyried maint y rhaglen a'r math o brosiectau a gefnogir. Er mwyn i'r prosiectau gael effaith sylweddol **rhaid rhannu'r ddysg, a rhaid prif ffrydio'r cynlluniau**.

Mae strwythur Arfor, sy'n cynnwys cydweithredu rhwng staff y pedwar ALLau, **yn cynrychioli ffordd y gellir rhannu'r ddysg a'r arfer da yn fewnol**. Yn wir, mae cyflwyno cynllun Llwyddo'n Lleol yng Ngheredigion a Sir Gâr yn awgrymu hynny. Fel corff o bedwar ALL gwledig sydd â data a phrofiad i gefnogi eu hawliadau, mae'r pedwar ALL hefyd mewn sefyllfa dda i ymgysylltu'n allanol ag ALLau eraill, cyrff ymbarél ar gyfer ALLau, Llywodraeth Cymru a Bargeinion Twf Dinas neu Ranbarth gyda'r ddysg a'r wybodaeth a gynhyrchir trwy'r rhaglen hon. Argymhellwyd hyn yn yr Adroddiad Interim, ac mae'r Adroddiad Terfynol hwn wedi cyflwyno data sy'n cefnogi dilysrwydd yr argymhellion hynny.

GWERS 10: Wrth geisio rhannu arfer da a dysg, a hyrwyddo prif ffrydio gweithgareddau llwyddiannus, dylai'r pedwar ALL barhau i gydweithredu i'r dyfodol p'un a oes rhaglen Arfor ffurfiol yn bodoli ai peidio. Mae strwythur Arfor yn cyflwyno cyfleoedd i gynnal cydweithredu; ar gyfer rhannu arfer da a dysg yn fewnol; adnabod cyfleoedd ar gyfer prif ffrydio; adnabod cyfleoedd cyllido ar gyfer treialu pellach; ac ar gyfer hyrwyddo dysg a gwybodaeth yn allanol i ddylanwadu ar strwythurau llywodraethu economaidd ehangach.

4.3.3 Argymhellion Adroddiad Interim

Trafodir yr argymhellion o'r adroddiad interim yn Adran 1.1.2.

Fel y nodwyd yn flaenorol, **mae rhaglen Arfor wedi dangos gwerth treialu a gwerthuso ymyriadau**. Mae hyn yn arbennig o werthfawr mewn cyd-destun lle mae diffyg tystiolaeth ac ymchwil ar gael yn cyfyngu i ba raddau y gellir cynnig ymyriadau penodol yn hyderus yn eu heffaith. Dylai'r gwaith hwn barhau os yw ymyriadau mwy a gwell neu fwy effeithiol i gael eu hadnabod a'u gwerthuso am eu potensial.

Roedd yr ail argymhelliad yn cynnig y dylid sefydlu grŵp ymchwil, yn ddelfrydol yn cynnwys unigolion o ymhellach i ffwrdd nag arbenigwyr polisi iaith. **Mae gwerth gwerthuso a chasglu tystiolaeth** o sut ac yn bwysicach sut y gall ymyriadau economaidd fod yn gefnogol i ddatblygiad iaith a chynaliadwyedd **wedi'i ddangos gan yr ymyriadau a dreialwyd trwy raglen Arfor**. Fodd bynnag, mae'r cwmpas ar gyfer gwerthuso ac ymchwil pellach yn parhau i fod yn eang. Mae rôl o hyd i grŵp nid yn unig i werthuso unrhyw ymyriadau yn y dyfodol a'u heffaith ar yr iaith, ond hefyd i ailedrych ar ymyriadau a datblygiadau economaidd presennol. At hynny, **mae'r angen i dynnu ar dystiolaeth ac ymchwil ehangach yn parhau i fod yn berthnasol** os yw ymyriadau effeithiol i gael eu hadnabod a'u prif ffrydio o fewn a hyd yn oed y tu hwnt i'r pedair sir fel rhan o ymdrechion ehangach i gefnogi cynaliadwyedd yr iaith Gymraeg.

Roedd yr adroddiad interim hefyd yn argymhell y dylid sefydlu corff ffurfiol er mwyn parhau i hyrwyddo ymyriadau llwyddiannus o fewn yr awdurdodau lleol yn ardal Arfor yn ogystal ag yn allanol. Dylai'r corff hwn hefyd geisio nodi dulliau ac adnoddau a fyddai'n galluogi i'r gwaith o dreialu a gwerthuso ymyriadau barhau. **Mae'r argymhelliad hwn yn parhau i fod yn berthnasol**, ac os yw gwaddol ac effaith rhaglen Arfor i'w sicrhau, yna **dylai sefydliad neu gorff addas barhau â'r gwaith o hyrwyddo llwyddiannau a pherthnasedd yr ymyriadau a dreialwyd yn rhaglen Arfor**. Gall y broses werthuso yn yr adroddiad hwn gynnig rhywfaint o fewnwelediad mewn perthynas â'r sefydliad neu'r corff a fyddai'n addas.

Yn olaf, argymhellodd yr adroddiad interim, gydag effaith y pandemig yn debygol o atal gwariant, y dylai'r rhaglen ystyried cyllido ymchwil ychwanegol i'r berthynas rhwng yr economi a'r Gymraeg. Yn benodol, argymhellwyd bod y rhaglen yn archwilio'r rhesymau pam y mae pobl ifanc yn gadael neu'n dychwelyd i'r ardal. Yn y pen draw, ni wnaeth y pandemig atal gwariant a chyflwyno, o ganlyniad nid oedd angen dargyfeirio'r gyllideb i weithgareddau amgen. Fodd bynnag, mae allfudo a mewnfudo, yn enwedig pobl ifanc, yn parhau i fod yn faes beichus gan ragdybiaethau a thystiolaeth gyfyngedig. Byddai ymchwil pellach i'r maes hwn, a arweinir o bosibl gan grŵp ymchwil (gweler argymhelliad 2), yn debygol o fod o fudd sylweddol i ymdrechion yn y dyfodol.

5 Casgliadau

Mae rhaglen Arfor wedi treialu cynlluniau cymorth busnes ar raddfa fach yn llwyddiannus ac wedi dangos bod ganddynt y potensial, os yw wedi'i strwythuro i wneud hynny, i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y gweithle, i greu amodau ffafriol ar gyfer datblygu gallu a gwasanaethau ymhellach, yn ogystal â chynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg o fewn y gymuned fusnes. Fodd bynnag, dylid adolygu'r effaith, a'r data monitro yn benodol, yn y dyfodol i ddilysu a chadarnhau canfyddiadau'r adroddiad hwn, ond nid oedd unrhyw ddata i awgrymu bod y cynlluniau wedi methu â chyflawni'r effeithiau hyn i ryw raddau neu raddau cynyddol.

Mae'r rhaglen wedi cael yr effaith fwyaf gweladwy ac uniongyrchol trwy grantiau busnes uniongyrchol i gwmnïau bach a micro yn yr ardal. Nododd y busnesau hyn yn aml pa mor anodd oedd cyrchu ffynonellau cyllid, buddsoddiad a chyfalaf amgen. Yn yr ystyr hwn, mae'r grantiau wedi bod yn arbennig o werthfawr i'r busnesau hyn ac wedi galluogi ehangu ac arallgyfeirio. Yn eu tro, mae'r busnesau hyn wedi creu 238 o swyddi cyfwerth ag amser llawn ac 89 rhan amser ac wedi diogelu 226 o swyddi cyfwerth ag amser llawn, refeniw cynyddol, a chyda'r rhain yn gwmnïau lleol, maent yn fwy tebygol o ailgylchu'r refeniw yn lleol.

Trwy wreiddio datblygiad gwasanaethau a gallu iaith mewn busnesau, yn bennaf trwy gysylltiadau cadarnhaol a thrwy orfodi ymgysylltu â'r gwasanaeth Helo Blod, mae'r rhaglen wedi nodi ffyrdd o gefnogi'r Gymraeg. Yn y cyfamser, mae cynlluniau fel Llwyddo'n Lleol, wedi dangos ffyrdd y gellir creu a hyrwyddo naratif ynghylch cychwyn busnesau a byw yn yr ardal.

Mae'r rhaglen, er gwaethaf yr oedi a'r anawsterau a achoswyd gan bandemig COVID-19, felly wedi llwyddo i gefnogi cynlluniau peilot i hyrwyddo datblygiad economaidd a chynhyrchu budd i'r Gymraeg. Mae wedi llwyddo i adnabod ffyrdd y gall ymyriadau economaidd gefnogi cynaliadwyedd yr iaith Gymraeg mewn ardaloedd gwledig. Mae'r her ddi-oed o sicrhau bod y ddysg a'r arfer da yn cael eu rhannu, eu dysgu a'u mabwysiadu yn parhau ar gyfer yr Awdurdodau Lleol sy'n cymryd rhan.

Mae rhaglen Arfor hefyd wedi cynnig mewnwelediad i'r mathau o ymyriadau a fydd yn cefnogi nodau strategol Llywodraeth Cymru mewn perthynas â'r iaith Gymraeg. Gall creu swyddi gynnig ffordd i bobl aros a gweithio yn yr ardal, er bod angen llawer o waith ac ymchwil i benderfynu pa fathau o swyddi sy'n annog siaradwyr Cymraeg i fyw yn yr ardal yn hytrach na mewnfudwyr di-Gymraeg. Mae hyn yn bwysig gan fod methu â gwneud hynny yn peryglu cymryd rhan mewn ymyriadau gwrthgynhyrchol sy'n cael effaith andwyol ar yr iaith. Gall gwerthusiad pellach a manylach o'r effaith gynnig mewnwelediad i'r materion hyn.

At ei gilydd, mae'r broses o gyflwyno'r rhaglen wedi sbarduno archwiliad beirniadol o'r problemau a'r atebion posibl y mae ardal Arfor yn eu hwynebu mewn perthynas â'r economi a'r iaith Gymraeg. Yn yr ystyr hwn, gellir ystyried bod y rhaglen yn llwyddiant hefyd. Mae staff a rhanddeiliaid wedi datblygu eu dealltwriaeth a'u data ategol ynghylch ffyrdd y gall datblygu economaidd gefnogi'r iaith. At hynny, mae model Arfor wedi profi ei hun i fod yn fodd llwyddiannus i dreialu ystod o gynlluniau ac, ar brydiau, cynnwys partneriaid cyflwyno ehangach a manteisio ar y cyfalaf cymdeithasol sy'n bodoli yn yr ardal.

Yn y pen draw, fodd bynnag, cronfa beilot neu arddangoswr oedd rhaglen Arfor. Felly, o ystyried ei graddfa, mae'n annhebygol y bydd yr **effaith uniongyrchol yn sylweddol y tu hwnt i'r busnesau neu'r cymunedau unigol a gefnogir**. Er mwyn i'r rhaglen gael effaith sylweddol a gwaddol adeiladol, **rheid rhannu'r ddysg a rhaid prif ffrydio cynlluniau. Serch hynny, mae strwythur Arfor**, sy'n cynnwys cydweithredu rhwng staff y pedwar awdurdod lleol, **yn cynrychioli ffordd effeithiol o gyflawni'r ddwy dasg hyn. Dylai'r awdurdodau lleol felly geisio cyfleoedd i barhau i gydweithredu, i rannu arfer da yn fewnol a'i hyrwyddo'n allanol, i brif ffrydio cynlluniau effeithiol ac i adnabod cyfleoedd i ariannu a gwerthuso peilotiaid pellach.**

5.1 Crynodeb o'r Gwersi

GWERS 1: Mae'r staff rheoli a'r rhanddeiliaid wedi datblygu eu ffordd o feddwl mewn perthynas â chysyniad allweddol Arfor, sef y syniad o "swydd well" yn yr ardal, ar ôl y pandemig. Dylai'r staff a'r rhanddeiliaid anelu at barhau i ddatblygu eu dealltwriaeth o'r hyn yw "swydd well"; bydd hyn yn hysbysu unrhyw ymdrechion yn y dyfodol i ddatblygu rhaglenni creu swyddi neu ymyriadau economaidd sy'n cael effaith fuddiol ar yr iaith. Dylai "swydd dda" hefyd ymwneud ag effaith gymdeithasol ac iaith y swydd sy'n cael ei chreu.

GWERS 2: Yn strategol, dylid cyfyngu ar ddisgwyliadau pa effaith y gall rhaglen creu swyddi ei chael ar fudo (i mewn ac allan) ac, o ganlyniad, yr iaith. Yn ddelfrydol, dylai dulliau economi>iaith fod yn rhan o strategaeth ehangach i fynd i'r afael â'r ffactorau gwaelodol a strwythurol sy'n bygwth cynaliadwyedd yr iaith.

GWERS 3: Argymhellir bod proffil oedran unigolion sy'n elwa o greu swyddi yn cael ei gasglu mewn data monitro yn y dyfodol. Byddai hyn yn galluogi i'r rheolwyr gael mewnwelediad i'r mathau o ymyriadau a swyddi sy'n annog pobl ifanc i aros yn yr ardal

GWERS 4: Dylai'r staff rheoli geisio ymgysylltu â Helo Blod Busnes Cymru a gwasanaethau cymorth busnes Comisiynydd y Gymraeg gyda'r nod o rannu eu profiadau a'u harfer da a ddatblygwyd wrth gyflwyno'r rhaglen hon.

GWERS 5: Os ystyrir estyniad neu barhad, dylid ystyried rôl cyfalaf cymdeithasol a gwerth ychwanegol clymblaid ehangach o bartneriaid cyflwyno a chefnogwyr wrth ddatblygu'r model cynllunio a chyflwyno. Dylai'r cynllun geisio cyfalafu a chynyddu'r effaith y gall y cyfalaf cymdeithasol ei chael i'r eithaf.

GWERS 6: Roedd angen mwy o adnoddau i reoli a chyflwyno'r rhaglen nag a ragwelwyd. Os caiff ei hestyn neu ei pharhau, dylai'r rhaglen roi cyfrif am faich gweinyddol gweinyddu'r grantiau.

GWERS 7: Os ystyrir estyniad neu barhad, dylid cynnwys sefydliadau sy'n ganolbwyntiau mewn sectorau, fel Yr Egin neu Ganolfan Bwyd Cymru, yn ogystal â'r Prifysgolion niferus yn yr ardal fel partneriaid cyflwyno posib.

GWERS 8: Os ystyrir estyniad neu barhad, dylai'r rheolwyr a'r cyllidwyr ystyried caniatáu mwy o amser i gynllunio a datblygu cynlluniau. Dylai hyn alluogi i staff fynd at randdeiliaid allweddol a phartneriaid cyflwyno posibl i ychwanegu gwerth at y gefnogaeth yn ogystal â thynnu rhwydwaith ehangach o gyfranogwyr i'r maes o ddatblygu ymyriadau economaidd sydd o fudd i'r iaith.

GWERS 9: Dylai rheolwyr y rhaglen a'r pedwar Awdurdod Lleol geisio cadw mewn cysylltiad â busnesau a buddiolwyr y rhaglen. Dylai'r rheolwyr anelu at barhau i fonitro'r effaith y mae'r gefnogaeth wedi'i chael yn ystod yr ychydig flynyddoedd nesaf.

GWERS 10: Wrth geisio rhannu arfer da a dysg, a hyrwyddo prif ffrydio gweithgareddau llwyddiannus, dylai'r pedwar ALL barhau i gydweithredu i'r dyfodol p'un a oes rhaglen Arfor ffurfiol yn bodoli ai peidio. Mae strwythur Arfor yn cyflwyno cyfleoedd i gynnal cydweithredu; ar gyfer rhannu arfer da a dysg yn fewnol; adnabod cyfleoedd ar gyfer prif ffrydio; adnabod cyfleoedd cyllido ar gyfer treialu pellach; ac ar gyfer hyrwyddo dysg a gwybodaeth yn allanol i ddylanwadu ar strwythurau llywodraethu economaidd ehangach.

Adroddiad: Ffynonellau Cyfeiriedig

Powel, D., (2020) *Is there a statistical relationship between economic development and the Welsh language?* Blogpost [ar-lein] Ar gael yn <https://www.arsyllfa.cymru/is-there-a-statistical-relationship-between-economic-development-and-the-welsh-language/> (Cyrchwyd 29 Ebrill 2021)

Comisiwn Symudedd Cymdeithasol, 2020. *Moving Out to Move On: Understanding the link between migration, disadvantage and social mobility.* [ar-lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/902943/Moving_out_to_move_on_report.pdf [Cyrchwyd 4 Ionawr 2021].

Thomas, H., Duggan, B., Glover, A. a Glyn, E. (2020) *Y Gymraeg a'r economi: adolygiad o'r dystiolaeth a'r dulliau.* Llywodraeth Cymru

wavehill™

social and economic research
ymchwil cymdeithasol ac economaidd

01545 571711
wavehill@wavehill.com
wavehill.com

ARFOR

CREU GWAITH - CEFNOGI'R IAITH

DIWEDDARIAD RHAGLEN ARFOR 2 HYD AT MAWRTH 2024

CYNGOR SIR
YNYS MÔN
ISLE OF ANGLESEY
COUNTY COUNCIL

Tudalen y pecyn 135

Cyngor Sir
CEREDIGION
County Council

Ariennir gan
Lywodraeth Cymru
Funded by
Welsh Government

ARDAL WEITHREDU ARFOR

CYFLWYNIAD

Ers 2019 mae prosiect ARFOR wedi bod yn gweithio o blaid y Gymraeg yng nghadarnleoedd yr iaith i sicrhau bod ffyniant a buddsoddiad economaidd yn cynorthwyo a grymuso cymunedau lle mae canran uchel o siaradwyr Cymraeg.

Sefydlwyd ARFOR 1 yn 2019 yn dilyn y cytundeb cyllideb rhwng Llywodraeth Cymru a Phlaid Cymru. Gwelodd cam cyntaf y prosiect fuddsoddiad o £2 filiwn yn cael ei ddarparu i Gynghorau Sir Gâr, Ceredigion, Gwynedd ac Ynys Môn. Nod y rhaglen oedd dechrau edrych ar ymyraethau economaidd yng nghadarnleoedd y Gymraeg drwy ariannu prosiectau arloesol oedd yn hybu ffyniant yn yr ardaloedd hyn.

Darparwyd cymorth ariannol i gefnogi busnesau a sefydliadau, rhoddwyd cefnogaeth mentora i bobl ifanc drwy Llwyddo'n Lleol 2050, rhoddwyd cymorth ariannol i fusnesau allu prynu offer newydd a chefnogwyd grwpiau i sefydlu mentrau cymdeithasol gyda'r nod o warchod eu hadnoddau lleol allweddol. Derbyniodd 154 o fusnesau gymorth drwy'r rhaglen, crëwyd 238 o swyddi llawn amser a 89 o swyddi rhan amser gyda 226 o swyddi pellach yn cael eu gwarchod o fewn y rhanbarth o ganlyniad i'r rhaglen yn y cyfnod hyd at fis Mawrth 2021.

Yn dilyn llwyddiant rhan gyntaf y prosiect, ac fel rhan o'r Cytundeb Cydweithio rhwng Llywodraeth Cymru a Phlaid Cymru, cyhoeddwyd ym mis Hydref 2022 y byddai Rhaglen ARFOR yn derbyn buddsoddiad pellach o £11 miliwn tan ddiwedd mis Mawrth 2025. Roedd sefydlu ARFOR 2 yn cynrychioli ehangu sylweddol ar y prosiect gwreiddiol, gyda'r nod o barhau â'r gwaith dysgu ac arloesi oedd wrth wraidd y cymal cyntaf. Yn greiddiol i'r gwaith mae pedwar amcan strategol:

- 1. Creu cyfleodd i bobl a theuluoedd ifanc o dan 35 mlwydd oed i aros neu ddychwelyd i'w cymunedau cynhenid,** gan eu cefnogi i lwyddo yn eu hardaloedd lleol drwy ddilyn mentrau newydd a datblygu gyrfaedd iddynt gael sicrhau bywoliaeth sy'n cyd-fynd â'u huchelgeisiau.
- 2. Creu cymunedau mentrus o fewn rhanbarth ARFOR drwy gefnogi mentrau busnes a chymunedol sy'n ceisio cadw a chynyddu cyfoeth lleol** gan eu hysgogi i fanteisio ar adnoddau, hunaniaeth a nodweddion unigryw eu hardaloedd lleol er mwyn gwneud hyn.
- 3. Cynyddu'r budd a geir o weithgarwch y prosiect drwy sicrhau cydweithio cyson a pharhaus.** Yn greiddiol i hyn mae'r egwyddorion o ddysgu drwy wneud ac o rannu arferion da o fewn cymunedau gan ehangu ac ymledu'r arferion hyn i ardaloedd eraill tra hefyd yn sicrhau bod unrhyw ymyraethau'n cael eu teilwra ar gyfer amgylchiadau lleol.
- 4. Cryfhau hunaniaeth cymunedau sydd â dwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg o ran canran drwy gefnogi, hybu a hyrwyddo defnydd a gwelededd y Gymraeg yn yr ardaloedd hyn.** Elfen hanfodol o hyn yw pwysleisio balchder bro, naws am le a theyrngarwch lleol mewn cymunedau unigol tra hefyd yn helpu i ddangos y nodweddion, yr amodau a'r ffactorau sy'n gyffredin i'r rhanbarth cyfan.

Mae'r adroddiad hwn yn edrych yn benodol ar ail gymal y prosiect, sef ARFOR 2, gan ddarparu crynodeb o'r gwaith sydd wedi ei gyflawni hyd yma, y prosiectau sydd ar y gweill ar hyn o bryd cyn terfyn y cyfnod cyllido presennol ym mis Mawrth 2025.

Mae amrywiaeth eang o weithgarwch yn deillio o waith ARFOR, gyda phrosiectau cyffrous ac arloesol o bob math yn derbyn cefnogaeth drwy'r cynllun. Bydd yr adroddiad yn rhoi blas i chi o'r prosiectau a ariannwyd

a'r hyn sy'n cael ei gyflawni drwy'r rhaglen. Mae'n dangos yn glir y newid cadarnhaol sy'n digwydd ar lawr gwlad ar draws rhanbarthau ARFOR a'r sylfaen gref sydd wedi ei hadeiladu ar gyfer ymyraethau sy'n cyfuno ystyriaethau economaidd ac ieithyddol yn y dyfodol.

Os hoffech fanylion pellach am unrhyw agwedd o waith ARFOR neu os hoffech sgwrs i drafod unrhyw beth ymhellach, cysylltwch â gwybodaeth@rhaglenarfor.cymru

TROSOLWG O'R FFRYDIAU GWAITH

Mae rhaglen ARFOR wedi ei rhannu'n 5 ffrwd gwaith sy'n cael eu cyflenwi gan ddarparwyr unigol drwy gytundeb. Mae pob ffrwd yn canolbwyntio ar elfen wahanol o wireddu amcanion strategol ARFOR ac yn cynrychioli rhaglenni gwaith ag iddynt ffocws unigol ar ymyraethau penodol i gyflawni hyn. Yn yr adran hon byddwn yn edrych ar bob ffrwd yn ei thro, gan amlinellu'r amcanion, y dulliau gweithredu a chanlyniadau'r gwaith hyd yma ar gyfer pob elfen o'r prosiect.

1

LLWYDDO'N LLEOL: Gweithio i godi ymwybyddiaeth o'r cyfleoedd sy'n bodoli yn ardal ARFOR a helpu i ddatblygu sgiliau pobl ifanc yno.

2

CYMUNEDAU MENTRUS: Cronfa i'r Cynghorau Sir allu buddsoddi'n uniongyrchol i sicrhau twf economaidd a bod cyfalaf yn aros a chylchredeg o fewn yr ardal leol.

3

CRONFA HER: Rhaglen grantiau sy'n caniatáu i sefydliadau, busnesau a grwpiau o unigolion ddod ynghyd i ddatrys rhai o'r heriau maen nhw'n eu hwynebu'n lleol.

4

BWRLWM: Ffrwd hyrwyddo gweithgarwch ARFOR. Gweithio i hysbysu'r cyhoedd am yr hyn sy'n cael ei gyflawni fel rhan o'r rhaglen ac archwilio rhai o'i syniadau craidd.

5

MONITRO, GWERTHUSO A DYSGU: Darparu adolygiadau o'r rhaglen yn ei chyfanrwydd ar ffurf adroddiadau, gweithio i ddatblygu seiliau academiaidd a pholisi cyhoeddus y cynllun.

ALLBYNNAU ARFOR – HYD AT MAWRTH 2024

LLWYDDO'N LLEOL 2050

9581

Person ifanc yn derbyn gwybodaeth

1951

Person ifanc yn derbyn cefnogaeth

887

Teulu ifanc yn derbyn gwybodaeth

8

Teulu ifanc yn derbyn cefnogaeth

154

Neges gadarnhaol wedi eu rhaeadru

63

Enghraifft o lwyddiant lleol wedi eu nodi

CYMUNEDAU MENTRUS

19

Menter newydd yn derbyn cefnogaeth

64

Menter bresennol yn derbyn cefnogaeth

£2,430,033
O fuddsoddiad wedi ei ennyn

113

Cynnyrch/gwasanaeth newydd wedi eu sicrhau

17

Menter Cymdeithasol wedi cael cefnogaeth. Cyfranogwyr i fentrau cymdeithasol

CRONFA HER ARFOR

77

Nifer o gynlluniau ARFOR rhanbarthol a lleol

£5,339,172

Gwerth cynlluniau ARFOR rhanbarthol a lleol

29

Gweithdy. Digwyddiad ARFOR rhanbarthol a lleol

17

Astudiaeth achos hyd yma. Astudiaethau dysgu a rhannu profiadau ARFOR

30

Nifer o gynlluniau ARFOR lleol

Nodi heriau rhanbarthol a lleol

BWRLWM ARFOR

73

Busnes/mudiad yn cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg

3

Nifer unigolion yn gwella eu sgiliau yn y Gymraeg

100

Cynllun treftadaeth/diwylliant/cynnyrch lleol/ Naws am Le a gefnogwyd

269

Nifer negeseuon hyrwyddo'r Gymraeg/hunaniaeth

Mentrau Iaith Cymru wedi bod yn llwyddiannus mewn cais i'r Gronfa Her. Mae'r Mentrau Iaith hefyd yn rhan o gais am WRU.

Cryfhau'r berthynas a chydweithio gyda'r Mentrau Iaith

26

Cynnig Cymraeg wedi eu gwobrwyo

CYMRAG

MONITRO GWERTHUSO A DYSGU

Monitro a Gwerthuso parhaus i Raglen ARFOR

4

Rhwydwaith ddysgu wedi eu creu dros gyfnod ARFOR

7

Fforwm Ymgysylltu wedi eu creu

Creu tystiolaeth ar gyfer dysgu am y cysylltedd rhwng Economi a Iaith

Tudalen y pecyn 139

FFRWD 1: LLWYDDO'N LLEOL

Mae Llwyddo'n Lleol 2050 yn ymgrych farchnata a hyrwyddo sy'n gweithio i godi ymwybyddiaeth o'r cyfleoedd sy'n bodoli yn ardal ARFOR ac estyn cyngor a chymorth i'r rheini sydd eisiau aros neu ddychwelyd yno. Mae'r prosiect yn cael ei gyflenwi gan Menter Môn mewn partneriaeth â Mentera gyda chyllideb arfaethedig o £3,000,000 dros gyfnod cyflenwi'r prosiect.

Mae'r prosiect wedi ei rannu'n bedair is-adran, yr **Elfen Yrfaol**, yr **Elfen Mentro**, yr **Elfen Ymgartrefu** a'r **Elfen Profi**.

- Nod yr **Elfen Yrfaol** yw hyrwyddo'r cyfleoedd gyrfaol a chymdeithasol sy'n bodoli yn ardal ARFOR. Mae'r gwaith hwn ar ffurf gweithdai arbenigol, sesiynau trafod, gwaith mentora a darparu cyngor a ffeiriau swyddi sy'n amlygu cyfleoedd lleol. Mae'r prosiect hefyd wedi bod yn darparu cymorth i fusnesau lleol i gynnig cyflogaeth i bobl ifanc leol.
- Bwriad yr **Elfen Mentro** yw annog pobl ifanc i fentro o fewn eu cymunedau cynhenid drwy ddarparu cyllid a chyngor i unigolion sydd eisiau, yn ystyried neu eisoes wedi dechrau busnes yn lleol. Mae ymgeiswyr llwyddiannus yn cael cymryd rhan mewn rhaglenni sy'n cynnwys cyngor a hyfforddiant gan arbenigwyr busnes gan ganolbwyntio ar sgiliau allweddol fel marchnata, cyllido, llythrennedd ariannol ynghyd â denu a gwasanaethu cwsmeriaid. Mae'r cynllun hefyd yn cynnig grantiau o £1,000 i'r rheini sy'n cymryd rhan i ddatblygu eu syniad busnes.
- Mae'r **Elfen Ymgartrefu** yn archwilio ffyrdd o annog teuluoedd ifanc sy'n byw tu hwnt i ardal ARFOR i ddychwelyd i'w bro, gan ddarparu gwybodaeth, cyngor a chefnogaeth iddynt wneud hyn. Mae hyn yn digwydd ar ffurf penwythnosau preswyl lle mae cyfle i deuluoedd ymweld a threulio amser mewn ardaloedd penodol er mwyn profi blas o fywyd yn ardal ARFOR.
- Mae'r **Elfen Profi** yn gweithio i wella sgiliau pobl ifanc er mwyn eu paratoi ar gyfer y byd gwaith. Mae'r gwaith hwn ar ffurf sesiynau wyneb yn wyneb mewn ysgolion er mwyn cynorthwyo dysgwyr i nodi eu sgiliau, darparu cymorth ynghylch sut i chwilio a cheisio am swyddi, ynghyd â chyngor ar sut i ddrafftio CV gan bwysleisio'r cyfleoedd i bobl ifanc gael swyddi lleol.

ASTUDIAETHAU ACHOS

ELFEN YRFAOL: DANIEL THOMAS – M-SPARC

Derbyniodd Daniel Thomas o Geredigion gymorth drwy Elfen Yrfaol ffrwd Llwyddo'n Lleol ARFOR. Wedi cyfnod yn gweithio yn Llundain ar ôl bod yn y brifysgol, mae Daniel bellach yn gweithio i M-Sparc yn Ynys Môn fel Cynghorydd Datgarboneiddio. Mae'r cynllun wedi caniatáu i Daniel dderbyn hyfforddiant ar gyfer ei waith yn ogystal â'i gynorthwyo â chostau byw wrth iddo symud i Ynys Môn. Roedd y cyfle i weithio drwy gyfrwng y Gymraeg yn bwysig i Daniel, ac bellach mae'n gallu gwneud hynny mewn maes arloesol wrth gynorthwyo busnesau bach yng Nghymru i ddatgarboneiddio.

Mae enghraifft Daniel yn dangos yn glir allu cynllun ARFOR i ddenu talent yn ôl i Gymru i fyw a gweithio, a phwysigrwydd bodolaeth rhwydwaith o'r fath sy'n gallu hwyluso hynny.

gan Brifysgol Bangor
by Bangor University

ELFEN MENTRO: ALAW EVANS

Gwnaeth Alaw gais i fod yn rhan o Elfen Mentro ffrwd Llwyddo'n Lleol 2050 ARFOR yn 2023 er mwyn datblygu syniad busnes i gynnig sesiynau tylino babanod ar gyfer rhieni a gwarchodwyr. Roedd hi wedi sylwi nad oedd unrhyw ddarpariaeth o'r fath o fewn awr o deithio o'i chartref ym Mhorthmadog, ac roedd yn awyddus i geisio datblygu busnes fyddai'n llenwi'r bwlch hwn. Wedi cais llwyddiannus, derbyniodd Alaw hyfforddiant 10 wythnos ar sut i fynd ati i ddatblygu busnes oedd yn cynnwys sesiynau mentora a datblygu sgiliau a chyfle i rannu ei phrofiadau gyda'r unigolion eraill oedd

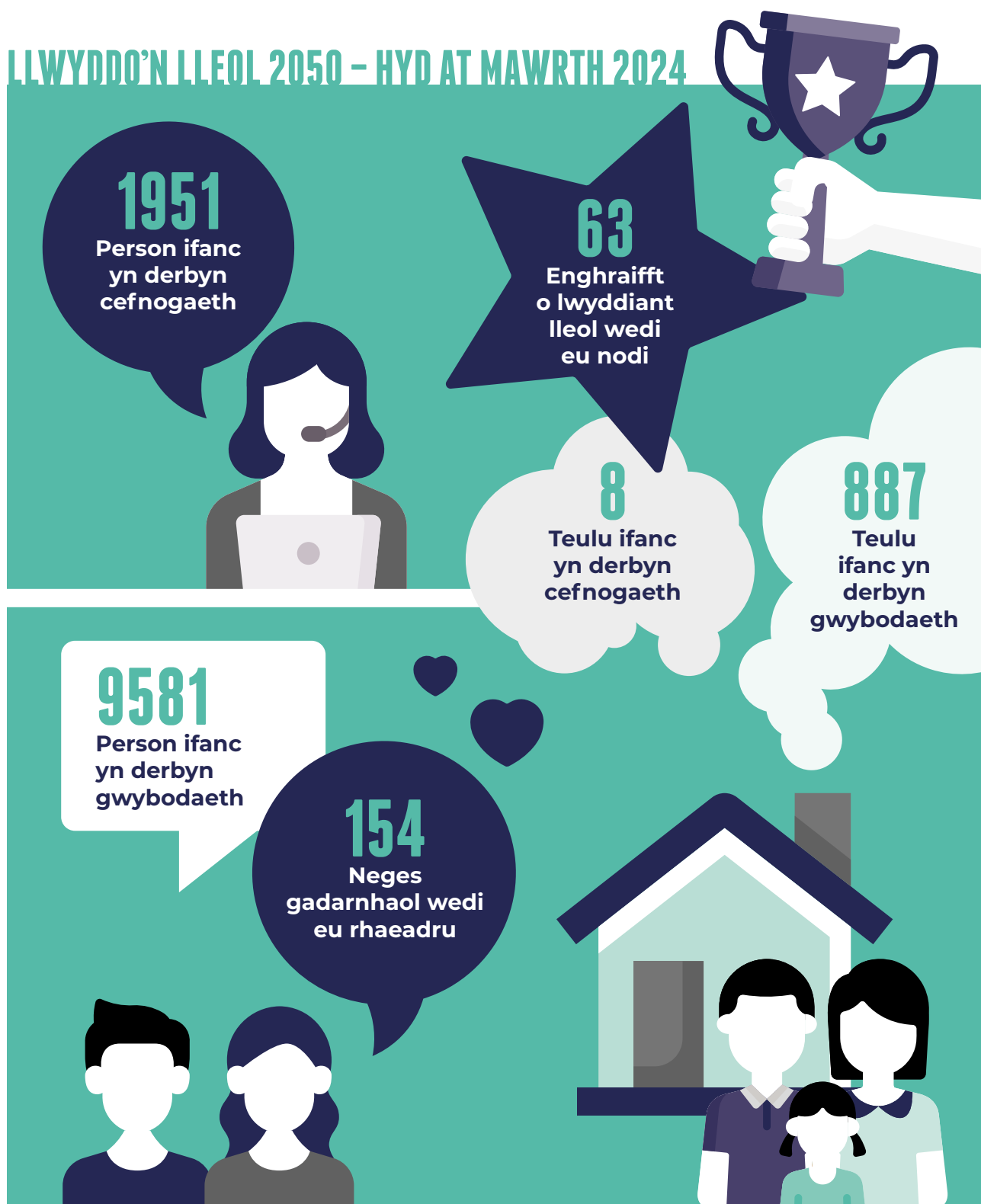
ar y cwrs. Bellach mae Alaw wedi sefydlu ei chwmni 'Babis Del' ac wedi dechrau cynnal sesiynau i rieni a'u plant yn ardal Porthmadog.

Wrth drafod ei hamser ar y cwrs dywedodd Alaw:

Mae'r profiad o raglen Mentro wedi rhoi hwb a hyder i mi ddechrau busnes fy hun. Yn ogystal â rhoi fi ar ben ffordd efo sgiliau a gwybodaeth, mae hefyd wedi bod yn broses o dyfiant personol i mi drwy ddilyn syniad busnes sydd wedi bod gen i ers blyneddau.

LLWYDDO'N LLEOL 2050 – HYD AT MAWRTH 2024

FFRWD 2: CYMUNEDAU MENTRUS

Mae Cymunedau Mentrus yn rhaglen sy'n cael ei gweinyddu gan Gyngorau Sir Ardal ARFOR.

Cyllideb y ffrwd waith yw £4,500,000 wedi ei rannu'n £1,125,000 i bob Cyngor Sir yn unigol. Bwriad Cymunedau Mentrus yw cadw a chynyddu gweithgarwch economaidd a chyfoeth yn ardal rhanbarth ARFOR drwy dargedu mentrau masnachol, cymdeithasol, cydweithredol a chymunedol. Mae gan y gronfa ddiddordeb penodol mewn cefnogi prosiectau sy'n:

- Hyrwyddo a hybu **mentrau newydd sy'n arloesi** mewn modd sy'n cyd-fynd â'r adnoddau, tirwedd ac amgylchedd lleol.
- Creu ac **ehangu cyfleoedd gwaith mewn diwydiannau newydd** a chyfoes megis y cyfryngau, gwasanaethau digidol a phroffesiynol a thechnolegau newydd ac arloesol.

- Sicrhau bod cyfalaf yn **aros o fewn rhanbarth ARFOR** drwy gefnogi ceisiadau sy'n ymwybodol o ffactorau fel sicrhau cadwyni cyflenwi lleol a gwerth economaidd arbed ynni, er enghraifft.

Drwy'r ffrwd waith hon mae'r Cyngorau Sir yn unigol yn gallu darparu cymorth ariannol i sefydliadau sydd wedi gwneud cais llwyddiannus ar gyfer prosiectau penodol. Mae modd i'r sefydliadau dderbyn cymorth drwy gyllid sy'n cyfrannu at gostau referniw a chyfalaf a chefnogaeth ariannol sy'n talu hyd at 70% o gostau pob prosiect unigol. Mae maint y prosiectau hyn yn amrywio o achos i achos ac mae modd i sefydliadau dderbyn cymorth rhwng £5,000 a £75,000.

ASTUDIAETHAU ACHOS

DELINEATE

Mae Delineate yn asiantaeth ymchwil i'r farchnad sy'n arloesi mewn dulliau digidol o gyrchu a dadansoddi data ac yn masnachu'n fyd-eang. Derbyniodd Delineate gymorth drwy ffrwd Cymunedau Mentrus ARFOR sy'n cael ei gweinyddu gan Gyngor Ceredigion ac yn ddiweddar lansiwyd eu pencadlys newydd yn Llandysul, y cwmni technoleg cyntaf o'i fath i sefydlu presenoldeb yng Ngheredigion. Bydd y swyddfa'n gartref i 50 o weithwyr fydd yn cyflawni amrywiaeth eang o swyddi a gwahanol fathau o arbenigedd. Mae polisi recriwtio 'Cymru'n gyntaf' yn hanfodol i strategaeth Delineate, gyda'r holl swyddi

newydd yn cael eu hysbysebu yng Nghymru. Un o brif amcanion hyn yw dod â mwy o siaradwyr Cymraeg i mewn i'r cwmni. Ar hyn o bryd mae tua 60% o'r tîm yn siaradwyr Cymraeg a cynigir cyfleoedd i unigolion nad ydynt yn siarad Cymraeg i ddysgu'r iaith. Mae canran uchel o'r tîm yn ddwyieithog neu'n amlieithog oherwydd natur y busnes, sy'n gofyn bod nifer o ieithoedd yn cael eu defnyddio gyda chleientiaid ar draws y byd.

delineate

Wrth drafod y cymorth dywedodd Prif Swyddog Gweithredol Delineate, James Turner: **Mae cefnogaeth gan fentrau fel ARFOR wedi bod yn allweddol i'n twf. Mae'r mentrau hyn wedi darparu cyllid ac adnoddau hanfodol sydd wedi ein galluogi i drawsnewid manau gwag yn eiddo masnachol gwerthfawr a sefydlu ein gweithrediadau yng Ngheredigion. Mae'r cymorth hwn wedi ein galluogi i adeiladu seilwaith cadarn a denu talent leol, gan osod sylfaen gref ar gyfer ein hehangiad parhaus.**

DECUS RESEARCH LTD

Sefydlwyd Decus Research Limited yn 2003 ac mae'n darparu gwasanaethau profi labordy cynhwysfawr a chymorth ymgynghori gwyddonol. Wedi ei leoli yng Nghapel Hendre, Sir Gâr mae'n esiampl dda o sut mae cymorth ARFOR nid yn unig wedi cefnogi twf y busnes, ond hefyd wedi rhoi cyfle i berson ifanc lleol sydd yn astudio tu allan i Gymru i ymgymryd mewn profiad gwaith mewn lleoliad gwyddonol. Derbyniodd Decus gymorth ariannol i ddatblygu'r busnes drwy greu labordy profi

dŵr. Wedi i fusnes profi dŵr lleol adleoli i Loegr, gwelwyd bwlch i ddatblygu adain arall i'r busnes er mwyn cefnogi'r sector bwyd, diod ac amaeth leol. Bydd 10 swydd newydd yn cael eu creu i gefnogi elfen newydd y busnes.

Dywedodd Steve Whitehouse o Decus Research:

Mae'r gefnogaeth a sicrhawyd gan raglen ARFOR wedi bod yn ganolog i dwf ein busnes. Fel busnes sy'n seiliedig ar wasanaethau yn Sir Gaerfyrddin, mae ARFOR wedi caniatáu i Decus Research Ltd ddatblygu cangen newydd i'r busnes, sy'n darparu gwasanaethau lleol ar gyfer y sector amaeth a bwyd a diod sy'n sectorau mor bwysig yn y sir. Rydym wedi cael cefnogaeth gan amryw ffrydiau o raglen ARFOR sydd wedi canolbwyntio ar gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn ein busnes.

DYLUNIO GRINGO

Derbyniodd cwmni Dylunio Gringo o Benygroes gymorth ariannol drwy ffrwd Cymunedau Mentrus Cyngor Gwynedd. Mae'r cwmni'n arbenigo mewn brandio a phecynnu nwyddau a hysbysebion y sector bwyd a diod, ac yn darparu gwasanaeth i nifer o gwmnïau lleol. O ganlyniad i'r buddsoddiad mae Justin Davies, prif weithredwr y cwmni wedi gallu clustnodi

arian ar gyfer uwchraddio offer cyfrifiadurol angenrheidiol i'w bortffolio gwaith presennol ac mae hefyd wedi ei alluogi i fuddsoddi mewn offer i ehangu'r gwasanaethau mae'n ei ddarparu i gwsmeriaid.

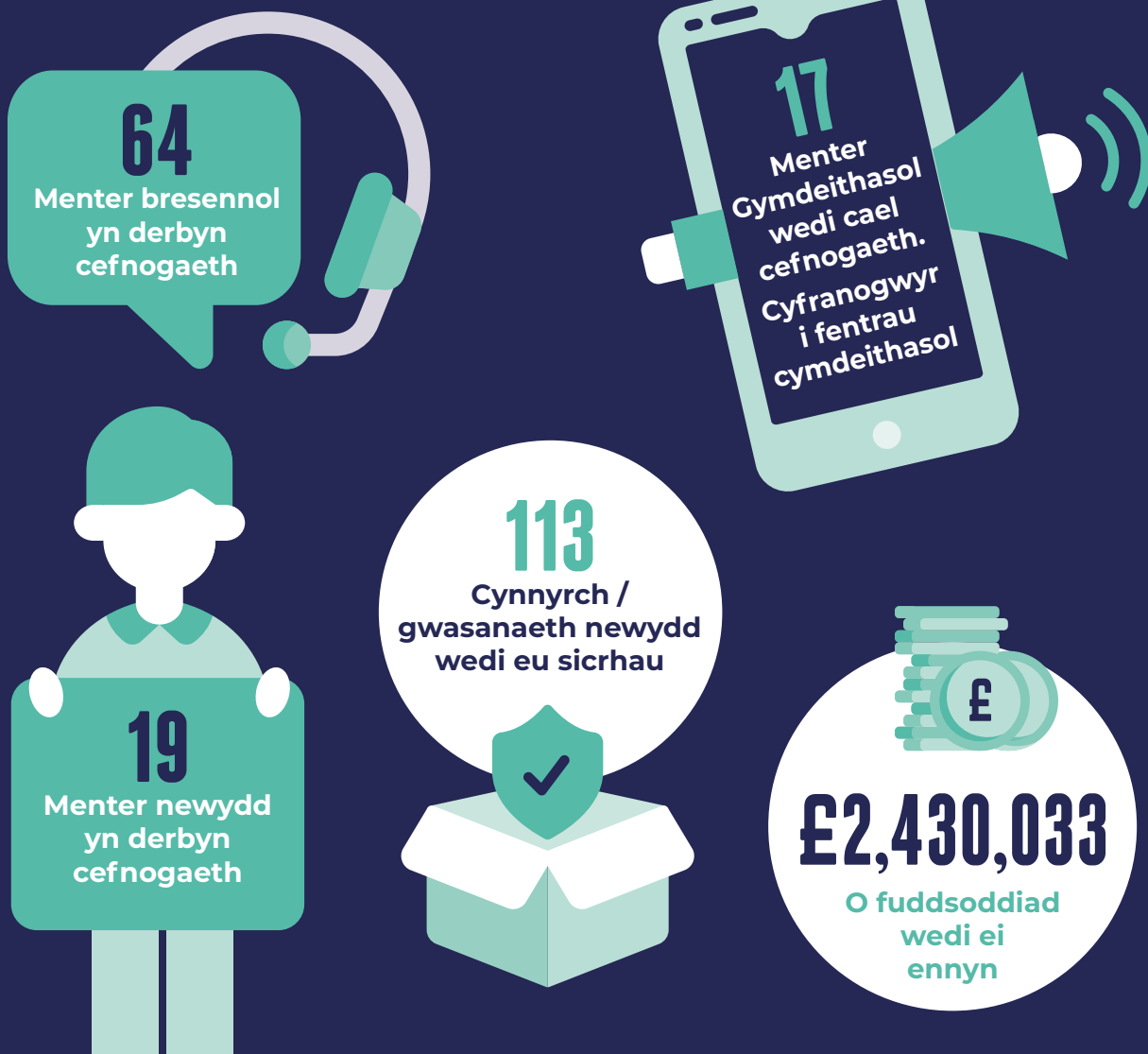
GRINGO

Wrth drafod yr effaith mae ARFOR wedi ei chael ar ei fusnes, dywedodd Justin:

Dwi wedi bod eisïau ehangu ar fy ngwasanaeth o greu murluniau i fusnesau a phrosiectau cymunedol ers sbel, a bydd y grant yma'n help tuag at brynu'r offer digidol angenrheidiol ar gyfer y gwaith yma. Dwi'n paentio murluniau tu mewn a thu allan, murluniau sy'n dathlu'r ffordd Gymreig o fyw. Mae'n agwedd ychydig bach yn wahanol i waith arferol y cwmni ac yn rhywbeth dwi'n ei fwynhau.

CYMUNEDAU MENTRUS – HYD AT MAWRTH 2024

FFRWD 3: CRONFA HER

Mae'r Gronfa Her yn cynnig cyfle i fusnesau a sefydliadau wneud cais ar gyfer grantiau ariannol er mwyn datrys heriau penodol maen nhw'n eu hwynebu yn eu cymunedau lleol a darparu ffyrdd newydd arloesol o weithio yn ardal ARFOR sy'n cyd-fynd ag amcanion strategol y rhaglen. Mae'r prosiect yn cael ei gyflenwi gan Mentera mewn partneriaeth â Menter Môn gyda chyllideb arfaethedig o £2,600,000 dros gyfnod cyflenwi'r prosiect.

Mae'r ffrwd waith wedi ei rhannu'n ddwy ran:

- Mae'r **Gronfa Her Fach** yn cynnig cyllid hyd at £30,000 i dreialu syniadau newydd ar gyfer sefydliad neu fusnes. Bwriad y Gronfa hon yw cyllido syniadau y gellid eu gweithredu'n gyflym er mwyn profi a ydynt yn effeithiol ai peidio, gyda'r modd iddynt gael eu datblygu ymhellach drwy gais i'r **Gronfa Her Fawr**.
- Mae'r **Gronfa Her Fawr** yn gronfa hyblyg lle mae modd i sefydliadau neu fusnesau wneud cais unigol ar y cyd i ddatblygu a gweithredu cynlluniau sy'n ymateb i amcanion strategol Rhaglen ARFOR o fewn un awdurdod lleol, ar draws amryw o awdurdodau neu dros ardal ARFOR i gyd.

Pwrpas penodol y ddwy Gronfa Her yw cynorthwyo grwpiau o unigolion, mentrau busnes, cymunedol a chymdeithasol a sefydliadau eraill sydd eisiau dod o hyd i atebion arloesol i'r heriau y mae cymunedau'n eu hwynebu ar lawr gwlad drwy gyllido prosiectau unigol. Y nod yw annog partneriaeth a chydweithio ar lawr gwlad fel modd nid yn unig o gryfhau safle'r Gymraeg ond hefyd y cyd-destun economaidd mae ei siaradwyr yn byw a bod ynddi. Yn greiddiol i'r gwaith mae'r gred ei bod yn bwysig cynorthwyo trigolion yr ardaloedd hyn i fynd i'r afael â'r problemau maen nhw'n eu hwynebu a grymuso eu gallu i ddatrys problemau gan ddefnyddio eu gwybodaeth leol drwy roi cyfle iddynt roi eu syniadau ar waith.

ASTUDIAETHAU ACHOS

HYB CYSYLLTWR SIR GÂR A CHEREDIGION, GLOBALWELSH

Wedi buddsoddiad gan Gronfa Her ARFOR, mae'r fenter hon ar y cyd rhwng GlobalWelsh a'r asiantaeth prosiectau creadigol Sgema yn ceisio ysgogi twf ac adfywiad economaidd ar draws rhanbarth Sir Gâr a Cheredigion drwy gysylltu busnesau lleol a rhwydwaith rhyngwladol o filoedd o aelodau o Gymry alltud sydd â sgiliau, gwybodaeth a rhwydweithiau i'w rhannu. Mae canolfan Yr Egin yn greiddiol i'r prosiect ac yn gweithredu fel hwb i'r busnesau hyn feithrin y cysylltiadau angenrheidiol i ysgogi

buddsoddiad a thwf yn yr ardal, gan ddangos pwysigrwydd gofodau penodedig Cymraeg eu hiaith i ddatblygu busnes a masnach.

Wrth sôn am eu rhan dywedodd Carys Ifan, Cyfarwyddwr Yr Egin:

A ninnau'n ganolbwynt ar gyfer creadigrwydd ac arloesedd digidol, mae'r Egin yn llawn cyffro i fod yn rhan o'r prosiect Hyb Cysylltwr. Mae'r bartneriaeth hon yn agor byd o gyfleoedd i fusnesau yn Sir Gâr a Cheredigion, gan gynnig llwyfan unigryw iddynt gysylltu â chymuned fyd-eang sy'n angerddol dros Gymru a'i rhagolygon economaidd.

PROSIECT YMCHWIL RECRIWTIO SIARADWYR CYMRAEG, PRIFYSGOL BANGOR

Mae'r Gronfa Her hefyd wedi galluogi Prifysgol Bangor i lansio prosiect ymchwil sy'n edrych ar pam fod recriwtio siaradwyr Cymraeg yn gallu profi mor heriol i gyflogwyr, er gwaetha'r galw am swyddi yn lleol. Dros 12 mis bydd academyddion o'r brifysgol yn edrych ar yr heriau sy'n wynebu sefydliadau wrth recriwtio ynghyd â cheisio darganfod beth sy'n llywio penderfyniadau mudo pobl ifanc rhwng 18 a 35 oed wrth symud i ffwrdd ac i mewn i ardaloedd ARFOR. Bydd arweinwyr y prosiect yn

cynnal cyfweiliadau gyda chyflogwyr yn ardaloedd ARFOR er mwyn casglu data a fydd yn sail i'w gwaith ymchwil. Bydd y tîm wedyn yn mynd ati i gynhyrchu pecyn ymarferol i gynorthwyo cyflogwyr sydd wedi eu lleoli yn ARFOR wrth fynd ati i recriwtio.

PRIFYSGOL
BANGOR
UNIVERSITY

Dywedodd Dr Cynog Prys, arweinydd y prosiect:

Bwriad y prosiect yw creu gwaddol hirdymor fydd yn galluogi oedolion ifanc sy'n medru'r Gymraeg i aros neu ddychwelyd i Gymru drwy eu paru gyda chyfleoedd gwaith. Rydym yn edrych ymlaen at weithio'r gyda'r holl bartneriaid i gynhyrchu gwaith o safon uchel fydd yn cael effaith ar lawr gwlad drwy gyfrannu at ddatblygiad economaidd llwyddiannus yr ardal, a drwy hynny gefnogi cymunedau Cymraeg o fewn y bröydd hyn.

PROSIECT TENDRA GAN ADRA

Yn dilyn cais llwyddiannus i'r Gronfa Her mae Adra bellach wedi lansio eu prosiect Tendra er mwyn cynorthwyo busnesau adeiladu bach i gwblhau ceisiadau tendro ar gyfer prosiectau adeiladu i asiantaethau tai cymdeithasol. Mae'r prosiect yn darparu cyngor a hyfforddiant i'r rheini o fewn y diwydiant adeiladu sy'n wynebu rhwystrau wrth gwblhau'r gwaith papur angenrheidiol gyfer ceisiadau i gyflenwi cytundebau. Y nod yw adeiladu hyder a dealltwriaeth o'r broses gan unigolion o fewn y diwydiant fel

eu bod yn gallu mynd ati i wneud ceisiadau am waith, boed hynny ar gyfer prosiectau bychan lleol neu rai mwy drwy lwyfannau fel Gwerthu i Gymru.

Mae Tendra yn dangos sut mae prosiect ARFOR yn gallu hwyluso a chynorthwyo busnesau sefydledig i wneud y mwyaf o'r cyfleoedd sydd ar gael iddynt, gan sicrhau bod cyfalaf yn aros o fewn yr economi leol, hybu cadwyni cyflenwi lleol a sicrhau gwaith o fewn y rhanbarth.

Adra

Tendra

Adeiladu'r Dyfodol, Un Tendir ar y Tro
Building the Future, One Tender at a Time

GRONFA HER ARFOR – HYD AT MAWRTH 2024

17

Astudiaethau achos hyd yma.

Astudiaethau dysgu a rhannu profiadau ARFOR

29

Gweithdy.
Digwyddiad ARFOR rhanbarthol a lleol

Nodi heriau rhanbarthol a lleol

30

Nifer o gynlluniau ARFOR lleol

£5,339,172

Gwerth cynlluniau ARFOR rhanbarthol a lleol

77

Nifer o gynlluniau ARFOR rhanbarthol a lleol

FFRWD 4: BWRLWM ARFOR

Nod Bwrlwm ARFOR yw hyrwyddo'r Gymraeg yn lleol a chryfhau'r gwaith sy'n cael ei gyflawni yn enw ARFOR drwy godi ymwybyddiaeth ohono ar ffurf ymgyrch farchnata gyhoeddus. Mae'r ffrwd hon yn cefnogi gwaith ehangach y prosiect drwy arwain rhaglen gyfathrebu sy'n ceisio cynyddu defnydd o'r Gymraeg, annog ymdeimlad o falchder lleol ymysg rhanddeiliaid yn ogystal â gwella ymwybyddiaeth o amodau ieithyddol-gymdeithasol unigryw ardal ARFOR a'r ffactorau economaidd sy'n dylanwadu ar y sefyllfa ieithyddol yno. Mae'r prosiect yn cael ei gyflenwi gan gwmni Lafan gyda chyllideb o £300,000 dros gyfnod cyflenwi'r prosiect.

Mae sawl elfen i Bwrlwm ARFOR. Craidd y gwaith yw cynhyrchu cynnwys i'w gyhoeddi drwy wefan **Bwrlwm ARFOR** sy'n amlinellu arfer da ac astudiaethau achos o brosiectau ARFOR ynghyd â hysbysu rhanddeiliaid am y gwaith sy'n digwydd fel rhan o'r prosiect. Fel rhan o'r gwaith hwn ac i ddenu rhagor o leisiau amrywiol i drafod yr economi a'r iaith yn gyhoeddus, mae cynllun **Gohebwyr ARFOR** yn rhoi cyfle i bobl ifanc feithrin eu sgiliau ysgrifennu a chyfathrebu drwy sylwebu ar rai o bynciau llosg y prosiect ac ysgrifennu amdanynt.

Mae **Fforwm Bwrlwm** yn gyfarfod rhithiol rheolaidd sy'n caniatáu i'r rhanddeiliaid a'r rheini sydd â diddordeb ym mhrosiect ARFOR ddod ynghyd i drafod yr economi a'r iaith am gyfnod o awr.

Mae **Bocs ARFOR** yn brosiect sy'n mynd allan i gymunedau yn ardal ARFOR i gynnal sgwrsiau ynghylch yr iaith a'r economi a'u ffilmio er mwyn clywed eu syniadau a chreu bwrlwm ynghylch y rhaglen.

Mae prosiect **Arweinwyr y Dyfodol** yn cynrychioli partneriaeth arbennig gyda Chlybiau Ffermwyr Ifanc ardal ARFOR sy'n gweld aelodau CFfl yn rhannu eu profiadau ynghylch pam eu bod wedi aros yn eu hardaloedd lleol neu wedi dychwelyd ar ôl amser i ffwrdd ynghyd â'r hyn sydd gan fyw a gweithio yng nghefn gwlad ei gynnig i bobl ifanc.

Mae'r prosiect hefyd wedi trefnu digwyddiadau fel **Gwobrau Mwyaf Cymraeg y Byd** oedd yn dathlu cyfraniadau unigolion a busnesau i'r Gymraeg mewn bywyd cymdeithasol a masnachol Cymraeg.

ASTUDIAETHAU ACHOS

GWOBRAU MWYAF CYMRAEG YN Y BYD

Un elfen ar waith Bwrlwm ARFOR yw'r Gwobrau Mwyaf Cymraeg y Byd sydd â'r nod o ddathlu'r iaith yn y byd gwaith yn ardaloedd ARFOR. Gan fod y rhaglen ehangach yn un sy'n edrych yn benodol ar gysylltiadau rhwng yr economi a'r iaith, cam amlwg oedd cynnal seremoni wobrwyo yn dathlu'r busnesau ac unigolion sy'n gweithio drwy'r Gymraeg. Roedd cyfle i fusnesau, sefydliadau ac unigolion enwebu eu hunain neu eraill ar gyfer un o saith gwobr sef, Brand Mwyaf Cymraeg (Sglods Llanon), Cyfryngau Cymdeithasol Mwyaf Cymraeg (Parc Cŵn Pawen Lawen), Staff Mwyaf Cymraeg (Caffi Maes Caernarfon), Gofod Mwyaf Cymraeg (Garth Newydd), Busnes Mwyaf Cymraeg (Caffi Maes Caernarfon), Unigolyn Mwyaf Cymraeg (Geraint Edwards, Pedair Cainc)

a'r Cynnyrch Mwyaf Cymraeg (Blocs gan Ffion Wyn Evans o Enfys o Emosiynau). Cyhoeddwyd yr enwebiadau, ac agorwyd pleidlais gyhoeddus er mwyn penderfynu'r enillwyr. Ar 17 Gorffennaf cynhaliwyd seremoni wobrwyo yn Aberystwyth er mwyn dathlu llwyddiant yr enillwyr.

FFORWM BWRLWM

Mae'r Fforwm yn gyfle i unigolion sydd â diddordeb ym mhrosiectau ARFOR a dyfodol cymunedau Cymraeg Cymru gymryd rhan mewn sgwrs i drafod eu profiadau, yr hyn sy'n digwydd ar lawr gwlad yn eu cymunedau a chlywed rhai o'r datblygiadau diweddaraf gan bobl eraill sy'n rhan o'r prosiect. Gall fod yn gyfle da i rwydweithio ac i ddod i ddysgu mwy am y diweddaraf ynghylch yr amrywiaeth o brosiectau sy'n cael eu cefnogi gan brosiect ARFOR a'r sefydliadau, busnesau ac unigolion hynny sy'n byw ac yn gweithio yn ein cymunedau Cymraeg ac er lles eu dyfodol. Mae'r Fforwm yn cael ei gynnal yn rhithiol dros Zoom, ac mae croeso i bawb fynychu. Maen nhw wedi

bod yn llwyddiannus iawn hyd yma, yn denu pobl i ddysgu a deall mwy am ARFOR ac yn cynnig cyfle gwerthfawr i unigolion rannu eu syniadau mewn cyd-destun croesawgar a chadarnhaol.

BWRLWM ARFOR – HYD AT MAWRTH 2024

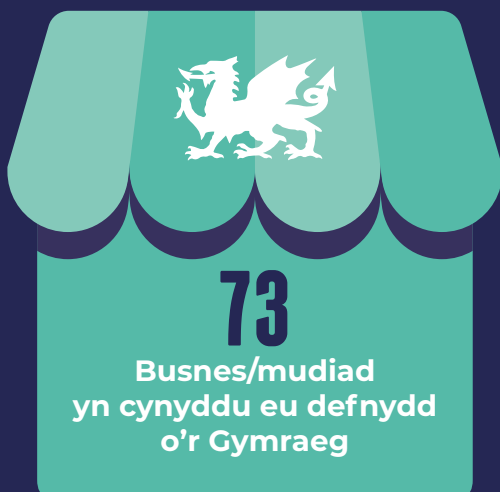
Mentrau Iaith Cymru wedi bod yn llwyddiannus mewn cais i'r Gronfa Her. Mae'r Mentrau Iaith hefyd yn rhan o gais am WRU.

Cryfhau'r berthynas a chydweithio gyda'r Mentrau Iaith

100

Cynllun treftadaeth/diwylliant/cynnyrch lleol/Naws am Le a gefnogwyd

73

Busnes/mudiad yn cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg

26

Cynnig Cymraeg wedi eu gwobrwyd

FFRWD 5: MONITRO, GWERTHUSO A DYSGU

Amcan ffrwd Monitro, Gwerthuso a Dysgu Rhaglen ARFOR yw cynnal ymchwil sy'n edrych ar Raglen ARFOR er mwyn cofnodi llwyddiannau'r cynllun ynghyd â dysgu beth y gellid ei wella a'i ddatblygu yn ystod oes y prosiect ac yn y dyfodol. Mae'r prosiect yn cael ei gyflenwi gan gwmni ymchwil Wavehill gyda chyllideb o £300,000 dros gyfnod y prosiect. Nhw oedd hefyd yn gyfrifol am y gwaith gwerthuso ar brosiect ARFOR 1.

Mae Wavehill wedi creu fframwaith gwerthuso a monitro ar gyfer y prosiect sy'n llywio'u gwaith wrth asesu'r rhaglen. Maen nhw wedi darparu adroddiad cychwynnol i'r gwaith sydd wedi ei rannu gyda Grŵp Swyddogion ARFOR fel rhan o'r nod i ddysgu ac addasu wrth i'r prosiect fynd yn ei flaen. Bydd adroddiad terfynol yn cael ei ddarparu ar ddiwedd cymal presennol y prosiect.

Mae Prifysgol Aberystwyth a chwmni Sgema (Arsyllfa) hefyd yn gyd-bartneriaid ar y ffrwd hon ac wedi helpu i gynnal amryw o sesiynau trafod, erthyglau, blogiau gwadd ac ymchwil pellach i gyd-fynd ag amcanion rhan hon y prosiect. Mae gwefan Arsyllfa, sy'n cael ei rhedeg gan Sgema, yn darparu ffrwd gyson o straeon ynghylch prosiect ARFOR yn uniongyrchol, yn ogystal â chynnig golwg ar y cyd-destun ehangach ar ffurf straeon newyddion sy'n trafod ardaloedd a chymunedau ARFOR.

ASTUDIAETHAU ACHOS

GWEFAN ARSYLLFA

Mae Gwefan Arsyllfa sy'n cael ei rhedeg gan gwmni Sgema, yn enghraifft o'r gwaith mae'r ffrwd Monitro, Gwerthuso a Dysgu yn ei wneud i wella dealltwriaeth rhanddeiliaid o rai o'r syniadau sydd wrth wraidd rhaglen ARFOR drwy rannu newyddion ynghylch y prosiect a llwyfannu cyfraniadau gan academyddion blaenllaw ym maes cynllunio iaith. Dros y flwyddyn ddiwethaf mae Arsyllfa wedi tyfu'n lleoliad hanfodol ar gyfer ysgogi trafodaeth gyhoeddus

ynghylch amcanion creiddiol ARFOR, natur perthynas datblygiad economaidd â'r iaith, effaith mudo ar gymunedau a'r hyn sydd angen i wneuthurwyr polisi ei ystyried wrth ddatblygu ymyraethau.

ARSYLLFA
OBSERVATORY

GWEITHDAI YMCHWIL PRIFYSGOL ABERYSTWYTH

Fel rhan o'u gwaith gyda chwmni Wavehill mae academyddion o Ganolfan Gwleidyddiaeth a Chymdeithas Cymru, Prifysgol Aberystwyth wedi cynnal cyfres o weithdai yn archwilio rhai o'r themâu sy'n codi wrth edrych ar y cysylltiadau rhwng datblygu economaidd a'r Gymraeg. Ym mis Tachwedd 2023 cynhaliwyd dau weithdy yn trin a thrafod effaith mudo ac allfudo, gyda'r cyntaf o'r rhain yn edrych ar amodau penodol gogledd-orllewin Cymru a'r ail yn gwahodd cyfraniadau gan academyddion ar draws Ewrop i esbonio cyd-destunau cymharol ar draws y cyfandir. Mae'r cyfarfodydd hyn wedi bod yn gyfle gwerthfawr i'r rheini sy'n llunio polisi a gweithredu cynllun ARFOR ar lawr gwlad

i ddod ynghyd ac i glywed gan arbenigwyr am y dystiolaeth ddiweddaraf ynghylch y cysylltiadau sy'n bodoli rhwng yr economi a'r iaith.

Mae clywed am yr hyn sy'n gyffredin rhwng gwahanol ranbarthau a gwledydd a chymharu effaith mudo ac ymyraethau polisi penodol yn cryfhau ein dealltwriaeth o'r dull gorau o weithredu'r gwahanol ffrydiau gwaith a sut y gellid datblygu ARFOR yn y dyfodol.

1872 PRIFYSGOL
ABERYSTWYTH
UNIVERSITY

Dywedodd Dr Huw Lewis o Brifysgol Aberystwyth:

Ein nod wrth gyd-weithio â chwmni Wavehill ar y prosiect hwn yw adnabod gwersi perthnasol sy'n codi o waith ymchwil cyfoes – e.e. yn achos natur allfudo gwledig a thrafodaethau ehangach am natur y berthynas rhwng yr economi ac iaith – a'u bwydo i'r sawl sy'n gyfrifol am gydlynu rhaglen ARFOR.

MONITRO, GWERTHUSO A DYSGU – HYD AT MAWRTH 2024

CASGLIAD

Mae llwyth o ymdrech a gwaith caled wedi ei wneud i sicrhau bod Rhaglen ARFOR yn gwireddu ei hamcanion. Mae cyd-weithio rhwng sefydliadau a chyflenwyr wedi bod yn greiddiol i'r prosiect, a bellach rydym yn gallu dweud yn hyderus bod rhwydwaith gref wedi ei ffurfio i wireddu'r prosiect arloesol hwn.

Mae ARFOR 2 wedi adeiladu ar waith cychwynnol ARFOR 1 ac wedi parhau'r broses bwysig o godi ymwybyddiaeth ymysg y cyhoedd ynghylch y cyfleoedd sydd ar gael iddynt o fewn eu hardaloedd lleol a'r hyn sydd gan ffrydiau ARFOR i'w gynnig iddynt wrth edrych tua'r dyfodol. Mae yna bellach sylfaen gadarn yn ei lle er mwyn sicrhau llwyddiant os oes modd i gynnal y momentwm a pharhau'r buddsoddiad angenrheidiol sydd ei angen yn yr ardaloedd hyn.

Mae Rhaglen ARFOR yn parhau i ddatblygu a gweithio i gyfarch yr amodau arbennig sef:

- Cryfhau hunaniaeth cymunedau Cymraeg mewn ffordd gynhwysol

- Creu a datblygu Gofodau Cymraeg
- Rhannu arfer da yn y maes her ail gartrefi a'r her tai lleol

Mae llawer o waith i'w wneud rhwng nawr a therfyn cymal hwn y prosiect yn mis Mawrth 2025 ond dros y misoedd nesaf rydym yn debygol o fwrw'r targedau allweddol a osodwyd ar draws y ffrydiau gwaith. Mae poblogrwydd a buddsoddiad personol y rheini sydd wedi bod ynghlwm â'r ffrydiau gwaith yn dyst i'r ffaith bod y rhaglen yn cael effaith go iawn ar lawr gwlad. Os gallwn barhau'r gwaith da hwn i mewn i 2025 a thu hwnt gan ddatblygu'r prosiect yn seiliedig ar yr hyn rydym wedi ei ddysgu, rydym yn ffyddiog y byddwn yn gweld newid gwirioneddol yn sut rydym yn deall, dehongli a gweithredu ynghylch yr economi a'r iaith yng nghadarnleoedd y Gymraeg.

ARFOR

CREU GWAITH - CEFNOGI'R IAITH

DIWEDDARIAD RHAGLEN ARFOR 2 HYD AT FIS MAWRTH 2025

CYNGOR SIR
YNYS MÔN
ISLE OF ANGLESEY
COUNTY COUNCIL

Tudalen y pecyn 155

Cyngor Sir
CEREDIGION
County Council

Ariennir gan
Lywodraeth Cymru
Funded by
Welsh Government

ARDAL WEITHREDU ARFOR

CYFLWYNIAD

Ers 2022 mae ARFOR 2 wedi bod yn gweithredu ar draws Sir Gâr, Ceredigion, Gwynedd ac Ynys Môn er mwyn datblygu'r economi leol a chynyddu gwelededd a defnydd o'r Gymraeg yn y cymunedau hynny lle mae canran uchel o'r boblogaeth yn siaradwyr Cymraeg. Drwy amrywiaeth eang o raglenni a ffrydiau gwaith, mae ARFOR wedi sicrhau ymyraethau arloesol a phellgyrhaeddol o blaid yr iaith a'r economi leol yn yr ardaloedd hyn, sydd wedi cael effaith gadarnhaol ar nifer helaeth o gymunedau, busnesau ac unigolion lleol.

Diffiniwyd nod creiddiol Rhaglen ARFOR fel "Cefnogi'r cymunedau sy'n gadarnleoedd y Gymraeg i ffynnu drwy ymyraethau economaidd fydd hefyd yn cyfrannu at gynyddu cyfleoedd i weld a defnyddio'r Gymraeg yn ddyddiol". Yn sicr, fe ellid datgan yn hyderus fod holl ymyraethau'r rhaglen wedi cyfrannu at sicrhau fod y nod hwn wedi ei gyrraedd, a bod yna werthfawrogiad gwirioneddol ar lawr gwlad ar gyfer y cyfleoedd mae'r rhaglen wedi eu darparu.

Rhan allweddol o'r gwaith hwn, ac un o'r canlyniadau pwysicaf wrth ystyried traweffaith hirdymor y prosiect, yw llwyddiant ARFOR wrth hwyluso a chreu partneriaethau a rhwydweithiau newydd. Bellach mae rhanddeiliaid ar draws y rhanbarth yn adnabod ei gilydd, yn ymwybodol o'r gwaith sy'n cael ei wneud mewn ardaloedd eraill, ac yn fwy parod ac â mwy o allu i gyd-weithio ar brosiectau o bob math. Mae'r awch yma i gyd weithio o blaid y Gymraeg ac economïau cymunedau Cymraeg eu hiaith yn torri ar draws ffiniau daearyddol a meysydd gwaith unigol, ac rydym wedi bod yn ffodus iawn i allu dod â'r Sector Cyhoeddus, y Sector Preifat a'r Trydydd Sector ynghyd yn hyn o beth. Rydym yn hollol argyhoeddedig fod angen i'r gwaith hwn barhau yn y dyfodol, a bod angen adeiladu a datblygu ar y seiliau cadarn o gydweithio creadigol sydd wedi eu gosod gan ARFOR 2.

Rydym hefyd wedi gweld cydweithio rhwng cynlluniau lleol wedi'u cefnogi gan ARFOR a rhaglenni cenedlaethol gan gynnwys Partneriaethau Sgiliau Rhanbarthol, Sgiliau Cymru a Comisiynydd yr Iaith Gymraeg.

Mae hyn wedi sicrhau nid yn unig fod gwerth yn cael ei ychwanegu i Raglen ARFOR,

ond fod gwaith ARFOR yn derbyn sylw a chydabyddiaeth ehangach gyda mwy o gyfleoedd i gydweithio yn dyfod o'r herwydd.

Yn greiddiol i'r holl raglen mae'r amcanion strategol, sydd wedi llywio a chyfeirio pob cam o'r broses. Hanfodion y strategaeth yw:

- 1. Creu cyfleoedd i bobl a theuluoedd ifanc o dan 35 mlwydd oed i aros neu ddychwelyd i'w cymunedau cynhenid,** gan eu cefnogi i lwyddo yn eu hardaloedd lleol drwy ddilyn mentrau newydd a datblygu gyrfaedd iddynt gael sicrhau bywoliaeth sy'n cyd-fynd â'u huchelgeisiau.
- 2. Creu cymunedau mentrus o fewn rhanbarth ARFOR drwy gefnogi mentrau busnes a chymunedol oedd yn ceisio cadw a chynyddu cyfoeth lleol** gan eu hysgogi i fanteisio ar adnoddau, hunaniaeth a nodweddion unigryw eu hardaloedd lleol er mwyn gwneud hyn.
- 3. Cynyddu'r budd a geir o weithgarwch y prosiect drwy sicrhau cydweithio cyson a pharhaus.** Yn greiddiol i hyn oedd egwyddorion o ddysgu drwy wneud ac o rannu arferion da o fewn cymunedau gan ehangu ac ymledu'r arferion hyn i ardaloedd eraill tra hefyd yn sicrhau bod unrhyw ymyraethau'n cael eu teilwra ar gyfer amgylchiadau lleol.
- 4. Cryfhau hunaniaeth cymunedau sydd â dwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg o ran canran drwy gefnogi, hybu a hyrwyddo defnydd a gwelededd y Gymraeg yn yr ardaloedd hyn.** Elfen hanfodol o hyn oedd pwysleisio balchder bro, naws am le a theyrngarwch lleol mewn cymunedau unigol tra hefyd yn helpu i ddangos y nodweddion, yr amodau a'r ffactorau sy'n gyffredin i'r rhanbarth cyfan.

Pwrpas yr adroddiad hwn yw adrodd ar ganlyniadau'r rhaglen hyd at ddiwedd mis Mawrth 2025 gan ddarparu trosolwg o'r ffrydiau gwaith a rhoi enghreifftiau o rai o'r nifer fawr o fudiadau ac unigolion o ar draws y rhanbarth sydd wedi elwa o'r rhaglen ac sydd wedi gweld newid gwirioneddol yn eu cymunedau, busnesau a'u bywydau o'r herwydd.

BETH MAE ARFOR WEDI'I OLYGU I WYNEDD, MÔN, CEREDIGION A SIR GÂR?

GWYNEDD

Y Cyngorydd Nia Jeffreys, Arweinydd Cyngor Gwynedd:

Mae'r Rhaglen ARFOR wedi amlygu gwerth y Gymraeg mewn materion datblygu economaidd ac wedi cryfhau'r iaith fel iaith fusnes a chymunedol yng Ngwynedd. Mae'n agenda werthfawr mewn ardaloedd â dwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg fel Gwynedd, yn enwedig wrth geisio am filiwn o siaradwyr Cymraeg yn genedlaethol erbyn 2050. Mae angen am swyddi da yng Ngwynedd, am gyfleon datblygu busnes, ac am agenda datblygu economaidd sy'n rhoi'r Gymraeg yn gyntaf – ac mae'r Rhaglen ARFOR wedi ymateb yn llwyddiannus i'r anghenion hyn. Hoffwn gydnabod pa mor arloesol oedd y Rhaglen wrth blethu materion cynllunio ieithyddol a datblygu economaidd, yn ogystal â'i rôl allweddol wrth gefnogi ein pobl ifanc i aros yng Ngwynedd neu ddychwelyd i fyw a gweithio.

YNYS MÔN

Y Cyngorydd Gary Pritchard, Arweinydd y Cyngor a'r Deilydd Portffolio Datblygu Economaidd:

Mae llwyddiant Rhaglen ARFOR yn amlwg yma ar Ynys Môn, gan gyfrannu at amcanion y Cyngor i ddatblygu'r economi a chefnogi'r Gymraeg. Mae'r rhaglen wedi galluogi nifer o fusnesau hen a newydd, bach a chanolig, i ddatblygu, yn ogystal â chreu cyfleoedd gwaith newydd i bobl leol. Roedd yn braf gweld nifer o fusnesau lleol yn tynnu sylw at yr iaith Gymraeg o fewn eu sefydliadau, gwasanaethau newydd yn cael eu cyflwyno, a gweithgareddau i gefnogi dyfodol lleol i'n pobl ifanc.

CYNGOR SIR
YNYS MÔN
ISLE OF ANGLESEY
COUNTY COUNCIL

CEREDIGION

Y Cyngorydd Bryan Davies, Arweinydd Cyngor Ceredigion:

Yng Ngheredigion mae ARFOR wedi ein galluogi ni i dorri tir newydd, drwy gynnig cyfleoedd i'n pobl ifanc fentro ym myd busnes a gweld bod dim rhaid gadael yr ardal i lwyddo, mae hefyd wedi galluogi busnesau sy'n bodoli'n barod i ddatblygu a chyfrannu tuag at dwf economaidd Ceredigion.

Cyngor Sir
CEREDIGION
County Council

SIR GÂR

Y Cyngorydd Darren Price, Arweinydd Cyngor Sir Gâr:

Mae buddsoddiad Rhaglen ARFOR yn ein pobl ifanc a'r Gymraeg wedi golygu bod Sir Gâr ei hun ar ei hennill. Yr yr hinsawdd economaidd ohoni, mae manteisio ar bob cyfle posib i wella ein heconomi leol, er budd cenedlaethau'r dyfodol, yn werthfawr iawn.

Braf oedd gweld busnesau Sir Gâr yn ymroi i godi'r defnydd o'r Gymraeg ym myd busnes a'u hawydd i fuddsoddi er mwyn tyfu'n economaidd.

Rydym wedi croesawu buddsoddiad Rhaglen ARFOR gan Lywodraeth Cymru. Mae wedi bod yn bleser cyd-weithio'n agos gydag awdurdodau lleol eraill y gorllewin drwy gydol y rhaglen. Edrychwn ymlaen at fuddsoddiad pellach i gefnogi pobl ifanc a busnesau Sir Gâr.

TROSOLWG O'R FFYRDIAU GWAITH

Rhannwyd ARFOR 2 yn 5 ffrwd gwaith a gafodd eu cyflenwi gan ddarparwyr unigol drwy gytundeb. Roedd pob ffrwd yn canolbwyntio ar elfen wahanol o wireddu amcanion strategol ARFOR ac yn cynrychioli rhaglenni gwaith ag iddynt ffocws unigol ar ymyraethau penodol i gyflawni hyn. Yn yr adrannau nesaf byddwn yn edrych ar bob un o'r ffrydiau yn eu tro, gan amlinellu'r amcanion, y dulliau gweithredu a chanlyniadau'r gwaith ar gyfer pob elfen o'r prosiect.

1

LLWYDDO'N LLEOL: Gweithio i godi ymwybyddiaeth o'r cyfleoedd sy'n bodoli yn ardal ARFOR a helpu i ddatblygu sgiliau pobl ifanc yno.

2

CYMUNEDAU MENTRUS: Cronfa i'r Cynghorau Sir allu buddsoddi'n uniongyrchol i sicrhau twf economaidd a bod cyfalaf yn aros a chylchredeg o fewn yr ardal leol.

3

CRONFA HER: Rhaglen grantiau oedd yn caniatáu i sefydliadau, busnesau a grwpiau o unigolion ddod ynghyd i ddatrys rhai o'r heriau maen nhw'n eu hwynebu'n lleol.

4

BWRLWM: Ffrwd hyrwyddo gweithgarwch ARFOR oedd yn gweithio i hysbysu'r cyhoedd am yr hyn sy'n cael ei gyflawni fel rhan o'r rhaglen ac archwilio rhai o'i syniadau craidd.

5

MONITRO, GWERTHUSO A DYSGU: Darparu adolygiadau o'r rhaglen yn ei chyfanrwydd ar ffurf adroddiadau, gweithio i ddatblygu seiliau academiaidd a pholisi cyhoeddus y cynllun.

ALLBYNNAU ARFOR – HYD AT FIS MAWRTH 2025

LLWYDDO'N LLEOL 2050

35,596

Person ifanc yn derbyn gwybodaeth

9,207

Person ifanc yn derbyn cefnogaeth

16,687

Teulu ifanc yn derbyn gwybodaeth

1,175

Teulu ifanc yn derbyn cefnogaeth

929

Neges gadarnhaol wedi eu rhadadu

599

Enghraifft o lwyddiant lleol wedi eu nodi

48

o swyddi wedi cael eu creu

33

o swyddi wedi eu diogelu

CYMUNEDAU MENTRUS

26

Menter newydd yn derbyn cefnogaeth

110

Menter bresennol yn derbyn cefnogaeth

£2,464,724

O fuddsoddiad wedi ei ennyn

95

Cynnyrch/gwasanaeth newydd wedi eu sicrhau

205

o swyddi wedi cael eu creu

168

o swyddi wedi cael eu diogelu

CRONFA HER ARFOR

30

Nifer o gynlluniau ARFOR rhanbarthol a lleol a ariannwyd

£2,137,091

Gwerth cynlluniau ARFOR rhanbarthol a lleol

27

Digwyddiad ARFOR rhanbarthol a lleol

17

Astudiaeth achos hyd yma. Astudiaethau dysgu a rhannu profiadau ARFOR

Nodi heriau rhanbarthol a lleol

52

Cyfranogwyr i fentrau cymdeithasol yn derbyn cefnogaeth

227

Nifer o bartneriaid

74

o swyddi wedi cael eu creu

94

o swyddi wedi cael eu diogelu

BWRLWM ARFOR

73

Busnes/mudiad yn cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg

141

Nifer yr unigolion sy'n cymryd rhan mewn gweithgareddau gwella sgiliau Cymraeg

100

Cynllun treftadaeth/diwylliant/cynnyrch lleol/Naws am Le a gefnogwyd

269

Nifer negeseuon hyrwyddo'r Gymraeg/hunaniaeth

Mentrau Iaith Cymru wedi bod yn llwyddiannus mewn cais i'r Gronfa Her. Mae'r Mentrau Iaith hefyd yn rhan o gais WRU.

Cryfhau'r berthynas a chydweithio gyda'r Mentrau Iaith

39

Cynnig Cymraeg wedi eu gwobrwyd

CYMRAG

MONITRO GWERTHUSO A DYSGU

Monitro a Gwerthuso parhaus i Raglen ARFOR

4

Rhwydwaith ddysgu wedi eu creu dros gyfnod ARFOR

7

Fforwm Ymgysylltu wedi eu creu

Creu tystiolaeth ar gyfer dysgu am y cysylltiadau rhwng Economi a Iaith.

Cynnal cynhadledd ddaeth â nifer fawr o randdeiliaid ynghyd.

Cyflwyno adroddiad terfynol o'r prosiect

Tudalen y pecyn 161

FFRWD 1: LLWYDDO'N LLEOL

Roedd Llwyddo'n Lleol 2050 yn ymgrych farchnata a hyrwyddo oedd yn gweithio i godi ymwybyddiaeth o'r cyfleoedd sy'n bodoli yn ardal ARFOR ac estyn cyngor a chymorth i'r rheini sydd eisiau aros neu ddychwelyd yno. Cyflenwyd y prosiect gan Menter Môn mewn partneriaeth â Mentera gyda chyllideb arfaethedig o £3,000,000 dros oes y rhaglen.

Prif amcan Llwyddo'n Lleol oedd darbwyllo a pherswadio pobl a theuluoedd ifanc oedd yn byw yn y rhanbarth, ynghyd â'r rheini oedd wedi ymadael, fod cyfleoedd gyrfaol cyffrous ar gael iddynt drwy aros yn lleol neu wrth ddychwelyd o ardaloedd eraill. Yn greiddiol i'r nod hwn oedd dechrau sgwrs gadarnhaol gyda phobl ifanc er mwyn eu hysgogi i fentro a datblygu gyrfaedd llwyddiannus ac ystyried sefydlu busnesau eu hunain yn ardaloedd ARFOR. Mae Llwyddo'n Lleol wedi bod yn rhan hanfodol o raglen ARFOR 2 ac wedi bod yn hanfodol bwysig wrth sefydlu brand ARFOR a darlledu negeseuon ynghylch amcanion y rhaglen ymysg cynulleidfaoedd allweddol ynghyd a hyrwyddo'r cyfleoedd sydd ar gael ar draws y rhanbarth.

Rhannwyd y prosiect yn bedair is-adran, yr **Elfen Yrfaol**, yr **Elfen Mentro**, yr **Elfen Ymgartrefu** a'r **Elfen Profi**.

- Nod yr **Elfen Yrfaol** oedd hyrwyddo'r cyfleoedd gyrfaol a chymdeithasol sy'n bodoli yn ardal ARFOR. Gwnaethpwyd y gwaith hwn ar ffurf gweithdai arbenigol, sesiynau trafod, gwaith mentora a darparu cyngor a ffeiriau swyddi oedd yn amlygu cyfleoedd lleol. Roedd y prosiect hefyd yn darparu cymorth i fusnesau lleol i gynnig cyflogaeth i bobl ifanc leol.
- Bwriad yr **Elfen Mentro** oedd annog pobl ifanc i fentro o fewn eu cymunedau cynhenid drwy ddarparu cyllid a chynghor i unigolion sydd eisiau, yn ystyried neu eisoes wedi dechrau busnes yn lleol. Cafodd ymgeiswyr llwyddiannus gymryd rhan mewn rhaglenni oedd yn cynnwys cyngor a hyfforddiant gan arbenigwyr busnes gan ganolbwyntio ar sgiliau allweddol fel marchnata, cyllido, llythrennedd ariannol ynghyd â denu a gwasanaethu cwsmeriaid. Roedd y cynllun hefyd yn cynnig grantiau o £1,000 i'r rheini oedd yn cymryd rhan i ddatblygu eu syniad busnes.

- Roedd yr **Elfen Ymgartrefu** yn archwilio ffyrdd o annog teuluoedd ifanc oedd yn byw tu hwnt i ardal ARFOR i ddychwelyd i'w bro, gan ddarparu gwybodaeth, cyngor a chefnogaeth iddynt wneud hynny. Roedd hyn yn digwydd ar ffurf penwythnosau preswyl lle roedd cyfle i deuluoedd ymweld a threulio amser mewn ardaloedd penodol er mwyn iddynt gael profiad o fywyd yn ardal ARFOR.
- Roedd yr **Elfen Profi** yn gweithio i wella sgiliau pobl ifanc er mwyn eu paratoi ar gyfer y byd gwaith. Roedd y gwaith hwn ar ffurf sesiynau wyneb yn wyneb mewn ysgolion er mwyn cynorthwyo dysgwyr i nodi eu sgiliau, darparu cymorth ynghylch sut i chwilio a cheisio am swyddi, ynghyd â chynghor ar sut i ddrafftio CV gan bwysleisio'r cyfleoedd sydd i bobl ifanc ennill swyddi yn lleol.

Gwelwn y gwaith hwn yn hanfodol wrth fynd i'r afael â'r her o allfudo pobl ifanc o ardaloedd ARFOR a'r effaith barhaus mae hyn yn ei chael ar gymunedau, y Gymraeg, y gweithlu a'r economi yn yr ardaloedd hyn. Mae angen cymryd camau i ymladd y naratif nad oes cyfleoedd i bobl ifanc yn yr ardaloedd hyn, ac mae gwaith Llwyddo'n Lleol yn dyst i'r ffaith fod modd llunio ymyraethau mewn modd cadarnhaol er mwyn gwneud hynny.

Fe wnaeth yr ymgyrch roi sylw penodol i'r elfennau canlynol:

- Y mathau o swyddi sydd ar gael yn rhanbarth ARFOR.
- Sut gyflogwyr sydd â phresenoldeb yn ARFOR a'r cyfleoedd maent yn eu cynnig.
- Y sgiliau angenrheidiol sydd eu hangen er mwyn ennill swydd a datblygu gyrfa.
- Sut y gall mentergarwch a sefydlu busnes fod yn opsiwn i unrhyw un.

Mae'n hanfodol fod y gwaith yn y maes hwn yn parhau, gan ein bod bellach â brand cryf a dealltwriaeth eang o'r hyn mae'r cynllun yn ei gynnig i bobl ifanc yr ardal. Mae angen prif ffrydio'r dulliau gweithio, a sicrhau fod pobl ifanc ar draws ARFOR nid yn unig yn teimlo balchder yn eu bro, ond yn ei weld fel man lle allent fyw a bod yn y dyfodol heb orfod lliniaru eu huchelgais.

ASTUDIAETHAU ACHOS

KIERAN THOMAS, DELI ALBERT REES

Ers cael ei gyflogi gan Deli Albert Rees drwy gefnogaeth Llwyddo'n Lleol, mae Kieran Thomas o Landdarog wedi profi llwyddiant fel cigydd newydd. Enillodd Kieran fedal aur yng nghystadleuaeth Prentis Cigydd y Flwyddyn yng Nghasnewydd, ac mae'n mynd o nerth i nerth yn meithrin sgiliau at y dyfodol. Noddwyd ei brentisiaeth gan Llwyddo'n Lleol, ac fe alluogodd Kieran i newid gyrfa ac ennill sgiliau sydd wedi profi'n fuddiol iddo ef yn bersonol a'r busnes yn ehangach.

Dywedodd Matthew Rees:

Ma'r help ni'n cal gan Llwyddo'n Lleol wedi galluogi ni i neud hyn. Heb y help hyn falle by'n ni ffili neud e am sbel 'to. Ni isie pwsio'r busnes, ni isie tyfu a bydd hwn yn helpu ni neud 'ny.

CYNLLUN PROFI MENTER GORLLEWIN SIR GÂR

Bwriad Cynllun Profi Gorllewin Sir Gâr yw gwella sgiliau byd gwaith pobl ifanc gan eu hysbrydoli i fentro ac ymgeisio'n hyderus am gyfleoedd lleol er mwyn galluogi cymunedau dwyieithog llewyrchus yn lleol. Mae'r cynllun yn cynnig cymorth a chynghor i bobl ifanc er mwyn iddynt allu datblygu cryfderau a sgiliau unigol a manteisio ar gyfleoedd megis profiad gwaith, gwirfoddoli a gwaith rhan amser er mwyn gwella eu cyflogadwyedd a datblygu fel pobl. Mae gwefan www.profi.cymru yn cynnig amrywiaeth helaeth o adnoddau a chynnwys digidol i roi cymorth i bobl ifanc dyfu eu hymwybyddiaeth o'r hyn sydd ganddynt i'w gynnig yn y byd gwaith.

CYMORTH YMGARTREFU

Fel rhan o'r Elfen Ymgartrefu cynigiwyd y cyfle i 7 o deuluoedd i dderbyn cymorth ariannol i ddychwelyd i ARFOR. Roedd y cynllun yn darparu cymorth ariannol ac ymarferol i bobl oedd eisiau dychwelyd i'w cymunedau yn Ynys Môn, Gwynedd, Ceredigion a Sir Gâr. Roedd hyd at £5,000 dileu ar gael i gynorthwyo'r teuluoedd hyn a chostau cludiant, sicrhau llety a gofal plant. Profodd y rhaglen hon yn hynod o boblogaidd gyda'r galw ar gyfer y grant

yn uchel iawn. Bellach, mae'r 7 teulu wedi dychwelyd i'w hardaloedd ac yn y broses o ddechrau eu bywydau newydd yn ARFOR.

Ymysg y teuluoedd llwyddiannus oedd Annest a Saman, wnaeth gwrdd yng Ngwlad Thai wedi i Annest symud yno yn 2013. Bellach, mae ganddynt fab, ac roeddent yn awyddus i ddychwelyd i Wynedd er mwyn iddo gael ei fagu yng Nghymru ac elwa o gyfoeth y Gymraeg a'i diwylliant.

Dyweddodd Annest:

Mae'r gefnogaeth yma wedi gwneud y penderfyniad gymaint yn haws.

Rydym yn gyffrous i fod yn dod adref ac mor ddiolchgar i Llwyddo'n Lleol am ei wneud yn bosibl.

Mae'n golygu llawer i allu rhoi yn ôl i'r gymuned a'm siapiodd. Rydw i eisiau i Arwyn gael yr un cyfleoedd ag a gefais wrth dyfu i fyny, i siarad Cymraeg bob dydd a bod yn rhan o gymuned gref, gefnogol.

Wrth drafod y prosiect a phwysigrwyd yr elfen Ymgartrefu, dywedodd Aled Pritchard, Swyddog Prosiect Llwyddo'n Lleol:

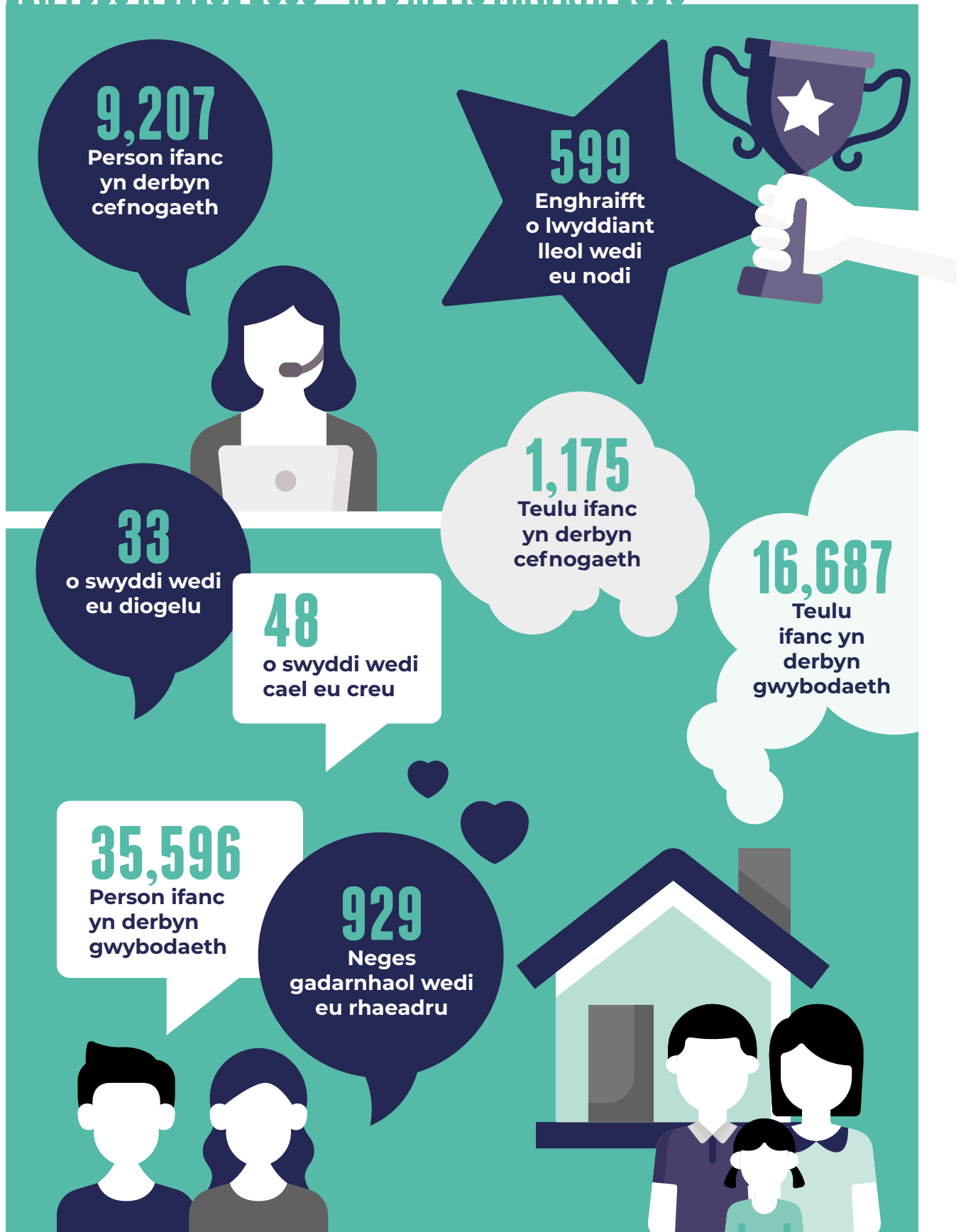
Rydym yn gwybod bod cymaint o bobl ifanc eisiau dychwelyd, ond mae rhwystrau ymarferol yn eu dal yn ôl. Mae'r elfen Ymgartrefu yn helpu i gael gwared ar y rhwystrau hynny, gan brofi nad breuddwyd yn unig yw symud cartref ond yn realiti hyfyw â chymorth. Mae gweld y saith teulu hyn yn cymryd y cam i ddychwelyd adref yn anhygoel.

PECYN YMGARTREFU

Yn sgil poblogrwydd y grant ymgartrefu ac fel rhan o waith ehangach yr Elfen Ymgartrefu paratowyd Pecyn Ymgartrefu er mwyn helpu'r rheini sydd yn ystyried symud neu ddychwelyd i ardaloedd ARFOR allu dysgu am y rhanbarth a'r hyn sydd ar gael yno. Mae'r penderfyniad i symud i unrhyw le yn gam a all ymddangos yn heriol ar brydiau, ac mae'n naturiol i gwestiynau ynghylch gwaith, tai, gwasanaethau cyhoeddus a bywyd cymdeithasol godi. Fe all darganfod y wybodaeth sy'n berthnasol i chi fod yn

dasg sy'n teimlo fel un enfawr. Pwrpas y ddogfen felly oedd cynorthwyo unigolion a theuluoedd i gymryd y camau nesaf tuag at symud yn ôl i ardaloedd ARFOR drwy ddarparu gwybodaeth, cyngor a chyfarwyddyd. Rhannwyd y pecyn i 5 adran: tai, swyddi a chyfleoedd gwaith, addysg a gofal plant, iechyd a gofal a digwyddiadau cymdeithasol a'r iaith Gymraeg. I ddarllen y ddogfen yn ei chyfanrwydd cysylltwch â **gwybodaeth@rhaglenarfor.cymru**.

LLWYDDO'N LLEOL 2050 – HYD AT FIS MAWRTH 2025

FFRWD 2: CYMUNEDAU MENTRUS

Roedd Cymunedau Mentrus yn rhaglen a gafodd ei gweinyddu gan Gyngorau Sir Ardal ARFOR.

Pwrpas creiddiol y Gronfa oedd ymateb i'r heriau rhanbarthol sydd i'w canfod ar draws ardaloedd ARFOR, gyda'r disgwyl i gynlluniau llwyddiannus ymateb i'r rhain a cheisio datrysiadau arloesol ym meysydd swyddi, yr economi leol, a'r Gymraeg. Diffiniwyd yr heriau hyn fel a ganlyn:

Swyddi

- Y gred nad yw'r swyddi sydd ar gael o fewn rhanbarth ARFOR yn cynnig incwm digonol i alluogi i bobl fyw'r bywyd y maent eisiau ac i wireddu eu dyheadau o ran tâl a chymbwysedd gwaith.
- Y gred fod diffyg amrywiaeth a chyfleoedd swyddi yn rhwystr i unigolion a theuluoedd ifanc allu aros yn y cymunedau ble cawsant eu magu, a bod hyn yn atal rhai rhag dychwelyd hefyd.
- Y bwlch sgiliau sy'n bodoli rhwng y gweithlu ac anghenion cyflogwyr lleol.

Yr Economi Leol

- Yr angen i gymunedau ac unigolion fanteisio ar y cyfleoedd y mae rhinweddau economaidd, cymdeithasol, amgylcheddol, diwylliannol ac ieithyddol y rhanbarth yn eu cynnig.
- Yr angen i ychwanegu gwerth at gynnyrch a gwasanaethau lleol er mwyn cryfhau sylfeini economaidd cymunedau.
- Yr angen i fanteisio'n fwy ar egwyddorion economi sylfaenol a chylchol gan sicrhau fod mwy o arian yn cylchdroi yn economi'r rhanbarth.
- Yr angen i atal y risg o golli adnoddau a gwasanaethau allweddol mewn cymunedau drwy ysgogi agwedd gadarnhaol, gwydn a gweithgar sy'n effro i'r problemau hyn.

Y Gymraeg

- Yr angen i fentrau masnachol a chymdeithasol wneud mwy o gyfraniad i gynyddu defnydd o'r Gymraeg yn lleol, fel modd nid yn unig o hyrwyddo'r iaith a diwylliant unigryw ardal ARFOR a chreu naws am le arbennig, ond hefyd fel modd o ychwanegu gwerth at nwyddau a gwasanaethau a gynigir.
- Yr angen i greu gofodau Cymraeg newydd, a datblygu'r rheini sydd eisoes yn bodoli.
- Yr angen i gynyddu'r nifer o swyddi sydd â sgiliau dwyieithog yn greiddiol iddynt.
- Yr angen i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg oddi fewn i fusnesau a sefydliadau gan normaleiddio'i defnydd fel iaith weithredol y byd gwaith.

Roedd gan gronfa Cymunedau Mentrus gyllideb o £4,500,000 wedi ei rhannu'n £1,125,000 i bob Cyngor Sir yn unigol. Galluogwyd y Cynghorau Sir i ddarparu cymorth ariannol i sefydliadau a wnaeth gais llwyddiannus ar gyfer prosiectau penodol.

Roedd modd i sefydliadau dderbyn cymorth drwy gyllid oedd yn cyfrannu at gostau referniw a chyfalaf a chefnogaeth ariannol oedd yn talu hyd at 70% o gostau pob prosiect unigol. Roedd maint y prosiectau hyn yn amrywio o achos i achos ac roedd modd i sefydliadau dderbyn cymorth o rhwng £5,000 a £75,000. Roedd y cyllid hwn yn caniatáu i'r sefydliadau hyn gyflogi staff Cymraeg eu hiaith, buddsoddi mewn creu cynnyrch neu wasanaeth newydd, darparu hyfforddiant ar gyfer y swyddi newydd, i dalu costau a allai helpu i greu gofodau Cymraeg megis rhent a phrynu offer ar raddfa fach. Cafodd Cymunedau Mentrus effaith eang ar nifer fawr o fusnesau, gan ganiatáu i'r cynghorau allu cynorthwyo busnesau mewn modd strategol oedd yn helpu i ysgogi twf yn yr ardal a sicrhau swyddi.

ASTUDIAETHAU ACHOS

CEREDIGION – HALEN A PUPUR

Mae Halen a Pupur yn gaffi yn Nhregaron sy'n cael ei redeg gan ddwy fam ifanc, ac wedi bod mewn busnes ers ychydig dros flwyddyn bellach. Mae'r prosiect yn dyst i'r cyfleoedd roedd Rhaglen ARFOR yn eu cynnig i unigolion sydd eisiau mentro ym myd busnes, a gwneud hynny yn eu milltir sgwâr mewn cymunedau lle mae'r iaith yn rhan naturiol o fywyd cymdeithasol a masnachol. Mae'r busnes wedi mynd o nerth i nerth, gyda'r grant £15,000 a dderbyniwyd drwy Cymunedau Mentrus wedi caniatáu iddynt fuddsoddi a thyfu eu busnes a sicrhau 5 swydd i bobl leol. Mae'r caffi wedi dyfod yn gyrchfan poblogaidd i drigolion hen ac ifanc a bellach yn ofod naturiol Gymraeg sydd wedi helpu i fywiogi'r dref.

SIR GÂR - GOFAL GOLWG

Derbyniodd Sara Tidey gefnogaeth gan ARFOR i ddechrau practis optometreg yn Llanymddyfri. Mae Gofal Golwg yn fusnes gwbl ddwyieithog sydd wedi creu cyfleoedd cyflogaeth i ddau berson yn yr ardal yn barod, ac wedi dod ag adeilad gwag yn ôl mewn i ddefnydd.

Dywedodd Sara:

“Mae’r cyfle o ennill cefnogaeth o ARFOR wedi gwneud Gofal Golwg yn realiti. Wedi i fi gael fy magu yn yr ardal, a nawr yn magu plant yn yr ardal, roeddwn yn eiddgar i ddechrau busnes oedd yn gwasanaethu’r gymuned. Drwy gefnogaeth gan ARFOR a chyfleoedd grantiau busnes eraill wedi eu darparu gan Gyngor Sir Gâr, mae’r busnes nawr yn weithredol ac yn profi’n llwyddiannus.

GWYNEDD - CHWAREL

Llwyddodd Chwarel Cyf, cwmni cynhyrchu teledu annibynnol sydd wedi'i leoli yng Nghricieth, i sicrhau grant Cymunedau Mentrus ARFOR gwerth £40,155.11. Gyda phortffolio cynyddol o gynrychiadau llwyddiannus, gan gynnwys BAFTA, RTS, a *Great House Giveaway* a fersiwn Gymraeg *Gogglebox* ar S4C, mae Chwarel wedi gweld twf cyflym yn y blynyddoedd diwethaf.

Gyda chefnogaeth grant ARFOR, fe wnaeth Chwarel greu dwy rôl newydd fel rhan o ddatblygiad parhaus y cwmni. Mae'r swyddi hyn wedi cynnig cyfleoedd dysgu a gyrfa gwerthfawr i siaradwyr Cymraeg yr ardal, gan gryfhau ymrwymiad y cwmni i hyrwyddo a defnyddio'r Gymraeg yn y diwydiant creadigol.

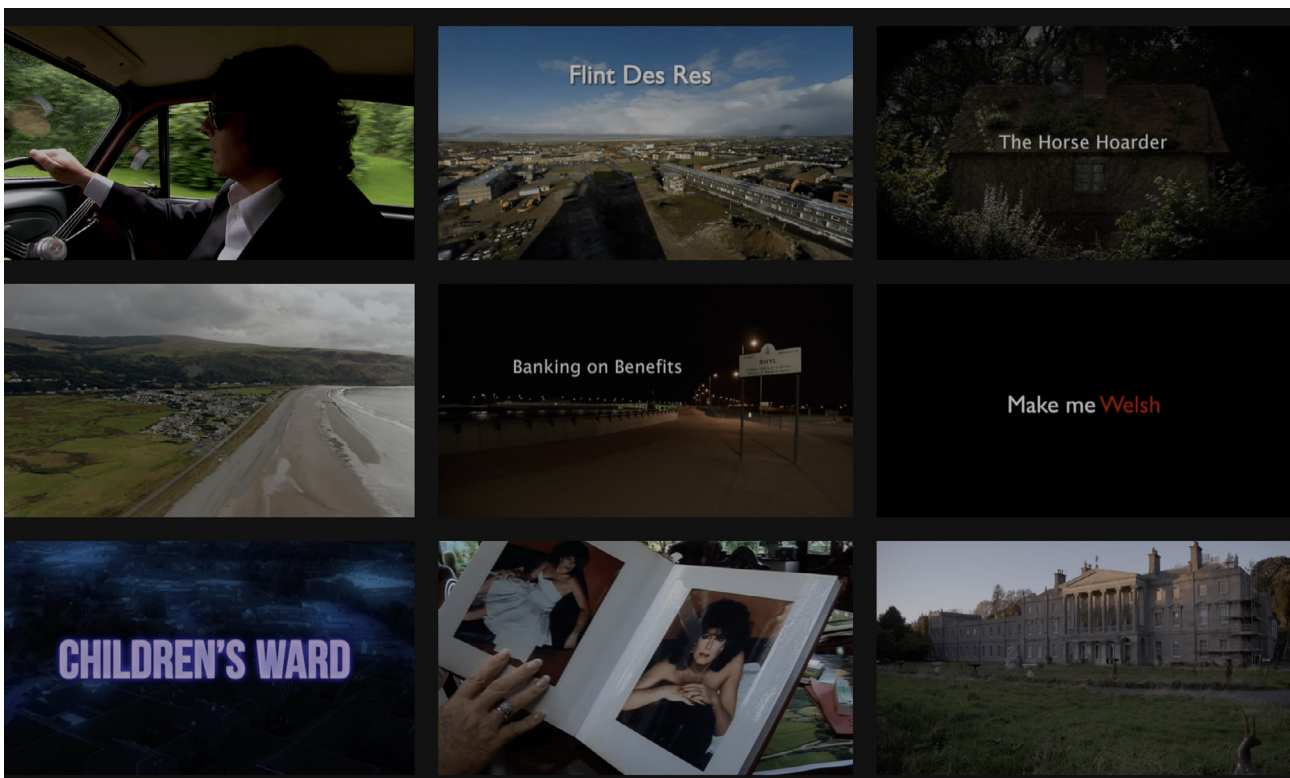
Mae'r cyllid wedi galluogi Chwarel i ehangu capasiti a datblygu fformatau newydd a chyffrous. Mae hefyd wedi caniatáu iddynt barhau i ddarparu cynnwys o ansawdd uchel wrth feithrin y genhedlaeth nesaf o dalent sy'n siarad Cymraeg o fewn y sector cynhyrchu teledu.

chwarel
independent film & radio
ffilm a radio annibynnol

Dywedodd Sioned Wyn Morus, perchennog Chwarel:

Mae derbyn y grant yma yn golygu bod y cwmni wedi gallu goroesi ar ôl COVID a'n galluogi i fynd o nerth i nerth ac adeiladu ar ennill BAFTA Prydeinig am eu cynhyrchiad o *Great House Giveaway*.

YNYS MÔN - CWMNI CADARN (CADARN CONSULTING ENGINEERS)

Mae Cadarn yn gwmni ymgynghori peirianeg annibynnol wedi ei leoli yn Llangefni, sy'n defnyddio gweithlu lleol i ddatblygu arbenigedd strwythurol a seilwaith i wasanaethu'r diwydiant adeiladu ehangach.

Gyda chymorth ARFOR, fe wnaeth y cwmni lwyddo i fuddsoddi mewn offer newydd yn y maes dylunio a pheirianeg i gynnig gwasanaethau newydd ac arloesol. O ganlyniad i'r buddsoddiad hwn, mae'r cwmni yn parhau i greu swyddi technegol newydd yn yr ardal ac wedi cefnogi hyfforddiant i staff presennol i weithredu'r offer a chynnig gwasanaethau newydd.

Maent hefyd yn cynnal rhaglen brentisiaeth gyda cholegau a prifysgolion i ddatblygu gweithlu lleol. Maent yn cynnig gwasanaeth gwbl ddwyieithog, gan allu darparu prosiectau i gleientiaid yn Gymraeg a Saesneg gan fod 80% o weithlu'r cwmni yn siaradwyr Cymraeg rhugl.

CADARN
CONSULTING ENGINEERS

Dywedodd Ifan Rowlands, Rheolwr Gyfarwyddwr Cadarn:

Mae'r grant wedi bod yn amhrisiadwy i ni gan ein bod bellach yn gallu cynnig gwasanaeth unigryw i'n cleientiaid, a pharhau i gyflogi a hyfforddi peirianwyr lleol, dwyieithog.

CYMUNEDAU MENTRUS – HYD AT FIS MAWRTH 2025

110

Menter bresennol
yn derbyn
cefnogaeth

26

Menter newydd yn
derbyn
cefnogaeth

168

O swyddi wedi
cael eu diogelu

95

Cynnyrch /
gwasanaeth newydd
wedi eu sicrhau

205

O swyddi
wedi cael
eu creu

26

Menter newydd
yn derbyn
cefnogaeth

£2,464,724

O fuddsoddiad
wedi ei
ennyn

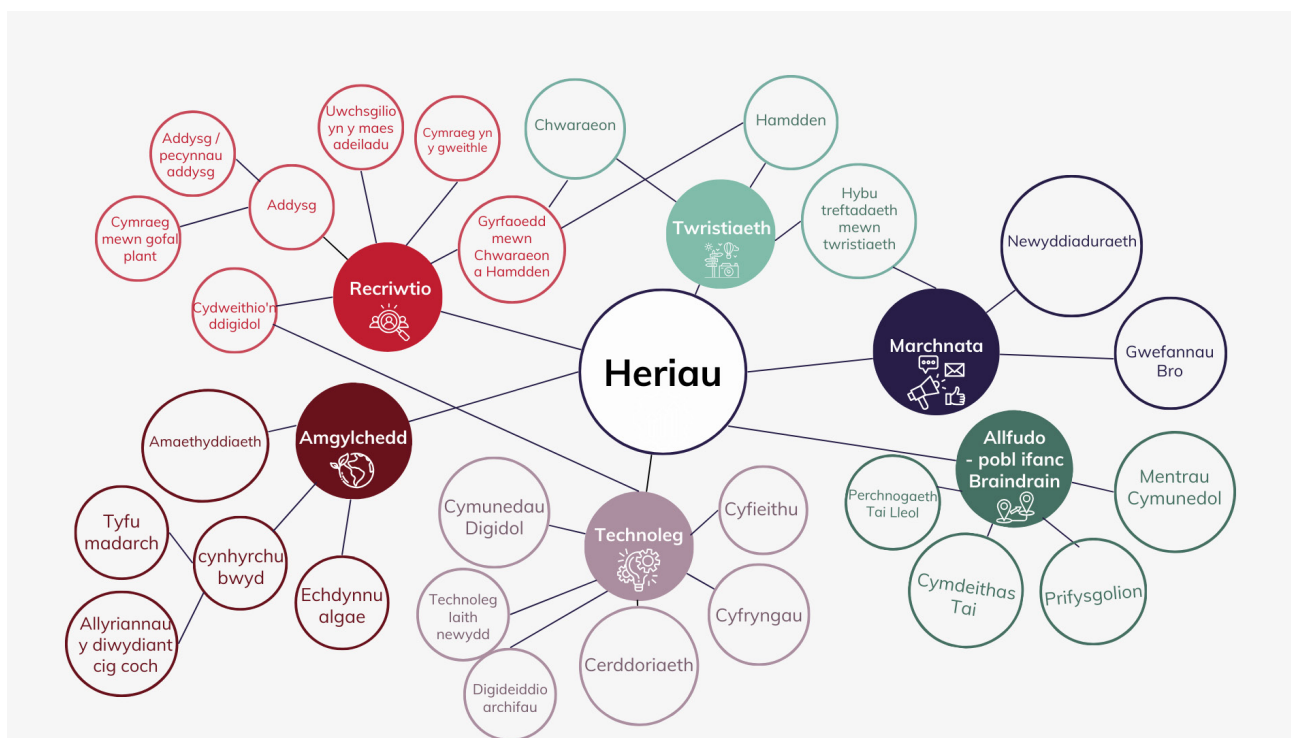
FFRWD 3: CRONFA HER

Roedd y Gronfa Her yn cynnig cyfle i fusnesau a sefydliadau i wneud cais ar gyfer grantiau ariannol er mwyn datrys heriau penodol roeddent yn eu hwynebu yn eu cymunedau lleol a darparu ffyrdd newydd arloesol o weithio yn ardal ARFOR oedd yn cyd-fynd ag amcanion strategol y rhaglen. Roedd y prosiect yn cael ei gyflenwi gan Mentera mewn partneriaeth â Menter Môn gyda chyllideb arfaethedig o £2,600,000 dros gyfnod cyflenwi'r rhaglen.

Pwrpas y Gronfa Her oedd ymateb i heriau lleol a rhanbarthol drwy helpu i ddatblygu ac ariannu prosiectau arloesol oedd â chydweithio rhyng-sefydliadol yn greiddiol iddynt. Roedd yr heriau hyn yn cynnwys:

- Y diffyg gwybodaeth a dealltwriaeth o'r berthynas rhwng yr economi a'r iaith Gymraeg.
- Yr angen i barhau i ddysgu ac arloesi o fewn y maes i ddatblygu'r gwaith ymhellach.
- Pwysigrwydd cynnig y cyfle i ystod eang o randdeiliaid gyfrannu at y gwaith.
- Cydnabyddiaeth nad oes gan Lywodraeth Cymru a'r Awdurdodau Lleol yr holl atebion.

Mae'r ddelwedd isod yn rhoi argraff o'r mathau ehangach o heriau a ymatebwyd iddynt drwy gyfrwng prosiectau'r Gronfa Her:

Uchelgais Y Gronfa Her oedd archwilio datrysiadau i'r heriau hyn oedd yn gallu dangos a chryfhau'r berthynas rhwng iaith ac economi. Roedd gofyn i bob cynllun geisio profi'r pwyntiau canlynol:

- Mae defnyddio'r iaith yn rhoi hwb i'r economi.
- Mae defnyddio'r iaith yn rhoi cyfleoedd cyflogaeth newydd i gyflogwyr a staff.
- Mae defnyddio'r iaith yn gallu helpu i greu brand ac atyniad i fusnesau.
- Mae defnyddio'r iaith yn gallu tanio ymdeimlad o falchder, gan gynnwys ymdeimlad o berthyn i gymuned a chael cyfle i siarad â phobl eraill sy'n siarad yr un iaith.

Rhannwyd ffrwd waith Y Gronfa Her i ddwy ran, y Gronfa Her Fach a'r Gronfa Her Fawr, er mwyn ateb gofynion gwahanol.

- Roedd y **Gronfa Her Fach** yn cynnig cyllid hyd at £30,000 i dreialu syniadau newydd ar gyfer sefydliad neu fusnes. Bwriad y Gronfa hon oedd cyllido syniadau y gellid eu gweithredu'n gyflym er mwyn profi os oeddent yn effeithiol ai peidio, gyda'r gallu iddynt gael eu datblygu ymhellach drwy gais i'r Gronfa Her Fawr.
- Roedd y **Gronfa Her Fawr** yn gronfa hyblyg lle roedd modd i sefydliadau neu fusnesau wneud cais unigol ar y cyd i ddatblygu a gweithredu cynlluniau oedd yn ymateb i amcanion strategol Rhaglen ARFOR o fewn un awdurdod lleol, ar draws amryw o siroedd neu ar draws rhanbarth ARFOR i gyd.

Drwy ei wneud yn ofynnol i ymgeiswyr prosiectau gydweithio tu hwnt i'w sefydliadau unigol y nod oedd annog partneriaeth a chydweithio fel modd nid yn unig o gryfhau safle'r Gymraeg ond hefyd y cyd-destun economaidd mae ei siaradwyr yn byw a bod ynddi drwy feithrin perthnasau gweithio newydd. Yn greiddiol i'r gwaith oedd y gred ei bod yn bwysig cynorthwyo trigolion yr ardaloedd hyn i fynd i'r afael â'r problemau maen nhw'n eu hwynebu a grymuso eu gallu i ddatrys problemau gan ddefnyddio eu gwybodaeth leol drwy roi cyfle iddynt roi eu syniadau ar waith.

Yn sgil y gwaith hwn, mae'r 30 o'r prosiectau a ariannwyd wedi cynhyrchu pecyn gwybodaeth sy'n amlinellu'r hyn a wnaethpwyd fel rhan o'r prosiectau a sut i fynd ati i lunio prosiectau cyffelyb. Mae pob un pecyn gwybodaeth yn darparu mewnwelediad defnyddiol a diddorol i'r hyn a ddysgwyd am y cysylltiadau rhwng economi ac iaith, a'r heriau a datrysiadau arloesol wnaeth bob un o'r prosiectau eu nodi a'u cynnig yn eu tro.

MENTRAU IAITH CYMRU: PROSIECT MENTERGARWCH CHWARAEON A HAMDDEN

Bwriad y prosiect hwn oedd ysgogi mentergarwch ymysg siaradwyr Cymraeg ym meysydd hamdden a chwaraeon. Drwy ddarparu cyfle i bobl ifanc i gymhwyso fel hyfforddwyr yn eu meysydd hamdden dewisol y gobaith oedd eu galluogi i gael gwaith achlysurol yn eu cymunedau lleol tra hefyd yn annog a galluogi clybiau chwaraeon a hamdden i gynnal sesiynau drwy gyfrwng y Gymraeg.

Roedd gan y prosiect bresenoldeb ar draws bob un o siroedd ARFOR ac fe welwyd cydweithio gyda adrannau chwaraeon y cynghorau ynghyd â chlybiau lleol er mwyn ysgogi unigolion i gymryd rhan ac i hwyluso hyfforddiant mewn amryw o gampau hamdden a chwaraeon. Fel rhan o'r prosiect, cyflogwyd dau unigolyn i arwain ar y gwaith. Lleolwyd un o'r swyddogion hyn ym Môn a Gwynedd a'r llall yng Ngheredigion a Sir Gâr, gyda 3 o swyddogion oedd yn gweithio i'r Mentrau yn barod yno i'w cynorthwyo gyda'r gwaith. Crëwyd cysylltiadau gyda phobl ifanc drwy'r ysgolion uwchradd, colegau lleol a thrwy glybiau chwaraeon er mwyn

denu diddordeb mewn sicrhau hyfforddiant i gymhwyso fel hyfforddwyr cydnabyddedig. Bu cydweithio rhwng y swyddogion a Chwaraeon Cymru a'r cyrff rheoli campau unigol, ynghyd â chyrff sy'n darparu hyfforddiant chwaraeon. Heb yr ymyrraeth hon ni fyddai wedi bod yn bosib cynnal y sesiynau hyn drwy gyfrwng y Gymraeg, gan nad oedd galw digonol am sesiynau Cymraeg eu hiaith cyn dyfodiad y rhaglen.

Dengys y prosiect hwn sut y galluogodd y Gronfa Her wahanol sefydliadau cydweithio er mwyn annog mentergarwch ymysg pobl ifanc ARFOR, a'u caniatáu i ddilyn hyfforddiant yn eu hiaith eu hunain. Fe wnaeth hyn sicrhau nid yn unig y gallu i geisio am gyfleoedd gwaith posib iddynt yn y dyfodol ond hefyd fe helpwyd i fagu hyder a dechrau newid diwylliant mewn rhai clybiau lle er efallai mai Cymraeg yw prif iaith y sesiynau, roedd hyfforddiant technegol drwy gyfrwng y Gymraeg yn cael ei weld fel eilbeth.

CANOLFAN BEDWYR, PRIFYSGOL BANGOR: ARFER

Nod y prosiect hwn oedd datblygu ap oedd yn ymgorffori rhai o egwyddorion a methodoleg ARFer er mwyn creu fframwaith i gefnogi newid arferion iaith o fewn gweithleoedd. Nod dull ARFer yw cefnogi staff mewn gweithleoedd lle Saesneg yw'r iaith arferol ar hyn o bryd i ddefnyddio mwy o Gymraeg.

Roedd y dystiolaeth gychwynnol o'r fethodoleg a'r canlyniadau a welwyd cyn datblygu'r ap yn addawol iawn. Pan defnyddiwyd dulliau ARFer a dilynwyd y fframweithiau a amlinellir, gwelwyd fod defnydd o'r Gymraeg ymhlith timau gwaith yn dyblu. Dywedodd 88.4% o ddefnyddwyr a wnaeth dreialu tasgau defnydd iaith ARFer yn dweud bod eu defnydd o'r Gymraeg wedi cynyddu o ganlyniad i hyn.

Yn sgil grant Cronfa Her ARFOR, roedd modd i'r tîm ddatblygu ap oedd yn rhoi'r gwaith ymchwil hwn ar waith mewn modd hygrych oedd ar gael i gynulleidfaoedd eang. Mae'r ap bellach ar gael yn rhad ac am ddim ar amryw o blatfformau ac yn profi i fod yn fodd gwych i fusnesau a sefydliadau gynyddu eu defnydd o'r Gymraeg a gwneud y broses honno yn un hwyl.

TETRIM TEAS: TYFU IAITH, TYFU MADARCH, TYFU PARTNERIAETH

Bwriad y prosiect hwn oedd rhoi cyfle i gymunedau difreintiedig yng ngorllewin a gogledd Cymru i gydweithio ac elwa drwy dyfu madarch i'w defnyddio mewn nwyddau te. Cydweithiodd Tetrim Teas gyda Madarch Cymru er mwyn creu amryw o safleoedd tyfu madarch yn Sir Gâr, Ceredigion a Gwynedd. Fel rhan o'r prosiect darparodd Cynan Jones o Madarch Cymru hyfforddiant i bobl leol allu tyfu a chynaeafu madarch eu hunain a bellach mae'r prosiect yn cyflogi 6 person sydd yn rhannu 3 swydd ar draws y 3 safle. Mae'r holl weithwyr naill ai yn siarad neu'n dysgu Cymraeg a Cymraeg yw prif iaith y fenter.

Ynghyd â darparu swyddi, mae llawer o fudiannau cymunedol ehangach wedi dod yn sgil y prosiect, gan gynnwys unedau compostio cymunedol er mwyn cefnogi a hwyluso prosiectau tyfu llysiau cymunedol, hyfforddiant arbenigol i weithwyr er mwyn gwella sgiliau a darpariaeth o fadarch ffres

i'r cymunedau hyn gael eu bwyta. Mae'r prosiect hefyd wedi llwyddo i sicrhau cyllid sylweddol pellach i dyfu ac ehangu'r prosiect ymhellach.

Mae'r prosiect yn dangos potensial y Gronfa Her i greu gwaith mewn meysydd arloesol a sectorau newydd, gan helpu busnesau a chymunedau i weithio ynghyd er mwyn sicrhau bod cyfleoedd cyflogedig da ar gyfer gwaith drwy gyfrwng y Cymraeg ar gael i bobl leol.

TETRIM TEAS

C Y M R U

CRONFA HER ARFOR – HYD AT FIS MAWRTH 2025

17

Astudiaethau achos
hyd yma.

Astudiaethau dysgu a
rhannu profiadau ARFOR

227

Nifer o bartneriaid

Nodi heriau rhanbarthol a lleol

74

o swyddi wedi
cael eu creu

94

o swyddi wedi
cael eu
diogelu

27

Digwyddiad
ARFOR
rhanbarthol
a lleol

30

Nifer o
gynlluniau ARFOR
rhanbarthol
a lleol a
ariannwyd

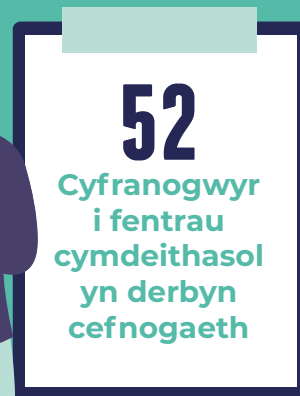
£2,137,091

Gwerth cynlluniau ARFOR
rhanbarthol a lleol

52

Cyfranogwyr
i fentrau
cymdeithasol
yn derbyn
cefnogaeth

FFRWD 4: BWRLWM ARFOR

Pwrpas Bwrlwm ARFOR oedd annog defnydd o'r Gymraeg yn lleol, hyrwyddo gwaith ehangach ARFOR, a chryfhau'r gwaith hwnnw drwy godi ymwybyddiaeth o'r rhaglen ar ffurf ymgyrch farchnata gyhoeddus aml-gyfrwng. Cyflenwyd y prosiect gan gwmni Lafan gyda chyllideb o £300,000 dros gyfnod y rhaglen.

Roedd **Bwrlwm ARFOR** yn gymal hanfodol o'r prosiect ac yn arwain rhaglen gyfathrebu oedd nid yn unig yn cynyddu ymwybyddiaeth ymysg y cyhoedd a phartneriaid ond hefyd yn helpu i gysylltu rhanddeiliaid o wahanol ffrydiau rhaglen ARFOR ynghyd. Canlyniad hyn yw bod yna bellach rwydwaith newydd o bobl sydd â diddordeb brwd yn y Gymraeg a ffyniant economaidd wedi dod i adnabod ei gilydd a chydweithio ar draws gyfnod gweithredol y rhaglen ac i'r dyfodol.

Roedd **Bwrlwm ARFOR** hefyd yn allweddol wrth annog ymdeimlad o falchder o'u milltir sgwâr ymysg rhanddeiliaid yn ogystal â gwella ymwybyddiaeth o amodau ieithyddol-gymdeithasol unigryw ardal ARFOR a'r ffactorau economaidd sy'n dylanwadu ar y sefyllfa ieithyddol yno.

Roedd gwaith **Bwrlwm ARFOR** yn amlweddol ac aml gyfrwng, gyda'r angen i ymgysylltu yn strategol gydag amrywiaeth o gynulleidfaoedd mewn dulliau gwahanol gyda negeseuon wedi eu teilwra'n arbennig at ddibenion penodol.

Craidd y gwaith oedd cynhyrchu cynnwys i'w gyhoeddi drwy wefan **Bwrlwm ARFOR** sy'n amlinellu arferion da ac astudiaethau achos o brosiectau ARFOR ynghyd â hysbysu rhanddeiliaid am y gwaith oedd yn digwydd fel rhan o'r prosiect. Fel rhan o'r gwaith hwn fe wnaeth Bwrlwm ARFOR hefyd sefydlu a gweithredu'r prosiectau canlynol:

- **C'mon Cymraeg:** cyfres o bodlediadau oedd yn gwahodd lleisiau amrywiol i ystyried

effaith y Gymraeg ar ffyniant busnesau yng nghymunedau ARFOR.

- **Cynllun Gohebwy'r ARFOR:** cyfle i bobl ifanc feithrin eu sgiliau ysgrifennu a chyfathrebu drwy sylwebu ar rai o bynciau llosg y prosiect ac ysgrifennu amdanynt ac i ddenu rhagor o leisiau amrywiol i drafod yr economi a'r iaith yn gyhoeddus.
- **Fforwm Bwrlwm:** cyfarfod rhithiol rheolaidd oedd yn caniatáu i'r rhanddeiliaid a'r rheini sydd â diddordeb ym mhrosiect ARFOR ddod ynghyd i drafod yr economi a'r iaith am gyfnod o awr.
- **Bocs ARFOR:** prosiect oedd yn mynd allan i gymunedau yn ardal ARFOR i gynnal sgwrsiau ynghylch yr iaith a'r economi a'u ffilmio er mwyn clywed eu syniadau a chreu bwrlwm ynghylch y rhaglen.
- **Arweinwyr y Dyfodol:** partneriaeth arbennig ar y cyd gyda Chlybiau Ffermwyr Ifanc ardal ARFOR oedd yn gweld aelodau CFFl yn rhannu eu profiadau ynghylch pam yr oeddent wedi aros yn eu hardaloedd lleol neu wedi dychwelyd ar ôl amser i ffwrdd, ynghyd â'r hyn sydd gan fyw a gweithio yng nghefn gwlad ei gynnig i bobl ifanc.
- **Gwobrau Mwyaf Cymraeg:** digwyddiad yn dathlu cyfraniadau unigolion a busnesau i'r Gymraeg mewn bywyd cymdeithasol a masnachol Cymraeg.
- **Gofodau Cymraeg:** rhoddwyd sylw arbennig i Ofodau Cymraeg fel modd o godi ymwybyddiaeth am eu gwerth i fusnesau lleol a chreu ymdeimlad o falchder am bresenoldeb y Gymraeg yn lleol.

I ddysgu mwy am brosiectau amrywiol **Bwrlwm ARFOR** ewch i www.bwrlwmarfor.cymru

UWCHGYNHADLEDD 'ARFOR 2024'

Cynhaliwyd Uwchgynhadledd ARFOR ym Mharc y Sgarlets yn Llanelli. Roedd y diwrnod yn gyfle i randdeiliaid ARFOR a'r rheini oedd wedi bod yn gweithio ar y rhaglen i ddod ynghyd i drafod a dathlu'r gwaith a'r hyn a gyflawnwyd fel rhan o'r rhaglen.

Arweiniwyd y diwrnod gan y cynhyrchydd a'r cyflwynydd Angharad Mair, a bu nifer o siaradwyr gwadd yn trafod gwahanol agweddau o bresenoldeb y Gymraeg yn eu busnesau hefyd. Ymhlith uchafbwyntiau'r diwrnod oedd clywed gan arweinwyr prosiect ARFOR yn amlinellu cynnydd y rhaglen, gweithgareddau grŵp er mwyn

trafod gwahanol syniadau ynghylch y Gymraeg yn y gweithle a sesiynau rhwydweithio anffurfiol i bobl gael dod i adnabod ei gilydd a thrafod ymhellach.

Roedd hefyd yn gyfle gwyb i glywed gan a holi cwestiynau i arweinwyr busnes oedd wedi elwa'n uniongyrchol o waith y gwahanol ffrydiau. Roedd y Ffair Fasnach a gynhaliwyd fel rhan o'r diwrnod hefyd yn gyfle gwerthfawr i'r rheini oedd yn mynychu gael cwrdd, trafod a phrynu gan fasnachwyr o ar draws ardaloedd ARFOR a chlywed eu straeon unigol.

Dywedodd llefarydd ar ran Lafan, trefnwyr y digwyddiad:

Ein nod gydag Uwchgynhadledd 'ARFOR 24' oedd denu holl sectorau busnes (preifat, cymdeithasol) yn ogystal â'r sector cyhoeddus i ddigwyddiad fyddai'n dod â rhanddeiliaid eang o ar draws rhanbarth ARFOR i gytuno ar ddatganiad o ymrwymiad i wneud "mwy a gwell defnydd o'r Gymraeg" er mwyn gwneud safiad, a thwrw a bwrllwm o amgylch y pwnc. Cafwyd rhaglen llawn-dop o siaradwyr gwadd, gweithgareddau grŵp a chyfleoedd rhwydweithio anffurfiol yn sgil hynny.

Gyda maint y lleoliad, roedd cyfle i fanteisio a chynnal 'Ffair Fasnach'. Cyfle i fusnesau ARFOR arddangos eu busnesau (ein targed oedd 25-30 busnes), creu cysylltiadau newydd, mabwysiadu perthynas ar draws ardal ARFOR a dathlu'r amrywiaeth o fusnesau sydd yn gwneud budd economaidd o'r Gymraeg — i gyd o dan un to.

Roedd hefyd yn gyfle i gefnogi busnesau sydd heb lwyddo i dderbyn cymorth ariannol drwy un ai Cymunedau Mentrus, Cronfa Her neu Llwyddo'n Lleol, er mwyn ehangu'r rhwydwaith o fusnesau sydd yn uniaethu a chydweithio yn ardal ARFOR. Roedd cyfle i'r busnesau cymwys fanteisio yn rhad ac am ddim ar stondin arddangos, lluniaeth a hefyd cyfleoedd rhwydweithio. Wrth gynnal y Ffair fasnach ar yr un diwrnod â'r Uwchgynhadledd, roedd cyfle i fynychwyr y gynhadledd i ymweld â'r Ffair fasnach, ac i'r busnesau a oedd yn arddangos i eistedd mewn ar y gynhadledd a dysgu a chael eu hysbrydoli ymhellach.

Cynhaliwyd gweithgor bach o ffrydiau gwaith eraill rhaglen ARFOR, ynghyd â Menter Iaith Cymru ac aelod o dîm Comisiynydd yr Iaith Gymraeg, er mwyn sicrhau cydweithio ac ychwanegu gwerth i'r digwyddiad.

Cytunwyd y byddai'r 25-30 slot busnes yn y Ffair fasnach yn cael cynnig cyntaf i'r busnesau oedd eisoes wedi buddio o gymorth ARFOR, drwy'r Gronfa Her, Llwyddo'n Lleol a Chymunedau Mentrus. Cafodd y ffrydiau gwaith gyfle i enwebu 10 busnes yr un o'r ffrydiau, ac yna i ni yn Lafan i gysylltu â nhw a chynnig cyfle i arddangos. Bu'r adborth yn bositif iawn gan y busnesau, gyda nifer ohonynt wedi mwynhau gwerthiannau uchel ar y diwrnod.

Cafwyd presenoldeb da yn y gynhadledd, gydag amrywiaeth o bobl o sectorau amrywiol.

ARWEINWYR Y DYFODOL

Partneriaeth ar y cyd rhwng Bwrlwm ARFOR a'r Clybiau Ffermwyr Ifanc oedd Arweinwyr y Dyfodol, gyda'r nod o arddangos y cyfleoedd oedd ar gael i unigolion oedd yn ystyried dychwelyd i ardaloedd ARFOR drwy adrodd straeon rheini oedd wedi cymryd y cam i symud yn ôl yn barod. Drwy gyfweiliadau fideo dangoswyd enghreifftiau o sut mae unigolion wedi dychwelyd ac wedi canfod llwyddiant yn eu gyrfaedd drwy ffeindio gwaith neu sefydlu busnesau er mwyn gwasanaethu anghenion lleol, gan ddefnyddio rhwydweithiau parod a chysylltiadau sefydledig i'w cynorthwyo yn y broses.

Roedd y ffilmiau byrion hyn yn fodd effeithiol o ddarlledu rhai o brif negeseuon Bwrlwm ARFOR gan ganolbwyntio ar neges gadarnhaol oedd yn pwysleisio manteision byw yn ardaloedd ARFOR gan fynd i'r afael â rhai o'r rhagdybiaethau a'r mythau sy'n bodoli yno. Dengys y fideo fod yr ardaloedd hyn yn llefydd bywiog, lle mae modd i bobl ifanc fentro mewn busnes a chanfod llwyddiant, sydd iddynt fywyd cymdeithasol a chymunedau cryf lle mae modd creu bywyd hapus ac ystyrlon.

“

Yn un o'r ffilmiau mae Cadi Mars Jones sydd wedi dychwelyd i Feirionnydd ar ôl gwneud gradd yng Nghaerdydd, yn adrodd ei stori ac yn pwysleisio'r cyfleoedd sydd ar gael i bobl ifanc:

Dwi'n meddwl ma pawb o'r genhedlaeth hyn wrach di deud 'tha ni 'O rhaid chi fynd i ffwrdd i gael gwaith , mynd i'r dinasoedd mawr wedyn dod nôl adre' ond dwi'm yn meddwl taw dyna ydi'r achos. Dwi'n meddwl mae o be da chi'n neud o, ac os da chi isio gyrfa dda mewn ardal wledig ma'n bosib neud a mae'r cyfleoedd sydd ar gael yn ddiddiwedd.

BWRLWM ARFOR – HYD AT FIS MAWRTH 2025

141

Nifer yr unigolion sy'n cymryd rhan mewn gweithgareddau gwella sgiliau Cymraeg

Mentrau Iaith Cymru wedi bod yn llwyddiannus mewn cais i'r Gronfa Her. Mae'r Mentrau Iaith hefyd yn rhan o gais WRU.

Cryfhau'r berthynas a chydweithio gyda'r Mentrau Iaith

269

Nifer negeseuon hyrwyddo'r Gymraeg/hunaniaeth

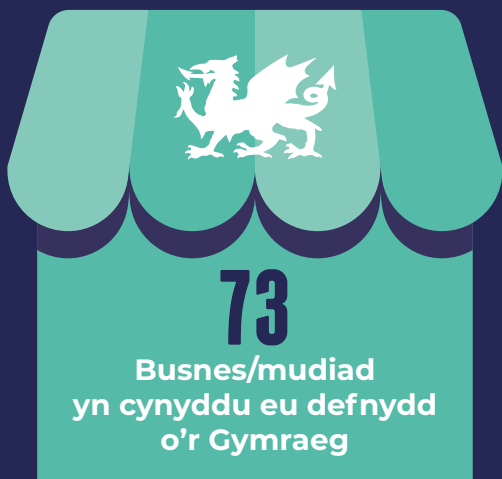
100

Cynllun treftadaeth/diwylliant/cynnyrch lleol/Naws am Le a gefnogwyd

73

Busnes/mudiad yn cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg

39

Cynnig Cymraeg wedi eu gwobrwyo

FFRWD 5: MONITRO, GWERTHUSO A DYSGU

Amcan ffrwd Monitro, Gwerthuso a Dysgu Rhaglen ARFOR oedd cynnal ymchwil yn edrych ar Raglen ARFOR er mwyn cofnodi llwyddiannau'r cynllun ynghyd â dysgu beth y gellid ei wella a'i ddatblygu yn ystod oes y prosiect ac yn y dyfodol. Roedd y prosiect yn cael ei gyflenwi gan gwmni ymchwil Wavehill mewn partneriaeth â chwmni Sgema a Phrifysgol Aberystwyth gyda chyllideb o £300,000 dros gyfnod y prosiect. Wavehill oedd hefyd yn gyfrifol am y gwaith gwerthuso ar brosiect ARFOR 1.

Bu Wavehill yn hynod weithgar yn monitro a gwerthuso Rhaglen ARFOR yn ei chyfanrwydd ers 2022. Maent wedi paratoi gwerthusiad terfynol trwyadl o'r prosiect sy'n asesu'r holl ffrydiau gwaith yn eu tro, gan gymryd gofal i gasglu'r wybodaeth angenrheidiol a chynnal cyfweiliadau â rhanddeiliaid, cyfranogwyr y rhaglen, y rheini a dderbyniodd gymorth drwy'r rhaglen a threfnwyr a gweinyddwyr y rhaglen ar bob lefel.

Roedd gwaith Prifysgol Aberystwyth yn agwedd newydd o'r rhaglen wnaeth helpu'r rheini oedd yn llywio a chymryd rhan yn y prosiect i ddysgu mwy am y

cysylltiadau rhwng economi ac iaith ar ffurf papurau ymchwil, adroddiadau, gweithdai, darlithoedd a seminarau. Roeddent hefyd yn allweddol wrth edrych ar enghreifftiau o du hwnt i Gymru gan dynnu ar brofiadau cynllunwyr iaith o ar draws Ewrop a thu hwnt er mwyn cryfhau'r rhaglen a rhannu gwersi.

Roedd cwmni Sgema hefyd yn gyd-bartneriaid ar y ffrwd hon ac wedi helpu i gynnal amryw o sesiynau trafod, erthyglau, blogiau gwadd ac ymchwil pellach i gyd-fynd ag amcanion rhan hon y prosiect. Fe wnaeth eu gwefan Arsyllfa, ddarparu ffrwd gyson o straeon ynghylch prosiect ARFOR, yn ogystal â chynnig golwg ar y cyd-destun ehangach ar ffurf blogiau a straeon oedd yn trafod ardaloedd a chymunedau ARFOR a thaflu goleuni ar rai o'r ffactorau allweddol wrth wraidd y prosiect.

Fel rhan o'r gwaith hwn, fe aeth criw i ymweld â Gwlad y Basg er mwyn dysgu am y gwaith sy'n digwydd yno o fewn y gyfundrefn addysg, byd busnes a'r awdurdodau lleol er mwyn cryfhau Basgeg fel iaith, a'i gwneud yn rhan annatod a naturiol o'r byd gwaith drwy ymyraethau arloesol.

CYNHADLEDD CRYFHAU DEALLTWRIAETH AC EDRYCH TUAG AT Y DYFODOL

Cynhaliwyd cynhadledd 'ARFOR: Cryfha Dealltwriaeth ac Edrych Tuag At Y Dyfodol' yng Nghanolfan Medrus, Prifysgol Aberystwyth. Roedd y gynhadledd yn cynnig cyfle i fynychwyr gael cymryd rhan mewn amryw o sesiynau, cyflwyniadau a sgysiau. Ynghyd â sesiynau trafod a chyflwyniadau ar bynciau penodol, darparwyd rhagflas o rai o brif bwyntiau gwerthusiad terfynol Wavehill o raglen ARFOR. Roedd y gynhadledd hefyd yn darparu cyfle i randdeiliaid a'r rheini sydd wedi bod yn rhan o Raglen ARFOR i ddod ynghyd i drafod y prosiect a'u hargraffiadau tua therfyn y prosiect.

Bu'r adborth i'r diwrnod yn dda ac dileu roedd yr ymateb ar y diwrnod i'r gwahanol sesiynau yn gadarnhaol. Roedd y brwdfrydedd a'r angerdd amlwg oedd i'w glywed yng nghyfraniadau unigolion yn ystod y sesiynau trafod yn drawiadol, gan ddangos unwaith yn rhagor fod dyfodol y Gymraeg yn bwnc sy'n ysbrydoli meddwl dwys.

Llwyddwyd i greu'r amgylchiadau ar gyfer trafodaethau ystyrlon a diddorol oedd yn galluogi mynychwyr i rannu eu profiadau a'u mewnwelediadau gwerthfawr ynghylch y rhaglen, a'r heriau ehangach y mae ardaloedd gogledd a gorllewin Cymru yn eu hwynebu. Ymddengys fod yna awch gwirioneddol i fynd i'r afael â syniadau sydd yn trafod yr economi yn yr ardaloedd hyn yng nghyd-destun y Gymraeg a sut mae defnyddio cynlluniau buddsoddi er budd cymunedau Cymraeg eu hiaith.

Cyfoethogwyd y drafodaeth gan yr ystod eang o unigolion wnaeth fynychu, gydag arbenigwyr o amrywiaeth helaeth o feysydd yn bresennol ac yn barod i rannu eu profiadau a'u syniadau er mwyn datrys rhai o'r heriau pennaf y mae ardaloedd ARFOR yn eu hwynebu.

Yn siarad ar ran Wavehill, dywedodd Lowri Cunnington-Wynn, arweinydd y diwrnod:

Roedd y gynhadledd yn llwyddiant ysgubol – yn gyfle gwyh i ddod â phobl at ei gilydd i drafod yr heriau a'r cyfleoedd sy'n wynebu ein cymunedau, ein heconomi a'r Gymraeg. Rydym yn ddiolchgar iawn i bawb a gyfrannodd i wneud y diwrnod mor llwyddiannus. Mae'n glir bod cydweithio yn allweddol a bod parhau â rhai o'r sgysiau hyn yn bwysig dros ben.

Wrth drafod y gwerthusiad i'w gyhoeddi yn hwyrach yn 2025 dywedodd Ioan Teifi o Wavehill:

Mae gan werthusiad ARFOR 2 rôl hollbwysig wrth helpu llywio sut dylid cefnogi prif amcanion y rhaglen i'r dyfodol. Wrth feddwl am yr her o golli siaradwyr Cymraeg ifanc o'r ardaloedd hyn, mae'r gwerthusiad yn cynnig cyfle i asesu pa wersi allwn gymryd o gyflwyno'r rhaglen a sut dylid taclo'r heriau yma wrth symud ymlaen.

YMWELIAD ARFOR Â GWLAD Y BASG, ARGRAFFIADAU DR. ELIN ROYLES

Roedd y criw brwd ar daith ARFOR i Wlad y Basg, dan arweiniad Elin Haf Gruffydd Jones, yn gyfuniad o aelodau Bwrdd ARFOR, grŵp swyddogion ARFOR, swyddogion cyrff yn gweithredu'r rhaglen a staff o brifysgolion yn ymwneud â'r rhaglen. Bu'n gyfle i ddeall mwy am weithgaredd sefydliadau cyhoeddus lleol a phrifysgolion yng Ngwlad y Basg i gefnogi'r Fasgeg.

Profiad trawiadol oedd clywed gan Faer Hernani, tref yn nhalaith Gipuzkoa, 9 cilomedr o Donostia. Yn dref o ychydig dros ugain mil o bobl, mae oddeutu 240 cwmni diwydiannol yno'n gweithio mewn sectorau amrywiol, gan gynnwys cwmnïau rhyngwladol a rhai'n rhan o grŵp cydweithredol Mondragon. Eglurodd y Maer fod €40 miliwn o gyllideb yn flynyddol gan y dref yn sgil incwm trethiannol iach o'r diwydiannau yn yr ardal. Tra nad oedd cyfrifoldeb penodol am ddatblygu economaidd gan y lefel hon o lywodraeth, eu bwriad fel cyngor oedd cael dylanwad ieithyddol drwy eu gweithredu mewnol, ddefnyddio grymoedd caffael, mewn prosiectau ac yn eu perthynas â chwmnïau mawr.

Elfen allweddol i geisio cael dylanwad ieithyddol oedd gweithredu'n fewnol yn y Fasgeg. Ystyrient eu hunain fel un o'r cyngorau mwyaf yn defnyddio'r Fasgeg fel iaith fewnol. Tra bod y penderfyniad i weithredu'n fewnol drwy'r Fasgeg yn 2011 wedi bod yn gymharol ddadleuol, bellach roedd wedi'i dderbyn ac wedi gwreiddio. Felly, y Fasgeg yw iaith cyfarfodydd ac roedd ganddyn nhw weithdrefnau mewnol o ran defnyddio'r Fasgeg. Pe byddai angen darparu gwybodaeth yn Sbaeneg, byddai'n cael ei chyfieithu ar y diwedd. Câi cyfieithu ar y pryd o'r Fasgeg i'r Sbaeneg hefyd ei ddefnyddio mewn rhai cyfarfodydd allanol, ond ddim yn aml. Roedd gan bob swydd yn y cyngor broffil iaith ac roedd dealltwriaeth o'r Fasgeg yn uwch ymysg y staff na'r proffil iaith.

Roedd y cyngor hefyd yn gosod amodau a chymalau iaith yn eu cytundebau caffael darparu gwasanaethau, er enghraifft i lanhau, delio gyda sbwriel, neu ddarparu gofal. Roedd eu disgwyliadau ieithyddol yr un peth â phetai'r cyngor ei hun yn darparu'r gwasanaeth. Er enghraifft, roedd disgwyl i broffil iaith staff gyfateb gyda disgwyliadau'r cyngor petai nhw'n darparu'r gwasanaeth. Mae cytundeb caffael hefyd yn cynnwys asesiad o anghenion ieithyddol ar gyfer swyddi penodol. Roedd cost darparu hyfforddiant iaith cael ei chynnwys a'i chydabod, a'r cyngor tref yn monitro'r gweithrediad. Cyfrifoldeb a phroses mewnol cwmni fyddai asesu sgiliau iaith ei staff fel rhan o asesu cydymffurfio â'r disgwyliadau. Os na fyddai'r corff yn gwireddu'r disgwyliadau cymalau iaith, byddai gofyn llunio cynllun iaith yn amlinellu sut i'w wireddu. Gan fod 14 mlynedd ers cyflwyno'r trefniadau, roedd cwmnïau wedi arfer ac yn deall y disgwyliadau.

Menter drawiadol oedd cytundeb y cyngor gyda menter gydweithredol i ddarparu gofal yn y cartref i henoed Hernani. Cyfrannodd y cyngor at sefydlu'r fenter wedi'i rhedeg gan fenywod wedi mudo i Sbaen. Gan fod eu sgiliau ieithyddol Basgeg yn gyfyngedig a'r cyngor am iddynt ddatblygu eu sgiliau Basgeg, fel rhan o'r cytundeb mae'r cyngor yn talu 15% o oriau gwaith y gweithwyr i ddysgu'r Fasgeg mewn canolfannau dysgu iaith. Dyma fenter yn diwallu'r angen am ddarparu gofal cymdeithasol, y gweithwyr yn datblygu sgiliau llafar yn y Fasgeg ac yn hybu integreiddio cymdeithasol drwy ddod â dwy gymuned at ei gilydd. Nid oedd asesiad ffurfiol o'r rhaglen 3 blynedd oed ond argraff staff y cyngor oedd bod y gweithwyr yn cymryd rhan mewn digwyddiadau eraill yn y dref a bod y cynllun yn eu galluogi i gefnogi'u plant yn y system addysg Fasgeg, a bod y fenter yn chwalu mythau am heriau dysgu a gwerth y Fasgeg.

Roedd y cyngor hefyd yn gweithio gyda chwmnïau bach a chanolig o fewn eu hardal i gynyddu eu defnydd o'r Fasgeg yn fewnol, yn weledol a gyda chleientiaid. Eu disgwyliad oedd y byddai unrhyw un yn cynrychioli cwmni fyddai'n cwrdd â'r cyngor yn gallu siarad Basgeg. Nid oedd gan y cyngor rym i orfodi cwmnïau i osod arwyddion Basgeg ond fe allent eu hybu i wneud hynny. Pe bai cwmni yn methu â darparu fersiwn mewn Basgeg, byddai neuadd y dref yn eu cynorthwyo. Datblygiad diweddar oedd pasio deddfwriaeth leol yn creu disgwyliad ar gaffis neu fwytai oedd am ddefnyddio tir cyhoeddus (e.e. teras neu bafin) i ddarparu fwydlen mewn Basgeg.

Hefyd, defnyddiai'r cyngor gymalau iaith fel rhan o'r drefn caniatâd cynllunio. Er mwyn ceisio dylanwadu ar archfarchnadoedd fel Lidl i wneud y Fasgeg yn weladwy, roeddent yn llunio cytundebau arwahân. Nid oedd modd rhoi gofyniad iaith arnynt yn ôl y gyfraith ond roedd cymalau iaith yn cael eu trafod gyda chwmni o'r cychwyn a'r cyngor yn datblygu Memorandwm Cyd-Ddealltwriaeth. Tra nad oedd sail gyfreithiol gadarn, ystyriwyd hyn fel ffordd o annog

gwneud y Fasgeg yn weladwy ac yn ceisio sicrhau bod cwmnïau mawr yn dod i mewn i'r ardal yn ymwybodol o bwysigrwydd y Fasgeg a'r disgwyliadau arnynt.

Dyma gyfoeth o enghreifftiau o weithredu cadarnhaol ieithyddol gan gyrff cyhoeddus.

Yn achos Prifysgol Mondragon, tanlinellwyd potensial interniaethau i feithrin cysylltiadau myfyrwyr â gweithleoedd, gan gynnwys i ddefnyddio'r Fasgeg. Mae'n enghraifft dda o integreiddio rhwng gweithleoedd a phrifysgolion all gefnogi darparu llwybrau gyrfa i sgiliau proffesiynol a swyddi Cymraeg lleol.

Yn nhref Hernani, gwelwyd arwyddocâd defnyddio cyfuniad o rymoedd lleol i hyrwyddo iaith leiafrifol. Mae gwerth i bob elfen: o weithredu'n fewnol yn y Fasgeg, disgwyliadau ieithyddol uchel mewn prosesau cytundebau caffael, cynnwys ystyriaethau ieithyddol wrth sefydlu mentrau cydweithredol i ateb bylchau mewn darpariaeth gwasanaethau, a defnyddio grymoedd cynllunio a dylanwad i hyrwyddo'r iaith wrth ymwneud gyda chwmnïau.

MONITRO, GWERTHUSO A DYSGU – HYD AT FIS MAWRTH 2025

CASGLIADAU

Mae gwaddol rhaglen ARFOR yn parhau i ddatblygu ymhellach, ac mae'r ymdrechion i barhau amcanion y prosiect yn destun gweithgarwch ehangach drwy waith awdurdodau lleol a rhanddeilaid. Serch hyn mae dal angen rhaglen waith arbennig sy'n mynd i'r afael yn uniongyrchol â rhai o'r heriau pennaf wnaeth ysgogi sefydlu ARFOR yn y lle cyntaf. Ymysg y prif feysydd sy'n gofyn sylw pellach mae:

- Yr angen am newid y naratif 'does dim byd yma i fi' ac i gynnig naratifau gwahanol ynghylch beth sydd gan ardaloedd ARFOR i'w cynnig i bobl ifanc.
- Datrysiad cynaliadwy a hir dymor ar gyfer yr heriau mae mudo pobl ifanc o'r ardaloedd lle'u magwyd a ddim yn dychwelyd yn eu codi, a'r newid demograffeg sylweddol sy'n dyfod o'r herwydd.
- Ymgyrch i rannu'r hyn a ddysgwyd a ddatblygwyd fel rhan o raglen ARFOR ymhellach, gan fanteisio ar y cyfleoedd sydd eisoes yn bodoli a'r rhwydweithiau sefydledig sydd wedi eu ffurfio o ganlyniad.

Rydym wedi dysgu llawer wrth wneud a datblygu'r rhaglen, ac mae tîm yn ARFOR yn llwyr argyhoeddedig bod angen gwirioneddol i rannu'r gwersi hynny ac adeiladu arnynt fel bod ymyraethau'r dyfodol yn gallu datblygu ac ehangu'r gwaith a wnaethpwyd fel rhan o ARFOR a sicrhau dyfodol llewyrchus i economïau cymunedau lleol a'r iaith Gymraeg yn y cymunedau hyn.

Llwyddiannau

Mae'r gwaith a wnaethpwyd fel rhan o'r ffrwd Monitro, Gwerthuso a Dysgu ac yn benodol adolygiad terfynol Wavehill o'r rhaglen wedi amlygu rhai o brif llwyddiannau ARFOR. Mae rhain yn cynnwys:

- Llwyddiant i gyflawni rhaglen sylweddol, amlweddol ac arloesol oedd yn troedio tir newydd mewn cyfnod byr iawn.
- Traweffaith economaidd gadarnhaol ar yr ardaloedd wnaeth dderbyn cymorth.

- Cynnydd yn y defnydd o'r Gymraeg yn y byd gwaith, gyda busnesau'n adrodd eu bod yn fwy tebygol o ddefnyddio'r Gymraeg fel iaith weithredol fewnol ac yn allanol wrth gyfathrebu â'r cyhoedd, cwsmeriaid a busnesau eraill.
- Llwyddiant i ddylanwadu ar batrymau mudo yn dilyn ymyraethau llwyddiannus.
- Y bodlonrwydd uchel a fynegwyd gan y rheini oedd ynghlwm wrth y rhaglen mewn rhyw fodd.

Heriau

Darganfyddodd y broses monitro heriau a wynebwyd yn ystod y broses gweithredu hefyd, a bydd angen i unrhyw ymyraethau pellach ystyried y rhain os oes gwaith am barhau yn y maes hwn. Ymysg yr heriau a nodwyd roedd:

- Effaith cyfnod gweithredol byr y rhaglen ar ei effeithlonrwydd.
- Amwysedd o ran prif amcanion y rhaglen a'r allbynnau.
- Diffyg diffiniad clir o'r 'heriau lleol' yn ardal ARFOR.
- Diffyg strwythur monitro cadarn.

Gwersi a Chyfeiriad y Dyfodol

Wrth ystyried y gwersi a ddysgwyd wrth weithredu ARFOR a'r hyn sydd ei angen i sicrhau gwaddol hir dymor y rhaglen, mae angen sicrhau tri pheth yn bennaf.

- Yn gyntaf mae angen sicrhau ymroddiad hir dymor i ymyraethau sydd â chyfnod estynedig iddynt ac sydd â dosbarthiad eang, er mwyn mesur effaith ac effeithiolrwydd mesurau fel y rhai a ddatblygwyd yn ARFOR 2.
- Yn ail mae angen prif-frydio yr elfennau rheini o'r rhaglen sydd wedi bod yn llwyddiannus, gan sicrhau fod yr hyn a'u gwnaethant yn rhaglenni effeithiol yn cael ei gadw a'i ddatblygu.

→ Yn drydydd dylid canolbwyntio ar gryfderau'r rhaglen wrth ddylanwadu a galluogi datrysiadau ac atebion arloesol i broblemau cymhleth. Nid oes modd i unrhyw raglen o'r fath ateb pob her yn uniongyrchol ac felly mae angen blaenoriaethu a ffocysu ar y meysydd hynny lle gellir gwneud gwahaniaeth gwirioneddol.

Mae llwyth o ymdrech a gwaith caled wedi ei wneud i sicrhau bod Rhaglen ARFOR yn gwireddu ei hamcanion. Mae cydweithio rhwng sefydliadau a chyflenwyr wedi bod yn greiddiol i'r prosiect, a bellach rydym yn gallu dweud yn hyderus bod rhwydwaith gref wedi ei ffurfio ar draws y rhanbarth i wireddu'r prosiect arloesol hwn.

Mae ARFOR 2 wedi adeiladu ar waith cychwynnol ARFOR 1 ac wedi parhau'r broses bwysig o godi ymwybyddiaeth ymysg y

cyhoedd ynghylch y cyfleoedd sydd ar gael iddynt o fewn eu hardaloedd lleol a'r hyn sydd gan ffrydiau ARFOR i'w gynnig iddynt wrth edrych tua'r dyfodol. Mae yna bellach sylfaen gadarn yn ei lle er mwyn sicrhau llwyddiant os oes modd i gynnal y momentwm a pharhau'r buddsoddiad angenrheidiol sydd ei angen yn yr ardaloedd hyn.

Mae llawer o waith i'w wneud o hyd felly, ond mae poblogrwydd a buddsoddiad personol y rheini sydd wedi bod ynghlwm â'r ffrydiau gwaith yn dyst i'r ffaith bod y rhaglen wedi cael effaith go iawn ar lawr gwlad. Os gallwn barhau'r gwaith da hwn gan ddatblygu'r hyn a ddarganfyddwyd yn oes y prosiect yn seiliedig ar yr elfennau mwyaf llwyddiannus, rydym yn ffyddiog y byddwn yn gweld newid gwirioneddol bellach yn sut rydym yn deall, dehongli a gweithredu ynghylch yr economi a'r iaith yng nghadarnleoedd y Gymraeg.

wavehill

Social and economic research
Ymchwil cymdeithasol ac economaidd

wavehill.com

Rhaglen ARFOR 2: Gwerthuso, Monitro, a Dysgu Adroddiad Terfynol

ARFOR
CREU GWAITH - CEFNOGI'R IAITH

Tudalen y pecyn 191

Wavehill: Ymchwil Cymdeithasol ac Economaidd

Ein Swyddfeydd

- Swyddfa Cymru: 21 Sgwâr Alban, Aberaeron, Ceredigion, SA46 0DB (swyddfa gofrestredig)
- Swyddfa Gorllewin Lloegr: St Nicholas House, 31-34 High Street, Bryste, BS1 2AW
- Swyddfa Gogledd Lloegr: The Corner, 26 Mosley Street, Newcastle, NE1 1DF
- Swyddfa Llundain: 2.16 Oxford House, 49 Oxford Road, London, N4 3EY

Manylion cyswllt

Ffôn: 0330 1228658

E-bost: wavehill@wavehill.com

Twitter: @wavehilltweets

© Wavehill: ymchwil cymdeithasol ac economaidd

Mae'r adroddiad hwn yn destun hawlfraint. Dylid cydnabod awduron yr adroddiad (Wavehill: ymchwil cymdeithasol ac economaidd) mewn unrhyw gyfeiriad a wneir at ei gynnwys.

Awduron yr adroddiad:

Ioan Teifi, Endaf Griffiths, Dr Lowri Cunnington Wynn, Dr Huw Lloyd-Williams, Rhys Maher

Dylid cyfeirio unrhyw gwestiynau mewn perthynas â'r adroddiad hwn at Ioan Teifi yn y lle cyntaf.

Dyddiad y ddogfen: Medi 2025

Cyswllt y cleient:

Anwen Davies, Rheolwr Prosiect ARFOR

Cynnwys

Crynodeb Gweithredol.....	i
Asesiad o ddyluniad a pherfformiad cyflwyno ARFOR	i
Asesu effaith	iv
Casgliadau a chymau nesaf ar gyfer y rhaglen	vii
1. Cyflwyniad	1
1.1 Trosolwg o'r rhaglen	1
1.2 Y gwerthusiad	3
2. Gosod y cyd-destun	5
2.1 Crynodeb o broffil economaidd, cymdeithasol ac ieithyddol ARFOR.....	5
2.2 Rhesymeg a nod y rhaglen	6
3. Perfformiad yn erbyn targedau cytundebol y rhaglen	8
3.1 Casgliadau	10
4. Trafod y ffrydiau gwaith unigol	11
4.1 Cymunedau Mentrus	11
4.2 Llwyddo'n Lleol	15
4.3 Y Gronfa Her.....	24
4.4 Bwrlwm ARFOR	29
5. Trafod prif ganfyddiadau cyflwyno'r rhaglen	33
5.1 Bodlonrwydd buddiolwyr â'r rhaglen	33
5.2 Pwrpas a dyluniad ARFOR.....	35
5.3 Cyfyngiadau amser.....	37
5.4 Marchnata, hyrwyddo a sefydlu brand ARFOR.....	38
5.5 Prosesau rheoli a llywodraethu	39
6. Asesu effaith ARFOR	40
6.1 Canlyniadau economaidd y rhaglen.....	40
6.2 Canlyniadau ar ddefnydd busnesau o'r iaith	46
6.3 Effaith ar batrymau mudo.....	48
6.4 Dysgu gwersi a phrif ffrydio	51
7. Casgliadau ac argymhellion	55
7.1 Argymhellion eang	55
7.2 Cloi	57

Rhestr tablau

Tabl 3.1: Allbynnau, canlyniadau, a thargedau swyddogol y rhaglen	9
Tabl 4.1: Dadansoddiad o ddata ymgeisio Cymunedau Mentrus.....	13
Tabl 4.2: Eglurwch at ba bwrpas y defnyddiwyd grant Cymunedau Mentrus / Llwyddo'n Lleol	14
Tabl 4.3: Dadansoddiad o gyfrifon cymdeithasol Llwyddo'n Lleol hyd at ddiwedd 2024	22
Tabl 4.4: Nifer y prosiectau sy'n cefnogi amcanion y Gronfa Her	26
Tabl 6.1: Cyfartaledd cynnydd cyflogaeth (FTE) derbynwyr grantiau, fesul categori maint busnes	41

Rhestr ffigyrau

Ffigwr 5.1: Pa mor fodlon ydych chi â'r cymorth a gawsoch chi hyd yn hyn, yn gyffredinol? (busnesau a sefydliadau)	33
Ffigwr 5.2: Pa mor fodlon ydych chi â'r cymorth a gawsoch chi hyd yn hyn, yn gyffredinol? (unigolion)	35
Ffigwr 6.1: Lefel cyflog y swyddi a grëwyd yn sgil y cynlluniau cymorthdaliadau	42
Ffigwr 6.2: (Os yw trosiant wedi cynyddu) Pa gyfran o'r newid hwn yn eich trosiant oedd o ganlyniad i'r grant a dderbyniwyd yn unig?.....	43
Ffigwr 6.3: Agwedd tuag at fuddsoddi a thwf cyn ac ar ôl derbyn cymorth	44
Ffigwr 6.4: Defnydd staff o'r Gymraeg yn y gweithle cyn ac ar ôl derbyn cymorth	47
Ffigwr 6.5: Agweddau llinell sylfaen buddiolwyr Llwyddo'n Lleol (unigolion)	49
Ffigwr 6.6: I ba raddau y mae'r cymorth gan ARFOR wedi dylanwadu ar eich penderfyniad i aros / dychwelyd i'r ardal?.....	49
Ffigwr 6.7: Ym mha ffordd mae ARFOR wedi dylanwadu ar eich penderfyniad i aros / dychwelyd i'r ardal?.....	50
Ffigwr 6.8: Canlyniadau cymorth Llwyddo'n Lleol	50

Crynodeb Gweithredol

Rhaglen i gynnig dulliau arloesol o gefnogi'r economi yng nghadarnleoedd y Gymraeg (h.y. Gwynedd, Ynys Môn, Ceredigion a Sir Gâr) oedd rhaglen ARFOR 2. Y nod oedd cefnogi'r cymunedau i ffynnu yn sgil ymyriadau economaidd.

Cymeradwywyd £11 miliwn i gynnal ail wedd i'r Rhaglen (ARFOR 2) am ddwy flynedd hyd at ddiwedd mis Mawrth 2025, a hynny yn dilyn cynnal 'ARFOR 1' rhwng 2019 a diwedd blwyddyn ariannol 2020/21. Roedd pum ffrwd waith i'r rhaglen, sef:

1. **Llwyddo'n Lleol** – ymgyrch ymgartrefu / dychwelyd adref trwy gymorth cyflogadwyedd, mentro, busnes, a theuluol.
2. **Cymunedau Mentrus** – grantiau busnes i greu swyddi da a chynyddu defnyddio'r Gymraeg.
3. **Y Gronfa Her** – ariannu prosiectau arloesol ar gyfer ystod ehangach o randdeiliaid yn unol ag amcanion y rhaglen.
4. **Bwrlwm ARFOR** – rhaglen gyfathrebu a marchnata i gynyddu ymwybyddiaeth o'r rhaglen, naws am 'Le' a.y.b.
5. **Monitro, Gwerthuso a Dysgu** – deall effeithiolrwydd y rhaglen a dysgu mwy am yr ymchwil ehangach.

Asesiad o ddyluniad a pherfformiad cyflwyno ARFOR

Wrth werthuso rhaglen ARFOR 2, daw yn amlwg bod llu o weithgareddau wedi'u cynnal gan dîm o swyddogion a chontractwyr gweithgar ac angerddol iawn am eu gwaith. I raddau helaeth, mae'r rhaglen wedi bod yn llwyddiannus wrth gyflawni'r hyn a gynlluniwyd. Gwelwn hynny yn yr allbynnau a gyflawnwyd, fel y nodir isod.

Allbynnau

Ar y cyfan, mae'r canlyniadau ac allbynnau yn awgrymu perfformiad effeithiol. O'r 23 dangosydd a oedd yn cynnwys targed meintiol, roedd y rhaglen wedi cyflawni neu ragori ar 18 ohonynt (a rhagori i raddau helaeth yn aml).

Nodwn fod **Cymunedau Mentrus** wedi cyflawni ei brif amcan trwy roi cymorth ariannol i 111 o fusnesau ar draws y pedair sir gan ddyrannu oddeutu £4 miliwn, a'r buddsoddiad yn ei dro wedi ennyn £2.5 miliwn o fuddsoddiad ychwanegol mewn arian cyfatebol gan fusnesau. Ariannwyd 30 o brosiectau drwy'r **Gronfa Her** gwerth oddeutu £2.1m yn dilyn proses ymgeisio gystadleuol a oedd wedi cynnwys 90 cais yn ystod pedwar cyfnod ymgeisio.

Cafodd miloedd o bobl a theuluoedd ifanc wybodaeth a chefnogaeth o ganlyniad i weithgareddau elfennau gwahanol **Llwyddo'n Lleol** yn bennaf. Er mai ysgafn oedd yr ymgysylltiad hwn gan mwyaf, eto cafodd oddeutu 200 o unigolion gymorth dwys i greu busnesau, cael gafael yn uniongyrchol ar swydd, neu dderbyn cymorth ariannol i ymsefydlu yn y rhanbarth.

Prif ddiben ffrwd waith Llwyddo'n Lleol oedd dylanwadu ar ganfyddiadau pobl o'r ardal fel lle i fyw ynddi trwy ymgyrch marchnata effeithiol. Cynhaliodd y rhaglen ymgyrch marchnata cynhwysfawr trwy Llwyddo'n Lleol, a hynny'n cynnwys dros 500 o negeseuon ar y cyfryngau cymdeithasol (negeseuon cadarnhaol ac enghreifftiau o lwyddiant yn bennaf) ynghyd ag ymgyrchoedd ar y teledu a'r radio, datganiadau i'r wasg, podlediadau, a hysbysebion mewn mannau cyhoeddus.

Mae model marchnata Llwyddo'n Lleol i'w weld yn un newydd ac effeithiol, gan ddefnyddio'r unigolion a gefnogwyd yn llysgenhadon i'r ymgyrch i ddangos enghreifftiau byw a phwerus o'r cyfleoedd sydd ar gael yn y rhanbarth. Roedd aelodau o'r tîm darparu a rhai rhanddeiliaid allanol yn ystyried yr ymgyrch marchnata hon i fod ymhlith prif lwyddiannau'r rhaglen.

Yn olaf, adroddwyd sawl allbwn gan **Bwrlwm ARFOR** hefyd gan gynnwys cyhoeddi 715 o negeseuon i hyrwyddo'r Gymraeg neu hunaniaeth y rhanbarth, creu fforwm ar gyfer busnesau'r rhanbarth, a chynnal sawl gweithgaredd arall.

Bodlonrwydd cyffredinol y cyfranogwyr

Roedd cryn fodlonrwydd ymhlith pob math o gyfranogwr parthed y cymorth a gafwyd. O ran unigolion, rhoddodd 69% y sgôr bodlonrwydd uchaf wrth ymateb i'r arolwg i gyfranogwyr gan ddweud eu bod yn fodlon iawn â'r cymorth ac roedd hyn yn gyson ar draws dwy o brif elfennau Llwyddo'n Lleol (sef Mentro a Gyrfaol).

Mynegwyd lefelau tebyg o fodlonrwydd ymhlith busnesau a sefydliadau oedd wedi cael cymorth ariannol gyda 71% yn dewis y sgôr uchaf ac yn dweud eu bod yn fodlon iawn â'r cymorth.

Cymunedau Mentrus

Daeth tair thema i'r amlwg wrth ddadansoddi ymatebion buddiolwyr Cymunedau Mentrus:

- Yn gyntaf, soniwyd am ethos y rhaglen yn rhoi ffocws ar fuddsoddi yn y Gymraeg a buddsoddi mewn pobl leol, a'r modd yr oedd hynny'n cyd-fynd â'u gwerthoedd nhw.
- Yn ail, dywedwyd mai cryfder mawr oedd hyblygrwydd a natur agored y cynllun grantiau.
- Yn drydedd, ac yn gysylltiedig â'r pwynt blaenorol, cyfeiriwyd at y ffaith fod hygyrchedd y cynllun (e.e. prosesau syml), ynghyd â chymorth effeithiol gan swyddogion y rhaglen, yn gryfder mawr arall a bod hyn yn gwneud y rhaglen yn llawer haws i'w defnyddio gan fusnesau bach a newydd o gymharu â rhaglenni eraill.

Er y bodlonrwydd uchel, nodwyd rhai heriau. Yn bennaf, cyfeiriwyd at gyfyngiadau amser a oedd wedi effeithio ar allu busnesau i gynnal eu prosiectau mewn pryd e.e. i ganfod unigolion addas i'w recriwtio, cyrchu'r eitemau mwyaf priodol, neu gwblhau gwaith adeiladu o fewn amserlenni tynn. Roedd oedi cyn cymeradwyo prosiectau wedi gwaethygu hyn ar adegau.

Y Gronfa Her

Roedd cryn fodlonrwydd ymhlith derbynwyr grantiau'r Gronfa Her yn ogystal. Ar y cyfan, adroddodd sefydliadau bod eu prosiectau drwy'r Gronfa Her wedi'u cynnal fel y'u cynlluniwyd, er bod nifer ohonynt wedi sôn am heriau wrth wneud gwaith monitro, gwerthuso, ac ymchwil effeithiol.

Yn wir, yn sgil adolygu adroddiadau terfynol yr holl brosiectau, gwelwyd gennym fod cryn amrywiaeth yn ansawdd y gwaith ymchwil a gwerthuso a'r dysgu sydd wedi'i gynhyrchu. O ystyried mai cynhyrchu dysgu oedd prif ddiben y Gronfa Her, pwysig iawn yw nodi'r gwendidau hyn yn nifer fawr o'r prosiectau.

Tu hwnt i'r gwendidau ymchwilio a gwerthuso, gwendid creiddiol y Gronfa Her oedd y methiant sylfaenol i ddiffinio'n eglur y mathau o heriau gwirioneddol sy'n wynebu cymunedau yn ardaloedd ARFOR, sef yr heriau yr oedd y prosiect am eu datrys. O ganlyniad, mae nifer o'r prosiectau a'r gwaith a gynhyrchwyd yn or-ddibynnol ar ragdybiaethau parod ynghylch natur y berthynas rhwng yr economi a'r Gymraeg, yn hytrach na cheisio cwestiynu a phrofi'r rhagdybiaethau hynny a chryfhau ein dealltwriaeth o'r berthynas hon.

Serch hyn dylid canmol nifer o'r prosiectau a ariannwyd am sefydlu cynlluniau diddorol ac arloesol a oedd yn mynd i'r afael â rhai o'r cwestiynau creiddiol sy'n wynebu cymunedau Cymraeg eu hiaith. Mae prosiectau eraill yn llai amlwg eu perthnasedd i amcanion y rhaglen.

Bwrlwm ARFOR

Mae'n bwysig nodi mai rhan gymharol fach o weithgarwch y rhaglen oedd Bwrlwm, ac mai prin oedd nifer y cyfranogwyr a oedd wedi derbyn cymorth dwys o'r elfen hon. Serch hynny, ymddengys bod y ffrwd waith wedi cynnig arlwy da o brosiectau, a chyfeiriwyd yn benodol at noson wobrwyo'r 'busnesau mwyaf Cymraeg' i fod yn llwyddiant yn ogystal â sawl busnes wedi nodi buddiannau yn sgil y cyhoeddusrwydd ychwanegol a gawsant yn dilyn y digwyddiad. Elfen lwyddiannus arall oedd Fforwm Bwrlwm wrth ennyn ymgysylltiad da o du busnesau.

Heriau

Sylw cyffredin yn ystod yr ymgynghoriadau â swyddogion a rhanddeiliaid oedd bod strwythur a dyluniad ARFOR yn 'dameidiog' iawn, bod y cylch gwaith yn rhy eang a'r rhaglen wedi ceisio cyflawni gormod. Y perygl wrth wasgaru'r adnodd mor eang yw ei bod yn cyfyngu'r hyn y gellid ei gyflawni ar lefel strategol. Gellir dadlau bod strwythuro ARFOR yn y modd hwn wedi arwain at rywfaint o ddyblygu a dryswch rhwng ffrydiau gwaith, yn enwedig wrth feddwl am yr ymgyrchoedd cyfathrebu gwahanol.

Daeth yn amlwg bod rhywfaint o amwysedd ymhlith swyddogion ynghylch union bwrpas a rôl ARFOR. Er bod natur yr her yn glir (sef colli siaradwyr Cymraeg ifanc o ganlyniad i ddiffyg cyfleoedd economaidd), llawer mwy aneglur oedd y ddealltwriaeth ynghylch union rôl y rhaglen wrth fynd i'r afael â her mor fawr. Mae'n debygol y byddai ARFOR wedi elwa o sefydlu cylch gwaith cliriach a mwy cyfyng. Mae hon yn wers bwysig i unrhyw raglen gyffelyb yn y dyfodol.

Her fawr i'r rhaglen oedd y cyfnod byr i'w chynnal a hyn yn debygol o fod wedi cyfrannu gryn dipyn at yr amwysedd a nodir uchod gan na chafwyd llawer o amser i gynllunio'n drylwyr. O ran y gweithredu, cyfeiriwyd yn gyson at y cyfnod cyflwyno byr ac roedd consensws bod yr amserlen wedi amharu ar yr hyn yr oedd modd ei gyflawni.

Strwythur a dyluniad

Roedd nifer o elfennau cadarnhaol i strwythur a dyluniad y rhaglen. Ar y cyfan, credai'r tîm darparu bod ARFOR wedi cael ei rheoli'n dda. Ar lefel ranbarthol, dywedwyd ei bod yn hawdd cael gafael ar wybodaeth a bod cymorth ar gael pryd bynnag bo'i hangen. Cyfeiriwyd at y cyfarfodydd cyson a bod prosesau da ar gyfer rhannu gwybodaeth.

Roedd y defnydd o contractwyr yn effeithiol ar y cyfan, a'r rhaglen wedi manteisio ar eu harbenigedd a'u rhwydweithiau nhw. Rhoddodd cyfranogwyr a rhanddeiliaid gryn dipyn o sylw i'r swyddogion gweithgar, ymroddedig ac angerddol yn y cyrff hyn. Roedd tîm gweddol ifanc o swyddogion o fewn y sefydliadau contractio ac ymhlith timoedd yr awdurdodau lleol, ac roedd sawl rhanddeiliad o'r farn bod hyn wedi cyfrannu tuag at naws ac apêl y rhaglen h.y. ei bod yn rhaglen wedi'i chynnal gan nifer o bobl ifanc i gynorthwyo pobl ifanc a oedd yn wynebu heriau tebyg iddyn nhw.

Er i'r rhaglen gael ei rheoli'n llwyddiannus ar lefel weithredol, roedd y diffyg adnoddau wedi golygu nad oedd modd cydweithio'n effeithiol â rhanddeiliaid strategol, nac ychwaith gyfuno ymdrechion lle bo'n briodol na sicrhau blaenoriaethu'r adnoddau yn y ffordd fwyaf priodol.

Asesu effaith

Effaith ar greu swyddi a thwf busnes

Arweiniodd y grantiau at dwf i fwyafrif helaeth o fusnesau. Yn wir, roedd 83% o dderbynwyr grantiau wedi gweld cynnydd yn eu trosiant ers derbyn cymorth ac, at ei gilydd, nodwyd bod y cymorth wedi gwneud cyfraniad pwysig tuag at y cynnydd hwn. Amcangyfrifwyd oddeutu £3.9m o gynnydd yn nhrosiant busnesau o ganlyniad i'r grantiau.

Prif ddiben y cymorth oedd creu mwy o gyfleoedd economaidd, a gwelwn fod y cynllun wedi cyflawni'r nod hwn i raddau gyda 73% o'r derbynwyr grant yn dweud eu bod wedi creu swyddi o ganlyniad i'r cymorth. At ei gilydd, felly, mae tystiolaeth gref fod y cymorth wedi creu cannoedd o swyddi newydd, a'r amcangyfrifon yn amrywio o tua 250 i 330 a mwy o bosibl. Er hynny, gellir cwestiynu 'ychwanegedd' y cymorth ac mae'n debygol bod risg uchel o 'ddadleoli' o gofio bod canran uchel o gystadleuwyr buddiolwyr y rhaglen hefyd wedi'u lleoli yn y rhanbarth. Mae hyn yn creu'r risg bod y twf a gynhyrchwyd i'r buddiolwyr yn cael effaith andwyol ar fusnesau eraill yn y rhanbarth, ac felly yn cyfyngu ar yr effaith economaidd 'net'.

Tu hwnt i'r data caled, roedd swyddogion ARFOR o'r farn fod y cymorth wedi cael effaith mwy pellgyrhaeddol ar rai busnesau drwy gynyddu eu huchelgeisiau twf. Gwelir tystiolaeth o'r newid hwn yn ein harolwg wrth i 68% ddweud bod y cymorth wedi cynyddu eu dyheadau i dyfu eu busnesau a gwelwyd cynnydd hefyd yn y parodrwydd i fuddsoddi symiau mwy o faint yn eu busnesau i gyflawni'r dyheadau hyn.

Mentergarwch

Roedd 46% o'r unigolion a dderbyniodd gymorth drwy Elfen Mentro Llwyddo'n Lleol eisoes wedi dechrau eu busnesau eu hunain tra oedd 17% arall ar fin gwneud hynny. Ar y sail hon, gallwn amcangyfrif bod bron i 60 o bobl ifanc naill ai eisoes wedi dechrau eu busnesau eu hunain neu ar fin gwneud hynny yn dilyn derbyn cymorth o'r elfen hon. Prif effaith cymorth Mentro oedd cyflymu'r broses hon o fynd ati i ddechrau busnes.

Gwelwyd busnesau newydd yn cael eu sefydlu yn dilyn cymorth Cymunedau Mentrus yn ogystal. Ar sail y dystiolaeth o'n hymgyngoriad, amcangyfrifwn fod y cynllun wedi arwain at 18 o fusnesau newydd. At ei gilydd felly, gellir amcangyfrif bod ARFOR wedi arwain at 78 busnes newydd

Effaith ar ddefnydd busnesau o'r Gymraeg

Wrth ymgeisio am gymorth ariannol Cymunedau Mentrus, roedd hi'n ofynnol i fusnesau ddangos sut y byddai'r buddsoddiad yn cael effaith gadarnhaol ar y Gymraeg. Gwelwyd peth tystiolaeth o gynnydd yn nefnydd Cymraeg busnesau yn ein hymgyngoriad. Er ei bod yn deg dweud mai busnesau Cymraeg eu hiaith oeddent i raddau helaeth cyn derbyn cymorth, eto cynyddodd nifer ohonynt eu defnydd o'r Gymraeg mewn cyd-destunau penodol e.e. yn eu prosesau a'u cyfathrebu ffurfiol. Roedd cynnydd o 48% yn nifer y busnesau a asesai sgiliau ymgeiswyr yn y Gymraeg fel rhan o'u proses recriwtio a chynnydd o 26% yn y nifer a gredai ei bod hi'n 'bwysig iawn' gwneud asesiad o'r fath.

Gwelwyd tystiolaeth bellach o'r cynnydd hwn yng ngwaith ymchwil ein partner, Etic Lab, a ddefnyddiodd ei fodel ymchwil digidol i asesu defnydd ieithyddol buddiolwyr ARFOR a'i gymharu â busnesau cyffelyb yn y rhanbarth. Yn ôl y canlyniadau hyn, roedd bod yn destun ymyriad gan ARFOR yn golygu bod cwmnïau yn 22% fwy tebygol o gael sgôr Cymraeg uchel na'r cwmnïau hynny na chafodd gymorth gan ARFOR.

Effaith ar batrymau mudo

Rhan o'n hymgyngoriad oedd archwilio'n fanwl effaith y rhaglen ar gymhellion a phenderfyniadau mudo'r cyfranogwyr. Er bod y rhaglen wedi cefnogi pobl ifanc a oedd eisoes â diddordeb mewn aros yn yr ardal, roedd pryderon ymhlith llawer ynghylch y gallu i ddod o hyd i swyddi addas – a'r posibilrwydd y byddai'n rhaid iddynt symud i gael cyfleoedd gwell. Fodd bynnag, yn sgil ymyriad ARFOR, mae'r sefyllfa hon wedi dechrau newid, gyda 72% yn nodi bod y rhaglen wedi dylanwadu ar eu penderfyniad i barhau i fyw yn y rhanbarth. Y prif resymau am hyn oedd bod y rhaglen wedi codi ymwybyddiaeth, wedi dangos bod cyfleoedd gyrfaol deniadol ar gael yn y rhanbarth ac wedi rhoi hyder i gyfranogwyr bod cymorth da ar gael iddynt. O ganlyniad, dywedodd 59% bod y rhaglen wedi rhoi hyder iddynt fod modd cyflawni eu dyheadau wrth aros yn lleol.

Er bod y canlyniadau hyn yn rhai calonogol, mae'n bwysig nodi mai effaith ar yr unigolion a gefnogwyd yn uniongyrchol yw'r rhain ac, yn y pen draw, nifer cymharol fach a gafodd gymorth dwys. Mae'n annhebygol y bydd y canlyniadau hyn i'r oddeutu 200 o unigolion a gafodd gymorth dwys yn gwneud gwahaniaeth mawr i brif amcan y rhaglen. Serch hynny, dengys y canlyniadau effaith yr ymyriadau hyn wrth newid canfyddiadau pobl ifanc. Prif brawf i nodi effaith ARFOR fyddai deall sut mae'r rhaglen wedi newid canfyddiadau pobl ifanc yn fwy cyffredinol y tu hwnt i'r cyfranogwyr uniongyrchol. Yn anffodus, nid oes tystiolaeth ar gael ar hyn o bryd i allu profi hyn.

Canlyniadau dysgu

Y Gronfa Her oedd y brif ffrwd ariannwyd i beilota mentrau newydd a, thrwy wneud hynny, cynhyrchu dysgu. Wrth edrych ar y Gronfa Her yn ei chyfanrwydd, nid yw'r effaith gyffredinol ar yr economi na'r Gymraeg yn hollol eglur. Mae'n anodd asesu i ba raddau y gwnaeth y Gronfa wir gyfrannu at wella sefyllfa'r iaith a hyfywedd economaidd ardaloedd ARFOR. Bydd angen data mwy cynhwysfawr a dadansoddiadau trylwyr yn y dyfodol i fesur effaith y buddsoddiadau hyn ar yr economi a'r Gymraeg yn y rhanbarth ac i sicrhau bod yr adnoddau'n cael eu dyrannu'n effeithiol.

Mae'n werth nodi fod y prosiectau hynny sydd wedi cynnwys elfen gref o ymchwil yn rhai sydd yn tueddu i ragori ar y lleill, a hynny oherwydd eu bod wedi esgor ar greu sylfaen wybodaeth y gellid ei defnyddio i gynllunio ymyriadau yn y dyfodol a bod eu dylanwad a'r potensial i ymestyn tu hwnt i oes y prosiect yn gryf. Y prosiectau cryfaf yn hyn o beth, a rhai y dylid eu hystyried ar gyfer prif ffrydio neu ddatblygu ymhellach, yw:

- 1) **Prosiect Prifysgol Cymru y Drindod Dewi Sant:** Iaith Gweithle, Iaith Gweithlu: Dadansoddi'r defnydd o'r Gymraeg mewn gweithleoedd ac ymhlith y gweithlu yn siroedd ARFOR
- 2) **Cwmni IAITH:** Datblygu cadernid iaith i'r maes Gofal Plant
- 3) **Cwmni Bro Aelhaearn:** Prosiect tai ac iaith Antur Aelhaearn
- 4) Prosiectau **Prifysgol Bangor**
- 5) **Golwg:** Ymestyn y gwefannau bro ar draws ARFOR

Cynhyrchwyd sawl papur ac adroddiad byr yn dilyn ymchwil gan Brifysgol Aberystwyth fel rhan o'r comisiwn gwertthuso a dysgu er mwyn archwilio'r cysylltiad rhwng economi ac iaith (ynghyd â materion perthnasol eraill). Gwnaethpwyd nifer fawr o argymhellion yn rhan o'r papurau hyn ac maent yn cynnig dysgu defnyddiol a all helpu i lywio cynllunio ieithyddol, polisïau, ac ymyriadau eraill a fydd yn dilyn rhaglen ARFOR 2.

Casgliadau a chamau nesaf ar gyfer y rhaglen

Er i'r dystiolaeth ddangos bod ymyriadau ARFOR 2 wedi arwain at ganlyniadau economaidd cadarnhaol i'r byrdymor a bod hynny wedi dylanwadu ar batrymau mudo buddiolwyr ar lefel unigol, nid oes modd i raglen o'r raddfa hon ddatrys y broblem (h.y. gwendidau strwythurol economaidd sy'n arwain at ddadboblogi o ardaloedd cefn gwlad) yn uniongyrchol. O gofio hynny, byddai rhaglen ar raddfa ARFOR yn debygol o gael effaith mwy pellgyrhaeddol yn y dyfodol trwy symud tuag at rôl fwy strategol sydd yn ceisio dylanwadu, hwyluso a galluogi yn hytrach na cheisio gwyrddroi heriau strwythurol economaidd y rhanbarth yn uniongyrchol. Byddai hyn hefyd yn lleihau unrhyw berygl o ddyblygu gweithgareddau / ymyriadau eraill.

Argymhellion eang

Rhoddwn dri argymhelliad eang sy'n cynnig ffordd ymlaen ar gyfer buddsoddi pellach a datblygu polisi yn y maes hwn. Mae pob argymhelliad eang yn cynnwys cyfres o awgrymiadau manylach.

Argymhelliad 1: Sefydlu ymyriad hirdymor

Mae her mor fawr a chymhleth â'r un a drafodir yn yr adroddiad hwn yn gofyn am ymyriad hirdymor a sefydlog er mwyn gwneud gwir wahaniaeth. Yn wir, dyna oedd casgliad Comisiwn Cymunedau Cymraeg wrth ystyried dyfodol ARFOR yn ogystal:

'Mae'r Comisiwn yn cydnabod cyfraniad gwerthfawr y rhaglen (ARFOR 2), ac yn awyddus fod dilyniant priodol yn digwydd yn y maes hollbwysig hwn. Mae'r Comisiwn o'r farn felly y dylai ARFOR, neu gorff tebyg, neu gorff arall... fod yn barhaol.' (Adroddiad Comisiwn Cymunedau Cymraeg)

Ein hargymhelliad yw y gallai rhaglen hirdymor yn y dyfodol fod yn llai o faint a bod ganddi dîm o swyddogion craidd yn gyfrifol am dair prif swyddogaeth:

- **Rhannu arfer da a chynnig arweiniad a chydlynid strategol.** Pwrpas hyn fyddai sicrhau bod yr ymdrechion i ddatrys her dadboblogi pobl ifanc o ardaloedd ARFOR, a'r effaith andwyol ar y Gymraeg, yn aros ar yr agenda gwleidyddol. Yn ogystal, byddai gan y rhaglen rôl allweddol wrth gydlyn gweithgarwch cyrff, rhaglenni a phrosiectau sy'n weithgar yn y maes, er mwyn hybu cydweithio effeithiol a sicrhau y manteisir yn llawn ar gyfleoedd drwy uno ymdrechion lle bo'n briodol.
- **Ymchwilio, treialu a pheilotia.** Gall y rhaglen hefyd fod yn gyfrifol am fuddsoddi mewn blaenoriaethau a themâu sy'n dod i'r amlwg ym maes dadboblogi pobl ifanc. Gall hyn gynnwys prosiectau ymchwil neu brosiectau peilot perthnasol e.e. ariannu'r prosiect 'Cadw mewn Cysylltiad â Phobl Ifanc' sydd yn destun astudiaeth dichonoldeb ar hyn o bryd trwy'r Gronfa Her.

- **Marchnata a chyfathrebu.** Dylai'r corff neu raglen fod yn gyfrifol am ymgyrchoedd marchnata a chyfathrebu sy'n ceisio newid canfyddiad pobl ifanc o'r rhanbarth fel lle i fyw a gweithio ynddo. Gall hwn fod yn barhad o ymgyrch Llwyddo'n Lleol ac/neu fod yn llwyfan i gyfathrebu eraill gan y rhaglen.

Argymhelliad 2: Defnyddio 'cyfnod pontio' i gynllunio'n drylwyr ar gyfer yr ymyriad hirdymor

Rydym ar ddeall fod posibilrwydd yr ariannir 'cyfnod pontio' i sicrhau nad yw holl weithgarwch y rhaglen a'r gweithdrefnau sydd wedi eu sefydlu yn dod i ben yn sydyn ac yna yn gorfod cael eu hailsefydlu eto maes o law. Dylai'r flaenoriaeth ar gyfer unrhyw 'gyfnod pontio' sicrhau sefydlu pwrpas a gorchwyl gwaith clir, cynllunio ar gyfer ateb hirdymor, a chynnal, datblygu ymhellach neu brif ffrydio gweithgareddau ARFOR 2, pan fo hynny'n briodol. Ar sail ein gwerthusiad o'r rhaglen, argymhellwn y dylai hynny gynnwys yr elfennau canlynol:

- **Cynllunio ar gyfer y cyfnod nesaf / ateb hirdymor.** Hwn ddylai fod yn brif ddiben y cyfnod pontio – sef buddsoddi mewn gweithgarwch sy'n gallu cefnogi paratoi at atebion hirdymor. Un enghraifft o hyn yw'r cyfle i gomisiynu arbenigwyr ym maes newid ymddygiad, er mwyn deall yn well pa fath o negeseuon sy'n debygol o fod yn fwyaf effeithiol wrth geisio newid canfyddiadau ac argraffiadau pobl ifanc am yr ardal fel lle deniadol i fyw ynddi. Byddai'r ddealltwriaeth hon yn gallu llywio ymgyrchoedd cyfathrebu a marchnata yn y dyfodol. Rydym hefyd yn nodi mai'r prif 'fwlch data' ar hyn o bryd yw diffyg gwybodaeth am effaith y rhaglen hyd yma ar newid canfyddiadau pobl ifanc, y tu hwnt i'r rhai sydd wedi elwa'n uniongyrchol. Felly, byddai ymchwil bellach i asesu'r effaith ar y lefel honno yn werthfawr iawn.
- **Parhau i gynnal ymgyrch 'Llwyddo'n Lleol' ar raddfa lai.** Nodwyd yn ein hymgyngoriad bod y ffrwd waith hon eisoes wedi creu digon o 'gynnwys' i gynnal yr ymgyrch marchnata am gyfnod i ddod. Argymhellwn felly y dylid sicrhau adnoddau i gynnal yr ymgyrch hon ac na fyddai angen buddsoddi mewn mwy o gymorth uniongyrchol i fusnesau ac unigolion trwy elfennau Llwyddo'n Lleol am y tro (h.y. dylid canolbwyntio ar yr ymgyrch marchnata ei hun yn unig).
- **Gweithio i 'brif ffrydio' elfennau llwyddiannus ac arloesol y rhaglen.** Ynghyd â'r argymhelliad i gynnal ymgyrch Llwyddo'n Lleol, mae cyfle i fuddsoddi ymhellach yng ngweithgareddau arloesol a llwyddiannus eraill y rhaglen. Er enghraifft, dylid ystyried prif ffrydio neu ddatblygu ymhellach rai o'r prosiectau mwyaf llwyddiannus a ariannwyd trwy'r Gronfa Her (y cyfeirir atynt uchod o dan y pennawd 'Canlyniadau dysgu'). Dylid ystyried prif ffrydio rhai o weithgareddau ac is-brosiectau mwyaf llwyddiannus y ffrydiau gwaith eraill hefyd, megis gweithgaredd 'Gwobrau mwyaf Cymraeg y Byd' Bwrlwm ARFOR.

Argymhelliad 3: Defnyddio prif wersi'r ymchwil er mwyn llywio'r camau nesaf

Yn olaf, gwnaed sawl argymhelliad trwy ymchwil ehangach y comisiwn gwerthuso a dysgu a all helpu i lywio cynllunio ieithyddol, polisiâu, ac ymyriadau a fydd yn dilyn rhaglen ARFOR 2. Dylid rhoi sylw priodol i'r canfyddiadau hyn felly wrth gynllunio ymlaen.

Cloi

At ei gilydd, mae rhaglen ARFOR 2 wedi cyflawni i raddau helaeth yr hyn a gynlluniwyd ac yn wir mae wedi llwyddo i wneud llawer mewn cyfnod byr. Roedd yr amserlen dynn yn her i'r rhaglen. Gwelir hyn yn y diffyg amser i gynllunio'n drylwyr sydd o bosibl wedi cyfrannu at amwysedd ynghylch union rôl a phwrrpas y rhaglen ac wedi arwain at orchwyl gwaith rhy eang. Serch hynny, mae'r rhaglen wedi cynhyrchu dysgu defnyddiol sydd yn gadael gwaddol pwysig i lunwyr polisi ac wedi gwneud cyfraniad pwysig i gynnal y drafodaeth a datblygu syniadaeth am atebion posibl i'r heriau craidd.

Mae ARFOR 2 eto wedi amlygu anferthedd yr her y mae'r rhaglen wedi ceisio mynd i'r afael â hi a thanlinellu nad oes modd trawsnewid y sefyllfa mewn cyfnod mor fyr. Yn hytrach, mae'r her yn gofyn am ateb dwys, hirdymor, ac un sydd wedi'i gynllunio'n ofalus. Dylid defnyddio canfyddiadau'r gwerthusiad hwn i helpu i ddatblygu'r atebion hirdymor hyn.

1. Cyflwyniad

Comisiynwyd Wavehill gan Gyngor Gwynedd, ar ran cyngorau sir rhanbarth ARFOR (h.y. Gwynedd, Ynys Môn, Ceredigion a Sir Gâr), i ddarparu tri gwasanaeth:

1. Creu fframwaith i fonitro'r ffrydiau gwaith yn y siroedd.
2. Gwerthuso effaith a phrosesau rhaglen ARFOR a'r ffrydiau gwaith unigol.
3. Cynnal ymchwil i ddysgu mwy am y cysylltiad rhwng yr Economi ac iaith a rhannu'r dysgu hwn yn ehangach.

Mae'r adroddiad gwerthuso hwn yn cynnig asesiad terfynol o effaith a pherfformiad cynnal y rhaglen, ynghyd â chasgliadau ac argymhellion ynghylch camau nesaf posibl. Mae'n dilyn cyfres o allbynnau gwerthuso eraill, gan gynnwys Adroddiad Cychwynnol a Llinell Sylfaen ym mis Ebrill 2024 ynghyd â chyfres o adroddiadau gwerthuso interim byr a gynhyrchwyd rhwng mis Medi a Rhagfyr 2024. Yn ogystal, lluniwyd sawl papur ychwanegol yn rhan o elfen dysgu ac ymchwil ehangach y comisiwn hwn (gweler pwynt 3 uchod), ac mae'r rhain wedi'u cyflwyno ar wahân i'r adroddiad hwn.

1.1 Trosolwg o'r rhaglen

Rhaglen i ddarparu dulliau arloesol o gefnogi'r economi yng nghadarnleoedd y Gymraeg oedd rhaglen ARFOR 2. Disgrifir pwrpas y rhaglen fel y ganlyn:

'Cefnogi ein cymunedau Cymraeg i ffynnu drwy ddatblygu ymyriadau economaidd fydd hefyd yn cyfrannu at ffyniant y Gymraeg gan hefyd sicrhau cyfleoedd i gynyddu gwelededd a defnydd o'r iaith Gymraeg fel iaith fyw ein cymunedau.'¹

Rhoddodd Llywodraeth Cymru £2 miliwn i raglen 'ARFOR 1' rhwng 2019 a diwedd blwyddyn ariannol 2020/21, gyda Chyngor Gwynedd yn cydlynu'r gweithgarwch. Er gwaethaf yr heriau yn sgil cyfyngiadau COVID-19 a'r her o ddatblygu rhaglen newydd mewn cyfnod mor fyr, mae tystiolaeth o ganlyniadau cadarnhaol i ARFOR 1, a'r rheiny'n cynnwys creu 238 o swyddi newydd cyfwerth ag amser llawn, 89 o swyddi rhan-amser a diogelu 226 o swyddi yn rhanbarth ARFOR. Yn ogystal, amlygodd y gwerthusiad bod diffyg data/tystiolaeth gadarn ynglŷn â'r rhyngberthynas rhwng ffyniant economaidd a ffyniant y Gymraeg; dangoswyd yr angen am fuddsoddiad pellach a sefydlwyd arferion cydweithio'n strategol ymhlith aelodau a swyddogion y pedair sir.

¹ Cynllun Gweithredu ARFOR – Gwedd II (2022/23 – 2024/25), Cynigion Bwrdd Rhaglen ARFOR i Vaughan Gething AS, Gweinidog yr Economi, Llywodraeth Cymru, a Cefin Campbell AS, Aelod Dynodedig Plaid Cymru, 27 Gorffennaf 2022.

Yn sgil hynny, cymeradwywyd £11 miliwn i gynnal ail wedd i'r Rhaglen (ARFOR 2) hyd at Fawrth 2025. Roedd pedwar amcan strategol yn sail i'r gwaith hwn:²

1. Creu cyfleoedd i bobl ifanc a theuluoedd aros neu ddychwelyd i'w cymunedau cynhenid
2. Creu cymunedau Cymraeg sy'n fentrus
3. Uchafu buddion gweithgaredd drwy gydweithio
4. Cryfhau hunaniaeth a nodweddion ein cymunedau Cymraeg.

Mewn ymateb i'r amcanion strategol, cynigiwyd sawl math o gymorth a gweithgarwch yn rhan o fodel cyflwyno ARFOR 2. Roedd y rhain yn cynnwys cymorth ariannol trwy gynlluniau cymorthdaliadau, hyfforddiant yn y Gymraeg a mentergarwch, cymorth â gyrfa, ymgyrchoedd marchnata a chyfathrebu, ynghyd ag amrywiaeth eang o fentrau ac is-brosiectau eraill. Darparwyd hyn trwy bum ffrwd waith:

1. **Cymunedau Mentrus (£4,500,000)** – grantiau busnes i greu swyddi da a chynyddu defnydd o'r Gymraeg.
2. **Llwyddo'n Lleol (£3,000,000)** – ymgyrch marchnata i newid canfyddiadau ac argraffiadau am y cyfleoedd economaidd sydd ar gael yn y rhanbarth. Roedd pedair elfen yn y cymorth i unigolion trwy Llwyddo'n Lleol, a'r rhain oll yn bwydo'r ymgyrch marchnata:
 - **Elfen Profi:** adnoddau a sesiynau cyflogadwyedd gyda myfyrwyr ysgol a cholegau i godi ymwybyddiaeth o gyfleoedd gwaith lleol trwy gyfrwng y Gymraeg a datblygu sgiliau cyflogadwyedd yn gyffredinol.
 - **Elfen Mentro:** cymorth ariannol a sesiynau hyfforddiant gydag arbenigwyr busnes i helpu pobl ifanc sydd â diddordeb mewn dechrau busnes.
 - **Elfen Gyrfaol:** ariannu lleoliadau gwaith i unigolion gyda chyflogwyr lleol mewn maes o ddiddordeb iddynt, ynghyd â chyfleoedd cymdeithasol.
 - **Elfen Ymgartrefu:** cymorth ariannol a chynghor i helpu i ddenu teuluoedd a phobl ifanc i ddychwelyd neu ymsefydlu yn y rhanbarth.
3. **Y Gronfa Her (£2,600,000)** – ariannu prosiectau arloesol ar gyfer ystod ehangach o randdeiliaid yn unol ag amcanion y rhaglen.
4. **Bwrlwm ARFOR (£300,000)** – rhaglen gyfathrebu a marchnata i gynyddu ymwybyddiaeth o'r rhaglen, hyrwyddo busnesau lleol a chreu 'bwrlwm'.
5. **Monitro, Gwerthuso a Dysgu (£200,000)** – i ddeall effeithiolrwydd y rhaglen a dysgu mwy am yr ymchwil ehangach.

² Ibid.

1.2 Y gwerthusiad

Nod y gwerthusiad, fel y'i disgrifir yn y ddogfen Gwahoddiad i Dendro, oedd fel a ganlyn:

‘Gwerthuso’r rhaglen a’i phrosesau yn eu cyfanrwydd o ran – ydi’r ffrydiau gwaith wedi ymateb i’r Amcanion Strategol; gwerthuso rheolaeth a phrosesau’r rhaglen a’r ffrydiau gwaith unigol; (ac) angen dangos effaith y ffrydiau gwaith ar yr economi a’i gysylltiad â’r iaith.’³

Cynhaliwyd y gwerthusiad yn barhaus ers comisiynu Wavehill ym mis Gorffennaf 2023, sef ychydig o fisoedd ar ôl dechrau cynnal y rhaglen. Nod y cyfnod cychwynnol oedd sefydlu Theori Newid ar gyfer y rhaglen a datblygu Fframwaith Gwerthuso.

Mae’r gwerthusiad wedi cynnwys archwilio prosesau ac effaith. Ar yr ochr prosesau, roedd cryn ffocws ar ddeall effeithiolrwydd y rhannau gwahanol wrth gynnal y rhaglen a nodi gwersi pwysig i helpu i lywio unrhyw ymyriadau cyffelyb yn y dyfodol. Defnyddiwyd dull ymchwil diddwythol er mwyn asesu effaith y rhaglen a phrofi i ba raddau y cyflawnwyd y canlyniadau a nodwyd yn y Theori Newid.

1.2.1 Gweithgareddau ymchwil

Cynhaliodd y tîm ymchwil y gweithgareddau canlynol rhwng Ionawr 2024 a Mawrth 2025 i gasglu data ar gyfer y gwerthusiad:

- 50 cyfweiliad lled-strwythuredig â swyddogion ARFOR a rhanddeiliaid allanol
- 119 cyfweiliad â busnesau a sefydliadau a oedd wedi derbyn cymorth gan ARFOR 2
- 23 cyfweiliad â busnesau a oedd wedi derbyn cymorth gan ARFOR 1
- Arolwg i 80 o unigolion a oedd wedi derbyn cymorth o ffrwd waith Llwyddo’n Lleol
- Adolygiad cynhwysfawr o adroddiadau prosiectau’r Gronfa Her
- Adolygiad o ddata monitro’r rhaglen
- Dadansoddiad o’r data economaidd-gymdeithasol
- Modelu ystadegol er mwyn asesu’r berthynas rhwng economi ac iaith

³ Gwahoddiad i Dendro ‘Gwerthuso, Monitro a Dysgu Rhaglen Arfor’, Adran Economi a Chymuned Cyngor Gwynedd.

1.2.2 Cyfyngiadau

Mae'n bwysig cydnabod rhai o gyfyngiadau'r ymchwil hwn. Yn gyntaf, nodwn fod y cyfnod cyflwyno cyfyng yn golygu nad yw'n bosibl nodi unrhyw newidiadau yn y prif setiau data economaidd ac ieithyddol. Yn yr un modd, nodwn mai dim ond un ymyriad – ac un cymharol fach – yw ARFOR o blith nifer helaeth o ymyriadau eraill a bod natur yr her mor fawr fel y byddai'n anodd iawn canfod effaith ARFOR mewn setiau data swyddogol a'i dadgyfuno o effaith ymyriadau eraill.

Roedd amseru'r gwerthusiad hefyd wedi esgor ar rai cyfyngiadau. Yn gyntaf, roedd natur nifer o'r ymyriadau (e.e. newidiadau tymor hir i fusnesau) yn golygu na fyddai modd deall eu heffaith yn llawn hyd nes ar ôl cyfnod cyflwyno'r rhaglen. Yn ail, mae ein hasesiad o effaith y rhaglen yn dibynnu ar ddata hunanadroddedig i raddau helaeth gan nad oedd amser i greu grŵp cymharu 'gwrthffeithiol' a fyddai wedi arwain at asesiad cadarnach o'r rhaglen (e.e. trwy ddefnyddio setiau data swyddogol i ddatblygu grŵp rheoli).

Yn olaf, gwerthuso'r effaith ar fuddiolwyr uniongyrchol y rhaglen yn unig y gellir ei wneud trwy'r gwerthusiad hwn. Golyga hyn fod bylchau yn ein dealltwriaeth o'i heffeithiau anuniongyrchol a mwy pellgyrhaeddol – yn bennaf, effaith ymgyrch Llwyddo'n Lleol ar newid canfyddiadau am y rhanbarth a darbwyllo pobl i aros neu ymgartrefu.

1.2.3 Strwythur yr adroddiad

Mae'r adroddiad hwn wedi'i strwythuro fel y ganlyn:

- Mae **Pennod 2** yn gosod cyd-destun yr adroddiad ac yn disgrifio'r rhesymeg ar gyfer y rhaglen.
- Mae **Pennod 3** yn cymharu perfformiad y rhaglen yn erbyn ei thargedau cytundebol.
- Mae **Pennod 4** yn asesu perfformiad pob ffrwd waith yn unigol.
- Mae **Pennod 5** yn trafod canfyddiadau buddiolwyr a rhanddeiliaid am berfformiad cyflwyno'r rhaglen yn fwy cyffredinol.
- Mae **Pennod 6** yn cynnig asesiad o effaith y rhaglen.
- Mae **Pennod 7** yn amlinellu'r prif gasgliadau ac yn trafod camau nesaf posibl.

2. Gosod y cyd-destun

Mae'r adran hon yn cyflwyno'r cyd-destun ar gyfer ARFOR 2 a'r gwerthusiad. I gychwyn arni, rhoddir trosolwg o'r rhanbarth a'r heriau economaidd, cymdeithasol ac ieithyddol sy'n ei hwynebu. Yna, trafodir rhesymeg y rhaglen fel modd o fynd i'r afael â'r heriau economaidd, cymdeithasol ac ieithyddol.

2.1 Crynodeb o broffil economaidd, cymdeithasol ac ieithyddol ARFOR

Cynhaliwyd asesiad cynhwysfawr o broffil economaidd, cymdeithasol ac ieithyddol ARFOR yn rhan o gam cyntaf y gwerthusiad ar ddechrau 2024. Isod ceir crynodeb o ganfyddiadau'r asesiad hwn, a'r rhain yn darparu llinell sylfaen ar gyfer y rhaglen. At ei gilydd, dangosodd yr asesiad:

- Dadboblogi yn y rhanbarth ac ymhlith pobl ifanc yn enwedig. Gwelwyd cwmp o 0.9% ym mhoblogaeth y rhanbarth rhwng 2011 a 2021 a'r cwmp mwyaf yng Ngwynedd (3.7%). Roedd y prif gwmp ymhlith grwpiau oedran 35-44 (cwmp o 13.9%) a 20-34 (cwmp o 5.4%) er bod cynnydd sylweddol ymhlith y boblogaeth 65+ (15.2%).
- Dirywiad yn nifer y siaradwyr Cymraeg, sef gostyngiad o 13% yn y rhanbarth rhwng 2001 a 2021 o gymharu â 14% yn genedlaethol. Mae hyn yn amrywio fesul sir, sef gostyngiad o 21% yn Sir Gâr, 13% yng Ngheredigion a 7% yr un yng Ngwynedd a Môn.
- Colli 8% o gymunedau o fewn ARFOR lle roedd y mwyafrif yn siarad Cymraeg rhwng 2011 a 2021.
- Mae patrwm o allfudo 'net' (h.y. mwy yn gadael nag yn dod i mewn) i Gaerdydd hyd nes y flwyddyn ddiweddaraf. Mae allfudo i Loegr yn fwy sefydlog ac yn uwch (o gymharu â'r nifer sy'n gadael i Gaerdydd) ond bod y ffigyrau mewnfudo hefyd yn uchel a bod hyn yn arwain at fewnfudo net cyson (h.y. mwy yn dod mewn nag yn gadael).
- Wrth edrych ar y berthynas rhwng mudo net a'r gallu i siarad Cymraeg, gwelir perthynas negatif rhwng cynnydd yn yr iaith dros y blynyddoedd a thueddiadau allfudo net (h.y. po fwyaf yw'r allfudo net i Gaerdydd a Lloegr, po leiaf yw'r twf yn y gallu i siarad yr iaith).
- O edrych ar yr ystadegau economaidd, dengys bod gwerth ychwanegol gros (GYG) y pen ac incwm aelwydydd crynswth i'w wario (GDHI) y pen ychydig yn is na'r lefel cenedlaethol.
- Er bod gan ARFOR, ar y cyfan, nifer isel o ardaloedd sy'n dod o dan gategori mwyaf amddifad Mynegai Amddifadedd Lluosog Cymru (WIMD), eto mae dadansoddi'r parthau unigol yn dangos fod y rhanbarth yn perfformio'n wael o ran mynediad i wasanaethau a thai.

- Ar y cyfan, gwelwn fod cyfleoedd gwaith yn ardal ARFOR yn gymesur â'r tueddiad yng Nghymru, ond bod mwy yn hunangyflogedig ac yn ddibynnol ar y sector cyhoeddus, yn ogystal â chyfran uwch o fusnesau micro a llai o fusnesau mawr.
- Gwelir hefyd bod lefelau cyflog ychydig yn is na'r cyfartaledd cenedlaethol.

2.2 Rhesymeg a nod y rhaglen

Y ffenomen a sbardunodd y Llywodraeth, ynghyd â Phlaid Cymru, i fuddsoddi yn y rhaglen hon oedd yr her ieithyddol sy'n wynebu'r rhanbarth, sef bod cyfran y siaradwyr Cymraeg wedi disgyn yn sylweddol dros y degawdau. Er bod y gostyngiad yn fwy byth mewn rhannau eraill o Gymru, mae'r gostyngiad yn ARFOR yn golygu colli cymunedau Cymraeg eu hiaith. Hynny yw, mae'r ardaloedd daearyddol sy'n gartref i ganrannau mawr o siaradwyr Cymraeg (y 'cadarnleoedd') yn dal i gael eu hystyried yn feysydd pryder.

Yr hyn sy'n unigryw am gysyniad ARFOR yw'r ffocws ar y cydberthynas rhwng economi ac iaith. Y dybiaeth sylfaenol sy'n ganolog i'r rhaglen yw bod gwendidau economaidd (h.y. diffyg swyddi priodol a digonol) yn ysgogi pobl ifanc i adael y rhanbarth er mwyn canfod cyfleoedd gwell. Mae'r rhesymeg hon i'w gweld yn glir yn nogfennaeth y rhaglen:

'Ceredigion, Gwynedd, Sir Gâr ac Ynys Môn yw'r siroedd sydd â'r canran uchaf o siaradwyr Cymraeg ond mae'r nifer wedi bod yn gostwng... Mae heriau economaidd y pedair sir – megis cyflogau isel, tangyflogaeth a gweithlu sy'n crebachu – yn gyffredin i lawer o ardaloedd gwledig ac ymylol yng Nghymru a thu hwnt; ond mae ardrawiad yr heriau hyn ar y Gymraeg yn unigryw ac yn bellgyrhaeddol... Mae ffyniant cadarnleoedd y Gymraeg yn amodol ar fwy na gwaith a thâl, ond gellir rhesymu fod anallu'r economi i gefnogi trigolion i gyflawni eu dyheadau – a chynnal llefydd llewyrchus – yn andwyol. Mae allfudo pobl ifanc a theuluoedd ifanc o gadarnleoedd y Gymraeg yn un rheswm pam fod nifer y siaradwyr yn parhau i ddirywio.'⁴

Ar y cyfan, mae'r dystiolaeth ymchwil yn cefnogi'r tybiaethau hyn. Dengys yr ystadegau fod allfudo net yn digwydd o ranbarth ARFOR i Gaerdydd hyd nes yn ddiweddar a bod mewnfudo net o Loegr. Gwyddom hefyd o'n dadansoddiad ystadegol ar batrymau mudo ac ieithyddol yn yr ardaloedd hyn bod cydberthynas rhwng llai o siaradwyr Cymraeg a mannau lle mae allfudo net yn digwydd.

⁴ Cyfle Tindr 'Llwyddo'n Lleol yn Rhanbarth ARFOR', Adran Economi a Chymuned Cyngor Gwynedd

Awgryma'r dystiolaeth fod ffactorau economaidd megis diffyg swyddi da yn cyfrannu at hynny (gweler canfyddiadau ymchwil Woods ac Utz [2022]), er bod yr ymchwil hefyd yn dangos bod y sefyllfa yn llawer mwy cymhleth a bod ystod o ffactorau yn dylanwadu ar unigolion. Er hynny, ni ellir gwadu bod yr awydd am gyfleoedd economaidd gwell yn ffactor pwysig sydd yn ysgogi allfudo ymhlith pobl ifanc o'r rhanbarth.

Ariannwyd ARFOR er mwyn ymateb i'r heriau uchod. Yn yr un modd, roedd cydnabyddiaeth eang ymhlith nifer o randdeiliaid ei bod yn amhosibl 'datrys' y broblem trwy raglen fyrdymor fel hon o ystyried maint yr her.

Mynegodd carfan o randdeiliaid y farn mai rhaglen beilot oedd ARFOR mewn gwirionedd, gyda'r ail wedd yn adeiladu ar y cyntaf ond yn dal yn beilot:

“Mae'r egwyddor yn dal yr un peth – i ddeall yn well y cyswllt rhwng economi ac iaith... Y syniad yw yn hytrach na gwneud mwy o ymchwil – bod rhywbeth ar waith i gael rhywbeth mwy ymarferol i edrych arno. Yr elfen arall yw edrych ar sut mae prif ffrydio'r Gymraeg i elfennau economaidd... Mae ARFOR yn gatalydd... (ac yn) astudiaeth achos ar gyfer prosiectau eraill...” (Cyfweiliad cwmpasu â rhanddeiliaid allweddol)

Yn wir, roedd yr angen i gryfhau'r sylfaen dystiolaeth yn thema gyffredin yn ystod y cyfweiliadau, ac yn wir disgrifiwyd y rhaglen yn “gyfrwng i gael gwell dealltwriaeth”. Roedd rhai rhanddeiliaid o'r farn bod y dysgu hwn yn bwysicach na'r canlyniadau mwy diriaethol ac uniongyrchol.

Er gwaethaf hynny, roedd gwrthgyferbyniad rhwng y safbwynt hwn ac ieithwedd dogfennaeth y rhaglen oedd yn awgrymu mai rôl ARFOR fyddai mynd i'r afael â'r her greiddiol yn uniongyrchol. Daeth yn amlwg yn ystod y gwerthusiad bod gweledigaethau a dealltwriaethau gwahanol ymhlith rhanddeiliaid ynghylch union rôl a phwrpas y rhaglen. Tra oedd dealltwriaeth glir am natur yr her a'r angen i ganolbwyntio ar greu cyfleoedd economaidd, nid oedd union rôl ARFOR o fewn hynny yn gwbl glir. Hynny yw, roedd carfan o randdeiliaid yn ffocysu ar yr angen i greu cyfleoedd economaidd yn uniongyrchol (e.e. trwy fuddsoddi mewn busnesau i greu swyddi) tra dadleuai eraill mai rôl fwy strategol, 'galluogi' a dysgu oedd i'r rhaglen. Y tensiwn hwn ynghylch union bwrpas ARFOR oedd un o brif heriau'r rhaglen. Trafodir hyn ymhellach yn adran 5.2 yr adroddiad.

3. Perfformiad yn erbyn targedau cytundebol y rhaglen

Y prawf cyntaf (ac, o bosibl, yr un mwyaf sylfaenol) wrth asesu perfformiad ARFOR yw archwilio i ba raddau y cyflawnwyd y targedau cytundebol o ran allbynnau a chanlyniadau.

Cytunwyd ar sawl dangosydd perfformiad allweddol (KPI) yn rhan o'r broses gytundebol gyda Llywodraeth Cymru. Mae Tabl 3.1 (dros y dudalen) yn dangos yr allbynnau a chanlyniadau terfynol a adroddwyd yn erbyn y targedau hyn. Roedd y rhain yn gyfuniad o dargedau a oedd yn berthnasol i rai ffrydiau gwaith penodol yn unig, ac eraill a oedd yn rhedeg ar draws sawl ffrwd waith. Roedd tair prif ffrwd waith (Cymunedau Mentrus, Llwyddo'n Lleol, a'r Gronfa Her)⁵ yn cyfrannu at y mwyafrif o dargedau, er bod gan y Gronfa Her set benodol o dargedau ac mai nifer fach o dargedau yr oedd y ffrydiau gwaith eraill yn adrodd yn eu herbyn.

Ar y cyfan, mae'r canlyniadau a'r allbynnau yn awgrymu perfformiad effeithiol. O'r 23 dangosydd a oedd yn cynnwys targed meintiol, llwyddodd y rhaglen i gyrraedd neu ragori ar 18 ohonynt (a rhagori i raddau helaeth yn aml). Roedd hyn yn cynnwys cyflawni tua phedair gwaith yn well na'r targed ar gyfer nifer y bobl ifanc oedd wedi derbyn gwybodaeth a chefnogaeth, a mwy na thair gwaith y targed ar gyfer nifer y mentrau presennol a oedd wedi cael cefnogaeth. Awgryma'r data hefyd berfformiad cryf iawn mewn perthynas â'r allbynnau cyfathrebu a oedd yn rhan ganolog o'r ymgyrch i newid canfyddiadau pobl ifanc am yr ardal.

Er hyn, gellir cwestiynu defnyddioldeb a dyluniad rhai o'r dangosyddion gan fod nifer ohonynt fel petaent yn gorgyffwrdd ac nid yw'r diffiniadau bob tro yn hollol glir. Er enghraifft, amrywio'n fawr y mae'r cymorth a gynigir gan Llwyddo'n Lleol, sydd yn gyfrifol am 91% o'r allbynnau ar gyfer 'pobl ifanc yn derbyn cefnogaeth'. Ffracsiwn cymharol fach (tua 200) o unigolion a gafodd gymorth mentegarwch, gyrfaol, neu ymgartrefu dwys trwy'r ffrwd waith hon. Deallwn mai elfen Profi (yr ymyriad cyflogadwyedd mewn ysgolion a cholegau) sydd yn gyfrifol am y mwyafrif o'r allbynnau, ond ymyriad cymharol ysgafn oedd hwn ac felly gellir cwestiynu defnyddioldeb cyfuno'r ffigyrau yn y modd hwn. Deallwn hefyd mai elfen Profi oedd yn gyfrifol am nifer fawr o'r cyflawniad ar gyfer 'pobl ifanc yn derbyn gwybodaeth', ac felly ymddengys bod rhywfaint o orgyffwrdd rhwng cysyniadau darparu gwybodaeth a chefnogaeth. Yn yr un modd, nid yw'n glir sut y mae'r rhaglen yn gwahaniaethu allbynnau rhwng 'pobl ifanc' a 'theuluoedd ifanc' ac mae modd cwestiynu a oes gorgyffwrdd (neu ddyblygu hyd yn oed) rhwng rhai o'r allbynnau cyfathrebu.

⁵ Cyfeirir at y rhain fel y 'prif' ffrydiau gwaith oherwydd maint y buddsoddiad ynddynt o'u cymharu â'r ffrydiau gwaith eraill.

Tabl 3.1: Allbynnau, canlyniadau, a thargedau swyddogol y rhaglen

Thema	Allbwn	Targed	Cyfanswm	%
Cymorth i fuddiolwyr	Pobl ifanc yn derbyn gwybodaeth	10,000	37,356	374%
	Pobl ifanc yn derbyn cefnogaeth	2500	10,164	407%
	Teuluoedd ifanc yn derbyn gwybodaeth	5000	17,022	340%
	Teuluoedd ifanc yn derbyn cefnogaeth	1500	1,335	89%
	Mentrau newydd yn derbyn cefnogaeth	160	263	164%
	Mentrau presennol yn derbyn cefnogaeth	200	678	339%
	Buddsoddiad wedi'i ennyn (Cymunedau Mentrus yn unig)	£2,250,000	£2,464,723.87	110%
	Cynnyrch/gwasanaeth newydd wedi ei sicrhau	250	288	115%
	Swyddi wedi'u creu	578	327	57%
	Swyddi wedi'u diogelu	178	295	166%
	Cyfranogwyr i fentrau cymdeithasol	100	52	52%
	Busnesau/mudiadau yn cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg	200	210	105%
	Nifer yr unigolion sy'n cymryd rhan mewn gweithgareddau gwella sgiliau Cymraeg	200	141	71%
	Cynlluniau treftadaeth/ diwylliant/ cynnyrch lleol/ naws am le a gefnogwyd	200	71	36%
Y Gronfa Her	Nifer y cynlluniau rhanbarthol a lleol	40	77	193%
	Gwerth cynlluniau rhanbarthol a lleol	£2,080,000	£2,137,091.17	103%
	Digwyddiadau ARFOR yn rhanbarthol a lleol	20	27	135%
	Astudiaethau dysgu a rhannu profiadau	40	227	568%
	Nifer o gynlluniau ARFOR yn lleol	20	30	150%
	Adnabod heriau rhanbarthol a lleol	Dim targed	224	
Allbynnau cyfathrebu	Negeseuon cadarnhaol wedi'u rhaeadru	500	1,346	269%
	Enghreifftiau o lwyddiant lleol wedi'u nodi	150	718	479%
	Nifer y negeseuon yn hyrwyddo'r Gymraeg/hunaniaeth	Dim targed	953	
	Cryfhau'r berthynas a'r cydweithio â Mentrau Iaith	Dim targed	Ddim yn berthnasol	
Ymchwil a dysgu	Monitro a gwerthuso parhaus ar raglen ARFOR	Dim targed	Ddim yn berthnasol	
	Creu rhwydwaith o ddysgu dros gyfnod ARFOR	4	20	500%
	Creu Fforwm Ymgysylltu	1	11	1,100%
	Creu tystiolaeth er mwyn dysgu am y cysylltiad rhwng Economi ac Iaith	Dim targed	Ddim yn berthnasol	

Ffynhonnell: Data monitro a rannwyd gan y rhaglen, mis Mai 2025

3.1 Casgliadau

Byddai'r rhaglen o bosibl wedi elwa o gael casgliad symlach o ddangosyddion ac iddynt ddiffiniadau cliriach. Serch hynny, er bod y dangosyddion yn amherffaith, eto maent yn ddefnyddiol wrth roi syniad o weithgarwch y rhaglen. Yn wir, mae'r ffigyrau yn gyson â'r canfyddiad cyffredin a welwyd yn ystod y gwerthusiad, sef bod y rhaglen wedi cynnal llwyth mawr o weithgarwch mewn cyfnod byr iawn a dylid canmol hynny.

4. Trafod y ffrydiau gwaith unigol

Mae'n bwysig asesu gwerth pob un o'r ffrydiau gwaith yn unigol er mwyn deall pa elfennau'r rhaglen sydd wedi bod yn fwyaf llwyddiannus. Mae'r adran hon yn disgrifio'r holl weithgareddau a gynhaliwyd trwy'r ffrydiau gwaith ac yn asesu eu heffeithiolrwydd, eu heffaith a'u cyfraniad tuag at amcanion ARFOR.

4.1 Cymunedau Mentrus

Gweinyddwyd cronfa grantiau Cymunedau Mentrus gan swyddogion y cynghorau sir ar wahân. Er bod rhywfaint o amrywiaeth yn y modd y gwnaethpwyd hynny, yr un oedd prif agweddau'r cynllun.

Cynigiwyd grantiau rhwng £5,000 a £75,000 y gellid eu defnyddio i dalu am hyd at 70% o gostau'r prosiectau—costau refeniw a chyfalaf ill dau. Roedd gwariant cymwys yn cynnwys: cyflogi staff Cymraeg, buddsoddi mewn creu cynnyrch neu wasanaeth newydd, hyfforddiant ar gyfer y swyddi newydd, cyfalaf gweithio a fyddai'n helpu i greu gofodau Cymraeg (e.e. rhent) neu gostau cyfalaf eraill gan gynnwys offer ar raddfa fach. Roedd disgwyliad i unrhyw swydd newydd barhau tu hwnt i gyfnod rhaglen ARFOR (Mawrth) 2025 a bod angen i staff newydd fod yn rhugl yn y Gymraeg neu wedi ymrwymo i ddysgu.

Yn fras, ariannwyd dau fath o brosiectau – un math oedd yn helpu busnesau i dyfu er mwyn iddynt allu cyfrannu mwy at yr economi a chreu swyddi, a'r math arall yn helpu i gynyddu defnydd busnesau o'r Gymraeg (neu ceid cyfuniad o'r ddau fath).

4.1.1 Prosesau ymgeisio a chymeradwyo

Hysbysebwyd y Gronfa trwy sianelau Busnes Cymru, sianelau'r cynghorau sir, a'r cyfryngau cymdeithasol (gan gynnwys trwy rannu astudiaethau achos). Roedd hyn yn broses ddigon effeithiol ac roedd galw mawr am y cymorth.

Roedd gofynion y broses ymgeisio yn golygu bod yn rhaid i ymgeiswyr ddangos sut y byddai'r prosiectau yn cyfrannu at greu swyddi da a phriodol (sef rhoi incwm digonol i alluogi pobl i wireddu eu dyheadau, cynnig amrywiaeth o swyddi, ac ymateb i anghenion cyflogwyr); yn cyfrannu at yr economi lleol; ac yn dangos budd i'r Gymraeg (o ran creu gofodau Cymraeg, swyddi dwyieithog, a chynyddu defnydd o'r Gymraeg). Yn hynny o beth, roedd y grantiau yn defnyddio mecanwaith cymharol syml i wreiddio darpariaeth a datblygiad iaith mewn busnesau, trwy ei gwneud yn ofynnol i ymgeiswyr gyflwyno cynlluniau a chael sgôr dda mewn perthynas â'r Gymraeg a sut y datblygir y defnydd ohoni ganddynt yn y busnes.

Roedd gwahaniaethau ym mhroses ymgeisio'r pedair sir, gan i rai ddefnyddio proses â dau gam iddo ac eraill wedi defnyddio proses symlach. Nodwyd bod manteision ac anfanteision i'r dulliau gwahanol e.e. roedd y broses dau gam yn ffordd effeithiol o adnabod prosiectau anghymwys yn hawdd, ond roedd y broses yn cymryd yn hirach. Roedd gwahaniaethau hefyd o ran sut yr arfarnwyd y grantiau. Defnyddio panel o randdeiliaid lleol oedd y dull mwyaf cyffredin, ond ffurfiodd un awdurdod lleol gytundeb â Busnes Cymru i gefnogi'r broses gymeradwyo.

Roedd gwahaniaeth barn ymhlith swyddogion ARFOR ynghylch yr amrywiaeth hon. Er bod rhai yn croesawu datblygu prosesau gwahanol i gyd-fynd â threfniadau penodol yr awdurdodau unigol, dadleuai eraill y byddai cysoni'r strwythurau a defnyddio ffurflenni cyffredin a.y.b. yn arwain at well effeithiolrwydd ac effeithlonrwydd.

Dywedodd rhai aelodau o'r tîm darparu y dylai'r broses ymgeisio fod yn fwy arloesol a defnyddio proses 'Dragon's Den' i ofyn i ymgeiswyr gyflwyno eu syniadau o flaen panel. Awgrymwyd y byddai hyn yn ddull mwy effeithiol o archwilio prosiectau ac osgoi creu proses 'ticio blwch'. Awgrymodd eraill y byddai proses ymgeisio fwy cystadleuol, yn hytrach na'r drefn 'cyntaf i'r felin' a weithredwyd, yn well er mwyn ariannu'r prosiectau mwyaf priodol.

Cadarnhaol iawn oedd adborth buddiolwyr ynghylch y broses ymgeisio, wrth i hanner ohonynt (49%; 26/53) ddweud eu bod 'yn fodlon iawn' a 34% arall yn dweud eu bod 'yn fodlon'. Wrth ymhelaethu ar hyn, nododd 40% fod y broses yn gymharol glir a hawdd i'w chwblhau tra cyfeiriodd 16% at y cymorth gan y swyddogion. Yn wir, o'r rheiny a gafodd gymorth, rhoddodd 88% y sgôr uchaf pan ofynnwyd am ansawdd y cymorth hwnnw.

Roedd y buddiolwyr yn fodlon iawn â maint y grant yn ogystal, gan gynnwys 75% yn dweud ei fod yn ddigonol 'i raddau helaeth' pan ofynnwyd hynny'n uniongyrchol. Tybiwn fod maint y cynnig grant yn uwch i nifer o fusnesau bach a newydd na chynigion eraill arferol, ac felly bod hwn yn gyfle gwell iddynt gyflymu twf eu busnesau.

4.1.2 Proffil busnesau Cymunedau Mentrus

Archwiliwyd proffil y busnesau yn ystod ein hymgyngoriad er mwyn deall mwy am y math o fusnesau a oedd wedi derbyn cymorth. Awgryma'r data fod tua chwarter y buddiolwyr (26%) yn fusnesau cymdeithasol neu'n grwpiau cymunedol ac oddeutu tri chwarter ohonynt yn fusnesau masnachol eraill a oedd yn gynhenid i'r ardal. Roedd mentrau cymdeithasol ymhlith prif grwpiau targed y cynllun, ond deallwn i'r tîm ei chael hi'n anodd ymgysylltu â'r sector. Mae'n bosibl y byddai'r rhaglen wedi gallu defnyddio sianelau cyfathrebu mwy priodol (e.e. rhai penodol ar gyfer y sector) i ennyn mwy o ddiddordeb, ac felly bod hyn yn rhywfaint o wendid yng ngweithgarwch hyrwyddo'r cynllun.

Roedd y cynllun hefyd yn agored i fusnesau wedi'u lleoli y tu allan i'r rhanbarth ond a oedd yn awyddus i ehangu neu adleoli i'r rhanbarth. Ymddengys mai prin iawn oedd yr ymgysylltiad â'r math hwn o fusnes, o bosibl oherwydd diffyg unrhyw ffocws penodol ar hynny yn y gweithgarwch hyrwyddo.

Busnesau lleol a bach iawn a gafodd gymorth gan mwyaf. Adroddodd 94% nad oedd ganddynt swyddfeydd tu allan i'r rhanbarth; roedd 80% ohonynt yn fusnesau meicro a 16% heb unrhyw weithwyr cyflogedig. Mae hyn yn adlewyrchu proffil busnes yr ardal yn gyffredinol.

Cefnogwyd busnesau o amrywiaeth fawr o sectorau gwahanol, a'r prif glystyrau yn cynnwys busnesau yn y diwydiant gweithgynhyrchu (nifer ohonynt yn gynhyrchwyr bwyd), gwasanaethau bwyd a lletygarwch, y maes gwybodaeth a chyfathrebu (marchnata digidol, cwmnïau yn y cyfryngau, cyhoeddwr ac ati), sefydliadau ymchwil a gwyddonol, y celfyddydau, gwasanaethau cymorth busnes a manwerthu. Mae hyn yn cyd-fynd ag un o brif amcanion y cynllun, sef cyfrannu at yr amrywiaeth o swyddi sydd ar gael i bobl leol yn yr ardal.

Yn gyffredinol, gellir disgrifio'r busnesau a gefnogwyd yn 'fusnesau Cymraeg' (h.y. busnesau sy'n gweithredu trwy gyfrwng y Gymraeg). Trwy gyfrwng y Gymraeg yr oedd y mwyafrif helaeth yn delio â chwsmeriaid / cleientiaid ac yn marchnata, a nifer fawr ohonynt yn cynnal gweithredoedd mewnol anffurfiol trwy gyfrwng y Gymraeg. Ar y llaw arall, nododd 40% nad oedd eu cyfathrebu mewnol ffurfiol, megis polisïau ysgrifenedig, yn digwydd trwy gyfrwng y Gymraeg a nododd 31% nad oeddent yn asesu sgiliau ymgeiswyr yn y Gymraeg fel rhan o'u prosesau recriwtio.

Yn olaf, mae'n deg i ddweud bod ARFOR wedi cefnogi nifer o fusnesau a oedd eisoes yn brofiadol wrth fanteisio ar y seilwaith cymorth yng Nghymru gan fod 72% ohonynt wedi nodi eu bod wedi derbyn cymorth gan raglen arall yn y tair blynedd diwethaf a 48% wedi nodi eu bod wedi derbyn cymorth ariannol. Busnes Cymru oedd y prif wasanaeth y cyfeiriwyd ato.

4.1.3 Allbynnau Cymunedau Mentrus

Dengys y data fod swyddogion y rhaglen wedi dyrannu grantiau Cymunedau Mentrus yn effeithiol wrth i 111 o fusnesau gael cymorth ariannol ar draws y pedair sir, gam amrywio o 21 yng Ngheredigion i 36 yn Sir Gâr. Dyrannwyd oddeutu £4 miliwn ar draws y rhanbarth yn gyfan gwbl. Gwelwyd yn Nhabl 3.1 ar ddechrau'r bennod flaenorol fod y buddsoddiad wedi ennyn oddeutu £2.5 miliwn o fuddsoddiad ychwanegol mewn arian cyfatebol gan fusnesau. Mae hwn yn ganlyniad arwyddocaol ynddo'i hun, gan fod y cymorth wedi annog busnesau i fuddsoddi ymhellach yn eu twf.

Tabl 4.1: Dadansoddiad o ddata ymgeisio Cymunedau Mentrus

	Nifer y busnesau	Cyfanswm grantiau a ddyfarnwyd	Cyfartaledd y grantiau a ddyfarnwyd
Ynys Môn	30	£961,158.29	£32,038.61
Gwynedd	24	£978,562.70	£40,773.45
Ceredigion	21	£1,040,438.10	£49,544.67
Sir Gâr	36	£1,085,725.21	£30,159.03
Cyfanswm	111	£4,065,884.30	£36,629.59

Ffynhonnell: Data ymgeisio Cymunedau Mentrus a rannwyd gan swyddogion y cynghorau sir.

Defnyddiwyd y cyllid i ariannu amrywiaeth o weithgareddau twf gyda'r mwyafrif yn nodi gwariant ar offer newydd, costau cyfalaf eraill, datblygu gwasanaethau neu gynnyrch newydd, a chynnig cyflogaeth newydd (gweler Tabl 4.2 isod).

Tabl 4.2: Eglurwch at ba bwrpas y defnyddiwyd grant Cymunedau Mentrus / Llwyddo'n Lleol

	Cymunedau Mentrus	Llwyddo'n Lleol (Elfen Gyrfaoi)	Yr holl fusnesau
Costau cyfalaf gan gynnwys offer ar raddfa fach	86%	22%	67%
Cynnig cyflogaeth newydd	56%	83%	63%
Datblygu cyfleoedd busnes newydd neu gynnig gwasanaeth/cynnyrch newydd	66%	39%	56%
Creu gofod Cymraeg (rhent, costau cyfreithiol, costau addurno, darnau gosod a gosodiadau)	70%	26%	53%
Talu am hyfforddiant	32%	43%	34%
Datblygu busnes / menter newydd	18%	9%	14%
Diogelu adnoddau cymunedol allweddol	14%	17%	14%

Ffynhonnell: Ymgynghoriad â buddiolwyr ARFOR (busnesau) (n=50, 23, 70)

4.1.4 Canlyniadau Cymunedau Mentrus

Yn ôl data monitro'r rhaglen, roedd y cymorth ariannol hwn yn gyfrifol am greu neu ddiogelu 372.5 o swyddi. Byddai hyn yn golygu bod y rhaglen wedi creu neu ddiogelu swydd am bob £10,915.13 a ddyrannwyd mewn grantiau busnes.

Yn ein harolwg hefyd cafwyd tystiolaeth o effaith y cynllun ar greu busnes. Dywedodd 11 o fuddiolwyr Cymunedau Mentrus a ymatebodd i'n harolwg mai amcan y buddsoddiad oedd datblygu busnes neu fenter newydd. O'r rheiny, dywedodd 9 ohonynt eu bod bellach wedi lansio'r busnesau hyn a'r ddau arall naill ai ar fin dechrau'r busnes / menter newydd neu yn cynllunio gwneud hynny.

Trafodir y canlyniadau ar gyfer busnesau mewn llawer mwy o fanylder ym Mhennod 6.

4.1.5 Casgliadau Cymunedau Mentrus

Roedd y swyddogion a weithiai'n uniongyrchol â'r ffrwd hon yn credu iddi gael ei chyflwyno'n ddigon effeithiol. Nodwyd y canlyniadau cadarnhaol sydd wedi deillio o'r prosiectau o ran creu swyddi a thwf yn ogystal â chynyddu gwerth y Gymraeg yn y busnesau.

Wrth edrych ar sylwadau'r tîm darparu ehangach a rhanddeiliaid allanol, gwelir bod tair prif bryder yn dod i'r fei. Yn gyntaf, nodwyd bod y cyllid wedi cael ei wario'n sydyn ac roedd rhai o'r farn fod y broses wedi cael ei rhuthro rhywfaint e.e. "rwyt ti naill ai'n gwario'n gyflym neu'n gwario'n dda" oedd sylw un aelod o'r tîm.

Yn ail, cyfeiriodd nifer at ddiffyg eglurder a gofynion clir, a phryder nad oedd llawer o bethau yr oedd Cymunedau Mentrus yn ei wneud yn wahanol i gynlluniau grant eraill. Nododd rhai bod gormod o amwysedd yn y cysyniad o greu gofodau Cymraeg. Roedd rhai yn grediniol bod angen ffocws llawer mwy uniongyrchol ar yr elfen ieithyddol, ond byddai hyn o bosibl wedi mynd yn groes i brif ffocws y rhaglen (h.y. darparu ymyriadau economaidd er budd y Gymraeg yn hytrach na darparu ymyriadau ieithyddol).

Yn drydydd, ac ar lefel mwy sylfaenol, roedd rhai yn cwestiynu pa mor briodol oedd cronfa grantiau fel hyn. Disgrifiodd un rhanddeiliad fod cymorth o'r math hwn yn "*blunt tool*" a chwestiynwyd ai dyma'r defnydd gorau o'r adnoddau o ystyried bod y gyllideb mor fach mewn perthynas â maint yr her. Tynnwyd sylw at y perygl o greu effaith 'dadleoli' (h.y. cymryd masnach oddi wrth fusnesau nas cefnogwyd) a chreu cystadleuaeth annheg. Roedd peth sinigiaeth ynghylch gwerth cynlluniau o'r fath: "Mae pobl yn gwybod beth maen nhw'n ei wneud o ran grantiau, a'r un wynebau ydyn nhw'n aml." Er tegwch, mae tystiolaeth i gefnogi'r ddamcaniaeth mai busnesau sydd eisoes yn brofiadol yn cyrchu cymorth cyhoeddus wnaeth dderbyn y grantiau yn aml.

Er y pryderon hyn, roedd y swyddogion a oedd yn gyfrifol am gyflwyno'r ffrwd waith hon yn fodlon ar y cyfan â phortffolio'r prosiectau a ariannwyd, gan nodi eu hamrywiaeth o ran maint y busnesau a gafodd gymorth, y dosbarthiad sectorol a daearyddol, a chyfeiriwyd at sawl enghraifft dda lle roeddent o'r farn bod y buddsoddiad wedi cael effaith sylweddol. Ymddengys bod y cynllun wedi cyflawni ei brif nod o greu swyddi a chynyddu defnydd iaith busnesau, ac elfen bwysig yw'r ffordd y gwreiddiodd y cynllun ddarpariaeth a datblygiad iaith mewn busnesau a hyn yn ei wahaniaethu o gynlluniau eraill. Er hynny, mae modd cwestiynu a oedd Cymunedau Mentrus yn cynnig digon o werth ychwanegol o ystyried argaeledd cynlluniau cymorthdaliadau eraill (e.e. trwy'r Gronfa Ffyniant Bro). Gellir cwestiynu hefyd a oedd y cynllun yn ddigon arloesol i gynnig gwersi newydd, sef un o brif amcanion rhaglen ARFOR yn ehangach.

4.2 Llwyddo'n Lleol

Peilot a ariannwyd trwy LEADER oedd Llwyddo'n Lleol yn wreiddiol ac wedi'i roi ar waith ym Môn yn unig. Estynnwyd y gweithgaredd i Wynedd yn ystod ARFOR 1 ac yna trwy'r rhanbarth cyfan o dan ARFOR 2. Cafodd yr iteriad diweddaraf ei gynnal trwy gydweithredu rhwng dau gorff cyfryngol, sef Menter Môn a Mentera (gyda'r cyntaf o'r rhain yn arwain).

Ymgyrch marchnata oedd Llwyddo'n Lleol oedd â'r nod o ddarbwyllio pobl ifanc a theuluoedd ifanc y rhanbarth, ynghyd â rhai oedd eisoes wedi gadael, fod modd iddynt gyflawni eu dyheadau o gael swydd dda mewn maes cyffrous trwy aros neu ddychwelyd i'w cymunedau cynhenid. Y pwrpas oedd sefydlu sgwrs gadarnhaol am bobl ifanc sy'n aros yn yr ardal ac yn sefydlu busnesau ac yn datblygu gyrfaedd llwyddiannus, yn ogystal ag am y rheiny sydd wedi penderfynu dychwelyd.

Darparwyd cymorth i bobl ifanc trwy bedair prif elfen (Profi, Mentro, Gyrfaol, ac Ymgartrefu) a'r rhain oll yn canolbwyntio ar roi sgiliau, gwybodaeth, neu gymhellion iddynt i'w hannog i ddatblygu gyrfa neu fusnesau yn lleol, neu ddychwelyd i'r ardal. Er bod hyn yn fodd o greu canlyniadau uniongyrchol i'r unigolion penodol hynny, y prif nod oedd dogfennu eu siwrneion a defnyddio'r cynnwys yn rhan o'r ymgyrch marchnata. Yn wir, roedd hyn yn rhan o'r 'fargen' pan ymgeisiai unigolion am gymorth drwy rai o'r elfennau uchod, sef bod gofyn iddynt fod yn llysgenhadon i'r rhaglen a dogfennu eu siwrneion trwy gyfryngau amrywiol.

4.2.1 Elfen Mentro

Yn bennaf cynigiai'r elfen hon gymorth i bobl ifanc oedd â diddordeb mewn dechrau busnes. Strwythurwyd y cynllun yn 15 carfan gwahanol, ynghyd â rhai is-brosiectau, a chafodd cyfanswm o 176 o bobl ifanc gymorth uniongyrchol drwy'r rhain oll.

Y Rhaglen Hyfforddiant Busnes oedd y prif ymyriad, sef cymorth dwys i unigolion drwy sesiynau wythnosol gydag arbenigwyr busnes yn canolbwyntio ar agweddau megis marchnata, rheoli cyllid a denu cwsmeriaid; cyfleoedd i rwydweithio gyda chyfoedion; a nawdd ariannol o £1,000 i ddatblygu eu syniadau busnes. Yn dilyn cyfnod o chwe wythnos o hyfforddiant, cynhaliwyd digwyddiadau 'Taro'r Nodyn' lle cyflwynai'r cyfranogwyr eu syniadau busnes arloesol i banel o feirniaid a'r cyfranogwr buddugol yn ennill £1,000 ychwanegol. Derbyniodd 59 o unigolion y cymorth hwn trwy bum carfan wedi'u rhannu'n ddaearyddol (yn rhannol i wneud y mwyaf o'r cyfleoedd rhwydweithio). Derbyniodd 21 o fyfyrwyr Prifysgol Aberystwyth gymorth tebyg oddi wrth y Brifysgol trwy ddwy garfan ychwanegol, a chafodd pedwar unigolyn arall gymorth tebyg ond trwy garfan oedd yn canolbwyntio ar greu busnesau awyr agored yn benodol. Yn gyfan gwbl felly, derbyniodd 84 unigolyn y pecyn dwys hwn o gymorth.

Treialwyd sawl math arall o raglenni cymharol debyg yn rhan o'r elfen hon. Cynhaliwyd rhaglenni hyfforddiant chwe wythnos i ddeunaw unigolyn ym meysydd newyddiaduraeth a chynnal digwyddiadau cymdeithasol. Roedd y rhain yn cynnwys hyfforddiant mwy penodol na'r hyfforddiant busnes cyffredinol uchod, ond ni chynigiwyd nawdd ariannol i hyn.

Penderfynwyd cynnig yr hyfforddiant penodol hwn yn dilyn gweld bod y rhain yn feysydd o ddiddordeb wrth ymgysylltu â phobl ifanc. Y nod oedd cynnig rhywbeth mwy pwrpasol oedd yn ymateb i heriau penodol. Yn yr achos hwn, roedd y rhaglen newyddiaduraeth yn ymateb i'r canfyddiad bod angen gadael er mwyn dod o hyd i gyfleoedd da, tra oedd y rhaglen creu digwyddiadau cymdeithasol yn ymateb i'r her a'r canfyddiad cyffredin ymhlith pobl ifanc 'bod dim byd da i'w wneud yma'. Gellir gweld straeon y buddiolwyr ar wefan [Llwyddo'n Lleol](#), a rhoddir rhai enghreifftiau isod:

“Penderfynais ymuno â’r rhaglen hon er mwyn cael y cyfle i ddysgu sgiliau newyddiadurol amrywiol a dod i adnabod pobl newydd. Dwi wastad wedi bod â diddordeb mewn newyddiaduraeth a’r cyfryngau, felly mae’r cynllun hwn yn gyfle gwych!” (Cyfranogwr y Rhaglen Hyfforddiant Newyddiaduraeth)

“Mae Caryl yn gomedïwr sydd eisiau cynnal Noson Gomedï reolaidd i roi cyfle i unigolion sy’n newydd i gomedï roi cynnig arni, ac i rai sy’n fwy profiadol arbrofi â deunydd newydd. Ymgeisiodd Caryl Burke i fod yn rhan o’r rhaglen Digwyddiadau Cymdeithasol er mwyn trefnu rhagor o ddigwyddiadau.” (Cyfranogwr y Rhaglen Hyfforddiant Digwyddiadau Cymdeithasol)

Cynhaliwyd sawl is-brosiect hefyd. Un enghraifft oedd pecyn o gymorth i wyth clwb rygbi yng Ngheredigion i gynnal digwyddiadau cymdeithasol er budd y gymuned ac i fod yn incwm ychwanegol i gynnal y clybiau. Canolbwyntiodd prosiect arall ar gefnogi clybiau ffermwyr ifanc, ac roedd nifer o enghreifftiau o garfannau pwrpasol ac is-brosiectau fel y rhain. Roedd swyddogion penodol yn gyfrifol am ymgysylltu â phobl ifanc a nodi cyfleoedd i ddarparu elfennau pwrpasol i ategu’r cynnig hyfforddiant busnes cyffredinol.

Dengys y casgliad hwn o weithgareddau a dulliau fod yr elfen hon wedi’i chyflwyno mewn modd hyblyg ac ystwyth iawn. Mae hwn yn ganfyddiad pwysig gan ei fod yn tanlinellu arloesedd y cynllun ac yn ei wahaniaethu o wasanaethau mentergarwch prif ffrwd. Er nad oedd y gweithgareddau gwahanol a phwrpasol hyn yn llwyddiant bob tro (e.e. ni chafwyd llawer o ymateb i’r elfen a ganolbwyntiai ar weithgareddau yn yr awyr agored), mae dysgu am y methiannau yr un mor werthfawr mewn unrhyw broses arloesol.

Roedd cryn fodlonrwydd ymhlith buddiolwyr gyda’r cymorth hyn yn gyffredinol. Yn wir, rhoddodd 73% y sgôr uchaf posibl gan nodi eu bod yn ‘fodlon iawn’. Yn yr un modd, cafwyd cryn fodlonrwydd hefyd â’r broses ymgeisio a’r cymorth gan swyddogion yn ystod y broses.

Pan ofynnwyd am agweddau pwysicaf y cymorth, ystyriwyd yr elfennau hyfforddiant a’r nawdd ariannol bron yr un mor bwysig (ond gyda’r cyntaf yn rhagori fymryn bach). Nododd 83% bod y sesiynau hyfforddiant wythnosol yn ‘ddefnyddiol iawn’ (y sgôr uchaf) ac roedd ymateb cadarnhaol iawn i’r digwyddiad Taro’r Nodyn hefyd wrth i 82% ddweud ei fod yn brofiad defnyddiol ‘i raddau helaeth’ (y sgôr uchaf). Nododd 90% bod maint y nawdd ariannol yn ddigonol o leiaf ‘i ryw raddau’. Defnyddiwyd y cymorth ariannol i fuddsoddi mewn amrywiaeth o bethau, gan gynnwys offer newydd (56%), datblygu cynnyrch neu wasanaeth newydd (48%), marchnata a hyfforddiant ychwanegol (32% yr un).

Roedd y cyfleoedd rhwydweithio yn elfen bwysig arall i'r cynllun. Yn wir, cadarnhaodd 93% iddynt rhwydweithio ag eraill – trwy'r sesiynau hyfforddi yn bennaf, ond roedd y mwyafrif (63%) hefyd yn rhwydweithio tu allan i'r sesiynau trwy lwyfannau digidol megis WhatsApp. Cyfeiriodd nifer at y cyfleoedd hyn wrth drafod eu hargraffiadau o brif gryfderau'r rhaglen, fel y nododd un o'r cyfranogwyr isod:

“Roedd digonedd o gyfleoedd i gwrdd ag unigolion brwdfrydig oedd mewn sefyllfa debyg. Roedd y rhaglen yn cyflwyno strategaethau a syniadau da er mwyn helpu i sefydlu busnes llwyddiannus a'n cyflwyno ni i fusnesau mentrus a llwyddiannus a chael cyfle i sgwrsio â nhw.” (Buddiolwr Elfenn Mentro)

Gellir tybio mai budd mawr i fuddiolwyr oedd y cyfleoedd i rhwydweithio'n gyson â chyfoedion, a'i fod yn cynyddu'r tebygolrwydd o lwyddiant yn y dyfodol ac yn adeiladu cymunedau busnes cryf a chydweithredol, sydd yn bwysig ar gyfer datblygu economïau lleol a'r sector entrepreneuriaeth. Nododd aelodau staff bod hyn yn rhywbeth a ddatblygodd yn organig i raddau, a'r buddiolwyr wedi datblygu perthynas agos â'i gilydd, wedi dysgu oddi wrth ei gilydd ac wedi rhoi hyder i'w gilydd.

Nodwyd hefyd bod dilyniant da i'r buddiolwyr gan fod y swyddogion yn parhau i gynnal y berthynas tu hwnt i gyfnod yr ymyriad ffurfiol a bod y rhwydweithiau a'r berthynas rhwng buddiolwyr hefyd wedi parhau yn aml iawn. Ar yr un pryd, roedd rhai buddiolwyr o'r farn nad oedd digon o ddilyniant ar ôl derbyn y cymorth sy'n awgrymu bod hyn wedi digwydd yn 'ad hoc'. Mae'n bosibl y byddai'r elfen hon wedi elwa o gael disgwyliadau clir o ran dilyniant er mwyn cynyddu cysondeb yn y modd y gwnaethpwyd hynny.

Yn dilyn y gefnogaeth gan Elfenn Mentro, adroddodd 46% o gyfranogwyr (19/41) eu bod eisoes wedi dechrau busnes newydd ar adeg ymateb i'n harolwg. Roedd 41% arall naill ai ar fin dechrau busnes newydd (17%) neu'n dal yn bwriadu gwneud hynny (24%). Ar y sail hon, gallwn ddod i'r casgliad bod y cynllun wedi llwyddo yn ei amcan i drosi syniadau yn fusnesau llawn.

Mae'n bwysig hefyd ystyried y sefyllfa 'wrthffeithiol' er mwyn deall effaith wirioneddol y cynllun. Hynny yw, i ba raddau y byddai'r unigolion hyn wedi dechrau eu busnesau beth bynnag? Er bod yr holl ymatebwyr o'r farn y byddent wedi dechrau eu busnesau yn y pen draw, roedd 77% (10/13) yn credu y byddai wedi cymryd yn hirach i wneud hynny. Gallwn ddehongli felly bod y cynllun wedi cyflymu entrepreneuriaeth, a hyn yn bwysig wrth hybu twf economaidd, creu swyddi, a sbarduno arloesedd.

Busnesau Cymraeg sydd wedi cael eu creu yn bennaf, gyda 63% (12/19) yn nodi bod y busnes yn defnyddio'r Gymraeg yn bennaf tra oedd 32% yn dweud eu bod yn rhoi pwyslais cyfartal ar y Gymraeg a'r Saesneg. Mae hyn yn bwysig gan ei fod yn awgrymu y bydd unrhyw swyddi ychwanegol a grëir trwy'r busnesau yn gofyn am sgiliau Cymraeg ac felly yn rhoi cyfleoedd pellach i siaradwyr Cymraeg lleol aros yn y rhanbarth.

4.2.2 Elfen Gyrfaol

Roedd yr elfen hon yn cynnig cymorth i fusnesau yn yr ardal i gynnig cyflogaeth i bobl ifanc lleol, gan gyfrannu hyd at £12,000 ar gyfer costau cyflog a hyfforddiant. Cafodd 83 o unigolion leoliadau gwaith trwy'r elfen hon ac, unwaith eto, gwelwyd cryn fodlonrwydd wrth i 58% ddewis y sgôr uchaf 'bodlon iawn' a 39% arall yn dweud eu bod yn 'fodlon'. Gwelwyd canran tebyg iawn yn mynegi bodlonrwydd ag elfennau gwahanol y cymorth, gan gynnwys y profiad gwaith ei hun a'r broses ymgeisio. Adroddodd y mwyafrif helaeth iddynt dderbyn cymorth effeithiol yn ystod y broses ymgeisio yn ogystal.

Yn wreiddiol, roedd tîm Llwyddo'n Lleol yn awyddus i gynnig cyfleoedd cymdeithasol i'r buddiolwyr ochr yn ochr â'r cyfleoedd proffesiynol. Roedd hyn yn cydnabod bod ffactorau amrywiol yn sail i gymhellion mudo, a bod ffactorau cymdeithasol yn rhan bwysig o'r darlun. Y bwriad oedd trefnu gweithgareddau cymdeithasol ar ran y buddiolwyr, ond nodwyd nad oedd fawr o awydd ymhlith buddiolwyr i gymdeithasu yn y ffordd hon. Yn ôl swyddogion, y wers a gafwyd o'r profiad oedd yr angen i ganolbwyntio ar weithgareddau cymdeithasol organig yn hytrach na rhai "ffug ac artiffisial" (e.e. trwy ariannu cymdeithasau i drefnu digwyddiadau eu hunain fel y gwnaethpwyd trwy Elfen Mentro).

Tystiolaeth gymysg a gafwyd ynghylch pa mor briodol oedd y swyddi a ariannwyd a'r unigolion a recriwtiwyd. Ar yr ochr gadarnhaol, ariannwyd swyddi mewn meysydd gwaith neu sectorau oedd o ddiddordeb mawr i'r unigolion. Mae hwn yn ganfyddiad pwysig gan nad diffyg argaeledd swyddi yw'r her i bobl ifanc yn aml, ond diffyg argaeledd swyddi sydd o ddiddordeb iddynt. Awgryma'r canfyddiad hwn bod y rhaglen wedi llwyddo i greu swyddi priodol trwy Elfen Gyrfaol.

Ar y llaw arall, amrywio'n fawr oedd lefelau'r cyflogau gyda nifer eithaf sylweddol yn talu cyflogau isel (e.e. roedd 33% yn cynnig llai na £18,000). Yn ogystal, gellir cwestiynu pa werth ychwanegol a ddaeth yn sgil rhai o'r swyddi hyn o ystyried bod 58% o'r unigolion (yn ôl ein harolwg) eisoes yn gweithio i'r busnesau. Yn aml, effaith y buddsoddiad hwn oedd uwchsgilio a chefnogi cynnydd unigolion yn y gweithlu, neu ddiogelu gwaith unigolion, a chafwyd enghreifftiau eraill lle ariannwyd gwaith i weithwyr llawrydd. Rhoddir enghreifftiau o hyn isod (mae enwau'r busnesau a'r unigolion wedi cael eu gwneud yn anhysbys):⁶

"Mi oedd [ENW'R CWMNI], sef cwmni bach iawn gyda dau aelod o staff, wedi cymryd risg ariannol wrth dderbyn [ENW'R UNIGOLYN] fel prentis yn y maes peirianeg cyn arian Llwyddo'n Lleol. Doedd dim llawer o gyfleoedd i berson ifanc dderbyn prentisiaeth yn y maes hwn, felly wnaeth cyfle Llwyddo'n Lleol fod o fudd i [ENW'R UNIGOLYN] wrth sicrhau sail gadarn i'w brentisiaeth a hefyd rhoi cymorth ariannol iddo i gael offer i gefnogi'r cyfnod prentisiaeth a chadw'r offer ar gyfer camau nesaf ei yrfa."

⁶ Cafwyd yr enghreifftiau hyn oddi wrth dîm Llwyddo'n Lleol.

“Roedd [ENW’R UNIGOLYN] yn gweithio ar gytundeb mamolaeth gyda [ENW’R CWMNI], yn datblygu ei sgiliau fel datblygwr gwefannau iau, a chyn i’w cytundeb ddod i ben roedd y cwmni’n chwilio am ffyrdd i’w gadw ymlaen. Daeth cefnogaeth Llwyddo’n Lleol ar yr amser perffaith i [ENW’R UNIGOLYN], gan alluogi iddo barhau i weithio i’r cwmni a datblygu ei sgiliau wrth weithio.”

“Mi oedd [ENW’R UNIGOLYN] yn gweithio fel gweinyddes yn [ENW’R CWMNI] cyn y cyfle yma. Drwy gefnogaeth Llwyddo’n Lleol, ag ymddiriedaeth a hyder y cwmni yn ei gallu, mae hi wedi cael dyrchafiad i’w swydd newydd fel Trefnydd a Chydlynnydd Priodasau, yn lleoliad priodas newydd y cwmni. Mae hi wedi elwa trwy dderbyn offer i wneud ei swydd, yn ogystal â thipyn o hyfforddiant penodol a chyflog i’w thalu.”

Ymhlith yr unigolion oedd eisoes wedi gorffen eu lleoliad gwaith ar adeg ymateb i’n harolwg, dim ond 47% (7/15) oedd yn parhau i weithio i’r un cwmni. Mae hyn eto yn dangos canlyniadau cymysg iawn o ran creu swyddi da a chynaliadwy trwy’r elfen hon. Ar yr un pryd, nododd 75% o’r holl ymatebwyr (24/32) eu bod naill wedi neu yn gobeithio parhau i weithio gyda’r un cwmni, neu yn yr un maes ond gyda chwmni gwahanol. Gallwn ddehongli felly bod yr ymyriad wedi rhoi profiad gwaith perthnasol a defnyddiol iawn i’r unigolion dan sylw a bod hyn yn cyd-fynd â phrif amcanion y rhaglen o ran dwyn perswâd bod cyfleoedd da ar gael i bobl leol.

4.2.3 Elfen Profi

Roedd yr elfen hon yn estyniad o gynllun oedd wedi bodoli ers 2016 pan lansiwyd peilot ar gais Coleg Sir Gâr ac ysgolion lleol yn dilyn toriadau yng nghyllideb Gyrfu Cymru i gefnogi rhaglen Profiad Gwaith a chefnogaeth i ddysgwyr. O ganlyniad i fuddsoddiad ARFOR, estynnwyd y cynllun ar draws Sir Gâr a Cheredigion o dan arweiniad Menter Gorllewin Sir Gâr, ac yng Ngwynedd a Môn o dan arweiniad Menter Môn.

Mae’r cynllun yn cynnwys ymweliadau ag ysgolion a cholegau i roi cymorth cyflogadwyedd trwy weithdai a chymorth un-i-un wyneb i wyneb, ynghyd â chyfres o adnoddau ar wefan [profi.cymru](https://www.profi.cymru). Cofnodwyd dros 100 o sesiynau rhwng mis Medi 2023 a diwedd 2024 a chefnogwyd miloedd o bobl ifanc.

Roedd y bobl ifanc a’r staff ysgol a cholegau yn fodlon iawn â’r cymorth. O’r 10 sefydliad addysg a ymatebodd i’n harolwg, adroddodd saith fod y cymorth yn ‘ardderchog’ a’r tri arall wedi dweud ei fod yn ‘dda’. Dywedodd saith hefyd bod y cynllun wedi cyflawni’r hyn yr oeddent wedi’i obeithio ‘i raddau helaeth’.

Pwysleisiodd nifer o'r tîm darparu a rhanddeiliaid allanol pa mor bwysig oedd hi i gyrraedd pobl yn ddigon ifanc cyn i agweddau negyddol am y cyfleoedd sydd yn bodoli'n lleol gael cyfle i ffurfio, a phwysigrwydd rhannu negeseuon cadarnhaol am y rhanbarth yn barhaus. Awgrymwyd bod cynllun Profi yn fecanwaith effeithiol i gychwyn lledaenu'r neges o oedran ifanc. Roedd y pwyslais hwn yn amlwg yn yr ymateb oddi wrth sefydliadau addysg hefyd wrth i 'hyrwyddo pwysigrwydd y Gymraeg' fod yr ail ateb mwyaf cyffredin pan ofynnwyd iddynt am eu barn am brif ffocws y ddarpariaeth.

Nodwn fod rhywfaint o bryder ynghylch y gorgyffwrdd rhwng yr elfen hon a gwasanaethau eraill (Gyrfa Cymru yn bennaf), ond bod Profi yn llenwi rhai bylchau yn narpariaeth Gyrfa Cymru (e.e. cefnogi profiadau gwaith) ac yn canolbwyntio ar annog pobl ifanc i wneud yn fawr o'u sgiliau Cymraeg a gweld gwerth yn y sgiliau hynny. Roedd mwy o ffocws hefyd ar hyrwyddo cyfleoedd gwaith lleol o fewn Profi.

Yn gyffredinol, roedd yr ysgolion a cholegau yn credu bod gan Profi rôl bwysig yn y ddarpariaeth cyflogadwyedd a gynigiwyd ganddynt. Er bod y mwyafrif (7/10) hefyd yn defnyddio gwasanaeth Gyrfa Cymru ac yn darparu rhywfaint o addysg cyflogadwyedd eu hunain (8/10), nododd 8 o'r 10 bod cynllun Profi yn bwysig neu'n bwysig iawn yn yr arlwy o gymorth gyrfaol a chyflogadwyedd yr oedd eu disgyblion yn ei dderbyn. Yn ogystal, pan ofynnwyd am eu cymhelliant dros ymgysylltu â'r gwasanaeth, un o'r prif ymatebion (pedwar sylw) oedd y byddai hyn yn llenwi bylchau a adawyd gan Gyrfa Cymru.

4.2.4 Elfen Ymgartrefu

Dyluniwyd yr elfen hon er mwyn canolbwyntio'n benodol ar grwpiau bach o deuluoedd a phobl ifanc oedd yn byw tu hwnt i'r ardal ac i archwilio dulliau a fyddai yn eu cymell i ymgartrefu yn y rhanbarth. Y syniad gwreiddiol oedd cynnig penwythnosau preswyl am ddim yn yr ardal er mwyn rhoi blas ar y ffordd o fyw ynghyd â chynnal sgysiau am agweddau ymarferol megis gofal plant. Methodd y syniad oherwydd diffyg diddordeb ymhlith teuluoedd ifanc, ond pwysleisiwyd gwerth y dysgu a wnaed o hynny:

“Beth sydd wedi gweithio'n dda iawn gydag elfen Ymgartrefu yw'r gwersi a ddysgwyd. O ran ymgysylltu â theuluoedd, rydym wedi dysgu beth sy'n gweithio a beth nad yw'n gweithio. Mae elfen Ymgartrefu yn dal i esblygu. Rydym yn casglu achosion bywyd go iawn ac yn cael data gwerthfawr e.e. un o'r prif rwystrau rydym wedi'i ddysgu yw cost symud eu holl ddodrefn a'u stwff yn ôl i Ogledd Cymru a gallai hyn fod yn ffordd o dargedu'r cyllid yn y dyfodol.” (Tîm darparu)

Gwelwyd yr elfen yn newid trywydd ym mis Medi 2024 trwy lansio cynllun grant £5,000 i annog teuluoedd ifanc i symud yn ôl i'r ardal. Roedd nifer o'r farn y dylid wedi newid trywydd yn llawer cynt, a rhai rhanddeiliaid yn cwestiynu pa mor briodol yw cynnig cymorth o'r fath. Nodwyd unwaith eto bod y pridner amser wedi bod yn her fawr i'r ffrwd waith hon, ond yn enwedig i elfen Ymgartrefu oherwydd bod yr amseriad mor bwysig h.y. yr angen i gyrraedd pobl ar yr amser iawn pan maen nhw mewn sefyllfa i allu symud tŷ. O ran priodoldeb y cymorth, roedd rhai rhanddeiliaid yn amheus bod y cymhelliad o £5,000 yn debygol o wneud gwahaniaeth i benderfyniad teuluoedd i symud. Hynny yw, roeddent o'r farn mai'r unig deuluoedd a fyddai'n debygol o fod â diddordeb oedd y rhai a oedd wedi penderfynu symud yn barod, ac os nad oeddent wedi penderfynu yna roedd y cynnig hwn yn annhebygol o fod yn ddigonol i ddwyn perswâd.

Serch hynny, gwelwyd saith teulu yn ‘symud adref’ i’r rhanbarth o ardaloedd eraill yng Nghymru a thu hwnt yn dilyn derbyn y cymorth. Nodwn hefyd i’r rhaglen gomisiynu llyfryn ‘Ymgartrefu yn ARFOR’ sydd yn cynorthwyo pobl i gymryd y camau nesaf tuag at symud yn ôl i ardaloedd ARFOR. Mae’r llyfryn yn rhoi gwybodaeth, cyngor a chyfarwyddyd ynghylch rhai o’r meysydd sy’n bwysig i’w hystyried (tai, swyddi a chyfleoedd gwaith, addysg a gofal plant, iechyd a gofal, digwyddiadau cymdeithasol a’r iaith Gymraeg).

Ar y cyfan, mae’r elfen hon wedi bod yn un arloesol iawn sydd wedi cynhyrchu dysgu pwysig yn dilyn treialu nifer o weithgareddau gwahanol. Mae’n sicr wedi dwyn sylw i’r ymgyrch annog pobl i ymgartrefu, hyd yn oed os oedd hynny’n gyhoeddusrwydd negyddol ar adegau mewn perthynas â’r cynnig grant.

4.2.5 Ymgyrch marchnata Llwyddo’n Lleol

Mae model marchnata Llwyddo’n Lleol i’w weld yn un newydd ac effeithiol, gan ddefnyddio’r unigolion a gefnogwyd yn llysgenhadon ar gyfer yr ymgyrch er mwyn dangos enghreifftiau byw a phwerus o’r cyfleoedd sydd yn y rhanbarth. Yn wir, rhaid i’r buddiolwyr gytuno i fod yn rhan o’r ymgyrch marchnata fel rhan o’r cytundeb i dderbyn cymorth, a chawsant le amlwg yn yr ymgyrch. At hynny, roedd recriwtio unigolion a busnesau perthnasol yn bwysig ac roedd consensws clir bod y ffrwd gwaith wedi llwyddo i wneud hynny.

Mae’r tabl isod yn cyflwyno’r ystadegau ar gyfer y prif fetrigau a ddefnyddir i asesu dilyniant a chyrhaeddiad ar y cyfryngau ar-lein. Dengys bod y cynllun wedi cyrraedd miloedd o bobl trwy’r cyfryngau gwahanol hyn.

Tabl 4.3: Dadansoddiad o gyfrifon cymdeithasol Llwyddo’n Lleol hyd at ddiwedd 2024

	Dilynwyr	Cyrhaeddiad	Fideos	Argraffiadau	Defnyddwyr
Facebook	2,405	27.3K			
Instagram	3,686	18.4K			
Youtube			116	3.7k	
X (Twitter)	1,643				
LinkedIn	449				
Gwefan					2.4k

Ffynhonnell: Data monitro a rannwyd gan y rhaglen, mis Chwefror 2025

Dengys gwybodaeth bellach a rannwyd gan swyddogion Llwyddo'n Lleol bod 535 o negeseuon y cyfryngau cymdeithasol wedi'u postio rhwng Gorffennaf 2023 ac Ionawr 2025 a oedd yn canolbwyntio yn bennaf ar raeadru negeseuon cadarnhaol a rhannu enghreifftiau o lwyddiant. Buddsoddodd y rhaglen mewn dwy hysbyseb ar S4C ac ITV Cymru ynghyd ag ymgyrchoedd gweladwy ar draws y siroedd ar bympiau tanwydd mewn garejis, mewn gorsafoedd trenau, ar gefn bysiau, ar faniau digidol a llawer mwy. Roedd y gweithgarwch marchnata hefyd yn cynnwys sawl eitem radio, datganiadau i'r wasg, a phodlediadau, ac roedd marchnata wyneb-i-wyneb trwy amryw o ddigwyddiadau (eisteddfodau, Tafwyl, Gŵyl Canol Dre a llawer mwy) yn gyfleoedd pellach i hyrwyddo'r ymgyrch.

At ei gilydd, ystyriai aelodau o'r tîm darparu a rhai rhanddeiliaid allanol fod yr ymgyrch marchnata hon yn un o brif lwyddiannau'r rhaglen, gan nodi bod ARFOR wedi datblygu brand cryf ac wedyn cynnal ymgyrch effeithiol. Cyfeiriwyd at y defnydd o gyfryngau gwahanol i rannu negeseuon. Y cyfryngau cymdeithasol a nodwyd yn bennaf i fod yn brif gyfrwng a'r cyfrwng mwyaf effeithiol o ran rhannu negeseuon, er i sawl un gyfeirio at bwysigrwydd mynychu digwyddiadau a'r ymgyrchoedd teledu hefyd.

4.2.6 Casgliadau am Llwyddo'n Lleol

Prif bwrpas Llwyddo'n Lleol oedd arddangos y cyfleoedd proffesiynol a'r safon byw yn y rhanbarth er mwyn herio a newid rhai o'r canfyddiadau negyddol, ac roedd swyddogion yn hyderus eu bod wedi llwyddo i wneud hynny i raddau helaeth. Roedd rhai aelodau o'r tîm darparu a rhanddeiliaid allanol o'r farn mai Llwyddo'n Lleol oedd y ffrwd waith bwysicaf a mwyaf effeithiol am y rhesymau a grybwyllwyd uchod h.y. cryfder yr ymgyrch marchnata a'i rôl yn mynd i'r afael â'r her greiddiol.

Er y pwyslais mawr yn yr ymgyrch ar gyfleoedd proffesiynol a newid canfyddiadau negyddol am y cyfleoedd economaidd sy'n bodoli, ariannwyd nifer o weithgareddau i dynnu sylw at y cyfleoedd cymdeithasol yn ogystal. Y prif ddull o wneud hynny oedd trwy ariannu digwyddiadau, clybiau cymdeithasol, ac unigolion oedd â diddordeb mewn creu mentrau oedd yn cynnig cyfleoedd cymdeithasol. Gellir cwestiynu ai rôl rhaglen fel hon yw ariannu rhai o'r mudiadau a'r gweithgareddau hyn o gofio bod cyrff megis y mentrau iaith eisoes yn gyfrifol am y math hwn o weithgarwch. Y ddau brif reswm a roddwyd i gyfiawnhau hyn oedd bod toriadau i gyllidebau cyrff eraill wedi golygu bod angen 'llenwi bwlch' ac, yn ail, bod hyn yn rhan o'r briff i greu cynnwys ar gyfer yr ymgyrch marchnata a thynnu sylw at y cyfleoedd sydd ar gael yn y rhanbarth (a hyn yn cynnwys cyfleoedd cymdeithasol yn ogystal ag economaidd).

O ran yr elfennau gwahanol (Ymgartrefu, Profi a.y.b.), nodwyd bod pob un ohonynt wedi cynnig pethau gwahanol ac wedi bod yn fuddiol yn eu ffordd eu hun. Elfennau Mentro a Gyrfaol a ystyrid gan amlaf i fod y rhai cryfaf a phwysicaf o ran creu cynnwys ar gyfer yr ymgyrch marchnata. Nodwyd bod y rhain wedi rhoi cyfleoedd da i bobl ifanc, bod galw uchel am y cymorth, a bod elfen Mentro yn enwedig wedi ymateb i heriau penodol y rhanbarth.

Roedd elfen Ymgartrefu yn ddefnyddiol iawn hefyd, ac yn cynnig cyfle i dreialu dulliau gwahanol a chynnig dysgu pwysig, ynghyd â chynnig cymhellion i wyth teulu symud yn ôl i'r rhanbarth. At ei gilydd, derbyniodd oddeutu 200 o unigolion a theuluoedd gymorth dwys trwy'r tair elfen yma gan esgor ar ganlyniadau pwysig iddynt hwy'n bersonol ar lefel unigol.

Roedd elfen Profi yn wahanol. Nid oedd yn cyfrannu at yr ymgyrch marchnata yn yr un modd oherwydd mai disgyblion ysgol oedd y cyfranogwyr ac roedd yr ymyriad yn llawer llai dwys. Ar yr un pryd, dadleuwyd bod yr elfen hon wedi ychwanegu llawer at y pecyn o ystyried maint yr ymgysylltu (h.y. cyrraedd miloedd yn uniongyrchol o gymharu â chant neu ddau trwy'r elfennau eraill) a'r ffocws ar yr oedran iau.

Er bod dyblygu posibl rhwng yr elfennau gwahanol, mae'n bwysig cofio mai ymgyrch marchnata oedd prif swyddogaeth yr elfennau. Yn wir, soniodd y tîm y gallent fod wedi buddsoddi'r holl gyllideb ar yr ymgyrch marchnata yn uniongyrchol a byddai hynny wedi bodloni'r briff, ond roedd y cymorth yn ffordd o greu cynnwys mwy effeithiol.

“Mae'n bwysig dod yn ôl i'r briff a'r cytundeb, sef creu ymgyrch i ddenu sylw at y cyfleoedd sydd yn ARFOR. Mae'r neges yna yn cael ei gwireddu mewn sawl ffordd wahanol gan gynnwys ariannu digwyddiadau a rhoi cymorth ymarferol.” (Tîm darparu)

Mae'r dystiolaeth a aseswyd gennym fel rhan o'r gwerthusiad hwn yn awgrymu bod Llwyddo'n Lleol wedi cyflawni'r amcan i raddau helaeth gan gyflwyno ymgyrch marchnata effeithiol sydd wedi cyrraedd miloedd o bobl. Yr hyn na wyddom yw effaith yr ymgyrch hwnnw ar gyflawni prif nod ARFOR i ddarbwylllo mwy i aros ac ymgartrefu yn y rhanbarth. Er hynny, ymddengys mai'r ffrwd waith hon, o bosibl, yw agwedd cryfaf y rhaglen.

4.3 Y Gronfa Her

Nod Cronfa Her ARFOR oedd cynhyrchu dysgu a datblygu prosiectau i wireddu prif amcan ARFOR drwy geisio atgyfnerthu'r cysylltiad rhwng yr iaith Gymraeg a'r economi. Gwnaethpwyd hyn drwy roi cyllid i fusnesau a sefydliadau i brofi syniadau newydd a oedd yn mynd i'r afael â heriau economaidd a nodwyd ganddynt, a chynnig datrysiadau iddynt wrth gefnogi'r Gymraeg. Gweinyddwyd y rhaglen ar ran ARFOR ar y cyd rhwng Mentera a Menter Môn (gyda'r cyntaf o'r rhain yn arwain).

4.3.1 Strwythur ac amcanion y Gronfa Her

Roedd dwy ffrwd i'r Gronfa Her, sef y Gronfa Her Fach a'r Gronfa Her Fawr. Roedd y Gronfa Her Fach yn cynnig dyfarniadau hyd at £30,000 i gefnogi prosiectau ymchwil a datblygu ar raddfa lai mewn amserlen gyfyngedig. Bwriad hyn oedd rhoi modd mynd ati i brofi syniadau amrywiol yn gyflym ac wedyn eu hehangu a'u datblygu ymhellach petai angen drwy geisiadau i'r Gronfa Her Fawr.

Roedd y Gronfa Her Fawr yn gronfa hyblyg a gynigiai gefnogaeth ariannol hyd at £100,000. Disgwylid i'r ymgeiswyr lunio cais ar y cyd gyda mentrau, busnesau a sefydliadau eraill, gan fod annog cydweithio a phartneriaethau yn rhan annatod o raglen ARFOR.

Yr ymgeiswyr yn eu ceisiadau a ddiffinai natur yr heriau a wynebent. Ni osodwyd amcanion penodol gan y cynllun na thargedu heriau neu sectorau penodol; yn hytrach roedd disgwyl i ymgeiswyr arfaethedig nodi, diffinio a chynnig datrysiadau i'r heriau y tybient i fod yn berthnasol i'r rhaglen yn eu sectorau unigol. Dengys hyn natur agored iawn y gronfa, ac ehangder y cyfarwyddyd wrth amlinellu y dylai'r prosiectau 'archwilio datrysiadau sydd yn cryfhau'r berthynas rhwng iaith ac economi' a rhoi un o'r canlynol ar brawf:

1. Mae defnyddio iaith yn rhoi hwb i'r economi
2. Mae defnyddio iaith yn rhoi cyfleoedd cyflogaeth newydd i gyflogwyr a staff
3. Mae defnyddio iaith yn gallu helpu i greu brand ac atyniad i fusnesau
4. Mae defnyddio iaith yn gallu tanio ymdeimlad o falchder, gan gynnwys teimlo perthyn i gymuned a chael cyfle i siarad â phobl eraill sy'n siarad yr un iaith.⁷

Gwelwn felly mai'r prif gyfarwyddyd oedd cadarnhau rhagdybiaethau penodol ynghylch natur y berthynas rhwng economi a'r iaith Gymraeg ac mai cynhyrchu dysgu oedd y prif fwriad. Er hynny, fel y trafodwn isod, gellir cwestiynu i ba raddau y mae'r prosiectau wedi llwyddo i fynd i'r afael â'r prif ofyniad hwn mewn modd datblygedig, ystyrlon a gwerthfawr. Dylid nodi hefyd fod rhai o'r amcanion uchod yn rhai anodd eu diffinio a'u mesur (e.e. tanio ymdeimlad o falchder) ac felly yn anodd eu gwerthuso a dysgu ohonynt, sef prif nod y cynllun.

4.3.2 Prosesau ymgeisio a chymeradwyo'r Gronfa Her

Câi ceisiadau eu hystyried yn ystod cyfnodau ymgeisio penodol o oddeutu 6 wythnos. Roedd y derbynwyr grantiau yn fodlon â'r broses ymgeisio ar y cyfan, gyda 27% yn nodi eu bod yn 'fodlon iawn' a 47% arall yn adrodd eu bod yn 'fodlon' yn unig.

Er hynny, ymddengys fod yr amserlen yn gyfyng ar gyfer datblygu rhaglen waith a ddylai ddatblygu syniad cychwynnol i fod yn brosiect llawn o gofio'r gofyniad am brosiectau soffistigedig a allai ymateb i'r gofynion uchod a chynhyrchu dysgu defnyddiol. Gellid dadlau fod yr amserlen dynn wedi cyfyngu ar allu'r ymgeiswyr i ddatblygu eu rhaglenni mewn modd ystyrlon, ynghyd â chyfyngu ar allu'r panel dyfarnu i wneud penderfyniadau effeithlon o ran pa brosiectau i'w hariannu neu beidio. Roedd hyn yn rhannol o ganlyniad i gyfyngder amser y rhaglen.

Roedd y broses ymgeisio yn un gymharol ryngweithiol, gyda disgwyl i'r ymgeiswyr fynegi diddordeb a thrafod y cais gyda swyddog datblygu ARFOR cyn symud ymlaen i fynychu cyfres o weithdai ar gyfer llunio'r cais. Roedd hi'n amlwg bod swyddogion y ffrwd waith wedi rhoi cymorth defnyddiol i'r ymgeiswyr ddatblygu eu syniadau a'u helpu i wneud addasiadau i'w syniadau er mwyn sicrhau eu bod yn gymwys ac i fodloni gofynion y gronfa.

⁷ <https://www.rhaglenarfor.cymru/index.html>

Gwelwyd budd yn y gweithdai a gynhaliwyd i helpu datblygu'r syniadau hyn a dywedodd y mwyafrif eu bod wedi gwneud newidiadau yn dilyn y sesiynau.

Ffurfiwyd y panel dyfarnu o amryw o gyfranogwyr a chontractwyr rhaglen ARFOR ynghyd â chynrychiolaeth o randdeiliaid ehangach. Roedd felly elfen gref o gydweithio rhwng yr ymgeiswyr a threfnwyr cynllun ARFOR yn y broses ymgeisio a chaffael, a hyn wedi rhoi modd mireinio a siapio ceisiadau ar y cyd.

4.3.3 Allbynnau'r Gronfa Her

Ariannwyd 30 o brosiectau drwy Gronfa Her ARFOR. Busnesau preifat a gynhaliai'r rhain yn bennaf (16), ond hefyd sefydliadau'r trydydd sector (5), cyrff aelodaeth a chyhoeddus (5), a phrifysgolion (3).⁸ Dengys y data fod ffocws pennaf y Gronfa Her wedi canolbwyntio ar sefydliadau yn y sectorau gwasanaethau proffesiynol, y celfyddydau ac adloniant, a chyfathrebu, gan awgrymu fod yr ymgyrch wedi'i arwain gan wasanaethau arbenigol a diwylliannol.

O'r amcanion a amlinellwyd yn flaenoriaethau ar ddechrau'r prosiect, gofynnwyd i'r prosiectau ddarparu gwybodaeth ar rai allbynnau penodol y gellid eu mesur yn feintiol. Mae'r tabl isod yn dangos nifer y prosiectau a lwyddodd i ateb yr amcanion hyn:

Tabl 4.4: Nifer y prosiectau sy'n cefnogi amcanion y Gronfa Her

Amcan	Nifer	Canran
Hyrwyddo cyfleoedd gwaith i bobl ifanc, gan eu helpu i aros neu ddychwelyd i'r ardal	15	52%
Cynyddu defnydd o'r Gymraeg	27	93%
Cryfhau cysylltiadau cymunedol	9	31%
Cefnogi pobl leol i aros yn eu cymuned	13	45%
Creu rhwydweithiau rhwng busnesau	5	17%

Ffynhonnell: Data monitro a rannwyd gan y rhaglen, mis Chwefror 2025

At ei gilydd, dengys y data fod ymdrechion cryf i hybu gweithgarwch economaidd, diwylliannol a chymunedol, gyda'r pwyslais mwyaf ar gefnogi pobl ifanc a diogelu'r Gymraeg.

Yn rhan o'n hadolygiad manwl o'r prosiectau unigol, aethom ati i ddatblygu grwpiau teipoleg er mwyn crynhoi'r mathau o wahanol brosiectau a ariannwyd. Penderfynwyd eu dosbarthu yn bedwar categori penodol i'w dadansoddi:

- **Categori 1: Normaleiddio (10 prosiect).** Tueddai'r prosiectau a osodwyd yn y categori hwn i fod â phwyslais penodol ar normaleiddio'r Gymraeg mewn gweithleoedd ac yn y gymuned drwy ganolbwyntio ar gynyddu gwelededd y Gymraeg, gwella'r isadeiledd yn y sefydliad i hwyluso defnyddio'r iaith, creu fwy o gynnwys Cymraeg ei iaith a ffocws ar addysg, hyfforddiant a sgiliau.

⁸ Rhannwyd data ar gyfer 29 prosiect yn unig.

- **Categori 2: Prosiectau economaidd a chymorth busnes (12 prosiect).** Roedd prosiectau a osodwyd yn y categori hwn yn pwysleisio gwaith ymchwil a oedd wedi'i lunio'n bwrpasol i roi cymorth i fusnesau ac i hybu datblygiad economaidd. Roedd hyn yn cynnwys ffocws ar addysg, gan gynnig hyfforddiant a sgiliau i gynorthwyo gweithluoedd lleol, ynghyd ag ymyriadau i greu a diogelu cyfleoedd gwaith lleol.
- **Categori 3: Cyfuniad o'r uchod (4 prosiect).** Roedd prosiectau a osodwyd yn y categori hwn yn arddangos cyfuniad o flaenoriaethau'r categorïau eraill. Roedd hyn yn cynnwys prosiectau oedd â phwyslais ar swyddi a chymorth recriwtio, gwella'r isadeiledd ar gyfer y Gymraeg mewn sefydliadau ynghyd â chreu mwy o gynnwys Cymraeg. Roedd pwyslais hefyd yn y garfan hon ar roi cymorth i fusnesau a datblygu economaidd, cynyddu defnydd o'r Gymraeg mewn busnesau drwy normaleiddio a chynyddu gweledd y Gymraeg. Roedd sawl prosiect yn y categori hwn yn cynnwys prosiectau diwylliannol.
- **Categori 4: Ymchwil yn unig (3 phrosiect).** Canolbwyntiai'r prosiectau a osodwyd yn y categori hwn yn benodol ar waith ymchwil a dichonoldeb. Roedd hyn yn cynnwys prosiectau a archwiliai ymatebion i heriau atodol, megis argaeledd tai yn ardaloedd ARFOR a darpariaeth gofal plant. Roedd prosiectau yn y categori hwn hefyd yn edrych ar wella isadeiledd ar gyfer y Gymraeg a chreu mwy o gynnwys yn yr iaith.

Drwy fuddsoddi mewn normaleiddio, ceisiai'r prosiectau sefydlu'r Gymraeg fel iaith sydd yn weladwy, yn gyfarwydd ac yn arferol yn y gymdeithas, gan helpu pobl i'w defnyddio'n naturiol o ddydd i ddydd. Mae hyn yn hanfodol ar gyfer cynnal hyfywedd y Gymraeg dros amser a sefydlu perthynas rhwng y defnydd o'r Gymraeg a'r economi.

Yn yr un modd, drwy'r ffocws ar brosiectau economaidd a chymorth busnesau aethpwyd ati i archwilio'r modd y mae cefnogi busnesau lleol i ddefnyddio'r Gymraeg yn gallu cyfrannu at ddatblygiad economaidd cynaliadwy, ar yr un pryd â sicrhau bod yr iaith yn cael ei defnyddio mewn amgylcheddau gwaith a masnachol. Gall hyn gynyddu gwerth yr iaith fel adnodd economaidd a'i gwneud yn berthnasol i fusnesau ac agor cyfleoedd gwaith i siaradwyr Cymraeg.

Roedd ffocws y prosiectau ymchwil yn bwysig ar gyfer casglu data a gwybodaeth gadarn a'u defnyddio'n sail i benderfyniadau strategol. Mae hyn yn bwysig i sicrhau bod tystiolaeth yn sail i fentrau a buddsoddiadau yn y Gymraeg, gan wneud y gwaith yn fwy effeithiol ac addas i anghenion cymdeithas sydd yn newid yn gyson.

4.3.4 Bodlonrwydd rhanddeiliaid â'r Gronfa Her

Yn debyg i'r ffrydiau gwaith eraill, cafwyd ymateb cadarnhaol iawn wrth fuddiolwyr o ran eu profiad o gymryd rhan yn y Gronfa Her, gyda 65% yn nodi eu bod yn 'fodlon iawn'.

Cafwyd ymateb cadarnhaol gan dîm rheoli'r rhaglen a rhanddeiliaid eraill yn ogystal pan holwyd am rôl a pherfformiad cynnal y Gronfa Her. Nodwyd bod tîm da o swyddogion wedi ei gyflwyno'n effeithiol gan greu prosesau synhwylol, gweinyddu'r cyllid yn brydlon a dynodi prosiectau yn sydyn. Nodwyd hefyd bwysigrwydd rôl y Gronfa yn ymateb i brif amcanion ARFOR i greu cyfleoedd ar gyfer arloesi ac i ddysgu am y berthynas rhwng yr economi a'r Gymraeg. Ystyrid mai prosiectau'r Gronfa hon fyddai, o bosibl, yn cynrychioli'r gwaddol pwysicaf yn sgil creu dysgu a all lywio cynllunio ieithyddol i'r dyfodol.

Ar yr un pryd, tynnwyd sylw at rai o'r prif heriau sydd wedi effeithio cyflwyno y Gronfa Her a'r rhaglen yn gyffredinol – yn bennaf oll y diffyg amser i'w chynnal a diffyg eglurder a briff clir ynghylch y math o brosiectau ymchwil y dylid eu hariannu.

Mae'n amlwg o'r ymgynghoriad nad oedd y syniad o sefydlu dwy gronfa wedi gweithio, a bod diffyg amser yn ffactor mawr y tu ôl i hynny h.y. nid oedd y cyfnod cyflwyno yn ddigon hir i weithredu'r cysyniad gwreiddiol lle byddai modd peilota pethau ar raddfa lai trwy'r Gronfa Her Fach cyn rhoi cyfle i'r prosiectau gorau ddatblygu ymhellach trwy'r Gronfa Her Fawr.

Yn fwy cyffredinol, nodwyd bod y broses o ddylunio'r Gronfa wedi gorfod cael ei rhuthro ac oherwydd hynny, a'r briff weddol amwys a dderbyniwyd, fod y gofynion ar gyfer prosiectau yn agored iawn yn y modd y gallent gael eu dehongli.

Nododd rhai aelodau o'r tîm darparu eu bod wedi ceisio ymateb i'r briff y gorau y gallent e.e. trwy ganolbwyntio ar rinweddau penodol wrth sgorio ceisiadau megis y prosiectau mwyaf trawsffiniol, cydweithredol, arloesol, a'r rhai cryfaf o ran deall mwy am y berthynas rhwng y Gymraeg a'r economi. Ar yr un pryd, roedd y swyddogion a'r tîm ehangach o'r farn y byddai sgôp culach a mwy diffiniedig wedi bod yn well.

4.3.5 Canlyniadau'r Gronfa Her

Ar y cyfan, adroddodd sefydliadau bod eu prosiectau gyda chyllid y Gronfa Her wedi'u cynnal fel y cynlluniwyd, er i nifer sôn am heriau yn ymwneud â gwaith monitro, gwerthuso, ac ymchwil effeithiol. Yn wir, yn sgil ein hadolygiad o adroddiadau terfynol yr holl brosiectau, nodwn fod amrywiaeth mawr yn ansawdd y gwaith ymchwil a gwerthuso a'r dysgu sydd wedi'i gynhyrchu. O gofio mai cynhyrchu dysgu oedd prif ddiben y Gronfa Her, mae'n hollbwysig tynnu sylw at y gwendidau hyn mewn cryn nifer o'r prosiectau.

Gwendid creiddiol y Gronfa Her, tu hwnt i'r gwendidau ymchwilio a gwerthuso, oedd y methiant i ddiffinio'n glir y mathau o heriau gwirioneddol sy'n wynebu cymunedau yn ardaloedd ARFOR yr oedd y cynllun am eu datrys. O ganlyniad, mae nifer o'r prosiectau a'r gwaith a gynhyrchwyd yn or-ddibynnol ar ragdybiaethau parod ynghylch natur y berthynas rhwng yr economi a'r Gymraeg, yn hytrach na cheisio cwestiynu a phrofi'r rhagdybiaethau hynny a chryfhau ein dealltwriaeth o'r berthynas hon.

Teg yw dweud fod ehangder ac amrywiaeth y prosiectau a noddwyd yn y pen draw yn adlewyrchu ehangder a natur amhenodol yr alwad gychwynnol. Gellid dadlau fod y modd hwn o weithredu yn gryfder yn y rhaglen, i'r graddau ei fod yn caniatáu datrysiadau 'o'r gwaelod i fyny' ar gyfer heriau cymunedol gan gyfranogwyr ar lawr gwlad. Ar y llaw arall, gellid ei ystyried yn wendid a dadlau fod ehangder ac amrywiaeth y prosiectau a noddwyd yn cynrychioli diffyg ffocws a gweledigaeth greiddiol a arweiniodd at ariannu ambell brosiect y mae'n anodd gweld y cyswllt rhyngddynt ag amcanion creiddiol y rhaglen.

Nid yw'r cysylltiad rhwng hyrwyddo'r iaith a chryfhau'r economi yn un gwbl gadarn, ac anodd yw dweud fod y Gronfa Her wedi cadarnhau bodolaeth neu gryfhau dehongliad penodol am natur y berthynas sy'n bodoli rhyngddynt. Mae hyn yn rhannol yn sgil y ffaith fod yr amcanion hynny a restrwyd yn y lle cyntaf yn gymharol niwlog ac anodd eu mesur. Mae'r ffaith fod y broses monitro yn ddibynnol ar dystiolaeth a luniwyd gan y prosiectau eu hunain hefyd yn gwneud unrhyw asesiad diduedd ohonynt yn dasg anodd.

Serch hyn, dylid canmol nifer o'r prosiectau a ariannwyd am sefydlu cynlluniau diddorol ac arloesol oedd yn mynd i'r afael â rhai o'r cwestiynau creiddiol sy'n wynebu cymunedau Cymraeg eu hiaith. Mae eraill yn llai amlwg eu perthnasedd i amcanion y rhaglen.

4.3.6 Casgliadau am y Gronfa Her

Ar y cyfan, mae'r Gronfa Her wedi cynhyrchu nifer o ganlyniadau pwysig gan gynnwys datblygu partneriaethau newydd, sicrhau budd uniongyrchol i'r rheiny oedd yn rhan o'r prosiectau, a'r cyfle i beilotu prosiectau, creu dysgu, a'r potensial i adeiladu ar hynny yn y dyfodol. Mae hyn yn sicr wedi cynnig ffocws gwahanol i unrhyw raglen neu gynllun arall sydd yn canolbwyntio ar economi a'r Gymraeg, ac mae'r Gronfa wedi ymateb yn uniongyrchol i amcanion y rhaglen. Wedi dweud hynny, yn sgil adolygiad manwl o'r prosiectau, rydym wedi nodi sawl gwelliant posibl ar gyfer unrhyw raglen gyffelyb yn y dyfodol. Mae'r gwelliannau hynny yn cynnwys sefydlu heriau mwy pendant a gwahodd prosiectau i fynd i'r afael â'r rheiny yn benodol. Buddiol hefyd fyddai gosod targedau bras ar gyfer y nifer o fathau gwahanol o ymyriadau y dylid eu cyllido yn seiliedig ar thema'r her benodol dan sylw.

4.4 Bwrlwm ARFOR

Nod Bwrlwm ARFOR yn wreiddiol oedd hyrwyddo'r Gymraeg a chodi ymwybyddiaeth o waith ARFOR trwy ymgyrch marchnata cyhoeddus. Y pwrpas oedd cefnogi gwaith ehangach ARFOR drwy arwain rhaglen gyfathrebu oedd yn ceisio cynyddu defnydd o'r Gymraeg ac annog ymdeimlad o falchder lleol ymysg rhanddeiliaid, yn ogystal â gwella ymwybyddiaeth o amodau ieithyddol-gymdeithasol unigryw ardal ARFOR a'r ffactorau economaidd sy'n dylanwadu ar y sefyllfa ieithyddol yno. Comisiynwyd y cwmni Lafan i arwain y gwaith.

Gellir disgrifio dwy brif swyddogaeth fel rhan o'r gorchwyl gwaith, sef yr ymgyrch cyfathrebu a'r casgliad o brosiectau a oedd yn ceisio annog ymdeimlad o falchder. Gwelwyd newid mawr i'r union weithgareddau a phrosiectau yn ystod y cyfnod cyflwyno, wrth i'r ffrwd waith gael ei chynnal mewn modd hyblyg iawn ac addasu wrth i'r cyd-destun newid.

4.4.1 Ymgyrch cyfathrebu Bwrlwm

Yr hyn a ddaeth yn amlwg yn gynnwys oedd bod risg o ddyblygu rhwng ymgyrchoedd marchnata Bwrlwm a Llwyddo'n Lleol. Cyflwyno ymgyrch marchnata oedd prif ddiben Llwyddo'n Lleol wedi'r cwbl ac roedd llawer yn gyffredin ym mhrif amcanion y ddwy ymgyrch (sef tynnu sylw at gyfleoedd a straeon da o lwyddiant yn yr ardal). Roedd Llwyddo'n Lleol yn gynllun llawer mwy hirhoedlog, a lansiwyd Bwrlwm sawl mis ar ôl y ffrydiau eraill. Canlyniad hyn oedd ei gwneud hi'n anos sefydlu ei rôl o fewn y rhaglen ehangach. Mae'n deg dweud bod y gorgyffwrdd hwn yn eu gorchwyl gwaith yn un o wendidau'r rhaglen. Roedd y defnydd o frandiau gwahanol (e.e. ARFOR, Llwyddo'n Lleol, Bwrlwm, Profi) hefyd yn wendid ac yn debygol o fod yn ddrylyd i'r cyhoedd.

Adroddwyd bod Bwrlwm wedi llwyddo i fynd i'r afael â'r heriau uchod ar ôl amser, gan ganolbwyntio'n benodol ar hyrwyddo cymuned busnes y rhanbarth (ynghyd â'r rhaglen yn gyffredinol) a gadael i Llwyddo'n Lleol canolbwyntio ar lwyddiannau unigolion. Cafwyd cydweithio gwerthfawr â Cymunedau Mentrus yn ogystal lle arweinid marchnata'r ffrwd waith i bob pwrpas gan nad oedd gan swyddogion yr awdurdodau lleol yr adnodd i wneud hynny. Datblygwyd astudiaethau achos er mwyn arddangos straeon y busnesau a oedd wedi derbyn cymorth ariannol a chyhoeddwyd y rhain ar [wefan Bwrlwm](#). Penderfynwyd hefyd i hepgor y defnydd o'r enw 'Bwrlwm' mewn unrhyw gyfathrebu allanol gan ddefnyddio 'ARFOR' yn unig er mwyn sicrhau brandio mwy cyson.

Yn ôl y data monitro, cafwyd 715 o negeseuon yn hyrwyddo'r Gymraeg o ganlyniad i ymgyrch Bwrlwm. Roedd y tîm rheoli o'r farn eu bod wedi cynnal ymgyrch da a oedd wedi rhannu straeon cadarnhaol o'r ardal yn gyson trwy ddatganiadau i'r wasg yn enwedig, er y cydnabuwyd nad oedd dull hawdd o fesur y llwyddiant hwn.

4.4.2 Is-brosiectau

Datblygwyd sawl is-brosiect yn rhan o ffrwd wairh Bwrlwm. Roedd hyn yn elfen ddeinamig lle cytunwyd i ddargyfeirio cyllid a newid rhai syniadau gwreiddiol wrth iddi ddod yn amlwg nad oeddent yn briodol, a datblygwyd syniadau a phrosiectau newydd yn ystod y cyfnod cyflwyno.

Un elfen na newidiodd oedd y syniad o ddatblygu fforwm i fusnesau, unigolion, a sefydliadau eraill oedd â diddordeb yn nyfodol cymunedau Cymraeg y rhanbarth ac yn fodlon dod ynghyd i drafod eu profiadau, yr hyn oedd yn digwydd ar lawr gwlad yn eu cymunedau ac i ddysgu mwy am weithgarwch ARFOR. Cynhaliwyd y Fforwm yn rhithiol ac iddo chwe sesiwn gwahanol rhwng mis Mawrth 2024 a mis Mawrth 2025. Gwelwyd 40 o sefydliadau yn mynychu'r sesiynau oedd yn cynnwys 18 o fusnesau'r rhanbarth a 10 o gyrff 'allanol' (e.e. prifysgolion, mentrau iaith a.y.b.) ynghyd â chynrychiolwyr o'r llywodraeth a'r cyrff oedd yn rhan o gynnal elfennau gwahanol y rhaglen.⁹

⁹ Mae'r niferoedd hyn yn seiliedig ar ddata a rannwyd gan swyddogion y cynllun ym mis Chwefror 2025 cyn cynnal y sesiwn olaf.

Cynhaliwyd dau ddigwyddiad nodedig er mwyn dwyn sylw at fusnesau ac unigolion a weithiai drwy gyfrwng y Gymraeg. Un o'r rhain oedd 'Gwobrau Mwyaf Cymraeg y Byd' a oedd yn dathlu cyfraniadau unigolion a busnesau i'r Gymraeg mewn bywyd cymdeithasol a masnachol. Roedd cyfle i fusnesau, sefydliadau ac unigolion enwebu eu hunain neu eraill ar gyfer un o saith gwobr, sef y brand, cynnyrch, cyfryngau cymdeithasol, staff, gofod, busnes, neu unigolyn mwyaf Cymraeg. Cynhaliwyd seremoni wobrwyo yn Aberystwyth ym mis Gorffennaf 2024 er mwyn dathlu llwyddiant yr enillwyr.

Yn ail ddigwyddiad a gynhaliwyd oedd 'Uwch Gynhadledd ARFOR 2024' ym mis Tachwedd 2024. Yn debyg i'r digwyddiad arall, y prif ffocws oedd dwyn sylw at lwyddiannau masnachol busnesau ac unigolion a weithredai trwy gyfrwng y Gymraeg ac a elwodd o'r rhaglen. Cafwyd siaradwyr o bob ffrwd waith yn rhannu eu profiadau ynghyd â siaradwr gwadd o Gastell Howell a soniodd am natur Cymraeg eu gwasanaeth nhw a rhai o'r prif heriau fel un o gyflogwyr mwyaf y rhanbarth.

Nododd nifer o swyddogion, rhanddeiliaid a busnesau bod y digwyddiad 'Gwobrau Mwyaf Cymraeg y Byd' yn enwedig wedi bod yn llwyddiant mawr, gan ddenu cyhoeddusrwydd buddiol i'r enillwyr a chafwyd "ymateb ffantastig" o du'r cyhoedd yn ôl y tîm darparu.

Roedd gan Bwrlwm rôl bwysig wrth ymateb i un o'r 'amodau arbennig'¹⁰ a oedd yn rhan o gytundeb ARFOR â Llywodraeth Cymru, sef creu 'gofodau Cymraeg'. Roedd hyn yn adeiladu ar waith ARFOR 1, sef y nod o greu gofodau i fod â'r amgylchiadau gorau i bobl weithio, defnyddio a mwynhau'r Gymraeg. Datblygodd Bwrlwm fap o ofodau Cymraeg yn dilyn ymgyrch cyhoeddus lle gwahoddwyd unigolion a sefydliadau i enwi'r gofodau hyn a rhannu'r manylion perthnasol. Cafodd y map ei arddangos ar [wefan Bwrlwm](#) a hyrwyddwyd y gofodau i'r cyhoedd. Nodwyd bod hyn wedi creu adnodd y gellir ei ddefnyddio fel cyfeiriadur i hyrwyddo gweithgareddau a digwyddiadau Cymraeg yn y dyfodol.

Roedd tri phrosiect / gweithgaredd arall yn rhan o becyn Bwrlwm. Yn gyntaf, cyflwynwyd cynllun 'Hac Iaith' oedd yn cynnig cymorth i bedwar busnes datrys her benodol wrth ddarparu gwasanaeth Cymraeg. Yn ail, comisiynwyd cyfres o bodlediadau 'C'Mon Cymraeg' a oedd yn archwilio agweddau busnesau a chymunedau ARFOR tuag at y Gymraeg. Yn olaf, cyflwynwyd 'Bocs ARFOR', sef ymgysylltiad cymunedol lle ffilmiwyd busnesau ac aelodau o'r cyhoedd yn trafod defnydd a phwysigrwydd y Gymraeg iddyn nhw.

4.4.3 Casgliadau am Bwrlwm

At ei gilydd, mae Bwrlwm i ryw raddau wedi gwireddu'r amcanion gwreiddiol o gynnal ymgyrch cyfathrebu a chefnogi prosiectau i hyrwyddo'r Gymraeg a chodi ymwybyddiaeth o waith ARFOR. Ar yr un pryd, mae'n bwysig nodi mai rhan gymharol fach o weithgarwch rhaglen gyfan ARFOR oedd Bwrlwm a bychan oedd nifer y cyfranogwyr a gafodd gymorth dwys drwy'r elfen hon. Anodd iawn felly yw mesur a disgrifio'r effaith.

¹⁰ Cytunwyd ar dair amod arbennig, sef: 1) rhannu gwersi a chydlynu arfer da o ran y maes tai yn rhanbarthol (e.e. effaith ail gartrefi); 2) creu gofodau Cymraeg; 3) cryfhau hunaniaeth cymunedau Cymraeg mewn ffordd gynhwysol h.y. ceisio ehangu mynediad i'r Gymraeg i grwpiau sydd wedi'u hallgáu ohoni.

Gellir yn sicr gwestiynu'r angen am ymgyrchoedd cyfathrebu gwahanol trwy Bwrlwm a Llwyddo'n Lleol er gwaethaf yr ymdrechion i'w gwahaniaethu. Er hyn, nodwn fod dysgu defnyddiol wedi codi o'r is-brosiectau ac ystyriwyd bod rhai (megis Gwobrau Mwyaf Cymraeg y Byd a Fforwm Bwrlwm) yn dreialon llwyddiannus iawn i hyrwyddo busnesau a rhannu dysgu. Pwysleisiwn eto mai peilota gweithgareddau newydd ym maes economi ac iaith oedd un o brif amcanion ARFOR. Mae arlwy'r prosiectau a gyflwynwyd gan Bwrlwm wedi cyfrannu at hynny.

5. Trafod prif ganfyddiadau cyflwyno'r rhaglen

Ar ôl trafod y ffrydiau gwaith unigol, symudir ymlaen yn y bennod hon i drafod asesu ar lefel y rhaglen gan ystyried barn ac argraffiadau cyffredinol buddiolwyr, swyddogion y rhaglen, a'r rhanddeiliaid ynghylch dyluniad a pherfformiad ARFOR. Trafodwn eu bodlonrwydd â'r rhaglen yn gyffredinol cyn ystyried ei phrif gryfderau, gwendidau, strwythur a dyluniad.

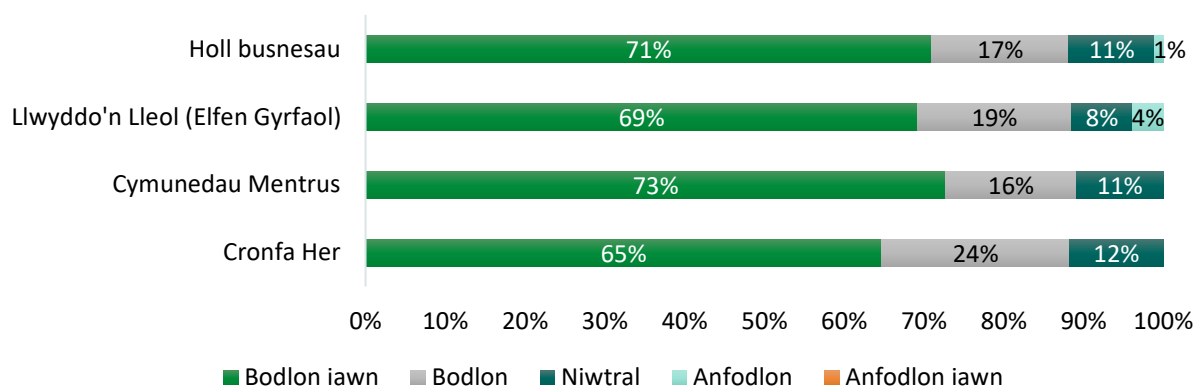
5.1 Bodlonrwydd buddiolwyr â'r rhaglen

Yr hyn a ddaw yn amlwg o'r penodau blaenorol yw'r llwyth mawr o weithgarwch a gynhaliwyd gan y rhaglen mewn cyfnod byr iawn. Ynghyd â hyn, gwelwyd hefyd fodlonrwydd mawr â'r cymorth ymhlith buddiolwyr.

5.1.1 Profiad busnesau a sefydliadau

O safbwynt busnesau a sefydliadau, fel y gwelir yn Ffigwr 5.1, nodwyd bodlonrwydd ar y lefel uchaf ym mhob ffrwd waith berthnasol wrth i'r mwyafrif helaeth (cyfanswm o 71%) ddatgan eu bod yn 'fodlon iawn'.

Ffigwr 5.1: Pa mor fodlon ydych chi â'r cymorth a gawsoch chi hyd yn hyn, yn gyffredinol? (busnesau a sefydliadau)

Ffynhonnell: Ymgynghoriad â buddiolwyr ARFOR (busnesau a sefydliadau) (n=87, 24, 50, 17)

Roedd tair prif thema wrth i fuddiolwyr fanylu ar y rhesymau tu ôl i'w bodlonrwydd. Yn gyntaf, cyfeiriwyd at ethos y rhaglen – dyma oedd y sylw mwyaf cyffredin. Esboniodd nifer o'r busnesau bod amcanion y rhaglen (cyfeiriwyd yn bennaf at ffocws ar y Gymraeg a chynnig swyddi i bobl leol) yn cyd-fynd â'u hethos nhw ac felly'n rhoi modd iddynt fuddsoddi yn eu hamcanion busnes. Roedd hyn hefyd yn golygu eu bod yn fwy hyderus wrth gynnig cais llwyddiannus am gyllid (o gymharu â chynlluniau cymorthdaliadau mwy generig).

Yn ail, tynnwyd sylw at hyblygrwydd a natur agored y cymorth. Tra bod cynlluniau cymorthdaliadau yn aml yn orchmynnol eu natur, roedd cymorth ariannol ARFOR yn caniatáu i fuddiolwyr fuddsoddi yn eu syniadau a'u blaenoriaethau eu hunain. Roedd modd gwneud buddsoddiadau refeniw neu gyfalaf, ac nid oedd cyfyngiadau o ran pa wariant oedd yn gymwys fel y ceir yn aml yn y math hwn o gymorth busnes.

Y trydydd prif ffactor a nodwyd gan fuddiolwyr oedd pa mor hygyrch oedd y cynllun, ynghyd â'r cymorth effeithiol oddi wrth swyddogion. Esboniwyd nad oedd y prosesau yn or-lafurus a bod tîm da o swyddogion lleol oedd â'r wybodaeth berthnasol ac a oedd yn cydweithio'n agos â nhw i sicrhau bod y broses mor hawdd â phosib. Roedd y cyfuniad hwn o ffactorau yn golygu bod y rhaglen yn fwy hygyrch i fusnesau bach a newydd yn enwedig, sydd yn gyffredinol yn cyd-fynd â phroffil busnesau'r ardal.

Roedd y themâu hyn yn gyson ar draws y ffrydiau gwaith perthnasol.

“Mae'r gwaith papur ar gyfer ARFOR yn llawer haws ei reoli na grantiau tebyg eraill. Rwy'n hoffi ffocws ARFOR ar helpu busnesau gwledig Cymraeg i dyfu a'r pwyslais ar gefnogi a hyrwyddo'r Gymraeg. Rwyf hefyd yn hoffi bod y staff gweinyddol wedi'u lleoli'n lleol ac felly mae ganddynt ddealltwriaeth dda o'r materion y mae busnesau lleol yn eu hwynebu.”
(Cymunedau Mentrus)

“It is very flexible compared to the usual grants we apply for in terms of the type of project and the willingness to fund a pilot project. The qualifying criteria is also great as we are a very new business and wouldn't usually qualify for this level of grant. Another strength is that ARFOR encourages you to make links with other businesses throughout the process.” (Y Gronfa Her)

Holwyd hefyd am brif wendidau'r cymorth. Yn ddigon calonogol, un o'r prif ymatebion (gan 22% o'r ymatebwyr) oedd bod diffyg unrhyw wendid amlwg. Y tu hwnt i hynny, roedd y prif ymatebion yn ymwneud â'r cyfyngiadau amser.

Cyfeiriodd tua chwarter yr ymatebion at yr amserlen dynn a'r her o orfod gwario'r holl gyllid erbyn diwedd Rhagfyr 2024. O ystyried nad oedd y mwyafrif wedi cael y cymorth ariannol hyd nes 2024, a chanran digon mawr heb ei dderbyn tan ail chwarter 2024 a thu hwnt, heriol iawn i nifer ohonynt oedd cynnal y broses recriwtio ac/neu gyrchu'r eitemau cywir mewn pryd, heb sôn am wneud unrhyw waith adeiladu a gynlluniwyd mewn da bryd.

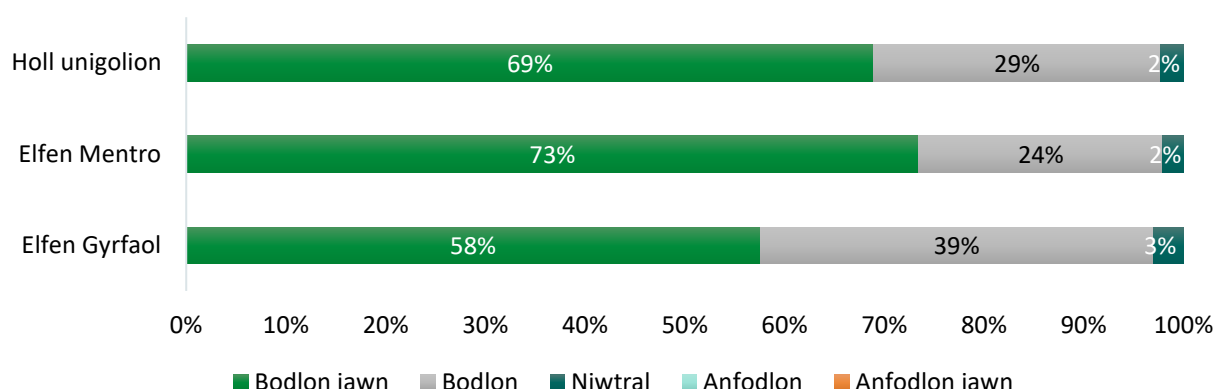
“Mae'r amserlen yn wendid. Mae'r rhaglen yn trio cyflawni rhywbeth *huge* (ac mae'n) grêt bod yr arian yma, ond nid yw'n gadael lle nac amser i ni fod yn strategol gyda fe.” (Cymunedau Mentrus)

Adroddodd canran weddol debyg bod yr oedi cyn cymeradwyo prosiectau yn wendid arall. Mae hyn yn gysylltiedig â'r pwynt cyntaf; hynny yw, gan fod yr amserlen mor dynn beth bynnag, roedd oedi yn ystod y broses gymeradwyo yn gwneud pethau'n llawer mwy heriol.

5.1.2 Profiad unigolion

Cafwyd ymateb tebyg gan yr unigolion a oedd wedi elwa o gymorth Llwyddo'n Lleol wrth i'r mwyafrif helaeth unwaith eto ddatgan eu bod yn fodlon iawn â'r cymorth (69% yn adrodd hynny). Gwelwn fod y garfan a oedd wedi derbyn cymorth drwy Elfen Mentro yn enwedig o gadarnhaol.

Ffigwr 5.2: Pa mor fodlon ydych chi â'r cymorth a gawsoch chi hyd yn hyn, yn gyffredinol? (unigolion)

Ffynhonnell: Ymgynghoriad â buddiolwyr ARFOR (unigolion) (n=87, 49, 33)

Cadarnhaol iawn yn ogystal yw'r adborth gan fuddiolwyr Elfen Profi. Dywedodd ein holl sampl o ysgolion a cholegau a gafodd gymorth Profi (10 aelod staff) bod eu profiad ohono yn ardderchog neu'n dda. Cynhaliodd Menter Gorllewin Sir Gâr (prif ddarparwr y gwasanaeth) ei harolwg ei hun (sampl o 455) a hwnnw wedi dangos bod 92% o ddefnyddwyr gwefan Profi yn credu ei bod yn 'wych' (42%) neu'n 'dda' (51%).

At ei gilydd, awgryma'r dystiolaeth gryn fodlonrwydd â'r cymorth.

5.2 Pwrpas a dyluniad ARFOR

5.2.1 Pwrpas ARFOR

Fel y trafodwyd ym Mhennod 2, daeth yn amlwg bod peth amwysedd ymhlith swyddogion ynghylch union bwrpas a rôl ARFOR. Er bod natur yr her yn glir (sef colli siaradwyr Cymraeg ifanc o ganlyniad i ddiffyg cyfleoedd economaidd), roedd y ddealltwriaeth ynghylch union rôl y rhaglen wrth fynd i'r afael â her mor fawr yn llawer mwy aneglur. Hynny yw, ai newid canfyddiadau pobl am y rhanbarth oedd y nod, ynteu ai newid yr amodau strwythurol economaidd yn uniongyrchol?

Roedd y rhaglen yn ei hanfod yn un hyblyg iawn ac yn rhoi cyfle i arloesi trwy brosiectau'r Gronfa Her a Bwrlwm ARFOR. Roedd Llwyddo'n Lleol yn barhad o brosiect arloesol a gychwynnodd o dan raglen LEADER ac wedi'i dreialu ar raddfa fwy yn ystod ARFOR 1 ac ar raddfa fwy eto yn ystod ARFOR 2. Mae hyn yn dilyn trywydd nifer o fentrau llwyddiannus sy'n gofyn am ddatblygiad cyson dros sawl iteriad cyn gweld effaith go iawn, ac felly dylid canmol y nawdd a roddir gan ARFOR i gefnogi datblygiad ac esblygiad Llwyddo'n Lleol.

Wedi dweud hynny, gwelwyd sawl elfen a oedd yn lled-debyg i weithgareddau prif ffrwd, megis cynlluniau cymorthdaliadau busnes, cefnogaeth mentergarwch, a chyflogadwyedd. Dyrannwyd canran fawr o gyllideb ARFOR i grantiau busnes fel dull o greu cyfleoedd economaidd i gadw pobl ifanc yn y rhanbarth.

Roedd amrywiaeth eang yn yr arloesedd a welwyd yn y gweithgareddau a'r graddau yr oeddent yn ceisio ymateb yn uniongyrchol i'r her. Roedd rhai rhanddeiliaid a staff o'r farn bod hyn yn gydbwysedd da a'i fod yn becyn effeithiol, ond i eraill amlygai ddryswch ac amwysedd yn rôl, pwrpas, a chylch gwaith ARFOR.

5.2.2 Cylch gwaith

Sylw cyffredin yn ystod yr ymgynghoriadau â swyddogion a rhanddeiliaid oedd bod strwythur a dyluniad ARFOR yn 'dameidiog' iawn a bod y cylch gwaith yn rhy eang gan fod y rhaglen yn ceisio cyflawni gormod. Y perygl wrth wasgaru'r adnodd mor eang yw ei fod yn cyfyngu ar yr hyn y mae modd ei gyflawni ar lefel strategol. Hynny yw, yn hytrach na thargedu'r adnodd at lai o flaenoriaethau, caiff yr adnodd ei rannu rhwng sawl gweithgaredd ac amcan gwahanol a hynny'n gwanhau'r hyn y gall pob un ei gyflawni. Gellir dadlau bod strwythuro'r rhaglen fel hyn wedi arwain at rywfaint o ddyblygu a dryswch rhwng ffrydiau gwaith, yn enwedig wrth feddwl am yr ymgyrchoedd cyfathrebu gwahanol. Awgrymodd nifer o swyddogion a rhanddeiliaid bod gorgymhlethu yn strwythur ARFOR.

Roedd dryswch hefyd rhwng cyflwyno ymyriadau a oedd â ffocws economïaith (h.y. ymgais y rhaglen i gael dylanwad cadarnhaol ar hyfywedd y Gymraeg trwy ymyriadau economaidd) ac iaith>economi (h.y. ymyriadau yn ymwneud â gwelliannau ieithyddol i greu budd economaidd). Y cyntaf o'r rheiny oedd prif ddiben y rhaglen yn ôl y ddogfennaeth wreiddiol, ond gwelwyd sawl enghraifft o'r ail hefyd. Er enghraifft, roedd sawl prosiect gan Bwrlwm a Cymunedau Mentrus yn canolbwyntio ar gynyddu defnydd iaith yn uniongyrchol yn hytrach na chreu budd i'r Gymraeg trwy ymyriad economaidd.

“Roedd yn rhaid i ni sicrhau bod y prosiectau yn cwrdd ag amcanion strategol ARFOR ond weithiau roedd y briff yn anodd ei ddeall o ran – ai'r economi oedd fod i gefnogi'r Gymraeg ynte ai'r Gymraeg oedd fod i gefnogi'r economi?” (Swyddog Rhaglen)

Roedd cydnabyddiaeth ymhlith rhai swyddogion eu bod o bosibl yn euog o fod yn rhy awyddus yn eu parodrwydd i ymateb i anghenion gwahanol, ac mai ochr arall y geiniog o gael rhaglen mor hyblyg yw'r risg o grwydro rhywfaint o'r genhadaeth wreiddiol.

“Roedd tuedd yn bendant i bobl ddod aton ni am unrhyw beth perthnasol i ARFOR a holi ‘ydych chi’n gallu gwneud hwn’. Roedd e’n cael ei weld fel ‘one-stop shop’ o ran cefnogi cyfleoedd byw / dychwelyd (i’r ardalo). Roedd hi’n anodd dweud ‘na, rydyn ni methu cefnogi’. Ein natur yw cydweithio gyda phobl, ond weithiau roedden ni’n colli’r brif neges.” (Swyddog Rhaglen)

Canolbwyntiai nifer o weithgareddau Llwyddo’n Lleol a ffrydiau gwaith eraill ar agweddau cymdeithasol yn ogystal, a gwan oedd y cyswllt â ffactorau economaidd ar adegau. Ar yr un llaw, gellir croesawu ffocws mwy cyfannol sydd yn cydnabod bod ffactorau amrywiol a niferus yn dylanwadu ar gymhellion mudo unigolion. Ar y llaw arall, mae hyn yn dystiolaeth bellach o wro o gylch gwaith gwreiddiol ARFOR a cholli ffocws ar y prif amcan.

“Mae angen ystyried a oes angen gwneud (y rhaglen) yn fwy clir a *clean cut*. Mae’n mynd i lot o gyfeiriadau gwahanol. Fi’n teimlo fel bod angen canolbwyntio ar becyn bach sy’n llai, yn fwy *focused*.” (Swyddog Rhaglen)

Ariannodd ARFOR nifer o weithgareddau yr oedd cyrff eraill wedi’u cynnal yn y gorffennol. Mae enghreifftiau o hyn yn cynnwys y cyfleoedd profiad gwaith a drefnwyd trwy Profi a’r elfennau cymdeithasol a ariannwyd trwy Llwyddo’n Lleol (e.e. nosweithiau comedi, gigiau a.y.b.). Y cyfiawnhad a roddwyd am hyn oedd bod y cwtogi ar gyllidebau cyrff eraill yn golygu bod y bylchau hyn wedi codi, ond cwyd hyn y cwestiwn: ai llenwi bylchau yw rôl ARFOR ynteu buddsoddi mewn pethau newydd?

5.2.3 Casgliadau am bwrpas a dyluniad ARFOR

Ar y cyfan, roedd hi’n amlwg nad oedd union rôl a phwrpas y rhaglen wedi’u diffinio’n ddigon clir a gwelwyd yr amwysedd hwn yn treiddio i’r ffrydiau gwaith. Byddai’r rhaglen wedi elwa o sefydlu cylch gwaith cliriach a mwy cyfyng. Dylai hyn fod yn wers bwysig i unrhyw raglen gyffelyb yn y dyfodol.

5.3 Cyfyngiadau amser

Roedd y cyfnod cyflwyno byr yn her fawr i’r rhaglen, fel yr amlygwyd yn adborth y buddiolwyr. Dyma oedd y prif sylw pan drafodai’r swyddogion a rhanddeiliaid eraill heriau’r rhaglen yn ogystal. Mae’n debyg mai dyma un o’r ffactorau sy’n esbonio’r amwysedd a’r diffygion ym mhwrpas a dyluniad y rhaglen y cyfeirir atynt uchod, gan nad oedd llawer o amser i gynllunio’n drylwyr. O ran gweithredu, cyfeiriwyd yn gyson at y cyfnod cyflwyno byr ac roedd consensws fod yr amserlen wedi amharu ar yr hyn yr oedd modd ei gyflawni.

“Mae’n teimlo fel petai rhai elfennau wedi cael eu brysio. Fy nheimlad i yw bod lot o botiau bach ar gael sydd ddim yn mynd i gael effaith mawr yn yr hir dymor.” (Rhanddeiliad allanol)

Yn wir, effeithiodd y cyfyngiadau amser ar bob ymagwedd o gyflwyno’r rhaglen. Roedd y broses ar gyfer dyrannu grantiau ychydig yn fryslog a hynny’n cynyddu’r risg o wario ar y pethau anghywir, a’r buddiolwyr hefyd wedi gorfod cwblhau eu prosiectau yn sydyn. Adroddodd swyddogion Llwyddo’n Lleol fod yn rhaid iddynt lansio a hyrwyddo sawl elfen wahanol ar yr un pryd, ac felly bod hynny’n debygol o fod braidd yn ddryslyd i’r cyhoedd. Nodwyd hefyd fod y cyfnod cyflwyno byr yn cyfyngu ar effaith bosibl yr ymgyrch marchnata:

“Yr her oedd bod y cyfnod mor fyr. Ro’n ni’n trio hyrwyddo un elfen ar ôl y llall, ac roedd hynny yn ddryslyd i’r cyhoedd... Roedd angen 5 mlynedd i gael amser i wreiddio, gweld gwaddol, a defnyddio’r cynnwys.” (Swyddog Rhaglen)

5.4 Marchnata, hyrwyddo a sefydlu brand ARFOR

Ystyrid bod y gwaith marchnata a hyrwyddo yn gryfder mawr gan mwyaf. Yn wir, dyma oedd y prif ymateb pan ofynnwyd i swyddogion a rhanddeiliaid am brif lwyddiannau’r rhaglen. Roedd ymdeimlad ymhlith y tîm darparu bod brand cryf wedi cael ei sefydlu, bod marchnata effeithiol yn digwydd a bod ymwybyddiaeth uchel o’r rhaglen.

Tueddai’r swyddogion i gyfeirio at effeithiolrwydd y gwaith marchnata ar gyfer Llwyddo’n Lleol. Nodwyd bod y dull o ddefnyddio enghreifftiau byw yn ffordd effeithiol a phwerus o roi sylw i’r cyfleoedd yn y rhanbarth er mwyn ceisio newid y ddelwedd negyddol. Dywedwyd bod yr ymgyrch ar y cyfryngau cymdeithasol a’r holl waith marchnata yn ystod digwyddiadau megis yr Eisteddfod Genedlaethol yn enwedig o effeithiol; cyfeiriodd rhai at yr ymgyrchoedd teledu hefyd.

Tynnwyd sylw at wendidau’r ymgyrch marchnata yn ogystal ac, yn bennaf oll, y defnydd o frandiau gwahanol. ‘ARFOR’ a ‘Llwyddo’n Lleol’ oedd y prif frandiau, a chlywyd dadleuon gwahanol dros eu gwerth. Roedd rhai yn credu bod Llwyddo’n Lleol yn frand effeithiol ac yn cynnig neges gliriach tra dadleuai eraill bod angen cysoni a chanolbwyntio ar ddefnyddio brand ARFOR yn unig. Roedd eraill yn ansicr am effeithiolrwydd ARFOR fel brand o gwbl ac yn awgrymu bod angen defnyddio cysyniadau daearyddol mwy cyfarwydd:

“Dyw ARFOR, fel term daearyddol, ddim yn rhywbeth y mae pobl yn gyfarwydd iawn gydag e. Dyw e ddim wir wedi cael ei ddefnyddio fel term daearyddol tu allan i’r llywodraeth a’r rhaglen.” (Rhanddeiliad allanol)

Roedd hyn unwaith eto yn pwysleisio'r angen am gynllunio mwy trylwyr dros gyfnod hirach. Yn ddelfrydol, dylid wedi treulio amser yn archwilio cryfder y brandiau gwahanol, y negeseuon mwyaf effeithiol a'r gynulleidfa darged mwyaf priodol cyn lansio'r ymgyrch gan mai dyma yw hanfodion unrhyw frand marchnata llwyddiannus. Er hynny, roedd barn gyffredin bod ymgyrch Llwyddo'n Lleol yn un effeithiol ac wedi creu sylfaen gref i annog siaradwyr Cymraeg ifanc i aros neu ymgartrefu yn y rhanbarth.

5.5 Prosesau rheoli a llywodraethu

Roedd nifer o agweddau cadarnhaol ynghylch strwythurau rheoli a llywodraethu ARFOR. Ar y cyfan, credai'r tîm darparu bod y rhaglen wedi cael ei rheoli'n dda. Ar lefel rhanbarthol, dywedwyd ei bod yn hawdd cael gwybodaeth a bod cymorth ar gael pan oedd ei angen. Cyfeiriwyd at y cyfarfodydd cyson a bod prosesau da ar gyfer rhannu gwybodaeth.

Roedd y defnydd o contractwyr yn effeithiol ar y cyfan gan i'r rhaglen fanteisio ar eu harbenigedd a'u rhwydweithiau nhw. Rhoddodd cyfranogwyr a rhanddeiliaid amrywiol lawer o ganmolïaeth i'r swyddogion gweithgar, ymroddedig, ac angerddol yn y cyrff hyn. Roedd y swyddogion o fewn y sefydliadau contractio ac ymhlith timoedd yr awdurdodau lleol yn weddol ifanc a sawl rhanddeiliad o'r farn bod hyn yn cyfrannu tuag at naws ac apêl y rhaglen h.y. ei bod yn rhaglen wedi'i chynnal gan nifer o bobl ifanc i gynorthwyo pobl ifanc oedd yn wynebu heriau tebyg iddyn nhw. Roedd cydweithio da hefyd ymhlith y contractwyr eu hunain gan amlaf, yn ogystal â chydweithio da rhwng yr awdurdodau lleol. Adeiladai hyn ar y cysylltiadau a ddatblygwyd drwy ARFOR 1 gan ganiatáu trafodaethau strategol ar hyd echel gogledd-de.

Roedd hi'n amlwg o'r ymgynghoriad bod y swyddogion yn fodlon iawn â rôl y Rheolwr Prosiect, ond nodwyd hefyd nad oedd digon o adnoddau i gydlynu'r rhaglen yn ganolog. Tanlinellwyd bod risg o fod yn orddibynnol ar unigolyn i wneud y gwaith cydlynu gweithredol.

Y prif wendid o bosibl oedd y diffyg adnoddau i gydlynu'r rhaglen ar lefel strategol. Er i'r rhaglen gael ei rheoli'n effeithiol ar lefel weithredol, eto roedd diffyg adnoddau ar gyfer cydweithio'n effeithiol â rhanddeiliaid strategol, cyfuno ymdrechion lle bo'n briodol, a sicrhau blaenoriaethu adnoddau'r rhaglen yn y ffordd fwyaf priodol.

6. Asesu effaith ARFOR

Mae'r bennod hon yn bwrw ati i archwilio effaith ARFOR 2 o ran creu cyfleoedd economaidd a chynyddu defnydd busnesau o'r iaith, ynghyd â phwyso a mesur y dystiolaeth sydd gennym am ei heffaith yn dylanwadu ar batrymau mudo (sef prif nod y rhaglen). Rydym yn cloi'r bennod trwy drafod rhai o'r effeithiau mwy strategol, o ran y gwersi a ddysgwyd a'r cyfleoedd i brif ffrydio elfennau llwyddiannus y rhaglen.

6.1 Canlyniadau economaidd y rhaglen

Yn gynharach yn yr adroddiad soniwyd am sawl canlyniad economaidd i'r busnesau a gefnogwyd. Yn ôl y data monitro, sef y cyflawniad swyddogol yr adroddwyd amdano i Lywodraeth Cymru (gweler Pennod 3), mae ARFOR wedi creu 327 o swyddi newydd a diogelu 295 ohonynt; mae wedi creu 288 o gynnyrch neu wasanaethau newydd; ac wedi ennyn bron i £2.5 miliwn o fuddsoddiad oddi wrth fusnesau. Archwiliwyd y canlyniadau economaidd i fusnesau ymhellach yn ein hymgyngghoriad â buddiolwyr a thrafodir y prif ganfyddiadau isod.

6.1.1 Twf busnes

Yn gyntaf, ystyriwn effaith y rhaglen ar greu twf mewn busnesau sy'n bodoli eisoes, gan drafod yr effaith ar swyddi, trosiant, a chanlyniadau meddal o ran cynyddu dyheadau busnesau i dyfu.

Swyddi newydd

Y tu hwnt i'r data monitro, cynhaliwyd archwiliad manwl o effaith ARFOR ar fuddiolwyr Cymunedau Mentrus ac elfen Gyrfaoedd Llwyddo'n Lleol yn ystod ein hymgyngghoriad â busnesau (77 o ymatebwyr). Canfuwyd bod 73% o dderbynwyr grantiau wedi creu swyddi o ganlyniad i'r cymorth. Roedd y busnesau hyn ar gyfartaledd wedi creu dwy swydd yr un. O ddefnyddio'r cyfartaledd hwn, gallwn amcangyfrif bod y rhaglen wedi creu 311 o swyddi yn gyfan gwbl (230 trwy Cymunedau Mentrus ac 81 trwy elfen Gyrfaoel Llwyddo'n Lleol). Mae hyn yn weddol gyson â'r ffigyrau swyddogol, ond yn awgrymu perfformiad ychydig yn well gan fod y Gronfa Her yn gyfrifol am 74 o'r swyddi newydd yn ôl y data monitro (a Cymunedau Mentrus dim ond yn gyfrifol am 205 swydd a Llwyddo'n Lleol am 48 swydd).

Er bod y mwyafrif o'r swyddi newydd hyn yn rhai llawn amser (63%), roedd canran eithaf sylweddol yn rhai rhan amser (30%) a thymhorol (8%) hefyd. Os edrychwn felly ar y nifer o swyddi cyfwerth ag amser llawn (FTE) sydd wedi cael eu creu trwy gynlluniau grant Cymunedau Mentrus ac elfen Gyrfaoel Llwyddo'n Lleol, amcangyfrifwn fod y rhaglen wedi creu 245 swydd FTE newydd.

Gofynnwyd hefyd am yr effaith bosib ar swyddi gan gydnabod bod buddsoddiadau busnes yn aml yn cymryd amser i dreiddio trwyddo i effeithio ar dwf. Roedd mwyafrif y derbynwyr grantiau (62%) yn rhagweld creu mwy o swyddi o ganlyniad i'r cymorth yn y 12 mis ar ôl cael eu cyfweld, ac yn amcangyfrif unwaith eto creu dwy swydd newydd yr un ar gyfartaledd.

Dadansoddwyd effaith y rhaglen ar swyddi mewn ffordd arall hefyd trwy ofyn am ffigyrau cyflogaeth busnesau cyn derbyn cymorth ac ar ôl hynny. Yn gyfan gwbl, adroddodd 62% o fusnesau eu bod yn cyflogi mwy o bobl ers cael cymorth ARFOR. Mae cyfartaledd y newid cyflogaeth hwn, fesul categori maint busnes, i'w weld yn Nhabl 6.1 isod. Gwelir effaith gadarnhaol yn enwedig ymhlith busnesau nad oedd â staff cyn derbyn cymorth, gyda'r garfan hon yn cyflogi tua phedwar aelod staff (FTE) yn dilyn yr ymyriad.

Tabl 6.1: Cyfartaledd cynnydd cyflogaeth (FTE) derbynwyr grantiau, fesul categori maint busnes

Maint busnes cyn derbyn cymorth ¹¹	Nifer yr achosion	Cyfartaledd cyn derbyn cymorth	Cyfartaledd ar ôl derbyn cymorth	Newid
Dim	8	0.0	3.6	3.6
1 i 4	35	1.9	3.0	1.1
5 i 9	9	6.8	8.8	2.0
10 i 24	8	14.6	14.5	-0.1
25 i 49	4	34.6	44.0	9.4
50+	2	137.8	123.3	-14.5
Yr holl fusnesau	66	9.9	11.4	1.4

Ffynhonnell: Ymgynghoriad â busnesau a gafodd grantiau Cymunedau Mentrus a Llwyddo'n Lleol

Roedd gwahaniaeth mawr rhwng y ddwy ffrwd waith, gyda buddiolwyr Cymunedau Mentrus yn adrodd 2.2 aelod staff newydd ar gyfartaledd o gymharu â 0.2 ymhlith buddiolwyr Elfen Gyrfaol Llwyddo'n Lleol. Mae hyn yn cyd-fynd â'n canfyddiadau blaenorol lle canfuwyd bod Elfen Gyrfaol wedi buddsoddi mewn swyddi a oedd eisoes yn bodoli, ond ei bod wedi cefnogi uwchsgilio a chynnydd unigolion yn eu gweithle presennol, neu ddiogelu gwaith unigolion. O ddefnyddio'r cyfartaledd hwn ar gyfer y ddwy ffrwd, gallwn amcangyfrif bod y rhaglen wedi creu 254 swydd (243 trwy Cymunedau Mentrus ac 11 trwy Elfen Gyrfaol Llwyddo'n Lleol).

At ei gilydd felly, mae tystiolaeth gref yn dangos bod y cymorth wedi creu cannoedd o swyddi newydd, gyda'r amcangyfrifon yn amrywio o tua 250 i 330 a mwy o bosibl ar ôl ystyried effaith ffrydiau gwaith eraill hefyd. Roedd y rhain hefyd yn swyddi y dywedodd busnesau bod modd eu priodoli i ymyriad y rhaglen. Er hynny, gellir cwestiynu 'ychwanegedd' y swyddi hyn ac mae'n debyg fod risg mawr o 'ddadleoli'. Trafodwn hyn ymhellach maes o law yn y bennod hon.

Mae'n bwysig hefyd ystyried pa mor briodol yw'r swyddi a grëwyd. Dengys ymchwil nad diffyg swyddi digonol yw'r 'broblem' o reidrwydd, ond diffyg swyddi sydd yn apelio ac yn cyd-fynd â dyheadau gyrfaol pobl ifanc yr ardal. Yn gyffredinol, ymddengys bod y rhaglen wedi ymateb i'r her benodol hon drwy greu swyddi mewn amrywiaeth eang o sectorau ac mewn meysydd o ddiddordeb i'r unigolion.

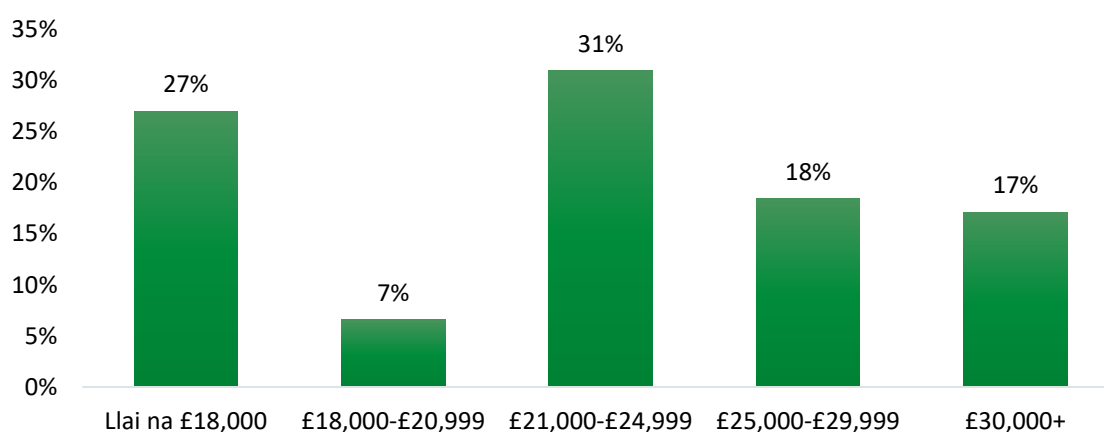
¹¹ Mae'r ffigyrau hyn yn cyfeirio at y nifer o gyflogeion cyn derbyn cymorth.

O edrych ar yr unigolion a gafodd gyfleoedd gwaith trwy Elfen Gyrfaol yn benodol, nododd tri chwarter ohonynt eu bod yn bwriadu gweithio yn yr un maes ac roedd nifer ohonynt eisoes wedi cadw eu rôl gyda'r un cwmni neu'n gobeithio gwneud hynny. Dengys hyn bod y cymorth wedi bod o fudd o ran rhoi profiad perthnasol i unigolion ddatblygu gyrfa mewn maes perthnasol.

Gwyddom hefyd mai pobl leol¹² aeth i 94% o'r swyddi. Roedd 81% yn siaradwyr Cymraeg rhugl, a 18% yn siarad Cymraeg at lefel canolraddol (9%) neu lefel mynediad (8%).¹³ Roedd dau draen (66%) ohonynt yn hyderus 'i raddau helaeth' y byddai'r swyddi'n parhau tu hwnt i ddiwedd oes rhaglen ARFOR ym mis Mawrth 2025, tra dywedodd 16% arall eu bod yn hyderus 'i ryw raddau'.

Y prif wendid o ran ansawdd y swyddi o bosibl oedd lefel y cyflog. Eto amrywiai hyn yn fawr, fel y gwelwn yn Ffigwr 6.1 isod.

Ffigwr 6.1: Lefel cyflog y swyddi a grëwyd yn sgil y cynlluniau cymorthdaliadau

Ffynhonnell: Ymgynghoriad â buddiolwyr ARFOR (busnesau) (data ar gyfer 152 o swyddi a adroddwyd gan 77 o fuddiolwyr a dderbyniodd grant wrth Gymunedau Mentrus neu elfen Gyrfaedd Llwyddo'n Lleol)

Ar y cyfan, mae'r swyddi a grëwyd yn rhai priodol er bod gormod o bwyslais o bosibl ar swyddi isel eu cyflog. Rhoddir enghreifftiau isod o'r sylwadau a wnaed gan fusnesau am y math o gyfleoedd gwaith a grëwyd.

“Helpodd arian ARFOR i greu tair swydd newydd gan gynnwys cogydd a staff blaen tŷ. Roedd y grant wedi ein galluogi i adnewyddu cegin y dafarn sy'n eiddo i'r gymuned.” (Buddiolwr Cymunedau Mentrus)

¹² Diffinnir hyn yn bobl oedd yn byw o fewn 10 milltir o'r lle gwaith.

¹³ Nid oedd gan 1% unrhyw sgiliau Cymraeg o gwbl.

“Helpodd grant ARFOR i greu swydd Ymchwilydd Prosiect. Roeddent wedi dychwelyd o’r Brifysgol ac nid oeddent wedi gallu dod o hyd i swydd arall yn y sir. Roedd y swydd hon yn llawn amser ac yn gysylltiedig â’u gradd.” (Buddiolwr Llwyddo’n Lleol)

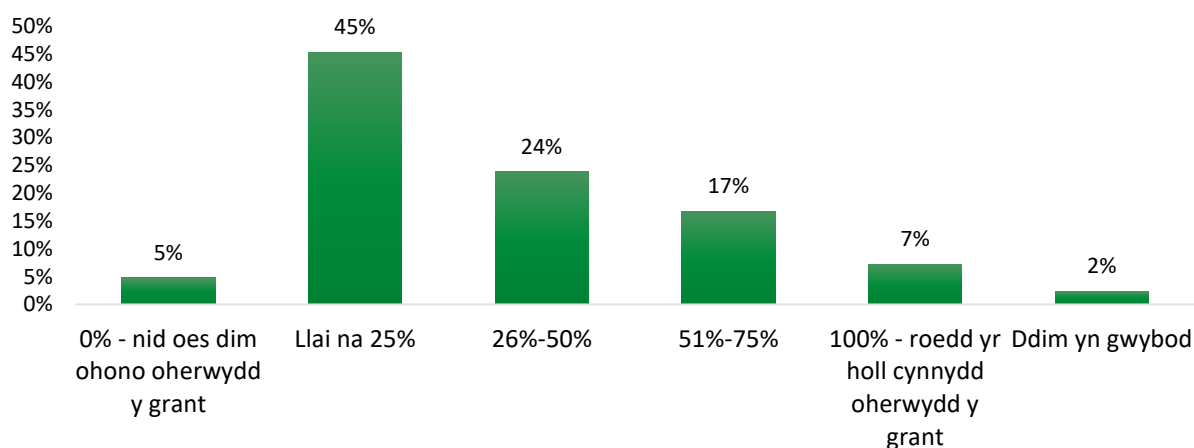
“The ARFOR grant helped us to recruit a local young person to work as a full-time chartered surveyor. She had grown up in the region and wanted to come back after qualifying and ARFOR helped her do that by supporting us with just under half of her £28,000 annual salary.” (Buddiolwr Llwyddo’n Lleol)

Trosiant

Mesurwyd yn ogystal effaith y cynlluniau cymorthdaliadau ar unrhyw gynnydd yn nhrosiant busnesau. Dywedodd 75% o dderbynwyr grantiau bod y cymorth ariannol wedi cael effaith cadarnhaol ar eu trosiant. Roedd hyn yn bennaf oherwydd y cynnyrch a’r gwasanaethau newydd (78%) a grëwyd yn dilyn derbyn y cymorth ariannol, tra adroddodd bron i hanner (48%) bod y gwelliant i’w cynnig Cymraeg wedi helpu i ddenu cwsmeriaid newydd.

Dadansoddwyd yr effaith ar drosiant busnesau ymhellach trwy ofyn am y ffigyrau cyn ac ar ôl derbyn cymorth, ac yna gofyn iddynt amcangyfrif faint o’r cynnydd y gellid ei briodoli i’r cymorth. Nodwn, fodd bynnag, mai sampl fach o’r ymatebwyr oedd yn fodlon rhannu’r data hwn. O’r rheiny a wnaeth, dywedodd 81% bod eu trosiant wedi cynyddu ers derbyn y cymorth. Roedd maint yr union gynnydd yn amrywio’n fawr, yn dibynnu ar faint cychwynnol y busnesau. Gwelwyd amrywiaeth fawr hefyd yn y graddau y credwyd mai ARFOR oedd yn gyfrifol am y newid hwn, fel y dangosir yn Ffigwr 6.2 isod. Yn fras, gellid rhannu’r ymatebwyr yn ddwy garfan: un grŵp (45%) yn nodi bod ARFOR yn gyfrifol am ganran cymharol fach o’u cynnydd mewn trosiant, a grŵp tebyg o ran maint (48%) yn nodi bod ARFOR yn gyfrifol am o leiaf 25% o’u twf.

Ffigwr 6.2: (Os yw trosiant wedi cynyddu) Pa gyfran o’r newid hwn yn eich trosiant oedd o ganlyniad i’r grant a dderbyniwyd yn unig?

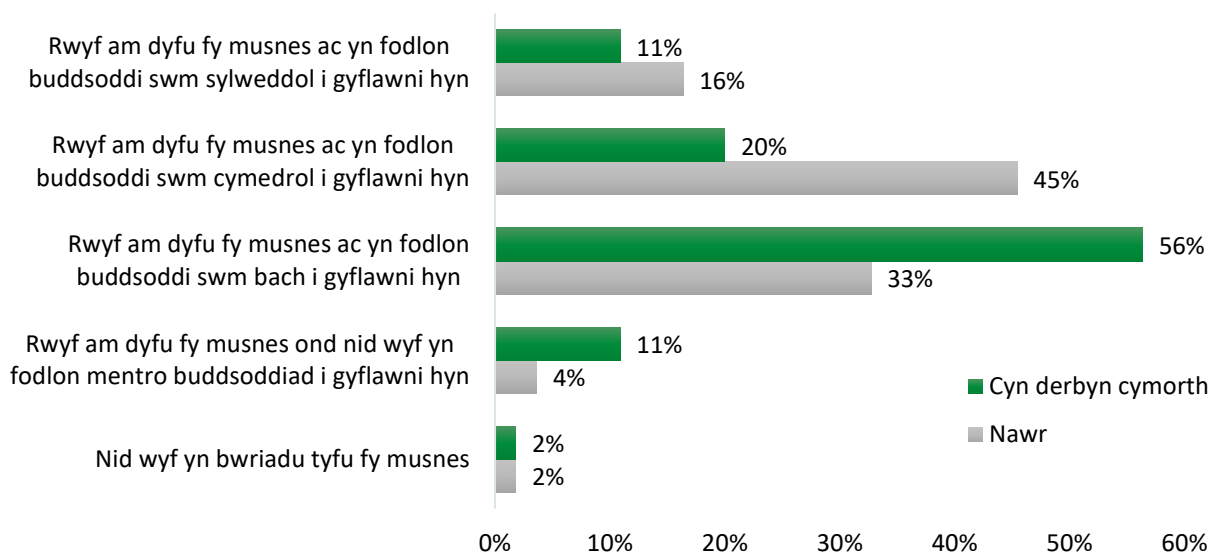
Ffynhonnell: Ymgynghoriad â buddiolwyr ARFOR (busnesau) (n=42)

Trwy ddefnyddio'r data hwn, amcangyfrifwn fod y cymorth ar gyfartaledd wedi arwain at dwf o ychydig dros £23,000 yn nhrosiant derbynwyr y grantiau, sydd yn gyfystyr i effaith o £3.9 miliwn drwyddi draw. Dylid trin y data hwn yn ofalus gan ei fod yn seiliedig ar dybiaethau eang ac ar sampl cyfyng (sampl o 42, sef 26% o'r holl fusnesau). Er hynny, mae'n cynnig brasamcan defnyddiol o faint yr effaith. Mae'r ffigwr yn debyg iawn i swm y grantiau a ddyrannwyd, sef tua £4.1 miliwn, a hyn yn awgrymu mai bychan yw'r enillion o ran effaith economaidd. Ar yr un pryd, mae'n debygol y bydd yr ymyriad yn parhau i gael rhywfaint o fudd i'r busnesau a gefnogwyd am flynyddoedd i ddod o ganlyniad i'r cynnyrch, gwasanaethau ac unrhyw welliannau eraill y buddsoddwyd ynddynt.

Tu hwnt i'r data caled, roedd swyddogion ARFOR o'r farn bod y cymorth wedi cael effaith mwy pellgyrhaeddol ar rai busnesau drwy gynyddu eu huchelgeisiau twf. Nodwyd bod y perchnogion yn aml wedi bod yn rhedeg busnesau ers blynyddoedd i fedru eu cynnal nhw a'u teuluoedd, ond bod y profiad o recriwtio gweithwyr yn dilyn buddsoddiad ARFOR wedi newid eu hargraff am eu busnesau a chynyddu eu hawydd i dyfu. Yn ôl un swyddog: *"Mae'n teimlo fel petaen ni wedi tanio rhywbeth ynddynt"*.

Roedd tystiolaeth o'r newid hwn yn ein hymgyngoriad â busnesau pan ofynnwyd sawl cwestiwn i weld unrhyw newid o ran agweddau, dyheadau, a diwylliant busnesau. Pan ofynnwyd yn uniongyrchol, dywedodd 68% bod y cymorth wedi cynyddu eu dyheadau o ran tyfu eu busnesau. Gwelwyd ychydig o gynydd yn y parodrwydd i fuddsoddi symiau mwy o faint i dyfu eu busnesau hefyd, fel y gallwn weld yn Ffigwr 6.3 isod.

Ffigwr 6.3: Agwedd tuag at fuddsoddi a thwf cyn ac ar ôl derbyn cymorth

Ffynhonnell: Ymgynghoriad â buddiolwyr ARFOR (busnesau) (n=55)

Yn olaf, dywedodd 80% fod ganddynt gynlluniau ar gyfer gwneud buddsoddiadau pellach yn ystod y ddwy flynedd nesaf. Awgryma hyn oll fod y rhaglen wedi cael rhywfaint o effaith ar gynyddu'r awydd i dyfu ac felly gellir disgwyl gweld canlyniad economaidd cadarnhaol pellach yn y dyfodol.

Ychwanegedd

Tystiolaeth gymysg a gafwyd ynghylch ychwanegedd (*additionality*),¹⁴ sef yr effaith ar gynyddu cyflogaeth a throsiant buddiolwyr. Ar yr un llaw, dywedodd 78% o fusnesau nad oedd ganddynt yr arian ar gyfer y buddsoddiad heb y grant a dywedodd 82% fod angen y cyllid arnynt er mwyn lleihau'r risg i'r busnes o wneud y buddsoddiad. Ar y llaw arall, dim ond 31% a adroddodd na fyddant wedi gwneud y buddsoddiad o gwbl heb y grant. Nododd y rhan fwyaf o fusnesau effaith rannol o ran ychwanegedd, gyda 43% yn nodi bod y grant wedi eu galluogi i gynyddu maint eu buddsoddiad a 24% yn nodi bod yr ymyriad wedi cyflymu eu buddsoddiad. Tra bod hyn yn dangos bod yr ymyriadau wedi esgor ar effaith cyflymu ac wedi hwyluso buddsoddiadau gwell neu fwy priodol, awgrymir hefyd y byddai rhywfaint o'r canlyniadau a ddisgrifir uchod wedi digwydd beth bynnag heb gymorth.

Mae'n bwysig hefyd ystyried a fyddai modd i'r busnesau gael cymorth tebyg trwy gyrrff eraill. Dim ond 55% a gytunai â'r datganiad 'Nid oeddwn yn gallu cael benthyciad na chyllid ar gyfer y buddsoddiad hwn drwy ddulliau eraill' a dim ond 36% ddywedodd eu bod wedi chwilio am gymorth oddi wrth raglenni / gwasanaethau eraill i ariannu'r prosiect. Nodir i 50% ddweud eu bod eisoes wedi cael cymorth ariannol gan raglen neu wasanaeth arall yn y tair blynedd diwethaf. Gellir cwestiynu felly gwerth ychwanegol rhai o'r buddsoddiadau hyn, er bod nifer yn grediniol fod y cymorth yn hanfodol i'w galluogi i wneud y buddsoddiad i'r maint a'r amserlen a welwyd.

"I have a small, new business and couldn't afford to build the new gym and equip it without the funding. I had looked at loans, but they would have crippled the business with repayments. I had applied for other grants but they weren't suitable for a small business like mine and was turned down." (Buddiolwr Cymunedau Mentrus)

Yn olaf, nodwn fod risg uchel o ddadleoli o gofio bod canran uchel o gystadleuwyr buddiolwyr y rhaglen hefyd wedi eu lleoli yn y rhanbarth. Yn wir, awgryma'r dystiolaeth o'n hymngynghoriad fod 48%, ar gyfartaledd, o brif gystadleuwyr y buddiolwyr yn rhai lleol. Mae hyn yn creu'r risg bod y twf a gynhyrchwyd i'r buddiolwyr yn cael effaith andwyol ar fusnesau eraill yn y rhanbarth, ac felly yn cyfyngu ar yr effaith economaidd 'net'.

At ei gilydd felly, nid oes tystiolaeth gref i awgrymu bod y cynlluniau grant yn cynrychioli gwerth da am arian ar fetrig ariannol sylfaenol.

¹⁴ Ychwanegedd (*additionality*) yw'r graddau y mae gweithgaredd yn digwydd o ganlyniad i'r ymyriad, naill ai yn digwydd o gwbl, ar raddfa fwy, yn gyflymach neu mewn ardal neu grŵp targed dynodedig penodol.

6.1.2 Mentergarwch

Roedd 46% o'r unigolion a gafodd gymorth drwy Elfen Mentro eisoes wedi dechrau eu busnesau eu hunain ac 17% arall ar fin gwneud hynny¹⁵. Os ydym yn cyffredinoli canfyddiadau'r arolwg i'r boblogaeth ehangach a gafodd gefnogaeth, gallwn amcangyfrif bod bron i 60 o bobl ifanc naill ai eisoes wedi dechrau eu busnesau eu hunain neu ar fin gwneud hynny. Prif effaith cymorth ARFOR oedd cyflymu'r broses hon o sefydlu busnes, gyda 77% (10 o 13 o fewn ein sampl) o'r rheiny a oedd eisoes wedi dechrau busnes yn tybio y byddent wedi gwneud hynny beth bynnag heb y cymorth, ond y byddai wedi cymryd mwy o amser. Dywedodd 95% o'r busnesau newydd hyn eu bod yn gweithredu trwy gyfrwng y Gymraeg yn bennaf (63%) neu'n rhoi pwyslais cyfartal ar y Gymraeg a'r Saesneg.

Gwelwyd sefydlu busnesau newydd yn sgil cymorth Cymunedau Mentrus yn ogystal. O'r 11 a ymatebodd i'n harolwg yn dweud mai eu hamcan oedd datblygu busnes neu fenter newydd, dywedodd 9 ohonynt eu bod eisoes wedi lansio'r busnesau hyn. Ar y sail hon, amcangyfrifwn fod y cynllun wedi arwain at 18 o fusnesau newydd.

Gwelwyd nifer o is-brosiectau ac elfennau eraill ARFOR yn sbarduno mentergarwch yn ogystal. Enghraifft o hyn yw'r cymorth a roddwyd i glybiau rygbi trwy Elfen Mentro i'w helpu i gynnal digwyddiadau cymdeithasol. Adroddodd swyddogion ARFOR fod hyn wedi helpu i gryfhau cynaliadwyedd y mudiadau yn dilyn llwyddiant y digwyddiadau, gan roi hyder iddynt drefnu eu digwyddiadau eu hunain i'r dyfodol a thrwy hynny gynhyrchu incwm gwerthfawr i'r mudiadau.

6.2 Canlyniadau ar ddefnydd busnesau o'r iaith

Cafodd yr amod bod yn rhaid i unrhyw gymorth fod o fudd i'r Gymraeg ei ymgorffori ym mhrosesau cytundebol ac ymgeisio'r cynlluniau cymorthdaliadau Cymunedau Mentrus. O ganlyniad, gwelwyd dwy garfan o brosiectau yn cael eu hariannu, sef y rheiny oedd yn ymwneud â chynyddu defnydd o'r Gymraeg yn uniongyrchol a'r rheiny oedd yn canolbwyntio ar greu cyfleoedd gwaith i siaradwyr Cymraeg (neu gyfuniad o'r ddau). Adroddodd 53% o dderbynwyr grantiau iddynt ddefnyddio'r cyllid (yn rhannol) er mwyn greu gofodau Cymraeg ac roedd hwn yn amcan canolog i'r Gronfa Her yn ogystal.

Roedd yr effaith ar greu gofodau Cymraeg yn amlwg, gyda busnesau yn nodi bod y Gymraeg yn fwy gweladwy yn eu gweithleoedd ac yn cael ei defnyddio'n amlach yno. Roedd prosiectau'r Gronfa Her wedi greu gofodau Cymraeg amrywiol mewn sawl cyd-destun gwahanol, a rhoddir rhai enghreifftiau isod.

"This will be the first Welsh language e-sports tournament. It will increase the amount of content created online in Welsh. We are creating 4 venues

¹⁵ Seilir y datganiad hwn ar ganfyddiadau ein harolwg o'r unigolion wnaeth derbyn cymorth wrth elfen Mentro Llwyddo'n Lleol (sampl o 41)

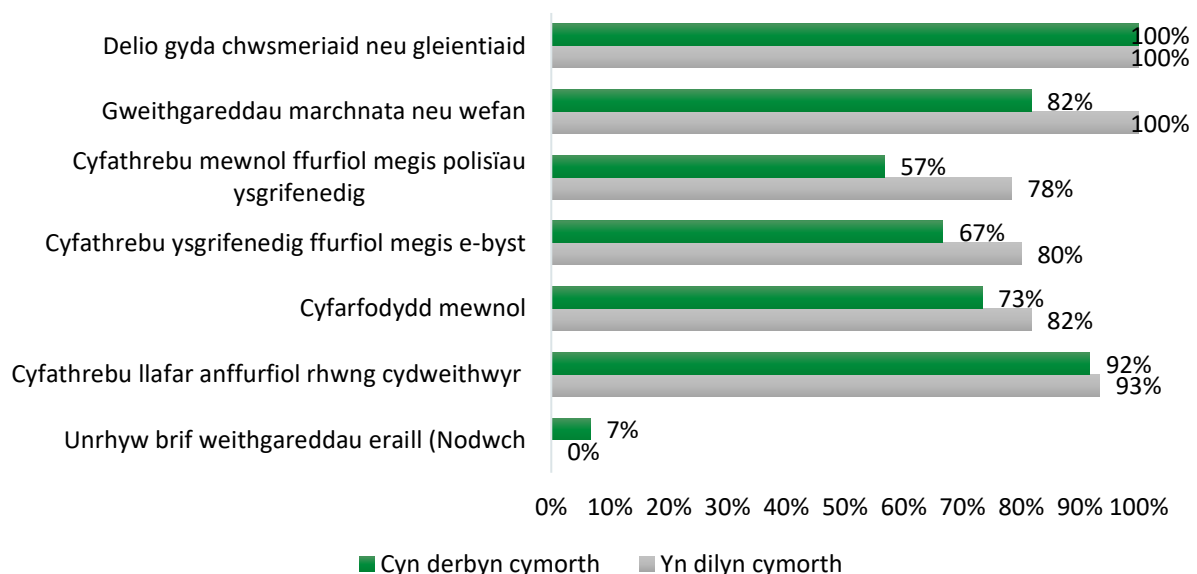
in the region which are all completely bilingual. There is an online portal for all of the e-sports players to talk in Welsh.” (Buddiolwr Cronfa Her)

“All of our staff were Welsh speaking before the ARFOR support. However the ARFOR support has meant we have been able to have all of our signage, marketing and branding be bilingual for the first time. This encourages more of our customers to talk to us in Welsh.” (Buddiolwr Cymunedau Mentrus)

“Everything in the cafe / bar is bilingual with Welsh first including branding, marketing menus and signage. All staff are Welsh speaking and have Welsh speaker badges. We play Welsh-language music in the cafe. Have Welsh-language story and poetry events and gigs. We have also hosted Give Welsh a Go events.” (Buddiolwr Cymunedau Mentrus)

Gofynnwyd sawl cwestiwn er mwyn canfod y newid yn nefnydd busnesau o’r Gymraeg mewn cyd-destunau gwahanol yn dilyn derbyn cymorth. Teg dweud mai busnesau Cymraeg eu hiaith a gefnogwyd gan ARFOR i raddau. Fel y gwelwn yn Ffigwr 6.4 isod, roeddent oll yn cynnig gwasanaeth i gwsmeriaid trwy gyfrwng y Gymraeg cyn derbyn cymorth a nododd bron i bawb fod cydweithwyr yn siarad Cymraeg wrth gyfathrebu’n anffurfiol â’i gilydd. Yn wir, gwelwn fod y mwyafrif yn defnyddio’r Gymraeg ym mhob senario a amlinellir isod. Ar yr un pryd, gwelwn fod cynnydd sylweddol mewn tri metrig, sef y canran a nododd eu bod yn defnyddio’r Gymraeg yn eu cyfathrebu ffurfiol mewnol ac ysgrifenedig ynghyd â’u gweithgareddau marchnata.

Ffigwr 6.4: Defnydd staff o’r Gymraeg yn y gweithle cyn ac ar ôl derbyn cymorth

Ffynhonnell: Ymgynghoriad â buddiolwyr ARFOR (busnesau) (n=60)

Gwelwyd cynnydd hefyd yng nghanran y busnesau a asesai sgiliau Cymraeg ymgeiswyr fel rhan o'u proses recriwtio (66% cyn y cymorth yn codi i 98% ar ôl ei gael) ac yn y canran a ddywedai ei bod hi'n 'bwysig iawn' iddynt gael staff sydd â sgiliau Cymraeg yn eu safle gwaith (69% cyn cael y cymorth yn codi i 87% ar ôl ei gael).

6.2.1 Asesiad Etic Lab

Ceir tystiolaeth bellach o'r cynnydd hwn drwy waith ymchwil ein partner, Etic Lab. Mae Etic Lab wedi bod yn casglu ystod o ddata ar gyfer y prosiect hwn, ac, o ddiddordeb penodol i'r adran hon, casglwyd newidyn neu sgôr cyfansawdd ar ddefnydd y Gymraeg mewn busnesau. Mae'r newidyn hwn yn sgôr cyfansawdd o ddefnydd Cymraeg busnesau ar eu gwefannau ac felly yn rhoi procsi i ni o ddefnydd Cymraeg cyffredinol cwmnïau. Fe'i cyfrifir drwy weithio allan pa ganran o wefan cwmni sydd un ai wedi ei ysgrifennu yn Gymraeg neu wedi ei gyfieithu. Mae sgôr wedyn rhwng sero ac un yn dynodi pa mor 'Gymraeg' yw gwefan y cwmni gyda sgôr o un yn golygu bod y wefan i gyd ar gael yn Gymraeg a sgôr o sero yn golygu fod dim Cymraeg ar y wefan.

Defnyddiwyd y data hwn er mwyn cymharu sgôr busnesau oedd wedi cael cymorth gan ARFOR â'r busnesau hynny na chafodd er mwyn gweld effaith yr ymyriad. Roedd y canlyniadau o'r dadansoddiad ystadegol hwn yn dangos bod derbyn cymorth gan ARFOR yn golygu fod cwmnïau yn 22% fwy tebygol o gael sgôr Cymraeg uchel na'r cwmnïau nad oedd wedi derbyn cymorth. Roedd y canlyniadau hyn yn ystadegol arwyddocaol ac yn atgyfnerthu'r adborth a dderbyniwyd gan fusnesau, sef bod yr ymyriad wedi arwain at gynnydd yn eu defnydd o'r Gymraeg.

6.3 Effaith ar batrymau mudo

Y tu hwnt i'r effeithiau uniongyrchol, y prif gyfraniad y gall ARFOR ei wneud yw trwy ei ddylanwad anuniongyrchol ar yr argraff neu'r canfyddiad sydd gan bobl am y rhanbarth a'r cyfleoedd economaidd ynddi. Yn wir, ymgais i newid meddylfryd ac agweddau tuag at y rhanbarth yw prif ddiben Llwyddo'n Lleol trwy'r ymgyrch marchnata. At hynny, roedd nifer o'r tîm darparu o'r farn bod y rhaglen wedi llwyddo i godi ymwybyddiaeth o'r brand ac wedi dechrau'r broses o newid meddylfryd.

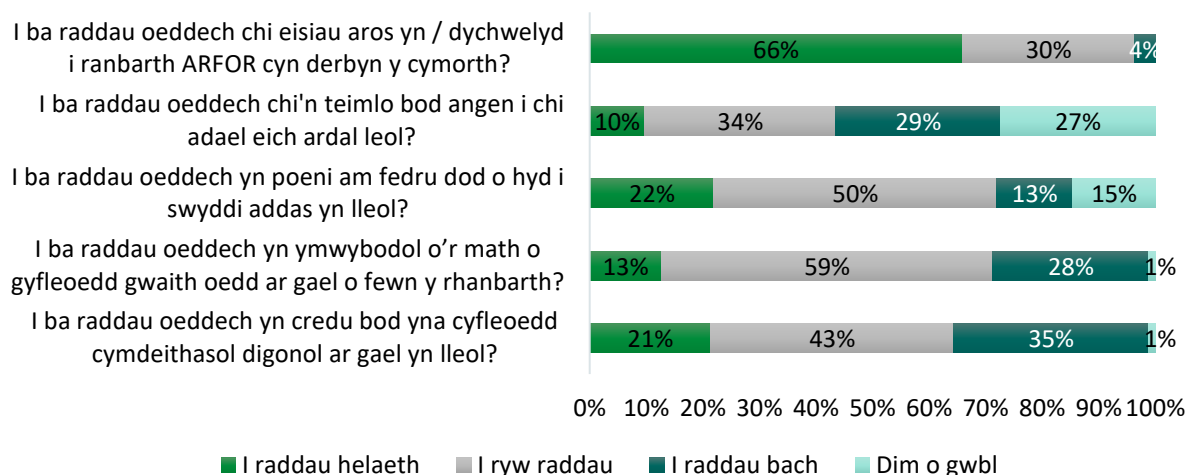
"[Rydyn] ni wedi dechrau herio'r stereoteip hwnnw nad ydych ond yn symud yn ôl i gefn gwlad Cymru pan fyddwn yn edrych i ymddeol." (Tîm darparu)

6.3.1 Effaith ar fuddiolwyr Llwyddo'n Lleol

Mae tystiolaeth dda o effaith y rhaglen ar y bobl ifanc a gefnogwyd yn uniongyrchol o ran eu hagweddau a'u cymhellion i aros neu ddychwelyd i'r ardal. Gofynnwyd sawl cwestiwn ar hyn yn ein hymgyngoriad, sef yr arolwg o 80 o unigolion a oedd wedi derbyn cymorth o ffrwd waith Llwyddo'n Lleol.

I ddechrau arni, archwiliwyd llinell sylfaen yr unigolion a gafodd gymorth gan ofyn am eu hagweddau am y cyfleoedd oedd ar gael yn y rhanbarth a'u hawydd i aros / dychwelyd cyn derbyn cymorth. Gwelwn yn Ffigwr 6.5 isod bod awydd cryf i aros neu ddychwelyd, ond bod canran mawr (73%) hefyd yn nodi eu bod yn teimlo bod angen iddynt adael o leiaf i 'raddau bach'. Y prif reswm a roddwyd am hyn oedd yr angen i ddod o hyd i swyddi neu gyfleoedd gwell (71%).

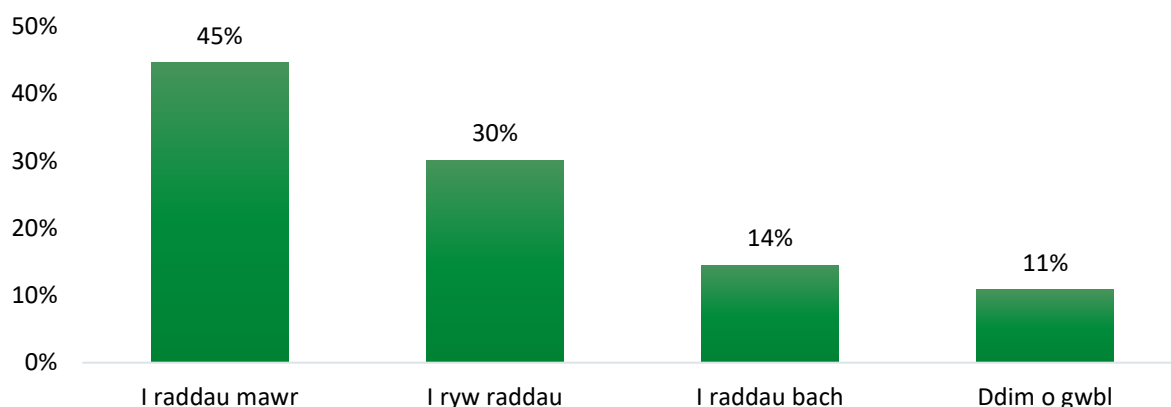
Ffigwr 6.5: Agweddau llinell sylfaen buddiolwyr Llwyddo'n Lleol (unigolion)

Ffynhonnell: Arolwg ar-lein o fuddiolwyr ARFOR (unigolion) (n=82, 62, 82, 87, 84)

Ar ôl cael y cymorth, gwelwyd 99% (83/84) o'r ymatebwyr i'n harolwg oedd yn byw yn y rhanbarth cyn derbyn cymorth yn nodi eu bod wedi aros. Y prif bennawd, o bosibl, oedd i 72% o ymatebwyr i'n harolwg ddweud bod y rhaglen wedi dylanwadu ar eu penderfyniad i aros i fyw yn y rhanbarth a 45% yn dewis y sgôr uchaf 'i raddau helaeth'.

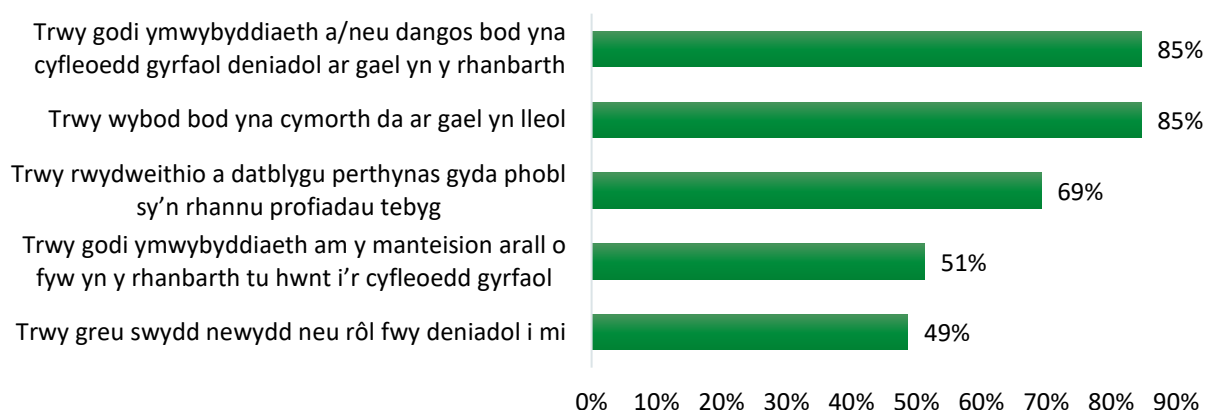
Ffigwr 6.6: I ba raddau y mae'r cymorth gan ARFOR wedi dylanwadu ar eich penderfyniad i aros / dychwelyd i'r ardal?

Ffynhonnell: Arolwg ar-lein i fuddiolwyr ARFOR (unigolion) (n=83)

Mae'r rhesymau y tu ôl i'r ymateb cadarnhaol hwn i'w gweld yn Ffigwr 6.7. Yn bwysig iawn, adroddodd y mwyafrif helaeth fod yr ymyriad wedi cynyddu eu hymwybyddiaeth a dangos bod cyfleoedd gyrfa deniadol ar gael, sef prif amcan ymgyrch Llwyddo'n Lleol. Nododd bron i hanner effaith fwy uniongyrchol, sef mai'r swydd neu rôl fwy deniadol a gawsant o ganlyniad i'r ymyriad yw'r rheswm eu bod yn fwy awyddus i aros yn y rhanbarth. Mae hyn yn gyson â chanfyddiadau eraill o'r arolwg, lle nododd 56% mewn ymateb i gwestiwn arall fod ganddynt swydd well yn dilyn y cymorth.

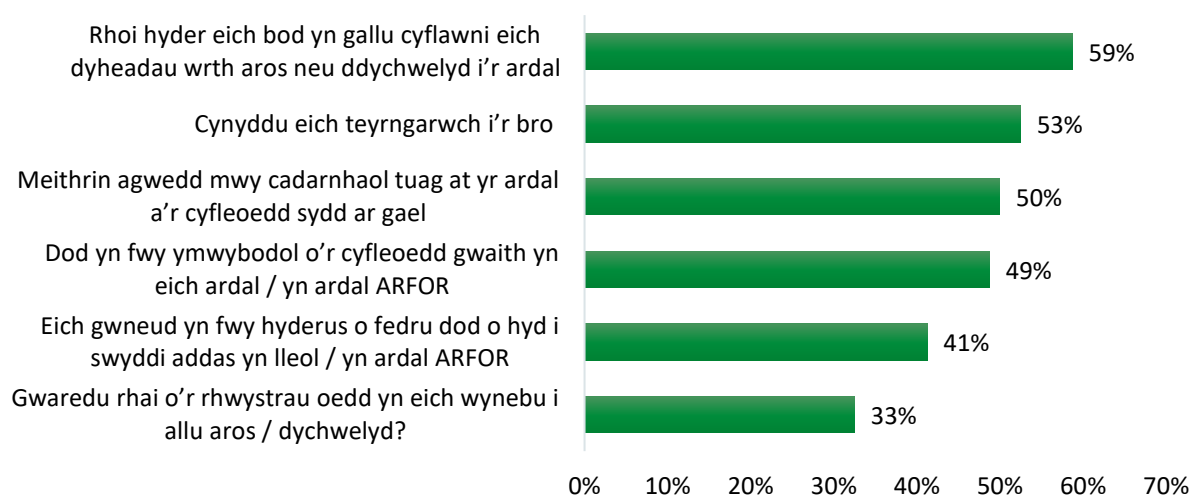
Ffigwr 6.7: Ym mha ffordd mae ARFOR wedi dylanwadu ar eich penderfyniad i aros / dychwelyd i'r ardal?

Ffynhonnell: Arolwg ar-lein i fuddiolwyr ARFOR (unigolion) (n=39)

Gwelwn effaith yr ymgyrch a'r ymyriad uniongyrchol ymhellach yn Ffigwr 6.8 isod o ran cynyddu hyder ac agweddau unigolion ynghylch y cyfleoedd sydd ar gael yn lleol a bod modd cyflawni eu dyheadau trwy aros yn lleol.

Ffigwr 6.8: Canlyniadau cymorth Llwyddo'n Lleol

Ffynhonnell: Arolwg ar-lein i fuddiolwyr ARFOR (unigolion) (n=80)

6.3.2 Casgliadau ar batrymau mudo

Mae'n glir bod Llwyddo'n Lleol wedi cael yr effaith a gynlluniwyd ar yr unigolion a gefnogwyd, a hynny'n uniongyrchol trwy roi cyfleoedd gwell iddynt ond hefyd trwy newid eu dehongliad o'r cyfleoedd sy'n bodoli yn y rhanbarth a meithrin agweddau llawer mwy cadarnhaol. Canlyniad hyn yw bod bron i'r holl fuddiolwyr uniongyrchol wedi penderfynu aros. Gallwn ddod i'r casgliad felly bod ARFOR wedi cael effaith gadarnhaol ar batrymau mudo'r buddiolwyr uniongyrchol. Y cwestiwn mawr na allwn ei ateb yw: i ba raddau mae ymgyrch y rhaglen wedi dylanwadu ar batrymau mudo yn fwy cyffredinol trwy newid canfyddiadau pobl ifanc yn fwy pellgyrhaeddol (h.y. y tu hwnt i'r buddiolwyr uniongyrchol) o'r cyfleoedd sydd ar gael yn y rhanbarth? Mae hwn yn gwestiwn anodd iawn i'w ateb ac yn gofyn am ymchwil llawer ehangach sy'n gallu mesur agweddau pobl ifanc yn y boblogaeth ehangach ac sy'n gallu dynodi newidiadau dros amser.

6.4 Dysgu gwersi a phrif ffrydio

Mae ARFOR yn sicr wedi arwain at lawer o ddysgu defnyddiol a dyma oedd un o'r prif amcanion. Comisiynwyd ymchwil i ddysgu mwy am natur y berthynas rhwng economi ac iaith trwy'r astudiaeth gwerthuso a dysgu ehangach hwn a thrwy brosiectau'r Gronfa Her, a daeth nifer o wersi defnyddiol i'r amlwg a all lywio datblygiadau pellach a chyfleoedd i brif ffrydio. Mae gweddill y bennod hon yn trafod y materion hyn.

6.4.1 Canfyddiadau ymchwil Prifysgol Aberystwyth

Lluniwyd sawl papur ac adroddiad byr yn dilyn ymchwil a gynhaliwyd gan Brifysgol Aberystwyth fel rhan o'r astudiaeth hwn er mwyn archwilio'r cysylltiad rhwng economi ac iaith (ynghyd â materion perthnasol eraill).

Cyhoeddwyd **Adroddiad Briffio 'ARFOR, allfudo a'r Gymraeg'** ym mis Ionawr 2024¹⁶ a hwn yn trafod gwersi o ymchwil cyfoes ym maes allfudo. Trafodwyd agweddau siaradwyr Cymraeg ifanc tuag at fywyd yng nghefn gwlad Cymru, y ffactorau sydd yn cymell allfudo a'r ffactorau sydd yn dylanwadu ar fudo dychweliadol. Dangosodd bod ffactorau gwahanol yn dueddol o ddylanwadu ar y ddau ffenomenon hyn (allfudo a mudo dychweliadol) ac felly bod angen ymdrin â'r materion mewn ffyrdd gwahanol. Tynnwyd sylw hefyd at y cyfle i ddefnyddio teipolegau o agweddau pobl ifanc o Gymru ynglŷn â mudo er mwyn nodi sut i fynd i'r afael â'r her ar gyfer grwpiau gwahanol, a'i bod hi'n werth dehongli tueddiadau mudo trwy ddefnyddio modelau cwrs bywyd. Dylid rhoi ystyriaeth i ganfyddiadau'r ymchwil hwn wrth lunio unrhyw bolisïau neu ymyriadau sydd yn ymwneud â her pobl ifanc yn gadael cefn gwlad Cymru.

¹⁶ Dr Huw Lewis a Dr Lowri Cunningham Wynn o Brifysgol Aberystwyth, Adroddiad Briffio 'ARFOR, allfudo a'r Gymraeg: Gwersi o ymchwil cyfoes ym maes allfudo i gefnogi gwaith rhaglen ARFOR II', Ionawr 2024.

Cyhoeddwyd **Adroddiad Briffio ‘Tu Hwnt i ARFOR: strategaethau datblygu economaidd a’r Gymraeg’** ym mis Chwefror 2025.¹⁷ Yn ddo trafodir i ba raddau y mae ystyriaeth i’r Gymraeg wedi ei hintegreiddio yn y broses o lunio cynlluniau a mentrau datblygu economaidd Cymreig allweddol. Canfuwyd bod gwahaniaeth amlwg rhwng lefel yr ystyriaeth a roddwyd i’r Gymraeg yn y strategaethau economaidd a gyhoeddwyd gan Lywodraeth Cymru o gymharu â’r dogfennau a gyhoeddwyd gan Uchelgais Gogledd Cymru, Tyfu Canolbarth Cymru a Dinas-Ranbarth Bae Abertawe. Roedd y canfyddiadau’n dangos bod gwelliant graddol yn y graddau yr ymddengys bod ystyriaeth i’r Gymraeg wedi’i hintegreiddio yn y broses o ddatblygu strategaethau datblygu economaidd Llywodraeth Cymru yn ystod y cyfnod rhwng 2002-21, (ond bod hyn wedi’i wyrddroi pan gyhoeddwyd strategaeth ddiweddaraf Llywodraeth Cymru yn 2023). Mewn cyferbyniad, mae’r canfyddiadau’n awgrymu mai ystyriaeth ymylol fu’r Gymraeg yn natblygiad y bargeinion twf.

Gwnaethpwyd chwe argymhelliad ar sail canfyddiadau’r astudiaeth er mwyn annog gwell cydlynid polisi rhwng gwahanol strategaethau ac ymyriadau datblygu economaidd. Yn benodol i ddyfodol ARFOR (neu unrhyw raglen / corff sydd ag amcanion tebyg), nodwyd ei bod yn hollbwysig rhoi rhagor o ystyriaeth i’w pherthynas â strwythurau economaidd rhanbarthol eraill, ac yn benodol â’r tair bargaen twf a dinesig. Mae’n dweud bod capasiti ARFOR i ddarparu ymyriadau economaidd sydd o fudd i’r Gymraeg yn debygol o gael ei danseilio os bydd mentrau llawer mwy sylweddol a mwy hirdymor yn parhau i drin amcanion o’r fath fel ystyriaethau ymylol. Nodwyd felly ei bod yn hanfodol i amcanion unrhyw raglen neu gorff yn y dyfodol gael eu deall a’u hatgyfnerthu gan strwythurau datblygu economaidd eraill.

Cyhoeddwyd **Adroddiad Briffio ‘ARFOR, gweithleoedd a’r Gymraeg’** ym mis Mai 2025¹⁸ er mwyn nodi arfer da yn y berthynas rhwng yr economi a’r iaith a’r gweithle ar sail dysgu o brofiad Gwlad y Basg ynghyd ag ymchwil yng Nghymru. Cafwyd 13 o argymhellion yn cynnig amryw o syniadau i gynyddu’r defnydd o’r Gymraeg mewn gweithleoedd, gan gynnwys cryfhau’r gydnabyddiaeth ynghylch arwyddocâd gweithleoedd ym maes cynllunio iaith, cynnig syniad o ddatblygu menter i rannu arfer da, ymgorffori rheolaeth iaith mewn cyrff sy’n hyrwyddo arferion rheolaeth uwch, a sawl argymhelliad yn ymwneud a rôl mentrau cymdeithasol wrth gynyddu ystyriaethau ieithyddol mewn gweithleoedd.

Mae’r casgliad hwn o bapurau gan Brifysgol Aberystwyth yn cynnig dysgu defnyddiol a all helpu i lywio cynllunio ieithyddol, polisiau ac ymyriadau a ddaw i ddilyn rhaglen ARFOR 2.

¹⁷ Dr Huw Lewis o Brifysgol Aberystwyth, Adroddiad Briffio ‘Tu Hwnt i ARFOR: strategaethau datblygu economaidd a’r Gymraeg’, Chwefror 2025.

¹⁸ Dr Elin Royles o Brifysgol Aberystwyth, Adroddiad Briffio ‘ARFOR, gweithleoedd a’r Gymraeg: Gwersi arfer da o ran effaith gweithleoedd ar ieithoedd rhanbarthol neu leiafrifol i gefnogi gwaith rhaglen ARFOR II’, Mai 2025.

6.4.2 Prif wersi o brosiectau'r Gronfa Her

Y Gronfa Her oedd y brif ffrwd ariannwyd i beilota mentrau newydd a, thrwy wneud hynny, cynhyrchu dysgu. Wrth edrych ar y Gronfa Her yn ei chyfanrwydd, nid yw'r effaith gyffredinol ar yr economi na'r Gymraeg yn hollol eglur. Mae'n anodd asesu i ba raddau y gwnaeth y Gronfa wir gyfraniad at wella sefyllfa'r iaith a hyfywedd economaidd ardaloedd ARFOR. Bydd angen data mwy cynhwysfawr a dadansoddiadau trylwyr yn y dyfodol i fesur effaith y buddsoddiadau hyn ar yr economi a'r Gymraeg yn y rhanbarth ac i sicrhau bod yr adnoddau'n cael eu dyrannu'n effeithiol.

Mae'n werth nodi mai'r prosiectau hynny sydd wedi cynnwys elfen gref o ymchwil yw'r rhai sy'n tueddu i ragori ar y lleill. Mae hyn oherwydd eu bod wedi creu sylfaen o wybodaeth y gellid ei defnyddio i gynllunio ymyriadau yn y dyfodol a bod eu dylanwad a'u potensial i ymestyn tu hwnt i oes y rhaglen yn gryf.

Dyma'r prosiectau cryfaf yn hyn o beth, a'r rhai y dylid eu hystyried ar gyfer prif ffrydio neu ddatblygu ymhellach:

- 1) **Prosiect Prifysgol Cymru y Drindod Dewi Sant:** Iaith Gweithle, Iaith Gweithlu: Dadansoddi'r defnydd o'r Gymraeg mewn gweithleoedd ac ymysg y gweithlu yn siroedd ARFOR
- 2) **Cwmni IAITH:** Datblygu cadernid iaith i'r maes Gofal Plant
- 3) **Cwmni Bro Aelhaearn:** Prosiect tai ac iaith Antur Aelhaearn
- 4) Prosiectau **Prifysgol Bangor**
- 5) **Golwg:** Ymestyn y gwefannau bro ar draws ARFOR

6.4.3 Crynhoi prif wersi'r gwerthusiad

Mae nifer o ganfyddiadau o'r gwerthusiad hwn y gellir eu defnyddio i lywio ymyriadau a gweithgarwch perthnasol yn y dyfodol. Trafodir prif oblygiadau prosiectau'r Gronfa Her uchod. O ran y ffrydiau gwaith eraill, canfuwyd bod grantiau Cymunedau Mentrus wedi bod yn fuddiol i'r buddiolwyr uniongyrchol. Er hyn, gellir cwestiynu a yw'r enillion yn cynnig gwerth da am arian ac ai dyma yw'r defnydd gorau o gyllid rhaglen fel hon wrth ystyried maint y buddsoddiad y byddai ei angen i weld unrhyw newid ar lefel macro. Canfuwyd bod achos llawer cryfach dros barhad ymgyrch Llwyddo'n Lleol gan ei bod yn cynnig ffocws gwahanol i ymyriadau eraill ac wedi'i gyflwyno'n effeithiol, er bod bwch yn ein dealltwriaeth o effaith y rhaglen (os o gwbl) ar bobl oedd heb ymwneud yn uniongyrchol â'r rhaglen. Yn olaf, canfuwyd bod rhai enghreifftiau da o weithgareddau wedi'u cefnogi trwy Bwrlwm ARFOR. Y prif ddigwyddiad a ganmolwyd oedd y 'Gwobrau mwyaf Cymraeg y Byd', sef digwyddiad cymharol isel ei gost a ddenodd sylw da i'r enillwyr a llwyddo yn yr amcan i greu bwrlwm.

Mae sawl gwers ddefnyddiol ar ochr y prosesau a ddefnyddiwyd yn ogystal. Yn bennaf, mae'r gwerthusiad yn amlygu pwysigrwydd cael amserlen ddigon hir i gynllunio a chyflwyno'r rhaglen yn effeithiol heb orfod rhuthro penderfyniadau a gweithgareddau. Dangosir hefyd bwysigrwydd osgoi unrhyw amwysedd ynghylch union rôl y rhaglen wrth geisio ymateb i her mor fawr a chymhleth. Yn olaf, amlygir pwysigrwydd cael adnoddau priodol i gydlyn y strategol a sicrhau aliniad â gwasanaethau perthnasol a strwythurau economaidd rhanbarthol eraill. Trafodwn y prif wersi ymhellach ym mhennod olaf yr adroddiad.

7. Casgliadau ac argymhellion

Mae ARFOR 2 wedi cyflawni llawer mewn cyfnod byr ac wedi ennyn ymateb cadarnhaol iawn gan yr unigolion a busnesau a gymerodd ran yn y rhaglen. Mae ARFOR hefyd wedi cynhyrchu dysgu pwysig wrth bwyso a mesur sut y dylid mynd i'r afael â'r heriau sydd wrth wraidd y rhaglen.

Ar yr un pryd, mae cydnabyddiaeth eang bod maint a chymhlethdod yr her yn golygu na ellir ei datrys drwy raglen fyrhoedlog fel hon. Yn hytrach, mae angen dull hirdymor. Er bod achos cryf dros fuddsoddi pellach, mae'r gwerthusiad hwn yn dangos bod angen cynllunio mwy trylwyr i bennu'n glir bwrpas a gorchwyl gwaith y fenter.

Gwyddom fod ffactorau economaidd yn chwarae rôl bwysig ac yn cyfrannu at her pobl ifanc yn gadael cefn gwlad Cymru (a bod hynny'n cael effaith andwyol ar y Gymraeg). Ar yr un pryd, gwyddom fod y ffactorau sy'n dylanwadu ar bobl ifanc yn allfudo yn llawer ehangach na heriau economaidd yn unig. Gellid dadlau bod angen symud i ffwrdd o ganolbwyntio ar y berthynas rhwng economi ac iaith yn unig gan fod hynny'n rhannu'r broblem mewn modd artiffisial. Yn hytrach, dylai unrhyw raglen neu gorff a sefydlir yn y dyfodol ganolbwyntio ar yr her gyffredinol, sef dadboblogi siaradwyr Cymraeg ifanc o'r rhanbarth.

Er i'r dystiolaeth dangos bod ymyriadau ARFOR 2 wedi arwain at ganlyniadau economaidd cadarnhaol tymor-byr a bod hynny wedi dylanwadu ar batrymau mudo buddiolwyr ar lefel unigol, nid oes modd i raglen ar y raddfa hon ddatrys y broblem yn uniongyrchol. O ystyried hynny, byddai rhaglen ar raddfa ARFOR yn debygol o gael effaith mwy pellgyrhaeddol yn y dyfodol trwy symud tuag at rôl fwy strategol sydd yn ceisio dylanwadu, hwyluso a galluogi yn hytrach na cheisio gwyrddroi heriau strwythurol economaidd y rhanbarth yn uniongyrchol. Byddai hyn hefyd yn lleihau unrhyw berygl o ddyblygu gweithgareddau / ymyriadau eraill.

7.1 Argymhellion eang

Rhodddwn dri argymhelliad eang sy'n cynnig ffordd ymlaen ar gyfer buddsoddi pellach a datblygu polisi yn y maes hwn. Mae pob argymhelliad eang yn cynnwys cyfres o awgrymiadau manylach.

Argymhelliad 1: Sefydlu ymyriad hirdymor

Mae her mor fawr a chymhleth â'r un a drafodir yn yr adroddiad hwn yn gofyn am ymyriad hirdymor a sefydlog er mwyn gwneud gwir wahaniaeth. Yn wir, dyna oedd casgliad y Comisiwn Cymunedau Cymraeg yn ogystal wrth ystyried dyfodol ARFOR:

'Mae'r Comisiwn yn cydnabod cyfraniad gwerthfawr y rhaglen (ARFOR 2), ac yn awyddus fod dilyniant priodol yn digwydd yn y maes hollbwysig hwn. Mae'r Comisiwn o'r farn felly y dylai ARFOR, neu gorff tebyg, neu gorff arall... fod yn barhaol.' (Adroddiad Comisiwn Cymunedau Cymraeg)

Ein hargymhelliad yw y gallai rhaglen hirdymor yn y dyfodol fod yn un llai o faint a bod ganddi dîm o swyddogion craidd sydd yn gyfrifol am dair prif swyddogaeth:

- **Rhannu arfer da a chynnig arweiniad a chydlynid strategol.** Pwrpas hyn fyddai sicrhau bod yr ymdrechion i ddatrys her dadboblogi pobl ifanc o ardaloedd ARFOR, a'r effaith andwyol ar y Gymraeg, yn aros ar yr agenda wleidyddol. Yn ogystal, byddai gan y rhaglen rôl allweddol wrth gydlyn gweithgarwch cyrff, rhaglenni a phrosiectau sy'n weithgar yn y maes, er mwyn hybu cydweithio effeithiol a sicrhau y manteisir yn llawn ar gyfleoedd drwy uno ymdrechion lle bo'n briodol.
- **Ymchwilio, treialu a pheilotu.** Gall y rhaglen hefyd fod yn gyfrifol am fuddsoddi mewn blaenoriaethau a themâu sy'n dod i'r amlwg ym maes dadboblogi pobl ifanc. Gall hyn gynnwys prosiectau ymchwil neu brosiectau peilot perthnasol e.e. ariannu'r prosiect 'Cadw mewn Cysylltiad â Phobl Ifanc' sydd yn destun astudiaeth dichonoldeb ar hyn o bryd trwy'r Gronfa Her.
- **Marchnata a chyfathrebu.** Dylai'r corff neu raglen fod yn gyfrifol am ymgyrchoedd marchnata a chyfathrebu sy'n ceisio newid canfyddiad pobl ifanc o'r rhanbarth fel lle i fyw a gweithio ynddo. Gall hwn fod yn barhad o ymgyrch Llwyddo'n Lleol ac/neu fod yn llwyfan i gyfathrebu eraill gan y rhaglen.

Argymhelliad 2: Defnyddio 'cyfnod pontio' i gynllunio'n drylwyr ar gyfer yr ymyriad hirdymor

Rydym ar ddeall fod posibilrwydd yr ariannir 'cyfnod pontio' i sicrhau nad yw holl weithgarwch y rhaglen a'r gweithdrefnau sydd wedi eu sefydlu yn dod i ben yn sydyn ac yna yn gorfod cael eu hailsefydlu eto maes o law. Dylai'r flaenoriaeth ar gyfer unrhyw 'gyfnod pontio' sicrhau sefydlu pwrpas a gorchwyl gwaith clir, cynllunio ar gyfer ateb hirdymor, a chynnal, datblygu ymhellach neu brif ffrydio gweithgareddau ARFOR 2, pan fo hynny'n briodol. Ar sail ein gwerthusiad o'r rhaglen, argymhellwn y dylai hynny gynnwys yr elfennau canlynol:

- **Cynllunio ar gyfer y cyfnod nesaf / ateb hirdymor.** Hwn ddylai fod yn brif ddiben y cyfnod pontio – sef buddsoddi mewn gweithgarwch sy'n gallu cefnogi paratoi at atebion hirdymor. Un enghraifft o hyn yw'r cyfle i gomisiynu arbenigwyr ym maes newid ymddygiad, er mwyn deall yn well pa fath o negeseuon sy'n debygol o fod yn fwyaf effeithiol wrth geisio newid canfyddiadau pobl ifanc o'r ardal fel lle deniadol i fyw ynddi. Byddai'r ddealltwriaeth hon yn gallu llywio ymgyrchoedd cyfathrebu a marchnata yn y dyfodol. Rydym hefyd yn nodi mai'r prif 'fwlch data' ar hyn o bryd yw diffyg gwybodaeth am effaith y rhaglen hyd yma ar newid canfyddiadau pobl ifanc, y tu hwnt i'r rheiny sydd wedi elwa'n uniongyrchol. Felly, byddai ymchwil bellach i asesu'r effaith ar y lefel honno yn werthfawr iawn.
- **Parhau i gynnal ymgyrch 'Llwyddo'n Lleol' ar raddfa lai.** Nodwyd yn ein hymgyngoriad bod y ffrwd waith hon eisoes wedi creu digon o 'gynnwys' i gynnal yr ymgyrch marchnata am gyfnod i ddod. Argymhellwn felly y dylid sicrhau adnoddau i gynnal yr ymgyrch hon ac na fyddai angen buddsoddi mewn mwy o gymorth uniongyrchol i fusnesau ac unigolion trwy elfennau Llwyddo'n Lleol am y tro (h.y. dylid canolbwyntio ar yr ymgyrch marchnata ei hun yn unig).

- **Gweithio i ‘brif ffrydio’ elfennau llwyddiannus ac arloesol y rhaglen.** Ynghyd â’r argymhelliad i gynnal ymgyrch Llwyddo’n Lleol, mae cyfle i fuddsoddi ymhellach yng ngweithgareddau arloesol a llwyddiannus eraill y rhaglen. Er enghraifft, dylid ystyried prif ffrydio neu ddatblygu ymhellach rai o’r prosiectau mwyaf llwyddiannus a ariannwyd trwy’r Gronfa Her (y cyfeirir atynt yn adran 6.4.2). Dylid ystyried prif ffrydio rhai o weithgareddau ac is-brosiectau mwyaf llwyddiannus y ffrydiau gwaith eraill hefyd, megis gweithgaredd ‘Gwobrau mwyaf Cymraeg y Byd’ Bwrlwm ARFOR.

Argymhelliad 3: Defnyddio prif wersi’r ymchwil er mwyn llywio’r camau nesaf

Yn olaf, gwnaed sawl argymhelliad trwy ymchwil ehangach y comisiwn gwerthuso a dysgu a all helpu i lywio cynllunio ieithyddol, polisiâu, ac ymyriadau a fydd yn dilyn rhaglen ARFOR 2. Dylid rhoi sylw priodol i’r canfyddiadau hyn felly wrth gynllunio ymlaen.

7.2 Cloi

At ei gilydd, mae rhaglen ARFOR 2 i raddau helaeth wedi cyflawni’r hyn a gynlluniwyd ac yn wir mae wedi llwyddo i wneud llawer mewn cyfnod byr. Roedd yr amserlen dynn yn her i’r rhaglen. Gwelir hyn yn y diffyg amser i gynllunio yn drylwyr sydd o bosibl wedi cyfrannu at amwysedd ynghylch union rôl a phwras y rhaglen ac wedi arwain at orchwyl gwaith rhy eang. Serch hynny, mae’r rhaglen wedi cynhyrchu dysgu defnyddiol sydd yn gadael gwaddol pwysig i lunwyr polisi ac wedi gwneud cyfraniad pwysig i gynnal y drafodaeth a datblygu syniadaeth am atebion posibl i’r heriau craidd.

Mae ARFOR 2 eto wedi amlygu anferthedd yr her mae’r rhaglen wedi ceisio mynd i’r afael â hi a thanlinellu nad oes modd trawsnewid y sefyllfa mewn cyfnod mor fyr. Yn hytrach, mae’r her yn gofyn am ateb dwys, hirdymor, ac wedi’i gynllunio’n ofalus. Dylid defnyddio’r canfyddiadau o’r gwerthusiad hwn er mwyn helpu datblygu’r atebion hirdymor yma.

Cysylltwch â ni

0330 122 8658

wavehill@wavehill.com

wavehill.com

Dilynwch ni ar y cyfryngau cymdeithasol

@wavehilltweets

wavehill

Mae cyfyngiadau ar y ddogfen hon

Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr 2021–2026

Papur tystiolaeth ar strategaeth Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr yn
ystod y Chweched Senedd (2021–2026)

Chwefror 2026

Cynnwys

Cyflwyniad	4
Cyd-destun – Cymraeg 2050.....	4
Strategaeth a pholisi trawsbynciol	4
Thema 1: Cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg.....	6
1. Trosglwyddo'r iaith o fewn y teulu	6
2. Y blynyddoedd cynnar	6
3. Addysg statudol.....	8
4. Addysg a hyfforddiant ôl-orfodol	10
5. Y gweithlu addysg, adnoddau a chymwysterau	11
Thema 2: Cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg	12
6. Y gweithle.....	12
7. Gwasanaethau.....	13
8. Defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg	13
Thema 3: Creu amodau ffafriol – seilwaith a chyd-destun.....	15
9. Cymuned a'r economi	15
10. Diwylliant a'r cyfryngau	16
11. Cymru a'r byd ehangach.....	17
12. Technoleg a'r Gymraeg.....	18
13. Seilwaith ieithyddol	19
14. Cynllunio ieithyddol.....	21
15. Ymchwil, gwerthuso ac ystadegau	21
Casgliad	22

Cyflwyniad

Cyd-destun – Cymraeg 2050

Diben y Papur Tystiolaeth hwn yw rhoi trosolwg i Bwyllgor Diwylliant, Cyfathrebu, y Gymraeg, Chwaraeon, a Chysylltiadau Rhyngwladol y Senedd o gyflawniadau Llywodraeth Cymru yn erbyn strategaeth Cymraeg 2050 yn ystod y Chwched Senedd.

Mae ein gweledigaeth strategol ar y daith tuag at filiwn o siaradwyr Cymraeg a chynyddu'r defnydd dyddiol o'r Gymraeg erbyn 2050 bellach wedi symud tuag at gyfnod o weithredu cadarn ar sail newidiadau deddfwriaethol. Mae hwn wedi bod yn gyfnod o awydd cryf i weithio ar y cyd i sicrhau bod y Gymraeg yn perthyn i ni i gyd yng Nghymru, dim ots faint rydym yn ei siarad, a ble bynnag rydym yn byw.

Er bod Cyfrifiad 2021 wedi dod â'i heriau, gan gofnodi 538,300 o siaradwyr (17.8% o'r boblogaeth), mae arwyddion cadarnhaol hefyd: mae'r cyfrifiad ysgolion yn dangos bod y ganran o ddisgyblion Blwyddyn 1 sy'n astudio drwy gyfrwng y Gymraeg wedi bod yn cynyddu'n gyffredinol dros y degawd diwethaf, ac mae mwy o oedolion yn astudio cyrsiau Cymraeg nag erioed o'r blaen. Bu cynnydd yn statws y Gymraeg, ac mae'r brwdfrydedd a'r egni sydd i'w teimlo yn ein hysgolion, ein cymunedau a'n gweithleoedd yn rhoi hyder yn y genhadaeth ieithyddol a rannwn. Mae'r Gymraeg yn perthyn i ni i gyd yng Nghymru – ac felly hefyd y cyfrifoldeb dros ei dyfodol.

Er mwyn tyfu'r Gymraeg, gwyddom fod angen ymyraethau ymarferol ochr yn ochr â newidiadau polisi strategol, gan gynnwys newidiadau deddfwriaethol.

Mae rhaglen waith Llywodraeth Cymru dros y pum mlynedd diwethaf wedi cwmpasu camau creadigol ac arloesol sydd wedi cyflawni ar gyfer pobl Cymru. Mae hyn hefyd wedi cynnwys gwaith sy'n torri tir newydd, gan gynnwys y Ddeddf gyntaf i gael ei drafftio yn Gymraeg: Deddf y Gymraeg ac Addysg (Cymru) 2025—a'i nod o ddarparu sylfaen gadarn i'r Gymraeg ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol.

Mae'r Pwyllgor wedi cydnabod ymrwymiad Llywodraeth Cymru i'r Gymraeg, ac mae gwaith y Pwyllgor wedi bod yn hanfodol wrth graffu ar ein gwaith ninnau, gan herio a chynnig syniadau newydd. Byddwn yn cyflwyno ymateb llawn i Adroddiad diweddar y Pwyllgor ar ei ymchwiliad, 'Cymraeg i Bawb?', o fewn yr amserlen arferol.

Strategaeth a pholisi trawsbynciol

Mae'r Papur Tystiolaeth hwn yn darparu dadansoddiad i'r Pwyllgor o'n prif weithgareddau a'n llwyddiannau yn erbyn penawdau strategaeth Cymraeg 2050.

Dechreuwn gyda chrynodeb o rai o'r newidiadau hirdymor a strategol, o ran deddfwriaeth a pholisi, a gyflwynwyd yn ystod y Senedd hon fel sail parhaus, systemig i dwf ein hiaith o heddiw hyd at 2050. Mae'r rhain yn rhaglenni gwaith mentrus a phellgyrhaeddol, gan gynnwys yr isod.

Deddf y Gymraeg ac Addysg (Cymru) 2025

Llwyddwyd i gyflawni'n hymrwymiad yn y Rhaglen Lywodraethu a'r Cytundeb Cydweithio i gyflwyno Bil Addysg Gymraeg yn ystod y Chweched Senedd. Cyflwynwyd Bil y Gymraeg ac Addysg (Cymru) gerbron y Senedd ar 15 Gorffennaf 2024 a chafodd ei basio'n unfrydol yn y Senedd ar 13 Mai 2025 yn dilyn proses graffu'r Senedd. Cafwyd y Cydsyniad Brenhinol ar 7 Gorffennaf 2025.

Mae'r Ddeddf yn darparu sail statudol ar gyfer y targed o filiwn o siaradwyr, ac yn sicrhau bod targedau clir ar gyfer cynllunio addysg Gymraeg yn cael eu gosod ar lefel genedlaethol a lleol ac ar lefel ysgolion. Mae'n sefydlu dull newydd i bobl o bob oedran ddisgrifio eu gallu yn y Gymraeg ar sail Fframwaith Cyfeirio Cyffredin y Cyngor Ewropeaidd ar gyfer leithoedd (y 'CEFR', sef y *Common European Framework of Reference*, o hyn allan). Bydd gan bob ysgol nod dysgu Cymraeg i anelu tuag ato, a bydd y nod hwnnw'n cyfateb i'r lefelau CEFR sy'n briodol i gategori'r ysgol. Bydd corff statudol, sef yr Athrofa Dysgu Cymraeg Genedlaethol (yr Athrofa) yn cael ei sefydlu erbyn Awst 2027. Bydd yr Athrofa yn cydlynu'r gefnogaeth wrth ddysgu Cymraeg ar draws y system addysg, y gweithle a'r gymuned. Bydd yn darparu hyfforddiant, adnoddau a chymorth i'r gweithlu ac i ddysgwyr o bob oed.

Rydym eisoes yn bwrw iddi gyda'r gwaith o weithredu'r Ddeddf. Mae hyn yn cynnwys rhaglen ddwys o ymgysylltu yn fewnol ac yn allanol i baratoi ar gyfer ymgynghoriad yn Hydref 2026 ar strategaeth ddiwygiedig Cymraeg 2050, Fframwaith Cenedlaethol drafft ar Addysg Gymraeg a Dysgu Cymraeg, a Chod drafft i ddisgrifio gallu yn y Gymraeg. Cynhaliwyd cynhadledd ar y cyd rhyngom ni a'r Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol ar 4 Rhagfyr 2025, gyda dros 200 o bobl wedi cymryd rhan. Roedd hwn yn gyfle i ddangos sut mae'r CEFR yn cael ei ddefnyddio mewn cyd-destunau rhyngwladol.

Mae effaith y Ddeddf yn mynd y tu hwnt i addysg. Mae'n cwmpasu diwylliant, hunaniaeth a chymuned. Mae'n sicrhau bod ein hiaith yn rhan o fywyd bob dydd drwy rymuso pob plentyn, person ifanc ac oedolyn i'w defnyddio. Pan fydd wedi ei gwireddu'n llawn, bydd y Ddeddf yn sefydlu'r fframwaith ar gyfer cyrraedd miliwn o siaradwyr Cymraeg erbyn 2050, ac ar gyfer cynnal y Gymraeg fel iaith fyw yn ein cymunedau.

Y Comisiwn Cymunedau Cymraeg

Mae'r defnydd o'r Gymraeg yn amrywio'n sylweddol o un rhan o Gymru i'r llall, ac o gymuned i gymuned. Dim ond drwy ddeall yr heriau gofodol a diwylliannol hyn – ac ymateb iddynt yn strwythurol ac yn systematig – y bydd y defnydd o'n hiaith yn tyfu ledled Cymru.

Yn 2022 aethom ati i sefydlu'r Comisiwn Cymunedau Cymraeg annibynnol i edrych ar yr heriau y mae'r iaith yn eu hwynebu yn ei chadarnleoedd traddodiadol. Cyhoeddodd y Comisiwn ei adroddiad 'Grymuso cymunedau, cryfhau'r Gymraeg' ym mis Awst 2024. Cyhoeddwyd ein hymateb i ganfyddiadau ac argymhellion yr adroddiad ym mis Mai 2025. Mae gwaith yn mynd rhagddo i weithredu'r argymhellion rydym wedi'u derbyn. Rydym hefyd wedi derbyn mewn egwyddor yr argymhellion ar ddynodi ardaloedd o arwyddocâd ieithyddol

dwysedd uwch. Rydym wedi cynnal trafodaethau â rhanddeiliaid, gan gynnwys awdurdodau lleol a grwpiau cymunedol sydd â rhan bwysig i'w chwarae mewn prosesau dynodi yn y dyfodol. Bydd Ysgrifennydd y Cabinet dros Gyllid a'r Gymraeg yn gwneud datganiad ar lwybr arfaethedig i ddynodi ardaloedd ar sail nodweddion ieithyddol ar 24 Chwefror.

Mae pob ardal yng Nghymru ar ei thaith ei hun o ran y Gymraeg. Felly, ym mis Awst 2024, lansiodd y Prif Weinidog ail gam gwaith y Comisiwn, sydd ar hyn o bryd yn edrych ar ddyfodol y Gymraeg fel iaith gymunedol mewn rhannau eraill o Gymru a thu hwnt. Bydd y Comisiwn yn cyhoeddi ei adroddiad Cam 2 cyn bo hir ac edrychwn ymlaen at ei ganfyddiadau.

Mae'r ddau adroddiad yn cyfuno i ddarparu adolygiad manwl a chynhwysfawr i Lywodraeth Cymru o'r Gymraeg ar lefel gymunedol ac ar lawr gwlad. Ateir y rhain gan Brosiect BRO, arolwg sosioieithyddol manwl a ariennir gennym. Rhyngddynt maent yn cynnig sail tystiolaeth gadarn ar gyfer datblygu polisi a deddfwriaeth yn y blynyddoedd i ddod.

Mae'r rhaglenni strategol hollbwysig hyn yn tanlinellu ein brwdfrydedd tuag at y Gymraeg a'n hymrwymiad iddi, a bydd y canlyniadau i'w gweld dros y degawdau nesaf a thu hwnt.

Mae adran nesaf y Papur Tystiolaeth yn rhoi crynodeb uniongyrchol o'n blaenoriaethau cyflawni, ein gweithgareddau a'n llwyddiannau.

Thema 1: Cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg

1. Trosglwyddo'r iaith o fewn y teulu

Mae ein polisi ar drosglwyddo'r Gymraeg a'i defnydd mewn teuluoedd yn ymrwmo i gynnal ymyriadau sy'n seiliedig ar wyddor ymddygiad i helpu rhieni a chanddynt sgiliau Cymraeg i ddefnyddio eu Cymraeg gyda'u plant. Y prif gyfrwng ar gyfer darparu'r polisi yw'r Mudiad Meithrin. Rydym yn ariannu'r Mudiad i reoli'r rhaglen Cymraeg i Blant, sy'n cefnogi teuluoedd i gyflwyno a defnyddio'r Gymraeg gartref. Gwneir hyn drwy weithio gyda bydwagedd ac ymwelwyr ieuchyd, a drwy weithgareddau i rieni a phlant fel ioga a thylino babanod i gefnogi caffael iaith yn gynnar. Yn ystod 2024/2025, cynhaliwyd 3,392 o sesiynau Cymraeg i blant gan gefnogi 27,664 o rieni a 27,818 o blant. Ochr yn ochr â'r gwaith hwn, mae prosiect peilot gwyddor ymddygiad – a gynhelir ar y cyd rhwng y Mudiad Meithrin a gwyddonwyr ymddygiad annibynnol – yn dadansoddi sut gall teganau, cerddoriaeth a gwybodaeth helpu i hybu'r defnydd o'r Gymraeg mewn teuluoedd nad ydynt, am sawl rheswm, yn defnyddio'r Gymraeg sydd ganddynt gyda'u plant. Bydd y gwaith hwn yn dod i ben ddiwedd 2025/26 ac rydym wrthi'n gweithio ar gynlluniau i rannu'r canfyddiadau.

2. Y blynyddoedd cynnar

Mae Cymraeg 2050 hefyd yn cefnogi addysg blynyddoedd cynnar cyfrwng Cymraeg drwy raglen Cymraeg i Blant, yn ogystal â mentrau fel Sefydlu a Symud. Mae'r Mudiad Meithrin yn cefnogi nodau Cymraeg 2050 drwy ehangu'r ddarpariaeth, hyfforddi'r gweithlu, a helpu teuluoedd i ddefnyddio'r Gymraeg gartref, fel yr amlinellwyd eisoes. Drwy gefnogaeth y

Mudiad Meithrin, mae dros 400 o Gylchoedd Meithrin a 45 o Feithrinfeydd Preifat yn darparu gofal ac addysg blynyddoedd cynnar cyfrwng Cymraeg i oddeutu 22,000 o blant yng Nghymru bob wythnos – a'r rheini'n blant o amrywiaeth o gefndiroedd ieithyddol.

Roedd y Cytundeb Cydweithio rhwng Llywodraeth Cymru a Phlaid Cymru yn ymrwymo i 'ehangu gofal plant am ddim i bob plentyn dwyflwydd oed gan ganolbwyntio'n benodol ar ddarparu ac atgyfnerthu gofal plant drwy gyfrwng y Gymraeg'.

Gosodwyd targed gan ein strategaeth Cymraeg 2050 i agor neu ehangu 150 o ddarpariaethau gofal plant cyfrwng Cymraeg erbyn 2027/28. Mae'r targed o gefnogi 60 o ddarpariaethau yn ystod tymor presennol y Senedd eisoes wedi'i gyrraedd. Mae'r rhaglen Sefydlu a Symud, sydd bellach yn ei hwythfed flwyddyn, eisoes wedi cefnogi 101 o ddarpariaethau gofal plant Cymraeg naill ai drwy agor darpariaethau newydd, neu drwy ehangu darpariaethau presennol i gynyddu eu gallu i dderbyn mwy o blant, gydag 11 yn rhagor yn cael eu cefnogi ar hyn o bryd.

Yn 2022, fe gyhoeddodd ni y byddai'r rhaglen Dechrau'n Deg yn cael ei hehangu i gynnwys 2,500 yn rhagor o blant o dan bedair oed fel rhan o gam cyntaf estyn gofal plant i bob plentyn dwyflwydd oed yng Nghymru, yn unol â'r Rhaglen Lywodraethu. Mae Cylchoedd Meithrin yn cyfrannu at y broses o ehangu gyda dros 2,500 o blant yn derbyn darpariaeth Dechrau'n Deg yn 2024/25. Mae hyn yn cynrychioli 22% o'r holl blant sy'n mynychu Cylchoedd Meithrin ledled Cymru. Mae bron hanner y darpariaethau a gefnogir drwy'r rhaglen Sefydlu a Symud yn darparu Dechrau'n Deg.

Yn ogystal â hyn, dyrannwyd cyllid pellach o £3.787m gennym i bartneriaeth Cwlwm dros gyfnod o dair blynedd (2022–23: £0.903m, 2023–24: £1.706m, 2024–25: £1.178m) i gefnogi'r gwaith o gyflawni'r ymrwymadau yn y Rhaglen Lywodraethu a'r Cytundeb Cydweithio sy'n ymwneud ag ehangu gweithgareddau cyfrwng Cymraeg. Dyfarnwyd rhan o'r cyllid hwn i'r Mudiad Meithrin i ddarparu cymwysterau gofal plant cyfrwng Cymraeg ar lefelau 3 a 5 drwy eu rhaglen Cam wrth Gam. Dyfarnwyd rhagor o gyllid gennym eto yn ystod 2025–26 ac yn dilyn proses grant gystadleuol, bydd y Mudiad Meithrin yn parhau i ddarparu Cam wrth Gam am 3 blynedd arall o 2026–27. Dyfarnwyd 'Statws Hawl Uniongyrchol' i'r rhaglen – safon sicrhau ansawdd gan fyrddau arholi City & Guilds a CBAC ar gyfer darparu'r cymwysterau hyn.

Bu cynnydd cyson yn nifer y plant sy'n mynd i Gylchoedd Meithrin ledled Cymru dros y pum mlynedd diwethaf yn dilyn pandemig COVID-19. Yn 2024/25, roedd 11,360 o blant (o'r 22,000 o blant y darparwyd ar eu cyfer gan y Mudiad Meithrin drwy ei weithgareddau cyfun) yn mynd i Gylchoedd Meithrin, ffigur sydd bellach yn unol â lefelau cyn COVID-19. Mae cyfanswm yr oriau gofal wythnosol a ddarperir gan Gylchoedd Meithrin wedi gweld cynnydd blynyddol dros y 10 mlynedd diwethaf, gyda 9,276 o oriau gofal yn ystod 2024/25 o gymharu â 6,180 o oriau yn 2015/16. Mae'r cynnydd dros y blynyddoedd yn arwydd o'r ffaith fod rhagor o Gylchoedd yn darparu gofal dydd llawn yn hytrach na gofal sesiynol.

3. Addysg statudol

Cynlluniau Strategol Cymraeg mewn Addysg

Mae'r Cynlluniau Strategol Cymraeg mewn Addysg (CSCAau) wedi bod yn weithredol ers mis Medi 2022. Mae'r cynlluniau deng mlynedd hyn yn amlinellu sut y bydd awdurdodau lleol yn sbarduno newid, twf a gwelliant yn eu darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg. Mae pob awdurdod wedi ymrwmo i dargedau uchelgeisiol, sy'n cyd-fynd â Cymraeg 2050, ar gyfer cynyddu faint o Gymraeg sy'n cael ei haddysgu a'i hastudio yn eu hysgolion. Mae ymrwymadau yn y CSCAau i agor 23 o ysgolion cynradd cyfrwng Cymraeg newydd ac ehangu o leiaf 25 o ysgolion cynradd cyfrwng Cymraeg ledled Cymru dros y degawd nesaf. Ers 2022, mae 56 o brosiectau cyfalaf i gynyddu'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg ledled Cymru eisoes wedi'u cwblhau. Mae'r rhain yn cynnwys agor neu adleoli 17 o ysgolion newydd er mwyn cynyddu eu capasiti i dderbyn rhagor o ddysgwyr, a chwblhau 39 o brosiectau cyfalaf i ehangu darpariaeth cyfrwng Cymraeg, yn cynnwys prosiectau gofal plant, prosiectau anghenion dysgu ychwanegol a chanolfannau trochi hwyr.

Yn 2021, aethom ati i ymgynghori ar ganllawiau anstatudol mewn perthynas â 'chategoriâu ysgolion yn ôl y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg' a'u cyhoeddi. Mae'r polisi categoreiddio yn fecanwaith allweddol i sawl awdurdod lleol i gyrraedd eu targed CSCA. Ymrwymodd wyth awdurdod lleol i symud hyd at 42 o ysgolion ar hyd y continwmm o fewn cyfnod eu CSCA deng mlynedd, gydag eraill yn ymrwmo i fabwysiadu'r trefniadau newydd wrth iddynt ehangu darpariaeth addysg Gymraeg mewn ardaloedd newydd o fewn y sir. Ers 2022, cynhaliwyd ymgynghoriadau i newid categori iaith 8 ysgol ledled Cymru. Mae gan 3 awdurdod lleol arall gynlluniau ar y gweill i newid categori iaith ysgolion, ond nid oes ymgynghoriadau pellach yn 'fyw' ar hyn o bryd.

Cwblhawyd newidiadau i drefniadau CYBLD (Cyfrifiad Ysgolion Blynnyddol ar Lefel Disgyblion) i gynnwys y categorïau newydd yn nhymor yr hydref 2023 ac erbyn 2024, roedd pob ysgol wedi'i neilltuo i gategori iaith.

Gyda throsolwg strategol ar draws saith deiliant allweddol – o'r blynnyddoedd cynnar a darpariaeth gynradd i drochi, newidiadau categori iaith, prosiectau cyfalaf, darpariaeth anghenion dysgu ychwanegol ac uwchradd, a'r gweithlu addysg – mae'r cynlluniau hyn yn dwyn ynghyd yr elfennau sydd eu hangen i sbarduno newid ar draws y sector. Mewn cyd-destun heriol lle y gwelwyd gostyngiad mewn cyfraddau geni yn fwy cyffredinol, rydym wedi parhau i weld bod y rhan fwyaf o awdurdodau'n llwyddo'n gyffredinol i gynnal eu canrannau o ddysgwyr mewn addysg cyfrwng Cymraeg, ac yn gosod y sylfeini ar gyfer twf parhaus erbyn diwedd y cynlluniau.

Mae 14 o awdurdodau lleol wedi nodi cynnydd yn y niferoedd a/neu'r canrannau o blant 3 oed sy'n cael eu haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg. Mae ehangu darpariaeth Dechrau'n Deg cyfrwng Cymraeg wedi bod yn arbennig o lwyddiannus, gyda naw awdurdod lleol yn nodi cynnydd yn nifer y lleoliadau Dechrau'n Deg, ac 17 o awdurdodau lleol yn nodi cynnydd yn y ddarpariaeth a'r defnydd o leoedd Dechrau'n Deg cyfrwng Cymraeg.

Mae Deddf y Gymraeg ac Addysg (Cymru) 2025 yn darparu sylfaen ddeddfwriaethol gadarn ar gyfer cynllunio addysg Gymraeg yng Nghymru yn y dyfodol, gan gynnwys Fframwaith

Cenedlaethol ar Addysg Gymraeg, Cynlluniau Strategol lleol Cymraeg mewn Addysg (a fydd yn disodli'r CSCAau) a Chynlluniau Cyflawni Addysg Gymraeg ar lefel ysgolion.

Rhaglen Trochi Hwyr

Mae Rhaglen Waith Cymraeg 2050 ar gyfer 2021–2026 a'r Rhaglen Lywodraethu yn cynnwys ein hymrwymiad i ehangu'r Rhaglen Trochi Hwyr i sicrhau bod pawb yn gallu cael addysg cyfrwng Cymraeg pan fydd ei hangen arnynt, a ble bynnag y maent ar eu taith iaith.

Yn ystod 2021, cyhoeddwyd buddsoddiad cychwynnol o £2.2m i gefnogi dysgwyr Cymraeg sy'n trochi'n hwyr mewn ysgolion, ac i gefnogi cynnydd dysgwyr yn y Gymraeg yn sgil pandemig COVID-19. Ers hynny, rydym wedi buddsoddi £8.8m arall mewn addysg drochi hwyr yn ystod tymor y Senedd hon i gefnogi parhad y ddarpariaeth, yn ogystal â sefydlu darpariaethau trochi hwyr newydd ym mhob awdurdod lleol. Ers sefydlu'r grant yn 2021, mae dros 9,000 o ddysgwyr wedi elwa ar raglenni trochi hwyr – a bron hanner ohonynt yn gwbl newydd i'r Gymraeg. Mae'r cyllid hefyd yn cynnwys cymorth dwys i ddysgwyr sydd angen atgyfnerthu eu sgiliau Cymraeg. Mae hefyd yn cefnogi dros 60 o staff arbenigol ledled Cymru. Cynyddodd cyllid trochi hwyr i £3m yn ystod 2024–25 a 2025–26 ac mae bellach yn rhan o'r Grant Addysg Awdurdodau Lleol.

Sefydlwyd rhwydwaith trochi hwyr genedlaethol gyntaf Cymru gennym yn 2023. Rydym yn parhau i hwyluso'r rhwydwaith, lle mae dros 40 o ymarferwyr trochi hwyr, staff awdurdodau lleol ac ymchwilwyr yn cwrdd i rannu arferion gorau ac ymchwil academiaidd ac yn cefnogi datblygiad parhaus addysg drochi hwyr ledled Cymru. Gan weithio gyda'r Rhwydwaith, rydym wedi dechrau datblygu ein canllawiau trochi hwyr cyntaf, gan ateb argymhelliad Estyn o'i adroddiad Thematig yn 2022, sef 'Addysg Drochi Cymraeg – Strategaethau a dulliau i gefnogi dysgwyr 3-11 mlwydd oed'.

e-sgol

Er mwyn galluogi dysgwyr i gael mynediad at gwricwlwm ehangach drwy gyfrwng y Gymraeg ar lefel TGAU a Safon Uwch, fe wnaethom barhau i ariannu'r prosiect e-sgol sydd wedi bod yn ehangu o flwyddyn i flwyddyn ers ei lansio am y tro cyntaf yn 2018. Erbyn hyn, mae nifer y cyrsiau a gynigir drwy'r model dysgu hybrid wedi cyrraedd dros 150 a nifer y disgyblion wedi cynyddu i dros 1,500.

Ym mis Mawrth 2021, cyflwynwyd 'Cyrsiau Carlam' fel rhan o'r prosiect e-sgol, sef cyfres o sesiynau ar-lein am ddim, drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg, i gefnogi disgyblion ym mlynedd 11, 12 a 13 ledled Cymru. Mae sesiynau adolygu Carlam yn dal i gael eu cynnig, a hyd yma, mae'r cynllun wedi cynhyrchu dros 1,000 o fideos o sesiynau sydd wedi cael eu gwyllo dros 100,000 o weithiau. Mae'r fideos bellach ar gael drwy ap Carlam Cymru.

Yn ystod 2023–24, ehangodd e-sgol i'r sector cynradd, gyda disgyblion ledled Cymru yn manteisio ar y ddarpariaeth. Mae amrywiaeth o wahanol brosiectau a darpariaethau wedi datblygu ers hynny, gan gynnwys cynnig sesiynau ieithoedd rhyngwladol ac ysgrifennu

creadigol i ddisgyblion mwy abl. Bydd y ddarpariaeth ar gyfer y sector cynradd yn parhau i ehangu yn ystod 2026–27.

Cymraeg i Bawb

Yn 2023, buom yn cefnogi Partneriaeth Hyrwyddo Addysg Cyfrwng Cymraeg De-ddwyrain Cymru (sy'n cynnwys Awdurdodau Lleol y rhanbarth, Mentrau Iaith, Cymraeg i Blant, Rhieni dros Addysg Gymraeg a Llywodraeth Cymru) i gyflwyno ymgyrch beilot Cymraeg i Bawb er mwyn cydweithio i hyrwyddo addysg cyfrwng Cymraeg.

Mae'r rhaglen wedi cryfhau gwybodaeth ac ymwybyddiaeth mewn awdurdodau lleol drwy rannu arferion gorau, ac wedi cefnogi ysgolion i ddatblygu dulliau ymgysylltu mwy cynhwysol sy'n canolbwyntio ar y gymuned. Mae hefyd wedi cyflwyno dull mwy syml a chyson o gyflwyno opsiynau addysg cyfrwng Cymraeg i rieni.

Yn dilyn llwyddiant y peilot, penodwyd Mentrau Iaith Cymru i ehangu Cymraeg i Bawb ledled Cymru, gyda chefnogaeth cynllun grant newydd sy'n galluogi ysgolion cyfrwng Cymraeg i hyrwyddo eu darpariaeth yn weithredol yn eu cymunedau. Mae'r grant wedi cael derbyniad arbennig o dda gan bartneriaid, gan arwain at ddyrannu cyllid ychwanegol i ateb y galw.

4. Addysg a hyfforddiant ôl-orfodol

Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol

Mae ein strategaeth Cymraeg 2050 yn canolbwyntio ar greu rhagor o gyfleoedd i bobl ifanc ddysgu a hyfforddi drwy gyfrwng y Gymraeg er mwyn i fwy o bobl ifanc sy'n ymuno â'r gweithle allu gweithio'n ddwyieithog.

Yn ystod y Senedd hon, mae rôl y Coleg Cymraeg Cenedlaethol wedi cael ei hehangu i gynnwys Addysg Bellach, a dysgu seiliedig ar waith. Mae Gweinidogion Cymru hefyd wedi dynodi'r Coleg yn gynghorydd statudol i Medr mewn perthynas â'i ddyletswyddau sy'n ymwneud â'r Gymraeg ar draws addysg drydyddol.

Fel y corff sydd bellach yn gyfrifol am ariannu a goruchwyllo addysg ac ymchwil ôl-16, mae gan Medr rôl hanfodol wrth ehangu'r arlwy cyfrwng Cymraeg a dwyieithog mewn addysg drydyddol. Mae Medr yn gweithio gyda'r Coleg a rhanddeiliaid eraill o bob rhan o'r sector trydyddol ar Gynllun Cenedlaethol newydd ar gyfer y Gymraeg, y mae'n bwriadu ei gyhoeddi erbyn mis Awst 2026. I gefnogi'r gwaith o gyflawni ei Gynllun Cenedlaethol, mae Medr hefyd yn datblygu amod rheoleiddio ar gyfer y Gymraeg, a fydd yn dod i rym o fis Awst 2027 ymlaen.

Mae'r Coleg yn sbarduno mentrau i gynyddu darpariaeth cyfrwng Cymraeg a dwyieithog ar draws dysgu galwedigaethol. Mae hyn yn cynnwys cefnogi capasiti darparwyr, cynnig ysgoloriaethau, a sicrhau bod dysgwyr yn cael cyfleoedd i ddatblygu a defnyddio'r Gymraeg mewn addysg ac yn y gweithle.

Mae cyllid blynyddol y Coleg wedi cynyddu dros £3 miliwn ers dechrau tymor y Senedd hon, ac oherwydd y buddsoddiad hwn, mae dros 20 y cant o weithgareddau mewn colegau a dros 40 y cant o weithgareddau dysgu seiliedig ar waith bellach yn cynnwys elfen o ddarpariaeth Gymraeg neu ddwyieithog. Mae mwy o dir i'w ennill fodd bynnag, yn enwedig ar draws llwybrau galwedigaethol.

Yn y sector addysg uwch, mae'r Coleg yn parhau i weithredu ei Gynllun Academiaidd Addysg Uwch diweddaraf (2022), yn ogystal â gweithio gyda'r darparwyr i sicrhau bod myfyrwyr yn gallu cael profiadau dysgu cyfrwng Cymraeg fel rhan o'u hastudiaethau.

Y Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol

Mae darparu cyfleoedd ac anogaeth i bobl ifanc ac oedolion i ddysgu Cymraeg a pharhau i ddatblygu eu sgiliau Cymraeg yn rhan allweddol o'n strategaeth Cymraeg 2050. Rydym wedi buddsoddi'r symiau uchaf erioed yng ngwaith y Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol yn ystod tymor y Senedd hon, ac mae'r data diweddaraf yn dangos bod dros 18,300 o ddysgwyr yn dysgu Cymraeg bob blwyddyn.

Ers 2022, mae Llywodraeth Cymru wedi darparu cyllid ychwanegol i'r Ganolfan Genedlaethol i ddarparu'r cynllun Ymlaen Gyda'r Dysgu, sy'n cynnig gwersi Cymraeg am ddim i bobl 16–25 oed. Mae data dros dro ar gyfer 2024–25 yn dangos bod 980 o ddysgwyr wedi cwblhau un o gyrsgiau pwrpasol y Ganolfan Genedlaethol ar gyfer pobl ifanc 16–18 oed, gyda 776 arall o ddysgwyr 18–25 oed wedi dilyn cyrsiau prif ffrwd am ddim mewn lleoliadau cymunedol. At hyn, fe ddilynodd 198 o ddysgwyr un o gyrsgiau'r Ganolfan sydd wedi'u teilwra ar gyfer y sector addysg uwch.

Mae'r Ganolfan Genedlaethol hefyd wedi ehangu ei rôl yn cefnogi ysgolion ac mae bellach yn darparu hyfforddiant Dysgu Cymraeg am ddim i'r gweithlu addysg. Cefnogir hyn gan grant blynyddol o £1.1 miliwn gennym ni.

Ym mis Chwefror 2023, dechreuodd y Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol weithio gyda'r consortia rhanbarthol, awdurdodau lleol a darparwyr y cynllun sabothol i gynllunio a datblygu rhaglen i ymarferwyr i ddysgu Cymraeg. Ers mis Medi 2024, mae 2,000 o ymarferwyr wedi cofrestru ar gyrsgiau ar-lein, cyrsiau hunan-addysgu neu gyrsgiau wyneb yn wyneb i ddatblygu eu sgiliau Cymraeg.

Mae dysgu Cymraeg yn y gweithle yn helpu i gryfhau hyder gweithwyr wrth ddefnyddio'r Gymraeg mewn sefyllfaoedd bob dydd. Mae rhaglen Cymraeg Gwaith y Ganolfan Genedlaethol yn parhau i ffynnu ac fe'i cefnogir gan grant blynyddol o dros £2.6 miliwn.

Fel rydym eisoes wedi'i amlinellu, mae Deddf y Gymraeg ac Addysg (Cymru) 2025 yn sefydlu'r Athrofa Cenedlaethol ar gyfer Dysgu Cymraeg ('yr Athrofa'), a fydd yn dechrau gweithredu ar 1 Awst 2027. Bydd yr Athrofa yn ysgwyddo swyddogaethau'r Ganolfan Genedlaethol ac yn cefnogi dysgu Cymraeg gydol oes, gan helpu rhagor o bobl i ddysgu a defnyddio'r Gymraeg bob dydd, a rhoi cyfle i bawb symud ymlaen ar eu taith iaith.

Ym mis Ionawr 2026, cyhoeddwyd mai Llinos Roberts fydd Cadeirydd yr Athrofa.

5. Y gweithlu addysg, adnoddau a chymwysterau

Cynllun y Gweithlu Cymraeg mewn Addysg

Mae ein Cynllun y Gweithlu Cymraeg mewn Addysg ar waith ers 2022 ac mae'n cynnwys nifer o fentrau dan arweiniad Llywodraeth Cymru a phartneriaid i ddenu, cadw ac uwchsgilio mwy o ymarferwyr sy'n gallu addysgu drwy gyfrwng y Gymraeg. O dan y cynllun, mae'r Cynllun Pontio wedi galluogi tua 100 o athrawon cynradd i newid i fod yn athrawon uwchradd. Mae'r Fwrsariaeth Cadw Athrawon yn cynnig £5,000 i athrawon yn eu pedwaredd flwyddyn o addysgu i'w hannog i aros mewn addysg cyfrwng Cymraeg. Mae'r Grant i Ddatblygu Capasiti'r Gweithlu yn helpu ysgolion yn uniongyrchol i ymgymryd â phrosiectau a dysgu proffesiynol er mwyn gwella mewn meysydd o'r cwricwlwm sydd wedi'u targedu.

Mae'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn hyrwyddo astudio Cymraeg Safon Uwch, ac yn targedu israddedigion i ddod yn athrawon drwy'r rhaglen Dysgu'r Dyfodol. Rydym wedi gwella'r ddarpariaeth Gymraeg mewn AGA ac rydym yn cynnig cynllun cymhelliant iaith Athrawon Yfory i annog newydd-ddyfodiaid. Mae'r Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol yn cefnogi datblygiad sgiliau Cymraeg athrawon drwy amrywiaeth o raglenni pwrpasol, gan gynnwys cyrsiau dwys drwy'r Cynllun Sabothol, tiwtoriaid ymroddedig sy'n gweithio mewn ardaloedd awdurdodau lleol, ac amrywiaeth o ddulliau cyflwyno eraill gan gynnwys hunan-astudio, ar-lein, wyneb yn wyneb a chysiau preswyl.

Adnodd

Sefydlwyd Adnodd gennym ar 1 Ebrill 2023 fel cwmni cyfyngedig drwy warant, gan nodi carreg filltir bwysig yn y broses o ddiwygio'r ddarpariaeth adnoddau addysgol yng Nghymru. Roedd blwyddyn ariannol 2023–24 yn gyfnod pontio, pryd y penododd Adnodd ei Fwrdd, ei Gadeirydd a'i Brif Weithredwr, a dechrau meithrin gallu sefydliadol.

Tra bod Adnodd yn cael ei sefydlu, sicrhawyd parhad y ddarpariaeth drwy gontractau a grantiau presennol. Roedd hyn yn cynnwys buddsoddiad pellach mewn gwerslyfrau cyfrwng Cymraeg, adnoddau i adlewyrchu amrywiaeth a hanes Cymru, a deunyddiau i gefnogi dysgwyr ag anghenion dysgu ychwanegol. Parhaodd y gwaith hefyd ar raglenni hirdymor fel Ein Llais Ni, gan ganolbwyntio ar lafared, hyder a llesiant drwy gyfrwng y Gymraeg.

Lansiodd Adnodd ei Strategaeth gyntaf (2025–2028) gan nodi gweledigaeth glir ar gyfer mynediad teg at adnoddau dwyieithog o ansawdd uchel a chysoni ei waith â blaenoriaethau Llywodraeth Cymru, gan gynnwys llythrennedd, rhifedd, llesiant a hanes Cymru. Roedd swm sylweddol o adnoddau dwyieithog newydd a diwygiedig ar gael am ddim i ysgolion, gyda phwyslais penodol ar gefnogi'r arholiadau TGAU newydd. Gwnaed buddsoddiad sylweddol hefyd mewn llyfrau ac adnoddau digidol, gan gynnwys fformatau hygyrch ar gyfer dysgwyr sy'n ddall neu'n rhannol ddall, adnoddau digidol ymdrochol ac adnoddau sy'n cefnogi caffael y Gymraeg ar draws gwahanol oedrannau.

Ehangodd Adnodd gymorth ar gyfer arloesi a chydweithio ar draws y sector, gan gynnwys cyllid wedi'i dargedu ar gyfer prosiectau sy'n canolbwyntio ar degwch, gwrth-hiliaeth, llythrennedd a llesiant, yn ogystal â rhaglenni dysgu proffesiynol i ymarferwyr.

Thema 2: Cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg

6. Y gweithle

Cymraeg Gwaith

Mae Deddf y Gymraeg ac Addysg (Cymru) 2025 yn cryfhau ein dull gweithredu o ran cefnogi'r Gymraeg yn y gweithle – gan gynnwys drwy ddatblygu dull newydd, cyson o fesur sgiliau Cymraeg a sefydlu'r Athrofa Dysgu Cymraeg Cenedlaethol.

Mae ein cyllid grant presennol ar gyfer y Ganolfan Genedlaethol yn cefnogi'r cynllun Cymraeg Gwaith sy'n cynnig hyfforddiant amrywiol a hyblyg i gryfhau sgiliau iaith Gymraeg yn y gweithle. Mae'r cynllun wedi ehangu dros dymor y Senedd hon i gynnig darpariaeth sector-benodol gan gynnwys darpariaeth wedi'i theilwra ar gyfer y gweithlu addysg, y sectorau iechyd a gofal cymdeithasol a gofal plant.

Ers 2022, mae Llywodraeth Cymru wedi darparu cyllid ychwanegol i'r Ganolfan Genedlaethol i ddarparu rhaglen o gymorth i'r sector iechyd a gofal cymdeithasol, a hynny er mwyn cefnogi Cynllun Mwy na Geiriau Llywodraeth Cymru.

Rhwng 2023 a 2025, cofrestrodd tua 1,500 o staff ar gyrsiau Codi Hyder y Ganolfan Genedlaethol, gydag oddeutu 6,000 o weithwyr yn cymryd rhan yn y rhaglen Dysgu Cymraeg ehangach ar gyfer y sector iechyd a Gofal Cymdeithasol. Ar gyfer 2025–26, bydd y rhaglen yn cael ei hehangu i gynnwys cyrsiau wedi'u teilwra'n benodol ar gyfer y gweithlu Niwroamrywiaeth a Gofal Dementia.

Mae'r Ganolfan Genedlaethol hefyd yn darparu rhaglen gymorth i staff Llywodraeth Cymru, i gefnogi ein huchelgais i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn ein gweithrediadau mewnol ac felly helpu i adeiladu gweithlu dwyieithog hyderus. Dyma un o'r elfennau sy'n cefnogi ein strategaeth Cymraeg: Mae'n perthyn i ni i gyd, a'i dyhead inni fod yn weithle gwirioneddol ddwyieithog erbyn 2050. Mae cynnydd cynnar wedi dangos twf sylweddol yn nifer ein staff sy'n dysgu Cymraeg, o 73 yn 2020 i 653 yn 2025 (cynnydd o 795%).

Datblygu sefydliadol a'r Gymraeg – Rhaglen Arwain mewn Gwlad Ddwieithog, menter newid ymddygiad

Mae ein rhaglen Arwain mewn Gwlad Ddwieithog yn gweithio gydag uwch-arweinwyr i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn niwylliant y sefydliad. Wedi'i wreiddio ym methodoleg newid sefydliadol, mae'n ategu gwaith polisi iaith arall ac yn eiriol dros gyfathrebu ac arweinyddiaeth gadarnhaol a chynhwysol sy'n meithrin cynnydd graddol a chanmoladwy yn y Gymraeg. Mae tair carfan o arweinwyr wedi cymryd rhan yn y rhaglen ers 2021, mae

pedwaredd ar y gweill, ac rydym wedi cynnal nifer o sesiynau blasu hefyd. Ar hyn o bryd rydym yn edrych ar ffyrdd o ehangu'r rhaglen.

ARFer

Rydym wedi buddsoddi mewn ymchwil a gwaith datblygu ar gyfer **ARFer**, prosiect addunedau iaith yn y gweithle sydd â'r nod o gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg, ac mae bellach ar gael ar ffurf **ap**. Mae timau yn Llywodraeth Cymru a sefydliadau eraill wedi treialu'r ap ac, o 704 o ymatebion, dywedodd 82% o ddefnyddwyr fod ARFer wedi cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg.

7. Gwasanaethau

Safonau'r Gymraeg

Rydym wedi gweithio drwy raglen waith Safonau'r Gymraeg (y cyfeirir atynt fel 'Safonau' isod) fel y nodir yn ein Rhaglen Lywodraethu. Mae Safonau'n gyfraniad pwysig at ein strategaeth Cymraeg 2050 drwy gynyddu'r ddarpariaeth o wasanaethau Cymraeg a galluogi pobl i gael mwy o gyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg yn eu bywydau bob dydd. Mae'r safonau hefyd yn cyflwyno dyletswyddau ar gyrff i ddarparu rhagor o wasanaethau Cymraeg i'w cyflogaion ac yn helpu cyrrff i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg wrth weinyddu eu gwaith.

Yn ystod tymor y Senedd hon, rydym wedi gwneud Rheoliadau Safonau'r Gymraeg ('Rheoliadau Safonau') ar gyfer rheoleiddwyr gofal iechyd ac ar gyfer cwmnïau dŵr a charthffosiaeth sy'n darparu gwasanaethau i aelodau'r cyhoedd yng Nghymru. Ym mis Mawrth 2025, aethom ati i ychwanegu cyrrff cyhoeddus ychwanegol at Reoliadau Safonau presennol. Yn y Senedd ar 10 Chwefror, gosodwyd Rheoliadau Safonau ar gyfer cymdeithasau tai gyda dadl wedi'i threfnu ar gyfer 24 Mawrth.

Ar ben hynny, buom yn chwilio am gyfleoedd i ychwanegu cyrrff cyhoeddus newydd at Reoliadau Safonau presennol drwy ddeddfwriaeth. Er enghraifft, wrth i ddeddfwriaeth sylfaenol sefydlu'r Cyd-bwyllgorau Corfforedig, Corff Llais y Dinesydd ar gyfer lechyd a Gofal Cymdeithasol a'r Comisiwn Addysg Drydyddol ac Ymchwil, defnyddiwyd y ddeddfwriaeth honno i ychwanegu'r cyrrff hyn at y Rheoliadau presennol.

Roedd ymrwymiad hefyd i weithredu Safonau ar gyfer y sector cyhoeddus. Mae newidiadau ar y gweill yn y sector trafndiaeth gyhoeddus. Mae hyn yn cynnwys sefydlu Great British Railways (GBR) i gydlyn teithio ar drenau ledled Cymru a Lloegr yn 2026, a'r Ddeddf Gwasanaethau Bysiau a gafodd y Cydsyniad Brenhinol yn ddiweddar. Er mwyn sicrhau eu bod yn addas i'r diben, ni fydd Rheoliadau Safonau ar gyfer darparwyr trafndiaeth gyhoeddus yn cael eu cwblhau nes bydd y datblygiadau polisi hyn wedi'u cwblhau.

8. Defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg

Darpariaeth yn y gymuned

Mae gwaith ein derbynwyr grant yn parhau i ddarparu gofodau amhrisiadwy i bobl er mwyn defnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol.

Mae **Urdd Gobaith Cymru** yn cynnig rhaglen eang o gyfleoedd allgyrsiol i blant a phobl ifanc. Mae ei gweithgareddau diwylliannol a chymdeithasol a'i chwaraeon yn rhoi ffyrdd ymarferol a phlesurus i aelodau i gryfhau eu sgiliau Cymraeg a defnyddio'r iaith yn hyderus mewn sefyllfaoedd anffurfiol. Mae arlwy diwylliannol yr Urdd wedi tyfu eto eleni gydag ailsefydlu Y Cwmni, theatr ieuenctid genedlaethol yr Urdd. Gyda'n cyllid ni, mae'r theatr eisoes wedi llwyfannu sawl drama, ac ar hyn o bryd mae'n cynllunio ar gyfer cynhyrchiad ar raddfa fawr yng Nghanolfan Mileniwm Cymru yr haf hwn. Mae Eisteddfod yr Urdd yn denu mwy o gystadleuwyr o flwyddyn i flwyddyn. Yn 2025, bu 119,593 o gystadleuwyr cofrestredig yn cystadlu mewn tua 400 o gystadlaethau yn Eisteddfod yr Urdd, sy'n fwy nag erioed o'r blaen. Yn ogystal â hynny, roedd cynnydd o 43% yn nifer y siaradwyr Cymraeg ifanc newydd a fu'n cymryd rhan o gymharu â'r flwyddyn flaenorol.

Mae'r **Eisteddfod Genedlaethol** yn llawer mwy na gŵyl wythnos o hyd. Mae ei darpariaeth yn creu prosiectau ymgysylltu a chyfranogi dros nifer o flynyddoedd sy'n canolbwyntio ar gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg mewn cymunedau. Mae'r Eisteddfod yn chwarae rhan bwysig o ran dod â chymunedau at ei gilydd a chreu cyfleoedd newydd i bobl ddysgu a defnyddio'r Gymraeg. Cyn bo hir byddwn yn lansio fframwaith gwaddol strategol mewn partneriaeth â'r Eisteddfod Genedlaethol i wreiddio'r ffordd hon o weithio yn llawn. Yn ystod y blynyddoedd diwethaf, fel gydag Eisteddfod yr Urdd, rydym wedi helpu'r Eisteddfod i ehangu ei chyrhaeddiad drwy ddarparu tocynnau am ddim i deuluoedd incwm isel, gan wella mynediad i'r ŵyl. Mae'r gefnogaeth hon wedi'i chynnwys yng nghyllid craidd y digwyddiad, gan sicrhau bod y dull gweithredu hwn yn gynaliadwy i'r dyfodol. Rydym hefyd yn cefnogi'r Eisteddfod Genedlaethol eleni i ddathlu 850 mlynedd ers ei sefydlu.

Mae gan y rhwydwaith o **fentrau iaith** rôl bwysig wrth ddatblygu prosiectau cymunedol ac yn ddiweddar maent wedi rhoi mwy o bwyslais ar ymrymuso'r gymuned. Mae pob un o'r mentrau iaith yn paratoi proffiliau iaith lleol sy'n eu galluogi i ddeall anghenion ieithyddol y cymunedau y maent yn eu gwasanaethu. Mae'r rhain yn adnoddau gwerthfawr i helpu i lywio a datblygu prosiectau ac ymgyrchoedd. Rydym hefyd yn darparu cyllid i Fentrau Iaith Cymru, sy'n sefydliad ambarél ar gyfer y mentrau iaith ac yn cefnogi'r rhwydwaith mewn ystod eang o faterion allweddol, gan gynnwys hyfforddiant, marchnata, Adnoddau Dynol a datblygu staff.

Mae **Clybiau Ffermwyr Ifanc Cymru** yn cynnig gofod cymdeithasol i bobl ifanc gyfarfod wrth ddatblygu cymysgedd eang o sgiliau – yn cynnwys mwy o hyder wrth ddefnyddio'r Gymraeg. Yn ystod y blynyddoedd diwethaf, gwelwyd twf nodedig mewn cyfranogiad gan aelodau a chlybiau a arferai ddefnyddio llai o Gymraeg, gyda mwy o bobl ifanc yn cymryd rhan mewn gweithgareddau cyfrwng Cymraeg fel Eisteddfod Genedlaethol CFFI Cymru, cystadlaethau siarad cyhoeddus a digwyddiadau preswyl Cymraeg. Mae'r cyllid wedi galluogi sawl ffederasiwn sirol i gynllunio a hyrwyddo gweithgareddau Cymraeg yn fwy strategol ac i annog eu haelodau i ddefnyddio'r iaith yn amlach.

Yn 2025, dathlodd **Dydd Miwsig Cymru** ei ben-blwydd yn 10 oed. Cynhaliwyd dros 40 gig cymunedol ledled Cymru, gan roi cyfle i filoedd o ddisgyblion ysgol brofi cerddoriaeth Gymraeg yn fyw. Arweiniodd y diwrnod hefyd at gynnydd sylweddol yn nifer y caneuon Cymraeg sy'n cael eu ffrydio, gyda lefelau'n parhau'n uwch nag o'r blaen – tystiolaeth glir o'r effaith gynyddol o un flwyddyn i'r llall a'i rôl o ran cryfhau'r Gymraeg drwy gerddoriaeth a chyfranogiad cymunedol.

Mae Dydd Miwsig Cymru yn parhau i ddenu sylw sylweddol yn y cyfryngau, gan gynnwys sylw gan brif ddarparwyr newyddion y DU fel The One Show a The Guardian, yn ogystal â llwyfannau Cymraeg gan gynnwys ITV Cymru, Wales Online a'r Western Mail. Mae hyn yn helpu i ddangos bywiogrwydd y Gymraeg a'i diwylliant yn ehangach, ac yn codi ymwybyddiaeth o Gymru a cherddoriaeth Cymru ledled y DU ar yr un pryd.

Mae nifer o astudiaethau achos wedi dangos bod Dydd Miwsig Cymru wedi ysbrydoli pobl nid yn unig i ddechrau dysgu Cymraeg ond hefyd i gysylltu'n ddyfnach â'r sîn gerddoriaeth Gymraeg. Mae hyn, yn ei dro, yn annog mwy o ddefnydd o'r iaith bob dydd. Mae hyrwyddwyr ledled Cymru bellach yn gweld y dathliad fel catalydd ar gyfer trefnu digwyddiadau mewn ardaloedd lle mae gigs Cymraeg wedi bod yn llai cyffredin yn draddodiadol, gan greu cyfleoedd diwylliannol newydd a helpu i adeiladu cyfalaf cymdeithasol o fewn gofodau Cymraeg.

Thema 3: Creu amodau ffafriol – seilwaith a chyd-destun

9. Cymuned a'r economi

Y Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg

Yn 2022, aethom ati i greu'r Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg gyda'r nod o ddod â meysydd polisi tai, datblygu economaidd, datblygu cymunedol a chynllunio ieithyddol at ei gilydd i gefnogi cymunedau Cymraeg sydd â nifer uchel o ail gartrefi. Roedd y cynllun yn cynnwys nifer o ymyriadau, gan gynnwys y canlynol:

- Prosiect Perthyn sy'n darparu gwasanaeth cyngor a chymorth pwrpasol i grwpiau cymunedol.
- Cynllun Grant Perthyn sy'n darparu cymorth ariannol ymyrraeth gynnar i helpu cymunedau i ddatblygu eu syniadau'n fentrau cymdeithasol hyfyw ac yn gynlluniau tai a arweinir gan y gymuned.
- Rhwydwaith Llysgenhaddon Diwylliannol sy'n codi ymwybyddiaeth unigolion o'r Gymraeg ac yn eu helpu i rannu gwybodaeth allweddol am yr iaith a hyrwyddo ei defnydd yn y gymuned.
- Y Cynllun Cyfle Teg i gefnogi gwerthwyr eiddo sy'n dymuno rhoi blaenoriaeth i brynwyr lleol drwy gymryd rhai camau ymarferol.

Mae'r Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg yn cael ei werthuso ar hyn o bryd. Bydd y gwerthusiad hwn yn helpu i lywio'r ffordd y caiff y cynllun a'i ymyriadau eu rhoi ar waith yn y dyfodol.

Ail Gartrefi a Fforddiadwyedd

Rydym hefyd wedi gweithio ar draws y llywodraeth ar becyn o ymyriadau i fynd i'r afael â fforddiadwyedd a'r effeithiau negyddol sy'n gysylltiedig â niferoedd uchel o ail gartrefi. Mae Cynllun Peilot Ail Gartrefi a Fforddiadwyedd Dwyfor hefyd yn treialu nifer o ymyriadau sy'n ceisio lleihau'r effeithiau y gall nifer uchel o ail gartrefi eu cael ar gynaliadwyedd hirdymor cymunedau.

Rhaglen ARFOR

Darparwyd £11m ar gyfer cam 2 rhaglen ARFOR (fel rhan o'r Cytundeb Cydweithio) i gefnogi nifer bach o ymyriadau strategol gyda'r nod o gefnogi'r economi a'r Gymraeg yn rhanbarth ARFOR, sef Ynys Môn, Gwynedd, Ceredigion a Sir Gaerfyrddin. Darparwyd y rhaglen fel grant i Gyngor Gwynedd ar ran y 4 awdurdod lleol. Ei nod oedd treialu dulliau i gefnogi'r economi a'r Gymraeg, a chafodd ei chyflwyno drwy nifer o wasanaethau dan gontract, yn ogystal ag yn uniongyrchol drwy'r awdurdodau lleol eu hunain. Mae'r rhaglen wedi canolbwyntio ar sawl elfen allweddol. Wrth galon y rhaglen mae sicrhau bod cymunedau'n ffynnu'n economaidd ar yr un pryd â chryfhau'r Gymraeg. Mae'n gwneud hyn drwy annog pobl ifanc i aros yn yr ardal lle cawsant eu magu, neu i ddychwelyd yno, cefnogi busnesau lleol, a hyrwyddo'r defnydd o'r Gymraeg yn y gweithle ac yn y gymuned.

Comisiynwyd Wavehill Consulting Ltd gennym i fonitro a gwerthuso'r Rhaglen yn barhaus. Daeth y cyllid ar gyfer rhaglen ARFOR 2 i ben ddiwedd mis Mawrth 2025. Ar gyfer y flwyddyn ariannol hon, mae £500k wedi ei ddarparu i barhau ag agweddau ar raglen ARFOR, ac i 'oedi a myfyrio' ar y gwersi a ddysgwyd a'r arferion gorau o ARFOR 1 a 2, y gwerthusiad annibynnol gan Wavehill a'r cyfleoedd i brif ffrydio, a helpu i lywio ymateb y Llywodraeth i elfennau o adroddiad y Comisiwn Cymunedau Cymraeg.

10. Diwylliant a'r cyfryngau

Rydym yn gweithio ar draws amrywiol sectorau a meysydd polisi i weithredu Cymraeg 2050. Yn hyn o beth, mae ein holl gyrff hyd braich yn y sector diwylliant a chwaraeon wedi ymrwymo i gefnogi ein targed i gynyddu'r defnydd o'r iaith a chyrraedd miliwn o siaradwyr Cymraeg erbyn 2050. Rydym am weld a chlywed y Gymraeg yn cael ei defnyddio'n eang mewn diwylliant poblogaidd o bob math, yn y celfyddydau, y cyfryngau ac mewn llenyddiaeth, ac mewn theatr, ffilm a theledu. Mae'r defnydd o'r Gymraeg gan fodolau rôl fel pobl o fyd chwaraeon, cerddorion ac actorion, a ffigurau a sefydliadau amlwg eraill yn ffordd o godi statws y Gymraeg fel iaith fyw.

Mae ein Blaenoriaethau ar gyfer Diwylliant, a gyhoeddwyd ym mis Mai 2025, yn cynnwys uchelgais i sicrhau bod diwylliant yn cefnogi ac yn hyrwyddo'r Gymraeg, ac yn adlewyrchu Cymru fel cenedl ddwyieithog ac amlieithog.

At hynny, mae'r diwydiannau creadigol yn dal i chwarae rhan ganolog yn y gwaith o hyrwyddo'r Gymraeg. Mae S4C yn parhau i fod yn gonglfaen o ran darlledu yn y Gymraeg, ac mae cyfresi drama o safon uchel a llwyfannau ffrydio byd-eang fel Netflix a Disney wedi ehangu cyrhaeddiad rhyngwladol straeon a diwylliant Cymru. Mae'r cyfle hwn i'r Gymraeg gael ei gweld a'i chlywed yn ehangach yn helpu i normaleiddio'r Gymraeg ar y sgrin a chodi ymwybyddiaeth o hunaniaeth Gymreig gyfoes ymysg cynulleidfaoedd byd-eang.

Mae Cymru Greadigol wedi buddsoddi'n strategol mewn creu cynnwys Cymraeg, cynnal swyddi mewn cymunedau Cymraeg a chefnogi busnesau Cymru. Rhwng 2020–21 a 2024–25 yn unig, llwyddodd mecanwaith Cyllid Cynhyrchu Cymru Greadigol i gefnogi 10 cynhyrchiad Cymraeg, gan gynnwys cynyrchiadau fel *Hafiach*, *Cleddau/The One That Got Away*, a *Golau/The Light in the Hall*. Ar ffilm, mae cyd-ariannu *Effie yn Blaenau* yn nodi'r ffilm hir Gymraeg gyntaf a ddatblygwyd mewn partneriaeth ag S4C. Mae cronfa Sinema Cymru wedi cyflymu'r gwaith o ddatblygu sinema Gymraeg uchelgeisiol ymhellach, gan gefnogi ton newydd o brosiectau, yn cynnwys addasiadau llenyddol fel *Llyfr Glas Nebo* a dramâu sgrin gwreiddiol fel *MOGI a Cwlwm*, sy'n dangos y dyfnder a'r amrywiaeth sydd i'w cael wrth adrodd straeon yn Gymraeg.

Drwy gydweithio'n agos â Chymru Greadigol, yn 2024–25 cefnogodd Cyngor Llyfrau Cymru fwy na 138 o lyfrau Cymraeg, 14 o gylchgronau, a gwasanaeth newyddion digidol Golwg360, gan ehangu'r ddarpariaeth i ddysgwyr a gwella cynrychiolaeth drwy fentrau cyhoeddi wedi'u targedu. Gyda'i gilydd, mae'r cyflawniadau hyn yn dangos ehangder y ddarpariaeth o gyfryngau Cymraeg, a'u rôl ganolog wrth gyflawni amcanion Cymraeg 2050.

11. Cymru a'r byd ehangach

Rydym wedi parhau i roi lle blaenllaw i'r Gymraeg wrth weithredu'r Strategaeth Ryngwladol i Gymru. Roedd Llywodraeth Cymru yn rhan o ddirprwyaeth ffurfiol y DU i Mondiacult – Cynhadledd y Byd ar Bolisiau Diwylliannol a Datblygu Cynaliadwy UNESCO – yn Barcelona am y tro cyntaf yn 2025, gan adlewyrchu proffil ac uchelgais cynyddol Cymru o ran ymgysylltu'n ddiwylliannol yn rhyngwladol.

Mae cydweithredu ar sail iaith yn nodwedd ganolog o'n gwaith rhyngwladol, gan gynnwys drwy ein cytundebau dwyochrog â llywodraethau rhyngwladol fel Iwerddon, lle mae diwylliant, iaith a threftadaeth yn feysydd cydweithio penodol, a chyda Gwlad y Basg, Catalwnia, Fflandrys a Llydaw, lle mae polisi iaith yn cael ei nodi fel blaenoriaeth allweddol a rennir.

Rydym hefyd yn aelod llawn o'r Rhwydwaith i Hyrwyddo Amrywiaeth Ieithyddol. Mae'r Rhwydwaith i Hyrwyddo Amrywiaeth Ieithyddol (NPLD) yn rhwydwaith Ewrop-gyfan sy'n gweithio ym maes polisi a chynllunio ieithyddol ar ran leithoedd Cyfansoddiadol, Rhanbarthol a Gwladwriaethol Bach ledled Ewrop. Prif nod yr NPLD yw codi ymwybyddiaeth ar lefel Ewropeaidd o bwysigrwydd amrywiaeth ieithyddol. Nod arall yw hwyluso'r broses o gyfnewid arferion gorau ymysg llywodraethau, gwneuthurwyr polisi, ymarferwyr, ymchwilwyr ac arbenigwyr o bob rhan o Ewrop.

Rydym yn parhau i gadeirio gweithgor leithoedd Cynhenid, Lleiafrifol a Llai eu Defnydd y Cyngor Prydeinig-Gwyddelig, gan barhau i fanteisio ar y fforwm hwn i rannu arferion da ac arbenigedd gyda phobl o wahanol gefndiroedd.

12. Technoleg a'r Gymraeg

Rydym yn falch o'n gwaith arloesol i sicrhau bod y Gymraeg ar flaen y gad o ran datblygiadau technolegol newydd, gan gynnwys deallusrwydd artifisial. Cydnabyddir ein gwaith am fod o safon sy'n arwain y byd, gyda'r dull Cymraeg yn aml yn cael ei fabwysiadu gan wledydd a sefydliadau eraill, yn cynnwys UNESCO, fel model ar gyfer sefyllfaoedd amlieithog a lleiafrifol eraill.

Ein ffocws ar ddechrau tymor y Senedd oedd parhau i gyflawni **Cynllun Gweithredu Technoleg Cymraeg** (2018–2024) a oedd yn blaenoriaethu datblygu a rhannu seilwaith newydd ar gyfer ein hiaith yn agored. Pan lansiwyd yn 2018, roedd yn rhoi Llywodraeth Cymru ar flaen y gad o ran ymateb i dueddiadau newydd drwy edrych yn benodol ar ddeallusrwydd artifisial (AI). Fel rhan o'r Cynllun hwnnw, cafodd ChatGPT ei wella a'i ddefnyddio o fewn sgwrsfot **Macsén** Prifysgol Bangor, ac aethom ati i **gyhoeddi partneriaeth ag OpenAI** i rannu adnoddau Cymraeg yn agored. Fe wnaethom ni sicrhau bod **Cysgliad**, sef casgliad o offer gwirio gramadeg a sillafu Cymraeg, ar gael yn rhad ac am ddim i unigolion, y sector addysg a'r trydydd sector ac i sefydliadau sydd â 10 aelod o staff neu lai. O ganlyniad, mae dros 15,000 wedi defnyddio Cysgliad am ddim. Buom hefyd yn ariannu lleisiau synthetig dwyieithog Prifysgol Bangor sydd ar gael yn agored, ac sy'n cael eu defnyddio yn eu **Trawsgrifiwr**. Yn eu tro, roedd modd i'r gwelliannau hyn fwydo i mewn i'w gwasanaeth bancio llais, sef **Lleisiwr**, sy'n galluogi pobl â Chlefyd Niwronau Motor, er enghraifft, i ddefnyddio **fersiwn personol synthetig o'u llais yn Gymraeg** ar ôl iddynt golli'r gallu i siarad. Arweiniodd ein gwaith gyda Tobii Dynavox, cwmni cyfathrebu blaenllaw, at ddatblygu **TD Snap Express Cymraeg** hefyd, sef meddalwedd sy'n cefnogi plant ac oedolion sy'n cael trafferth siarad. Mae'r holl elfennau hyn ar gael ar ein rhestr Helo Blod o offer ac adnoddau Cymraeg, ac rydym yn diweddarau'r rhestr yn rheolaidd.

Cyhoeddwyd ein **blaenoriaethau newydd ar gyfer technoleg iaith Gymraeg a deallusrwydd artifisial** ym mis Ionawr 2025. Mae'r rhain yn cynnwys sicrhau bod pawb yn gallu cael gafael ar dechnoleg Cymraeg. Gyda hyn mewn golwg, rydym yn cefnogi ac yn gweithio gyda'r sector technoleg i sicrhau bod yr elfennau technoleg iaith rydym wedi'u hariannu a'u rhannu'n agored yn cael eu defnyddio. Fel rhan o'n partneriaeth ni â Microsoft, rydym wedi rhannu adnoddau a chydweithio i greu **cyfleuster cyfieithu ar y pryd mewn cyfarfodydd Microsoft Teams**. Mae'r cyfleuster hwn yn cael ei ddarparu heb unrhyw gost ychwanegol i ddefnyddwyr trwyddedau Microsoft 365. Mae'r gwaith yn parhau gyda Microsoft i ddatblygu'r cyfleuster hwn ymhellach, yn ogystal â Copilot yn Gymraeg (gan achub y blaen ar rai o ieithoedd mwy y byd) a thrawsgrifio a chapsiynau dwyieithog yn Microsoft Teams (credwn mai dyma'r achos cyntaf o drawsgrifio dwyieithog sydd ar gael yn Teams), gan gynorthwyo gweithio dwyieithog. Yn ddiweddar, rydym hefyd wedi cyhoeddi 'Cymraeg mewn Clic', ap un clic ar ein rhwydwaith corfforaethol sy'n chwalu'r rhwystrau o ran defnyddio'r Gymraeg mewn technoleg, a'i gwneud

yn haws i fwy o'n staff gael profiad Cymraeg llawn wrth ddefnyddio Microsoft ar eu gliniaduron gwaith. Yn y flwyddyn ariannol bresennol, rydym wrthi'n buddsoddi £402,150 yn ein gwaith ym maes technoleg, gyda £406,400 wedi'i glustnodi ar gyfer 2026–27.

Rydym yn gobeithio y bydd hyn yn arwain at greu adnoddau tebyg a newydd ar gyfer ieithoedd sy'n cael eu siarad ledled y byd, yn seiliedig ar ein gwaith yng Nghymru. Rydym hefyd yn parhau i weithio gyda chwmnïau a sefydliadau byd-eang eraill fel Llywodraeth Catalwnia ar eu **prosiect AINA**, a gydag UNESCO fel rhan o'u Degawd Ieithoedd Brodorol, fel y gall ein gwaith ar hyn helpu cymunedau amlieithog ledled y byd.

13. Seilwaith ieithyddol

Polisi Seilwaith Ieithyddol y Gymraeg

Tua dechrau tymor y Senedd hon, fe wnaethom ni gynnal ymgynghoriad ar bolisi drafft ar gyfer seilwaith ieithyddol (sef y pethau sy'n ein helpu i ddefnyddio'r Gymraeg mewn bywyd bob dydd, fel geiriaduron, adnoddau terminoleg, corpysau ieithyddol, a gwaith ymchwil a safoni) gyda'r nod o'i gwneud yn haws i bobl o bob cefndir ddefnyddio'r Gymraeg.

Cyhoeddwyd ein **Polisi Seilwaith Ieithyddol y Gymraeg** yn 2023, a'n blaenoriaethau yn y maes hwn o hyd yw'r rhai a nodir yn y polisi. Mae ein gwaith wedi cynnwys lansio tudalennau gwe **Beth yw'r gair Cymraeg am...?**. Mae'r tudalennau hyn yn cynnig mynediad rhwydd at y prif eiriaduron a chronfeydd termau Cymraeg, ynghyd â nodiadau defnyddwyr i helpu pobl i ddewis yr adnodd cywir ar gyfer eu dibenion nhw. Fe'u datblygwyd yn dilyn mewnbn gan y Ganolfan Gwasanaethau Cyhoeddus Digidol i ddeall gofynion gwahanol gynulleidfaoedd yn well a sicrhau eu bod yn cael y profiad gorau posibl.

Rydym yn ariannu sawl prosiect a chorff seilwaith ieithyddol allweddol, gan gynnwys Geiriadur Prifysgol Cymru (geiriadur hanesyddol, academiaidd yr iaith Gymraeg), Y Termiadur Addysg (geiriadur Termau Addysg) a Chymdeithas Cyfieithwyr Cymru. O ystyried y lefel uchel o arbenigedd sy'n bodoli yng Nghymru, rydym wedi gweithio'n gyson gyda phartneriaid i ddatblygu ymhellach y cysylltiadau â rhanddeiliaid allweddol, a'r cysylltiadau rhyngddynt, gan chwilio am gyfleoedd newydd i gydweithio, a chreu cysylltiadau newydd.

Yn 2021, aethom ati i adfer panel i fynd i'r afael â nifer o faterion sy'n ymwneud ag orgraff y Gymraeg, o dan gadeiryddiaeth Dr Dylan Foster Evans o Brifysgol Caerdydd. Mae penderfyniadau'r Panel yn cael eu hymgorffori a'u hintegreiddio i'r prif eiriaduron a'r cronfeydd termau. Mae'r Panel bellach wrthi'n paratoi ei ail raglen waith. At hynny, yn ystod hanner cyntaf tymor y Senedd, sefydlwyd gweithgor i safoni **termau mewn perthynas â hil ac ethnigrwydd**, dan gadeiryddiaeth Delyth Prys o Brifysgol Bangor. Ymgynghorodd y grŵp hwn â rhanddeiliaid ac unigolion allweddol i greu rhestr gyfredol o dermau i helpu pobl i drafod gwrth-hiliaeth yn Gymraeg mewn cyd-destunau gwaith a phersonol.

Enwau lleoedd Cymraeg

Rydym wedi parhau â'r gwaith o ddiogelu enwau lleoedd Cymraeg ledled Cymru ar y cyd â phartneriaid allweddol, yn cynnwys Cadw, sy'n gyfrifol am enwau lleoedd hanesyddol, a Chomisiynydd y Gymraeg, sy'n safoni enwau lleoedd Cymraeg ar gyfer dinasoedd, trefi a phentrefi drwy **gronfa ddata ar-lein sydd ar gael i'r cyhoedd..**

Rydym wedi diogelu enwau lleoedd Cymraeg drwy ymrwymadau yn y Rhaglen Lywodraethu a'r Cytundeb Cydweithio â Phlaid Cymru. Nodwyd ein camau cychwynnol yn ystod y cyfnod hwn yn ein **Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg**, a gyhoeddwyd ym mis Hydref 2022, a **Pholisi Seilwaith leithyddol y Gymraeg**, a gyhoeddwyd ym mis Mehefin 2023. Roedd y ddau ohonynt yn nodi'r angen am dystiolaeth gryfach i lywio ymyriadau polisi yn y dyfodol.

Er mwyn mynd i'r afael â hyn, comisiynwyd ymchwil gennym i ddeall yn well ble, sut a pham mae enwau lleoedd yn newid yng Nghymru. Cyhoeddwyd ein canfyddiadau yn **Newidiadau i enwau lleoedd yng Nghymru: ymchwil ar dueddiadau cyfredol** ar 6 Mehefin 2025. Ar sail canfyddiadau'r adroddiad, gwnaeth Ysgrifennydd y Cabinet dros Gyllid a'r Gymraeg **Ddatganiad Llafar** ym mis Medi 2025 yn nodi ein blaenoriaethau ar gyfer enwau lleoedd Cymru.

Mae cofnodi a chasglu data yn parhau i fod yn ganolog i ddiogelu enwau lleoedd ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol. Mae'r **Rhestr statudol o Enwau Lleoedd Hanesyddol Cymru**, sy'n cael ei chynnal gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru ar ran Llywodraeth Cymru, yn parhau i ehangu. Sefydlwyd y Rhestr yn 2017, ac mae bellach yn cynnwys dros 700,000 o enwau, gyda miloedd o gofnodion ychwanegol wedi'u hychwanegu yn ystod y flwyddyn ddiwethaf yn unig. I ategu hyn, mae Llywodraeth Cymru wedi lansio **Adnodd Cofnodi Enwau Lleoedd** drwy MapDataCymru, sy'n galluogi aelodau o'r cyhoedd i gofnodi enwau lleoedd hanesyddol Cymraeg nad ydynt yn cael eu dangos ar fapiau digidol ar hyn o bryd. Mae hyn yn cefnogi rhannu data ehangach gyda phartneriaid fel **Mapio Cymru / OpenStreetMap** a **Wikipedia Cymraeg**, gyda'r nod o wella amlygrwydd enwau lleoedd Cymraeg ar lwyfannau mapio digidol a chryfhau'r sylfaen dystiolaeth ar gyfer parhau i ddefnyddio enwau lleoedd Cymraeg.

Mae swyddogion wedi parhau i ymgysylltu ag amrywiaeth eang o randdeiliaid. Rydym wedi sefydlu Fforwm Enwau Lleoedd Awdurdodau Lleol gyda chyfranogiad gan awdurdodau lleol Ynys Môn, Gwynedd, Ceredigion a Sir Gâr i rannu arferion gorau a dysgu am heriau wrth iddynt godi. Gan adeiladu ar y gwaith hwn, mae ymgysylltu â swyddogion o bob un o 22 awdurdod lleol Cymru yn cael ei ehangu drwy fforymau presennol.

Mae enwau lleoedd yn dal i fod yn faes gwaith heriol, ac er bod yr adroddiad ymchwil y soniwyd amdano uchod yn canolbwyntio ar enwau eiddo, enwau busnes ac enwau strydoedd, roedd hefyd yn tynnu sylw at yr angen am ragor o ymchwil i enwau topograffig, yn enwedig y rhai a ddefnyddir gan gymunedau twristiaeth a gweithgareddau awyr agored ac sy'n cael eu mabwysiadu'n ddiweddarach yn lleol ac ar-lein, ac sydd, oherwydd eu natur, yn fwy anodd eu canfod. Rydym yn parhau i archwilio sawl trywydd ar gyfer yr ail gam hwn o ymchwil.

14. Cynllunio ieithyddol

Yn ei hanfod, mae holl elfennau'r papur hwn yn cwmpasu ein hymdrechion o ran cynllunio ieithyddol. Isod, fodd bynnag, rydym wedi canolbwyntio ar ein dull o brif ffrydio *Cymraeg 2050* a chynllunio ieithyddol ar draws y sector cyhoeddus yng Nghymru.

Dros y pum mlynedd diwethaf, rydym wedi cryfhau capasiti cynllunio ieithyddol Cymru yn sylweddol ar draws lefelau cenedlaethol, rhanbarthol a lleol. Mae hyn wedi cynnwys meithrin dealltwriaeth gliriach o egwyddorion cynllunio ieithyddol ar draws y llywodraeth a sefydliadau partner a chynyddu gallu cynllunio ieithyddol arweinwyr a staff. Mae cyflwyno Arwain mewn Gwlad Ddwyieithog wedi helpu i gynyddu ffocws sefydliadau cyhoeddus ar weithio'n ddwyieithog yn fwy cyson. Mae hyn wedi galluogi arweinwyr ar draws y sector cyhoeddus i gyfrannu at weithredu ein strategaeth Cymraeg 2050 yn genedlaethol.

Rydym hefyd wedi helpu uwch-arweinwyr ar draws y llywodraeth i roi llais i waith Cymraeg 2050 o fewn blaenoriaethau ehangach y llywodraeth, gan helpu i sicrhau bod yr amodau sydd eu hangen er mwyn i'r iaith ffynnu—yn gymdeithasol, yn economaidd ac yn ddiwylliannol—yn cael eu hystyried yn fwy cyson wrth wneud penderfyniadau. Mae parhau i adeiladu ar y momentwm hwn yn dal yn flaenoriaeth allweddol.

15. Ymchwil, gwerthuso ac ystadegau

Dros y pum mlynedd diwethaf, rydym wedi parhau i ddatblygu'r sylfaen dystiolaeth sy'n sail i Cymraeg 2050 drwy gynllunio, comisiynu a darparu ymchwil, dadansoddi a gwerthuso, a drwy ehangu'r cydweithio â'r gymuned ymchwil ehangach.

Cyhoeddwyd **canlyniadau cyntaf Cyfrifiad 2021 am y Gymraeg** gennym ym mis Rhagfyr 2022. Dilynwyd hyn gan **gyhoeddiadau a oedd yn dadansoddi gallu yn y Gymraeg yn ôl nodweddion amrywiol**, gan gynnwys dadansoddiad o drosglwyddo'r Gymraeg ar yr aelwyd. Yn dilyn cyhoeddi'r ystadegau hyn, aethom ati i gyhoeddi **Cynllun gwaith ar y cyd â'r Swyddfa Ystadegau Gwladol ar gydlynid ystadegau ar y Gymraeg**, gyda'r nod o wella ein dealltwriaeth o'r prif arolwg a ffynonellau data gweinyddol a ddefnyddir i gynhyrchu ystadegau am y Gymraeg. Fe wnaethom ni hefyd gyhoeddi data o **arolwg defnydd o'r Gymraeg 2019–20 yn ôl sawl pwnc**, yn cynnwys defnydd o'r Gymraeg yn y gweithle, a oedd yn rhoi cipolwg ar y defnydd o'r Gymraeg yn ystod y naw mis cyn pandemig COVID-19. At hynny, fe wnaethom ni barhau i gyhoeddi **diweddariadau chwarterol ar ystadegau ar y Gymraeg o'r Arolwg Blynnyddol o'r Boblogaeth a data o Arolwg Cenedlaethol Cymru**.

Datblygiad arwyddocaol yw Prosiect BRO: astudiaeth sosioieithyddol tair blynedd a lansiwyd yn 2023 sy'n archwilio defnydd o'r Gymraeg a newid ieithyddol ar lefel fanwl, gymunedol gan ddefnyddio dulliau ymchwil cymysg. Arweinir y prosiect gan ymchwilwyr o Brifysgol Cymru y Drindod Dewi Sant, Prifysgol Ucheldiroedd ac Ynysoedd yr Alban, a Choleg Iesu Rhydychen, ac fe'i cefnogir gan gyllid grant Llywodraeth Cymru. Cyhoeddwyd canfyddiadau cyntaf y prosiect, sef compendiwm yn dadansoddi data cyfrifiad ar lefel awdurdod lleol ac Ardal

Gynnyrch Ehangach Haen Is, fel rhan o adroddiad cam cyntaf y Comisiwn Cymunedau Cymraeg. Mae'r tîm ymchwil wedi cynnal arolygon cymunedol a gwaith arsylwi ethnograffig mewn cymunedau Cymraeg, ac mae canfyddiadau sy'n dod i'r amlwg eisoes wrthi'n cael eu rhannu. Nod y prosiect yw cynhyrchu argymhellion polisi ymarferol ac adnoddau i gefnogi'r cymunedau hyn.

Rydym wedi comisiynu nifer o brosiectau ymchwil a gwerthuso i lywio ein gwaith mewn amrywiaeth o feysydd. Fel y nodwyd uchod, mae gwerthusiad ar y gweill i asesu gweithrediad ac effaith y Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg. Rydym wedi comisiynu ymchwil i archwilio cyfraniad y rhaglen Sefydlu a Symud at ehangu darpariaeth gofal plant a blynyddoedd cynnar cyfrwng Cymraeg. Rydym wedi cyhoeddi sawl adroddiad ymchwil ar addysg drochi, yn cynnwys **asesiad o'r dystiolaeth ar gyrchddulliau a dulliau effeithiol mewn addysg drochi; map o addysg drochi hwyr cyfrwng Cymraeg; ac adolygiad cwmpasu o drochi hwyr a darpariaeth ieithyddol ddwys..**

Datblygiad diweddar pwysig fu cyhoeddi **Meysydd o Ddiddordeb Ymchwil: Cymraeg 2050**. Mae'r ddogfen hon yn cyfleu i'r gymuned ymchwil –yng Nghymru a thu hwnt – y mathau o dystiolaeth a fydd fwyaf gwerthfawr wrth lywio penderfyniadau polisi sy'n gysylltiedig â Cymraeg 2050. Gan gwmpasu meysydd fel y blynyddoedd cynnar, addysg a hyfforddiant, iechyd a gofal cymdeithasol, yr economi ac adfywio cymunedol, ei bwrpas yw cefnogi cyfnewid gwybodaeth, ysgogi ymchwil newydd sy'n cyd-fynd â blaenoriaethau Cymraeg 2050, ac annog mwy o fuddsoddi mewn ymchwil sy'n ymwneud â'r Gymraeg. Mae cyhoeddi Meysydd o Ddiddordeb: Cymraeg 2050 yn dod yn sgil cyhoeddi **Fframwaith Ymchwil a Gwerthuso Cymraeg 2050** yn 2022, sy'n rhoi arweiniad ar yr ystyriaethau methodolegol, y cyd-destun, y tybiaethau, y risgiau a'r ffynonellau data sy'n berthnasol i ymchwil a gwerthuso sy'n ymwneud â Cymraeg 2050.

Casgliad

Mae'r Papur Tystiolaeth hwn yn rhoi trosolwg o'r gwaith i gyflawni strategaeth Cymraeg 2050 – gan gynnwys blaenoriaethau'r Rhaglen Lywodraethu a'r Cytundeb Cydweithio – yn ystod y Chwched Senedd.

Rydym wedi rhoi gweithgareddau amrywiol ar waith ar y daith tuag at gyrraedd miliwn o siaradwyr a chynyddu'r defnydd dyddiol o'r Gymraeg, yn cynnwys gwaith i annog trosglwyddo'r iaith yn y blynyddoedd cynnar a chyfleoedd gydol oes i ddysgu a defnyddio'r Gymraeg yn ein cymunedau. Mae sylfeini cadarn hefyd ar waith, drwy Ddeddf y Gymraeg ac Addysg (Cymru) 2025 yn benodol, i ategu ein gweledigaeth hirdymor gyda'r seilwaith sydd ei angen i gyflawni ein nodau.

Edrychwn ymlaen at ymateb yn ffurfiol i argymhellion diweddar y Pwyllgor yn ystod yr wythnosau nesaf.

Welsh Language Standards (Registered Social Landlords) Regulations

Consultation response form

Your name: Hayley Macnamara

Organisation (if applicable): Community Housing Cymru

email/telephone number: hayley-macnamara@chcymru.org.uk

Your address: Community Housing Cymru, 14 Neptune Court, Office 26, Vanguard Way,
Caerdydd/Cardiff, CF24 5PJ

Responses should be returned by **16 September 2025** to:

Cymraeg 2050 Division
Welsh Government
Cathays Park
Cardiff
CF10 3NQ

or completed electronically and sent to: email: Cymraeg2050@gov.wales

Summary

Community Housing Cymru (CHC) is the voice of housing associations (HAs) in Wales. We represent 30 not-for-profit housing associations that provide almost 165,000 homes to 10% of the Welsh population. Our collective vision is to make Wales a country where good housing is a basic right for all. We welcome the opportunity to respond to the Welsh Government's consultation on draft Regulations to make Welsh language standards specifically applicable for Registered Social Landlords (RSLs) as providers of social housing in Wales.

We support the Welsh Government's aspirations to nurture and grow the use of the Welsh language within Wales. RSLs already have a strong track record of supporting the Welsh language. Many provide bilingual services through their existing Welsh language schemes, ensuring that tenants can engage with them in the language of their choice. In many cases, this has resulted in housing associations offering bilingual communication and services as part of their ongoing commitment to accessibility and inclusion. The new regulations would enhance this existing offer.

While we support the principle of the proposed standards, we must highlight the significant financial burden they will place on RSLs, that ultimately needs to be met by tenants' rent payments and so divert investment from new and existing social homes. Implementation will require substantial ongoing investment in translation, digital infrastructure, and IT systems alongside comprehensive reviews of service designs, procurement and recruitment activities. We urge a proportionate, flexible and phased approach to setting and implementing these standards which acknowledges the current demand for Welsh language services.

The proposed Welsh language standards introduce significant financial burdens on RSLs, which will ultimately be covered by tenants' rent payments, diverting crucial investment from new and existing social housing. This comes at a time when the sector's financial capacity is already severely constrained due to unavoidable cost increases in areas such as repairs, maintenance, and new housing developments over the past five years. RSLs also face considerable regulatory and strategic demands, all of which carry cost implications.

We echo TPAS Cymru's concerns about cost and proportionality, urging the Welsh Government to ensure that these regulations are tenant-focused, proportionate, and adequately supported. This approach will allow the regulations to both strengthen the Welsh language and enable RSLs to continue their vital work of providing safe, affordable homes in diverse communities across Wales.

Considering RSLs' regulatory duty to provide value for money to tenants, the significant additional costs associated with these standards (particularly in regions with minimal or no demand for Welsh language services) raises substantial concerns regarding regulatory alignment. The investment in time and resources, diverted from frontline and core services, is disproportionate to the actual demand for Welsh language services in many areas of Wales. Even RSLs operating in predominantly Welsh-speaking communities have expressed concerns about the cost and resource implications.

Absorbing these compliance costs would strain the sector's capacity to build and improve homes, diverting resources from essential housing and support services at a critical time. With over 94,000 individuals currently on housing waiting lists, this could exacerbate the housing crisis.

It is imperative that the Welsh Government supports this transition by maintaining a supportive funding environment and providing practical tools and accessible language training to mitigate the impact.

We are also concerned that the measures outlined could constitute increased control by the Welsh Government over the operation of RSLs, which brings the risk of reclassification. RSLs are and should remain independent organisations guided by a social purpose. This is one of their unique characteristics, allowing the sector to leverage private investment - currently this private finance totals £3.5bn, rising to £4.5bn by 2027. Increased intervention by national and local government could give rise to the ONS reviewing the classification of RSLs and deciding that their debt should sit on the public balance sheet. Should the alignment of RSLs to the public sector continue to be progressed in multiple legislative environments, they run the risk of being reclassified by the ONS. This could lead to the UK Treasury placing borrowing limits on HAs, which would impact their ability to deliver new social homes at scale.

CHC has engaged extensively with our members to gather views from across this diverse sector in preparing our submission. We have also encouraged individual RSLs to provide their own responses to illustrate the specific impacts on their services. Our response aims to provide a collective perspective from the sector as a whole, while recognising the importance of flexibility to reflect different operating contexts.

We provide a summary of the key points we highlight throughout the document here:

- **Proportionate and flexible implementation:** All RSLs advocate for a proportionate and flexible approach to applying the standards, taking into account their operational capacity and tenant needs.
- **Alignment with tenant needs and demand:** Standards should allow RSLs the flexibility to align their services with existing Welsh language demand. We echo TPAS Cymru's concerns, urging the Welsh Government to ensure that these regulations are tenant-focused, proportionate, and adequately supported.
- **Harmonised digital standards:** The standards should be consistent across all digital platforms (websites, online chats, apps, and self-service machines), employing a tiered standards approach.
- **Realistic implementation and support:** To ensure compliance we request realistic implementation timeframes supported with clear pathways for compliance. We also require free and accessible Welsh language skills development support, and a supportive funding environment from the Welsh Government.
- **Enhanced Guidance:** Both CHC's and individual RSL responses underscore the need for further clarity. We seek clear and enhanced guidance on interpreting the standards, which is essential for sector-wide consistency and to mitigate negative impacts. Support and

examples of compliance prior to the next stage of commissioner consultations would be welcomed.

- **AI Translation Recognition:** AI translation tools can aid compliance, reduce operating costs, and support longer implementation timeframes. We seek clarification on whether AI-generated translations are accepted for compliance.
- **IT Market Reliance:** We urge the Welsh Government and the Commissioner to ensure that the Standards' requirements reflect the realities of the IT supplier market. For some RSLs, the current proposed technology standards are unachievable until tech providers advance.
- **Regulatory Alignment Clarity:** Our response highlights several areas where regulatory compliance must align. We seek clarification on how RSLs should navigate alignment with the Welsh Government Regulatory Framework and requirements from other bodies.

We hope that this consultation will result in regulations which both strengthen the use of the Welsh language and enable RSLs to continue delivering positive outcomes for tenants across the full range of their functions and obligations.

Question 1 – Do you have any comments on the service delivery standards proposed in the draft regulations for registered social landlords (RSLs)? (You are welcome to make reference to matters raised in the consultation document, or to any other matter.)

Welsh Registered Social Landlords (RSLs) are diverse in scale, scope, and service delivery. Our members range from organisations operating within a single local authority to larger bodies with a regional or pan-Wales footprint.

Beyond the core function of providing and managing affordable housing, their service portfolios are equally varied; some deliver specialist care and support services, develop market as well as social housing, student accommodation, and manage repairs through either in-house teams or external contractors. Uniting this diverse sector is a profound commitment to social purpose, with all RSLs delivering vital community regeneration projects and welfare support for the most vulnerable in society.

The level of tenant demand for Welsh language services is not uniform, it varies significantly across Wales from one locality to another. In some areas, particularly in urban regions, demand for other language services far outweighs the demand for Welsh.

Bron Afon provides a stark example, identifying just one customer out of 17,777 residents who speaks Welsh, contrasting this with an RSL like Adra in Gwynedd, which would expect much greater demand. Many of our members report that demand for other languages including Polish, Tigrinya, Spanish, and Slovak, Somali, Arabic, Urdu, and Bengali etc. far outweighs the demand for Welsh. In Cardiff, 30% of CCHA's tenants' first language is not English and only one tenant currently requests information in Welsh.

Following the same pattern, the proportion of Welsh-speaking staff differs greatly between organisations and service areas, with many RSLs facing recruitment challenges where local demand is minimal. RSLs ensure that their staff can accommodate the diverse language preferences of their communities. For instance, at CCHA in Cardiff approximately 30% of tenants speak community languages such as Arabic. Therefore, a proportionate and flexible approach to implementing these standards is essential to allow RSLs to effectively serve the varied linguistic needs of their tenants, staff and communities across Wales.

It is therefore imperative that the proposed Welsh Language Standards are designed with the flexibility to accommodate these different operating contexts. We urge the Welsh Government and the Welsh Language Commissioner to ensure that standards imposed must reflect the current demand for Welsh services so that RSLs can successfully plan and adapt services in a phased manner.

We acknowledge that many of the draft standards provide for this flexibility, and that the upcoming consultations with the Welsh Language Commissioner will allow for discussion on the application of the standards. However, to ensure the Standards are both practical and proportionate, and following consultation with our members, we have identified several proposed amendments to the service delivery standards within Schedule 1. These are outlined below.

Standards 25-29: simultaneous translation for meetings open to the public

RSLs regularly host open meetings for tenants and the public, including for example community consultations, feedback sessions, one-to-one drop-in sessions with Housing Officers, and tenant groups. The provision of simultaneous translation for every single one of these open meetings when requested would incur a considerable cost, and in some areas there would be consistently low demand for the service. We suggest that these standards should provide the same flexibility afforded in standards 24, where there are various standards stating a range of minimum % requests for Welsh language provision at a meeting, rather than the minimum of one person (standard 27) for open public meetings which would incur huge costs for all RSLs.

We also strongly urge consideration of more pragmatic and cost-effective solutions, such as leveraging remote or AI-powered translation services like Language Line, to avoid imposing unfeasible costs on RSLs.

Standards 30 and 31: public events

It would be useful to set a minimum funding threshold to accompany the standards rather than a percentage as the range of funding can vary greatly depending on the types of grants/financial support that RSL's offer. It would not be possible to justify staff time and resources to ensure that small community events, for example, comply with the requirements of these two standards.

Standard 32: publicity and advertising materials

We support the principle of ensuring publicity and advertising materials are fully bilingual. However, we seek clarification on the application of Standard 32 to ensure it is implemented in a practical and proportionate manner.

As currently written, the standard could be interpreted as a retrospective requirement, mandating the replacement of all existing materials. This creates an inconsistency with the more pragmatic, phased approach applied to other areas, such as Standard 50 for signage, which applies the requirement when items are "new or renewed." A retrospective application would place a significant and disproportionate financial burden on RSLs, leading to unnecessary cost and environmental waste from the disposal of current stock.

To address this and ensure a consistent framework, we propose that an Interpretation of "publicity and advertising material" is included within the standards. This interpretation should specify that the requirement applies to all newly produced or substantively revised materials.

Standard 45: Apps published by a body

We recommend that the requirements for apps under Standard 45 are amended to ensure consistency with the more flexible and proportionate standards applied to websites.

The current regulations create a disparity between two key digital channels. While Standards 40-44 and 87 provide a tiered framework for websites, ranging from bilingual homepages to fully bilingual sites, Standard 45 mandates that all apps must be *fully* functional in Welsh.

This presents a challenge for the sector for two key reasons:

1. Third-Party Development: Many housing apps are developed and maintained by specialist third-party suppliers, often based outside of Wales, many of whom do not currently offer Welsh language functionality.
2. Technical Complexity: We are not aware of any app currently available to the sector that provides full Welsh language functionality, particularly concerning the integration required with core housing management systems for services like rent accounts and repairs logging.

To create a realistic and achievable pathway for compliance, we propose that the tiered approach available for websites is replicated for apps. This would allow RSLs to introduce Welsh language functionality in a phased manner. We also recommend that Standard 45 is applied to newly created or substantially revised apps (as with signage), rather than retrospectively, and that the standard would not apply to those provided by a third party but branded by the RSL.

Standard 46: Online chat facilities

We recommend amending the proposed standards for online chat to ensure consistency with the flexibility offered for other communication channels, particularly telephone calls.

As currently drafted, the standard implies a requirement for immediate, live-time Welsh language provision. This presents a significant operational and resource challenge, demanding a level of instant staffing capacity that may not be required for telephone services (the standards permit callbacks, for example). Many RSLs lack the Welsh-speaking staff or the specific technology to meet this immediate demand across all service hours. While some RSLs use AI-driven chat facilities, this technology has known limitations in handling complex or sensitive tenant queries, frequently requiring a handover to a human agent.

To create a more practical and proportionate framework, we propose that the tiered compliance options available for telephone calls under **Standards 11 and 19** are replicated for online chat. Adopting this model would allow for more flexible implementation pathways. For instance, an RSL could offer an initial Welsh language interaction with the clear option to arrange a continuation of the conversation with a Welsh speaker via another channel if a live agent is not immediately available.

This approach would ensure consistency across communication standards, respect the user's choice of language, and allow RSLs to develop their bilingual services sustainably.

Standard 49: Self service machines

The regulations do not define what constitutes a "self-service machine." This ambiguity is a significant issue because modern practices are moving away from traditional, single-purpose kiosks. Many RSLs now use versatile, cost-effective hardware like tablets or iPads in reception areas. These devices function as self-service points but are not purpose-built "machines." The standard needs to clarify whether these multi-use devices fall under its scope.

In addition, the requirement for "full" Welsh functionality is much stricter than the tiered and flexible approach afforded to websites, as stated previously. A tablet in a reception area is often just a device used to sign into the building or to access an RSL's website or a dedicated tenant app. It is illogical for the standards for a tablet to be stricter than the standards for the website or app it is accessing. We therefore suggest that the standards should be harmonised and consistent across all digital platforms, allowing for the same tiered approach for websites, online chats, apps and self service machines.

Standards 63 and 64: Courses offered

We suggest that these standards must clarify the definition of 'education' courses and clarify whether these standards apply to all levels of training or courses delivered by an RSL, or specifically to education courses provided by external education providers. Furthermore, we suggest greater flexibility within these standards to address the difficulties in securing Welsh-speaking course tutors, especially for highly specialised subjects.

Question 2 – Part 3 of Schedule 1 to the Regulations includes interpretations for some of the service delivery standards. Do you have any comments on the interpretation of standards as set out in Part 3?

We have highlighted opportunities to improve clarity under Question 1 of the consultation. In addition, we have identified several areas where further clarification would support RSLs in complying with the proposed service standards.

Firstly, it would be helpful to define whether the terms “*individuals*” and “*members of the public*” refer specifically to residents or contract-holders and the general public, as opposed to professional stakeholders such as contractors, suppliers, or local authorities. RSLs have indicated that extending the standards to professional audiences would create significant and unmanageable resourcing pressures.

We also welcome further guidance on how the standards would apply to **text messaging**. Text messages are frequently used by RSLs as an initial point of contact with tenants, for example, to share service updates or arrange discussions regarding tenancies. Greater clarity on whether these communications fall within the scope of the standards would be beneficial.

In relation to **Part 3 of the Standards (specifically clauses 25a–c)**, which note that compliance is not required in the event of an emergency, we suggest including a clear **definition of “emergency”** to ensure consistency of interpretation across RSLs.

We also seek confirmation that **Standards 23 to 24CH** (relating to public meetings) would not apply to **online meetings**. Given that automated translation tools are widely available for virtual settings, it may not be proportionate or necessary to apply the same standards as in-person meetings.

Regarding **Standards 35 to 39** (Documents and Forms), we suggest that these should apply only to documents and forms produced by the RSL, such as tenancy applications or occupancy contracts, and not to externally generated documents such as planning applications or court documentation. The additional time and resources required to translate large, external documents could result in delays and impact service delivery.

Recent advancements in **AI translation technologies** present an opportunity to reduce the financial and operational burden associated with traditional translation services. We would welcome clarity on whether AI-generated translations, when used alongside robust quality assurance processes, will be accepted as compliant under the standards.

Question 3 – Do you have any comments on the policy-making standards proposed in the draft regulations for RSLs?

These standards would apply to strategic decisions and the development of strategic plans, research and consultation undertaken by RSLs.

We seek clarity on what constitutes “consultation” versus informal engagement, and what qualifies as ‘research’. This is particularly relevant where informal discussions with small groups of customers precede formal consultations.

We would also like to note that decisions about the ‘content of legislation’ as specified in 2(a) within Part 2 ‘interpreting the policy standards’ would not apply to RSLs.

Standard 72: policy on awarding grants

We have concerns about the unintended consequences of Standard 72 when applied to hardship and community benefit grants.

During 2025/26 RSLs will provide access to approximately £1.235m through their hardship funds. These are a critical safety net for tenants facing acute financial distress. They are a last resort to assist with essential living expenses when a tenant is struggling financially. Consequently, the sole criterion for awarding these grants must be the applicant's level of need which is determined at the discretion of the RSL.

Standard 72 requires the Welsh language to be a determining factor in awarding grants. Applying this standard to hardship funds could create a disproportionate and inequitable outcome. It risks penalising society's most vulnerable individuals by making their access to emergency support conditional on a factor unrelated to their crisis.

Many RSLs also provide community grants as part of their community benefit programmes. In certain areas where the proportion of Welsh language speakers is very low, applying this standard could lead to a disproportionate outcome where Welsh speakers receive preference over others who may have a greater need for support. As an example, in Cardiff Welsh speaking is primarily contained within more affluent communities and not within the communities in which RSLs work, such as Butetown.

We request that the regulations provide clarity on this matter. We recommend that the standards be amended to include a specific exemption for grants awarded on the basis of demonstrable hardship. This would ensure that support continues to be distributed fairly to those in need.

Question 4 – Do you have any comments on the operational standards proposed in the draft regulations for RSLs?

Many RSLs have highlighted that the operational standards will require significant changes to their business functions and services.

Adhering to the proposed operational standards will have significant cost implications and place additional strain on resources, particularly for translating HR policies and intranet content, and procuring or developing Welsh-language training modules.

There are concerns about limited internal capacity, especially in HR and L&D teams, to deliver Welsh-language services without external support.

Achieving the standards will necessitate a significant increase in Welsh language proficiency across RSLs. While tools like translators and software offer some support, they are not a substitute for genuine linguistic skill. To meet these new requirements, RSLs will need to undertake a comprehensive assessment of current language capabilities across all services. Following this, a substantial effort will be required to upskill the workforce, which is particularly challenging in areas where the demand for Welsh language services has traditionally been low. Targeted support from the Welsh Government is essential. Given the substantial financial burden, we propose that the government assists by providing free, accessible Welsh language training for existing RSL staff. This would empower employees with the skills they need.

There is concern regarding the current capacity of the workforce within some RSLs to comply with these new standards from the outset. The challenges are twofold: recruiting new staff with the required Welsh language skills is already difficult in a competitive market, and upskilling existing, experienced staff presents its own set of practical and financial hurdles. The resource and cost implications of providing the necessary training, backfilling to support services while staff are learning, and developing bilingual resources will be significant for many housing associations, potentially diverting funds from other essential frontline services that tenants rely on. For many RSLs, it would take years to achieve the required level of Welsh language proficiency amongst staff to comply with the proposed standards.

To ensure these important standards are successfully implemented without negatively impacting RSLs' core services, we would like to see a flexible approach to the implementation of these standards, with a phased approach to compliance.

Standard 79: Staff policies As currently written this could be interpreted as all policies becoming bilingual from the compliance date. We suggest that flexibility is provided here so policies are translated only when **formed or revised**.

Our members have also raised concerns and seek clarity on how the proposed standards will **align with other bodies**. The new proposed operational standards could introduce a range of challenges across key areas.

For example, in complaints management, the need to translate written acknowledgements and responses may affect compliance with the Public Services Ombudsman for Wales (PSOW) standards on response times. In health and safety, translation of verbal and written materials could delay incident investigations and the gathering of witness statements. In corporate governance, the translation of large Board and Committee packs could hinder timely distribution and potentially impact board effectiveness by lengthening meetings. Data protection is also a concern, as translating documents for Subject Access Requests (SARs) could significantly increase response times and costs, potentially affecting compliance with Information Commissioner's Office (ICO) requirements.

There is a pressing need for clarity on how to manage these overlaps and which regulatory body's requirements would take precedence in cases of conflict.

Standard 102 requires an assessment of the need for Welsh language skills in a new or vacant post. If this was assessed as essential, we seek clarity on whether this could be considered indirect discrimination by putting certain people at a disadvantage because of a protected characteristic. We would welcome clarification on whether this could be considered under Schedule 9, paragraph 1 of the Equality Act 2010 as a genuine occupational requirement.

Question 5 – Do you have any comments on the record-keeping standards and standards dealing with supplementary matters proposed in the draft regulations for RSLs?

While some record-keeping related to Welsh language skills and recruitment can be integrated into existing systems, new processes will be needed, and the availability of appropriate system replacements with Welsh language packs available in the IT market pose a concern.

The requirements will also lead to significant translation costs to adjust policies and procedures.

Question 6 – Do you have any comments on how the standards proposed in the regulations for RSLs might apply to RSL subsidiaries or commercial activities?

There are mixed views amongst our members on the application of the standards to subsidiaries and commercial activities, however many RSLs are of the view that applying the standards to these should be a **voluntary matter**, aligning with the parent company's internal Welsh Language Policy rather than being enforced by regulation.

Operating in commercial circumstances presents significant viability challenges. Adding the operating costs associated with these Standards to the work of subsidiaries would be disproportionate.

Encouraging further action at commercial subsidiaries, stemming from the parent company's commitment, would be a more effective approach. The work carried out by the parent RSL will naturally support and influence the provision of services by its subsidiaries.

We are also concerned about the impact these regulations will have on third-party suppliers, particularly local SMEs in the construction sector that RSLs use for services like repairs and maintenance. Extending these regulations to them could create a disproportionate compliance burden due to their limited resources, without consultation or sector-specific impact assessment.

This additional burden will disproportionately affect contractors appointed prior to the regulations' implementation. Therefore, we recommend that this requirement only applies to contracts procured after the regulations come into effect.

Many third-party suppliers are small and medium-sized enterprises (SMEs) in the construction sector. These businesses often operate with limited administrative capacity and may not have the resources - financial, linguistic, or operational - to meet the requirements of Welsh Language Standards. If Welsh Language Standards become a prerequisite for contracting, SMEs unable to comply may be excluded, reducing supplier diversity, increasing costs, and limiting RSLs' ability to work with trusted local providers. RSLs can promote the Welsh language through their own practices without imposing statutory duties on unequipped suppliers.

Question 7 – Do you agree with the proposal to add Community Housing Cymru (CHC) to the Welsh Language Standards (No.2) Regulations? (If your answer is no, please feel free to list another set of existing Welsh language standards regulations you feel might be more appropriate for the body.)

Agree	☐	Disagree	☒	Neither agree nor disagree	☐
--------------	--------------------------	-----------------	-------------------------------------	-----------------------------------	--------------------------

Supporting comments

Community Housing Cymru is a small, independent, charitable organisation that provides support and services directly to its member housing associations. It provides no public services, nor takes any public funding. It represents independent housing associations, not public bodies.

We strongly oppose the proposal to include CHC in the regulations as we believe it is a disproportionate burden. CHC has engaged with its Board and membership, and this view is unanimous. CHC can continue to support its members effectively and efficiently by strengthening its voluntary scheme. We have written separately to officials to explain our position.

Question 8 – Do you agree with the proposal to make all standards within the Welsh Language Standards (No.2) Regulations specifically applicable to CHC? (If not, please explain why.)

Agree	☐	Disagree	☒	Neither agree nor disagree	☐
--------------	--------------------------	-----------------	-------------------------------------	-----------------------------------	--------------------------

Supporting comments

We strongly disagree with the proposal to include CHC in the regulations, as explained in our answer to question 7.

Question 9 – What, in your opinion, would be the likely effects of the proposals on the Welsh language? We are particularly interested in any likely effects on opportunities to use the Welsh language and on not treating the Welsh language less favourably than English.

- Do you think that there are opportunities to promote any positive effects?
- Do you think that there are opportunities to mitigate any adverse effects?

The proposals have the potential to increase opportunities to use the Welsh language in everyday interactions with RSLs and to ensure that Welsh is not treated less favourably than English. By embedding bilingual requirements across correspondence, digital platforms, and tenant services, the standards can normalise the use of Welsh, support tenant choice, and strengthen confidence among Welsh speakers and learners alike.

The introduction of Welsh Language Standards will have a varied impact on current and future staff. For fluent Welsh speakers and learners, the changes are likely to be welcomed, offering more opportunities to use the language in the workplace. However, for others who do not speak Welsh, there may be uncertainty around how the standards will affect their roles, progression, and confidence at work. This reflects broader recruitment difficulties in areas with lower levels of Welsh language proficiency. We are concerned that these challenges may intensify, affecting the ability to fill roles and maintain bilingual service delivery.

There are clear opportunities to promote positive effects, particularly through integrating Welsh into core housing services, providing staff training, and phasing in bilingual functionality for digital services.

However, the benefits can only be realised if the standards are phased and implemented proportionately. There may be challenges in recruiting and retaining Welsh-speaking staff, particularly in areas with smaller language pools, which could in turn create inconsistencies in tenant experience if smaller or localised RSLs are held to the same expectations as larger organisations.

Without support, the additional financial and resource burden risks diverting funding away from essential housing services and creating difficulties in staff recruitment. These adverse effects can be mitigated by support from Welsh Government, accessible Welsh language training for staff, and a phased, flexible approach to compliance tailored to the diverse contexts in which RSLs operate.

Question 10 – In your opinion, could the proposals be formulated or changed so as to:

- have positive effects or more positive effects on using the Welsh language and on not treating the Welsh language less favourably than English; or
- mitigate any negative effects on using the Welsh language and on not treating the Welsh language less favourably than English?

Yes. We believe the proposals could be strengthened to achieve more positive effects on the use of the Welsh language, while also reducing potential adverse impacts on RSLs and tenants.

Positive effects could be enhanced by ensuring that implementation is phased and proportionate so that progress is achievable and sustainable. Providing free and accessible Welsh language training for RSL staff at all levels would help build capacity across the sector and embed Welsh more naturally into everyday service delivery. There is also scope to encourage collaboration across the sector through shared tools, resources, and best practice, and reducing duplication of effort whilst ensuring consistency in the tenant experience. Community Housing Cymru would like to work collaboratively with the Welsh Government and the Welsh Language Commissioner to support our members to achieve this.

Negative effects could be mitigated by the continuation of a supportive funding environment for RSLs to support the significant translation, IT, and training costs. In addition, clarity on the scope and interpretation of specific standards as highlighted within our response would help ensure that requirements are realistic, consistent, and do not create unnecessary financial or operational burdens.

Enabling flexibility in how RSLs comply with the standards, while recognising the diversity of operating contexts, local demand, and workforce capacity across the sector, will be critical to ensuring that the proposals are both fair and deliverable.

These changes would ensure the regulations both advance the Welsh Government's ambition to grow the use of Welsh and remain proportionate for housing associations, enabling them to continue their core mission of tackling the housing crisis while supporting the language to thrive.

Question 11 – We have asked a number of specific questions. If you have any related issues which we have not specifically addressed, please use this space to report them:

Care and supported living services

Many RSLs deliver care and supported living services, including older persons' accommodation, extra care schemes, and specialist housing for people with complex needs. These services are often delivered in partnership with or commissioned from non-RSL providers, who are not subject to the same Welsh language standards. This creates an unfair and unbalanced regulatory environment, particularly in a sector already constrained by limited and highly competitive funding.

In regulated care settings where services are already subject to oversight by Care Inspectorate Wales (CIW) the proposed standards may duplicate or conflict with existing person-centred approaches. Many providers are already working towards or have achieved the Active Offer of Welsh language services, in ways that are responsive and proportionate to individual needs. In these settings, the broad application of the Standards risks undermining flexibility and person-led care. We believe a tailored approach, developed in conversation with the Welsh Language Commissioner, is essential to ensure the Standards enhance rather than hinder care delivery.

Operationally, there are also serious practical and resource implications. In Care and Support services, colleagues often work rota-based shifts, making it difficult to accommodate structured Welsh language training within working hours. The cost and capacity required to provide training, alongside backfilling roles to maintain safe staffing levels, could divert funding from frontline support. This is particularly challenging at a time of national workforce shortages in the social care sector, and for colleagues who may themselves face language or literacy barriers.

For RSLs working with specialist managing agents in supported housing, such as mental health services, crisis provision, or emergency accommodation, the situation is equally complex. For example, 14% of United Welsh's properties are supported housing, managed by external partners who may lack the infrastructure or capacity to meet the full Welsh language standards. Requiring compliance could lead to increased costs or the withdrawal of providers, further straining an already fragile market.

We therefore recommend a bespoke approach for Care and Supported Housing settings that recognises the unique regulatory context, operational realities, and needs of residents and does not compromise the person-centred principles of care.

Tenant literacy and community cohesion

Social housing tenants are among the most vulnerable in society. Many face intersecting disadvantages including financial stress, health issues, or disability, and a notable proportion also experience significant literacy challenges. Around [36% of UK adults](#) report struggles with reading, writing, grammar, comprehension, or spelling, and more than one in five (22%) find it hard to

understand important documents or contracts. It is reasonable to assume similar or higher levels of difficulty in the social housing sector.

RSLs understand their tenants' unique needs and are well placed to shape services in ways that are accessible, for instance choosing plain language or prioritising visual or spoken communication. The introduction of additional Welsh language requirements risks undermining this tailored approach.

Tenants with literacy difficulties might feel confused or embarrassed when faced with complex bilingual introductions on telephone calls or dense Welsh-English documentation. These communications can feel overwhelming, especially when English is already a challenge. RSLs are concerned that this could result in reduced engagement, heightened anxiety, and limiting access to important services.

We must prioritise making information understandable and accessible to all tenants regardless of their reading or language skills. One practical path forward would be to incorporate implied consent or use Census-based language preference data into standards, where clear tenant preferences are unknown. This flexibility would allow RSLs to adapt communications appropriately, ensuring services remain inclusive for those most at risk of being left behind.

Tenant feedback

Tenant consultations conducted by some RSLs indicate that there is support for the principles of the proposals, yet significant concerns persist regarding costs and value for money.

We echo TPAS Cymru's concerns about cost and proportionality, urging the Welsh Government to ensure that these regulations are tenant-focused, proportionate, and adequately supported. This approach will allow the regulations to both strengthen the Welsh language and enable RSLs to continue their vital work of providing safe, affordable homes in diverse communities across Wales.

Responses to consultations are likely to be made public, on the internet or in a report. If you would prefer your response to remain anonymous, please tick here:

☐

Dear SeneddCulture@senedd.wales,

We are researchers at Bangor University and the University of Leeds, and we have completed a project on Basic Income for the Arts in Ireland (BIA).

We have created a seminar on our findings and wonder whether this would be of interest to the Culture, Communications, Welsh Language, Sport, and International Relations Committee.

There has been recent interest in BIA in the Welsh media, and we wondered whether the Committee would be interested in our seminar or in questioning us about our findings and how a similar basic income could help the arts in Wales. The seminar addresses questions such as whether the BIA was a good investment for the Irish Government. Please see the seminar abstract below.

The seminar might also be of interest to your Senedd colleagues in health and social services, since previous trials of basic income in Wales have involved disadvantaged care leavers.

Best wishes,

Dr Hefin Gwilym

Bangor University

Rhun Gwilym

University of Leeds

Ireland's *Basic Income for Artists* and its implications for musicians in the *Electronic Dance Music* sector.

Rhun Gwilym is a PhD Music student at the University of Leeds, researching authenticity in Electronic Dance Music (EDM)

Dr Hefin Gwilym is a lecturer in social policy at Bangor University and has published extensively on poverty and welfare. He is a regular contributor to BBC Radio Cymru on social policy issues.

The seminar explores the rationale for introducing BIA as a policy intervention to support the creative industries—a key component of Ireland's cultural and tourism landscape. It also extends beyond the pandemic to consider additional pressures confronting EDM musicians, including the rise of artificial intelligence and the complexities of the contemporary streaming economy. The findings offer original insights into musicians' responses to the BIA, particularly the empathy and guilt associated with its lottery-based allocation. They also highlight the positive effects of basic income support on well-being, innovation, and creative productivity, with notable benefits for women. Finally, the study situates BIA within the wider global

context of basic income piloting, drawing comparative lessons from international pilot programmes. Overall, the seminar will examine how BIA is shaping creative practice in Ireland and consider the policy's potential to support EDM musicians and the wider artistic community in the years ahead.

Bore da,

Yn dilyn ein hymgyngghoriad yr haf llynedd ar sut y byddem yn gweithredu'r gofynion newydd o dan Ran 5 o Ddeddf y Cyfryngau sy'n ymwneud â newyddion lleol a gwybodaeth am orsafoedd radio masnachol analog lleol, roeddwn eisiau rhoi gwybod i chi fod Ofcom heddiw wedi cyhoeddi ei ddatganiad yn nodi ein penderfyniadau terfynol.

Ar ôl ystyried ymatebion i'r ymgynghoriad yn ofalus, mae ein penderfyniadau yn cynnwys y canlynol:

- Rhaid i bob gorsaf radio fasnachol analog lleol, ar wahân i'r rhai sydd â throsiant isel iawn, ddarparu newyddion lleol o leiaf bob awr yn ystod yr wythnos ac amseroedd brig ar benwythnosau;
- Rhaid casglu rhywfaint o newyddion lleol yn lleol, a fydd yn gwneud yn ofynnol i newyddiadurwyr fod yn bresennol yn gorfforol yn yr ardaloedd perthnasol. Nid ydym yn bwriadu nodi faint o newyddion lleol y mae'n rhaid ei gasglu'n lleol neu pa mor aml y dylid ei ddarlledu;
- Ni fydd yn ofynnol i orsafoedd sydd â throsiant isel iawn ddarlledu newyddion lleol ar benwythnosau na chynnwys newyddion sydd wedi'i gasglu'n lleol.
- Rhaid i bob gorsaf ddarlledu gwybodaeth leol yn rheolaidd drwy gydol dyddiau'r wythnos yn ystod y dydd (06.00 i 19.00) ac ar oriau brig ar y penwythnosau (07.00 i 12.00).

Rydym hefyd wedi addasu ein hamserlen weithredu arfaethedig. Bydd gan orsafoedd nad oeddent wedi gorfod darparu newyddion lleol o'r blaen ddwy flynedd i gydymffurfio. Bydd gan bob trwyddedai arall gyfnod gweithredu o flwyddyn.

Gellir dod o hyd i'r datganiad llawn, gan gynnwys rhagor o fanylion am ein penderfyniadau, [yma](#). Ochr yn ochr â hyn, rydym hefyd wedi cyhoeddi [diweddariad](#) ar ein gweithrediad o Ddeddf y Cyfryngau hyd yma, gan gynnwys trosolwg o'n gwaith arfaethedig ar gyfer gweddill 2026 a allai fod o ddiddordeb.

Gobeithio y bydd hyn yn ddefnyddiol – rhowch wybod i ni os oes gennych unrhyw gwestiynau neu os yw'n ddefnyddiol i ddarparu unrhyw wybodaeth bellach.

Cofion cynnes,

Bethan

Diwylliant er Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol

Deddf Diwylliant i Gymru:
Papur Gwyrdd

Adroddiad a gomisiynwyd gan Gomisiynydd
Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru ac a
ysgrifennwyd gan The Audience Agency.

Ar Fawrth y cyntaf 2025, galwodd Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru am Fil Diwylliant i Gymru, a chynnwysodd hyn fel argymhelliad allweddol yn Adroddiad Cenedlaethau'r Dyfodol 2025. I gefnogi'r alwad honno am Fil Diwylliant, gofynnodd y Comisiynydd i The Audience Agency, sefydliad ymchwil a datblygu annibynnol di-elw, baratoi Papur Gwyrdd i ysgogi trafodaeth am ddyfodol diwylliant yng Nghymru. Gwahoddir chi i rannu eich barn ar y pwnc pwysig hwn drwy'r [ffurflen hon](#). Byddwn yn casglu ymatebion ac yn eu cyflwyno i Lywodraeth newydd Cymru wedi etholiad mis Mai.

Crynodeb gweithredol

Ym mis Medi 2025, comisiynodd Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru The Audience Agency i gyflwyno papur yn ateb y cwestiwn: “Beth yw'r ffordd orau o sicrhau bod diwylliant yn cael ei ddiogelu, ei hyrwyddo a'i flaenoriaethu gan gyrff cyhoeddus yng Nghymru er llesiant cenedlaethau'r dyfodol?”

Mae tystiolaeth yn dangos bod diwylliant mewn argyfwng yng Nghymru, gyda thoriadau mawr mewn cyllid ers i Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol ddod yn gyfraith yn 2015. Ymhlith y 250 o randdeiliaid ac aelodau'r cyhoedd a ymgynghorwyd â nhw fel rhan o'r ymchwil hon, roedd consensws eang nad yw'r *status quo* yn gweithio.

Nid yw'r ddeddfwriaeth bresennol wedi diogelu diwylliant yn effeithiol. Mae angen gwneud mwy i sicrhau bod sylfaen Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn arwain at welliant parhaol i genedlaethau'r dyfodol. Mae cyfle mawr bellach i blethu diwylliant yn ddyfnach i fywyd Cymru a gwaith cyrff cyhoeddus Cymru.

Gallai Bil Diwylliant roi cyfle i ddangos pwysigrwydd diwylliant a'i roi ar sail statudol, gan ei gysoni â meysydd datganoledig eraill fel yr iaith Gymraeg neu deithio llesol.

Fodd bynnag, nid Bil Diwylliant yw'r unig lifer i sicrhau bod cyrff cyhoeddus yn amddiffyn, yn hyrwyddo ac yn blaenoriaethu diwylliant. Gellid mynd i'r afael â llawer o'r agweddau y byddai eu hangen i wneud Bil Diwylliant yn llwyddiant trwy ddulliau eraill. Mae'n debygol y bydd Bil Diwylliant rhy amwys a chyffredinol heb sylw digonol i weithredu yn cyflawni ychydig o newid gwirioneddol.

Gallai camau gweithredu allweddol i sicrhau bod diwylliant yn cael ei amddiffyn gynnwys:

- Diffinio diwylliant yn unol â diffiniadau rhyngwladol i sicrhau dealltwriaeth gyffredin
- Sefydlu hawliau diwylliannol – yn y gyfraith neu mewn canllawiau – a all ddarparu sylfaen ar gyfer gwneud penderfyniadau a gweithredu gan gyrff cyhoeddus
- Sefydlu dyletswyddau ar gyrff cyhoeddus i sicrhau bod pobl Cymru yn gallu arfer eu hawliau diwylliannol
- Mynd ar drywydd cyfranogiad dinesig mewn gwneud penderfyniadau ynghylch diwylliant
- Gwneud ymrwymïadau cyllidebol, fel yn y model “canran ar gyfer diwylliant”

Yr hyn sy'n amlwg yw nad oes un ateb sengl i amddiffyn diwylliant yng Nghymru. Mae Cynllun Hawliau Diwylliannol Sbaen yn darparu ysbrydoliaeth ar gyfer pecyn integredig o fesurau – statudol ac anstatudol – yn seiliedig ar sylfaen o hawliau diwylliannol. Er bod angen mwy o ymchwil, mae hwn yn gyflwyno arddull i'r dyfodol.

Cyflwyniad

Yn y deng mlynedd ers pasio Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol, mae diwylliant yng Nghymru wedi wynebu heriau difrifol. Dros y degawd diwethaf, mae cyllid refeniw Llywodraeth Cymru ar gyfer diwylliant a chwaraeon wedi gostwng 17%, a chyllid awdurdodau lleol 28%.¹

Daeth Adroddiad Cenedlaethau'r Dyfodol 2025 i'r casgliad bod “diwylliant mewn argyfwng.” Mewn ymateb, mae Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol wedi galw ar Lywodraeth Cymru i gyflwyno Bil Diwylliant, “gan wneud diwylliant yn ofyniad statudol ar gyfer cyrff cyhoeddus a diogelu ein hawliau diwylliannol.”²

Ym mis Medi 2025, comisiynodd Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru The Audience Agency i gyflwyno papur yn ateb y cwestiwn: “Beth yw'r ffordd orau o sicrhau bod diwylliant yn cael ei ddiogelu, ei hyrwyddo a'i flaenoriaethu gan gyrff cyhoeddus yng Nghymru er llesiant cenedlaethau'r dyfodol?” Cynhaliwyd yr ymchwil hon o fewn dim ond wyth wythnos o'i chychwyn i'w hadrodd. Er gwaethaf yr amserlen dynn, mae wedi cynnwys ymgynghori â dros **250 o bobl**, gan gynnwys **100 o ymatebion** i alwad i gyflwyno tystiolaeth. (Gweler Atodiad 2 am fwy o fanylion.)

Mae'r papur hwn yn ystyried amrywiaeth o opsiynau ar gyfer diogelu, hyrwyddo a blaenoriaethu diwylliant yng Nghymru. Gallai rhai o'r opsiynau hyn fod o fewn Bil Diwylliant posibl i Gymru yn y dyfodol – fel dod â hawliau diwylliannol i gyfraith neu wneud rhai mathau o ddarpariaeth ddiwylliannol yn ofyniad statudol – ond gellid gweithredu llawer mewn gwahanol ffyrdd hefyd. Mae'r papur hefyd yn archwilio mathau eraill o opsiynau y tu hwnt i ddeddfwriaeth a mesurau statudol.

Nid yw'r cwestiynau hyn yn syml ac mae penderfyniadau gwleidyddol sylweddol i'w gwneud o hyd. Fodd bynnag, nod yr adroddiad yw ysgogi dadl a helpu i adeiladu consensws ar gyfer ffyrdd ymlaen i ddiogelu, hyrwyddo a blaenoriaethu diwylliant yn well yn unol â Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol.

Tudalen y pecyn 325

¹ <https://senedd.wales/media/pn0d2zhd/cr-ld16899-w.pdf>

² <https://futuregenerations.wales/cym/darganfod/cenedlaethau-dyfodol-cymru/adroddiad-cenedlaethau-dyfodol-2025/>

Cefndir

Yn 2015, pasiwyd Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol gan Gynulliad Cymru. Roedd yn chwyldroadol gan ei fod yn cyflwyno diwylliant fel nod llesiant ynddo'i hun: rhywbeth â gwerth cynhenid, nid dim ond offeryn ar gyfer cyflawni nodau eraill.

■ Cymru â diwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu

Cymdeithas sy'n hyrwyddo ac yn amddiffyn diwylliant, treftadaeth a'r iaith Gymraeg, ac sy'n annog pobl i gymryd rhan yn y celfyddydau, a chwaraeon a hamdden.³

Mae'r cynnwys penodol hwn o ddiwylliant yn adlewyrchu safbwynt a fabwysiadwyd gan y Cyngor Prydeinig ac eraill mewn polisi datblygu cynaliadwy rhyngwladol mai diwylliant yw 'y golofn goll' o ddatblygu cynaliadwy – heb ei gynrychioli'n rhyngwladol yn y Nodau Datblygu Cynaliadwy hyd at 2030.

Gallai fod wedi disgwyl y byddai cael diwylliant fel nod penodol o fewn y ddeddfwriaeth hon yn tanlinellu canologrwydd diwylliant i lunio polisiau integreiddiol, sy'n wynebu'r dyfodol yng Nghymru – a'r graddau y mae'n cael ei adnoddau a'i gefnogi.

Eto i gyd, mae adroddiad yn 2025 gan Bwyllgor Diwylliant, Cyfathrebu, y Gymraeg, Chwaraeon a Chysylltiadau Rhyngwladol y Senedd yn nodi, er bod cyllid cyfalaf wedi bron â dyblu, fod "gostyngiad o 17 y cant mewn termau real mewn cyllid refeniw ar gyfer diwylliant a chwaraeon rhwng 2014-15 a 2024-25" a bod "rhwng 2013-14 a 2023-24, cyllid refeniw awdurdodau lleol ar gyfer llyfrgelloedd, diwylliant, treftadaeth, chwaraeon a hamdden wedi lleihau 28 y cant mewn termau real." Disgrifodd Cadeirydd y Pwyllgor, Delyth Jewell MS, hyn fel "tan-gyllido cyson a chreulon o ddiwylliant a chwaraeon."⁴

³ <https://www.legislation.gov.uk/cy/2015/0000/schedule/3/other/schedule3/males/media/pn0d2zhd/cr-ld16899-w.pdf>

Cefndir

Mae'r asesiad hwn wedi'i gefnogi gan y sector ei hun. Wrth wneud sylwadau yn 2024 ar doriadau cyllid, rhybuddiodd prif weithredwr Cyngor Celfyddydau Cymru, os bydd tueddiadau'n parhau, "na fydd sector proffesiynol ymhen 10 mlynedd."⁵ Yn 2024, daeth undebau'r diwydiannau creadigol Equity, Bectu, Undeb y Cerddorion, Urdd Ysgrifenywyr Prydain Fawr ac Undeb Cenedlaethol y Newyddiadurwyr ynghyd "i alw am gamau brys i fynd i'r afael â'r dirywiad presennol yng nghelfyddydau a diwylliant Cymru."⁶ Mae adroddiad Ciplun Sector Creu Cymru 2025 yn nodi bod "y pwysau parhaus y mae'r sector [celfyddydau perfformio] wedi'i brofi dros y 14 mlynedd diwethaf wedi'i adael wedi'i ddisbyddu'n ddifrifol," gan greu hafaliad uniongyrchol rhwng toriadau cyllid a llai o weithgarwch yn y sector.

Mae'n nodi ymhellach:

Mae'r celfyddydau perfformio yn rhedeg drwy ac yn sail i rannau o gymdeithas mewn ffyrdd unigryw a chynhenid, gan gynnwys iechyd, addysg, cymunedol a gofal cymdeithasol. Nid yn unig y mae toriadau cyllid yn effeithio ar y diwydiant celfyddydau ond maent yn cael effaith uniongyrchol ar lesiant a bywiogrwydd cymunedau a chymdeithas Cymru.⁷

Mae Adroddiad Cenedlaethau'r Dyfodol 2025 yn dod i'r casgliad bod pwysau ariannol ar gyrff cyhoeddus wedi arwain at:

- Sector diwylliannol sy'n crebachu, gan gyfyngu ar fynediad i'r celfyddydau i lawer o gymunedau.
- Ansicrwydd swyddi a diswyddiadau ar draws y gweithlu creadigol a diwylliannol.
- Toriadau mewn cyrsiau diwylliannol academiaidd.
- Ffioedd mynediad uwch, oriau agor llai, a dibyniaeth ar wirfoddolwyr mewn lleoliadau a safleoedd diwylliannol.
- Cyllid cyhoeddus yn cael ei dynnu'n ôl o dirnodau diwylliannol allweddol.⁸

Gyda **7 o bob 10 o bobl** yng Nghymru yn cymryd rhan mewn gweithgareddau celfyddydol a diwylliannol, mae'n ymddangos bod diwylliant yn dal i fod yn bwysig i fywydau'r rhan fwyaf o bobl a chymunedau. Ond nid yw mynychu'r celfyddydau ar gyfer oedolion a phlant a phobl ifanc wedi gwella i lefelau cyn y pandemig.⁹

Nid Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yw'r unig ddeddfwriaeth sy'n berthnasol i ddiwylliant Cymru. Fodd bynnag, mae deddfau sy'n rhoi sail statudol i ddarparu gwasanaethau diwylliannol hefyd wedi cael canlyniadau cymysg. Mae Deddf Llyfrgelloedd Cyhoeddus ac Amgueddfeydd 1964 yn ei gwneud yn ofynnol i awdurdodau lleol "ddarparu gwasanaeth llyfrgell cynhwysfawr ac effeithlon" ac "annog oedolion a phlant i wneud defnydd llawn o'r gwasanaeth llyfrgell."¹⁰

⁵ <https://www.bbc.co.uk/news/articles/cd0gkqv220yo> ⁶ <https://www.equity.org.uk/news/2024/equity-join-union-call-to-save-welsh-culture>

⁷ <https://creucymru.com/sites/default/files/2025-01/CY%20-%20Creu%20Cymru%20Sector%20Snapshot%20Research%20December%202024.pdf>

⁸ <https://futuregenerations.wales/cym/darganfod/cenedlaethau-dyfodol-cymru/adroddiad-cenedlaethau-dyfodol-2025/> ⁹ Ffigurau a ddyfynwyd o Adroddiad Cenedlaethau'r Dyfodol 2025 a 2024 ¹⁰ <https://ymchwil.senedd.cymru/erthyglau-ymchwil/dyfodol-gwasanaethau-hamdden-a-llyfrgelloedd-cyhoeddus/>

“Gyda 7 o bob 10 o bobl yng Nghymru yn cymryd rhan mewn gweithgareddau celfyddydol a diwylliannol, mae’n ymddangos bod diwylliant yn dal i fod yn bwysig i fywydau’r rhan fwyaf o bobl a chymunedau.”

Cefndir

Ond nid yw hyn wedi atal llyfrgelloedd Cymru rhag cau neu dorri staff. Yn 2017 adroddodd y BBC fod “**un o bob tri o lyfrgelloedd Cymru** wedi cau neu wedi newid dwylo yn ystod y saith mlynedd diwethaf oherwydd toriadau cyllideb,” gyda chynlluniau i gau mwy. Yn fwyaf diweddar, cynigiodd Cyngor Caerffili gau **10 llyfrgell**. Mae’r penderfyniad hwn bellach wedi’i ohirio tra bod adolygiad barnwrol yn disgwyl adolygiad, gan ddangos bod y ddyletswydd statudol yn dylanwadu rhywfaint ar ddyrannu adnoddau gan awdurdodau lleol, ond efallai nid cymaint ag yr oedd y deddfwyr a greodd y ddeddfwriaeth yn bwriadu.¹²

Mae cyn-Lyfrgellydd Llyfrgell Genedlaethol Cymru wedi galw Deddf Llyfrgelloedd Cyhoeddus ac Amgueddfeydd yn “ddi-ddannedd” ac yn hen ffasiwn, ac wedi galw am Ddeddf newydd i “gadarnhau sail statudol y gwasanaeth llyfrgell, a... diffinio’n fwy diamwys beth fyddai gwasanaeth boddhaol yn ei gynnwys.”¹³

Wedi’i gyhoeddi yn 2025, mae Blaenoriaethau Diwylliant Llywodraeth Cymru yn ceisio “gosod diwylliant lle mae’n perthyn: wrth wraidd bywyd Cymru.”¹⁴ Fodd bynnag, mae wedi cael ei feirniadu am gynnig “datganiadau eang o fwriad... yn hytrach nag ymrwymadau pendant,” a heb gynllun pendant ar gyfer ei weithredu.¹⁵

Nid yw materion sy’n ymwneud ag adnoddau cyhoeddus o reidrwydd yn benodol i ddiwylliant. Mae adroddiad yn 2025 gan yr Archwilydd Cyffredinol yn canfod, er bod Deddf Llesiant Cenedlaethau’r Dyfodol wedi dylanwadu ar y drafodaeth yng Nghymru, nad yw’n “sbarduno’r newid system-gyfan a fwriadwyd.”¹⁶ Mae’r adroddiad yn tynnu sylw at yr heriau sy’n ymwneud â gweithio cydgyssylltiedig gan gyrff cyhoeddus i osod a chyflawni nodau llesiant. Mae’n tanlinellu pwysigrwydd cyllido a ‘gweithredu’ i sicrhau bod deddfwriaeth – a’r Ddeddf Llesiant Cymru yn benodol – yn cyflawni ei chanlyniadau dymunol.

¹¹ <https://www.bbc.co.uk/news/uk-wales-38654997> ¹² <https://www.bbc.co.uk/news/articles/czxp3y1egko> ¹³ <https://gwallter.com/libraries/a-new-public-libraries-act-for-wales.html> Gweler hefyd: <https://www.iwa.wales/agenda/2023/01/do-we-need-a-wales-libraries-act/?lang=cy> ¹⁴ <https://www.llyw.cymru/blaenoriaethau-ar-gyfer-diwylliant> ¹⁵ <https://ymchwil.senedd.cymru/erthyglau-ymchwil/blaenoriaethau-llywodraeth-cymru-ar-gyfer-diwylliant-pryd-nad-yw-strategaeth-yn-strategaeth/> ¹⁶ https://www.audit.wales/sites/default/files/publications/Dim_amser_iw_golli_Gwersi_on_gwaith_dan_Ddeddf_Llesiant_Cenedlaethau_r_Dyfodol.pdf

Cefndir

Nid yw deddfwriaeth bresennol wedi amddiffyn diwylliant yn effeithiol. Gall hyn fod oherwydd diffygion mewn deddfwriaeth – a gall bwyntio at yr angen am ddeddfwriaeth bellach – ond yn yr un modd mae’n tanlinellu y gallai deddfwriaeth yn y dyfodol fod yr un mor aneffeithiol heb sylw i bolisi a gweithredu cydgysylltiedig.

Nid yw rhannu’r dystiolaeth hon o ddiwylliant Cymru mewn argyfwng yn awgrymu bod y sefyllfa’n anadferadwy. Ffordd arall o edrych arni yw dweud bod canfyddiad na all pethau barhau fel y maent mwyach – ei bod hi’n bryd gwneud newid sylweddol yn y ffordd y mae Cymru’n diffinio, yn ymgysylltu â ac yn cefnogi bywyd diwylliannol.

Roedd Deddf Llesiant Cenedlaethau’r Dyfodol yn garreg filltir nid yn unig yng Nghymru ond yn rhyngwladol. Fodd bynnag, mae cydnabyddiaeth bellach, o ran diwylliant, bod angen gwneud mwy i sicrhau bod sylfaen y Ddeddf Llesiant Cymru yn arwain at welliant parhaol i genedlaethau’r dyfodol. Mae cyfle mawr bellach i blethu diwylliant yn ddyfnach i fywyd Cymru a gwaith cyrff cyhoeddus Cymru. Y cwestiwn yw sut.

“Mae’n bryd gwneud newid sylweddol yn y ffordd y mae Cymru’n diffinio, yn ymgysylltu â ac yn cefnogi bywyd diwylliannol.”

Heriau a rhwystrau

Mae'r ymgynghoriad a gynhaliwyd o dan y comisiwn hwn ym mis Medi a mis Hydref 2025 yn cadarnhau cytundeb eang gan ymgynghoreion bod diwylliant "mewn argyfwng". Mae ymgynghoreion yn bryderus iawn ynghylch cyllid a buddsoddiad mewn diwylliant. Fodd bynnag, nododd yr ymatebion lawer o heriau a rhwystrau ehangach i bobl Cymru fwynhau bywyd diwylliannol cyfoethog.

Mae'r holl ddyfyniadau isod o'r galwad am dystiolaeth a gynhaliwyd fel rhan o'r ymgynghoriad.

■ Beth yw diwylliant? Pwy sy'n greadigol? Beth yw pwrpas diwylliant?

Mae dryswch ynghylch beth yw diwylliant.

"Rwy'n credu bod angen i ni feddwl yn galed iawn am beth yw'r celfyddydau a beth sy'n eu gwneud yn wahanol i ddisgyblaethau creadigol eraill fel dylunio, ymchwil ac ati. Dylai'r penderfyniadau hynny wedyn ddylanwadu ar bolisi."

Mae llawer yn adrodd bod nifer sylweddol o bobl yng Nghymru yn credu nad yw diwylliant "i mi". Mae hyn yn debygol oherwydd bod llawer o bobl yn gweld 'diwylliant' fel diwylliant uchel traddodiadol fel opera neu fale nad yw'n rhan o'u bywydau diwylliannol eu hunain. Gall y teimlad hwn fod yr un mor berthnasol i'r orielau neu'r canolfannau celfyddydau rownd y gornel.

Tudalen y pecyn 331

Heriau a rhwystrau

“[mae]...diwylliant, cerddoriaeth, celfyddydau a diwylliant yn cael eu gweld fel peth ‘arbennig’ nad yw ond rhai pobl yn ei wneud, a dim ond rhai mathau o ddiwylliant sydd â gwerth - yn hytrach na rhywbeth craidd i’n bodolaeth, wedi’i brofi mewn sawl ffordd wahanol”

“ymdeimlad o berthyn, [bod] wedi’i gynnwys a pherthnasol”

Mae hyn yn cael ei atgyfnerthu gan y diffiniadau a’r fframio o ‘ddiwylliant’ o fewn Deddf Llesiant Cymru a pholisïau eraill Cymru. Ond yn aml, profodd cyfranogwyr grwpiau ffocws a oedd yn ystyried eu hunain fel “heb ymgysylltu â diwylliant” i fod yn angerddol am faterion diwylliannol. Ystyrir diffiniadau unigryw o ddiwylliant fel rhwystrau sylweddol i lawer o bobl fwynhau eu hawliau sylfaenol i fywyd diwylliannol:

“Diffyg dilysu a/neu ddealltwriaeth o normau diwylliannol a mynegiadau diwylliant o fewn cymunedau.”

“Poeni na fyddan nhw’n ffitio i mewn, bod yn rhaid iddyn nhw wisgo rhywbeth arbennig, na fyddan nhw’n ‘deall’.”

Gellir gweld creadigrwydd ei hun fel rhywbeth unigryw – i ‘bobl greadigol’ – yn hytrach nag fel elfen hanfodol o ddynoliaeth. Mae hyn yn fwy tebygol pan nad yw pobl yn adnabod eraill sy’n cymryd rhan mewn gweithgareddau neu waith creadigol neu ddiwylliannol. Nid yw’r syniad o “ddatblygiad creadigol personol” y tu hwnt i addysg ffurfiol neu waith â thâl yn cael ei ddeall na’i werthfawrogi’n eang. Mae hyn yn cael ei atgyfnerthu gan y cyfryngau prif ffrwd – gan gynnwys cyfryngau cymdeithasol – lle mae diffyg cynrychiolaeth o bobl gyffredin yn greadigol y tu hwnt i’r cynrychioliadau llai perthnasol o “fod yn seren bop”.

Mae goresgyn rhwystrau strwythurol a dosbarth o’r fath yn bosibl ond:

“...mae sefydliadau celfyddydau cymunedol a chynhyrchu yn cael eu tan-ariannu, sy’n golygu bod yn rhaid iddynt naill ai godi neu godi prisiau tocynnau, neu leihau’r ddarpariaeth, gan gyfyngu ar fynediad pobl.”

Nid yw’r cyfuniad o fewn canlyniadau’r DLICD o’r iaith Gymraeg â diwylliant – a’r fframio y mae hyn yn ei gario gydag ef – bob amser yn ddefnyddiol i amrywiaeth ddiwylliannol:

“Rwy’n byw mewn ardal iaith Gymraeg, ac mae’r iaith yn bwysig i’r diwylliant, ond nid yw’n gyfan gwbl ohono. Cyfleoedd i ddathlu ac ymgysylltu ag amrywiaeth y bobl leol yw’r hyn sydd ei angen, gyda gwaith dan arweiniad Pobl Dduon, Cwiar ac Anabl yn digwydd yn lleol.”

Mae’r syniad o ‘ddiwylliannau’ yn hytrach nag un ‘diwylliant’ yn egwyddor ddefnyddiol:

“rhwystrau i ethnigrwydd cymysg gofleidio diwylliannau newydd wrth barhau i barchu diwylliant Cymru... mwy o gynlluniau i helpu i integreiddio lleiafrifoedd gwahanol gan eu gwneud i deimlo’n fwy o ran o’r gymuned Gymreig.”

“Nid yw’r syniad o “ddatblygiad creadigol personol” y tu hwnt i addysg ffurfiol neu waith â thâl yn cael ei ddeall na’i werthfawrogi’n eang.”

Heriau a rhwystrau

Mae dryswch ynghylch beth yw pwrpas diwylliant ac nid yw fframio'r WFGA o bob canlyniad fel 'llesiant' yn helpu gyda hyn - er bod ei ddiffiniad i fod i fod yn ehangach na'r dehongliadau mwyaf cyffredin o'r term:

“...mae angen i'n holl wasanaethau diwylliannol ac artistig gael eu cydnabod am eu heffaith (nid llesiant yn unig, ond mae hwn yn ganlyniad pwysig) a gwerthfawrogiad cyffredinol o'r rôl y maent yn ei chwarae mewn cymdeithas er llesiant pobl Cymru.”

Er bod adnoddau'n cael eu hystyried yn hanfodol i ddyfodol diwylliannol llwyddiannus i Gymru, felly hefyd y mae 'gweledigaeth'.

■ Pwy sy'n penderfynu?

Yn rhy aml, mae penderfyniadau ynghylch darpariaeth ddiwylliannol yn cael eu gwneud ar gyfer cymunedau yn hytrach na gyda nhw.

“Yn aml, gwahoddir pobl sydd â phrofiad byw o anghydraddoldeb, anabledd, niwroamrywiaeth, tlodi, mudo, neu ynysu gwledig i “ymgyngori,” ond anaml y cânt eu grymuso i arwain neu i wneud penderfyniadau.”

■ Diwylliant fel 'rhywbeth braf i'w gael' – i'r rhai sydd â mwy o adnoddau

Mae diwylliant wedi dod i gael ei ystyried yn foethusrwydd yn hytrach na rhan hanfodol o fywyd.

“Nid yw'r Celfyddydau a Diwylliant yn cael eu hystyried yn asedau pwysig neu werthfawr o fewn cymdeithas. Mae wedi dod yn gymdeithasol dderbyniol trin y celfyddydau a diwylliant fel rhai anhanfodol neu hyd yn oed yn ddibwys i fudd cyfunol... Rhaid inni newid yr argraff bod y celfyddydau'n israddol.”

Heriau a rhwystrau

Mae tlodi ac anghydraddoldeb yn ei gwneud hi'n anodd i bobl ymgysylltu â diwylliant oherwydd costau mynediad i weithgareddau, yn ogystal â chymhlethdodau, defnydd amser a chostau teithio (gweler isod).

“Gan ddod o gefndir economaidd-gymdeithasol is, ac ar ôl gweithio yn y celfyddydau ers blyneddau lawer, rwy'n aml yn cael fy nigio rhag gallu mynychu digwyddiad diwylliannol oherwydd cost y tocyn.”

“I'r rhai a fyddai'n elwa fwyaf o'r cydlyniant y mae'r gweithgaredd hwn yn ei greu a'r gefnogaeth y mae'n ei hychwanegu at lesiant, gallai ddod yn foethusrwydd na ellir ei fforddio ac mae hynny'n broblemus ynddo'i hun.”

“I'r rhai sy'n byw mewn tlodi, gall hyd yn oed digwyddiadau am ddim fod yn gostus, oherwydd costau trafnidiaeth.”

Mae hyn yn arbennig o ddifrifol i bobl iau – y cenedlaethau i ddod sy'n destun ffocws y papur hwn:

“Mae mynd i bethau'n rheolaidd yn lleol yn anhygyrch oherwydd costau mor uchel. Yn Lloegr mae pethau'n llawer rhatach. Mae cenedlaethau'r dyfodol yn colli allan oherwydd y costau uchel hyn.”

■ Rhwystrau i gydraddoldeb mynediad

Nododd llawer o ymatebwyr “ddiffyg ecwiti i bawb” o ran cael bywyd diwylliannol a chymryd rhan yng nghymunedau pobl.

Mae angen i bobl oresgyn “rhwystrau [i] fynd i mewn i sefydliadau...[gan gynnwys] gwybod eich bod yn perthyn” yn dibynnu ar “pa mor hygyrch yw [cyfleusterau], [pa mor] groesawgar”. Yn aml, mae hyn yn cael ei waethygu gan “ddiffyg gwybodaeth” a “diffyg... ymwybyddiaeth o fynediad neu weithgareddau” a “mynediad [yn] ddibynnol ar bobl o'ch cwrdd yn gwybod ac yn deall pa gyfleoedd sydd yna”.

“yn aml nid yw pobl yn gwybod am yr archifau lleol fel adnodd y gallant ei ddefnyddio i ymchwilio i'w hanes neu hanes yr ardal y maent yn byw ynddi”

Felly, nid yw cyflawni mwy o ecwiti yn ymwneud ag argaeledd gweithgareddau diwylliannol yn unig. Fel rhagofyniad i ymgysylltu mae ymwybyddiaeth pobl bod y gweithgareddau hyn yn bodoli yn ogystal â'u hygyrchedd – ym mhob ystyr – i bob math o bobl. Mae hon yn broblem hysbys – “diffyg ymgysylltiad cynulleidfya/cyhoedd, bob amser yn siarad â'r un bobl...” y mae atebion hysbys iddi trwy “hyrwyddo mynediad yn weithredol”.

“I'r rhai sy'n byw mewn tlodi, gall hyd yn oed digwyddiadau am ddim fod yn gostus, oherwydd costau trafnidiaeth.”

“Felly, nid yw cyflawni mwy o ecwiti yn ymwneud ag argaeledd gweithgareddau diwylliannol yn unig.”

Heriau a rhwystrau

“Mae... rhwystrau strwythurol a chymdeithasol i bobl gael mynediad at ddarpariaeth greadigol a diwylliannol (boed yn weithredol a chyfranogol neu’n fwy goddefol) - mae’r rhain wedi’u dogfennu’n dda, a dylai ymdrechion barhau i ganolbwyntio bob amser ar wella mynediad i’r aelodau hynny o’n cymunedau sy’n parhau i gael eu tanwasanaethu.”

Ond mae atebion o’r fath yn gofyn am ffocws ac arbenigedd. Nid marchnata yn unig yw ‘datblygu cynulleidfaoedd’ ac ‘ymgysylltu â’r cyhoedd’ mewn diwylliant, ac nid ydynt yr un peth ag ymgysylltu â’r cyhoedd â gwasanaethau eraill a gefnogir yn gyhoeddus, addysg neu ymchwil.

Mae’r ddarpariaeth yn “anghyson ledled Cymru” - “loteri cod post”. Ynghyd â hyn, mae diffyg trafnidiaeth fforddiadwy yn un o’r rhwystrau mwyaf difrifol i ymgysylltu â diwylliant ac mae’n fwy difrifol mewn ardaloedd gwledig. Mae trafnidiaeth gyhoeddus mewn llawer o ardaloedd yn ddrud, yn anaml, ac yn rhoi’r gorau i redeg yn rhy gynnar yn y nos i bobl fynychu a dychwelyd o ddigwyddiadau. Nid oes gan lawer geir. I eraill, byddai cost teithio a pharcio gweithgaredd diwylliannol yn ormod iddynt.

■ Dysgu a gweithgareddau diwylliannol a chreadigol i blant a phobl ifanc

Mae gan ysgolion – ac addysg yn ehangach – y potensial i wneud mynediad at ddiwylliant bron yn gyffredinol ar gyfnod bywyd hollbwysig a all osod yr amodau ar gyfer ymgysylltu diwylliannol yn y dyfodol.

“Rwyf wedi sylwi mai’r rheswm pam nad yw llawer o bobl yn... Powys yn manteisio ar y gweithgareddau diwylliannol sydd ar gael yw oherwydd nad ydyn nhw wedi’i wneud o’r blaen. Wnaethon nhw ddim ei wneud fel plant.”

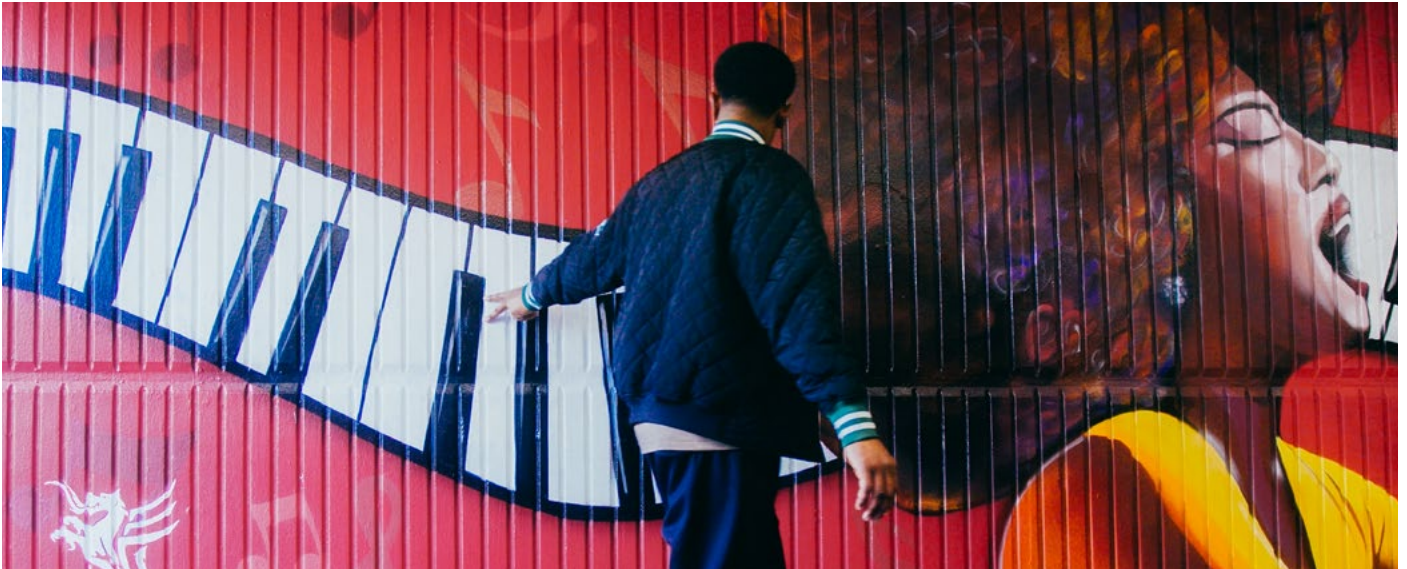
Mae’r Cwricwlwm newydd i Gymru yn cynnwys Celfyddydau Mynegiannol fel un o chwe Maes Dysgu a Phrofiad, gyda “chreadigrwydd ac arloesedd” yn cael eu trin fel sgil annatod ar gyfer cyflawni ei bedwar prif bwrpas.¹⁷ Mae Cyngor Celfyddydau Cymru hefyd yn cynnig rhaglenni dysgu mewn ysgolion.¹⁸

Fodd bynnag, mae llawer o ymgynghoreion yn dal i deimlo nad oes gan blant a phobl ifanc fynediad digonol at addysg ddiwylliannol yn yr ysgol neu drwy weithgareddau y tu allan i’r ysgol. Er gwaethaf diwygiadau i’r cwricwlwm, mae’r ymdeimlad yn parhau bod ysgolion yn canolbwyntio ar gynhyrchu gweithwyr medrus yn hytrach nag unigolion cyflawn.

Mae meysydd sy’n peri pryder penodol yn cynnwys hanes Cymru a hanes lleol,¹⁹ yn ogystal â chreu cerddoriaeth a chelf. Mae diffyg adnoddau, gwybodaeth a theithio yn themâu sy’n codi dro ar ôl tro. Dyfynnir “cyllidebau tynnach ar gyfer ysgolion” fel achos dros ostyngiadau mewn addysg gerddoriaeth yn ogystal â diffyg “ymwybyddiaeth o fodolaeth ... offerynnau a’r lleoliadau y maent wedi’u hymgorffori ynddynt”. Mae rhieni neu ofalwyr yn gorfod hunan-ariannu teithiau hir a chrynhai i’w plant gymryd rhan mewn gweithgareddau cerddoriaeth grŵp yn enghraifft benodol.

¹⁷ <https://hwb.gov.wales/cwricwlwm-i-gymru/y-celfyddydau-mynegiannol/> ¹⁸ <https://arts.wales/cy/effaith-ein-gwaith/sut-yr-ydym-yn-helpu-creu-celf/dysgu-creadigol-drwy-r-celfyddydau-a-phrofiad> ¹⁹ https://www.llyw.cymru/datganiad-ysgrifenedig-hanes-cymru-yn-y-cwricwlwm-i-gymru?_gl=1*mxh0ai*_ga*MTQ10TA2NTYuMTc2MzY0NDIyOA.*_ga_L1471V4N02*czE3NzEzNDMzODgkbzEkZzEkdDE3NzEzNDU5OTQkajYwJGwwwJGgw

Heriau a rhwystrau

Mae rhyngweithiadau rhyng-genhedlaeth – sydd efallai eisoes wedi’u cyfyngu gan newidiadau mewn arferion defnyddio cyfryngau sy’n amrywio’n sylweddol rhwng grwpiau oedran – o fewn diwylliant yn gyfyngedig:

“Diffyg dylunio rhyng-genhedlaeth – mae pobl hŷn ac iau yn aml yn cael eu hynysu oddi wrth ei gilydd mewn bywyd diwylliannol, gan gyfyngu ar ddysgu a pherthyn a rennir.”

Awgrymodd ymatebwyr y dylid addysgu plant a phobl ifanc yn yr ysgol am yr hawliau diwylliannol sy’n ddyledus iddynt yng Nghymru oherwydd bod y DU yn rhan o nifer o gytundebau rhyngwladol.

Yn aml, gall cyfryngau prif ffrwd – gan gynnwys gwasanaethau teledu ffrydio – gymryd lle diwylliant mwy niche ym mywydau busnes pobl. Gall ffilm, teledu, radio, cynnwys sain ac ysgrifenedig am hanes, iaith a diwylliant Cymru ac am ddiwylliant nad yw’n brif ffrwd yn gyffredinol helpu i ysbrydoli ac ymgysylltu â phobl o bob oed. Ond i bobl ifanc yn enwedig, nid yw cynhyrchu’r cynnwys hwn yn unig yn ddigon os nad ydynt yn debygol o’i geisio. Mae angen iddo ‘dorri drwy’ sŵn cyfryngau cymdeithasol, cynnwys digidol, negeseuon ac apiau eraill.

■ Y sector diwylliannol: heriau a chefnogaeth

Mae’r sector diwylliannol yn wynebu argyfwng ariannol.

“Mae costau’n [dynn]... mae angen i’r sectorau hyn gyflogi pobl sy’n [cynyddu’n barhaus] ac mae cyllid wedi’i dorri mewn termau real, felly mae’r bwloch rhwng swm y cyllid a’r gost yn ehangu drwy’r amser.”

“Mae’r sector celfyddydau ar ei liniau, nid yw erioed wedi gwella’n llwyr o Covid a newidiadau yn ymddygiad y gynulleidfa, ac ynghyd â thoriadau Cyngor Celfyddydau a thoriadau awdurdodau lleol, mae bron pawb yn cael trafferth enfawr”

Heriau a rhwystrau

Fel y mae sectorau cyfagos sy'n cefnogi diwylliant:

“Mae llawer o'r lleoedd sydd wedi llwyddo o gadw rhannau o'r diwydiant byw ar agor - lleoliadau cerddoriaeth fyw, lleoliadau lletygarwch a'r cyffelyb - eu hunain yn wynebu bygythiad dirfodol o gostau aruthrol uwch”

Mae cefnogaeth y cyhoedd i ddiwylliant yn amrywio'n fawr.

“Mae dull ysbeidiol o ran sut mae [diwylliant]... yn cael ei gefnogi a'i ystyried”

“Bylchau cyllido enfawr ar gyfer sefydliadau trydydd sector diwylliannol, a diffyg darpariaeth i'r rhai sydd eisiau gweithio yn y celfyddydau [ond] nid ar draws y bwrdd, mae'n ymddangos bod gan rai cynghorau... gefnogaeth dda”.

Ymddengys bod adnoddau cyhoeddus yn canolbwyntio'n anghymesur ar safbwynt penodol ar ddiwylliant nad yw o bosibl yn cyfateb i safbwynt llawer o bleidleiswyr neu drethdalwyr arno.

“Mae cyllid yn canolbwyntio ar y sefydliadau mawreddog (gwyn yn bennaf) (e.e. theatrau mawr neu opera) lle mae mwyafrif pobl Cymru yn cael mynediad at ddiwylliant mewn rhyw ffordd drwy'r sefydliadau celfyddydau cymunedol llai, mwy hygyrch.”

Mae'r sefyllfa yng nghefn gwlad Cymru yn fwy difrifol:

“Mae sefydliadau sy'n gwasanaethu cefn gwlad Cymru yn aml yn gweithredu ar gefnogaeth graidd leiaf, gan ei gwneud hi'n anodd cynllunio, cadw staff medrus, neu adeiladu partneriaethau lleol ystyrlon.”

Gall dull mwy mentrus fynd i'r afael â diffygion cyllid, ond gall hyn ddod ar gost i hygyrchedd:

“Gall llawer o feysydd diwylliant ymgysylltu â mwy o weithgarwch masnachol, ond mae hyn yn newid ei ffocws ac yn cyflwyno ei rwystr ei hun i fynychu neu gymryd rhan.”

Mae dryswch ynghylch beth yw pwrpas cyllid cyhoeddus - beth y mae'n buddsoddi ynddo. Gellir ei weld fel cymhorthdal i weithgarwch, cefnogaeth i sefydliadau di-elw neu ddatblygu gyrfaedd. Ond mae hwn yn rhy fyr-dymor ac yn olygfa aneglur. Gan feddwl yn y tymor hir, fel mae Cymdeithas Llefydd Coedwigoedd Cymru yn annog pawb i'w wneud, mae angen i fuddsoddiad mewn diwylliant fod yn fuddsoddiad mewn gwahanol fathau o 'gyfalaf diwylliannol' sy'n medi manteision dros y tymor hir, a'i weld orau efallai fel math o seilwaith dinesig.

“...mae cynnal hawliau diwylliannol yn golygu mynd i'r afael nid yn unig â mynediad ond seilwaith: buddsoddi mewn pobl, lleoedd, a pherthnasoedd hirdymor sy'n caniatáu i ddiwylliant wreiddio a thyfu ym mhob cymuned ledled Cymru.”

O ran ffurfiau celf penodol, mae ymatebwyr yn crybwyll “angen am orielau celfyddydau gweledol cyfoes ar raddfa fawr sy'n rhaglennu teithiol arddangosfeydd amrywiol”, am fwy o “Fuddsoddiad mewn dawn - cyllid, lle i greu... gweld [a] rhaglennu” a “chefnogaeth ariannol i artistiaid greu gwaith, i rwydweithio gyda'i gilydd, i ddatblygu mannau a rennir (megis stiwdios artistiaid) i greu gwaith”.

Nid yw'r holl seilwaith i gefnogi gweithgareddau creadigol a diwylliannol o reidrwydd yn 'ddiwylliannol' - mae rhywfaint yn gymdeithasol yn fwy cyffredinol:

“Diffyg canolbwynt cymunedol/canolfan gymunedol. Diffyg darpariaeth clwb ieuenctid.”
[rhwystr awgrymedig]

Heriau a rhwystrau

■ Gyrfaoedd a thalent creadigol a diwylliannol

Mae ystyriaethau ariannol yn effeithio ar hygyrchedd gyrfaoedd diwylliannol a chreadigol yn ogystal â chyfranogiad gwahanol gyhoedd mewn gweithgareddau diwylliannol:

“Mae cyllid a chyllid yn rhwystrau enfawr - ar hyn o bryd dim ond y rhai sydd eisoes ag arian, neu sy’n cael eu cefnogi gan ddulliau eraill all fforddio ceisio gwneud bywoliaeth yn y diwydiannau creadigol.”

Mae gyrfaoedd creadigol yn fregus ac yn ansicr, yn enwedig i weithwyr llawrydd - “ystyrir bod gweithio o fewn diwylliant a’r celfyddydau yn beryglus yn economaidd.”

Gallai gwaith creadigol a diwylliannol fod yn fwy cynhwysol:

“Niwro-eithrio ac anabledd - anaml y caiff mannau diwylliannol ac arferion gwaith eu cynllunio gydag amrywiaeth synhwyaidd, gwybyddol neu gyfathrebu mewn golwg.”

Gwelir deallusrwydd artifffisial fel bygythiad i hyfywedd gyrfaoedd o’r fath.

Mae dilyniant gyrfa yn hanfodol i ddatblygu a chadw talent ac mae hyn yn gofyn am ryddid creadigol, seilwaith a chefnogaeth:

“Gall pethau anhygoel ddeillio o dalent ar raddfa fach, nad yw bob amser yn gysylltiedig â chymuned, ond yn hytrach mae angen y rhyddid i greu’n unig. Mae angen lle fforddiadwy ar bobl i ymarfer a’r cyfle i adeiladu cymuned ac ymwybyddiaeth o’u gweithgaredd.”

Cyfleoedd

Ailddiffinio ac ail-lunio diwylliant mewn ffordd fwy cynhwysol a hygyrch:

“Rhaid iddo fod yn ystyriaeth mewn cyrff cyhoeddus, addysgwyr a sefydliadau bod eu penderfyniadau a’u hiaith a ddefnyddir o amgylch y celfyddydau a diwylliant yn cael yr effaith o effeithio ar ymddygiad cymdeithasol i weld diwylliant fel rhywbeth llai.”

Gwneud mwy o Gymru a diwylliant Cymru, gan fynd i’r afael â’r her o:

“Diffyg gwerthfawrogiad o werth diwylliant i gymunedau a brand Cymru.”

Newid cymdeithas a democratiaeth Cymru drwy ddiwylliant:

“Mae democrateiddio diwylliant yn golygu ymgorffori cyd-gynhyrchu, llywodraethu cyfranogol, a dylunio niwro-gynhwysol ar bob lefel o bolisi ac ymarfer diwylliannol yng Nghymru.”

Cofio gwneud y defnydd gorau o ddiwylliant ledled cymdeithas a’r economi, ein datblygiad personol a phroffesiynol a’n hiechyd:

“Rydym yn anghofio mai’r sector celfyddydau sy’n cymryd cyfrifoldebau llesiant cymdeithasol nad ydynt wedi’u cynnwys mewn darpariaeth statudol. Rydym yn anghofio mai’r Celfyddydau sy’n cymryd darpariaeth addysg greadigol pan na allwn ei darparu yn ein hysgolion. Rydym yn anghofio bod y celfyddydau yn ddiwydiant economaidd hyfyw a all gynnig llawer iawn o fuddion yn gymdeithasol, yn economaidd ac o ran iechyd ar y cyd.”

Cyfleoedd

Er mwyn cael diwylliant a chreadigrwydd wedi'u cefnogi drwy gyrff cyhoeddus a chyllidebau nad ydynt yn gyfan gwbl ddiwylliannol – gan gynnwys ym maes iechyd a gofal, fel y soniwyd gan yr ymatebydd hwn, ond hefyd addysg a thrafnidiaeth:

“Cyngor Celfyddydau Cymru yw'r prif gyllidwr gyda chyllidebau cyfyngedig, felly mae'r galw'n fwy na'r ddarpariaeth. Dylid rhannu'r gost ar draws sectorau, gan gynnwys iechyd a gofal cymdeithasol. Mae manteision y celfyddydau'n torri ar draws holl benderfynyddion cymdeithasol iechyd. Mae angen i Lywodraeth Cymru a chyrff cyhoeddus fod yn neilltuo arian atal i gefnogi'r celfyddydau.”

Er mwyn cefnogi bywydau diwylliannol a chreadigol unigol pobl yn ogystal â chefnogi'r sector diwylliannol ffurfiol:

“Byddai'n wych cael 'Mentoriaid Creadigol' - pobl a all helpu pobl gyda phethau penodol - mae gen i lwyth o straeon sydd hanner gorffenedig oherwydd fy mod i'n cyrraedd tua 15,000 o eiriau ac yn mynd yn sownd, byddai cael mentor i'm helpu i fynd trwy'r rhwystr hwnnw yn wych.”

Er mwyn cefnogi datblygiad a chynhwysiant gweithwyr creadigol a diwylliannol, busnesau newydd a sefydliadau eraill yn well:

“Mae rôl i'w chwarae ar gyfer cymorth cyfryngol a sector yma... mae llawer o'r rhain yn sefydliadau annibynnol di-elw sy'n aml yn gweithio ar lawr gwlad mewn cymunedau dan anfantais, ond gan fod sefydliadau'n dibynnu ar gyllid allanol i dalu costau craidd. Gyda chefnogaeth well gall y sefydliadau hynny ddarparu rhwydweithio a hyfforddiant a chanllawiau arfer gorau yn uniongyrchol, ond gallant hefyd sicrhau y gall cymunedau dan anfantais ac anghysbell elwa”

Er mwyn gwneud mwy o dwristiaeth i gefnogi diwylliant yn ogystal ag economïau creadigol lleol ac ehangach:

“...mae llawer o dwristiaid yn ymweld i fwynhau'r traethau a'r mynyddoedd [ond] yn gadael heb fawr o ddealltwriaeth o ddiwylliant cyfoethog Cymru...gallai gwasanaethau bysiau gwennol lleol ddarparu cyswllt cyfleus i ymwelwyr symud o leoliadau hardd poblogaidd i amgueddfa leol, oriel gelf, caffi neu ardal siopa busnesau bach. Byddai hyn yn eu hannog i amrywio eu profiad”

“Mae angen i Lywodraeth Cymru a chyrff cyhoeddus fod yn neilltuo arian atal i gefnogi'r celfyddydau.”

Beth yw'r opsiynau?

Mae ymgynghoriadau â rhanddeiliaid ac aelodau'r cyhoedd wedi dod â chyfleoedd amrywiol i'r amlwg i wella bywyd diwylliannol yng Nghymru. Y cwestiwn yw sut i fanteisio ar y cyfleoedd hynny. O ystyried y ffyrdd integredig o weithio sy'n ofynnol gan Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol, mae'n bwysig mabwysiadu dull cyfannol yn hytrach nag un darniog o bolisi diwylliannol.

Mae'r dadansoddiad hwn yn dechrau trwy archwilio'r opsiynau o amgylch Bil Diwylliant posibl – a'r manteision a'r anfanteision o gyflwyno un. Fodd bynnag, mae'n mynd ymlaen i ystyried opsiynau ehangach, a gallai rhai ohonynt fod naill ai'n statudol neu'n anstatudol. Mae'n bwysig nodi bod potensial ar gyfer dull hyd yn oed yn ehangach o ymdrin â diwylliant, a gallai Bil Diwylliant fod yn rhan ohono yn unig. Mae Cynllun Hawliau Diwylliannol Sbaen (gweler yr astudiaeth achos) yn enghraifft hynod berthnasol.

Beth yw'r opsiynau?

Astudiaeth Achos

Disgrifir Cynllun Hawliau Diwylliannol Sbaen 2025-2030 fel y “fenter gyntaf o’i math yn Ewrop,”²⁰ gan dynnu ysbrydoliaeth o gytundebau a chyfamodau rhyngwladol presennol a datganiadau anghyfrwymol fel Datganiad Fribourg ar Hawliau Diwylliannol.²¹

Mae’r cyfiawnhadau a gynigiwyd dros ei gyflwyno yn cymharu â’r cyd-destun Cymreig:

- Diwylliant heb ei ystyried yn ddigon brys/pwysig
- Anghydraddoldebau strwythurol yn ffurfio’r prif rwystrau i fynediad
- Ansicrwydd yn y sector
- Prinder polisi, yn enwedig polisi hirdymor
- Sylw cyfyngedig a roddir i fanteision ehangach diwylliant

Mae’r Cynllun yn becyn integredig sy’n dwyn ynghyd:

- y cysyniad o ddiwylliant fel hawl ddynol – sy’n sylfaenol;
- blaenoriaethau strategol;
- ymrwymadau deddfwriaethol;
- ymrwymadau cyllidebol;
- a mecanweithiau llywodraethu arfaethedig gan gynnwys arfer cyfranogol.²²

²⁰ <https://www.ejiltalk.org/the-future-is-a-cultural-act-spains-first-plan-on-cultural-rights-a-new-paradigm-for-europe/> ²¹ <https://droitsculturels.org/observatoire/wp-content/uploads/sites/6/2017/05/declaration-eng4.pdf> ²² <https://planderechoscultureles.cultura.gob.es/dam/jcr:bbb5e0c7-55da4354-aa66-364caa9c1853/resumen-ejecutivo-plan-ddcc-eng.pdf>

“Gallai Bil Diwylliant ddarparu sylfaen ar gyfer dull newydd, integredig o ymdrin â diwylliant.”

Beth yw'r opsiynau?

■ Nid deddfwriaeth yw popeth

Nid Bil Diwylliant yw'r unig ddull i sicrhau bod cyrff cyhoeddus yn amddiffyn, yn hyrwyddo ac yn blaenoriaethu diwylliant. Gellid mynd i'r afael â llawer o'r agweddau y byddai eu hangen i wneud Bil Diwylliant yn llwyddiant drwy ddulliau eraill – megis camau gweithredu polisi fel hyfforddiant, cyfathrebu neu ganllawiau anstatudol, neu welliannau i ganllawiau statudol ar gyfer Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (a deddfwriaeth arall o bosibl).

Mae tystiolaeth yn y gorffennol yn dangos yn glir nad yw deddfwriaeth wedi bod yn effeithiol bob amser. Mae Bil Diwylliant rhy amwys a chyffredinol heb ddigon o sylw i weithredu yn debygol o gyflawni ychydig o newid gwirioneddol. Mae risg hefyd o ddull cydymffurfio 'ticio blychau' gan gyrff cyhoeddus sy'n methu â chofleidio ysbryd y ddeddfwriaeth ac yna'n anelu at yr isafswm a ganiateir. Mae beirniadaethau cyfreithlon wedi'u gwneud o ddeddfwriaeth 'ystumiol' a gynlluniwyd i anfon neges yn hytrach na newid pethau mewn gwirionedd.

Wrth ystyried yr elfennau posibl o fewn Bil Diwylliant, fe wnaethom archwilio rolau posibl cyrff cyhoeddus a fformatau cyllid cyhoeddus. Yn fras, gall cyrff cyhoeddus gael pwerau, dyletswyddau ac o fewn y rhain y gallu i ddosbarthu arian.

Beth yw'r opsiynau?

Er y gall cyrff gael dyletswyddau i ddarparu gwasanaeth, yn yr un modd gellir comisiynu gwasanaethau neu gall fod dyletswydd ehangach i sicrhau lefel o gyflenwad – a all fod mewn perthynas â lefelau gwasanaeth gofynnol diffiniedig neu a all fod yn fwy hyblyg o ran tystiolaeth o alw mewn unrhyw faes. Gall cyrff gymryd rôl oruchwyllo dros gyflawni dyletswyddau'n foddhaol gan gynnwys darparu gwasanaethau, a gall hyn fel arfer gael ei baru â monitro ystod o bethau – fel cyflawni dyletswyddau, galw neu sefyllfa ehangach fel iechyd sector penodol – a rhyw fath o adrodd i gorff goruchwyllo fel llywodraeth Cymru a/neu'r cyhoedd. Gall cyrff cyhoeddus gael dyletswyddau i ymgynghori â rhanddeiliaid penodol – neu bwerau i ystyried eu barn – gan gynnwys pwerau neu hyd yn oed ddyletswyddau i gynnull un neu fwy o grwpiau neu gyrff. Yn olaf, gallant gyhoeddi canllawiau neu safonau – i ategu deddfwriaeth a pholisi presennol – a all fod â sail statudol.

O ran fformatau cyllid cyhoeddus, er y gall fod tuedd i feddwl yn ddiofyn am grantiau refeniw neu gomisiynu gwasanaethau, mae llawer o ddefnyddiau eraill o arian cyhoeddus i gefnogi nodau polisi gan gynnwys benthyciadau neu grantiau adferadwy, gwarantau a chymhellion eraill i leihau risg i fuddsoddwyr eraill a chyllid lled-fasnachol ar delerau mwy manteisiol nag y bydd y farchnad yn eu darparu. Am fwy o fanylion gweler Atodiad 2.

Adolygwyd hefyd y dyletswyddau sydd gan 'lywodraeth y DU' o dan yr offerynnau rhyngwladol y mae'n rhan ohonynt, fel deunydd ffynhonnell posibl ar gyfer dyletswyddau o fewn Bil Diwylliant. Amlinellir y dyletswyddau hyn yn Atodiad 3. Mae'r adolygiadau hyn yn herio tybiaeth llawer o bobl y byddai sylwedd Bil Diwylliant o reidrwydd yn amrywio o amgylch dyletswydd ar awdurdodau lleol i ddarparu gwasanaethau diwylliannol eu hunain. Mae llawer o opsiynau eraill.

Er mwyn bod yn effeithiol, byddai angen i Fil Diwylliant ddod ag egwyddorion arweiniol ynghyd (boed drwy hawliau diwylliannol neu ddull arall); dyletswyddau a rhwymedigaethau newydd ar gyfer cyrff cyhoeddus; adnoddau i gefnogi gweithredu; a chanllawiau statudol ac anstatudol manwl, penodol i alluogi mynd i'r afael â diwylliant mewn ffordd system-gyfan. Byddai angen iddo osod dyletswyddau a rhwymedigaethau ar bob corff cyhoeddus yng Nghymru, nid dim ond y llywodraeth ganolog a/neu awdurdodau lleol.

“Er mwyn bod yn effeithiol, byddai angen i Fil Diwylliant ddod ag egwyddorion arweiniol ynghyd.”

Beth yw'r opsiynau?

■ Diffinio diwylliant

Er mwyn sicrhau bod diwylliant yn cael ei ddiogelu, ei hyrwyddo a'i flaenoriaethu, dylai fod dealltwriaeth glir a rennir o'r hyn y mae'n ei olygu. Mae gan rai rhanddeiliaid deimlad bod Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn diffinio diwylliant. Mewn gwirionedd, nid oes diffiniad ategol o ddiwylliant o fewn y ddeddf, er bod y nod llesiant perthnasol yn rhoi rhywfaint o syniad o'i siâp:

Cymdeithas sy'n hyrwyddo ac yn amddiffyn diwylliant, treftadaeth a'r iaith Gymraeg, ac sy'n annog pobl i gymryd rhan yn y celfyddydau, a chwaraeon a hamdden

Er gwaethaf rhagdybiaethau cyffredin ynghylch beth yw "diwylliant" – o fewn y sector ac ymhlith aelodau'r cyhoedd – nid oes consensws. Gallwn nodi rhai pwyntiau amlwg o ansicrwydd: a yw treftadaeth yn rhan o ddiwylliant? Neu chwaraeon? Neu'r diwydiannau creadigol? Y tu hwnt i hyn, mae gormod o bobl yn teimlo nad yw diwylliant "ar eu cyfer nhw," oherwydd eu bod yn ei weld fel arfer unigryw, nad yw'n berthnasol i'w bywydau beunyddiol.

Mae rhanddeiliaid wedi bod yn glir y byddai'n beryglus symud ymlaen â Bil Diwylliant os nad yw'n sefydlu dealltwriaeth gyffredin o ddiwylliant, gan gynnig diffiniad o gwmpas sy'n ei gwneud hi'n glir beth yw'r disgwyl i gyrff cyhoeddus ei gefnogi.

Mae polisi diwylliannol y DU – gan gynnwys polisi Cymru hyd yma – yn tueddu i ddisgrifio diwylliant fel rhywbeth sy'n ymwneud â sectorau penodol o'r economi. Er enghraifft:

- Mae **Blaenoriaethau Llywodraeth Cymru** ar gyfer Diwylliant yn cyfeirio'n benodol at "y sectorau celfyddydau, amgueddfeydd, llyfrgelloedd, archifau a'r amgylchedd hanesyddol" – ac eithrio chwaraeon a'r diwydiannau creadigol, gan nodi bod "cysylltiad clir rhwng eu gwaith a llesiant diwylliannol."²⁵
- Mae deunydd ategol a grëwyd gan **Gomisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol** i gyflwyno **Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol** yn defnyddio diwylliant "fel term i gwmpasu archifau, celfyddydau, treftadaeth, iaith, llyfrgelloedd, amgueddfeydd, chwarae a chwaraeon."²⁶

Mae hwn yn ddull addas os yw prif bwrpas y Bil Diwylliant yw cefnogi sector o'r economi. Fodd bynnag, mae rhesymau da dros drin diwylliant fel mwy na diwydiant. Gall y model diwylliant sector-wrth-sector a ddefnyddir yn gyffredin ym mholisi diwylliannol y DU fod yn rhwystr i bolisi cydgyssylltiedig, oherwydd ei bod yn llai amlwg ar unwaith sut neu pam y dylai sectorau eraill gyfrannu at iechyd y sector diwylliant.

²⁵ https://www.llyw.cymru/blaenoriaethau-ar-gyfer-diwylliant.html?_gl=1*ngzbt*_ga*MTQ1OTA2NTYuMTc2MzY0NDIyOA.*_ga_L1471V4N02*cE3NzEzNDMzODgkbzEkZzEkdDE3NzEzNDYyMTlkajYwJGwwJGgw

²⁶ <https://futuregenerations.wales/cym/darganfod/cenedlaethau-dyfodol-cymru/deddf-cenedlaethau-r-dyfodol-gomisiynydd-cenedlaethau-r-dyfodol> ²⁷ Gweler, er enghraifft Justin O'Connor, Culture is Not An Industry (Manchester, 2024)

Beth yw'r opsiynau?

Nid oes rhaid i ddiffiniadau o ddiwylliant fod yn seiliedig ar strwythur y sector diwylliannol na'r ffordd y mae llywodraeth yn digwydd gweithio, er eu bod yn aml yn gwneud hynny. Gallant ganolbwyntio ar brofiadau unigolion a chymunedau. Mae'r dull hwn yn fwy unol â'r dull datblygu cynaliadwy, rhyngddisgyblaethol a geir yn Neddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol²⁸ – yn ogystal â bod yn fwy unol â diffiniadau rhyngwladol o ddiwylliant.

Mae'r diffiniadau o ddiwylliant sydd wedi'u cynnwys mewn confensiynau a datganiadau'r Cenhedloedd Unedig yn mabwysiadu dull sy'n rhoi pobl yn gyntaf, gan ganolbwyntio ar le diwylliant ym mywydau cymunedau a chymdeithasau. Yn eironig, y dull sy'n canolbwyntio ar bobl yw'r union ddull hwn y mae'r British Council yn annog llunwyr polisi ac ymarferwyr mewn gwledydd eraill i'w fabwysiadu,²⁹ tra bod y cysyniad yn llawer llai dealladwy neu wedi'i fabwysiadu o fewn y DU ei hun.

Mabwysiadwyd diffiniad gweithiol UNESCO o 1982 gan y DU yn 2001 yn Natganiad Cyffredinol UNESCO ar Amrywiaeth Ddiwylliannol:

Dylid ystyried diwylliant fel y set o nodweddion ysbrydol, materol, deallusol ac emosiynol nodedig cymdeithas neu grŵp cymdeithasol, a'i fod yn cwmpasu, yn ogystal â chelf a llenyddiaeth, ffyrdd o fyw, ffyrdd o fyw gyda'n gilydd, systemau gwerthoedd, traddodiadau a chredoau.³⁰

Mae Confensiwn 2003 ar gyfer Diogelu Treftadaeth Ddiwylliannol Anniriaethol yn 2024 (y gwnaeth y DU ymuno ag ef yn 2024), yn diffinio treftadaeth ddiwylliannol anniriaethol fel:

yr arferion, y cynrychioliadau, y mynegiadau, y wybodaeth, y sgiliau – yn ogystal â'r offerynnau, y gwrthrychau, yr arteffactau a'r mannau diwylliannol sy'n gysylltiedig â hwy – y mae cymunedau, grwpiau ac, mewn rhai achosion, unigolion yn eu hadnabod fel rhan o'u treftadaeth ddiwylliannol.³¹

²⁸ Gweler, er enghraifft, papur Canolfan Polisi Cyhoeddus Cymru ar lesiant diwylliannol, a gynlluniwyd i gefnogi Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus i fynd i'r afael â'r thema hon. <https://wcpp.org.uk/wp-content/uploads/Llesiant-diwylliannol-WCPP-Papur-hysbysu-tystiolaeth-1.pdf>

²⁹ https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/ch4ig_essays_torreggianiwoodley_web.pdf ³⁰ Wedi'i fabwysiadu gan y DU ac aelod-wladwriaethau eraill yn Natganiad Cyffredinol UNESCO 2001 ar Amrywiaeth Ddiwylliannol <https://adssdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/UNESCO%20Universal%20Declaration%20on%20Cultural%20Diversity.pdf> a'r Japonec, a gysylltiedig â'r diffiniad UNESCO ym 1982 a gytunwyd hefyd gan y DU

³¹ Confensiwn 2003 ar gyfer Diogelu Treftadaeth Ddiwylliannol Anhgyrch y gwnaeth y DU ymuno ag ef yn 2024 <https://ich.unesco.org/en/convention#part1>

Beth yw'r opsiynau?

Mae hyn yn cynnwys “traddodiadau a mynegiadau llafar, gan gynnwys iaith; celfyddydau perfformio; arferion cymdeithasol, defodau a digwyddiadau Nadoligaidd; gwybodaeth ac arferion ynghylch natur a'r bydysawd; [a] chreffftwaith traddodiadol.”³²

Mae risgiau i ddiffinio diwylliant yn y gyfraith. Gallai diffiniad rhy gul hepgor agweddau pwysig ar brofiad diwylliannol, gan roi blaenoriaeth i rai mathau o ddiwylliant dros eraill. Gallai gefnogi'r farn bod un diwylliant Cymreig yn hytrach nag amrywiaeth o ddiwylliannau a mynegiadau diwylliannol yng Nghymru sy'n deilwng o gefnogaeth. Gallai diffiniad rhy eang fod yn aneglur o aneglur.

Serch hynny, gallai tynnu ar y diffiniadau hyn ffurfio sail ddefnyddiol ar gyfer cynigion ar gyfer polisi a deddfwriaeth ar ddiwylliant sy'n adlewyrchu'n benodol rôl diwylliant yn natblygiad cynaliadwy Cymru a'i effaith ar genedlaethau'r dyfodol yng Nghymru. Gallai hyn helpu i ysgogi integreiddio diwylliant ar draws polisi cyhoeddus a gwasanaethau cyhoeddus - a symud y ffocws i brofiadau a llesiant unigolion a chymdeithas.

Mewn theori, nid oes angen deddfwriaeth ar gyfer diffiniad o'r fath – gallai ymddangos o fewn polisi. Ond os nad yw'n ymddangos o fewn deddfwriaeth, yna dim ond diffiniad arall fydd hi ymhlith llawer sy'n deillio o actor yn y maes – Swyddfa Comisiwn Cenedlaethau'r Dyfodol neu Lywodraeth Cymru, er enghraifft – mewn gofod gorlawn, gyda llawer o gyrff eraill yn gweithio gyda'u diffiniadau eu hunain. Ni fyddai'r llwybr hwn yn darparu unrhyw ofyniad i ddeall na mabwysiadu'r diffiniad. A gallai newid wrth i gyfeiriadau gwleidyddol newid.

Pe bai'n cael ei ddiffinio, o fewn Bil Diwylliant – yn annibynnol neu'n diwygio Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol neu ganllawiau statudol iddo – gallai deddfwriaeth yn y dyfodol sy'n cyfeirio at ddiwylliant ddefnyddio'r diffiniad hwn yn ddiofyn a gellid diwygio deddfwriaeth bresennol trwy'r bil i ddefnyddio'r diffiniad hwn hefyd. Mae pasio bil yn gofyn am radd uwch a mwy ffurfiol o gonsensws na chytuno ar bolisi felly byddai'r diffiniad yn dod gyda'r awdurdod hwnnw. Mae cael amser i ddileu neu ddiwygio deddfwriaeth yn cymryd amser a chywirdd gwleidyddol, ac felly byddai gan y diffiniad well siawns o wrthsefyll newidiadau mewn polisi a llywodraeth.

■ Dewisiadau statudol

Dod â chonfensiynau rhyngwladol sy'n ymwneud â diwylliant i gyfraith Cymru

Mae Blaenoriaethau Llywodraeth Cymru ar gyfer Diwylliant yn nodi'r uchelgais bod “democratiaeth ddiwylliannol a hawliau diwylliannol yn ganolog i ddiwylliant yng Nghymru.” Dangosodd ein hymgyngoriad diweddar gonsensws llethol y dylai pobl yng Nghymru allu mwynhau ystod eang o hawliau diwylliannol.

³² Ibid

Beth yw'r opsiynau?

Mae Adroddiadwr Arbennig y Cenhedloedd Unedig ar Hawliau Diwylliannol – yr ymgynghorwyd ag ef wrth gynhyrchu'r papur hwn – yn cynnig y diffiniad canlynol:

Mae hawliau diwylliannol yn amddiffyn hawliau pob person, yn unigol ac mewn cymuned ag eraill, yn ogystal â grwpiau o bobl, **i ddatblygu a mynegi eu dynoliaeth, eu barn ar y byd a'r ystyron y maent yn eu rhoi i'w bodolaeth a'u datblygiad** [pwyslais yn y gwreiddiol] trwy, ymhlith pethau eraill, werthoedd, credoau, argyhoeddiadau, ieithoedd, gwybodaeth a'r celfyddydau, sefydliadau a ffyrdd o fyw.

Mae hawliau diwylliannol hefyd yn amddiffyn mynediad at dreftadaeth ac adnoddau sy'n caniatáu i brosesau adnabod a datblygu o'r fath ddigwydd.

Nid yw'r mandad ar hawliau diwylliannol yn anelu at amddiffyn diwylliant na threftadaeth ddiwylliannol ynddo'i hun, ond i hyrwyddo'r amodau sy'n caniatáu i bob person heb wahaniaethu gael mynediad, cymryd rhan a chyfrannu at bob agwedd ar fywyd diwylliannol mewn modd sy'n datblygu'n barhaus.³³

Mae rhai hawliau diwylliannol eisoes yn bodoli yng nghyfraith y DU. Gellir ystyried hawliau ynghylch Eiddo Deallusol fel math o hawl ddiwylliannol, fel y gellir ystyried yr hawl i ryddid mynegiant.³⁴

Y tu hwnt i'r rhain, mae'r DU wedi llofnodi nifer o gonfensiynau rhyngwladol sy'n cynnwys hawliau diwylliannol (i ddinasyddion) a dyletswyddau a rhwymedigaethau (i gyrff cyhoeddus). Mae cynnal yr hawliau hyn – a gaiff eu mynegi'n aml mewn trafodaethau am gyfraith ryngwladol fel dyletswydd i “barchu, amddiffyn a chyflawni” – eisoes yn debygol o fod yn gyfrifoldeb i Lywodraeth Cymru gan ei fod yn gyfrifoldeb i lywodraeth y DU a bod diwylliant yn gymhwysedd dirprwyedig i Lywodraeth Cymru. Fodd bynnag, gan nad yw'r confensiynau wedi'u hymgorffori mewn cyfraith ddomestig, mae ymwybyddiaeth gyfyngedig o'r hawliau hyn a'r gallu cyfyngedig i sicrhau eu bod yn cael eu gorfodi.

³³ <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-cultural-rights/mapping-cultural-rights-nature-issues-stake-and-challenges> ³⁴ Erthygl 10 o Gonfensiwn Ewropeaidd ar Hawliau Dynol, a ymgorfforwyd yng nghyfraith y DU gan Ddeddf Hawliau Dynol 1998 <https://www.equalityhumanrights.com/cy/human-rights/human-rights-act/erthygl-10-rhyddid-mynegiant> ³⁵ Mae'r rhain yn cynnwys y Datganiad Cyffredinol ar Hawliau Dynol, Cyfamod Rhyngwladol 1966 ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Chyffwrddol, Cyffwrddol 1966 ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol, a Chonfensiwn UNESCO 2005 ar Warchod a Hyrwyddo Amrywiaeth Mynegiadau Diwylliannol. (Gweler Atodiad 3 am grynodeb o agweddau perthnasol y confensiynau hyn.)

Beth yw'r opsiynau?

Yr opsiwn mwyaf posibl fyddai ymgorffori confensiynau rhyngwladol yn uniongyrchol yng nghyfraith Cymru. Mae cynsail wedi'i osod gan Lywodraeth yr Alban, sy'n ceisio ymgorffori deddfwriaeth hawliau dynol rhyngwladol yng nghyfraith yr Alban. Arweiniodd her i'r Goruchaf Lys yn 2021 at ailystyried y dull gweithredu, ond mae cynlluniau o hyd i symud ymlaen â Bil Hawliau Dynol.³⁷

Nid ymgorffori uniongyrchol yw'r unig opsiwn. Mae opsiynau eraill o bosibl yn fwy ymarferol ac yn fwy effeithiol:

- **Ymgorffori anuniongyrchol**, sy'n "rhoi rhywfaint o effaith i gytundeb mewn cyfraith genedlaethol trwy fecanwaith cyfreithiol arall."³⁸ Er enghraifft, gallai canllawiau statudol ar gyfer Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol a/neu ddeddfwriaeth arall – mewn perthynas â diwylliant neu sectorau eraill fel iechyd, trafnidiaeth ac ati – ei gwneud yn ofynnol rhoi sylw dyledus i hawliau a dyletswyddau³⁹ o fewn confensiynau rhyngwladol.
- **Ymgorffori fesul tipyn**: Gallai deddfwriaeth Gymreig sefydlu hawliau i ddiwylliant sy'n seiliedig ar ddarpariaethau cytuniadau presennol, heb ddod â'r cytuniadau eu hunain i gyfraith Cymru.
- **Hawliau ychwanegol**. Nid oes angen i Fil Diwylliant gael ei gyfyngu gan gytuniadau a chonfensiynau y mae'r DU eisoes wedi'u llofnodi. Gallai sefydlu hawliau sy'n benodol i'r cyd-destun Gymreig. Gallai hefyd gael ei ysbrydoli gan feddwl rhyngwladol ehangach fel Datganiad Fribourg ar Hawliau Diwylliannol, neu Gynllun Hawliau Diwylliannol Barcelona.

Mae risg y gallai hawliau fod yn rhy amwys i fod yn orfodadwy a/neu'n gyfrawn. Byddai angen eu cefnogi gan ganllawiau statudol ac anstatudol ychwanegol; gallai bil hefyd sefydlu dyletswyddau cydymffurfio penodol ar gyfer cyrff cyhoeddus Cymru i sicrhau bod hawliau'n cael eu parchu a'u gorfodi ac i'w hystyried yn eu prosesau llunio polisïau a gwneud penderfyniadau.

Byddai cyhoeddusrwydd ac addysg ynghylch hawliau diwylliannol hefyd yn rhan bwysig o'r gweithrediad.

“Mae hawliau diwylliannol hefyd yn amddiffyn mynediad at dreftadaeth ac adnoddau sy'n caniatáu i brosesau adnabod a datblygu o'r fath ddigwydd.”

³⁶ Gweler papur briffio ar y rhan a chwaraeir gan hawliau diwylliannol: <https://www.hrcscotland.org/resources/final-the-right-to-cultural-life-in-scotland-march-2023-1.pdf> ³⁷ <https://www.gov.scot/publications/summary-human-rights-bill-scotland-discussion-paper/pages/1/>

³⁸ <https://www.law.ed.ac.uk/sites/default/files/2020-12/Different%20types%20of%20incorporation%20infographic%5B1%5D%20-%20ACC.pdf>

³⁹ Mae'r confensiynau hefyd yn cynnwys dyletswyddau i'r cyhoeddus a chefnogi mwynhad hawliau diwylliannol. Crynhoir y rhain yn Atodiad 3.

Beth yw'r opsiynau?

■ Sefydlu dyletswyddau statudol i sicrhau darpariaeth

Mae'n debyg y byddai hyn yn golygu dyletswyddau statudol ar gyrff cyhoeddus (awdurdodau lleol yn bennaf) i ddarparu, neu sicrhau darpariaeth, lefel isafswm o wasanaethau diwylliannol.

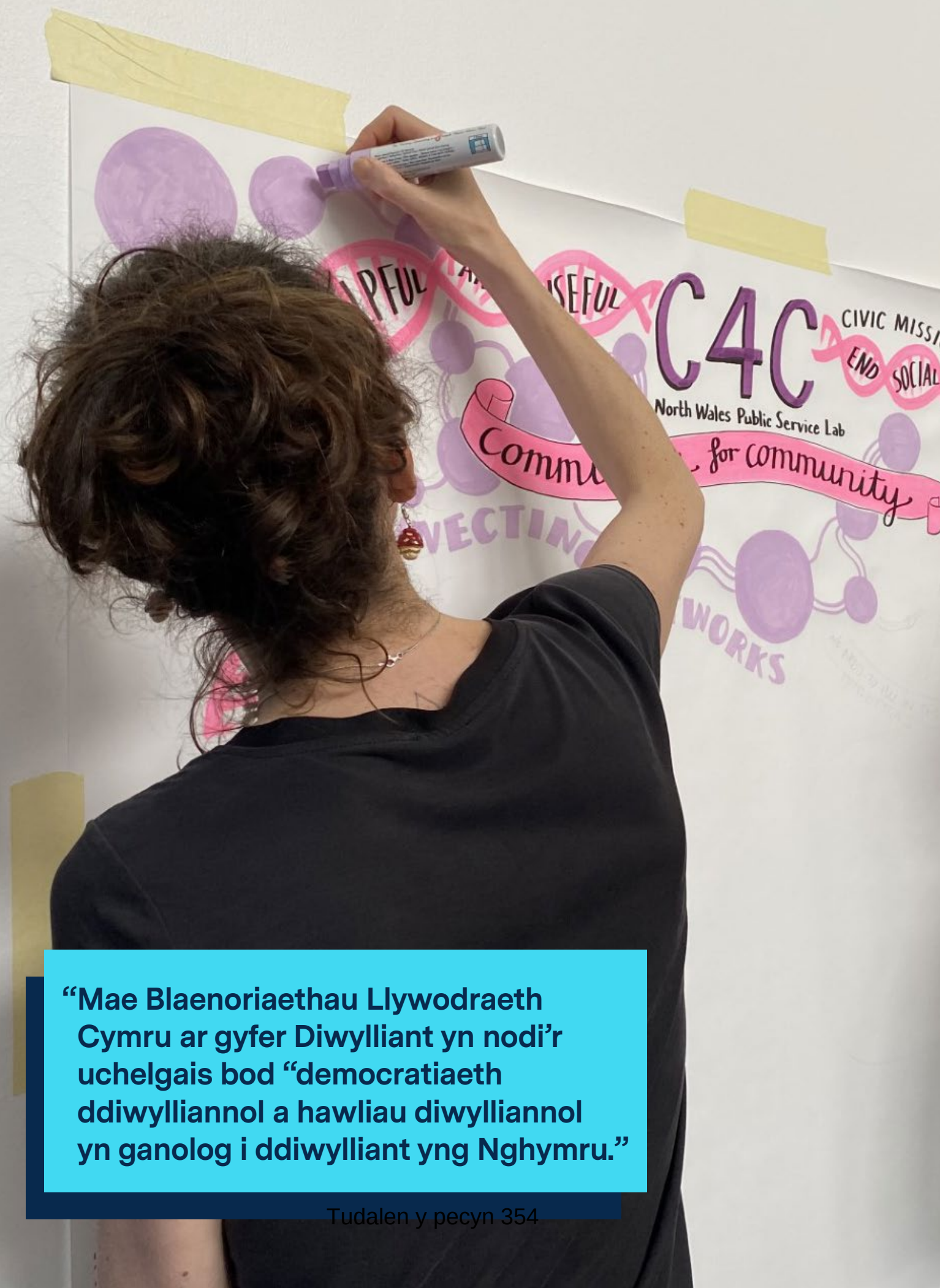
Gallai hyn ddilyn y model presennol sy'n berthnasol i wasanaethau llyfrgell ac archif – sef dyletswydd ar awdurdodau lleol i ddarparu gwasanaeth diwylliannol eu hunain. Fodd bynnag, mae amheuaeth sylweddol gan randdeiliaid ynghylch y model hwn, oherwydd ei ddiffyg llwyddiant canfyddedig wrth atal cau llyfrgelloedd. Mae rhanddeiliaid yn ofni y byddai lefel isafswm o ddarpariaeth yn cael ei hystyried yn ddigonol, ac na fydd gan gyrff cyhoeddus unrhyw ysgogiad i fynd y tu hwnt i hyn. Mae'r model hwn hefyd yn golygu ffocws ar sefydliadau cyhoeddus a sefydliadau diwylliannol yn hytrach na phrofiadau cymunedau neu weithgareddau diwylliannol ymarferwyr unigol.

Mae'r sefyllfa ddiofyn, sef bod yn rhaid i awdurdodau lleol ddarparu, yn anwybyddu'r realiti ar lawr gwlad o fodel cymysg iawn o ddarpariaeth ddiwylliannol – gyda sefydliadau'r trydydd sector, busnesau, artistiaid a gweithwyr llawrydd eraill a chymdeithas sifil (sefydliadau cymunedol a gwirfoddol ac unigolion a chymunedau) eisoes yn darparu llawer o'r cyfleoedd i bobl fwynhau bywyd diwylliannol cyfoethog. Mae cyfranogiad awdurdodau lleol mewn cyfleoedd o'r fath eisoes yn amrywio ar draws:

- Darparu'r gwasanaethau diwylliannol eu hunain
- Comisiynu gwasanaethau diwylliannol gan eraill
- Darparu adeiladau, cyfadrannau neu adnoddau eraill i gefnogi'r ddarpariaeth
- Rhoi cymhorthdal i ddarparu gwasanaethau o'r fath trwy grantiau i sefydliadau diwylliannol a/neu grwpiau cymunedol.

Fel arall, gellid rhoi'r ddyletswydd i awdurdodau lleol – a chyrrff cyhoeddus eraill – sicrhau darpariaeth sy'n ddigonol i alluogi pobl i arfer eu hawliau diwylliannol. Byddai hyn yn dilyn model tebyg i Ddeddf Gofal Plant 2006 a'i gweithrediad yng Nghymru a Lloegr.⁴⁰ Mae'r dull hwn yn adlewyrchu lluosogrwydd y ddarpariaeth ddiwylliannol a'r gweithgarwch creadigol ar draws y sectorau cyhoeddus, preifat a thrydydd yn ogystal â'r rhai sy'n cael eu harwain yn fawr gan gymdeithas sifil. Mae hefyd yn cydnabod bod diwylliant yn draddodiadol yn ddarostyngedig i'r 'egwyddor hyd braich' ym mholisi diwylliannol Cymru a Lloegr.⁴¹

⁴⁰ <https://www.legislation.gov.uk/cy/ukpga/2006/11/pdfs/cyukpga-2006-11.pdf> a <https://www.culturenet.cz/coKmv4d994Swax/uploads/2018/08/The-Arm%E2%80%99s-Length-Principle-and-the-Art-Funding-System.doc>

“Mae Blaenoriaethau Llywodraeth Cymru ar gyfer Diwylliant yn nodi'r uchelgais bod “democratiaeth ddiwylliannol a hawliau diwylliannol yn ganolog i ddiwylliant yng Nghymru.”

Beth yw'r opsiynau?

Mae Deddf Teithio Llesol (Cymru) 2013⁴² yn gyfeirnod defnyddiol ar gyfer sut i ddefnyddio deddfwriaeth dargedig i ddiffinio a chreu gwe o ddyletswyddau o amgylch math penodol o ddarpariaeth i gyflawni llesiant a chanlyniadau eraill.

Wedi'i ysbrydoli gan y deddfau hyn, gallai'r pecyn o ddyletswyddau 'i sicrhau darpariaeth ddigonol' ar awdurdodau lleol (neu gyrff cyhoeddus eraill) gynnwys:

- mapio darpariaeth ddiwylliannol yn erbyn anghenion/dymuniadau cymunedau lleol;
- adrodd ar ddangosyddion diwylliannol manwl a gwerthuso cyfraniad diwylliannau at ganlyniadau llesiant;
- sicrhau darpariaeth boed hynny'n cael ei ddarparu ganddynt hwy eu hunain, cyrff cyhoeddus, elusennau, busnesau neu gymdeithas sifl;
- meithrin capasiti o fewn a rhwng sefydliadau, y gweithlu creadigol a diwylliannol a chymdeithas sifl, gan gynnwys gwirfoddolwyr;
- ac ymyrryd i ddarparu cefnogaeth trwy gyllid, hyfforddiant, hyrwyddo neu fel arall lle nad yw darpariaeth leol yn diwallu anghenion lleol.

Mae dyletswyddau i hyrwyddo a darparu gwybodaeth yn ddyletswydd mor arwyddocaol fel eu bod yn haeddu cael eu hystyried ar wahân i'r pecyn hwn.

⁴² <https://www.legislation.gov.uk/cy/anaw/2013/1/1/1>

Beth yw'r opsiynau?

■ Sefydlu dyletswyddau statudol i hyrwyddo diwylliant

Fel y nodwyd uchod, mae angen cysyniad eang o 'hyrwyddo' i sicrhau bod pobl yn cymryd rhan mewn gweithgareddau diwylliannol a chreadigol. Nid yw sicrhau bod gwasanaethau diwylliannol a chyfleoedd eraill i fod yn greadigol ar gael yn golygu y byddant yn cael eu defnyddio'n deg y tu hwnt i'r rhai sydd eisoes yn ymgysylltu'n hyderus mewn diwylliant neu greadigrwydd neu sydd â chanlyniadau llesiant, yn enwedig i'r rhai sydd dan anfantais fel arall.

Mae'r math hwn o rôl hyrwyddo ar gyfer awdurdodau lleol yn adlewyrchu rolau tebyg mewn deddfwriaeth ar gyfer teithio llesol a darpariaeth gofal plant a gwasanaethau teuluol. Mae'n debyg bod confensiynau rhyngwladol y mae'r DU yn rhan ohonynt eisoes yn gosod neu o leiaf yn awgrymu dyletswyddau ar Lywodraeth Cymru⁴³, o ystyried bod diwylliant yn gymhwysedd dirprwyedig. Mae'r dyletswyddau hyn yn cynnwys:

- Hyrwyddo amrywiaeth **ddiwylliannol** – gan gynnwys trwy **raglenni addysgol** ac ymwybyddiaeth gyhoeddus
- Cefnogi **lledaeniad** diwylliant
- Creu **amgylchedd** sy'n annog unigolion a grwpiau i gael mynediad at fynegiadau diwylliannol amrywiol
- Integreiddio diwylliant **i bob lefel o bolisiau** sy'n cefnogi datblygu cynaliadwy, yn enwedig meithrin... **hyrwyddo** amrywiaeth ddiwylliannol⁴⁴.

Fel y nodwyd uchod, gall cyrff cyhoeddus wneud mwy na darparu gwasanaethau neu ariannu eraill i ddarparu gwasanaethau. Mae dulliau polisi eraill yn cynnwys arweinyddiaeth, cynnull, eiriolaeth, hyrwyddo a defnyddio adnoddau dynol a ffisegol fel adeiladau a chyfleusterau.⁴⁵ Byddai hyn yn adlewyrchu newid diwylliant yn y cyrff eu hunain tuag at gydnabod a deall – syniad cliriach a mwy canolog i'r dinesydd o – ddiwylliant. Dyna pam y canolbwyntir ar y dechrau ar ei ailddiffinio i ffwrdd o sectorau'r diwydiannau diwylliannol a'r ffiniau mympwyol rhwng cylchoedd gwaith cyrff cyhoeddus.

Mae Deddf y Ffindir ar Weithgareddau Diwylliannol mewn Llywodraeth Leol 166/2019 yn nodi mai "dyletswydd yr awdurdodau lleol yw darparu gweithgareddau diwylliannol," ac yn cynnig rhestr o weithgareddau sy'n angenrheidiol i gyflawni'r ddyletswydd hon.⁴⁶ Mae'r rhan fwyaf o'r rhain yn canolbwyntio ar hyrwyddo a meithrin yr amodau ar gyfer bywyd diwylliannol, yn hytrach na darpariaeth uniongyrchol.

⁴³ Gweler Atodiad 3 am fwy o fanylion. ⁴⁴ Gweler Atodiad 4 am fwy o fanylion. ⁴⁵ Gweler <https://www.local.gov.uk/publications/creative-places-supporting-your-local-creative-economy> ⁴⁶ "Er mwyn cyflawni'r ddyletswydd hon, rhaid i awdurdodau lleol:

1. hyrwyddo mynediad cyfartal i wasanaethau diwylliannol a chelfyddydol a defnydd eang ohonynt;
2. creu amodau ar gyfer gwaith a gweithgareddau artistig proffesiynol;
3. hyrwyddo cyfranogiad gweithredol yn y celfyddydau a diwylliant a gweithgareddau dinesig cysylltiedig;
4. cynnig cyfleoedd ar gyfer addysg artistig a diwylliannol sy'n canolbwyntio ar nodau sy'n cwmpasu gwahanol ffurfiau a meysydd o ddiwylliant a chelf;
5. hyrwyddo cadwraeth a defnydd treftadaeth ddiwylliannol, a gweithgareddau sy'n meithrin ac yn datblygu hunaniaethau lleol;
6. hyrwyddo'r celfyddydau a diwylliant fel rhan o iechyd a lles trigolion, cynhwysiant ac ymgysylltiad cymunedol, a bywiogrwydd lleol a rhanbarthol;
7. hyrwyddo rhyngweithio diwylliannol a gweithgareddau rhyngwladol, a chynnal gweithgareddau artistig a diwylliannol eraill."

<https://www.fnlex.fr/en/legislation/francaise/legislation>

Beth yw'r opsiynau?

■ Canllawiau statudol ar gyfer gweithredu

Bydd gweithredu'n hanfodol i sicrhau llwyddiant Bil Diwylliant. Felly, bydd angen i ganllawiau i gyrff cyhoeddus ynghylch y ffordd y maent yn ystyried ac yn ymgorffori diwylliant yn eu gwaith fod yn fwy llym, tynnach a mwy manwl na'r hyn a gynigiwyd hyd yn hyn.

Os penderfynir diffinio diwylliant mewn statud neu bolisi, yna gall canllawiau statudol gyfeirio'n benodol at ddiffiniadau yng nghyfraith Cymru neu gytundebau rhyngwladol.

Os cymerir dull hawliau diwylliannol, dylai canllawiau gynnwys cyfeiriad penodol at y ffaith bod angen i gyrff cyhoeddus ystyried mwynhau'r hawliau hyn a'r niwed neu'r risgiau posibl i fwynhau'r hawliau hyn.

Bydd union ffurf unrhyw ganllawiau statudol yn dibynnu ar y dulliau deddfwriaethol a pholisi a gymerir.

■ Cyfranogiad dinesig mewn gwneud penderfyniadau

Mae democratiaeth ddiwylliannol yn faes ymarfer cyfoethog a chymhleth, ac mae trafodaeth fanwl y tu hwnt i gwmpas yr adroddiad hwn. Fe'i defnyddir weithiau i ddisgrifio dulliau cyfranogol ar lawr gwlad o ddiwylliant gan sefydliadau celfyddydol a chyllidwyr.⁴⁷ Ond mae hefyd yn disgrifio model lle mae dinasyddion a thrigolion yn cymryd rhan uniongyrchol mewn gwneud penderfyniadau ynghylch polisi diwylliannol.

Enghraifft o hyn yw cyllidebu cyfranogol. Nod Llywodraeth yr Alban yw i 1% o gyllidebau awdurdodau lleol gael eu dosbarthu drwy gyllidebu cyfranogol.⁴⁸ Mae yna hefyd wedi bod rhywfaint o ddiddordeb yn hyn yng Nghymru,⁴⁹ Mae yna hefyd wedi bod rhywfaint o ddiddordeb yn hyn yng Nghymru, a rhywfaint o arbrofi, er enghraifft yng Ngwent.⁵⁰

⁴⁷ <https://64millionartists.com/what-we-do/cultural-democracy/> ⁴⁸ <https://pbscotland.scot/blog/2023/7/14/what-is-the-1-local-government-participatory-budgeting-commitment> ⁴⁹ <https://www.gov.uk/government/news/100-million-for-cultural-democracy> ⁵⁰ <https://sharedfuturecic.org.uk/wp-content/uploads/2024/04/PB-Evaluation-Toolkit-Final-May-2023-web.pdf>

Beth yw'r opsiynau?

Mae yna hefyd ddulliau nad ydynt yn canolbwyntio ar gyllideb ar gyfer cynnwys dinesig. Mae Awdurdod Cyfunol Maerol Gorllewin Lloegr wedi creu Cynulliad Dinasyddion i lunio ei gynllun diwylliant newydd, gyda'r dasg o ystyried y cwestiwn "Sut olwg fyddai ar ddiwylliant a chreadigrwydd yng Ngorllewin Lloegr pe baent ar gyfer pawb?"⁵¹

■ Dewisiadau cyllidebol

Mae penderfyniadau ariannol – ac yn benodol pwerau codi trethi – fel arfer wedi'u cadw i lywodraethau, oherwydd mae'r rhain yn benderfyniadau gwleidyddol yn eu hanfod, sydd, mewn ystyr llythrennol iawn, yn anodd deddfu ar eu cyfer.

Mae gwneud ymrwymïadau ariannol yn y gyfraith yn anarferol ond nid yn anghyffredin. Fe'i defnyddiwyd i gadarnhau ymrwymiad y DU i wario ar ddatblygu rhyngwladol⁵². Er ei fod yn 'ystumiol' – oherwydd gellir diddymu neu ddiwygio deddfwriaeth bob amser – mae deddfwriaeth yn anoddach – yn gostus, yn gymhleth, yn weladwy i'r cyhoedd, ac yn gofyn am radd uwch o gonsensws – i'w dadosod na pholisi. A gall yr ystum fod yn bwysig, oherwydd gall ymrwymiad mor gadarn a thymor hwy alinio rhanddeiliaid eraill – hyd yn oed cyllidwyr neu ddeiliaid asedau eraill o bosibl – i fuddsoddi neu ymrwymo adnoddau eraill.

Fodd bynnag, gellid gwneud rhai o'r ymrwymïadau hyn yn wleidyddol yn hytrach na'u gwneud yn gyfraith – sy'n golygu y gellir ystyried y rhain fel opsiynau statudol ac anstatudol.

■ Isafswm incwm sylfaenol

Isafswm incwm sylfaenol i artistiaid – roedd rhywfaint o gefnogaeth i hyn yn yr ymgynghoriad ond hefyd nodiadau o rybudd. Bydd cynllun peilot yn lwerddon a redodd o 2022 hyd at 2025 yn parhau ac o bosibl yn cael ei ehangu o 2026.⁵³

■ Gosod canran isafswm ar gyfer diwylliant mewn cyllidebau

Gallai hyn ymwneud â chanran o gyfanswm cyllideb llywodraeth Cymru neu gyrff cyhoeddus penodol, neu ganran o dderbyniadau penodol. Mae nifer o fodelau a rhagdybiaethau sy'n amrywio o raddfa fawr i fach, ar draws ystod o sectorau:

- Ymrwymiad Llywodraeth y DU i wario 5% o'r gyllideb ar amddiffyn⁵⁴
- Mae menter "1% dros Ddiwylliant" Rhanbarth Dinas Lerpwl yn ymrwymo i wario 1% o'i chyllid datganoli ar weithgareddau diwylliannol.⁵⁵
- Wedi'i grybwyll eisoes, targed Llywodraeth yr Alban ar gyfer 1% o wariant awdurdodau lleol i'w benderfynu trwy gyllidebu cyfranogol

⁵¹ <https://citizensforculture.info> ⁵² <https://www.legislation.gov.uk/cy/ukpga/2015/12/contents> ⁵³ <https://www.citizensinformation.ie/en/employment/unemployment-and-redundancy/employment-support-schemes/basic-income-arts/> <https://www.rte.ie/culture/2025/1007/1537249-budget-2026-basic-income-for-artists-scheme-to-become-permanent/> ⁵⁴ <https://www.gov.uk/government/news/uk-to-deliver-on-5-nato-pledge-as-government-drives-greater-security-for-working-people> ⁵⁵ <https://www.liverpoolcityregion-ca.gov.uk/news/liverpool-city-region-introduces-1-for-culture-programme-to-support-cultural-activities>

**“Bydd gweithredu’n hanfodol i
sicrhau llwyddiant Bil Diwylliant.”**

Beth yw'r opsiynau?

Byddai model “canran dros ddiwylliant” (neu debyg) wedi'i dargedu at gyllidebau cyrff cyhoeddus yng Nghymru yn arbennig o addas ar gyfer cefnogi gweithio traws-sector, gan sicrhau bod gwariant iechyd a thrafnidiaeth (er enghraifft) yn ystyried diwylliant.

Fodd bynnag, nid yw hyn yn ddoeth ar ei ben ei hun: mae angen canllawiau ac egwyddorion clir sy'n sicrhau bod y gyllideb hon yn cael ei dyrannu mewn ffordd gydlynol ac wedi'i hanelu at gyflawni set gydlynol o nodau er mwyn iddi gyflawni'r effaith fwyaf.

■ Trethi wedi'u neilltuo

Dull arall yw trethi wedi'u neilltuo,⁵⁶ y mae eu refeniw net sy'n deillio o hyn yn cael ei neilltuo i ddiwylliant. Mae'r Senedd wedi rhoi'r opsiwn i awdurdodau lleol Cymru gyflwyno ardoll ymwelwyr o fis Ebrill 2027.⁵⁷ Gellir defnyddio refeniw, ymhlith pethau eraill, i hyrwyddo'r iaith a diwylliant Cymru.⁵⁸

Mae modelau eraill yn cynnwys ardoll ymwelwyr Caeredin, lle mae 35% o'r arian a godir wedi'i glustnodi ar gyfer diwylliant, treftadaeth a digwyddiadau.⁵⁹ Wrth i broses ddatganoli Lloegr fynd rhagddi, mae Cymdeithas Llywodraeth Leol Lloegr yn dadlau dros fwy o bwerau codi trethi i gynghorau mewn perthynas â thwristiaeth.⁶⁰

Mae model Ardal Gwella Busnes (BID) yn osgoi'r ffaith nad oes gan awdurdodau lleol yr awdurdod mewn deddfwriaeth sylfaenol i godi ardoll ychwanegol ar fusnesau. Fe'i defnyddir mewn rhai Ardaloedd Gwella Busnes yn Lloegr i gefnogi twristiaeth a diwylliant.⁶¹

“Os penderfynir diffinio diwylliant mewn statud neu bolisi, yna gall canllawiau statudol gyfeirio'n benodol at ddiffniadau yng nghyfraith Cymru neu gytundebau rhyngwladol.”

⁵⁶ <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN01480/SN01480.pdf> ⁵⁷ <https://www.llyw.cymru/yr-ardoll-ymwelwyr-cyfraniad-bach-ar-gyfer-etifeddiaeth-barhaol> ⁵⁸ https://www.llyw.cymru/yr-ardoll-ymwelwyr-sut-y-gallwn-ni-i-gyd-elwa?_gl=1*2ilsy7*_ga*MTQ1OTA2NTYuMTc2MzY0NDlyOA.*_ga_L1471V4N02*czE3NzE0MDc1MjckbzlkZzAkDE3NzE0MDc1MjckajYwJGwwJGgw ⁵⁹ <https://worldcitiescultureforum.com/city-project/edinburgh-visitor-levy/> ⁶⁰ <https://www.local.gov.uk/news/levy-on-visitors-to-empower-local-communities> ⁶¹ <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-10158/CBP-10158.pdf>

Beth yw'r opsiynau?

■ Dewisiadau anstatudol

Fel y trafodwyd yn flaenorol, nid Bil Diwylliant yw'r unig ffordd i symud ymlaen. Gellir gwneud penderfyniadau gwleidyddol ynghylch cyllidebau – ac i'r graddau y mae'r "argyfwng diwylliant" yn cael ei ystyried yn argyfwng ariannu, bydd angen gwneud penderfyniadau gwleidyddol er mwyn mynd i'r afael ag ef.

Gan roi opsiynau deddfwriaethol a chyllidebol o'r neilltu, gallai Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol barhau i fwrw ymlaen â rhai o'r opsiynau a drafodir yma. Gallai canllawiau anstatudol ynghylch gweithredu Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol, er enghraifft:

- Diffinio diwylliant yn ymarferol
- Argymhell bod cyrff cyhoeddus yn ystyried hawliau diwylliannol presennol
- Creu siarter hawliau diwylliannol y gallai sefydliadau ymuno â hi
- Argymhell bod cyrff cyhoeddus yn mynd ar drywydd cynnwys dinesig mewn gwneud penderfyniadau

Mae cynnull, hyrwyddo, cynghori a chyhoeddi hefyd o fewn pŵer Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol – gan eu bod hefyd, i ryw raddau, o fewn pŵer y sector diwylliannol ei hun. Fodd bynnag, gellid dadlau bod yr ymyriadau hyn eisoes wedi'u rhoi ar brawf, gan wneud yr achos dros ymyriadau statudol.

Casgliad

Mae'r papur hwn wedi edrych ar opsiynau gweithredu lefel uchel i sicrhau bod diwylliant yn cael ei ddiogelu, ei hyrwyddo a'i flaenoriaethu gan gyrff cyhoeddus yng Nghymru er llesiant cenedlaethau'r dyfodol. O ystyried amserlen fer yr ymchwil, nid yr uchelgais oedd ail-lunio polisi diwylliannol Cymru gyfan, ond awgrymu cyfeiriadau i'w hystyried ar gyfer y dyfodol.

Mae'r dystiolaeth yn glir nad yw'r dull presennol o ymdrin â diwylliant yn gweithio. Mae yna ystod o ymyriadau posibl i wella canlyniadau diwylliannol, ac mae llawer ohonynt yn cynnwys opsiynau statudol ac anstatudol. Fodd bynnag, mae'n yr un mor glir nad oes un ateb syml: mae angen pecyn integredig o fesurau yn seiliedig ar fframwaith cyffredinol (gyda Chynllun Hawliau Diwylliannol Sbaen yn darparu model defnyddiol ar gyfer y dull hwn).

Er bod risgiau yn ogystal â chyfleoedd i Fil Diwylliant, gallai cyflwyno deddfwriaeth newydd fel rhan o becyn o fesurau gynnig arddangosiad cryf o bwysigrwydd a chanologrwydd diwylliant yng Nghymru - a'i roi ar sail gadarn ar gyfer y tymor hir.

Mae'r Papur Gwyrdd hwn yn cynrychioli'r cam nesaf yn dilyn galwad Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru am Fil Diwylliant i Gymru. Wedi'i ddatblygu gyda'r The Audience Agency, mae wedi'i gynllunio i ysgogi trafodaeth am ddyfodol hirdymor diwylliant yng Nghymru. Fe'ch anogir i [ymateb](#) i'r Papur Gwyrdd hwn, a myfyrio ar ei gynnwys. Byddwn yn casglu ymatebion ac yn eu cyflwyno i Lywodraeth newydd Cymru wedi etholiad mis Mai.

Atodiad 1: Cwestiynau ymchwil

Beth yw'r ffordd orau o sicrhau bod diwylliant yn cael ei ddiogelu, ei hyrwyddo a'i flaenoriaethu gan gyrff cyhoeddus yng Nghymru er llesiant cenedlaethau'r dyfodol?

Rhannwyd y cwestiwn ymchwil lefel uchaf hwn yn gwestiynau ymchwil atodol sy'n adlewyrchu proses o:

- Osod rhywfaint o waith sylfaen cysyniadol, polisi a chyd-destunol
- Ystyried opsiynau ar gyfer Bil Diwylliant
- Edrych ar oblygiadau opsiynau o'r fath.

Gosod y gwaith sylfaen

- Beth yw'r cyfleoedd a'r heriau i ddiwylliant yng Nghymru?
- Beth yw'r dealltwriaethau mwyaf priodol o "ddiwylliant" i'w defnyddio yn y Papur Gwyrdd?
- Pa gysyniadau o hawliau diwylliannol cyhoeddus sydd fwyaf priodol i'w hystyried yn y Papur Gwyrdd?
- Pa ddulliau polisi cyhoeddus a gymerwyd i'r prif gwestiwn ymchwil mewn rhannau eraill o'r DU a gwledydd a rhanbarthau cymharol eraill?

Dadansoddiad opsiynau

- Pa opsiynau polisi statudol a chyhoeddus eraill (dyletswyddau, pwerau ac ati) sydd ar gael i amddiffyn, hyrwyddo a blaenoriaethu diwylliant er llesiant cenedlaethau'r dyfodol yng Nghymru?
- Pa gyfleoedd – a heriau, rhwystrau, risgiau a niwed – sy'n gysylltiedig â'r opsiynau hyn, gan gynnwys yr opsiwn status quo?
- Beth allai fod y canlyniadau cymdeithasol, economaidd ac amgylcheddol sy'n gysylltiedig â'r opsiynau a ystyriwyd?
- Pa un o'r opsiynau hyn fyddai'r mwyaf effeithiol ac ymarferol?

Gweithio allan y goblygiadau

- Beth allai rôl gwahanol gyrff cyhoeddus fod (gan gynnwys gofynion arnynt i gydweithio)?
- Beth allai fod pwrpas a fformat cyllid cyhoeddus?
- A fyddai angen dulliau newydd o lywodraethu a chyflenwi?

Atodiad 2: Ymgynghoriad â rhanddeiliaid

Dros gyfnod o 6 wythnos ym mis Hydref a mis Tachwedd 2025, ymgynghorwyd â mwy na 250 o bobl:

- Ymatebodd 99 o bobl i alwad am dystiolaeth ysgrifenedig. Lledaenwyd yr alwad mewn digwyddiadau allweddol (Sŵn Connect, Fforwm Gŵyl Cymru, cyfarfodydd Rhwydwaith Celfyddydau, lechyd a Llesiant Cymru, cyfarfodydd Prif Swyddogion Gweithredol Ymddiriedolaethau Elusennol) a thrwy restrau postio partneriaid (gan gynnwys Beth Nesaf? Cymru, Cyngor Celfyddydau Cymru, Creu Cymru a chronfa ddata Asiantaeth y Gynulleidfau ei hun o 400+ o sefydliadau diwylliannol yng Nghymru).
- Mynychodd tua 80 o randdeiliaid Fforwm Diwylliant Cenedlaethau'r Dyfodol a/neu Gyfarfod Prif Swyddogion Gweithredol Ymddiriedolaethau Elusennol ym mis Hydref. Roedd y rhain yn cynnwys cynrychiolwyr o sefydliadau diwylliannol, treftadaeth, celfyddydau, chwaraeon a chymunedol yng Nghymru (gan gynnwys ffigurau uwch o Gyngor Celfyddydau Cymru, Cadw, Amgueddfa Cymru, Creu Cymru ac eraill), awdurdodau lleol, cyrff sector diwylliannol a hamdden 'ymbarél', cynrychiolwyr o sectorau ehangach (trafnidiaeth, gwasanaethau tân ac adnoddau naturiol), artistiaid a gweithwyr llawrydd.
- Mynychodd ugain aelod o'r cyhoedd ddau grŵp ffocws ar-lein. Roedd y cyfranogwyr yn cynrychioli ystod eang o ddiddordebau a demograffeg, gan gynnwys: cymunedau gwledig a threfol yng Nghymru; pobl ifanc; pobl a nododd eu bod yn ymwneud yn weithredol â diwylliant, yn ogystal â'r rhai nad oeddent; amrywiaeth o ethnigrwydd ac oedrannau; siaradwyr Cymraeg iaith gyntaf, dysgwyr a siaradwyr di-Gymraeg.
- Trafodaethau un-i-un gyda phum rhanddeiliad allweddol yn y sector diwylliannol Cymreig, yn ogystal â Rapporteur Arbennig y Cenhedloedd Unedig ar Hawliau Diwylliannol, Dr Alexandra Xanthaki a Chyfarwyddwr Hawliau Diwylliannol Gweinyddiaeth Ddiwylliant Sbaen.
- Gweithdy gyda phum aelod o 'Rhwydwaith Addewidion' Ysgol Dyfodol Rhyngwladol – sy'n gweithio ar draws system y Cenhedloedd Unedig i gynnwys cenedlaethau'r dyfodol mewn llunio polisiau rhyngwladol – i ddod â safbwyntiau rhyngwladol ychwanegol.
- Cynhaliwyd sesiwn gwneud synnwyr i lywio canfyddiadau cychwynnol, gyda 23 o randdeiliaid â phrofiad o arweinyddiaeth ddiwylliannol, llunio polisiau a gweithio traws-sector mewn llywodraeth leol.

Atodiad 3: Rôlau posibl cyrff cyhoeddus a fformatau cyllid cyhoeddus

Seiliau statudol

Yng nghyfraith gyhoeddus, statud a chonfensiwn, gall cyrff cyhoeddus gael:

- Dyletswyddau sy'n ei gwneud yn ofynnol iddynt wneud rhywbeth
- Pwerau sy'n eu galluogi i wneud rhywbeth, gan gynnwys rheoliadau:
 - Gofyn i eraill wneud rhywbeth – e.e. defnyddio'r iaith Gymraeg (neu iaith arall) mewn rhai cyd-destunau
 - Gofyn i eraill beidio â gwneud rhywbeth – e.e. peidio â dymchwil adeiladau rhestredig heb ganiatâd
- Cyllid i'w ddosbarthu neu ei ymrwymo – y gellir ei neilltuo neu ei bennu ymlaen llaw mewn theori ⁶³ ond yn ymarferol mae seneddau a'r gweinidogion y maent yn eu dirprwyo yn cadw disgresiwn dros y rhan fwyaf o agweddau ar ddyraniadau cyllid cyhoeddus⁶⁴

Gall dyletswyddau, er enghraifft:

- Darparu gwasanaeth – drwy amrywiaeth o fodelau darparu sy'n cynnwys darparu'r gwasanaeth ei hun neu sicrhau bod gwasanaeth yn cael ei ddarparu drwy ei gomisiynu
- Goruchwyllo, monitro a/neu adrodd – i gorff goruchwyllo (e.e. Llywodraeth Cymru) a/neu i'r cyhoedd
- Ymgynghori – cyrff penodol (e.e. ymgynghoreion swyddogol ar gyfer cynllunio), cyrff sector, y cyhoedd ac ati
- Cynnull corff neu grŵp – y gellir rhoi pwerau cynghori iddynt (e.e. i weinidog y llywodraeth) neu gryfach

- Cyhoeddi canllawiau a safonau – sy'n ategu deddfwriaeth a pholisi presennol

Mewn geiriau eraill, mae mwy nag un opsiwn 'uchaf'. Nid yw o reidrwydd yn golygu cael dyletswydd i ddarparu gwasanaeth neu sicrhau bod hawliau'n cael eu diogelu a'u mwynhau (gweler yr adran nesaf ar hawliau).

Gwahanol rolau cyrff cyhoeddus

O ystyried y gwahanol seiliau statudol ar gyfer diwylliant a nodwyd uchod, gall gwahanol gyrff gael gwahanol rolau mewn perthynas ag un ddyletswydd, pŵer neu ddyraniad o adnoddau cyhoeddus.

Er enghraifft:⁶⁵

- **Goruchwyllo** – darparu goruchwyliaeth, gan ei gwneud yn ofynnol i adrodd gyda rhai pwerau sancsiwn/ymyrraeth rhag ofn methiant neu risg o fethu⁶⁶
- **Cynghori** – darparu mecanweithiau llywodraethu i gynnwys cymysgedd o randdeiliaid a sectorau y tu hwnt i'r llywodraeth a chyrff cyhoeddus
- **Rheoleiddiwr/arolygiaeth** – lle mae arbenigedd a risg sylweddol – e.e. addysg, iechyd, gwasanaethau ariannol ac ati
- **Darparu gwasanaethau cyhoeddus** – yn uniongyrchol neu drwy gomisiynu tra'n parhau i fod yn gyfrifol am y ddarpariaeth
- **Corfforaeth sy'n eiddo cyhoeddus** – yn masnachu ond yn cael ei dal yn gyhoeddus er budd y cyhoedd.

⁶² Fel mewn fformwlâu ar gyfer dyrannu cyllid i awdurdodau lleol neu rannau o'r system addysg ⁶³ Seneddau'r DU a Chymru yn berthnasol yma ⁶⁴ Mae eithriadau nodedig yn cynnwys 'clo triphlyg' y pensiynau ac ymrwymadau i dariffau bwyd ynni. ⁶⁵ Yn rhannol wedi'i hysbysu gan: <https://www.llyw.cymru/sefydliadau> ⁶⁶ Trwy <https://www.gov.uk/government/publications/guidance-on-libraries-as-a-statutory-service/libraries-as-a-statutory-service> yn Lloegr a <https://www.gov.wales/sites/default/files/publications/2025-04/public-libraries-supporting-sustainable-and-connected-communities-the-seventh-quality-framework-of-welsh-public-libraries-standards-2025-to-2028.pdf> yng Nghymru gan nodi <https://www.iwa.wales/agenda/2023/01/do-we-need-a-wales-libraries-act/?lang=cy>

Atodiad 3: Rôlau posibl cyrff cyhoeddus a fformatau cyllid cyhoeddus

Dewisiadau ariannu cyhoeddus

Gellir dyrannu cyllid cyhoeddus o wahanol ffynonellau i gyrff cyhoeddus sy'n cyflawni gwahanol rolau neu yn lle hynny gellir ei ddyrannu i'r sector diwylliannol, sefydliadau cymdeithas sifil neu'n uniongyrchol i aelodau unigol o'r cyhoedd ac ati.

Gellir codi'r 'ffynonellau amrywiol' drwy drethi cyffredinol neu drethi penodol – yn genedlaethol, yn rhanbarthol neu'n lleol – a'u dosbarthu gan y llywodraeth neu gyrff cyhoeddus, neu eraill ar eu rhan.

O ran 'fformatau', gellir:

- defnyddio cyllid i ddarparu adnoddau o fewn y llywodraeth neu gyrff cyhoeddus
- dosbarthu fel grantiau i roi cymhorthdal i weithrediadau neu ariannu cyfalaf a wariwyd neu gostau untro yn rhannol neu'n llawn⁶⁸
- defnyddio i gomisiynu gwasanaethau
- strwythuro fel benthyciadau (neu gyllid dyled arall) neu grantiau ad-daladwy⁶⁹
- defnyddio i ddarparu gwarantau neu gymhellion sy'n annog ymrwymo cyllid neu adnoddau eraill gan eraill
- cyllid lled-fasnachol.⁷⁰

⁶⁷ Fel arall yn cael eu hadnabod fel trethi wedi'u neilltuo fel trethi twristiaeth, ffi drwydded y BBC neu braesept gofal awdurdod lleol. ⁶⁸ Yn aml yn y sector diwylliannol i sefydliadau di-elw er, fel y dangosodd cyllid CRF ac Innovate UK, gyda'r cyhawnhadau polisi priodol, gellir ei wneud i sefydliadau er elw hefyd.

⁶⁹ Fel rhai o'r BFI sy'n 'adennill' ochr yn ochr â buddsoddwyr eraill lle mae prosiectau neu gynhyrchion yn llwyddiannus yn fasnachol ⁷⁰ Fel yr hyn a ddarperir gan Fanc Busnes Prydain neu gan reolwyr cyffwrdd y sector diwylliannol.

Atodiad 4: Hawliau diwylliannol a dyletswyddau cysylltiedig

Hawliau diwylliannol sy'n bodoli o Ddatganiad Cyffredinol Hawliau Dynol, Cyfamod Rhyngwladol 1966 ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol a Chyfamod Rhyngwladol 1966 ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol yw:

1. Yr hawl i gymryd rhan, neu beidio, yn y bywyd diwylliannol o'u dewis
2. Yr hawl i ddechrau, adolygu a rhoi'r gorau i'w harferion diwylliannol eu hunain
3. Y rhyddid i fod yn greadigol ac i'r amodau sy'n angenrheidiol i ymarfer a datblygu eu creadigrwydd eu hunain
4. Yr hawl i ddewis, mynegi a datblygu hunaniaethau diwylliannol gan gynnwys yr hawl i gymryd rhan mewn, neu beidio, cydweithfeydd penodol ac i gyfeirio, neu beidio, at dreftadaeth ddiwylliannol benodol - ac i newid y dewisiadau hynny
5. Yr hawl i ryddid meddwl, cydwybod a chrefydd
6. Yr hawl i ryngweithio a chyfnwedd ag eraill, waeth beth fo'u cysylltiadau grŵp neu ffiniau
7. Yr hawl i geisio, derbyn a chyfleu gwybodaeth a syniadau ym mhob ffurf gan gynnwys ysgrifenedig, llafar, celf a chyfryngau waeth beth fo'r ffiniau - er mwyn cael rhyddid mynegiant
8. Yr hawl i ryddid ymgynnull a chymdeithasu'n heddychlon
9. Yr hawl i gael mynediad at adnoddau diwylliannol fel y celfyddydau a threftadaeth ddiwylliannol a'u mwynhau, gan gynnwys gwybodaeth pobl eraill, ynghyd â gwybodaeth gan gynnwys gwybodaeth wyddonol
10. Hawliau lleiafrifoedd ethnig, crefyddol neu ieithyddol i fwynhau eu diwylliant eu hunain, i gyffesu ac ymarfer eu crefydd eu hunain, neu i ddefnyddio eu hiaith eu hunain

11. Yr hawl i lunio a gweithredu polisiau a phenderfyniadau sy'n effeithio ar arfer hawliau diwylliannol

Rhwymedigaethau o dan Gyfamod Rhyngwladol 1966 ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol a Chonfensiwn UNESCO 2005 ar Warchod a Hyrwyddo Amrywiaeth Mynegiadau Diwylliannol:

1. Creu amgylchedd sy'n annog unigolion a grwpiau cymdeithasol i greu, cynhyrchu, lledaenu, dosbarthu a chael mynediad at eu mynegiadau diwylliannol eu hunain, gan fod yn ystyriol o amgylchiadau ac anghenion lleiafrifoedd.
2. Creu amgylchedd sy'n annog unigolion a grwpiau i gael mynediad at fynegiadau diwylliannol amrywiol o fewn Cymru, y DU a gwledydd eraill.
3. Cydnabod cyfraniad artistiaid, eraill sy'n ymwneud â'r broses greadigol, cymunedau diwylliannol a sefydliadau sy'n cefnogi eu gwaith.
4. Hyrwyddo amrywiaeth ddiwylliannol trwy raglenni addysgol ac ymwybyddiaeth gyhoeddus, ymhlith pethau eraill.
5. Annog creadigrwydd a chryfhau capasiti cynhyrchu trwy raglenni addysg, hyfforddiant a chyfnwedd yn y diwydiannau diwylliannol.
6. Cefnogi datblygiad, lledaeniad a chadwraeth diwylliant.
7. Cefnogi cydweithrediad ar gyfer datblygu cynaliadwy a meithrin capasiti lleihau tlodi yn y sector cyhoeddus a phreifat, datblygu busnesau bach a chanolig a throsglwyddo technoleg, yn enwedig yn y diwydiannau a mentrau diwylliannol.
8. Integreiddio diwylliant i bob lefel o bolisiau sy'n cefnogi datblygu cynaliadwy, yn enwedig meithrin gwarchod a hyrwyddo amrywiaeth ddiwylliannol.

Diwylliant er Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol

Deddf Diwylliant i Gymru: Papur Gwyrdd

Adroddiad a gomisiynwyd gan
Gomisiynydd Cenedlaethau'r
Dyfodol Cymru ac a ysgrifennwyd
gan The Audience Agency.

Sophia Woodley, Patrick Towell,
Nancy Sheterline a Gemma Hicks

Chwefror 2026

Tudalen y pecyn 369

Peredur Owen Griffiths AS
Cadeirydd
Y Pwyllgor Cyllid
Senedd Cymru

1 Cwr y Ddinas / 1 Capital Quarter
Caerdydd / Cardiff
CF10 4BZ
Ffôn / Tel: 029 2032 0500
Ffacs / Fax: 029 2032 0600

Mark Isherwood AS
Cadeirydd
Y Pwyllgor Cyfrifon Cyhoeddus a
Gweinyddiaeth Gyhoeddus
Senedd Cymru

Ffôn testun / Textphone: 029 2032 0660
info@audit.cymru / post@archwilio.cymru
www.archwilio.wales/

Cyfeirnod: AC535/caf

Dyddiad cyhoeddi: 26 Chwefror 2026

Annwyl Peredur a Mark

Heriau a chyfleoedd ar gyfer gwasanaethau cyhoeddus Cymru

Fel y gwyddoch chi, rwy'n agosáu at ddiwedd fy nhymor fel Archwilydd Cyffredinol dros gyfnod sy'n cyd-fynd ag etholiad y Senedd. Beth bynnag fydd y blaenoriaethau o ran polisiau ar gyfer Llywodraeth nesaf Cymru, mae'r weinyddiaeth newydd yn wynebu rhai cwestiynau mawr ynghylch cynaliadwyedd ein gwasanaethau cyhoeddus yn y dyfodol.

Yn ddiweddar, fe wnaethom ryddhau cyfres o bodlediadau a oedd yn trafod fy safbwynt ar rai o'r materion hynny. Roedd fy myfyrdodau yn seiliedig ar waith Archwilio Cymru yn ystod yr wyth mlynedd diwethaf, fel y maent hefyd wedi'u crynhoi drwy fy adroddiadau cynharach Darlun o Wasanaethau Cyhoeddus, fy sylwebaeth 'O ymdrin â heriau wrth iddynt godi i ddiogelu at y dyfodol, a fy adroddiad 'Dim amser i'w gollu' ar weithredu Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015. Mae'r bodlediadau hefyd yn cyffwrdd â themâu a drafodwyd wrth i mi ymddangos gerbron y Pwyllgor Cyllid ar 5 Tachwedd 2025 fel rhan o'i waith craffu ar gyllideb Llywodraeth Cymru ac yn fy nhystiolaeth ysgrifenedig ategol. Mae'r dystiolaeth honno'n tynnu sylw at amryw o enghreifftiau perthnasol o fy ngwaith mwy diweddar.

Wrth i'ch pwyllgorau gyrraedd diwedd eu tymhorau eu hunain, roeddwn i eisiau cofnodi crynodeb o rai o'r myfyrdodau sydd y tu ôl i'r gyfres podlediad, er nad yw hyn, mewn unrhyw ffordd, yn gynhwysfawr.

Yn rhwystredig efallai, nid yw llawer o'r hyn yr wyf wedi'i nodi yn newydd; er enghraifft, mae fy myfyrdodau ar ein cyd-destun gwasanaeth cyhoeddus yn adlewyrchu materion a godwyd gan fy rhagflaenydd a, chyn hynny, gan sylwebwyr eraill. Mae'r materion hyn, yn fy marn i, yn bwysicach byth. Yn ystod fy amser fel Archwilydd Cyffredinol, rwyf wedi gweld llawer sy'n dda. Ond mae'r heriau sy'n wynebu gwasanaethau cyhoeddus yn enfawr a'r cyfle i wella'n sylweddol. Gobeithio y bydd y Senedd a Llywodraeth nesaf Cymru yn manteisio ar y myfyrdodau hyn, a gwaith gwych fy nghydweithwyr yn Archwilio Cymru, wrth iddynt geisio ymdrin â'r materion hynny.

Wrth i mi sefyll i lawr, hoffwn ddiolch i'r ddau Bwyllgor a'r Senedd ehangach am eu cefnogaeth i waith Archwilio Cymru drwy gydol fy naliadaeth .

Yn gywir

ADRIAN CROMPTON
Archwilydd Cyffredinol Cymru

Copiwyd i: Bwyllgorau Polisi a Deddfwriaeth y Senedd

Myfyrdodau'r Archwilydd Cyffredinol ar yr heriau a chyfleoedd ar gyfer wasanaethau cyhoeddus Cymru

Mae gan Gymru wasanaeth cyhoeddus cryf a galluog

Mae pobl Cymru yn dibynnu ar ein gwasanaethau cyhoeddus – rydym yn gweld eu heffaith a'u darpariaeth o'n cwrdd yn ein hysgolion, ein hysbytai, ein cartrefi, ein hamgylchedd, ein cymunedau.

Mae'r gwasanaethau hynny, yn eu tro, yn dibynnu ar fedrusrwydd, gwaith caled ac ymroddiad cannoedd o filoedd o weision cyhoeddus – staff rheng flaen, gwleidyddion, uwch arweinwyr – a'u cymhellant yw gwasanaethu eu cymunedau a gwella bywydau pobl eraill.

Mae gwasanaethau wedi cael eu herio gan ddau ddegawd o bwysau ariannol, newid demograffig a chymdeithasol, galw cynyddol, a heriau ehangach yn sgil newid hinsawdd, Brexit a digwyddiadau byd-eang. Fe wnaeth pandemig COVID-19 ysgwyd ein cymdeithas i'w chraidd a galwodd am ymateb digynsail. Mae effeithiau gweddilliol y pandemig gyda ni o hyd heddiw, ar ffurf galw ôl-gronol am wasanaethau a newidiadau sylfaenol i gymdeithas ac ymddygiad.

Mae llawer i fyfyrir arno a dysgu o'r ymateb i'r pandemig, gan ein bod yn dal i'w weld wrth i ymchwiliad cyhoeddus y DU a chraffu ehangach fynd rhagddynt. Fodd bynnag, dylem gydnabod ein bod hefyd wedi gweld y gwasanaeth cyhoeddus yng Nghymru ar eu gorau yn ystod yr ymateb. Parhaodd gweithwyr rheng flaen â'u gwaith hanfodol, yn aml o dan bwysau enfawr; cydweithiodd y GIG a'r llywodraeth leol a chanolog i gyflawni mentrau achub bywydau megis y rhaglen Profi, Orlhain, Diogelu a brechu torfol; addasodd pob rhan o'r gwasanaeth cyhoeddus yn gyflym trwy weithio o bell ac ailgynllunio gwasanaeth i barhau i gefnogi'u cymunedau.

Er y bu'n gyfnod ofnadwy i gymaint o bobl, dangosodd yr ymateb yr hyn y gellir ei gyflawni pan fydd gwasanaethau cyhoeddus wedi'u huno ar amcan clir, cyffredin ac yn gweithredu'n unfryd. Gwelsom hyn hefyd yn y ffordd y gwnaeth gwasanaethau cyhoeddus weithio gyda'i gilydd i gefnogi a darparu ar gyfer pobl o Wcráin a ddadleolwyd ac a gyrhaeddodd yng Nghymru o ddechrau 2022 ymlaen, gan ategu'r hyn a ddysgwyd o'r ymateb i'r pandemig.

Ond nid yw cyflenwi gwasanaeth rhagorol yn ymwneud ag ymateb i argyfyngau'n unig. Mae gan y cyhoedd hawl i ddisgwyl hynny bob amser ac i'r hyblygrwydd, y cydweithredu a'r cyflymder y gwnaethom ni eu gweld yn y pandemig fod yn safonol.

Dylent hefyd ddisgwyl bod arian cyhoeddus yn cael ei reoli'n dda ac yn rhoi gwerth da am arian.

Heriau parhaus a rhai sy'n datblygu

Trwy waith fy swyddfa, rwyf wedi adrodd yn gyson ar rai heriau parhaus sy'n wynebu'r sector cyhoeddus.

Pwysau ariannol

Mewn llywodraeth leol, mae cyllidebau o dan bwysau. Mae costau sy'n cynyddu'n gyflym mewn meysydd fel gwasanaethau plant a llety dros dro yn dod â rhai cynghorau yn agos at ddibyn cynaliadwyedd ariannol.

Yn gyffredinol, rydym yn gweld bod gan gynghorau afael cadarn ar y pwysau ariannol uniongyrchol arnynt, ond gyda llawer yn dibynnu ar gronfeydd wrth gefn i gydbwysu cyllidebau.

Mae'r dull hwn yn anghynaliadwy yn y tymor hir. Rhaid i gynghorau unigol, a'r sector yn ei gyfanrwydd, gryfhau eu gwaith cynllunio, rhagamcanu a goruchwyllo yn y tymor hir os dynt i barhau i fod yn hyfyw yn ariannol.

Yn y GIG, pasiodd y Senedd ddeddfwriaeth yn 2014 sy'n ei gwneud yn ofynnol i gyrrff iechyd unigol adennill costau, hyd yn oed dros gyfnod o dair blynedd a bod â chynlluniau ariannol tymor canolig sydd wedi'u cymeradwyo gan Lywodraeth Cymru. Ond er gwaethaf y disgwyliadau statudol hyn, nid yw'r rhan fwyaf o fyrddau iechyd wedi gallu bodloni'r ddyletswydd adennill costau honno ers sawl blwyddyn.

Er gwaethaf y lefelau uchaf erioed o fuddsoddi a lefelau cynyddol o arbedion, mae byrddau iechyd yn ei chael yn anodd rheoli costau oherwydd y galw cynyddol am wasanaethau, twf cyffredinol mewn costau cyflog, a phwysau eraill yn sgil chwyddiant. Gyda'r rhan fwyaf o fyrddau iechyd yn dal i fethu â chynhyrchu cynlluniau tair blynedd wedi'u mantoli'n ariannol, mae'n annhebygol y bydd sefyllfa gyffredinol diffyg mewn cyllid y GIG yn newid yn y dyfodol rhagweladwy.

Mae'r pwysau ariannol hynny yn ysgogi ffocws dealladwy ar reoli arian yn y tymor byr. Ond mae'r dull adweithiol hwn yn rhwystro'r cynllunio tymor hwy a'r newidiadau trawsnewidiol sydd eu hangen arnom i greu gwasanaethau mwy cynaliadwy yn ariannol.

Mae hyn oll cyn i ni ychwanegu pwysau ehangach i'r gymysgedd, er enghraifft o ran y buddsoddiad sydd ei angen ar y GIG i gefnogi blaenoriaethau polisi ynghylch datgarboneiddio, ymdrin ag effeithiau newid hinsawdd, a helpu cymdeithas i addasu. Rwyf wedi adrodd yn flaenorol bod maint y gwariant a allai fod ei angen yn y meysydd hyn, ac o ble y bydd y cyllid hwnnw'n dod, yn parhau i fod yn aneglur.

Yn erbyn y cefndir hwn, mae elwa i'r eithaf ar bob punt o wariant cyhoeddus yn hanfodol. Mae gwaith fy swyddfa i'n rhoi sicrwydd bod arian cyhoeddus yn cael ei reoli'n dda. Mae llawer o gyrff cyhoeddus yn dangos llywodraethiant ac atebolrwydd cryf. Fodd bynnag, mae yna wastraff, gwallau a thwyll o hyd. Mae ymarferion fel y cynllun paru data yr ydym yn eu hwyluso fel rhan o Fenter Twyll Genedlaethol y DU yn rhan bwysig o'n cyd-destun atal twyll. Fodd bynnag, mae llawer mwy y mae angen i gyrff cyhoeddus ei wneud i wella o ran ymateb i risgiau twyll cynyddol.

Galw a pherfformiad

Mae newid demograffig a chymdeithasol, ac effaith barhaus y pandemig yn ysgogi'r galw cynyddol.

Mewn rhai meysydd pwysig, mae perfformiad ac ansawdd y gwasanaeth yn dirywio. Gwnaeth fy adroddiad ar wasanaethau canser yn 2025, er enghraifft, ddisgrifio methiant i gyrraedd targedau amser aros allweddol ac anghydraddoldebau cynyddol mewn canlyniadau er gwaethaf mwy o gyllid. Mae prinder gweithlu, seilwaith sy'n heneiddio, a disgygliadau cynyddol y cyhoedd yn gwaethygu'r materion hyn.

Nid yw dyrannu mwy o arian yn gwarantu datrysiad. Heblaw am 2022-23, mae'r GIG wedi gweld cynnydd sylweddol, uwch na chwyddiant yn ei gyllid yn ystod y blynyddoedd diwethaf ond eto nid yw'n gallu adennill ei gostau ac mae perfformiad mewn sawl maes yn anfoddhaol.

Ac mae'r gyfran gynyddol honno sy'n cael ei gymryd gan y GIG yn ddi-os yn rhoi'r adnoddau sydd ar gael ar gyfer meysydd eraill o dan bwysau. Mae angen ail-gydbwysu'r patrwm newidiol hwnnw o gyllid rhwng sectorau os yw gwasanaethau pwysig i fod yn gynaliadwy, ac mae angen cyflawni gwell ganlyniadau drwyddi draw gyda'r arian cyhoeddus sydd ar gael.

Cymhlethdod a darnio

Mae'r cyd-destun darparu gwasanaethau cyhoeddus yng Nghymru yn orlawn. Er enghraifft, mae fy swyddfa i'n archwilio cyfrifon bron i 100 o gyrff a strwythurau

cyhoeddus mwy, hyd yn oed cyn ystyried cyrff llai eraill yr wyf yn eu harchwilio, yn enwedig y 700 a mwy o gynghorau tref a chymuned.

Yn ogystal â hyn, mae trefniadau partneriaeth a chydweithredu amrywiol yn bodoli i ymdrin â'r heriau a'r problemau nad yw sefydliadau unigol yn gallu ymdrin â nhw ar eu pen eu hunain; er enghraifft, Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus, Byrddau Partneriaeth Rhanbarthol a Chyd-bwyllgorau Corfforedig.

Mae'r strwythurau partneriaeth hyn yn amrywio o ran effeithiolrwydd – rhai yn dda iawn ac eraill nad ydynt cystal. Maent yn aml yn gweithio mewn ôl troed daearyddol gwahanol a gall fod ganddynt aelodaeth ac amcanion sy'n gorgyffwrdd. Mae pob un ohonynt yn gofyn am gyfraniadau gan lawer o'r un gweithredwyr, gan ledaenu'r adnoddau sydd ar gael yn fwy tenau.

Heb amheuaeth, er bod pob un o'n cyrff cyhoeddus a'n strwythurau partneriaeth wedi'i wreiddio mewn rhesymeg â bwriad da, mae'r effaith gyfunol yn rhy gymhleth.

Mae'r cymhlethdod hwnnw'n arwain at system sy'n gallu bod yn dameidiog ac yn araf, gyda chyfrifoldebau sy'n gorgyffwrdd a llinellau atebolrwydd aneglur. Gall y cymhlethdod hwn rwystro trawsnewid a'i gwneud hi'n anodd i ddinasyddion lywio gwasanaethau neu ddeall pwy sy'n gyfrifol am beth.

Mae ein gwaith hefyd yn dangos faint o gyrff cyhoeddus sydd yn aml yn methu â dirnad persbectif defnyddwyr gwasanaethau. Mae hyn yn effeithio ar ddylunio gwasanaethau, dealltwriaeth y cyhoedd o linellau atebolrwydd, a gallu defnyddwyr gwasanaeth i lywio'r hyn a all fod yn systemau cymhleth a heb eu cyfeirio'n dda.

Ymddiriedaeth a hyder

Mae gennyf bryderon cynyddol am ddirywiad ymddiriedaeth a hyder mewn gwasanaethau cyhoeddus a strwythurau llywodraethu ledled Cymru.

Nid yw hynny'n unigryw i Gymru ac mae ffactorau y tu hwnt i'n rheolaeth yn cyfrannu at hyn – materion geowleidyddol ehangach a gwleidyddiaeth ddomestig, newidiadau cymdeithasol, newid yn y ffordd y mae pobl yn mynd at y cyfryngau, gwybodaeth a dadansoddiad, barn y cyhoedd ar wleidyddiaeth yn genedlaethol ac yn rhyngwladol.

Mae rhai ffactorau, fodd bynnag, o dan ein rheolaeth, i raddau mwy helaeth. Er mwyn ennill a chynnal ymddiriedaeth a hyder y cyhoedd, mae'n rhaid i ni ddangos yn gyson bod darpariaeth gwasanaethau cyhoeddus yn amserol ac o ansawdd da. Pan fydd canlyniadau'n wael ac nad ydynt i'w gweld yn gwella – neu eu bod yn gwaethgu – nid yw'n syndod bod y cyhoedd yn colli hyder yng ngallu'r sector cyhoeddus. Nid

cymaint yn ymdrechion unigolion a gwasanaethau rheng flaen, ond yn sefydliadol ac fel system gyfan.

Gwyddom o'n gwaith ein hunain a thystiolaeth ehangach bod tlodi ac anghydraddoldeb yn parhau i fod wedi'u gwreiddio'n ddwfn mewn llawer o gymunedau, er gwaethaf ymdrechion gorau llywodraeth leol ac eraill.

Yn yr un modd, mae fy ngwaith yn y GIG wedi dangos bod methu â chyrraedd targedau mewn meysydd allweddol fel amseroedd aros ar gyfer triniaethau dewisol ac amseroedd trosglwyddo ambiwlansys, yn anffodus, wedi dod yn sefyllfa arferol erbyn hyn. Mae hyn yn effeithio ar forâl staff a bydd yn lliwio barn cleifion.

Ffactor arall, yr wyf i'n gallu ei weld yn uniongyrchol, yw llywodraethiant. Efallai nad hwn yw'r achos mwyaf amlwg o ran diffyg hyder y cyhoedd, ond credaf ei fod yn bwysig.

Mae'r mwyafrif llethol o sefydliadau'r sector cyhoeddus yn cael eu llywodraethu'n dda, y rhan fwyaf o'r amser. Yn anffodus, fodd bynnag, rwyf wedi adrodd ar ormod o enghreifftiau o lywodraethiant sefydliadol gwael ym mhob haen o'r sector cyhoeddus – o Lywodraeth Cymru ei hun i'r GIG, llywodraeth leol, rhai sefydliadau llywodraeth ganolog, a'r haen leiaf o lywodraeth yn ein cynghorau tref a chymuned.

Rwy'n ofni bod hyd yn oed nifer fach o achosion o'r fath yn lliwio safbwynt y cyhoedd o lywodraethiant y sector cyhoeddus yn gyffredinol. Mae'r methiannau hyn bob amser yn cynnwys rhai gwendidau yn y broses, fel cadw cofnodion gwael, cymhwyso polisi'n wael, neu ddiffyg tryloywder. Ond yn fwy arwyddocaol, yn fy marn i, mae llawer o fethiannau llywodraethiant mewn sefydliadau cyhoeddus wedi'u gwreiddio nid yn y broses, ond mewn ymddygiad dynol.

Os yw'r rhai yn y sector cyhoeddus, yn enwedig mewn swyddi arweinyddiaeth, yn colli golwg ar y gwerthoedd a'r mathau o ymddygiad gofynnol, mae'r effeithiau'n niweidiol. Maent yn ymddangos ar ffurf gwneud penderfyniadau gwael, perthnasoedd yn chwalu, arian cyhoeddus yn cael ei wastraffu – talu setliadau, ffioedd cyfreithiol neu ymgynghori – ac arweinyddiaeth sefydliadol a darpariaeth gwasanaethau â diffyg ffocws.

A phob tro y mae'r cyhoedd yn gweld enghreifftiau o'r fath, mae'n tanseilio ymhellach eu hyder a'u hymddiriedaeth: ymddiriedaeth sy'n hanfodol os bydd y cyhoedd i gefnogi'r math o drawsnewid sydd ei angen arnom i wneud ein gwasanaethau cyhoeddus yn gynaliadwy ar gyfer y tymor hir.

Cyfleoedd i wneud pethau'n well

Cael y pethau sylfaenol yn gywir

Mae cyflenwi gwasanaethau cyhoeddus effeithiol yn dechrau gyda chael y pethau sylfaenol yn gywir. Mae blynyddoedd o bwysau ariannol wedi gadael rhai meysydd pwysig heb fuddsoddiad digonol ac mae angen ymdrin â hyn os ydym eisiau gwella gwasanaethau a chynyddu cynhyrchiant y sector cyhoeddus.

Digidol

Mae'r dechnoleg eisoes yn bodoli i drawsnewid cyflenwi gwasanaethau, lleihau costau a gwella profiad y defnyddiwr. Rwy'n cydnabod bod y sector cyhoeddus eisoes yn gweithio i wella ei ddull gweithredu o ran gwireddu manteision datrysiadau digidol a nodi gwasanaethau sydd angen eu trawsnewid.

Mae'n rhaid i'r gwaith hwn newid systemau TG hynafol, gwella ansawdd a rhannu data, recriwtio a chadw sgiliau prin y mae galw mawr amdanynt ar draws yr economi, ac ail-lunio cyflenwi gwasanaethau gyda dinasyddion a defnyddwyr wrth wraidd hynny. Mae'r her yn sylweddol.

Mae'r enillion effeithlonrwydd posibl yn y gwasanaethau hynny'n enfawr, gyda gwasanaethau cyhoeddus mwy modern ac ymatebol yn cyflenwi gwell gwasanaeth i gwsmeriaid. Fodd bynnag, rwyf i hefyd wedi pwysleisio pwysigrwydd cydbwysu gwariant ar seilwaith â gwaith i ymdrin ag achosion sylfaenol allgau digidol. Ac er bod deallusrwydd artifisial yn cyflwyno cyfle gwych, nid yw heb risg.

Mae fy ngwaith ar strategaethau digidol cynghorau wedi datgelu cynnydd anwastad. Dim ond hanner cynghorau Cymru oedd â strategaethau digidol cyfredol, ac nid oedd gan lawer ohonynt drefniadau cadarn ar gyfer darparu adnoddau, monitro a gwerthuso effaith.

Yn y GIG, gall trawsnewid digidol fod yn araf iawn a gall cyfyngiadau cyllid a chapasiti, heriau llywodraethu gwybodaeth, a diffyg cysondeb o ran y dull 'Unwaith i Gymru' ei wneud yn anoddach byth.

Mae un enghraifft wych o'r heriau hyn i'w gweld yn fy adroddiad blaenorol ar weithredu System Gwybodaeth Gofal Cymunedol Cymru lle, yn anffodus, nid oedd gwirionedd gweithredu yn bodloni'r uchelgais wreiddiol.

Yn fwy penodol ac yn agosach at adref, byddai'n bosibl gwneud fy ngwaith archwilio yn llawer mwy effeithlon ac effeithiol pe bai gan y cyrff yr ydym yn eu harchwilio systemau modern ar gyfer eu gwybodaeth ariannol a pherfformiad. Mewn llawer o achosion, mae gan gyrff systemau annibynadwy sy'n heneiddio ac sy'n anodd eu holi neu eu hintegreiddio.

Mae llawer o systemau'n hen ac nid ydynt yn addas i'r diben, gan gyfyngu ar allu sefydliadau i reoli gweithrediadau'n effeithiol neu ddarparu data amserol, dibynadwy ar gyfer archwilio a gwneud penderfyniadau. Mae'r diffyg technolegol hwn yn rhwystro sicrwydd ac atebolrwydd, ac yn hanfodol, y gallu i foderneiddio a chyfuno gwasanaethau i'w gwneud yn fwy effeithlon a gwella profiad y defnyddiwr terfynol.

Felly nid yw buddsoddi mewn llwyfannau cyllid a pherfformiad wedi'u diweddarau er budd yr archwilydd yn unig – mae hynny'n fater cymharol ymylol. Y cwestiwn pwysicaf, a'r hyn a ddylai fod ar flaen meddyliau uwch arweinwyr, yw sut y gallant ddisgwyl cynnal sefydliadau wedi'u llywodraethu'n dda, a gwneud penderfyniadau gwybodus, hebddyn nhw? Gall systemau sydd wedi heneiddio hefyd gynyddu risgiau seiberddiogelwch, rhywbeth na all cyrff cyhoeddus fforddio bod yn hunanfodlon yn ei gylch.

Gweithlu

Mae pwysau ar y gweithlu yn thema barhaus ar draws fy ngwaith. Ym mhob sector a llawer o feysydd arbenigol, mae heriau staffio – wedi'u gwaethygu gan y galw cynyddol – wedi rhoi straen ar ddarpariaeth gwasanaethau.

Mae enghreifftiau o'n gwaith yn cynnwys heriau capasiti a gallu yng ngwasanaeth sifil Llywodraeth Cymru, pwysau sy'n deillio o heriau recriwtio a chadw yn y GIG ac addysg, ac mewn meysydd arbenigol eraill fel trawsnewid digidol, cynllunio, teithio llesol, diogelwch adeiladau, ac amddiffyn rhag llifogydd.

Gwelwn yn ein harchwiliad o waith cyfrifon hefyd fod llawer o sefydliadau yn cael trafferth recriwtio a chadw gweithwyr cyllid proffesiynol o ansawdd uchel. Mae hyn yn bryder, ac nid yn unig oherwydd bod angen i'r bobl hyn helpu i gynhyrchu setiau o gyfrifon o ansawdd da, ond oherwydd bod gan y proffesiwn cyllid ran bwysig wrth lunio llwybr i ddyfodol mwy cynaliadwy i'n gwasanaethau cyhoeddus.

Mae cystadleuaeth am sgiliau arbenigol yn anorfod, hyd yn oed o fewn y sector cyhoeddus, a bydd bob amser cwestiynau i gyrff cyhoeddus ofyn i'w hunain am yr hyn y maen nhw'n ei wneud yn fewnol a beth allai sefydliadau eraill ei wneud. Ond mae angen dull cryfach o ddatblygu strategaethau gweithlu cydlynol, creu modelau staffio sy'n gydnaws ag anghenion gwasanaethau yn y dyfodol, a datblygu staff yn

unol â hynny. Heb hyn, mae uchelgeisiau polisi yn wynebu risg o gael eu tanseilio gan gyfyngiadau gweithredol.

Rheoli asedau a seilwaith

Mae cynnal a chadw a gwella asedau presennol yn effeithlon, megis ffyrdd, ysbytai, ysgolion ac amddiffynfeydd rhag llifogydd yr un mor bwysig â chael gwerth am arian wrth ddatblygu seilwaith newydd. Wedi'r cyfan, bydd asedau newydd ond yn darparu y manteision a addawyd os cânt eu cynnal yn briodol.

Yn rhy aml mae ein gwaith wedi tynnu sylw at ymdrechion ofer i fod yn ddarbodus drwy ganiatáu ôl-groniadau gwaith cynnal a chadw. Nid lleiaf o fewn y GIG, lle gall heriau gydag ystad sydd wedi dyddio achosi aneffeithlonrwydd, cost ac effaith negyddol ar ofal cleifion.

Felly mae dull gweithredu disgybledig o ran rheoli asedau, ar gyfer pob rhan o'r ystad gyhoeddus, yn elfen hanfodol o'r newid y mae angen i ni ei weld.

Ar y cyfan, mae Llywodraeth Cymru yn gwario mwy na £3 biliwn y flwyddyn ar seilwaith, er bod llawer o hynny'n cael ei gyflawni drwy gyrff cyhoeddus eraill. Mae fy adolygiad diweddar o sut mae'r Llywodraeth yn rheoli'r gwariant sylweddol hwnnw yn dangos ymdrech glir i'w alinio â chanlyniadau strategol ehangach.

Ond ni fydd y buddion hyn yn ymddangos heb unrhyw ymdrech. Bydd angen ymdrech ar y cyd i drefnu dulliau'r llywodraeth – ymwreiddio'r manteision hyn mewn cynlluniau o'r cychwyn cyntaf a sicrhau eu bod yn cael eu cyflawni dros y tymor hwy. Mae hi o fewn gallu Llywodraeth Cymru i gywiro'r materion hyn, ond maent yn dibynnu ar welliant parhaus mewn rheoli rhaglenni a phrosiectau nad yw wedi'i gyflawni hyd yma.

Mae'r gwendidau sylfaenol yn rhai o flociau adeiladu sylfaenol ein gwasanaeth cyhoeddus yn cyfrannu at yr ail faes y credaf fod angen newid, sef cynhyrchiant a gwerth am arian yn y sector cyhoeddus.

Cynhyrchiant a gwerth am arian

Yn wyneb pwysau'r galw cynyddol a chyllidebau wedi'u hymestyn fwyfwy, mae gwella cynhyrchiant a darparu gwell gwerth am arian yn hanfodol.

Mae ein gwaith yn tynnu sylw at rai o heriau cynhyrchiant i'r sector cyhoeddus, yn enwedig yn y GIG lle nad yw'r allbynnau o ran gweithgarwch wedi cynyddu yn

gymesur â mewnbynnau ychwanegol o ran arian a chapasiti mewn meysydd fel gofal wedi'i gynllunio.

Rwy'n siŵr bod arweinwyr ar draws y sector cyhoeddus yn rhannu uchelgais i wneud newid sylweddol o ran cynhyrchiant. Mae digon o dystiolaeth o'r enghreifftiau cadarnhaol yr ydym wedi'u canfod yn ein gwaith i fod yn hyderus y gellir rhyddhau symiau sylweddol o arian cyhoeddus. Ond bydd angen dull disgybledig, wedi'i ganolbwyntio, traws-lywodraethol dros sawl blwyddyn i wireddu'r potensial yn llawn a gwneud yr eithriadol yn arferol.

Felly, mae fy adroddiadau yn tynnu sylw at y ffaith nad yw Gwerth am Arian yn ymwneud â gwario llai yn unig, mae'n ymwneud â gwneud yr arian sydd gennym weithio'n well. Enghraifft dda yw nifer y bobl sydd yn yr ysbyty yn aros i gael eu rhyddhau. Er bod rhywfaint o welliant wedi bod yn ddiweddar, mae'r darlun ledled Cymru yn parhau i fod yn heriol, gan lyncu costau enfawr ac effeithio'n niweidiol ar lif cleifion a'r adsefydlu gorau posibl i gleifion.

Mae llawer o oedi wrth ryddhau o ganlyniad i aros am gymorth gofal cymdeithasol, sy'n aml yn gysylltiedig â phwysau cyllid ac adnoddau mewn awdurdodau lleol. Byddai gwell cyllid i gynyddu capasiti gofal cymdeithasol felly yn rhyddhau adnoddau sylweddol y GIG ac yn cynrychioli ffordd gost-effeithiol o wella profiad a chanlyniadau cleifion.

Yng nghyd-destun cyllidebau cyfyngedig a galw cynyddol, rhaid i gyrff cyhoeddus ganolbwyntio ar ddeilliannau, nid allbynnau'n unig, a sicrhau bod pob punt sy'n cael ei gwario yn cyfrannu'n ystyrlon at les y cyhoedd. Ar lefel sylfaenol iawn, mae ein gwaith yn dangos, yn rhy aml, nad oes gan gyrff cyhoeddus ddata dibynadwy i asesu gwerth am arian ac nad ydynt yn glir ynghylch y canlyniadau y maent yn ceisio'u cyflawni.

Dangosodd fy ngwaith ar Deithio Llesol, er enghraifft, sut mae Llywodraeth Cymru ei hun yn aneglur ynghylch sut y dylai ei pholisi gael ei asesu. O ganlyniad, buddsoddwyd symiau sylweddol heb ffordd gadarn o asesu ei effeithiolrwydd a'i werth am arian.

Ac rwyf wedi adrodd yn flaenorol ar sut nad oedd Llywodraeth Cymru wedi gwneud digon i sicrhau bod ei buddsoddiad mewn tai fforddiadwy yn cyfrannu at amcanion polisi ehangach ac i allu dweud stori glir i'r perwyl hwnnw.

Mae adrodd ar ganlyniadau'n effeithiol yn achosi trafferth i lawer o sefydliadau cyhoeddus. Mae perfformiad yn dueddol o ganolbwyntio ar allbynnau—megis nifer y

gwasanaethau a gyflenwir—heb werthuso'r gwahaniaeth y mae'r gwasanaethau hynny yn ei wneud.

Mae'n hanfodol hefyd bod y sector cyhoeddus yn gweld gwerth am arian trwy lens Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol, sy'n ei gwneud yn ofynnol i gyrff cyhoeddus ystyried effeithiau hirdymor, atal, integreiddio, cydweithredu a chymryd rhan. Fel yr wyf i wedi pwysleisio trwy fy adroddiadau ar weithredu'r Ddeddf, ni allwn fforddio i wasanaethau cyhoeddus ddylunio atebion nad ydynt yn diwallu anghenion pobl, rhoi baich ar ysgwyddau cenedlaethau'r dyfodol o ran costau uwch y gellir eu hosgoi, neu golli cyfleoedd i gyflawni mwy gyda'r un arian neu lai o arian.

Mae'r ffocws dygn a llawr cliriach hwnnw ar ddarparu gwerth am arian hefyd yn gofyn am newid meddylfryd i un sy'n canolbwyntio ar atal a'r tymor hwy.

Newid i feddylfryd hirdymor, ataliol

Mae Iechyd Cyhoeddus Cymru wedi amcangyfrif bod enillion o £14 am bob £1 a fuddsoddir mewn ymyriadau iechyd cyhoeddus. Mae hyn yn cynnwys llai o alw ar ysbytai, gofal cymdeithasol, tai, a gwasanaethau brys.

Ond yn rhy aml, mae gwasanaethau cyhoeddus yn gweithredu mewn modd argyfwng, gan ymateb i bwysau uniongyrchol yn hytrach na chynllunio ar gyfer y dyfodol. Mae cylchoedd cyllideb blynyddol, penderfyniadau cyllido adweithiol, a chymhellion gwleidyddol sy'n blaenoriaethu buddugoliaethau cyflym dros ganlyniadau cynaliadwy yn atgyfnerthu'r dull gweithredu tymor byr hwn.

Mae Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn rhoi fframwaith deddfwriaethol i wneud rhywbeth gwahanol – i weithredu am y tymor hir ac i weithredu'n ataliol trwy ymdrin ag achosion sylfaenol problemau, yn hytrach nag ymdrin â'r symptomau.

Fodd bynnag, rwyf i wedi tynnu sylw at rai enghreifftiau amlwg yn ddiweddar lle mae cyrff cyhoeddus wedi bod yn brwydro i wneud newid ystyrion tuag at atal, fel sydd i'w gweld, er enghraifft, yn fy ngwaith ar wasanaethau canser ac ar sut mae cynghorau yn rheoli'r galw am lety dros dro. Mae hyn er gwaethaf tystiolaeth glir bod buddsoddi mewn atal yn gwneud synnwyr o safbwynt gwerth am arian.

Er bod gan Gymru fframwaith deddfwriaethol trosfwaol i ysgogi meddylfryd ataliol tymor hwy, mae ein gwaith yn awgrymu nad yw'n cyflawni hynny eto.

O ran atal, un o'r heriau yw bod buddion yn cymryd amser i'w gwireddu. Gall yr oedi hwn wneud atal yn wleidyddol ac yn weithredol anodd, yn enwedig yn erbyn cefndir o

bwysau ariannol. Fodd bynnag, mae'r enillion hirdymor—mewn ieched, lles, ac arbed costau—yn sylweddol ac mae tystiolaeth dda i gefnogi hyn.

Mae gan Lywodraeth Cymru ran hanfodol wrth alluogi atal. Mae hyn yn cynnwys gosod fframweithiau polisi cydlynol, cydweddu dulliau cyllido, a chreu cymhellion ar gyfer cydweithredu.

Mae'n rhaid iddo arwain newid tuag at gynllunio ariannol hirdymor, modelau cyflawni integredig, a gweithio traws-sector. Mae hyn yn golygu dileu gweithio heb ymwneud ag eraill a sicrhau bod atal yn flaenoriaeth i'r llywodraeth gyfan.

Nid yw'n bosibl cyflawni atal trwy raglenni unigol. Mae'n gofyn am newid system gyfan mwy radical a gweithio ar y cyd rhwng amrywiaeth o asiantaethau fel ieched, gofal cymdeithasol, tai, addysg, a'r trydydd sector, gydag atebolrwydd a ffrydiau cyllido a chanlyniadau cyffredin. Rhaid i atal gael ei gynnwys nid yn unig mewn dogfennau strategaeth, ond mewn penderfyniadau bob dydd, cyllidebu a dylunio gwasanaethau. Heb hyn, mae unrhyw ddyheadau polisi ynghylch atal yn wynebu risg o ddod yn fwy o rethreg na gwirionedd.

Lleihau cymhlethdod

Fel y nodwyd yn gynharach, mae cyd-destun presennol gwasanaethau cyhoeddus Cymru yn we o sefydliadau, partneriaethau a strwythurau llywodraethu. Mae'r effaith gronol yn system sy'n dameidiog ac yn anodd ei llywio.

Er nad fy rôl i yw creu glasbrint ar gyfer dewis arall, rwy'n credu bod angen symleiddio ac osgoi cymhlethdod pellach. Pe bawn yn dechrau â dalen lân o bapur, yn sicr, ni fyddem yn dylunio'r trefniadau sydd gennym ni ar waith ar hyn o bryd.

Nid yw lleihau cymhlethdod yn ymwneud â datgymalu cydweithredu ond ei symleiddio. Mae angen llai o strwythurau a rheini'n rhai cliriach gyda llinellau atebolrwydd pendant wedi'u diffinio'n dda.

Nid yw hyn ychwaith yn ymwneud ag ad-drefnu nifer y cyrff cyhoeddus neu wneud eu cydweithredu â'i gilydd yn fwy effeithiol. Mae lleihau cymhlethdod a chryfhau integreiddio a chydweithredu yr un mor berthnasol i weithredu mewnol sefydliadau cyhoeddus. Mae'r rhain yn ddisgwyliadau sydd wedi'u gosod gan Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol lle mae ein gwaith yn dangos bod angen gwneud llawer mwy.

Rhaid i ddylunio sy'n canolbwyntio ar ddinasyddion fod yn sail i'r broses symleiddio hon: dylai gwasanaethau gael eu trefnu o amgylch anghenion pobl, nid er cyfleustra

sefydliadau. Mae hyn yn golygu ymgysylltu â chymunedau wrth lunio gwasanaethau, defnyddio iaith glir wrth gyfathrebu, sicrhau bod gwybodaeth am berfformiad yn ystyrlon ac yn hygyrch, ac ystyried cydraddoldeb ac effeithiau eraill penderfyniadau. Mae hefyd yn golygu bod yn onest â'r cyhoedd ynglŷn â'r hyn sy'n gyfystyr â darpariaeth gwasanaeth cyhoeddus diogel a fforddiadwy, yn enwedig o ran gwasanaethau iechyd a gofal.

Byddai gwasanaeth cyhoeddus symlach yng Nghymru hefyd yn helpu i ddileu gweithio heb ymwneud ag eraill o fewn, a rhwng, sectorau ac yn cefnogi rhannu ac ymwreiddio arfer da yn well. Mae'n ymddangos bod Cymru'n cael trafferth â'r olaf, ac yn rhy aml mae fy ngwaith yn nodi amrywiad annerbyniol mewn perfformiad nad oes esboniad ar ei gyfer ar draws gwahanol gyrff cyhoeddus. Mae hyn er gwaethaf ein maint cymharol fach a chysylltiadau agos llawer yn y sector cyhoeddus. Pan fydd arfer da yn cael ei sefydlu mewn rhan o'r sector cyhoeddus, efallai y bydd angen dull mwy cadarn o 'fabwysiadu neu gyfiawnhau' mewn mannau eraill.

Fel Archwilydd Cyffredinol rwy'n gweld cymhlethdod yn amlygu ei hun mewn ffyrdd eraill, gan gynnwys trwy ein harchwiliad blynyddol o gyfrifon cyrff y sector cyhoeddus. Mae'r gwaith hwn yn bwnc sych i rai, ac mae'r gwaith hwn yn hanfodol os yw'r cyhoedd a'r Senedd eisiau cael darlun cywir ac amserol o gyflwr y cyllid cyhoeddus. I sefydliadau unigol, mae'r cywirdeb a'r prydlondeb hwnnw'n hanfodol os yw penderfyniadau da yn mynd i gael eu gwneud.

I'n hawdurdodau lleol, er enghraifft, mae'r gyfundrefn ariannol y maent yn gweithredu ynddi yn dod yn fwyfwy technegol gyda phwyslais anghymesur ar bethau fel prisiadau asedau a rhwymedigaethau pensiwn. Maent yn bwysig, ond hefyd yn cuddio'r hyn sy'n wirioneddol bwysig i ddefnyddwyr – cynghorwyr, swyddogion, y cyhoedd – sef, sut mae arian cyhoeddus yn cael ei wario a'r gwerth y mae'n ei ddarparu.

Rwy'n gweld rhai heriau penodol yn datblygu yn y maes hwn a fydd, os nad ymdrinnir â nhw, yn gwanhau'r drefn ariannol gyffredinol yn gyflym ac yn arwain at wneud penderfyniadau gwael a lleihau tryloywder.

Arweinyddiaeth

Bydd ymdrin â'r meysydd yr wyf wedi'u crybwyll yn gofyn am arweinyddiaeth wleidyddol a gweithredol.

Mae hynny'n golygu bod yn onest am faint y newid sydd ei angen arnom, gwneud penderfyniadau anodd, a chyfathrebu'r cyfaddawdau angenrheidiol yn glir. Mae hefyd

yn golygu bod yn esiampl ar gyfer y mathau o ymddygiad yr ydym eisiau eu gweld: uniondeb, cydweithredu, a ffocws dygn ar ganlyniadau.

Mae gan Lywodraeth Cymru ran ganolog i'w chwarae wrth alluogi'r trawsnewidiad hwn. Mae'n arwain ein system, yn gosod y tôn, ac yn darparu'r fframweithiau deddfwriaethol ac ariannol y mae cyrff cyhoeddus eraill yn gweithredu ynddynt. Er bod Llywodraeth Cymru yn gwneud llawer sy'n dda, yn rhy aml rwy'n adrodd bod angen iddi fod yn gliriach ac yn fwy cadarn wrth arwain systemau.

Mae fy ngwaith hefyd wedi tynnu sylw at enghreifftiau lle y gall Llywodraeth Cymru wneud mwy i gefnogi gweithredu'r ddeddfwriaeth y mae wedi'i chyflwyno a gwneud gwaith dilynol i nodi a yw'n cael ei gweithredu'n effeithiol ac yn cael yr effaith a ddymunir.

Rhaid iddi ddarparu eglurder a chydlyniant ar draws polisïau, cyllid a fframweithiau atebolrwydd. Mae negeseuon cymysg – megis hyrwyddo atal wrth ysgogi targedau perfformiad tymor byr – yn tanseilio cynnydd.

Mae'r neges hon wedi bod yn ganolog mewn llawer o'r gwaith yr ydym wedi'i gyflawni ar Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol. Er enghraifft, nad yw'r disgwyliad ar sefydliadau i gynllunio a gweithredu ar gyfer y tymor hir a gydag atal mewn golwg, yn cael ei danseilio gan benderfyniadau ariannu, gosod targedau, a fframweithiau atebolrwydd sy'n cymhell y gwrthwyneb.

Rwy'n cydnabod y pwysau dwys sy'n wynebu arweinwyr y sector cyhoeddus. Mae'r rhain yn swyddi anodd. Mae'n dyst iddynt fod ein gwaith yn aml yn tynnu sylw at enghreifftiau o arfer da lle mae arweinwyr wedi gwneud penderfyniadau beiddgar mewn amgylchiadau anodd.

Ond fel y nodwyd eisoes, mae fy ngwaith ar lywodraethu a thryloywder hefyd wedi taflu goleuni ar y nifer fach o achosion lle mae arweinyddiaeth yn methu â chynnal y gwerthoedd a ddymunir. Gall y canlyniad fod yn gostus, mae hyder y cyhoedd yn lleihau ac effeithiolrwydd gwasanaeth yn dioddef.

Mae'r heriau sy'n wynebu gwasanaethau cyhoeddus Cymru yn gymhleth ac yn systemig. Nid yw'n bosibl eu datrys trwy atgyweiriadau technegol neu newid cynyddol. Maent yn gofyn am benderfyniadau beiddgar, sgysiau onest, ac ymrwymiad cyffredin i wneud yr hyn sydd ei angen arnom.

Casgliad

Er gwaethaf yr heriau sylweddol sy'n wynebu gwasanaethau cyhoeddus, mae cyfle ar gyfer diwygio a gwella ystyrion, yn enwedig os ymdrinnir yn ddifffuant â'r themâu yr wyf wedi'u disgrifio.

Mae Cymru'n wlad fach, â rhwydweithiau tyn; poblogaeth o ychydig dros dair miliwn; senedd ddeddfwriaethol sydd newydd ei hehangu a llywodraeth gydag ymreolaeth sylweddol; mae ei chyllideb gwariant cyhoeddus o bron i £30 biliwn yn cynrychioli bron i draean cynnyrch domestig gros Cymru; ac er gwaethaf yr heriau, mae ei sector cyhoeddus yn hynod alluog ac wedi'i adnoddau'n dda o'i chymharu â llawer o wledydd.

Un o'n manteision yw ein maint. Rydym yn ddigon mawr i weithredu'n strategol ond yn ddigon bach i fod yn ystwyth, cydweithredol ac arloesol. Gallwn gynnwys y chwaraewyr allweddol ar unrhyw fater, gan ein galluogi i weithredu'n gyflym ac yn gydlynol mewn ffordd sy'n llawer anoddach mewn awdurdodaethau mwy. Mae hynny'n sylfaen wych i weithio ohoni.

Mae ehangu'r Senedd i 96 o aelodau yn garreg filltir arwyddocaol arall yn nemocratiaeth Cymru. Bydd y sector cyhoeddus, yn gwbl briodol, yn edrych ar y Senedd newydd honno a Llywodraeth Cymru am arweinyddiaeth wrth ymdrin â'r heriau yr wyf wedi'u hamlinellu.

Rwy'n gobeithio'n fawr y bydd y ddeddfwrfa ehangach yn defnyddio ei gallu ychwanegol i wella craffu ac atebolrwydd, a thrwy hynny gryfhau llunio polisiau sy'n seiliedig ar dystiolaeth. Os na fydd yn gwneud hynny, bydd newid cyfansoddiadol nad oed yn hawdd ei ennill wedi cael ei wastraffu.

Wrth wneud hynny, y neges y byddwn i'n ei gadael ar ôl wyth mlynedd yn rôl yr Archwilydd Cyffredinol yw bod angen trawsnewid radical.

Mae'n bosibl, ond bydd yn anodd, a bydd angen eglurder o ran diben ar raddfa'r hyn a welwyd yn ystod blynyddoedd Covid.

Mae arweinwyr gwasanaethau cyhoeddus ledled Cymru yn cydnabod maint yr her ac mae llawer eisoes yn llywio cyd-destunau cymhleth gydag adnoddau cyfyngedig. Ond mae angen cynyddu'r cyflymder a'r cynnydd.

Os na fydd hyn yn digwydd, ni fydd ein model presennol o ddarpariaeth gwasanaethau cyhoeddus yn gynaliadwy. Bydd arian yn cael ei wasgaru hyd yn oed yn deneuach byth, bydd gwasanaethau'n parhau i ddirywio, a bydd canlyniadau'n

gwaethygu. Mae'n rhaid newid o ymateb i faterion wrth iddynt godi, i ddiogelu at y dyfodol hirdymor, fel yr wyf wedi galw amdano'n gyson.

Mae gan Lywodraeth Cymru ran hanfodol o ran darparu arweinyddiaeth ac wrth greu'r amodau ar gyfer trawsnewid. Mae hyn yn cynnwys lleihau ansicrwydd cyllido lle bo'n bosibl, cydweddu fframweithiau polisi a chyflawni, cymell cydweithredu ac annog buddsoddiad mewn atal. Rhaid iddi hefyd arwain trwy esiampl, gan ymwreiddio'r egwyddor datblygu cynaliadwy yn ei gweithrediadau ei hun a sicrhau bod ei gweithredoedd yn cyd-fynd â'i diben polisi.

A hyd yn oed bryd hynny, bydd llwyddiant yn dibynnu ar unigolion yn gwneud y dewisiadau cywir. Mae cyllid, proses, fframweithiau a pholisïau'n bwysig, ac wrth gwrs mae gwaith archwilwyr, rheoleiddwyr, gwleidyddion, a'r cyfryngau yn hanfodol i ddwyn sefydliadau cyhoeddus i gyfrif. Ond ni allai'r craffwyr hynny fod ym mhobman, ac ni ddylent fod. Yn y pen draw, mae ein gwasanaethau cyhoeddus yn dibynnu ar filoedd o bobl yn gwneud y dewisiadau cywir, yn gwneud y penderfyniadau cywir, ac yn gweithredu yn y ffordd gywir.

Yr her i arweinwyr y llywodraeth a sefydliadau ledled y sector cyhoeddus yw gwneud hynny mor hawdd â phosibl – i arwain trwy esiampl, i fodelu'r mathau o ymddygiad a ddymunir, i roi eglurder am faint yr her a'r caniatâd i wneud y newidiadau angenrheidiol, ac i greu amgylchedd lle y gall pawb yn y gwasanaeth cyhoeddus chwarae eu rhan.

Mae cyfyngiadau ar y ddogfen hon

Mae cyfyngiadau ar y ddogfen hon